ex LIBRIS
J·G·VAN MARLE

van Eys

NATUURLYKE HISTORIE VAN HOLLAND.

DOOR

J. LE *FRANCQ VAN BERKHEY.* M. D.

VIERDE DEELS, EERSTE STUK.

MET NOODIGE AFBEELDINGEN.

TE AMSTERDAM,
By YNTEMA en TIEBOEL.
MDCCLXXIX.

Digitized by the Internet Archive
in 2016

https://archive.org/details/natuurlykehistor412fran

KORTE INHOUD
DER
HOOFDSTUKKEN.

EERSTE HOOFDSTUK

Handelende over de EERSTE KLASSE *der* DIEREN *in 't gemeen, en over het* Eerſte Geſlagt, *naamlyk dat der* PAARDEN, *in 't byzonder.* . . . bl. 1

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over het aanfokken en dresſeeren, of afregten, der Paarden. 44

DERDE HOOFDSTUK.

Over de Volkseigen benaamingen der uitwendige deelen van een Paard, met de daar toe gebruikelyke Konstwoorden; en verder over de vereischten van een goed Hollandsch Paard, benevens de kentekenen van den ouderdom der Paarden. . . . 75

VIERDE HOOFSTUK.

Handelende over de waare ſchoonheid en meetkundige Proportie van een Paard, vergeleken met, en overgebragt op, de Nationaale Hollandſche Paarden. 108

VYF-

VYFDE HOOFDSTUK.

Handelende over de uitwendige en eenige inwendige Gebreken der Paarden. . . 145

ZESDE HOOFDSTUK.

Behelzende het hoofdzaakelyke van het Nationaale gebruik, nut en dienst, der Paarden; byzonder het Hollandſche en Frieſche Harddraaven. . . 223

BERIGT

VOOR DEN

BOEKBINDER.

Plaat I te plaatſen tegen over	-	*bladz.*	90
—— II met derzelver Verklaaring		——	104
—— III		——	144
—— IV		——	222
—— V met derzelver Verklaaring		——	268
—— VI met derzelver Verklaaring		——	294
De Keur op de Springhengſten . .		——	53

NB. Plaat V moet van onderen niet ingeſlagen, maar van boven weinig wit aan gelaaten worden.

NATUURLYKE HISTORIE
VAN
HOLLAND.

EERSTE HOOFDSTUK.

Handelende over de EERSTE CLASSE *der* DIEREN *in 't gemeen, en over het* Eerste Geslagt, *naamlyk, dat der* PAARDEN, *in 't byzonder.*

DE DIEREN.

Na dat wy den geëerden Vaderlandlievenden Leezer breedvoerig ontvouwd hebben, den natuurlyken aart, de geneigdheid, de zeden en gewoonten het leven, sterven enz. der Hollandsche Natie, in haare betrekking tot onze eerste Afdeeling, of de eenige Classe, en het eenige Geslagt van de *Heerschende Dierlyke Weezens*; komen wy nu vervolgens ter overweeginge onzer tweede Afdeelinge, gaande over de *Onderworpen Dieren*; welker bepaaling en verdeeling in het *Derde Deel* omstandig voorgesteld zyn.

Zie *Derde Deel*, bl. 266.

Wy hebben deeze Dieren verdeeld in TIEN CLASSEN; en staan dezelven nu, naar die Rangschikking ordenlyk te verhandelen; zoo nogtans, dat wy, volgens onze uitdruklyke bedongen vryheid, dezelven

DE DIEREN. niet als volſtrekt afgeſcheiden, maar van den eenen tot den anderen overgaande, aanmerken; en ons voorbehouden 'er nadere verbeteringen en ophelderingen by te voegen.

Zie bl. 331.

Doch eer wy bepaaldlyk tot de verdere Verhandeling treeden, hebben wy, ten aanzien van de EERSTE CLASSE, welke thans onze beſchouwing vordert, te weeten die der viervoetige, gehairde, leevendbaarende en zoogende Land-Dieren, met betrekking tot Holland, het volgende vooraf in 't algemeen aan te merken. Dat deeze Dieren, niet alleen de huishoudelyke, maar ook de wilde en woeste, in andere deelen der Waereld, byzonder in veele Gewesten van Europa, zeer menigvuldig zyn; en dat ons Holland, op verre na, zoo veele Geſlagten, laat ſtaan Soorten, niet kan tellen, als die Landen. Maar wy vinden geen reden om 'er ons over te beklaagen. Wy hebben het meermaalen als een gezegend lot aangemerkt, dat men hier te Lande zoo weinig verſcheurend en wild Gedierte, waar van de Bosſchen van Gallie en Duitschland krielen, ontmoet; en we zyn daarentegen met een grooter aantal van huishoudelyk en nuttig viervoetig Gedierte voorzien, dan eenig ander Gewest. Ons Rundervee, bovenal, vermenigvuldigt zoo ſterk onder ons, dat wy, en het nabuurige Vriesland, ondanks de woedende Veepesten, nog ſteeds een overvloed van Vee hebben. De hoofdoorzaak van dit verſchil met andere Gewesten is, gelyk wy al vroeger opgemerkt hebben,

ben, grootlyks te zoeken, in de bewoonbaarheid des Lands; en even zoo zal men uit de verdere beſchryving onzer Hollandſche viervoetige Dieren, kunnen afneemen, dat dit ook de reden zy, waarom veele Geſlagten, die in onze nabuurige Provintien gemeen zyn, hier zeer ſchaars of in 't geheel niet gevonden worden; waarvan het tegendeel omtrent de Watervogelen en Visſchen plaats heeft. DE DIEREN.

Wyders heeft men hier nog over 't algemeen aan te merken, dat alle de viervoetige Dieren in dit Land gemeenzaam deelen in het temperament van ons klimaat; zoo dat de Dieren, welken, om zoo te ſpreeken, in het zelve genaturalizeerd zyn, 'er zeer gezond en ſterk in leeven; terwyl anderen, aan hooger Land en drooger Lugt gewoon, het dikwerf in ons klimaat niet kunnen houden; als in 't vervolg by de beſchouwing der byzondere Geſlagten breeder blyken zal. Hier mede tot ons voorgeſtelde plan overgaande, komt ons aanvanglyk voor de EERSTE CLASSE, die wy noemen

VIERVOETIGE GEHAIRDE DIEREN.

LAND-DIEREN.

Hoe noode wy ook herhaalingen maaken, dienen wy egter in dit geval de omſchryving deezer CLASSE, door ons in het *Derde Deel* voorgeſteld, alhier te herhaalen; dewyl de gewoone Orde der Rangſchikkingen LAND-DIEREN.

derzelver herinnering volſtrekt vereischt. Ze luid aldus:

UITWENDIG LICHAAMSGESTEL.

Het hoofd beweegt zig en draait, aan den Nek of het oppereinde van den Ruggegraat; hebbende

Twee Oogen, die meest al nederwaards vooruitzien, door gehairde en beweegende oogleden gedekt worden; ſtaande veeltyds ovaalvormig, ter wederzyde van het Voorhoofd.

Twee Ooren, met uitſteekende beweegende Lellen, meerendeels met hair bewasſen, en geplaatst ter wederzyde van de kruin.

Twee Neusgaten, geplaatst aan de Bovenlip op het uitëinde van den Mond of Snuit; uitädemende blaazende, en riekende inädemende.

De Tong is beweeglyk, met het vermogen om die, lekkende, buiten den Mond te brengen; geplaatst in de Onderkaaken, tusſchen de Kaaken en de Tanden gedekt door, en ſluitende tegen, 't verhemelte van de Bovenkaaken, die onbeweegelyk zyn.

Den

Den Mond, die met de Lippen beweegelyk en gekneveld is. Dezelve heeft beweegende Onder-kaakbeenderen, en is, in beide de kaaken, inwendig, voorzien met Tanden en Kiezen, om te kaauwen.

Het Gevoel is door de deelen van het lichaam verſpreid.

DE ROMP beſtaat uit Ribben, die met den Ruggegraat verknogt zyn, door wervelbeenderen en een bekleedſel van Spieren, in eene lederagtige hairige huid omvangen.

De Ruggegraat loopt recht, rondagtig, hol of horiſontaal, en eindigt met een uitſteekenden Staart.

De Borst is nederwaards, tusſchen de Voorpooten, onder den Hals geplaatst.

De Buik hangt nederwaards, onder den Rug, agter de Borst, tot tusſchen de Agter-pooten.

De Prammen, waar aan de Jongen zuigen, zyn aan de Borst en den Buik, of alleen aan den Buik, geplaatst.

De Teeldeelen zyn agter aan den Buik of Romp, aan den Stuit of het Bekken gehegt: in de Manlyke Dieren zyn ze uitwendig, in de Vrouwlyken inwendig.

De Schouders zyn voorwaards, zylings aan de Borst, neêrwaards, verbonden.

De Heupen zyn agterwaards aan het Bekken, neêrwaards, verbonden.

De steunselen zyn vier Pooten, die door Schenkelen in Gewrigten draaien, en zig recht voorwaards, agter den anderen, beurtlings kruiswyze beweegen; deeze Dieren gaan op hoornige of geklaauwde Voetzoolen, die plat op den grond nedertreeden.

De bekleedselen beſtaan uit eene lederagtige gehairde Huid; en de Hairen zyn wollig en lang, of borſtelig en kort, zig allen van één ſcheidende.

INWENDIG LICHAAMSGESTEL.

Het hoofd bevat het zintuiglyk Hersſengeſtel, beſlooten in een zenuwagtig en geäderd Vlies, werkende door middel van uitſpreidende Zenuwen, gemeenlyk tweetakkig, op het dierlyke leeven.

De romp behelst de lichaams- en leevensvoedende Ingewanden.

De borst is van den Buik afgeſcheiden, door een Spieragtig Middelrif, en bevat, voornaamlyk,

Het Hart, dat, zoo verre 't in deeze Dieren bekend is, twee holligheden en twee Ooren (*) heeft, waar uit het

(*) Door *Ooren* aan het Hart verſtaat men, twee holle aanhangzels

het Bloed door Aderen uitgeperst, en waar in het door Slagaderen ingezoogen word; door een byzonder leevend eigen beweegvaardig vermogen.

De Longen, welke tweelobbig, of twee in getal, zyn, en, door eene beurtlingſche beweeging, gelyk werkende met het Hart, de in- en uitädeming bevorderen.

Den Slokdarm, loopende door de Borst tot in de Maag.

DE BUIK is, door het voornoemde Middelrif, van de Borst afgeſcheiden, en bevat hoofdzaaklyk,

De Maag, die uit geplooide ſpier- en zenuwagtige Vliezen beſtaat, en als in een zak de Spyze ontvangt, en, die verteerd hebbende, door eene ſluitſpier in de Darmen brengt.

De Darmen, die uit de Maag ontſtaan, aan een Middelvlies of Darmſcheel gehegt zyn, in ronde keeren en draaijingen liggen, en aan den Aars eindigen. Zy werken, in de viervoetige Dieren, altoos door eene wormswyze beweeging, en zyn in dikke en dunne verdeeld.

De Nieren en *de Blaas*, die de afſcheiding der Pisſe bevorderen. De

zels aan het Hart, die den omloop van het bloed bevorderen, en de gedaante van Ooren hebben.

De Lever, *de Galblaas*, *de Milt*, en de verdere *Klieren* of deelen, welken dienen tot de overige affcheiding der Vogten.

De Baarmoeder in de Wyfjes voed de Vrugt in een vliezig Ey. Dezelven zyn leevendbaarende.

De Teeldeelen, welken, in beide Sexen, uit de Lendenen aan de fchaamelheid voortkomen.

De steunselen, inwendig, zyn Beenderen, uit eene eigenaartige vaste ftoffe, die men *Been* noemt, faamgefteld, van binnen met Merg gevuld. Dezelven zyn door Vliezen en Peezen in hunne fcharnieren beweegelyk: in de jongen zyn zy Kraakbeenig en week; maar in de volwasfenen hart, vast en famengroeiende.

De bekleedselen, inwendig, zyn Vliezen, Vel, Spieren, Klieren en Zenuwen.

Hun vleesch is rood en vast.

De vogten zyn, het lichaam kweekende Chyl, of het Maagfap; de kooking bevorderende Gal; het Miltzap; het leeven voedende rood warm Bloed; het de voortteeling bevorderende leevendmaakende geestryke Merg; de voedende Melk in de Zoogborften; de befproeiende Wei; het affcieidende Speekfel, de Pisfe, enz.

De

De drek, die de inwendige vouwing en gedaante der Darmen aanneemt.

De beweeging is *gaan*, *loopen*, *of ſpringen.*

In het gaan plaatſen ze de Voetzoolen plat neder, en zetten de Pooten twee aan twee, met eene korte tusſchenpoozing, voort, altoos regt vooruit, kruiswyze agter den anderen; terwyl ze het lichaam vry van de Aarde heffen.

In het ſpringen ſteunen ze op de twee Agterpooten, en zetten de Voor-pooten vooruit; ook heffen ze zig wel met alle de vier Pooten te gelyk op.

In het loopen verdubbelen ze de beweeging van gaan en ſpringen.

De huishouding is

Op de vlakte der Aarde, of in Holen van derzelver oppervlakte; hierom noemt men ze landdieren, of dieren des velds, waarin en op zy leeven.

Gezellig, met geheele benden, of

Eenzaam, Man en Wyf alleen.

Hun voedsel is Vleesch, Bloed, Kruiden, Vrugten, enz.

DE VOORTTEELING gefchied, door een Mannetje en een Wyfje, door middel van de vermenging der Teelftoffe in de Baarmoeder.

Het Wyfje ontvangt en zoogt.

Het Mannetje dringt met het Teellid in de Baarmoeder.

Beiden genereerende.

Het Wyfje is leevendbaarende en zoogt.

De Jongen komen, of kaal, of gehaird, voort, en worden veelal blind gebooren.

De Dragt is verfchillende, gelyk ook

Het Getal der Jongen.

De Wasdom is fpoediger dan in den Mensch.

HUNNE DRIFTEN zyn Toorn, Liefde, Haat en Vrees, welke allen onderworpen zyn aan de Menfchelyke beteugeling.

HUN GELUID is Blaetende, Briefchende, en Piepende.

HUN LEEFTYD is onbepaald, of liever verfchillende.

HUN STERVEN gefchied natuurlyk, door een uitteerenden ouderdom, of onnatuurlyk, door hunne Verwoesters, en andere Lotgevallen, daar ze voor vatbaar zyn.

Uit deeze, naar ons oordeel met de bedoelde Dieren naast overéénkomende, algemeene omſchryving, ziet een opmerkend Leezer terſtond, welke Dieren 'er afzonderlyk bedoeld worden; en zy, die het eene of andere byzondere Samenſtel moggen aankleeven, zullen 'er, zoo 't ons voorkomt, ook het hunne, onder zekere bepaling, in ontdekken. Het zy men deeze CLASSE, naar de Stelling der Ouden, als viervoetige; of naar die der Nieuwen, als met een tweeholig harte, warm bloed en zoogborſten voorzien; of als Leevendbaarende; of naar eenige andere bedenkelyke kentekenen, wille beſchouwen; of dat men dezelven, volgens anderen, naar hunnen huishoudelyken aart en eigenſchap begeere te onderſcheiden; ja zelfs, al wilde men deeze Dieren naar een ontleedkundig Samenſtel ſchikken. 'Er kunnen geene verkiezingen van dien aart voorkomen, of wy hebben dezelven, met de opgave van de algemeene kenmerken der Dieren, die 'er onder kunnen en moeten betrokken worden, 'er dermaaten ingevlogten, dat alles, het zy men uit- of inwendige of huishoudelyke kentekenen verkieze, eenſtemmig aan de waare kenmerken der Natuure beantwoorde. Hier door vermyden wy dan verder het voordraagen van eene beredeneerde vergelyking onzer opgave, met andere Systhematiſche Omſchryvingen; waar toe het geheele Eerſte Stuk van ons *Derde Deel* geſchikt is. De evengemelde algemeene omſchryving derhalven voldoende

LAND-DIEREN.

LAND-
DIEREN.

de agtende, wenden wy ons voorts tot het nagaan van de Ordes, Geslagten en Soorten; of, zoo als wy ons liever uitdrukken, van de Ordes, Geslagtaartige Geslagten en Soorten. Ons dus, zoo naa als 't mogelyk is, aan de natuurlykste schikking bepaalende, vallen ons dadelyk de allerduidelykste natuurlyke kentekenen der Rangen in 't oog; en wel bepaaldlyk die, waar van wy inden aanvang van het *Vierde Hoofdstuk* des *Derden Deels* gewag maakten. De Godlyke Natuurkundige MOSES naamlyk, en de beroemdsten der Ouden na hem, vestigden hunne Rangschikking op de klaauwen en derzelver verdeelingen in geledingen; waar mede, onder de Nieuwen, naast overéénkomt, de in de viervoetige Dieren zeer ervaren JACOB THEODORUS KLEIN, wien wy het naast verkiezen by te blyven: zoo egter, dat wy, ten gevalle van hun, die anderen volgen, de bepaalingen van LINNÆUS en anderen, zoo ver het dienstig is, insgelyks zullen melden, en tevens onze eigene kentekenen opgeeven. 'Er komen ons hier dan twee zeer duidelyke onderscheidingen voor, volgens welken de boven beschreeven CLASSE der VIERVOETIGE GEHAIRDE DIEREN Natuurlyk verdeeld word, in *viervoetige gehairde Dieren met hoornige klaauwen*; en in *viervoetige gehairde Dieren met gevingerde klaauwen*: welke kentekenen wy, om, zoo na doenlyk is, aan eene stipte overéénkomst te blyven, liefst in deezervoegen uitbreiden. — Men vind viervoetige gehairde Dieren, wel-

welker voetgewrigten in harde hoornige hoeven, als onbeweegelyk, beflooten zyn. En men ontmoet viervoetige gehairde Dieren, welker voetgewrigten van een gefcheiden, geklaauwd, als vingeren beweegbaar zyn, en in een vleefchig vel omvat worden. — Op deeze wyze worden de Dieren, tot de EERSTE CLASSE behoorende, van alle anderen onderfcheiden; hier door ontwyken wy tevens alle uitzonderingen, die 'er gemeenlyk op gemaakt worden; en welken, als men ftrikt wil zyn, weezenlyk opmerking vorderen; waarom wy 'er ook hier reden van dienen te geeven. Door de Clasficale benaaming van viervoetige *gehairde* Dieren, ontduiken wy de zwaarigheid van de Hagedisfen en Kikvorfchen, uit hoofde hunner vier pooten, onder de CLASSE onzer viervoetige Dieren te tellen; het welk de Heer KLEIN gedaan heeft, en, volgens zyne vastgeftelde bepaaling, ook moest doen. Maar wy kunnen hem hierin volftrekt niet volgen, om de verregaande afwyking, welke de Natuur zelve in deeze Dieren doet zien; zoo in hunne uit- als inwendige geftalte; waar in ze beftendig als met eene gefchubde ongehairde huid voorkomen. Men mag dezelven dan, zoo men wil, viervoetige Dieren noemen; maar 't zyn geen viervoetige *gehairde* Dieren; weshalven zy zeer wettig en natuurlyk van Dieren onzer Eerfte Clasfe afgefcheiden worden; 't welk verder uit de vergelyking der Derde Clasfe blykt. Wy noemen deeze Dieren daar benevens *Land-Dieren*, in onderfcheiding van alle anderen; die,

LAND-DIEREN.

LAND-DIEREN.

die, hoewel zy ook op het Land verkeeren, 'er zig nogtans zoo niet geheel en al op onthouden, als deeze viervoetige Dieren; welken nooit ergens anders, dan op de oppervlakte des Aardbodems verkeeren, woonen en voortteelen; terwyl zy zich noch in de Lugt verheffen, noch onder de oppervlakte der wateren begeeven; waar door zy dan ook onderfcheiden zyn van de halfflagtigen, die eene overgang van de eene Clasfe tot de andere maaken; en, gelyk voorheenen aangeduid is, hunne byzondere bepaalingen hebben. Voorts moeten wy hier nog melden, dat wy, met het woord *gehaird*, het oog hebben, niet op takagtige of donzige vezelen, als die der Vogelen, maar op dunne gladde afgefcheiden buigzaame of borstelige hairen. Hierom leest men ook in onze algemeene omfchryving deezer dierlyke bekleedzelen, onderfcheidenlyk, „ dat deeze hairen zyn *wollig* en *lang*, of *bors-* „ *telig* en *kort*, zig allen van één fcheiden- „ de": dat is te zeggen, dat zy hunne hairvezelen niet, gelyk de Vogelen, tot eene pluim of veder veréénigen; fchoon men 'er vinde die zig voor het Vergrootglas geleed vertoonen.

Wat wyders onze Omfchryving van de verdeeling der Orden betreft, dezelve is, byzonder met opzicht tot de eerfte, dus te verklaaren; dat by de Dieren, welken daar onder behooren, fchoon de uitwendige gedaante van den voet of klaauw geheel hoornig, 't zy enkeld of gekliefd, zy derzelver holligheden evenwel, inwendig, de geledingen

gen der afgescheiden vingeren, die men anders in de gevingerde klaauwen der Dieren van de tweede Orde bloot ziet, bevatten. Dit blykt duidelyk, als men den Hoef of Schoe der Paarden, zoo als men zegt, afpelt, of ook die der Koeien, en byzonder die der Zwynen afscheid; als wanneer men, aan de uiteinden der beenderen of schenkelen, de koot- en vinger-gewrigten, volgens den aart van het Dier, en deszelfs been- en gewrigtgestel, even zoo kennelyk ziet, als in de gevingerde geklaauwde viervoetige Dieren (*).

LAND-DIEREN.

Deeze dus verklaarde Omschryving neemt op die manier weg, de vitagtige bedenking, dat de Zwynen, Dieren met gekliefde hoornige klaauwen, ook eigentlyk gevingerde genoemd kunnen worden. Zoodanige en meer dergelyke vitteryen gaan ver; dog ze zyn, zoo wy meenen, door onze verklaaring zeer opgehelderd en genoegzaam uit den weg geruimd. Wy volgen hier het spoor van MOSES, welks woorden ons, in dit opzicht, zoo aanmerkelyk zyn, dat wy ons ten hoogste verwonderen, over de juist-

(*) Zulks stemt overeen met de verklaaring, die KLEIN aan dit woord geeft, als hy zegt: *nobis quadrupedia ungulata sive Chelifera dicuntur, quorum vel pedum* EXTREMA *vel* DIGITI *pedum* UNDIQUE *chela cornea* CIRCUMVALLATA. Dat is: „Door „gehoefde of geschaarde viervoetige Dieren, verstaa „ik dezulken, welker uiterste voeteinden, of de vingeren der voeten, door een hoornig Schaar omvat „worden": 't welk in alles met de Natuur best overéénstemt.

LAND-DIEREN.

juistheid deezer Godlyke Natuurſchetſe. De Godstolk, ſpreekende van de kentekenen der Dieren, die zy mogten eeten, zegt, *Leviticus* II, *vers* 2. *Al wat onder de beesten de klaauwe verdeelt*, (dat is, in 't gemeen, van Dieren, welken gekliefde hoornige klaauwen hebben, voor zoo verre wy die uitwendig beſchouwen;) *ende de klove der klaauwen in tween klieft ende herkaauwt; dat zult gy eeten.* Op deeze wyze ſpreekt hy ook van de verdeeling der klaauwen in het Zwyn, dat egter, als niet herkaauwende, niet gegeeten mogt worden. MOSES herhaalt juist telkens, het woord *klaauw* en dat van *klove*; waar uit blykbaar is, dat hy daar mede bedoelt, die zamenvoeging der eigentlyke klaauwen, welke zig, als in twee hoornige bekleedſels gekloofd, vertoont, en daarom met recht *de klove der klaauwen* genoemd word. Deeze Natuurkundige onderſcheiding ontdekt zig nog klaarder, als hy, ſpreekende van den Kemel en het Konynken, zegt, dat zy *de klaauwen niet verdeelen.* Dat is (durven wy ſtellen,) dat zy, alhoewel zy gekliefde klaauwen hebben, dezelven nogthans in die ſchikking aan de voeten vertoonen, dat zy zig opdoen, niet als gekliefd, dat is, in gekliefde hoornige bekleedſelen opgeſlooten, maar als klaauwen die gevingerd zyn. MOSES doet hier voordagtelyk die Dieren op elkander volgen, welken, van de éénklaauwige en tweeklaauwige gekliefden, een overgang tot de volſtrekt geklaauwden maaken: gelyk zoo de Kemel zyne bovenſte klaau-

klaauwgewrigten nog in een taai vel besflooten houd; maar de uiteinden in nagelen duidelyk vertoont; en vervolgens het Konyn, dat, als nader aan de gevingerden, *de klaauwe*, eigentlyk *de klove*, niet verdeeld, maar de vingeren regelmaatig gefchikt heeft. Uit dit alles blykt klaar, dat MOSES, in deeze befchryving, zeer duidelyk aantoont, het natuurlyk onderfcheid van Dieren, welker klaauwen verdeeld zyn, in eene klove, en van de zulken die niet verdeeld zyn; mitsgaders dat hy, door deeze verdeeling, eenvoudig eene verdeeling in *tweeën* bedoelt. Nademaal tog de meeste gevingerde eene verdeeling in vyf hebben, wel te verftaan in de verdeeling der vinger- of beendergeledingen; zoo zou MOSES, indien hy hier niet uitdrukkelyk op die onderfcheiding der geleden, in beflooten hoornagtige kloven, tegens die, welken in geene hoornige kloven opgeflooten zyn, maar bloot liggen, gedoeld had, in beiden deeze benaamingen het woord *klaauwen* niet gebruikt hebben. Zie daar dan eene waaragtige Dierkunde, eenvoudig, klaar en vatbaar voor alle menfchen; tot welker rechte begrip men niets meer behoeft te doen, dan de Natuur zelve te zien, en haare voortbrengzels onderling te vergelyken. LAND-DIEREN.

Op deeze voorgeftelde Verdeeling, waar mede wy ons aan het oude en waaragtige houden, zullen wy nu, zonder ons in verdere voor- of tegenftellingen van anderen in te laaten, overgaan tot het befchouwen der viervoetige gehairde Landdieren van Hol-

LAND-DIEREN.

land, die tot de eerste Orde behooren. Dat zyn dezulken, „ welker voetgewrigten in „ harde hoornige hoeven, als onbeweege- „ lyk, besloten zyn". In deeze omschryving neemen wy het woord *onbeweegelyk*, als uit het reeds gezegde is af te neemen, in dien zin, dat, daar de geklaauwde, gevingerde Dieren hunne vingers vrywillig kunnen beweegen, zelfs zoo dat de meesten daar mede voelen en grypen; die van de gemelde eerste Orde de zelven tot dat einde niet kunnen gebruiken; om dat ze, schoon eenigermaate beweegelyk, inwendig, in de holligheden der hoornagtige bekleedsels, nogthans uitwendig onbeweegelyk zyn; waar door ze zig, uitwendig, niet geklaauwd, maar zoo als ons Hollandsch woord dit zeer wel uitdrukt, *gehoefd* vertoonen. In deezen zin behouden wy hier ook dat woord, om dat het dus zeer wel overeenkomt met de oude benaaming van *quadrupedia ungulata chelifera*, zoo veel als gehoefd of geschaard, gelyk de voelers der Kreeften. Buiten dit zegt het woord *hoef*, in 't Hoogduits, *der huff*, eigentlyk een nagel, of klaauw, van waar de Dieren, naar maate dat zulk een Hoef enkeld of verdeeld is, één- of tweehoevigen genaamd kunnen worden. Dit in 't oog houdende, brengen wy, met betrekking tot ons Holland, maar drie onder deeze Orde; om dat wy 'er geen meer in ons Vaderland vinden: te weeten, de enkel geklaauwde, of gehoefde, niet herkaauwende: benevens de zulken, die gekliefde klaauwen hebben, of de tweehoevi-

vige herkaauwende, en de zoodanigen die gekliefde klaauwen hebben, maar niet herkaauwen. KLEIN, die zyn Samenſtel tot alle hem bekende Dieren uitſtrekt, brengt de familien naar het getal der hoeven, zeer natuurlyk tot vyf: naamlyk de éénhoevige, by voorbeeld het Paard; de tweehoevige, by voorbeeld de Runderen; de driehoevige, de Rhinoceros; de vierhoevige, de Zeekoe; en de vyfhoevige, de Elephant. Doch deeze drie laatſten zyn, om dat ze by ons niet gevonden worden, buiten ons tegenwoordige beſtek. Wanneer wy de Dieren van deeze Orde of Rang, dus, in den voorgeſtelden zin, verdeelen, komen ons als eene Bende of Geſlagtaart voor, die Dieren, welke in hunne Geſlachten zeer naby gelykſlachtig zyn, maar egter natuurlyk geen byzonder Geſlacht zyn; ſchoon zy door vermenging al mogten verbasteren, en dus eene nadere onderſcheiding van hun Geſlacht vereiſchen; waar van in ons *Eerſte Deel*, Bl. 33, 35, in de Inleiding, breeder geſprooken is. LAND-DIEREN.

De eerſte Bende of Geſlagtaart onder de eerſte Orde, beſtaat dan uit de

Enkelgehoefden, *Monochelontes*, KLEINII.

Tot den tweeden Geſlagtaart behooren dan de

Tweehoevigen, die herkaauwen, *Dichelontes ruminantes.*

En onder den derden Geſlagtaart komen dan de

LAND-DIEREN.

Tweehoevigen, welken niet herkaauwen, *Dichelontes non ruminantes.*

KLEIN voegt nog daar benevens de *Acornæ*, of hoornloozen, om dat de Zwynen, welken hier mede bedoeld worden, geen hoornen hebben: dan dit zal beter ter geslagtsonderscheidinge dienen. Men zou, in onze voorgestelde verdeeling, mede nog kunnen letten, op de onderscheiding der snuiten, of smoelen, mitsgaders op de tong, en byzonder ook op de tanden. Men zou dus mogen stellen, onder den eersten Geslagtaart, de *Enkelgehoefden met tanden boven en beneden*: onder den tweeden de *Tweehoevige met tanden*, *alleen in de onderste voorkaak*, herkaauwende: en onder den derden Tweehoevigen met *scheurtanden en kiezen*, in beide de kaaken, niet herkaauwende: doch alle deeze byzonderheden zullen beter op zyne plaats, daar wy deeze geslagten zullen voordraagen, in aanmerking komen. Zie hier intusschen een Tafeltje, waar in men onze verdeeling, met de daar toe behoorende Dieren, met een opslag van 't oog kan nagaan.

CLAS-

CLASSE.	RANG.	GESLAGTAARTEN.	GESLAGTEN.
Viervoetige gehairde Leevendbaarende en zoogende Landdieren.	Gehoefde viervoetige gehairde, Leevendbaarende en zoogende Landdieren.	Eenhoevigen.	1. de Paarden. 2. de Ezelen.
		Tweehoevigen herkaauwende.	1. de Runderen. 2. de Schaapen. 3. de Bokken. 4. de Harten.
		Tweehoevigen niet herkaauwende.	de Zwynen.

Het plan der Rangſchikkinge van den Eerſten Rang der EERSTE CLASSE dan voorgeſteld zynde, leid ons het zelve ter beſchouwinge van de eerſte geſlagtaartige Dieren van den Eerſten Rang, naamlyk de Eenhoevigen; waar onder zig de twee Geſlagten, die van het Paard en den Ezel, bevinden. Deeze Dieren hebben, buiten het opgegeeven kenteken, en hunne uiterlyke gedaante, dit in hunnen aart gemeen; dat zy beiden natuurlyk geſchikt zyn om zwaare lasten te draagen; dat hunne geſtellen in aart overeenkomen; dat ze het zelfde ſoort van voedzel gebruiken; op de eigenſte wyze het gras, hunne gewoone ſpyze, met de voorſte tanden, in de beide

LAND-DIEREN.

voorkaaken, affnyden, en 't zelve, het met de bovenlip na zig haalende, daar mede beweegende, en flurpen; en eindelyk, dat ze zig, door de teeldriften opgewekt, geflagtaartig vermengen. Men brengt ze gevolglyk, met recht, onder denzelfden Geflagtaart; doch ze zyn egter, daar ze natuurlyk afzonderlyk paaren, zig dus aan hun eigen Geflagt houden, en voortteelen, natuurlyk ook byzondere Geflagten, die beiden weder hunne byzondere Soorten hebben; des de Natuur ons hier van zelve brenge, tot eene afzonderlyke befchouwing van het Geflagt der Paarden.

HET GESLAGT DER PAARDEN.

HET PAARD.

Het Paard, dat hier, in zyn Natuurlyken Rang, naar onze opgave, eerst voorkomt, is een Dier zoo algemeen bekend, en door den Schepper zoo gemeenfchaplyk aan de Huishouding der Menfchen verknogt, dat DE BUFFON het ook daarom, als het edelfte Dier, tot de Huishouding der Menfchen behoorende, allereerst voorftelde, en, met een treflyken trek van welfpreekendheid, in deszelfs verdienften affchetfe. Het is tog, mogen wy, in navolging van dien Heer, wel zeggen, het edelfte Dier, dat de Mensch ooit tot zyne Huishouding gevonden heeft; de Natiën, die het kennen, beminnen het; het fchynt den Mannen en den Jongelingen als ingefchapen, om het moedig ros te temmen, en daar mede gemeenzaam om te gaan. Dit moedige Dier is vernuftig, om aan

aan dat gebruik, waar toe de mensch het noodig heeft, te beantwoorden. Het deelt, met den mensch, den last en de ongemakken des oorlogs; het is aandoenlyk voor nederlaag en overwinning; het vegt en ſtryd zelfs mede; het ziet, zoo ſtout als zyn Meester, het gevaar voor oogen, en ſpot 'er mede; het hoort het krygsgeſchreeuw, bemint dat, zoekt, met een vollen galop, de heirſpitze der tegenruiteryen, en is moedig in den ſtryd. Het deelt in de pragt der Tournooi- en Renſpeelen. Het is leerzaam, en volgt de lesſen zyns Meesters. Om kort te gaan, het ſchynt een Weezen te zyn, dat geſchapen is, om zig te onderwerpen aan den wil van een ander, dien het zelve kan voorkomen; en dat, eindelyk, in eene gewillige gehoorzaamheid ſterft. Dit is het voornaamſte tot lof van het Paard, zoo treffelyk door den Heer DE BUFFON beſchreeven; dan 't haalt op verre na niet, by die verheven beſchryving van het Paard, welke ons in JOBS Boek gegeeven word. Onze hedendaagſche Wysgeeren meenen, door hunnen zogenaamden eleganten ſtyl, en hunnen nieuwen ſmaak uit te munten; maar ze zyn zeer verre beneden dat verheven der Oosterſche Volkeren: wy vernederen 'er ons met recht voor, en kunnen van dit Dier geen kragtiger omſchryving geeven, dan die, welke wy *Job* 39, *vs.* 22—28 vinden. Ze luid, volgens de vertaaling van den Hoogleeraar MICHAËLIS, naar de overzetting van den Heer DE PERPONCHER, aldus: „ Hebt gy het Paard

HET PAARD.

HET PAARD.

„ den moed gegeeven, en zynen hals met „ gramſchap bekleed? Beveelt gy hem te „ ſpringen gelyk een Sprinkhaan? Zyn pragtig gebriesch wekt verſchrikking, met den „ voet ſtampt en graaft hy in den grond, „ hy verheugt zig over zyne kragt, en trekt „ uit den gewapenden te gemoet. Hy belacht al wat 'er vreeslyk uitziet, en verſchrikt niet, voor het zwaard treed hy „ niet te rug. Boven hem klinkt de Pylkoker, de glinſterende ſpiets en 't wapentuig, onder hem beeft de aarde, en „ naauwlyks roert hy ze aan. Hy gelooft „ niet, dat hy 't geſchal der trompetten „ hoort. Wanneer het duidelyker word, „ dan verheugt hy zig, en ſnuift van verre „ den ſtryd, het geroep des Veldheers, en „ 't krygsgeſchrei te gemoet". Deeze verheven beſchryving beantwoord volkomen aan de natuur; en de ondervinding leert 'er ons de overbrenging van kennen. Nadien het Paard dus met vollen recht het moedigſte en fierſte van alle Dieren genaamd moge worden, en 't zelve daar benevens, naast het Geſlagt der Honden, het gemeenzaamſte met den mensch zy, zoo is 't geen wonder dat 'er over geen Dier meer voortreffelyke Werken geſchreeven zyn, dan over het Paard. Immers is, zoo wel de inwendige, als de uitwendige kennisſe, van den aart, de natuur, eigenſchappen, en ontleeding der Paarden, ten hoogſten top van kunde gebragt. De allerminſte kleinigheden, die de ſchoonheid der Paarden kenbaar maaken, zyn aangetekend; en men vind duizende byzon-

zonderheden geboekt, die men in agt heeft te neemen, om de ſchoonſte en welgemaaktſte Paarden uit de Paardemarkten uit te kippen. Alles wat tot de Gezondheid, de Voortteeling, de Ziekten en de Kwaalen der Paarden betrekking heeft, word bykans met zo veel kunde en oordeel behandeld, als 't met opzicht tot den Mensch zelven geſchied; en in 't ontleedkundige ſtaat het vooral na genoeg gelyk. De Ouden maakten 'er alrede veel werks van; en onze nieuwer Schryvers zyn 'er niet minder in bedreeven; des wy naauwlyks weeten hoe dit ſtuk aan te vangen. 't Is ons niet mogelyk eene geheele Ontleedkunde der Paarden, eene volſlagen Verhandeling van alles wat een Paard betreft, voor te draagen, zonder in herhaalingen of uitſchryvingen te vervallen; nadien 'er verſcheiden Werken voor handen zyn, welken hier aan volkomen voldoen. De Heer DE BUFFON heeft dit zoo verre uitgewerkt, dat zyn Geſchrift een Meesterſtuk zy; en de Heeren VITET en BOURGELAT hebben het beiden zoo wel uitgevoerd, dat 'er maar weinig kunne overſchieten. Wy zien, met dankerkentenisſe, het zaaklyke van den eenen en den anderen in onze Moedertaale overgebragt, door den in de kennis der Paarden uitmuntend bedreeven Frieſchen Heer REINIER FONTEIN; van wiens arbeid, waar op wy ſtaat kunnen maaken, wy ons, zoo veel het dit kort beſtek gehengt, gebruik zullen maaken. 'Er zyn ons, buiten dat, nog al verſcheiden en zelfs zeer goede Werken, over dit onder-

HET PAARD.

HET PAARD.

derwerp bekend; dan 't ware te lastig die allen op te haalen: genoeg zy het hier nog gewag te maaken van een Werkje getyteld: *Huismans Handboek, voorgesteld in den Frieschen Stalmeester en Koeijen Doctor*, 't welk ook zyne verdiensten heeft, en 't is mogelyk beter geschikt naar den aart der kundigheden van onze Natie, dan veele andere Vertaalingen, waar in men dikwerf met de kunstwoorden verlegen is: dan ook moet ik hier noemen een Werk over de Paarden, getyteld, *de Nederlandsche Stalmeester*; opgesteld door L. W. F. VAN OEBSCHELWITSZ; *Adjutant onder Oranje Vrieslands Cavallery.* Dit Werk, dat nu, in dit jaar 1777, met een *Tweede Deel* verrykt is, verdient den waaren Lof van Paardekunde, en byzonder van die der Friesche en Nederlandsche; doch is niettemin veelal eene uitschryving van de voorgaande; en hier en daar ook overgenoomen uit *le parfait Marechal.* Doch genoeg hier van; laat ons ter zaake keeren.

Ons bepaald hebbende, om, zoo beknopt als doenlyk is, het merkwaardigste dat de Paarden, en wel de Hollandschen betreft, voor te draagen, zoo hebben wy, als natuurkundigen, het volgende, ter Rangschikkende Omschryvinge, op te geeven.

Het Samenstelkundige kenmerk der Paarden is, volgens LINNÆUS, (die de Classe, waar toe het behoort, *Belluæ*, dat is, Oorlogend, noemt, en 't welk, indien 'er het Zwyn niet onder betrokken ware, zeer natuurlyk zoude zyn,) in deezervoege te omschryven.

De-

De bovenſte Voortanden, zes in getal, recht opſtaande, en paralel, of gelyklynig. HET PAARD.

De onderſte Tanden ook zes, meerder uitſteekende.

De Scheur- of eigentlyk de Hondstanden ingevat, van de overigen verwyderd; alleen in de Hengſten.

De voeten eenhoevig, of wel (*indiviſa*) onverdeeld.

Klein zegt alleen, *eenhoevig*, *of eenvoetig;* en om het Paard van den Ezel, wiens Ooren langer en uitſteekende zyn, te onderſcheiden, voegt hy 'er, tot een eenvoudig kenmerk, by, *de Ooren opgeregt.*

Wy ſtellen de Geſlagtskentekenen der Paarden liever, met wat naauwkeuriger, en zoo wy meenen nuttiger, omſchryving, aldus: Het Natuurlyke kenmerk van een Paard, in onderſcheiding van alle andere viervoetige Dieren, beſtaat hierin.

Het hoofd ſpitsagtig, langwerpig; waar op twee ſteilopſtaande beweegelyke Ooren, digt by elkander geplaatst, de Oogen groot, met zwaar gehairde oogleden; de Neusgaten inwendig een weinig gehaird aan het einde der ſnoet, of bovenlip, met een ſterk ſaamentrekkend vermogen; een brieſchend geluid en ſterk geblaas uitademende; de Bovenlip dik, zenuwagtig en beweegbaar; de Onderlip ſlap en ſpieragtig, mede beweegbaar; de Tanden in jonge Paarden wisſelende; in de volwasſen, zes in de boven- en zes in de onderkaak; beiden in de breedte voor in den mond ſtaande; de bovenſten regtlynig en

HET PAARD.

en ſcherpſtomp, nederwaards ſtaande; de onderſte ſchuin en ſcheppende opwaards geſteld; de Hondstanden afgeſcheiden geplaatst, tusſchen de Voortanden en de Kiezen; welker getal doorgaans vier- en twintig is; allen platagtig van boven.

Dit Hoofd is aan een flaauwen halfcirkelswyzen Nek geplaatst; uit welks opperſten ſamenloop lange enkelde Hairen, over de zyden van den Hals glooiende, hangen; die men de *Maanen van 't Paard* noemt, 't welk geen ander Dier, ons bekend, op die wyze heeft.

De geheele Romp is bedekt, met zeer korte glad en glinſterende op elkander vlyende hairen. De gedaante van den Romp is alleszins rondagtig en glad, byzonder aan de Billen, die breeder zyn dan de Borst; de Rug flaauwlyk ingevallen.

Aan den ſtuit een Staart, uitloopende in lange enkele harde hairen, die tot op de Hakken hangen; mede een teken my aan geen ander Dier bekend.

De Pooten, evenredig van Onder- en Boven ſchenkelen; fyn en dun, aan de Hakken. De Hakken zwaar gehaird. De klaauw hoornig, éénhoevig, van onderen zenuwagtig en weeker.

Volgens deeze omſchryving is het Paard, naar onze wyze van voorſtellen, te onderſcheiden, van alle ons tot nog toe bekende viervoetige Dieren. Door den Staart en de Maanen is het gansch onderſcheiden van het naastbykomend Geſlagt, den Ezel, en de

Ze-

Zebra; en 't onderſcheid zig voorts van alle andere Dieren, zoo door de Maanen en Ooren, als door de geheele geſtalte van het lichaam. Wyders kan men, met opzicht tot de zoogende Dieren, 'er nog byvoegen, dat de Zoogborſten in de Wyfjes twee zyn, geplaatst aan 't einde van den Agterbuik by de Liezen. HET PAARD.

Wat verder nog betreft de byzonderheden der inwendige deelen, hier van zullen wy vervolgens eene korte ſchets opgeeven; na dat wy het uitwendige afgehandeld hebben; doch vooraf nog een kort woord nopens de gemeene benaamingen van het Paard.

Deeze zyn, by de Europiſche Volkeren, veelal geſchikt naar het Geſlagt en den ouderdom van het Paard. Dus onderſcheiden de Hollanders de Paarden naar de Sexe, in eene Vrouwlyke *Meer*, of *Merrie*, en een Manlyken *Hengst;* waar by ook de naam komt van *Klophengst*, en *Springhengst;* die geſneeden zyn noemt men by ons *Ruinen;* het jonge Paard heet *Veel*, *Veluw*, *Veuluw*, en *Veul*, of *Veulen*. Deeze onderſcheiding maaken ook de Duitſchers; die voorts het Paard gemeenlyk *Pferd*, of *Roſs;* welk laatſte woord, by ons *Ros* geſchreeven, door onze Dichters veelal genomen word in de betekenis van een moedig Paard. Van daar geeft men insgelyks onder ons den naam van *Roskammer*, aan een Paardenkooper; dien men ook wel *Paardentuiſcher* heet; zeggende *tuiſchen*, oudtyds, zoo veel als handeldryven. De Franſchen noemen het

HET PAARD.

het Paard *Cheval*, dat, zoo men wil, ontleend zou zyn, van het Griekſche of Latynſche *Caballus*, of van het Italiaanſche *Cavallo;* van waar een Ruiter dan *Cavalier* heet. LINNÆUS, die in alles ſtout doorgaat, geeft aan zyne eerſte Soort van Paarden den naam van *Equus Caballus*; doch hy maatigt zich wat veel vryheids aan; want zoo wel de ouden als de nieuwen verſtaan door *Caballus*, een Hengst. De Franſchen noemen een Ruin, *Cheval hongré;* en een Springhengst *Etalon;* doch waarom ze juist eene Merrie *Jument*, dat is juk- of lastdraagend heeten, daar een geſneeden Hengst of Ruin, ja ook een Hengst dit doet, is duister. Wy laaten dit ter navorſchinge voor de Liefhebbers; die te gelyk, als 't hun gelust, mogen nagaan, hoe 't bykome, dat een Paard in 't Hebreeuwsch den naam van *Sus* heeft, gelykluidend met de Latynſche benaaming van 't Zwyn. In 't Engelsch neemt men mede de onderſcheiden Sexe en den ouderdom der Paarden in agt; doch de algemeene benaaming van het Paard by hen is *Horſe*, vermoedelyk van denzelfden oorſprong als het Duitſche *Roſs*, oudtyds *Orſe*. Ten platten Lande in Vriesland noemt men een Paard *Hynſer*. En zoo zyn 'er, by ieder Natie, onderſcheiden benaamingen, waar mede wy ons, het bygebragte genoeg oordeelende, niet verder zullen ophouden. Liever gaan wy nu over tot onze eigentlyke taak; dat is tot een gezet Geſlagtsonderzoek, en naauwkeurige beſchryving der Paarden, met betrekking tot ons Vaderland, by welks Natuur-

tuurlyke Historie wy ons bepaalen. Om dit met alle kortheid, en omzichtigheid, in eene geregelde Orde te doen, zullen wy de volgende Verhandeling indiervoege inrigten, dat wy eerst het Paard in zyne natuur, en daar na in zyn gebruik, onder de Hollanders, beſchouwen zullen; met eene, zoo veel ons mogelyk is, oplettende inagtneeming van de Eigennaamen en Kunstwoorden, hier te Lande gebruikelyk. Ter duidelyker voorſtellinge van dit alles, zullen wy ten gevalle onzer Leezers en Landsgenooten, benevens andere noodige Afbeeldingen, hier byvoegen, een Paard in zyn omtrek; in welker beſchryving wy de verklaaring der Hollandſche Kunstwoorden ter zyner plaatſe zullen inlasſchen.

HET PAARD.

Wat dan, voor eerst, de natuur van het Paard, een Hollandsch of West-Friesch Paard, betreft; 't is zeker, en door alle Paardekenners erkend, dat de Hollandſche, West-Frieſche, en byzonder de Vrieſche Paarden, voor de ſterkſte en zwaarſte te houden zyn; by welken dan ook komen de Gelderſchen, en anderen, uit de naast aan Holland en Vriesland grenzende Provinciën en Streeken. Men houd de Holſteinſchen wyders nog wel voor de taaiſten; en ze komen naby aan de onzen; doch ze zyn gemeenlyk hoog op de pooten, of liever ſchraaler in 't aanzien. De Hollandſche Paarden, welken inzonderheid aan dit Land eigen zyn, vind men doorgaans breeder van Billen, vet en zwaar van Lichaam; maar ze zyn niet zoo fyn van pooten, als vooral een

HET PAARD.

een Engelsch Paard. Somwylen ontmoet men Hollandſche Paarden van zulk eene ongemeene grootte, dat ze, als iets zeldzaams, naar andere Landen omgevoerd worden, om ze aldaar te laaten bezigtigen. Men vind ze, by uitſtek, te Amſterdam onder de Sleepers, vooral onder de Brouwers Sleepers; die 'er voor bekend ſtaan, dat ze zich daar op toeleggen. Dus heb ik eens in eene Kermistent een Paard gezien, dat een Brouwers-Sleeppaard geweest was, van die hoogte, dat een kaerel, ter lengte van zes voeten, regtovereinde op den grond ſtaande, het niet over de ſchoft konde zien. In tusſchen houden egter kieſche kenners die ongemeen zwaare Paarden, welken hier te Lande natuurlyk geſokt worden, geenzins voor de besten; de middelmaatigen worden gemeenlyk hooger geſchat; hier uit zoekt men dan de Harddraavers; en de zwaare Paarden blyven grootlyks voor de koets en het kouter geſchikt. Voor het overige worden hier veelerleie ſoorten van Paarden van elders ingevoerd, zoo dat 'er, even als het met de Menſchen gaat, een goed getal Vreemdelingen in onze weiden graazen, en 'er nu en dan aanfokken. Dit heeft byzonder plaats met Holſteinſche en Duitſche Paarden; ook vind men hier te Lande Engelſche en Deenſche, mitsgaders Franſche en Brabandſche Paarden, welke laatſten ook zwaar zyn. Midlerwyl blyft het egte Hollandſche, en vooral het Vrieſche (*), hoe veel vreemd

(*) Ik breng hier, en zoo ook vervolgens meermaals, het

vreemd hair, om 't Kunstwoord te behouden, 'er ingevoerd worde, by ons over 't geheel onverbasterd. Wat nog aanbelangt de *Ketten*, welker besten, onder de Noord-Hollanders zyn, gelyk ook de *Hitten*; deezen worden of enkeld onder ons voortgefokt, of uit Hitland en elders herwaards overgevoerd. HET PAARD.

Dewyl 'er nu wyders eene groote verſcheidenheid van koleuren in 't Hair deezer Paarden gevonden word, zoo kunnen wy ook dit Artykel niet wel onopgemerkt laaten. De Hollandſche en Vrieſche Paardenkenners maaken hier eene tweeledige onderſcheiding, tot welke zy dit verſchil hoofdzaaklyk brengen; 't zyn naamlyk Paarden van een eenkoleurig of van een vermengd Hair. Wat de oorzaak deezer verſcheidenheid van koleuren in 't Hair der Paarden zy, is nog niet beſlist; en zy die met BOURGELAT meenen, dat men dezelve te zoeken heeft in de koleur der vogten, waar door de Hairen gevoed worden, zullen egter niet ontkennen dat hier nog een diep geheim overblyft. Wy weeten inderdaad weinig van de geboorte der koleuren in de huid, de Hairen en de Vederen der Dieren. Wy weeten, 't is waar, (de groote ALBINUS heeft het beweezen,) dat de koleur der huid by de

het Hollandſche en Vrieſche by elkander, om dat wy, even als met het Rundvee, uit hoofde der vermenginge, de eene ſoort niet wel zonder de andere kunnen voordraagen; dog ik zal 'er my op zyne plaats nader over verklaaren.

HET PAARD. de Menſchen, afhangt van een zeker vlies, onder het opperſte dunne vel, dat men in 't Latyn *Epidermis* noemt; en in de Visſchen kan men duidelyk ontdekken, dat de ſchoone koleuren, waar mede zy blinken, veroorzaakt worden, door een dun vlies onder de ſchubben. 't Is uit dien hoofde, daar tog alle de uiteinden van de uitwendige huid en de Hairen der Dieren, als in een zeer fyn vlies aaneenverbonden zyn, wel niet ongerymd te ſtellen, dat derzelver verſchillende koleuren ook veelal daarvan afhangen; dan met dat alles is dit Stuk nog niet volſtrekt beweezen; en 't doet hier in ons geval zoo veel niet ter zaake, of wy mogen een nader onderzoek hier van wel tot een beter gelegenheid ſpaarén. Genoeg zal het zyn nu nog de voornaamſte by ons bekende verſchillendheden, die deswegens onder de Paarden vallen, op te noemen. Onder de eenkoleurige Hairen heeft men de zwarte, die men of vaalzwart, muisvaal, gitzwart of moorzwart noemt; de geheel witte; de bruine; de rosagtige of kaneelkoleurige; de kaſtanjebruine, de goudgeelkaſtanjebruine met de donkerkaſtanjebruine, enz.

Onder de gemengde of zamengeſtelde Hairen, telt men de gryszwarte en witte, die ook ſtekelhairige genoemd worden, als 'er veel witte enkele Hairen door 't zwart heen groeijen; de bruingryze of Spreeuwkoleurige; de appelgryzen of appelgraauwe; de zilvergryzen met wit gewolkt. Zilver-grys is weinig zwarthair door veel wit; Vuil-grys is wit en zwart door een; Bruin-grys is weinig

nig wit door 't bruin, en Rood-grys of Rood-schimmel zegt, dat 'er meer rood dan wit Hair door een gemengd is. De zoogenaamde Muisvaale Paarden hebben zwarte staarten, benevens zwarte maanen, en een zwarten streep, dien de kenners den aalstreep noemen, over de rugstreng. Voorts zyn 'er Wolfskoleuren, en veelerleije anderen, die elk naar zyne verkiezing uitdrukt en beschryft. Buiten deezen is 'er ook nog Hair van meer gemengde koleuren, dat men vreemd Hair noemt. Het zelve is meerendeels van dien aart, dat de koleuren zeer sterk tekenen, en uit tweeërleie hoofdkoleuren bestaan. Hier onder behooren de Getygerde, de Extergevlakte of bonte, de Porceleinverwige, de Moorkoppen en de Auberen. Alle die byzondere koleuren verschillen grootlyks, naar gerade dat de vermenging van Paarden uit verschillende Gewesten plaats hebbe; of naar den aart der Paarden zelven, die in byzondere Gewesten hunne over hunne soort of geslagt heerschende koleuren hebben. Dan wy mogen ons hier mede niet breeder ophouden; ons bestek vordert bepaalder van ons te onderzoeken, welke de meest natuurlyke koleur onzer Inlandsche Paarden zy. En dit dunkt my is na genoeg te bepaalen: althans ik durf myne gedagten, naar myne oplettendheid, onder verbetering van kundige Paardenkenners van ons Gewest, in deezen wel melden; zonder dezelven egter als volstrekt beslissende op te geeven. Ik meen wel opgemerkt te hebben dat de Paarden

HET PAARD.

HET PAARD.

van dit Land meerendeels geheel zwart of hoog bruin, en veel zeldzaamer wit vallen; zoo egter dat het zwart, of het bruin, meer of min flaauwer of donkerer zy: alle de overige koleuren houd ik voor verbasterd, en voor een vreemd Hair; dog onder die bepaaling dat het wit-en zwartbont uit de vermenging onzer eigene Landpaarden kan ontſtaan. Hier by geef ik evenwel nog in bedenking, of het geene men gewoonlyk appelgraauw of gemarmerd noemt, niet meest heerscht in onze eigen Paarden. 't Komt my althans voor, dat men, by de meesten onzer Paarden, voor al de gitzwarte, bruine en witte Paarden, als zy in den bloei hunner jaaren en volle kragten zyn, aan den Vleeſchigſten kant der billen, en aan den buik, altoos eene zagte fluweelagtig flaauwe marmering van de eigen koleuren onder een zal zien; naar welke zy dan genoemd worden, wanneer zulks ſterker doorſlaat. Dat voor 't overige de witte Paarden, die geheel wit zyn, hier, en zelfs in Duitschland, al van ouds her ongemeen zeldzaam voorkwamen, en dus aan ons Land niet natuurlyk eigen zyn, leert ons de Oudheid; nademaal de Batavieren, die eene heiligheid in de Paarden ſtelden, de witte Paarden, by uitneemendheid, als iets zeldzaams en Godlyks beſchouwden. Van daar voedden zy dezelven in hunne heilige Bosſchen op, om hunne Godſpraaken of de Priesterlyke Wichelaaryen te helpen bevorderen: en hieraan heeft men 't ook toe te ſchryven, dat onze Voorzaaten een Paard, en wel een wit Paard, als het kenteken van Vry-

HET PAARD.

Vryheid hebben aangenomen, dewyl ze, als zoodanig een wit Paard een geheiligden Wagen vrywillig voorttrok, ook vrywillig ten ſtryde toogen; maar geen oorlog aanvaarden, als het Paard onwillig was. En even zoo getuigt nog heden de ondervinding, dat de witte Paarden hier te Lande ongemeen raar zyn. Onder onze Ruiteryen worden dezelven, om hunne byzondere afſteekende koleur, voor de Trompetters, Standaardvoerders, Paukers, enz. gebruikt; maar 't is zeldzaam, zoo niet zonder voorbeeld, een Regiment of Compagnie alleen van witte Paarden te zien; dat egter met de graauwen of appelgraauwen nog al plaats heeft; gelyk 'er dus, onder onze Garde Dragonders, een uitmuntend Esquadron van, zoo ik meen, alle Vaderlandſche Paarden, van dat Hair is.

Verandering van het Hair der Paarden.

Edog, wat hier van ook zy, het zwart is althans de hoofdkoleur onzer Hollandſche Paarden; terwyl de bonten uit de vermenging gebooren worden; en het bont veelal by voortteeling weder verloopt. Ondertusſchen heerscht hier in eene zekere Mode, en, naar maate dat dezelve iets byzonders eischt, weeten onze Paardenkoopers ze wel dra aan te fokken. Maar wy kunnen hier mede nog niet geheel van het zwarte Hair, en het donker bruin, afſtappen, zonder een weinig ſtaan te blyven op de verandering, die dit Hair, by 't klimmen van de jaaren der Paarden, eigen is. Onze Hollandſche Paarden, naamlyk, zyn hierin aan eenige veranderingen onderworpen, die wel gedeeltlyk afhangen van de natuur der Paarden, in

HET PAARD.

't gemeen; dog ook tevens van het klimaat van ons Land zelve, in 't byzonder. De veranderingen, die van de natuur der Paarden afhangen, zyn de volgende. Men vind de Veulens altoos niet alleen lichter en ruiger van Hairen, dan de volwasſen Paarden; maar men ziet ook, dat hunne Hairen, naar maate zy in wasdom toeneemen, een meerder glans en een gladder vlijing over de huid bekomen. Een pas geworpen Veulen is hier, gelyk elders, doorgaans ruig, en de Hairen zyn vlokagtig; deezen behouden zy vry lang; doch allengskens ruien dezelven uit, en na verloop van een jaar ziet men de Hairen alrede glad; waarop het Veulen voorts, nu drie of vierjaarig geworden zynde, de ſchoonſte Hairen heeft, die het voor of na vercieren. Voorts heeft ons klimaat, en de onderſcheiden grond, een merkelyken invloed op de verandering van 't Hair onzer Paarden: men bemerkt althans duidelyk, dat het zig verſchillend van koleur vertoont, naar maate dat de Paarden op drooger of vogtiger weiden graazen, ſchoon ik by anderen hier van niets gemeld vinde, durve ik zulks uit myne eigen waarneeming wel voordraagen, te meer daar ik weet, dat onze kundige Boeren, die Paarden teelen, 'er wel op letten; waarom ik het te minder onopgemerkt kan laaten, daar ik, waar ik maar kan, onzen Landaart altoos in 't oog tragt te houden. Indien men 't opmerkzaam gadeſlaat, zal men bevinden, dat de Paarden, die in de hooge en ſchraale Duinzanden ter weide gaan, altoos het zwart veel vaalder

en

en naar het bruine hellende vertoonen, dan die Paarden, welken weeliger weiden en wateragtiger gronden hebben: en even zoo blyven ook de witte Paarden niet zoo zuiver wit in de eerste als in de laatstgemelde weiden. Hierom voeren de zulken, die aan de schraale Geestgronden woonen, en Veulens aanfokken, hunne Veulens, als dezelven ter markt gevoerd kunnen worden, veelal, eenige maanden of een zeker getal weeken, op wateragtiger en weeliger Weiden: dit gedaan hebbende, zien ze wel dra, dat de Hairen zig, met het toeneemen van het vet aan 't Lichaam, glanziger en zwarter vertoonen. Ik ken dus een ervaren aanfokker van Paarden, by Noordwyk, die zyne Merrien en Veulens op hoog droog Geestland laat weiden; dog zeer oplettend is op het veranderen van weiden, tegen dat zy in staat zyn, om bereeden te kunnen worden; ter oorzaake dat de Huid en te gelyk de Hairen als dan glanziger zyn. Ondertusschen houd men de droogste weiden voor de gezondsten; dan hier over straks nader. Wyders staat hier ook nog in agt te neemen, dat de zwarte Paarden in Holland des Winters gewoonlyk veel zwarter zyn dan in den Zomer. In 't laatstgemelde Saisoen word het zwarte Hair, in de weiden, door de lugt, veel al bruinagtig; en zelfs verdwynt dan dat fluweele, dat marmeragtige, 't welk zig aan de Billen van veelen onzer zwarte Paarden vertoont. In den Winter verhairen ook veelen onzer Paarden; en ze worden dan op de stallen ruiger; gemerkt de Hairen over het lyf,

HET PAARD.

HET PAARD.

aan den buik en de kin, gelyk ook de Vetlokken, in dien tyd geweldig aangroeijen. Zulks ſchynt, naar ons begrip, ook al eenigermaate af te hangen van den aart van ons klimaat; 't is als of de natuur waakt voor de Paarden, met dezelven, door eene genoegzaame dekking der Hairen, tegens de koude en de vogtige lugt te beſchermen; iets, dat in alle koude Landen opgemerkt word.

Sterkte der Paarden.

By dit alles komt de koleur der Paarden ook nog in aanmerking, met opzicht tot derzelver ſterkte, en men wil dat onze zwarte Paarden over 't geheel de ſterkſten zyn; dan onze Boeren houden die Paarden voor de allerſterkſten, die wel zwart zyn, dog egter naar het bruine hellen, en vooral in de lasſen of liezen hoogbruin koleuren. Gaarne zien zy ook, dat zulke Paarden aan de Onderlip eenigzins gebaard, dat is, gehaird zyn; en vooral dat de neus en Bovenlip insgelyks met eenige borſtelagtige Hairen bezet is. Dit ſlag noemen zy *Smousſen*, of *Smouſe Paarden;* en de Voerlieden, *Opſtooters*, of *goed op den langen weg*, en zy houden ze, als het ſtel verder goed is, voor de ſterkſte Paarden. De withairigen, ſchoon ze by den Heer BOURGELAT voor ſterk te boek ſtaan, tellen onze Boeren en Landlieden onder de zwakſten; even gelyk zy met witte Koeijen niet veel op hebben; van waar ook de witte Paarden, onder onze tegenwoordige Hollanders, ſchaars gevonden worden. Daar benevens zyn de appelgraauwen insgelyks niet gemeen onder ons; niettemin agt men ze

ze hoog; ze worden voor de cierlykſte Koetspaarden gehouden, en zyn dus meestal voor den Adel. Voor 't overige mogen wy ons met de byzonder vreemde Hairen niet ophouden; liever bezigtigen wy onze Hollandſche Paarden wat nader; om ons zoo na doenlyk aan het Nationaale te houden. Gemeenlyk zyn veele Paardenkenners van gedagten, dat de eigenlyke Hollandſche Paarden, en wel de zulken, die aan en omtrent het Sticht geteeld worden, veel taaier en ſterker zyn, dan die men ons uit Vriesland overbrengt; en de reden die zy 'er van geeven is gegrond. De Vrieſche Paardenfokkers, zeggen zy, weetende dat hunne jonge Paarden, zoo tot de Harddraavery, als tot Chaiſe- of Koetspaarden, veelvuldig gezogt worden, leggen het 'er ſterk op toe, om de Paarden oogelyk, zoo als men 't noemt, te maaken. Ten dien einde worden de jonge Paarden buitengemeen gevoerd; zoo ſpoedig men kan, aan 't werk geſteld, en in 't loopen geoeffend. Met de twee jaaren, of daar omtrent, loopt een jong Paard al mede in den Ploeg; 't welk dan, ſchoon het niet zwaar werke, nogtans onder het vierſpan den ploeg mede trekt, waartoe men in Holland zelden vóór de drie jaaren een Paard bezigt. Dan dit is 't nog niet al: wanneer een jong Vriesch Paard tot drie a vier jaaren komt, dan laaten de Vrieſche Paardenkoopers het zelve ſterk arbeiden, en op ſchraal Land graazen; zoo dat het beest vermagere, terwyl 't in 't loopen en draaven wel geoeffend word. Vervolgens brengen

HET PAARD.

HET PAARD.

zy het Paard ter ſtalle; alwaar zy het zelve weinig of in 't geheel geen Hooi geeven, maar geweldig voeren met Haver, en ander vetaanbrengend voedſel; byzonder met Eijeren, die ze de Paarden by menigte laaten zuipen. Hier door worden ze vet, glanzig, en tevens moedig en dartel. Zulks lokt dan onze Paardenkoopers uit, en de ſchrandere Vries maakt 'er eene goede beurs mede. Maar 't gevolg hier van is, dat deeze Paarden, als ze in Holland komen, en ter weide gezonden worden, wel dra afvallen: dat gladde en vette verdwynt, en zy hebben wel een jaartje werk, eer zy weder tot hunnen voorigen ſtaat komen, ten zy men dezelven, zoo als men met de Harddraavers doet, altoos op ſtal en op voer houde. Egter is 't 'er zoo mede gelegen, dat die Vrieſche Paarden, als zy aan onze Weiden gewoon zyn, wel dra weder toeneemen, en dan goede Paarden blyven. Inmiddels houd men ze in Holland, met betrekking tot den arbeid, voor zwakker, dan de Stichtſchen en Zuid-hollandſchen, ter oorzaake dat, zoo als reeds gemeld is, onze Hollandſche Boeren, zelden of nooit, hunne jonge Paarden, vóór de drie jaaren, onder 't haam brengen; en dezelven niet, ten minſten zelden, tot het harddraaven, aanleggen; waar door de jonge Paarden zekerlyk veel lyden. Onze Boeren gewennen daarenboven de Paarden meer aan goed Gras, Hooi en maatig voeder, zonder de natuur ontydig geweld aan te doen. Met dit alles hebben evenwel de Vrie-

Vriesche Paarden, die in de Provincie blyven, en tot Boeren-Paarden opgeleid worden, in hun Vaderland hunne weezenlyke waarde; men kan en moet ze, inderdaad, onder de sterksten tellen; wanneer zy maar, als gezegd is, uit hoofde van winst, en zugt voor de Harddraavery, in hunne jeugd niet bedorven worden. Voeg hier voorts nog by, dat de Hollandsche Paarden eene naauwe verwantschap met de Vrieschen hebben; dewyl 'er zeer veelen in Holland aangefokt worden, die van Vriesche herkomst zyn. HET PAARD.

TWEE-

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over het aanfokken en dresseeren, of afregten, der Paarden.

Paarden-Stoeteryen.

Met opzigt tot dit onderwerp, heb ik vooraf in 't algemeen te melden, dat men in Holland weinig opzettelyke Stoeteryen heeft, in welke men zig geheel op het aanfokken van Paarden toelegt. Aan den Lekkant, om en aan 't Stichtsche, als mede aan den Bovenmaaskant, vindt men nogthans lieden die 'er hun werk van maaken, om een groot getal Veulens en Merrien te houden; vooral Veulens, die ze overal by den Boer opkoopen, als zy van den Moeder af kunnen. Men laat ze dan veelal op de Waardgronden en de Mienten (*), of gemeene Weiden, loopen, om de kost te zoeken; tot dat ze eindelyk, in jaaren, kragten en wasdom toegenomen zynde, in beter weiden gebragt worden, en vervolgens tot den arbeid en den verkoop bekwaam zyn.

De aanfokking der Paarden in 't algemeen.

Wat verder de aanfokking der Paarden, by onzen Boerenstand, betreft, dezelve geschied in ons Vaderland gelyk elders; dog met

(*) Zie *Eerste Deel*, onder de afdeeling van Vianen, Lexmond en den Ysselkant.

met dit onderſcheid, dat de Boeren in Holland de Saiſoenen in agt neemen, en nooit of zelden eene Merrie laaten beſpringen, dan op eene berekening, dat dezelve tegen het voorjaar werpen zal. Zelfs rekenen de oplettendſten, om een Veul, in zyne eerſte twee jaaren, wanneer het de meeste zorg noodig heeft, twee Zomers tegen éénen Winter te geeven. Zy laaten derhalven de Merrien meest beſpringen in Maart en April, of Mai, tot in Juny; 't welk dan daar op uit moet komen, dat de Merrie een jaar daar aan het Veul werpe: want men rekent de dragt der Paarden op over de elf Maanden, veeltyds ook wel tot de twaalf. De meeste Veulens in Holland worden gevolglyk in de Maanden, Maart, April en Mai geworpen; juist tegen dien tyd, dat ons Vee ter weide kan gaan, en de natte polders droog zyn. Onze Boeren zyn hier omtrent zeer naauwkeurig, als houdende het natte laage land nadeelig voor de Merrie, en byzonder voor het Veulen; waarom ook de Ingezetenen onzer laage wateragtige landen minder werks maaken van het Paardenfokken, dan die onzer hooge Landen. 't Staat my niet voor, dat onze Boeren eene byzondere oplettendheid hebben, op de zoogenaamde Raskruiſing, dat is, om Hengſten van een vreemd ras op de Merrien te gebruiken: in een tweede of derde dekking. Dit doen zy wel, met opzigt tot de bonte Paarden, dat ze een mooien bonten Hengst by eene zwarte Meer, of, over en weder, een zwarten Hengst by eene bonte Merrie brengen; maar

HET PAARD.

HET PAARD.

maar voorts ſlaan ze hier minder agt op het gemelde, dan men in Vrankryk en elders doet. Een Hollandſche Boer, als hy eene byzonder ſchoone Merrie van een vreemd Hair, en daar by een ſchoonen Hengst van het zelfde ras heeft, is daar en tegen opmerkzaamer op het bewaaren van dit ras, en zoekt 'er wel zorgvuldig in te blyven. Van daar heeft men, onder de Hollandſche en Vrieſche Paarden, die Vorſtelyke ſtellen van Vieren en Zesſen, van appelgraauwe Koetspaarden; die elders van zulk een kloekte en deugd ſchaars gevonden, en ten hoogen pryze betaald worden. Het voornaamſte, daar onze Boeren op zien, is, de fraaiheid van 't geſtel, mitsgaders de vlugheid van de Merrie en den Hengst; en de Vriezen zyn baazen, om in dit ſtuk de talie van het ras uit te zien. Onze Hollandſche Boeren zyn 'er ook niet onervaren in; dog, vermits zy, als boven alrede gezegd is, weinig werks van het dresſeeren der Paarden maaken, dan alleen voor den Ploeg en den Wagen, of tot ander Landwerk, zoo letten zy meest op ſterke, breede Boeren-Paarden, welken in den Landbouw van dienst kunnen zyn; en is het, dat 'er hier en daar een fraai Veulen valt, dan dresſeeren zy het tot een Chaiſe- Koets- of Wagen-paard; en verkoopen het, zelfs dikwerf als het nog Veulen is, ten duurſte.

Het dekken der Merrie.

Om, na deeze algemeene aanmerkingen, wegens de voorttecling der Paarden, ter beſchouwinge van de voornaamſte byzonderheden, daar toe behoorende, over te gaan,

zal

HET PAARD.

zal ik een aanvang maaken, met de beſchryving van 't geen gewoonlyk plaats heeft, met opzicht tot het dekken en beſpringen der Merrien. Gewoonlyk houd de een of de ander, in of om en aan onze Dorpen, een Springhengst; en op groote Dorpen vind men 'er wel eens verſcheiden. By den eigenaar van zulk een Springhengst nu vervoegt zig een iegelyk, die zyne Merrie wil laaten dekken, als dezelve hengſtig is of het ſtaat te worden; in welk laatſte geval men de Merrie meermaals voor een tyd op ſtal, by of omtrent den Hengst, zet, om te geilen. Daar benevens voert men de Merrie, wel eenige dagen vooraf, 's morgens en 's avonds, met wat hennipzaad; dat men ook dikwils omtrent den Hengst in agt neemt. Meerendeels worden de Merrien in Holland, zoo als men zegt, uit de Hand gedekt; en, myns weetens, is 'er by ons geene andere manier in gebruik. Het is naamlyk bekend, dat men in Lotharingen, Duitschland en elders, de gewoonte heeft van een bepaald getal Merrien met een Hengst in 't Land te laaten loopen, om dezelven te dekken; dog zulks heeft hier te Lande, zoo veel my bekend is, geen plaats. Men laat ze, als gezegd is, uit de Hand dekken; en zulks geſchied op deeze wyze.

De Merrie word voor eenigen tyd by en omtrent den Hengst op ſtal geplaatst, of in het Land onder 't oog van den Hengst gebragt: wanneer deeze Dieren van wederzydſche Sexe, door hunne natuurlyke liefdetaal en gerunnik, wel dra te kennen geeven, dat zy in de hette

HET PAARD.

te der teeldrift geraaken; waarop de Hengstbaazen zeer wel weeten te letten. Als de Merrie begint te ſtaan, dan voeren zy dezelve op een vasten grond, en eene effen plaats; neemende tevens wel in agt de hoogte en grootte van de Merrie, tegen den ſprong van den Hengst; dat is, men plaatst de Merrie, ingevalle zy van eene ryziger geſtalte is dan de Hengst, wel op een afhellenden grond. De Merrie word dan, door één of twee Mannen, aan het gebit vast gehouden, en deezen houden het dier, zoo veel doenlyk is, rechtſtandig, om, zoo veel mogelyk, de dartelende uitſprongen te beletten. Hier op geleid de Hengstbaas den Hengst, dien hy aan een losſen toom houd, naar de Merrie; welke dan voorts door den vuurigen Hengst beſprongen en gedekt word. Ingeval van noodige hulp ſtaat de Hengstbaas den Hengst by, tot het inbrengen der roede; 't welk dikwyls noodzaaklyk is, om dat de drift van dit moedige dier zoo ſterk zy, dat het zelve zyne teelkragten in den eerſten ſprong wel eens verzwakke. Als de Hengst de Merrie dus gedekt heeft, en de drift gekoeld is, byt dezelve de Merrie zagtlyk aan den nek: van waar onze ſchertſende geesten van een plompaart, die eene hupſche Deerne, als 't ware, met de tanden kuscht, gewoon zyn te zeggen, dat hy Paardezoenen geeft. En men houd den ſprong voor goed of welgevat, naar maate dat dit byten, of liever ſtreelen, een oogenblik langer of driftiger duurt. Uit voorzigtigheid, om dat dit meermaals niet zonder

der gevaar toegaat, ontblooten zommigen de Paarden, by deeze gelegenheid, van hunne Yzers, op dat hun ſlaan niemand, ja ook de Merrie, niet ſchaade. HET PAARD.

Hierom leiden de Vriezen, en zoo ook onze Hollanders, de Hengſten, die niet heel mak zyn, tot de Merrie, aan twee ſterke touwen, welken ter wederzyde door een Man vastgehouden worden. Is het nu, dat de Sprong wat twyffelagtig voorkomt, dan laat men de Merrie, na een uurtje tyds, veelal ook na een dag of twee, indien ze hengſtig blyft, nog eens dekken. Na de dekking, is het by onze Hollandſche Boeren een beſtendig gebruik, de Merrie met een emmer koud waters tegen den Buik te begieten; en dezelve terſtond daar na een kleen half uur, op een zagten tred, om te ryden. De rede, waarom zulks geſchied, is, om dat de Merrien ligtlyk, zeer kort na het ontvangen, wateren, en men bedugt is voor de afloozing van het bevrugte; het welk men hier door tragt te verhinderen.

Keurigheid omtrent de Hengſten.

Als de Merrie op deeze wyze bevrugt is, betaalt men den Hengst-baas; geevende meerendeels drie Gulden voor den Sprong. Maar, als het een puikje van een Hengst is, word de prys dikwils hooger; in zoo verre dat een Boer, die voor zyne eigen Liefhebbery een ſchoonen Hengst heeft, wel eenige Ducaaten voor den Sprong kunne bedingen: dewyl men van gedagte is, dat de ſchoonheid van het Veulen, grootlyks, van de ſchoonheid van den Hengst afhangt. Dit is een algemeen gevoelen der

HET PAARD. Paardenfokkers; dog de keurigſten zoeken ook ſchoone Merrien uit. Zeker is het, dat eén fiere, en door den arbeid niet bedorven, Hengst, veel toebrengt tot het voortteelen van een goed Paard; dan, als men den loop der natuure raadpleegt, is 't niet minder zeker, dat eene ſchoone gezonde Merrie alzoo noodzaaklyk is. De eene en andere Sexe ten minſte dient in dit geval gezond te zyn: en hier op letten onze Boeren zeer ſterk. Zelden zullen ze daarom eene gebrekkige Merrie laaten beſpringen of beſcheelen, zo als men 't noemt; ten ware zy eene gebrekkige Merrie hebben, die niet veel nuts kan doen; wanneer zy 'er, gelyk ze zeggen, den boel aan waagen. In zulk een geval heb ik wel gezien, dat 'er uit zoodanig eene Moeder, die tot geen arbeid gebruikt wierd, een zeer ſchoon Veul voortkwam.

Midlerwyl heeft de ondervinding in onze Gewesten geleerd, dat 'er zeer veel ſchoons, in een Paard, van den Hengst afhangt. Dit bewoog zelfs de Staaten van Vriesland, om op dit ſtuk aandagtig te zyn, en bepaalde Wetten, omtrent de kloekte en geſtalte der gebruikbaare Hengſten, te geeven. 'Er mogen des, volgens het Plakkaat, geene Paarden tot het dekken gebruikt worden, voor dat ze by den Gerechte, of door de Keurmeesters, geviziteerd, en van dezelven, door eene ſchriftlyke certificatie, goedgekeurd zyn geworden. Wyders mag een Hengst, die eens afgekeurd is, binnen de Provincie niet meer dekken; maar moet, op

op de boete van vyf-en-twintig Guldens, en de verbeurte van den Hengst, gesneeden worden. Ook mag men geene Hengsten, jonger dan drie jaaren, tot het bespringen van Merrien gebruiken. Hier benevens is het bepaald, dat de kleinste Dek-Hengst zal moeten hoog zyn, vyf houtvoeten en twee duim; te weeten, met het leggen van den Ry op de Schoft, en dan op het Waterpas van den grond recht neder: voorts dik van taille, en goed van hals, kop en beenen, zonder aangebooren gebreken, die aan een Veulen schadelyk kunnen weezen. Dat de voorschreeven hoogte, van vyf houtvoeten en twee duim, zal worden geobserveerd, zoo wel in de Hooge als Laage Kwartieren; egter met dit onderscheid, dat aan de Grietenyen van Ængwirden, Doniawerstal, Haskerland, Schoterland, Gaasterland, Opsterland, Oost- en West-Stellingwerf, de vryheid word gelaaten van te mogen houden Spring-hengsten, hoog vier voeten en tien duim, maar niet kleiner: onder conditie, dat 'er van dezelven geen minder dek-geld zal mogen worden betaald, dan van andere Spring-hengsten. Voorts is 'er vastgesteld, dat, by elk houder van Hengsten, op de Hooge Kwartieren, onder de Dek-paarden zal moeten staan, en gebruikt worden, ten minsten één donker graauwe Hengst, met een witten Staart en Maanen, en zwarte Beenen; als mede, dat de Graauwe Hengsten zullen moeten zyn een-hairig, en met eene kleene kol; mitsgaders dat men geene Mer-

HET PAARD.

HET PAARD. rien buiten de Provincie zal hebben te vervoeren, om aldaar gedekt te worden, enz.

Uit dit Plakkaat, of deeze hooge ordres, is duidelyk af te neemen, hoe oplettend onze agtbaare nagebuuren de Vriezen zyn, om het egte en rechte ras der nationaale Paarden te behouden. En dus handhaaft deeze fiere Natie, terwyl ze, gelyk ook onze Hollanders, den ouden moed, als heldhaftige Ruiters, in hunne oorſpronglyke Edelen bewaaren, te gelyk, in onze dagen nog, het loflyke getuigenis van vroeger en laater tyd; naamlyk, dat ze moedige en forſche Paarden teelen. Men ziet daarenboven uit deeze Ordonnantie, dat zy, tot het ras der nationaale Paarden, ook, buiten de Zwarte Paarden, wel inzonderheid dezulken betrekken, die, door middel van Graauwe Hengſten, met witte Staarten en Maanen, welken men doorgaans Appelgraauwen noemt, voortgeteeld worden; om dus de vermenging van dat taai en marmervlekkig verwelkend ras te bevoordeelen. En deeze omzigtigheid is te meer pryzenswaardig, uit hoofde, dat 'er de Provincie Vriesland, en zeker ook ons Holland, zeer veel aan gelegen ligt, om het Vaderlandſche ras te behouden: nademaal alle Paardenkenners, uit welk Gewest in Europa ze mogen zyn, ten ware eenige nydige Engelſchen, die tog alles veragten, wat Vriesland of Holland voortreffelyks heeft, eenpaarig getuigen, dat de Vrieſche, de Hollandſche, en andere Provinciaale Paarden der Nederlanden,

de

K E U R

Op de

SPRINGHENGSTEN

Over den Ring van Putten,

In den Dorpe van SPYKENIS.

Op den 12. *Maart*, 1778.

Schout en Schepenen van den Dorpe en Ambachts-Heerlykheid van Spykenis en Braband, zullen ten voorſz. dage KEURDACH houden op de Springhengſten over den Ring van Putten.

Te weeten

Over Spykenis, Geervliet, Heer Simonshaven, Biert, Hekelingen, met de onderhoorige Polders.

Als wanneer aan die geene, welke op den voorſz. 12. Maart, 1778, des Namiddags ten twee uuren, in den Dorpe van Spykenis, voor de Herberg DE KEIZER, met de beste Hengſten te voorſchyn komen, de Keur zal worden verleend.

Zegt het voort.

de kloekſten, ſterkſten en moedigſten zyn; zoowel om den last van den Landbouw en allerleien arbeid te draagen als om den ſchrik des Oorlogs door te ſtaan. HET PAARD.

Hier mede dagt ik van dit onderwerp af te ſtappen, en voorts het oog te vestigen, op de dragt der Merrie; dan een Brief van mynen oplettenden en yverigen Correspondent, den Weleerwaarden KLUIT, ontvangende, kan ik niet nalaaten hier ter plaatſe nog eene byzonderheid, die in het Overmaaſche, omtrent het gebruik der Hengſten, plaats heeft, mede te deelen. 's Mans berigt des aangaande luid aldus: „ Onder onze Jurisdictie, ja in deezen gantſchen Hoekſchen Waard, (wat elders daar omtrent in gebruik is, weet ik niet,) is in praktyk, dat in den Voorzomer de Hengstman met zyn Hengst het Eiland doorkruist, en alom zyn dienst aanbied. De Hengst, een Paard gedekt hebbende, vertrekt met zyn Baas, zonder dat deeze laatſte loon ontvangt; maar heeft het gevat, en werpt het Paard Veulen, zoo krygt hy een Ducaat; niet gevat hebbende, niets. By myne komst alhier, en het is nog maar zeer weinig Jaaren geleeden, dat dit wat verminderd is, en het laat zich aanzien, dat het geheel buiten de mode raaken zal, was hier in gebruik, dat des zondags morgens, by het eindigen van den Godsdienst, vier a vyf Hengstmannen met hunne Hengſten, op het puntigst met Linten, Strikken, Kwasten, &c. verſierd, voor de Kerk ſtonden. De Boeren bekeeken dan die Hengſten van den kop tot de pooten, en beſpraken

HET PAARD.

dan van den geenen, die hun het best aanſtond. En zeker, men ziet hier in het algemeen op een goed Paard; en vreemdelingen, hier komende, verwonderen zich over de ſchoone Paarden, die men hier ziet. Men heeft 'er ook goede kloeke Paarden, tot den bouw van 't Land, 't welk meest al zwaare kley is, noodig. Voorts ſchynt het, dat de Paarden hier zeer lang in kragt blyven; nademaal my nog heden een Boer verhaalt, ('t welk zeker zeldzaam is,) dat zyn Vader een Paard gehad hadt, 't welk, vyf en twintig jaaren oud zynde, nog een Veulen geworpen hadt".

Het een en ander van dit berigt is ter deezer plaatſe onzer opmerkinge wel waardig. Ondertusſchen is 't niet geheel en al vreemd, dat men voorheen, op gemelde plaatſen, de Hengſten, na Kerktyd, ter beſchouwinge en keuze aanbood: dewyl het van ouds onder de Natie zeer gemeen was, by zulke gelegenheden, zoodanige zaaken voor te draagen, welken men niet gemaklyk een ieder konde doen weeten, dan by algemeene Vergaderingen; die dan best by of om en aan de Kerken aan te treffen waren. Van daar heeft men ook nog de Kerk-geboden, mitsgaders de Kerkafleezingen van Pondbrieven, Polderrekeningen, enz. op zulke tyden. Dan laat ons ons ſtuk vervolgen, met het beſchouwen van de dragt der Merrie.

De dragt der Merrie.

Wanneer een Paardenfokker, of Boer, naar 't voorgezegde behoorelyk gezorgd heeft voor het dekken of beſcheelen der Merrie, geeft hy, vervolgens, naauwkeurig

agt

agt op derzelver bevrugting; en beproeft haar eenige weeken daar na, of zy draage dan niet. Veelen gieten haar ten dien einde water in de ooren; is zy daar van ſterk aangedaan, en ſchud zy het hoofd, dan agt men de Merrie niet zwaar te zyn; dog zoo ze integendeel daar voor niet aandoenlyk zy, houd men 't voor een vast teken van bevrugtiging. Een zeldzaam teken voorwaar; 't welk ik daar laat; ſchoon ik niet kunne ontveinzen te gelooven, dat het even zo vast gaat als meer dergelyke ongegronde kenmerken. Het komt ongetwyffeld eenen ieder, als Natuurkundigen, zeer vreemd voor, zulk een teken in de ooren te zoeken; de Paardenkenners geeven het evenwel vry algemeen op als een vast teken: ondertusſchen heb ik verſcheiden onzer Boeren geſprooken, die 'er nogthans niet veel mede ophebben. Deeze houden 't voor een gewisſer teken, als zy zien, dat de Merrie meerder afſlaat, en andere Paarden weert, als zy, in het ſpan zynde, dikwils aanprikkeling van wateren vertoont; als zy ook niet weder hengſtig word, enz. In hoe verre deeze en ſoortgelyke kentekenen al of niet doorgaan, zal ik niet op my neemen te beſlisſen; maar zeker is het, dat men, na de drie maanden, zigtbaare blyken der dragt ontdekt. Onze Boeren zyn zeer omzigtig omtrent de Merrie, geduurende haare dragt, men bevryd haar van ongemeen zwaaren arbeid, of lange togten; en houd dezelve aan 't werk, tot op een maand of twee voor den werptyd, waar na men haa-

HET PAARD.

HET PAARD.

ren arbeid allengskens nog meer verligt, of haar zonder werken op Stal laat ſtaan; houdende dezelve alleenlyk, door haar één of meer reizen daags om te ryden, in beweeging. Het belang, dat 'er de Boer in ſtelt, doet hem verder de Merrie, in alle opzichten, naauwkeurig gade ſlaan, zoo om te ontdekken, of de Merrie gezond zy, als om na te gaan, of het Veulen leeve, of het kwyne, of het wel of kwalyk ligge, en meer dergelyken; van alle welke byzonderheden ik niet dan kortelyk gewag kan maaken. Genoeg zy het daaromtrent te melden, dat men doorgaans ontdekt, of het Veulen dood of leevendig zy, door de Merrie, met de vlakke hand te betasten in de zyden, alwaar men het leeven voelen kan. Wel inzonderheid word 'er, in geval van verkeerde ligging, de kundige hand van den Boer vereischt, om het hoofd, als het Paard baaren zal, voor te brengen; waar toe by onze Hollandſche Boeren nog al eene byzondere handgreep bekend is; die ik, by 't verhandelen der Koeien, om dat ze genoegzaam dezelve zy, nader zal voordraagen.

Wanneer, vervolgens, de werptyd der Merrie nadert, let de Boer ten zorgvuldigſte op dezelve; zoo dra hy ziet, dat het Moederpaard in de weide begint te ſtaan, en dat 'er eenig vogt uit de klink loopt, brengt hy het op Stal, en wagt het werpen af, na dat hy het Paard wel dik op ſtroo gezet heeft.

Volgens het berigt van den meergemelden Heer FONTEIN, laaten de Boeren in Vriesland,

land, tegen den werptyd, een Knegt of Jongen, by of omtrent het Paard, ſlaapen; en maaken, dat een touw, 't welk aan het Paard vast is, gemeenſchap heeft met de Slaapplaats van den Knegt, die dit touw om den arm heeft; het welk, door eene ſchyf loopende, hem wakker maakt, als het Paard zig ter werpinge of baaringe nederligt, of door andere beweegingen den aanſtaanden baaringſtond te kennen geeft. Eenige onzer Boeren doen dit ook wel, dog 't is niet algemeen in gebruik; onze Landlieden laaten het gewoonlyk op eene gisſende oplettenheid afloopen.

Het baaren van het Paard.

Een Paard baart meerendeels nog al gemaklyk. Het Veul komt met het hoofd en de voorpooten vooruit, is 'er de Boer by, dan helpt hy het Paard; doch veele kundige Boeren wraaken, naar myn inzien met regt, het ſterk aftrekken, en afhaalen van 't Veulen, uit vreeze van den Hals te veel te verlammen; en zorgen ſlegts voornaamlyk om het Veulen te vangen, ten einde het niet op de Stalſteenen valle. Natuurlyk geſchied dit werpen van 't Veulen leggende, en na dat het geworpen is volgt de vuiligheid der nageboorte. De Natuuronderzoekers hebben opgemerkt, dat 'er, by het afloopen van 't water, en het afzakken van 't Veulen, eene zekere ſoort van kleine klompjes vet uitvloeien, die de ouden *Hippomanes* noemden; indien ze niet, gelyk anderen willen, met deeze benaaming het oog hadden op het vogt, waar mede deeze klompjes afvloeien. Men vind 'er onder de

HET PAARD.

Ouden, welken het hielden voor eene zekere foort van gras, dat de Paarden of in 't werpen hielp, of driftig maakte; en anderen beweeren, dat het iets is, het welk voor de kol van 't Veulen groeide, enz. By de Duitfche en Franfche Paardenfokkers fchynt 'er een vooroordeel te heerfchen, als of dit bewaard en den Paarden ingegeeven zynde, de teeldrift der Hengften zou bevorderen, en hun kragt verleenen, tot het teelen van fchoone Veulens; dan onze Boeren hebben 'er niets mede op, en 't is aan weinigen bekend. Deeze klompjes zyn rond, en van grootte als eene Erwt; wanneer 'er etlyken by een gevonden worden, fchynen zy grooter, zo dat ze zig dan wel als een Ey, en grooter, vertoonen. Ze zyn bruin van koleur, lilagtig, en bezet met vezelige aanhangfels, niet ongelyk aan de *Cotyledones* der Koeien; waar mede zy mogelyk wel wat overeenkomst hebben. D'AUBENTON houd deeze klompjes voor een zetfel of ftolling van het flym der *Alantoides*; en ik ben niet vreemd van zyn gevoelen te omhelzen; nademaal my in de *Alantoides* der Paarden, zoo wel als in die der Koeien, ook dergelyke klompjes voorgekoomen zyn.

Ik mag my hier niet inlaaten in eene ontleedkundige befchryving van het geftel der Baarmoeder en der Teeldeelen; aangezien deeze ftukken door anderen breedvoerig befchreeven zyn; hoewel niet zoo voldoende, of 'er zou nog al vry wat in te verbeteren vallen. Hy, dien 't geluste, gaa de fraaie befchryving van den kundigen

D'AU-

D'AUBENTON na: doch hy vergeete dan ook niet de juiste afbeelding van der Paarden Baarmoeder met het Jong in zyne vliezen, door den keurigen FABRICIUS vervaardigd. By 't nazien deezer Afbeeldinge, is my, om dit nog met een woord te melden, aanmerkelyk voorgekomen, dat die groote Man, in zyne *Plaat* XXIII, *Fig.* 56, eene soort van *Cotyledones*, of vatswyze klierverzamelingen vertoont, die aan het *Chorion* verbonden zyn, en het bloed en voedzel aan het Veulen mededeelen. Naar uitwyzen deezer Figuure zou hier eenige, schoon afwykende, nogtans trapswyze overeenkomst met de gesteltenis der Koeien schynen plaats te hebben; en dus geenzins eene doorgaans aan een verbonden *Placenta*, zoo als veelen meenen, in de Paarden zyn. Ik wenschte dit wel eens nader te onderzoeken; en hoop, zoo ik gelegenheid hebbe, om zulk een bevrugte Paard-lyfmoeder te kunnen bekomen, dezelve vervolgens by die der Koeien te vergelyken.

HET PAARD.

De Verzorging van de Merrie en het Veul.

Van dit onderwerp dan afstappende, staat ons nu verder te gewaagen, wat de Boeren voorts inzonderheid in agt neemen, ter verzorginge van de Merrie en het Veul.

Wegens het afhaalen van het vuil, of de Ham, zoo men 't noemt, zyn onze Hollandsche Boeren op verre na zoo stout niet met de Paarden, als met de Koeien; daar ze vry handiger in zyn. Met opzicht tot de Paarden laaten zy hier veelal de natuur werken; ten zy dat ze, als het Merriepaard de Ham te lang behoud, door het ingeeven van

HET PAARD.

van Olyf-olie, of eenige dryfmiddelen, het Beest te hulp tragten te komen; waar over wy niet mogen nalaaten, den geenen, die hier in eene welgegronde onderrigting begeeren, te wyzen, naar de lesſen van den Heer VITET, door den Heer FONTEIN vertaald, van bladz. 101—114; by de Koeien zullen wy 'er breeder van melden.

Men houd vervolgens het Veul en de Merrie niet lang op ſtal; maar laat dezelven, gemeenlyk, na ze een dag of twee gekoesterd te hebben, gezamentlyk ter weide gaan. Het Veul blyft getrouw by de Merrie, en de natuur ſchynt zelfs hier haare tedere zorg, byzonder aan de Medeweidende Paarden, ingeprent te hebben; dewyl de andere Paarden den Veulens zeer zelden hinderlyk zyn. Ook onthoud zig het Moederpaard beſtendig by het Veulen; dat meestal, om zoo te ſpreeken, binnen den kring loopt, die de Merrie in 't graazen of weiden van de andere Paarden aftreed.

Kort na de werping zyn de Merrien wel dra weder in ſtaat, tot den arbeid en de voortteeling. Onze Boeren, die zig meer dan gemeen op het Paardenfokken toeleggen, laaten daarom, gemeenlyk, op de negen dagen na de werping, de Merrie al wederom beſcheelen of beſpringen; en zetten dezelve, na eenige dagen, op nieuw weder voor den Wagen of Ploeg. In ſommige ſtreeken laat men het Veulen, als de Merrie in 't ſpan is, naast de Merrie loopen; doch veelen ſluiten het dan zoo lang op ſtal, in ſtroo gezet, om het dartele Veulen voor onge-

luk-

HET PAARD.

lukken te bewaaren; 't geen vooral in Holland plaats heeft, om de menigte van Slooten en Greppen. Als dit geschied is loopt de Moeder, die men egter geen al te zwaaren, nog lang agtereenduurenden arbeid, laat doen, zoo draa haar het haam van den schoft gestreeken word, al grinnikende naar den stal, om haar geliefde kind te zoogen. Zy, die de natuur in haare liefdezorgen tragten te leeren kennen, en de taal der dieren na te gaan, vinden hier een by uitstek aangenaam voorwerp van beschouwing. Het Veulen roept de Moeder, de Moeder beantwoord het Kind; naauwlyks bereikt de een den ander, of de zoogende Moeder verpynt zig, om het Veulen in een gemaklyken stand te zoogen; en naauwlyks is het Veul op den eersten toeval van het zog verzadigd; of fluks gaan ze beiden te velde; de Moeder vooruit, en het Kind met dartele sprongen agter aan, tot daar de groene klavers een nieuw voedsel aan de blyde Moeder geeven.

Het speenen der Veulens.

Deezen tyd van zoogen houd de een wel wat langer aan dan de ander; veelal egter laaten de Hollandsche Boeren de Veulens tot zeven of agt a negen maanden zuigen, en soms wel langer, als de Merrie niet weder gedekt zy. Zoo de Merrie zwaar is, brengt men 't op zyn hoogste tot zeven Maanden, of tot dat het jong alle zyne Veultanden volkomen heeft. Na dien tyd speent men de Veulens op de volgende wyze. Men brengt ze op den stal, dien men wel gezuiverd en dik met stroo beleid heeft.

Vee-

HET PAARD.

Veelen onzer Boeren houden zulk een Veulen ook wel in eene afzonderlyke schuur, of een afschutzel, zwaar met stroo bestrooid. Ter deezer plaatse laaten zy het los en ongebonden staan of loopen, en men breidelt het Veulen zelden vóór de twee jaaren met een gebit in den mond; 't welk dan nog meest met een houten bit geschied. Keurige Boeren gebruiken, vooral in den eersten tyd, geen ruif, maar een middelmaatig hooge krebbe; en de meesten zelfs een laagen bak, dien ze op den grond plaatsen; om, zoo zy zeggen, en met reden, de Paarden geene ongeschikte Halzen te doen krygen. Het eerste voedsel, dat men aan de Veulens in het begin van den speentyd geeft, is, des ogtends en des avonds, gemaalen gerst of haver met zemelen; want heele gerst of ongekneusden haver kunnen zy nog niet vermaalen; ook vermengt men dit voedsel wel met een weinig waters. Na verloop van een dag twee drie, begint men het Veulen allengskens eenig best hooi te geeven; vooral gezuiverd van harde struiken, distelen, heermoes en wilde zuuring. Op het gebruik van zulk voeder, begint het Veulen te dorsten; des men dan het zelve van tyd tot tyd drinken aanbiede, waar aan het eerlang gewend. De ervaren Boeren in Holland maaien, een dag drie vier by voorraad, eenig fyn en best gras, dat ze hooien; waar door het Veulen geduurig, van tyd tot tyd, eel en leevend hooi krygt; en al vroeg aan 't eeten van groen gras en hooi gewent; dat schoone vette Veulens maakt.

Voorts

De verdere behandling van het Veulen.

Voorts is 'er bykans niets, daar men meer op let, dan om het Veulen rein en ſchoon te houden; zoo dat men op een Hollandſche Boerenſtal zelden of nooit een Veulen zie dat niet zuiver is. En geen wonder; de Natie heeft uit eigen aart eene zugt voor de Paarden; zoo de Boer of zyn Knegt hier in al eens zuimagtig ware, het Boerenknaapje, het Zoontje, dat van den ſtal niet is af te ſcheuren, zou voor alle dingen niet vergeeten te zorgen voor het geliefde Beestje; het welk hy, vuurig naar dat tydſtip verlangende, het eerſte hoopt te mogen beryden. En is 'er het Zoontje mal mede, Moeder en de Meiden zyn 't niet minder. Een aardig dartel huppelend Veulen is, op den ſtal, en in de weide, het vermaak, en de liefdezorg van eene Hollandſche Boerdery; des men zeer vlytig op het welvaaren van een Veulen agt geeve; terwyl men met vreugde den tyd te gemoet ziet, dat het in ſtaat zal zyn, om bereeden te kunnen worden. Het Zoontje, gemeenlyk de eerſte proefbaas, word 'er aanvanglyk nu en dan eens op gezet; wat laater doet het knaapje het Veulen een weinig voortſtappen; en eindelyk rydt het 'er mede den weg op; inzonderheid als men het Veulen, in 't tweede Voorjaar na de werping, ter weide begint te brengen; 't welk veelal de zaak van 't Boerenknaapje is.

Wanneer het Veulen dertig maanden of daar omtrent oud word, begint men het, nevens andere Paarden, op ſtal te brengen, en aan de ruif te gewennen. Men maakt dan een aanvang van het zelve te roskammen, en 'er de Veul-

HET PAARD.

Veulhairen af te rosſen en te borſtelen; waar door het gladder word, en eene volkomener geſtalte verkrygt. Men merke hier omtrent mede aan, dat de Veulens, kort na de geboorte, na genoeg alrede die hoogte van pooten hebben, welken zy hunnen gantſchen leeftyd door behouden; zoo dat alleen het Lichaam, of, gelyk men zegt, de koffer van het Paard aangroeie, en de overige geſtalte zich uitzette. Omtrent dien tyd, neemt men evenwel nog in agt, dat men 't Dier geen hard voeder geeve; dewyl het zyne volkomen kiezen nog niet heeft; en veelal weekt men dan den haver; te meer, om dat men ondervind, dat harde ongeweekte haver ſchadelyk voor de oogen is, 't welk ontſtaat uit het ontydig forceeren van het gebit. Men vind 'er die willen, dat men den Staart en de Maanen, alle drie maanden, met eene wasſende Maan, naar vereisch zal afknippen, om aan dezelven eene goede geſtalte te geeven; doch wie, die verſtandig denkt, zal dit voor geen fabelpraatje houden? Verder worden de Veulens allengskens tot het zadel en den toom gewend; 't welk in Holland, doorgaans, als boven gemeld is, ten vroegſte op de drie of vier jaaren geſchied; wanneer men het Veulen een Paard begint te noemen, en het dus voor geen Veulen meer gehouden word: waartegen men de Veulens in Vriesland al op de twee jaaren aanzet, om den Harddraavers tred te leeren; dat de Paarden zekerlyk vroegtydig kraakt; doch hier van ſtraks nader.

Na

HET PAARD.

Het ruinen of ſnyden der Paarden.

Na dat de Veulens dus Paarden geworden, en in kragten toegenomen zyn, denkt men, om 'er goede Hengſten uit te kippen, of dezelven te laaten ruinen of ſnyden; waarin de Vriezen, en onze Hollanders, geene der minſte baazen van Europa zyn. Men kan eene beſchryving hier van vinden in den *Vrieſchen Stalmeester*, ook woordlyk nageſchreeven in het Werk van den Heer OEBSCHELWITS: by onze Hollanders geſchied het genoegzaam op dezelfde wyze; dan mogelyk met wat minder omſlags, en wel in deezer voegen.

Men brengt den Hengst, dien men ruinen wil, naar den Snyder, of ontbied den Snyder aan de Boerdery. Men kluistert, in de eerſte plaats, de Pooten van den Hengst, op de Werf, of eene wel gelegen plaats, gebragt, met ſtriktouwen, zoo dat het Beest vallen moete. Fluks maakt men de gekluisterde Voor-pooten vlak op den grond vast, en een' of meer knappe Kaerels houden dezelven met het touw, om een hegten paal, of andere vastigheid, neder; terwyl ook een ander den kop regeert. Daar na draagt men zorge, om den agterſten onderliggenden Poot, wel vast gebonden, insgelyks neder te houden, en dien naar den band der Voor-pooten te haalen; even zoo als men een Slagtlam bind. Vervolgens word 'er een ſterk touw om den bovenliggenden Agter-poot geſlaagen; en men brengt wyders het langſte einde van het touw om den Hals van het Paard; waar na men den Agter-poot aanhaalt; zoo dat de Aars van het

HET PAARD.

Paard, vlak en gespannen, eenigzins naar boven geraakt. Dit geschied met groote omzigtigheid, wel in agt neemende, dat men het touw niet te schielyk en onbezuisd aanhaale; waar door het Paard, dat in dit geval sterk woelt, gevaar zou kunnen loopen van zig te bezeeren. Eindelyk blyft het Beest, in die gedwongen gestalte, waar toe men 't gebragt heeft, stil liggen; en de Snyder of Ruiner maakt zig voorts gereed, om zyne handgreep te oeffenen. Hy heeft, benevens een scherp mesje, twee paar houtjes, ter dikte van een kloeken vinger, en ruim vier duimen lang: deeze houtjes zyn, aan de eene zyde, eenigermaaten uitgehoold; zoo dat ze in die holligheid, eene zekere stoffe als deeg kunnen bevatten; welke stoffe vermengd is met eene samentrekkende stoffe, voornaamlyk met Arsenik, om, by de affnyding, als een samentrekkend corrosif te dienen: elders word dit poeder maar op het deeg gestrooid. Al het noodige dus by de hand zynde, vat de Ruiner, terwyl een ander den Staart van 't Paard vast houd, den Balzak in de eene hand, en snyd met de andere met het mesje, langs het midden van den naad des Balzaks, vlak tusschen de twee Ballen, door de uitwendige huid, van de eene zyde tot de andere. Vervolgens snyd hy, even handig, door het inwendige vel of vlies, waar in de Ballen liggen. Fluks daar op drukt hy, behendig en zagt, één der Ballen, die 't gereedst van tusschen het balschot (*interstitium*) voor komen, uit deszelfs holligheid; die al zagtjes

jes en omzigtig uitpellende, tot dat hy het *Epididymis*, de *Parastata*, of den By-bal en de Zaadvaten gevat heeft; welken hy dan tusſchen het eene paar der voorſchreeven houtjes klemt, die hy terſtond met een daar toe vervaardigd touwtje vast bind; en daar op ſnyd hy den Bal by het houtje af. Voorts handelt hy eveneens met den anderen Bal; en daar mede is de Ruining of Onthengſting volbragt, behalven dat hy de houtjes, met het *Precipitaat* of 't Arſenik, en het gemelde deeg, in de gemaakte opening laat. Men maakt dan het Paard, na dat het geſneeden deel wel gereinigd is, los, en men doet het zelve, opgeſtaan zynde, eenige minuten zagtjes ſtappen, waar na men 't op den ſtal brengt. Wyders onderhoud men dagelyks eene herhaalde ſtapping, tot dat de Wonde geneezen is; en men bevoorens, den dag daar aan, de touwtjes van het gemelde paar houtjes afgeſneeden, en dus de houtjes, van de ſaamgebonden en nu alrede ſaamgetrokken Vaten, behendig afgeſcheiden heeft; wanneer men ook wel het Paard zig, tot even aan den Buik, in 't water verkoelen laat.

HET PAARD.

Dit is de geheele omſlag, dien men by het ruinen doorgaans in agt neemt: 't welk, even als met alle diergelyke operatien en handgreepen, hoe handiger hoe beter geſchied.

De keuze der Paarden en hunne opleiding tot gebruik.

Wanneer de Paarden nu, het zy Ruinen, Hengſten of Merrien tot een bekwaamen ouderdom gekomen zyn, worden ze in Holland tot verſchillende oogmerken uitgekipt.

 De

HET PAARD.

De zwaarften, en min fchoonen, fchikt men tot Boeren-Paarden, voor den Landbouw; die zwaar en te gelyk fchoon van talie zyn, worden tot Chaife- en Koetspaarden opgeleid, of voor de Ruitery gekogt; de allerfraaifte en vlugfte houd men voor de Harddraavery. Maar men ontmoet dit laatfte flag minder in Holland dan in Vriesland; dewyl 'er maar weinige Hollanders gevonden worden, die het kunstje, om jonge Paarden naar den eisch te leeren harddraaven, wel verftaan. Die eer behoort byzonder aan de Vriezen; waarom onze Hollandfche Stalhouders of Roskammers, die jonge Paarden willen laaten leeren, of zelfs hunne Harddraavers in orde willen houden, veeltyds een flukfchen en kundigen Vriefchen Knaap of Ryder in hunnen dienst hebben. 'Er zyn nogtans hier en daar in Holland wel goede Ryders, die het afregten der Paarden tot de Harddraavery wel verftaan, dog ze zyn fchaars onder de nationaale Hollanders. Midlerwyl is 't aanmerkelyk, en dit getuigen de Vriezen zelven, dat een Vriefche Harddraaver, eerst in Holland komende, wel een jaar of een half jaar, als onwillig is tot den harden draf, dien dezelve in Vriesland geleerd heeft: dog dat ze daar na, in Holland bereeden, en verder geoeffend zynde, het hier weder volmaakter dan in Vriesland leeren. Men houd des een Vriefchen Harddraaver, die in Holland andermaal wel gedresfeerd is, voor den besten: dog hier van zullen wy vervolgens bepaalder handelen. Over 't algemeen moeten we zeggen,

dat

dat onze Hollandſche Boeren het 'er in 't geheel niet op toeleggen; dog daar-en-tegen zoo veel te meer op goede hardloopende Chaiſe-paarden, die, op den duur, of, zoo als men zegt, op den langen weg, voort kunnen; waar in de Vrieſche Harddraavers zekerlyk te kort ſchieten tegens onze Hollandſche Chaiſe-paarden. De rede hier van is klaar; men leert naamlyk de Harddraavers alleenlyk, op een zekeren afſtand, of op een rit, juist en vast in een Harddraavers tred te loopen; dat by de besten met een zekeren Harddraavers ſprong geſchied: en dus kunnen dezelven het, op een langen weg, zelden tegens een goed natuurlyk hardloopers Hollandsch Chaiſe-paard uithouden. Niettemin komen 'er uit Vriesland ook zeer ſchoone Chaiſe-paarden, welken zoo vroegtydig en geduurig niet afgereeden zyn als de Harddraavers; maar de zugt voor de Harddraavery brengt te wege, dat de Vriezen hunne beste Paarden ruim zoo ſterk op het harddraaven, als om voor de Chaiſe te loopen, oeffenen. De fraaiſte Hollandſche jonge Paarden worden daarentegen meestal tot Koets- of Chaiſe-paarden gedresſeerd, of doorgaans, ongedresſeerd, met de drie of vier jaaren, benevens andere Paarden van allerleie ſoort, ter Markte gevoerd; alwaar ze dan door de Paardenkoopers en Pikeurs, voor de Ruitery en de Stalhouders, of tot andere gebruiken, opgekogt worden. Men voert ook een zeer aanzienlyk getal Paarden ten Lande uit, vooral naar Vrankryk; welks Pikeurs zeer geſteld zyn op Hollandſche en

HET PAARD.

Vriesche, of andere onzer Provinciaale Paarden; die, gelyk men weet, tog overal den naam van Hollandschen draagen.

Gewoone manier van de Paarden tot het ryden af te regten.

Wat nu verder de manier betreft, op welke onze Boeren hunne Paarden tot het ryden afregten, dezelve is zeer eenvoudig. Men begint doorgaans met het jonge Paard los, alleen met de hand aan een staltoom of touw, eenige keeren naast andere Paarden voor den ploeg heen en weder te leiden: dit doet men eenige dagen 's morgens en 's middags. Daar na bind men het Paard lugtigjes, naast de Ploegpaarden, met het haam op 't lyf; men herhaalt dit tot zoo lange dat het dier 'er aan gewenne: en dan waagt men 't eindelyk, om het, nevens een mak Paard, in 't ploegspan te zetten. Zulks gaat dikwils niet gemaklyk; evenwel 't moet 'er nu mede door, en de Boer rust niet, voor dat hy het Paard hier in meester zy. Slaagt hy niet wel met den zwaaren ploegtrek, dan beproeft hy 't met de ligte egge; of hy ryd het eerst onder den man, in gul zand, braaf moede en af; op dat het gedweeër voor egge of ploeg te regeeren zy. Als het Paard ten laatsten aan den ploeg gewoon en getemd is, waagt men het, in Holland althans, niet aanstonds met de Chaizen; maar men zet het voor een Boeren-wagen, veeltyds met een goed driespan; waar van de, van de handsche en by de handsche, sterke makke Paarden zyn. Men zet het jonge Paard in 't midden, met goede bytoomen, die aan den krommen disfel vaststaan, waar door de Ryder den kop in bedwang heeft.

Ge-

Gewoonlyk verkiest men hier toe een bollen zandweg, op welken het Paard zig braaf moe zal werken: naar maate dat het gedweeër word, ontſpant men den Kettinggreep, en geeft het gebit wat bod. Hier mede houd men dagelyks, of om de twee dagen, aan, tot dat het Paard volkomen aan den Voerman gehoorzaame. Vervolgens beproeft men 't dan ook op den tweeſpan; en ſommigen leeren zelfs de jonge Paarden op den tweeſpan; byzonder als men dezelve tot Koetspaarden, of voor eene Chaiſe met twee Paarden, ſchikken wil. Men voegt ze dan voorts, dikwils, by een Paard van gelyken ouderdom, een jaar meer of min; en op die wyze leert zulk een paar zeer gelyk op elkander loopen; dat het voornaamſte is voor eene Chaiſe met twee Paarden. Ondertusſchen verzuimen de Boeren, die de Paarden tot enkele Chaispaarden opleiden, niet, om dezelven, na dat ze aan gareel en breidel gewoon zyn, eerst voor de Karre en daar na voor de Chaiſe te leeren loopen. In dit ſtuk zyn onze Hollandſche Boeren by uitſtek bedreeven; in zoo verre, dat menig Hollandſche Boer, op eene Chaiſe met één Paard, den besten Harddraaver, ja menig eene Chaiſe met twee Paarden, een goed pak geeve. 'Er zyn, inzonderheid omtrent Leiden en Amſterdam, zulke Boerenhagjes, die menig jong Heertjes kostbaar Paardje kraaken, als zy 't waagen durven hen aan te ſteeken; dat de looze Roskammers altoos wel weeten te vermyden. De Vryheid, die in dit ons Vaderland den Boer zoo veel regts geeft als

HET PAARD.

den magtigften Heer of Koopman, heerscht in deezen overal op onze rywegen; en nergens mogelyk is een Boer kittelooriger op dit ftuk dan in Holland: voor niemand, dien hy niet kent, haalt hy gedwongen uit; en die hem voorby ryden wil, onderneemt het dikwils vrugtloos, ten koste van zyn beste Paard, daar de Boer hartig om lacht; terwyl de verwonnen Stedeling met fpyt de roekloosheid betaalt, van een vrygebooren Landman, met veragting, te hebben willen voorbyftreeven. Midlerwyl, aangezien geld alles vermag, loopen de Roskammers, zo veel zy maar kunnen, de beste Hollandfche Boeren-Chaispaarden op, betaalen ze duur, en winnen 'er nog grof geld mede.

Beroemdheid der Natie, in het dresfeeren en afregten der Paarden.

Op deeze befchouwing van de Nationaale manier om de Paarden te dresfeeren, of op het ryden af te regten, zouden wy verder den Pikeurftal kunnen intreeden; doch dit is meer uitheemsch, dan Hollandsch, en behoort dus niet tot ons tegenwoordige beftek. Meer opmerking verdient het, by deeze gelegenheid, dat de Vriezen en Hollanders, met onze Gelderfche en verdere Provinciaale nabuuren, van ouds her, voor de grootfte kunftenaars in 't beoeffenen en beryden der Paarden gehouden zyn. De Romeinen deeden hun de eere aan, van hen hier voor te erkennen; getuigende, dat hunne Ruiteryen zeer ontzaglyk waren, dat zy de Paarden by uitftek wisten af te regten, om met geheele Ruiterbenden te zwenken, en in orde her- en derwaards te wenden; als mede dat zy hunne Paarden leerden, om met

met Ruiter en Wapenrusting over de rivieren te zwemmen, en de moerasſen te doorwaaden, enz. Men vind zulks, zoo door TACITUS, in zyne *Jaarboeken*, als door CÆSAR, in zyne *Franſche Oorlogen*, ten overvloede gemeld; en men ziet het nog heden onder ons, in 't ſtuk der harddraavery, bevestigd. Ja, alles nagaande, is 'er, myns oordeels, gronds genoeg om te beweeren, dat de kunst der Pikeurs in Paarden te leeren zwenken, op geregelde tree te gaan, op galop te ryden, enz. oorſpronglyk ontleend is van de Vriezen, de Batavieren, en Duitſche Volkeren, welke aan onze Landen grensden; waar onder die van Drenthe en Groningen, benevens die van Keulen, Trier, enz., met recht geteld wierden; als die, onder den naam van Trierſche en Drentſche Ruiters, by de Gallen zeer geagt, en by de Romeinen gedugt waren. De overige *Etiquettes* of kunſten van den Pikeur-ſtal zyn naderhand, onder de Franſchen, Italiaanen, Engelſchen, en andere Volkeren, 'er bygekomen, door 't meerder aanvoeren van vreemde Paarden. De Engelſchen althans hebben 't meeste van vreemde Pikeurs geleerd; ſchoon men hun voor 't overige de eere moeten geeven, van in deeze Eeuw de Baazen van Europa in 't rennen te zyn, en den Paarden allerleie kunſten te leeren. Het eenige, dat ze onze Hollanders en Vriezen nog niet kunnen afkyken, is het harddraaven, en het fokken van nationaale ſterke Paarden: want, en dit getuigt ook DE BUFFON, hunne Paarden zyn niet nationaal,

HET PAARD.

HET PAARD.

maar oorſpronglyk Barbaryſche en Arabiſche Paarden.

Niet oneigen zou ik, daar het harddraaven eene zo byzondere nationaale oeffening onder ons is, de beſchouwing van dit onderwerp hier nog aan 't einde van dit Hoofdſtuk mogen hegten. Maar, overmits ik voorneemens ben het geen tot de Harddraavery behoort uitvoerig te boeken, zou ik in deezen te breed uitweiden. Ik zal des dit ſtuk ſpaaren tot myne Verhandeling over het nationaale gebruik der Paarden; en liever overgaan tot eene hoognoodige verklaaring van de Volkseigen benaamingen der uitwendige deelen van een Paard, met de daar toe gebruikelyke Konstwoorden; om 'er verder by te voegen de vereischte ontvouwing der echte kenmerken van een goed Paard, en van de voornaamſte gebreken der Paarden.

* * *
* *
*

DERDE HOOFDSTUK.

Over de Volkseigen benaamingen der uitwendige deelen van een Paard, met de daar toe gebruikelyke Konstwoorden; en verder over de vereischten van een goed Hollandsch Paard, benevens de kentekenen van den ouderdom der Paarden.

Een recht Hollandsch Paard afgebeeld.

Om de aangeduide benaamingen en konstwoorden behoorelyk te verklaaren, hebben wy 't dienſtig geagt eene Kunstplaat te vervaardigen, in welke een recht en volmaakt Hollandsch Paard afgebeeld is, met aanwyzing van alle deszelfs uitwendige deelen. In verſcheiden Boeken vind men iets dergelyks: doch 't is ons voorgekoomen, dat de Schryvers, hoe kundig ze anders ook mogen zyn, ons egter elendige figuuren van een Paard gegeeven hebben: zelfs is de aftekening van den beroemden DE BUFFON en D'AUBENTON vry gemeentjes. Maar hier over heeft men zich niet zeer te verwonderen, als men ſlegts nagaat, dat het wel tekenen van een Paard, in zyne vereischte evenredigheid, ruim zo moeielyk valt, als dat van een welgeſchaapen Mensch. Dit erkennen alle Konstſchilders en Tekenaars, en zy, die konsttafereelen verzamelen, weeten zeer wel, wat moeite het in heeft, goede

HET PAARD.

de Paardenſchilderyen te erlangen; daar 'er, onder een ontelbaar getal van Paardenſchilders, ſlegts één BAMBOOTS, één WOUWERMAN, en boven allen één PAULUS POTTER geweest is, die volmaakt goede Paarden ſchilderden; welke laatſte inzonderheid uitmuntte in het tekenen van onze Hollandſche Paarden; gelyk 's Mans tafereelen, en eigen geëtſte printen, overvloedig getuigen. Zulks heeft ons, ons eigen vermogen wantrouwende, en wel weetende, dat men niet gewisſer nog beter eene karakterizeerende afbeelding van een Hollandsch Paard kon vinden, bewoogen, om één van de beste voorbeelden diens beroemden Schilders op te ſpooren; en het zelve, door het keurige graveerſtift van den braaven Amſterdamſchen Meester REINIER VINKELES, te laaten navolgen. De orgineele Schildery, hier toe gebezigd, waar mede ik de gemaakte aftekening vergeleeken en overeenkomſtig bevonden heb, berust thans by den edelmoedigen Mœcenas van konſten en weetenſchappen, den W. Ed. Heer JOH. GOLL, VAN FRANKENSTEIN, den welken wy hier mede, voor den toegang tot deszelfs welgeſtoffeerde en luisterryke konstkamer nogmaals openlyk dankzeggen.

Wat nu deeze onze Plaat zelve betreft; zy vertoont een vier- a vyfjaarig welgemaakt Hollandsch Paard, ſtaande in eene brieſchende en leevendige geſtalte. Het is 'er een van die ſoort, die zwartagtig naar het marmeragtige castanje bruin hellen; en tekent zeer naauwkeurig een fyn, welgemaakt, Hol-

Hollandsch Chaise-paard, vetjes rond en glad, in alles wel geproportioneerd. Onder de Paarden, in het Paardenboekje van TEMPEEST, vind men ook wel byzonder een Duitsch en een Vriesch Paard: doch de tekening is meer naar de fantaisie, dan naar de natuur; des men die afbeelding, welke vry lomp is, niet voor goed hebbe te houden. Ondertusschen komt het ons, uit vergelyking van veele goede oude Hollandsche tekeningen, voor, dat de Paarden van dit land oudtyds nog vry wat grover waren, dan de Hedendaagsche; althans alle die van de Zestiende Eeuw komen, zwaar en vol van maanen getekend, voor, enz. Onze thans afgegeeven Plaat, waar van wy de verklaaring zo terstond zullen laaten volgen, zal den Liefhebberen, zo wy vertrouwen, beter voldoen.

HET PAARD.

Naar de aangenomen verdeeling der Paardenkenners, verdeelt men de gebruikelyke kunstnaamen, wegens een Paard, gewoonlyk in deezervoegen.

Gebruikelyke Kunstnaamen.

De eersten raaken het *Voorstel*, waar onder men brengt, het Hoofd, den Hals, de Schouders, de Borst en de voorste Pooten. De tweeden zyn betrekkelyk tot het *Middelstel*, het *Lyf*, of den *Koffer*; behelzende, de Ruggestreng, de Ruggezyden, den Rug zelven, de lange en korte Ribben, den Buik, de Flanken, en in de Ruinen of Hengsten de Koker, gelyk in de Merrien de Prammen. En de derde of laatste afdeeling behoort tot het *Agterstel*, waar toe men betrekt, het Kruis, de Heupen, den Staart, de Billen, de Smeerschyf, de Dyen, de Waaien,

HET PAARD.

Waaien en verdere deelen der Agterpooten. Wy hebben alle deeze partyen in onze Plaat, volgens een Alphabetiſche orde, met vier onderſcheiden Lettertekeningen aangeweezen. In de eerſte afdeeling, die wy als tweeledig geſplitst hebben, gebruiken wy eerst de Romeinſche Kapitaale Letters A, B, C; en vervolgens de Curſyve Drukletters *a*, *b*, *c*. Ter aanwyzinge van 't geen onder de tweede afdeeling behoort, bedienen wy ons van de Italiaanſche Schryf- of Trekletters *A*, *B*, *C*; en met opzicht tot de derde afdeeling hebben wy de Duitſche Drukletters a, b, c, gebezigd. Door deeze onderſcheiding valt het gemaklyk ieder afdeeling byzonder na te gaan; en om dit gemak te meer te bevorderen, dagten wy het dienſtig, de eerſte afdeeling tweeledig te ſplitſen. Beſpeurende dat derzelver deelen buiten het Alphabet zouden loopen, vonden wy het duidelykheidshalve geraaden, in ſtede van eene dubbele Lettertekening, of doorloopende Cyffers te gebruiken, een tweeërlei Alphabet te neemen. Ingevalle hier van zyn de deelen van het Hoofd met Romeinsch Kapitaal, en overige partyen van het *Voorſtel* met Curcyffe Letters getekend: ten einde dus alles, zo naauwkeurig als de Plaat het toelaat, onderſcheiden aan te wyzen.

HET HOOFD, *of het eerſte gedeelte van* HET VOORSTEL.

A. *Het Voorhoofd*, 't welk de Vriezen, ten platten Lande, noemen de *Voorholle*; waar door

door men verſtaat dat vlakke gedeelte van het Hoofd, 't welk zig, van tusſchen de Ooren, van de Toupet af, tot aan de Oogen, vertoont. De Hollanders noemen dit gedeelte, de *Kol*; die, zoo ze, gelyk dit in veele Paarden plaats heeft, voor een cieraad gehouden zal worden, aldaar, met eene witte plek, als eene ſtreep, tot aan den Neus nederloope. In dit geval heet zulk een Paard een *Bles*; zoo het eene enkele vlek is, die rondagtig op de *Kol* ſtaat, dan is het een *Starre-Kol*, eene *Star* voor den kop. Deeze *Kol* is wyders de plaats, daar de Vilders de Paarden kollen of doodſlaan.

HET PAARD.

B. *De Toupet*, in 't Vrieschboersch *de Moantop*, is een bosch hair, dat van tusſchen de Ooren over de Kol, of het Voorhoofd, tot over de Oogen nederhangt.

C. *De Ooren*, in 't Vriesch *de Æeren*, ter wederzyden van de Kol, rechtſtandig aan 't begin van den Nek geplaatst.

D. *De Slaap*, in 't Vriesch *de Sliep*, van 't Hoofd, onder de Ooren, aan de vereeniging der kaaken.

E. *De Oogkuilen*, in 't Vriesch *de Koulen boppe de Æegen*, even agterwaards, aan en omtrent de Oogen; dezelven zyn in magere Paarden altoos zeer zigtbaar.

F. *De Oogen*, in 't Vriesch *de Æegen*. Deezen

zen zyn in alle Paarden zwaar en hairig van oogleden, van waar ze zig in het ongeworpen Veulen reeds ſterk vertoonen. Ten aanzien van de *oogen* neemt men in agt, of zy *ſchellig*, of het *maanoogen*, of *hoornoogen* zyn. Een goed Paarden-oog moet altyd helder glanzig weezen, en den *Iris*, of den *Regenboog* doen zien, zoo dat het ſpiegele.

G. *De Sinus Frontalis*, of de *Snotklieren*, de kaakklieren, ook de vyverklieren die meer na de kaak zitten aan de inſertie der masſeter, of groote kaakſpier, en die met zyne vaten op de Snotvaten werkt.

H. *De Boven-kaak*, in 't Vriesch *de Boppekaak*, die aan het Voorhoofd vast is, en in de beweegelyke Boven-lip eindigt.

I. *De Boven-lip*, in 't Vriesch *de Boppe-lip*, die onder aan ſomwylen borſtelige hairtjes heeft.

K. *Het Neusgat*, in 't Vriesch *het Noosgat*, dat, wanneer het eenigzins inwendig roodagtig is, byzonder in bruine Paarden en Hengſten, voor een teken van een moedig en ſchoon beest gehouden word.

L. *De Bovenlip*, of de *Grasſchraaper*.

M. *De Onder-kaak*, die beweegbaar is; en daar aan

N. *De Kin*, die men rekent van de opening des monds af tot aan het einde der Onderlip, of eigentlyk *de Gebitplaats*.

O. De

O. *De Onderkin*, veelal hangende, dog zig vrywillig beweegende. HET PAARD.

P. *De Baard*, in 't Vriesch *de Burd*, die aan de Onderlip vast groeit met borstelige hairen, en, zoo ze dik is, voor een goed teken van een taai Paard tot de harddraavery gehouden word.

Q. *Het Gebit*, in 't Vriesch *het Gebyt*, *de Tosken*, dat uit verscheiden Tanden en Kiezen bestaat.

Het tweede gedeelte van HET VOORSTEL.

aa. De Hals, flaauw halvemaanswyze, loopt, of word gerekend, van de Schoft af tot aan de Ooren. Men benoemt met den naam van

bb. Nek, dat gedeelte van den *Hals*, 't welk van tusschen agter de Ooren loopt tot boven de Zadelschoft. Zoo deeze *Nek* dik is, en aan de eene zyde overhangt, noemt men dien een *Spekhals*. Aan den *Nek* hangen

cc. De Maanen, in 't Vriesch *de Moanen*. Deezen zyn lange hairen, die, van den Nek af tot aan de Schoft, langs den Hals golvend nederhangen. Men onderscheid de Paarden veelal naar de kleur deezer Maanen.

d. Het voorste gedeelte van den *Hals*, dat men van onder de onderste kaak tot aan de Borst rekent, en daar toe behoort ook

HET PAARD.

e. *De Strot*, in 't Vriesch *de Stroat*, die byzonder van tusschen de Onderkaak oorspronglyk is.

f. *De Schoft*, eigentlyk dat gedeelte, dat aan het einde der Maanen, en het begin der Ruggestreng, geplaatst is.

g. *De Schouders* beginnen beneden de Schoft, daar de *Scapulæ* of *Schouderbladen* hunne beweeging toonen, en eindigen ter plaatse, daar het lid der Voorpooten, met het hoofd van de Bovenschenkel van den Voorpoot, in het Schouderblad in gewrigt is.

h. *De Borst*, het gedeelte dat, tusschen de beide Voorpooten, door dikke Spieren vereenigd is; het welk in de gestalte van een Paard, zig recht van vooren toonende, van onder den Hals tot aan den Buik loopt; en zig op zyde, dikgevleeschd, tot aan het eerste Bovenbeen, of de pyp van den Voorpoot, by uitstek kennelyk vertoont.

i. *De Arm*, of *het Dikbeen* van den Voorpoot, in 't Vriesch *de ærm*, of *het tjoek fen 't bien*, beginnende aan het Schouderblad, en eindigende in de groeven van de kniefchyf. Hier in ligt zeer zigtbaar de *Vena Subclavia*, of *groote Arm-ader*, waar uit men met nut het Paard aderlaat.

k. *De Elleboog* van den Voorpoot, in 't Vriesch *de Elboag*, bestaande uit een been, dat de beweeging van den Bovenarm des Poots bevordert: dezelve loopt van

van de Knie, tot onder en aan het Armbeen. HET PAARD.

l. *De Zwielwrat*, in 't Vriesch *'t hoorntjè binnen van 't bien*, of *de Castanje*, eene ſoort van verhard eelt, dat alle Paarden, binnenwaards, aan de Bovenſchenkelen der Voor- en Agterpooten hebben.

m. *De Knie*, welke, gelyk in alle andere dieren, uit de binnengewrigtbeenderen beſtaat, en met een ſterke pees aan de *Knieſchyf* op- en nederwaards verknogt is.

n. *De Pyp*, het been, dat uit de Knieſchyf, nederwaards, eindigt by het gewrigt, dat men noemt

o. *Den Kogel*, in 't Vriesch *de Kæet*, dat is het gewrigt, het welk de rust van het Pypbeen ontfangt, en daar mede op de koot rust. Agter deezen *Kogel* is, aan de binnenzyde, een taai peezig geſtel, dat men den *Vetrok* heet, en 't welk eindigt in een Wrat, die 'er door bedekt word: deezen noemt men

p. *De Vetlok*, in 't Vriesch *de Vyterlokken*, die dat gedeelte draagt, waar uit een bosch hair agter aan de hiel der Paarden groeit; dat in veele Hollandſche en Vrieſche Paarden zwaarder is, dan in eenigen uit andere Gewesten.

q. *De Koot*, het zelfde als de Kogel, of eigenlyk dat gedeelte, dat tusſchen het onderſte van den Kogel en het bovenſte van den Hoef, dat men *de Kroon* noemt, is

HET PAARD.

r. *De Kroon*, het oppergedeelte van den Hoorn, alwaar dezelve met een rand van hard kort ſtekelig hair bezet is, waarmede de huid van het Paard zig als in den Hoorn verliest.

s. *De Voet*, of eigentlyk de *Hoorn*, die dat gedeelte bevat, 't welk als de *Schoe* van 't Paard uitmaakt, en hierom ook, wanneer het by doode Paarden afgepeld is, de *Schoe* genaamd word. Men wil dat de Hollandſche Paarden deezen *Hoorn* breeder en platter hebben, dan die van andere Landen. De Kenners verdeelen deezen *Hoef* in den gemelden *Hoorn*, en in

tttt. *De Kwartieren*, verſtaande door de laatſten die deelen, welken, ter wederzyden den onderkant van den *Hoorn*, en dus, in de binnen- en buitenzyde, den *Hoef*, waar tegen het *Hoefyzer* genageld word, uitmaaken.

u. *De Verzenen*, of *Veerzenen*, in 't Vriesch *de Hiel*, de twee agterſte deelen van den Voet, boven de Kwartieren. Zie in onze Figuur den opgeligten Agtervoet.

v. In de binnenzyde van den Voet, of de voornoemde Kwartieren, komen ons voor, de *Vork*, de *Zool*, en de *Klemvoet;* doch deezen zyn in onze *Figuur* niet te zien; maar wel in *Plaat* II.

De Vork is dat weeke gedeelte, 't welk zig onder in het holle van den Hoef of den Voet, ter wederzyde van den

den Hoorn aan de Verzenen bevind, en 't welk, by 't beſlaan der Paarden, door de Smits hol word by geſtoken. HET PAARD.

De Zool is een eeltig hoornagtig uitſtek in de holligheden der Vork gelegen; dat de Smits met het beſlaan puntig byſteeken.

En *de Klemvoet* is een cartilagineus of ſponzig been, onder de Zool gelegen, en eigentlyk het binnenbeen van den Hoef, 't welk in een uitwendig niet zigtbaar hard vlies beſlooten ligt. Men noemt dit ook *het Leeven;* 't welk de Smids zorgvuldig myden, om het door 't beſlaan of vernagelen niet te kwetſen.

Alle deeze deelen nu ſaamgenoomen behooren tot HET VOORSTEL van een Paard; zoo egter dat het gezegde, wegens den Voet of Hoef, zoo wel tot de Agter- als Voorpooten betrekkelyk zy; waarom wy de tekenletters daar insgelyks geplaatst hebben.

Het LYF, *de* KOFFER, *of het* MIDDELSTEL.

A. *De Ruggeſtreng*, in 't Vriesch *de Rég*, loopt, van het ondergedeelte der Maanen, van de Schoft af, tot aan het kruis of de kneep der Billen op den Rug; en hier op heeft men de afhellende

BB. *Ruggezyden*, of *Lendenen*, of die afhellingen, welken zig in alle Paarden zeer

kennelyk, van het puntige uitſtek der Schoft, de eigentlyke *Haam-* of *Zadelplaats*, nedervlyen, en op de uitſtekken der Wervelen rusten.

c. De plaats daar *de Ribben* zig bevinden, en rondagtig uitloopen. Men verdeeltze in lange en korte Ribben. De langen zyn voor, en ſpannen, met haare peezen en kraakbeenen het Lichaam tot aan het Borstbeen, onder den Buik, tusſchen de Voorpooten. De korten loopen, van over het midden van 't lyf, allengs korter, tot omtrent agter aan de Dyen; doch ze laaten den Buik van onderen vry; 't welk men in magere Paarden ten duidelykſte gewaar word.

D. *De Buik*, in 't Vriesch *de Bouk*, gewoonlyk gerekend van agter de Voorpooten, tot aan de Teeldeelen tusſchen de Agterpooten; doch eigentlyk begint de Buik aan de lange Ribben. In deszelfs voorſte gedeelte, dat uitwendig hard is, liggen de Edele Levenspartyen, het Hart en de Longen: en in 't agterſte gedeelte, dat uitwendig week is, onthouden zig de Maag, de Milt, de Lever, de Ingewanden, enz. Dit laatſte gedeelte noemt men

e. *Den Onderbuik*, en ook wel *den Smeerbuik*, om dat de Paarden hier aan de *Lasſen* of *Liezen* een ſmeerig zweet afgeeven. Wyders word het geheele Buikgeſtel ook bepaaldlyk *de Koffer* gehee-

heeten, naar de gelykheid van eene ronde Koffer of een Valies, ontleend van de benaaming der Franſchen, *Coffre.* Onder aan den Buik, tusſchen de Agterpooten hebben de Merrien hunne Prammen, twee in getal; de Hengſten aldaar hunne Teeldeelen, en de Ruinen derzelver overſchot, 't welk men de *Koker*, de *Schagt*, de *Roede*, enz. noemt. Langs den Buik loopt, van de Voorpooten naar agteren, HET PAARD.

ff. *De Spoor-ader*, in 't Vriesch *de Spoor-ier*, die zig in alle Paarden kennelyk vertoont, en dus genoemd word, om dat ze op de hoogte van den ſpoorſlag ligt.

gg. *De Flanken*, in 't Vriesch *de Link*, of de agterſte zyden van den Buik, die zig van de laatſte groote Ribben af, tot aan de Smeerſchyf, of wel de Liezen, uitſtrekken. *De Flanken* zyn eigentlyk de zyden van het Paard, agterwaards.

HET AGTERSTEL.

a. *Het Kruis*, het vlakke, dog in 't midden inwellende gedeelte, dat het bovenſte agter gedeelte van een Paard vormt, waar over de ſtaartriem der tuigen en zadels, vlak in 't midden, geleid word: het zelve begint daar de agterſte Ribben eindigen, en eindigt aan den *Stuit.* Het is bepaaldlyk dat gedeelte, het welk het *Bekken* en de *Heupbeenderen* bevat; en uit zyne Wervelen in den Staart eindigt.

HET PAARD.

𝔟. *De Staart*, in 't Vriesch *de Sturt*, neemt zyn begin tusſchen de Billen, op het bovengedeelte van 't Kruis, boven den Aars. Hy is aldaar rond en glad van onderen, en loopt boven in lange hairen uit. Men noemt dit begin by *a* aangeſtipt, den *Wortel* van den Staart, en het overige gedeelte heet eigentlyk *de Staart*. Dezelve beſtaat, gelyk men weet uit lange cierlyk nederhangende hairen; en word ſomtyds afgekapt, 't welk gelegenheid geeft om de Paarden in *Kort-* en *Langſtaarten* te onderſcheiden.

𝔠. *De Billen* rekent men te loopen van boven uit de welling van 't Kruis, tot aan het eerſte gewrigt van de Agterpooten; en zyn die ronde en vleeſchige gedeelten, welke de fraaiheid van een goed AGTERSTEL uitmaaken.

𝔡. *De Heupen* zyn, aan de beiden zyden van het Kruis, in vette Paarden onder de Billen bedekt, doch in magerder, mitsgaders in de beweeging der Paarden, vertoonen ze zig duidelyk. Derzelver plaats is van de gewrigthegting van het Kruis, of het Bekken, voorwaards naar de Smeerſchyf.

𝔢. *De Smeerſchyf*, in 't Vriesch *de Smoarſchyf*, het geſpierde gedeelte, dat het gewrigt beneden de Heup bedekt, en zeer kennelyk in den gang der Paarden, tegen de Flanken of zyden van den Buik, voorwaards beweegt.

𝔣. *De Dyen*, in 't Vriesch *het tjoek fen 't kien*, be-

beginnen aan het gewrigt, daar de Billen eindigen, en loopen tot aan de gewrigtsbuiging der Agterpooten, aan dat gedeelte dat men de Waai noemt; alwaar de Spieren der Dyen peezig worden. Het *Dyebeen* is enkeld, en men noemt het ook *de Pyp*. HET PAARD.

g. *De Waai*, het gewrigt of de elleboog in den Agterpoot agterwaards, dat in de knie voorwaards is, en dus eigentlyk de *Elleboogknok*: men noemt het egter *de Waai*, doch waarom weet ik niet.

h. *De Knok* van de Waai, gemeenlyk *de Hak* genoemd.

i. *De Spatader*, in 't Vriesch *de Spat-ier*, die Ader, welke onder en langs voorby de Waai loopt, waarop de kenners naauwkeurig letten, om dat de Paarden 'er veele gebreken aan hebben.

k. *De Zwielwrat* aan de Agter- gelyk aan de Voorpooten, als reeds gezegd is.

Overgang tot de vereischten van een goed Hollandsch Paard.

Met deeze benaamingen worden, zoo wel by de Vriezen als Hollanders, de uitwendige deelen der Paarden onderſcheiden. Wy hebben ons in derzelver opgave tot de algemeen gebruikelyken bepaald, en zullen de verdere naamverleidingen, welken hier of daar mogten voorkomen, by gelegenheid, als zulk pas geeft, vervolgens nog wel aantekenen; en ons nu voorts verledigen, om het oog te vestigen op het gebruik, waar toe deeze benaamingen wel inzonderheid geſchikt zyn. Zy dienen naamlyk grootlyks,

 ter

HET PAARD.

ter aanduidinge van de volmaaktheid of de onvolmaaktheid van een Paard, en zyn als zoo veele kunstwoorden der Paardenkenners, wanneer zy van de evenredigheid der gestalte van een Paard spreeken.

Het lust ons tegenwoordig op dit stuk wat bepaalder staan te blyven; te meer daar 'er zeer weinige Schryvers gevonden worden, die 't 'er op toegelegd hebben, om dit in een goede orde te verhandelen; en wy, gelyk in alle onderwerpen, die tot onze *Natuurlyke Historie* behooren, welken van een weezenlyk nut voor de Natie kunnen zyn, nimmer zuinig willen weezen, om 'er het algemeen mede te dienen. Dan vooraf moeten wy hier melden, dat wy daar omtrent niemand meerder te danken hebben, dan den kundigen Vrieschen Heer REINIER FONTEIN; van wegens zyne bondige en proefondervindelyke vertaaling van de Werken van BOURGELAT en VITET in onze Moederspraak. 's Mans arbeid, hier aan besteed, is my zoo gewigtig voorgekomen, dat ik opentlyk belyde, my in dit geval meerendeels daar van te zullen bedienen; met vergelyking van de Hollandsche Paardenkunde, en inmenging van myne eigen ondervinding; zonder my, aan de eene of andere zyde, schuldig te maaken, aan eene slaafsche naschryving of eene roekloozе eigendunkelyke waanwysheid. By deeze myne ontvouwing van dit onderwerp, zal zig ook, naar 't my voorkomt, zeer wel vlyen eene Konstplaat, nopens de proportie van een Paard, die myne Boekhandelaaas juist rechttydig be-

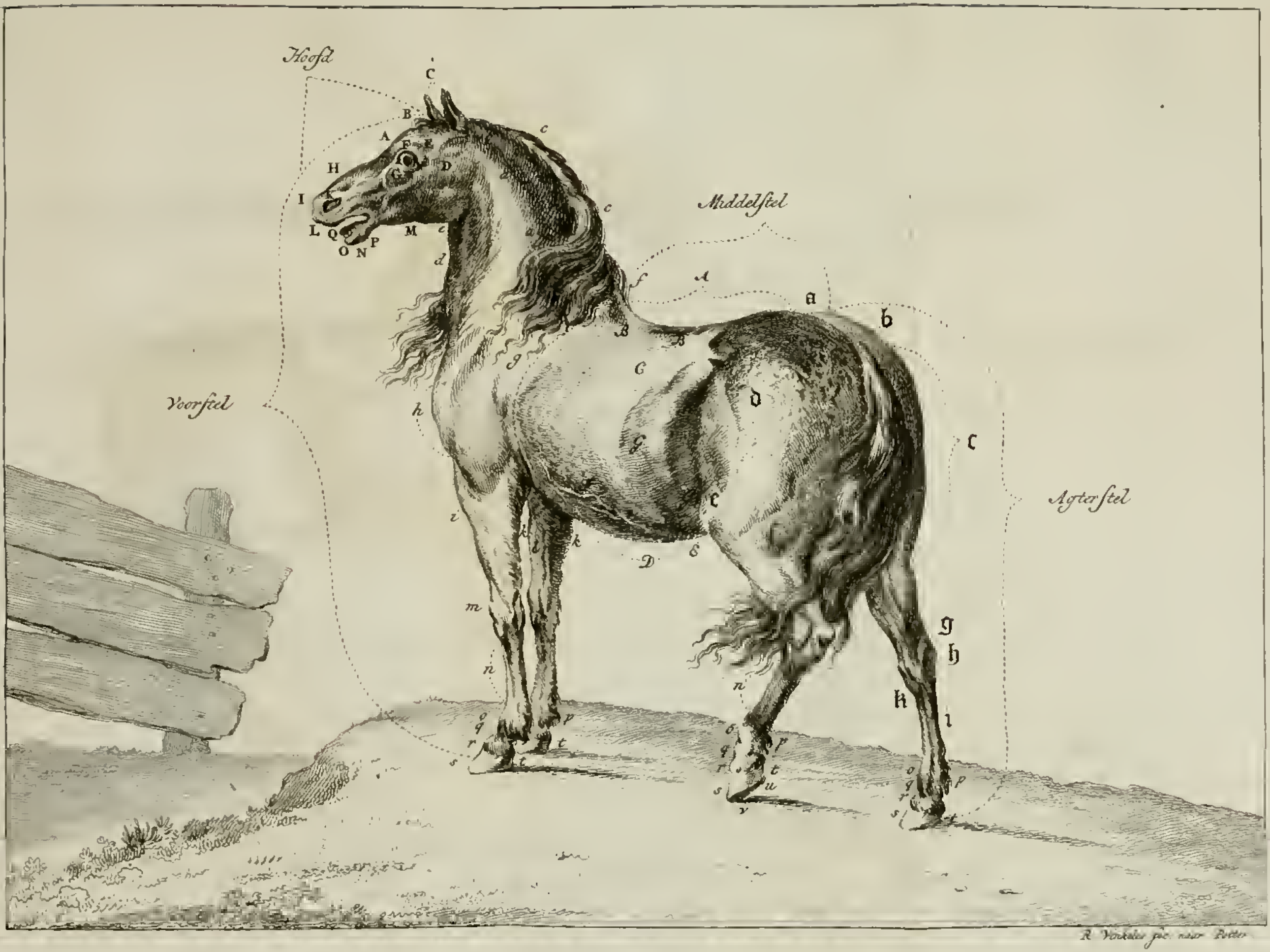

ALPHABETISCHE AANWYZING der UITWENDIGE DEELEN van een PAARD.

bezitten. 't Zou wel kunnen zyn, dat eenige dezelve, mogelyk uit vooroordeel, wat al te ſterk meetkundig mogten vinden; doch zy zal, zoo men 't in den opgemelden zin begrypt, denk ik, als eene toegifte in deeze *Natuurlyke Historie* der Paarden niet kwaalyk paſſen.

HET PAARD.

Vereischten van het Hoofd.

Om hier in ordentelyk vooraf voort te gaan, zullen wy, de bovengemelde afdeeling volgende, een aanvang maaken met de vereischten van het Hoofd van een Paard. In Vrankryk, houd men, volgens BOURGELAT, veelal een klein Hoofd voor het fraaiſte; dog in Holland is men van gedagte, dat een al te klein Hoofd zoo fraai niet is, als een fyn ſpitsagtig Hoofd, 't welk ſchier rechtſtandig tegen den Hals inſtaat. De ſmaak onzer Natie is, het Paard, zoo als zy 't noemen, op het Gebit te ryden, dat is, dat ze het Hoofd, in 't mennen, als tegen den Hals intrekken, en de Paarden aan die houding gewoon maaken. Een al te vleeſchig Hoofd ziet men voor lomp aan, en onze Boeren noemen zulke Hoofden *Osſenkoppen;* als het Neusbeen krom loopt, noemen zy ze *Ramskoppen;* en zoo het al te ſcherp en ſpits is, beſtempelen zy de Paarden met den naam van *Haazewinden:* en dus worden alle deeze drie byzonderheden door de Hollanders gewraakt. Men houd het Hoofd voor welgevormd, als de Star of het Voorhoofd niet te breed noch te ſmal is, maar, in evenredigheid tot de overige deelen van het Paard, rondagtig plat. Het Hoofd moet geene diepe Oogkuilen, noch knokagtige uitſtekken heb-

HET PAARD.

hebben. De Oogen ziet men gaarne groot en bol, helder, niet hoornagtig, en met ſchoone wenkbraauwen, egter niet met zwaare Oogleden, maar met zulken die glad geſpannen ſtaan en zig leevendig beweegen; ook wil men dat men de Traangeuten of Klieren weinig kunne zien. De Neusgaten moeten geſpannen ſtaan; en het Neusbeen, tusſchen derzelver ruimte rechtſtandig tot tusſchen de Oogen doorloopen: ook is het een goed teken als men het roode binnendeel van den Neus by het ademhaalen zien kan. Men eischt dat de Lip proper en rond nederglooije, niet lelagtig hange nog te breed zy; ook wraakt men het hangen van de Onderlip, als iets dat aan oude Paarden eigen is. De Mondſpieren behooren ſterk en vast te zyn, en den Mond, niet te diep ingeſneeden, wel te ſluiten. Voorts moeten de laagen in den Mond niet te week noch te hoog, maar vleeſchig en hard op de kaaken zyn: en de kaaken niet plat, doch ook niet te rond, weezen; zoo dat ze glad en proper, naar het einde van den Snuit of den Mond, toeloopen: vooral mogen ze niet naar den Hals uitſteeken; maar moeten aldaar byzonder welgeplaatst zyn, zoo dat ze als tegen den krop van den Hals aandringen, en zig nogthans niet knokkig maar vleeſchig vertoonen. Wat wyders de Ooren betreft, de Liefhebbers vorderen, dat dezelven niet te lang noch te kort zyn, maar aan de proportie van het Hoofd en den Hals beantwoorden; recht op ſtaan, en ſpitsrond toeloopen. De Lepels mogen niet gaapen, noch ſlap hangen;

gen; dit noemen onze Landslieden *Oor-aaren*, *Hang-ooren*, of *Varkens-ooren*. Indien de Ooren een klein weinigje naar vooren buitenwaards overhangen, is het des te fraaier; al te recht op, zyn *Steilooren*. De opening der Lepels moet meer voorwaards dan agterwaars ſtaan, en de koker der Ooren mag niet dik zyn. De Hairen behooren glad, en niet geeltoppig, te weezen. Liefst heeft men dat de afſtand der Ooren niet breed, maar als door de Toupet verbonden is; van waar men wel eens de konst te baat neemt, om dezelven, door inkorting van de huid, ſterker te doen ſtaan: 't welk men ontdekt aan den Naad, waar van het Lidteken altoos overblyft. Men noemt de Ooren *ſtoute Ooren*, als zy, rechtovereinde ſtaande, elkander raaken kunnen. BOURGELAT heet dit ſchoon; doch veele Hollandſche Liefhebbers verkiezen de Ooren zoo digt niet aan elkander; dit maakt de kruin te ſmal, en geeft weinig ſtaatſie aan het Hoofdſtel: egter beminnen zy rechtopſtaande en ſtout voorwaards beweegende Ooren. In ſommige Gewesten kort men de Ooren der Paarden; dan by ons houd men dit voor mismaakt. Verder dient de beweeging der Ooren leevendig te zyn, en niet zoo onregelmaatig, dat het eene Oor zig meer beweege dan het andere. Eene al te ſterke en dikwils agterwaards draaijing der Oorlepels, is by veelen een teken van ſlaan en ſchoppen; en dit gebrek noemt men *Kittelooriġheid*. Daar benevens wil men de Toupet vooral niet ruig noch wildhairig hebben; dezelve moet

HET PAARD.

moet glad voorwaards nederhangen, en niet met de Maanen verward zyn. Eindelyk word 'er, tot de gesteldheid van een goed Paardenhoofd, wel byzonder vereischt een goed gebit; bestaande in goede gezonde Tanden en Kiezen, die door geen Haaktanden of uitwassen en uitstekken als anderzints onregelmaatig zyn: bovenal begeert men, dat de Tanden vlak op een sluiten, en dat ze geenzins overbyten, 't welk plaats heeft, als de een over den anderen uitsteekt; waar door het gebit misvormd word; en even zoo is men 'er zeer tegen, dat de Kiezen ongelyke Kroonen hebben, enz.

Opmerking op de Tanden der Paarden.

Met deeze optelling van de voornaamste byzonderheden, die tot een goed en welgeschaapen Paardshoofd, ǹa den Hollandschen smaak, behooren, zouden wy, in dit opzicht, kunnen volstaan; maar, nadien 'er by uitstek op het laatste gedeelte, te weeten de Tanden, gelet word, om de deugd en den ouderdom van een Paard te kennen, en deeze tekenen onder onze Paardenkenners bovenal in aanmerking komen, zoo heb ik besloten dit afzonderlyk wat duidelyker te verhandelen. Ik heb zulks te meer dienstig geagt, om dat 'er zeer veele Liefhebbers en Heeren zyn, die, schoon zy zeer goede en zelfs de fraaiste Paarden hebben, zig bykans geen of zeer weinig begrip schynen te kunnen vormen van de gesteldheid en de wisseling der Tanden in een Paard. Voeg hier by, dat 'er, zoo in de Natuur- als eigentlyke Paardenkundige Verhandelingen, zeer slegte Figuuren van gevonden worden. Althans

HET PAARD.

thans die in het Werkje van den Heer OEBSCHELWITZ, getrokken uit *le parfait Marechal*, zyn allerelendigst, en gelyken veel eer, naar het Gebit van een Monſter, dan naar dat van een zoo ſchoon Dier, als het Paard. Zulks heeft my bewoogen om dit ſtuk, dat in de *Natuurlyke Historie* van het Paard, en vooral onder onze Landzaaten, van zeer veel belang is, zo naauwkeurig voor te draagen, en met zulke juiste Figuuren verſtaanbaar te maaken, als my doenlyk is.

Getal en verdeeling der Tanden.

Men begint op de Tanden der Paarden al te letten, niet alleen als het Dier nog ſlegts een Veulen is, maar zelfs kort na de geboorte. In volwasſen Paarden ſtelt men natuurlyk twee of ook wel drie onderſcheidingen; naamlyk in de Hengſten, Merrien en de Ruinen. De Hengſten hebben meer Tanden dan de Merrien, en de Ruinen insgelyks; doch dezelven vertoonen ze minder zigtbaar. Een volwasſen Hengst heeft 'er veertig; te weeten vier- en twintig Kiezen- of Maaltanden; vier Haak-of Wolfstanden, by de natuurkundigen Hondstanden; en twaalf Voortanden; 't welk te ſaamen uitmaakt veertig Tanden. In de Merrien ontbreeken veelal de Haak- of Wolfstanden, en by gevolg telt men 'er in deezen maar zes- en dertig. Ondertusſchen worden 'er wel eens Merrien gevonden, die dezelve bezitten; doch zulks valt zeldzaam voor, en men houd het voor eene ſpeeling der Natuure. Men vind zoo ook ſomtyds Vrouwen, welken natuurlyk iets meer dan het Vrouwlyke hebben, die men *Viragines* of *Mansfelders* noemt, en even

HET PAARD.

even zoo houd men dit in de Merrien voor iets van de Mannelyke Sexe. Men agt deeze Paarden niet zeer goed ter aanfokkinge; dan dit is iets dat nog nader te onderzoeken ſtaat. Men brengt de Tanden der Paarden, als reeds gezegd is, onder drie algemeene benaamingen, te weeten die van Voortanden, Haaktanden en Kiezen of Maaltanden: en deezen worden vervolgens nog nader aldus onderſcheiden benoemd. De Voortanden zyn Grasbyters, Middeltanden en Hoektanden. De Haaktanden worden verdeeld in bovenſten en onderſten; en zoo ook de Kiezen of Maalders in voorſten en agterſten. Hier benevens draagen de Tanden, met betrekking tot hunnen ſtaat van wisſeling, eerst den naam van Melktanden, daar na die van Veulentanden, en eindlyk dien van Paardentanden: en van de rechte kennis deezer onderſcheidinge hangt het hoofdzaaklyke van de ouderdomkennis der Paarden af. Wyders heeft men hier, omtrent de Tanden der Paarden in 't algemeen, nog op te merken, dat ze, gelyk die van alle andere viervoetige Dieren, ſluiten, in de Beenkasſen der bovenſte en onderſte kaaken, welken eenpaarig, tot aan de Kroon der Tanden, met eene byzondere ſoort van vleesch, ſpieren en zenuwen bedekt worden. Deeze bedekking of inkasſing noemt men de *Laagen* van het Gebit, of de *Tandlaagen*. Na deeze algemeene voordragt, zullen wy nu verder ieder ſoort van Tanden, en derzelver wisſeling, wat nader in agt neemen; met aanwy-

wyzing van de daar uit ontſtaande kentekenen van den ouderdom der Paarden.

HET PAARD.

De Voortanden, en derzelver wisſeling.

In dit geval vorderen de *Voortanden* natuurlyk den voorrang, als die zich eerst openbaaren, en ook de eerſten zyn, naar welken men de tekenen van den ouderdom afneemt. Kort na dat een Veulen geworpen is, beginnen zich de weeke grondbeginſelen der Tanden, even als in andere viervoetige Dieren, allengskens uit eene byzonder eigen beenagtige ſtoffe, alrede in de Baarmoeder geformeerd, te verharden, en eindelyk uit te puilen. Zulks vertoont zich allereerst, in de voorſte uitſtekken der kaaken of van het gebit; in de voorſte Tanden van het Veulen, die, na dat het vyf, zes, zeven, of agt dagen, of meerder oud is, ten getale van vier voor den dag komen; naamlyk twee aan de boven en twee aan de Onderkaak. En deezen noemen onze Landlieden de *vroege Melktanden*; te zien in onze *Plaat* II, *Fig.* A. Deeze Tanden worden daar na verwisſeld tot *Grasbyters.* Na dat het veulen dus in den eerſten ſtaat der Tandkryging is, volgt wel dra de tweede; als de Tanden ter wederzyde van de eerstgemelden uitkomen; te weeten één aan elke zyde, zoo boven als onder. Deeze Tanden verkrygen den naam van *tweede Melktanden*, en worden vervolgens de *Middeltanden* geheeten. Ze zyn in *Figuur* B, nevens de voorgemelden, nu vier en vier, boven en beneden, te onderkennen. Deeze Tanden blyven eenzaam, meest al tot aan de vier maanden, dikwils egter maar over de drie;

HET PAARD.

dog zelden vroeger of laater, ten zy in een agterlyk Veulen, wanneer het wel wat laater word. Omtrent den gemelden tyd volgen 'er weder nog vier Tanden, die insgelyks, onder en boven, één aan elke zyde van de eerstgenoemden uitkomen. Deezen worden daar na de *Hoektanden*, en maaken nu, met de eerften en tweeden, een getal van twaalf Tanden uit; naamlyk zes onder en zes boven, als in *Figuur* C te zien is. Hier mede is het Veulen 5 a 6 maanden oud. Alle deeze Tanden hebben dit byzondere, dat zy zoo fcherp niet zyn, als de laatere gewisfelde Tanden, mitsgaders dat ze, hoewel min of meer van eene geringe holligheid voorzien, evenwel geene zoo kennelyke holligheid vertoonen als die der volwasfen Paarden. Zie *Fig.* K en L; daar K een Veulens Melktand en L een Veulens Wisfeltand aanwyst. Men noemt deeze Tanden wel inzonderheid *Melktanden*, om dat het Veulen dezelven geduurende den zoogtyd behoud. En men befpeurt hier in eene wonderbaare wyze fchikking; om een Dier, dat anders zoo fcherp en affnydend van gebit is, daar toe geene vermogens te geeven, zoo lang het zuigt; dewyl het anders de Tepels en de Borften van het Moederpaard bitter wonden zou. Overeenkomftig hier mede krygt het ook de vroege Tanden eerst, na dat het natuurlyk het zuigen al geleerd heeft; dit kennende, komen de vier eerfte Tanden uit; en het Dier leert zuigen op de plaats, daar de anderen volgen moeten; waarom het dan ook zuigt, niet met den

den mond recht voor, maar meer met den mond op zyde. Op deeze wyze blyft het zuigen, tot dat het, de Tanden beginnende te harden, die werktuigen bekomt, welken het gras kunnen affnyden, tegen dat de Zoogmerrie het Veulen ſtaat te verlaaten: dat doorgaans na de zeven maanden begint; ten zy, als boven gezegd is, dat de Merrie niet weder beſprongen ware.

Kenmerken van den Ouderdom der Paarden uit die Tandwisſeling.

Wanneer het Veulen deeze Tanden bezit, groejen voorts, van tyd tot tyd, ook de Kiezen aan, welken eerst weekagtig zyn, en eindelyk harder worden: dog deezen behooren hier als nog niet tot ons onderzoek, in zoo verre men geen agt op dezelven geeft, om den ouderdom van het Veulen te kennen. De eerst gemelde twaalf Tanden, om daar van bepaalder te ſpreeken, dus geformeerd zynde, blyven in den mond van het Veulen, tot dat het anderhalf of twee jaaren bereikt heeft, waar na ze zoo regelmaatig wisſelen en uitvallen, als ze uitgebot waren. Dus vallen dan eerst uit, de twee of vier voorſte Melktanden; zoo dat de Middelmelktanden met de Melkhoektanden nog blyven ſtaan; gelyk *Figuur* D aanduid; dus 'er agt overblyven, die het Veulen, by het wisſelen der vier voorſten, behoud. In deezen ſtaat krygt het dan de eigentlyke Tanden, die men *Grasbyters* noemt; om dat het gras, na dat het door de Bovenlip, en het opſcheppen der Onderlip in zekere geſchiktheid tusſchen de Tanden gebragt is, door dezelven afgeſneeden of afgebeeten word. Men kan gevolglyk deeze

HET PAARD.

Grasbyters, naar de gelykenis der benaamin-ge van de Menſchentanden, ook wel Byt-tanden en Snydtanden noemen. Derzelver volkomen uitbotting ſtelt men te geſchieden binnen vyftien dagen. Als nu deeze Gras-byters uitgebot zyn, volgt ook de wisſeling der vier Middeltanden; dog hier in heeft dit onderſcheid plaats, dat zy, daar ze by het uitbotten der Veulentanden, zeer kort op elkander te voorſchyn kwamen, nu laater voor den dag komen; dat wel een jaar ver-ſchilt. Zy komen, naar de meeste onder-vinding, eerst te voorſchyn, als het Veu-len reeds een Paard begint te worden, of alrede bereeden word; te weeten, als het drie en een half of vier jaaren oud is. By-gevolg is het wisſelen der vier voorſte Tan-den, en het uitbotten der Grasbyters, een teken van een omtrent of geheel drie jaarig tot vier jaarig Veulen; en het wisſelen der volgende Veulentanden voor vier Middel-tanden of Mede-Grasbyters, een teken van een omtrent of geheel vier jaarig Veulen. Deeze Tanden noemt men dan Middeltan-den, om dat zy tusſchen de Hoektanden en Grasbyters ſtaan. Met den voorts toenee-menden ouderdom van het Paard, (nu niet meer een Veulen geheeten,) verloopt 'er weder omtrent een jaar, eer de nog volgen-de Hoektanden verwisſelen. Zulks geſchied doorgaans als het Paard vier en een half tot vyf jaaren oud is; als *Fig.* F aanduid; na welke wisſeling het Dier voor een volkomen Paard gehouden word. Bygevolg is dan het teken van een vyf jaarig Paard, dat het alle

de

de Tanden gewisfeld heeft. En derhalven is ook, uit den tusfchen tyd, geduurende welken de eene en andere wisfeling gefchied, den ouderdom van tusfchen de anderhalf en twee, de derdehalf en drie, de vierdehalf en vyf jaaren na genoeg te beraamen.

Afgeloopen wisfeling der Tanden, en verdere kenmerken van den Ouderdom der Paarden.

Als dan nu eindelyk het Paard alle zyne Voortanden gewisfeld heeft, wisfelt het niet meer; maar 't blyft ten deezen opzichte in dien ftaat, in welken het een Paard genoemd word; en de Tanden behouden dan beftendig hunne vaste benaaming. Daar men alle de voorigen met den naam van Melktanden beftempelde, die, naar geraade van de wisfeling, onderfcheiden wierden; daar heeft men nu geene verdere onderfcheiding meer, tusfchen Veulentanden en Paardentanden. In de *Figuuren* A, B en C zyn het allen Veulentanden tot twaalf in getal; dog in *Figuur* D heeft men flegts agt Veulentanden, en geene Paardentanden. In *Figuur* E heeft het Dier, door wisfeling, vier Grasbyters bekomen, en het ftaat in de wisfeling der Middeltanden; by gevolge heeft het Veulen dan vier Paardentanden en vier Veulentanden. In *Figuur* F heeft het de vier Grasbyters en de vier Middeltanden gewisfeld, en ftaat in de wisfeling der Hoektanden; by gevolge heeft het dan agt Paardentanden en geene Veulentanden. Dog ten laatfte heeft het ook de vier Hoektanden gewisfeld, en bezit dus alle zyne Paardentanden, gelyk in *Figuur* G getoond word: *aa* onder en boven zyn de Grasbyters; *bb* onder en boven de Middeltanden, en *cc* onder

HET PAARD.

en boven de Hoektanden. Deeze Tanden nu, op het zesde jaar van een Paard volkomen uitgebot zynde, neemen met den ouderdom wel eenigzins toe; maar niet veel. Het voornaamste onderscheid is, dat ze de streepen, of die ievooragtige fyne gladde groefjes, welken uit den Wortel der Tanden naar boven zigtbaar zyn, wat sterker krygen: dog met de agt jaaren stelt men dat 'er geen vast teken van jaaren meer in die Tanden plaats grypt. Voorts neemt men omtrent alle de nu gewisselde Tanden nog in agt, dat ze inwendig, tegens de Tongzyde, een holligheid hebben, die men gewoonlyk of niet, of ten minsten zeer flaauw, by de Veulens vind. Deeze holligheid op *Plaat* II, *Fig.* K aangeduid, slaan de Paardenkoopers naauwkeurig gade, of ze pleegen 'er ook bedrog mede; verhaastende de uitbotting der Paardentanden, met het uittrekken der Veulentanden: waar door dan wel eens een tweejaarig voor een drie ja vierjaarig Veulen, en een driejaarig voor een vier, vyf a zesjaarig Veulen of Paard verkogt word. Intusschen letten evenwel kiesche Kenners zorgvuldig op het volgroeijen deezer holligheden. Zy stellen gemeenlyk vast, dat de Tanden van vyf tot vyf en een half jaar van de zyde hol blyven: van vyf en een half tot zes jaaren is, zeggen zy, de holligheid midden in den Tand; op het zevende jaar noemen zy de holligheid vol; en op het agtste jaar is dezelve geheel weg, bygevolg tekent een Paard na dien tyd niet meer; dog de bedriegers weeten al wederom, door konst,

de

de holligheden in de Tanden uit te groeven, en 'er dan eene zoogenaamde keen of boon in te formeeren.

De Haak-tanden.

Buiten deeze tot dus ver gemelde Voortanden, is 'er ook nog, met betrekking tot de Hengſten en Ruinen, eene ſoort van Tanden, die men *Haaktanden* noemt; zie *Fig.* H by *aa*: deezen koomen niet voor den dag, voor den ouderdom van drie en vier jaaren; des men, ten aanzien van de gemelde Sexe, na genoeg op deeze tekening af moge gaan. Maar ook hier heeft ſomtyds bedrog plaats; alzoo men Roskammers vind, die zich van het kunstje bedienen, om het Tandvleesch aan de Laagen, ter plaatſe daar deeze Haaktanden moeten komen, door geduurig kloppen, der maate te doen vereelten, dat men, uit de bolligheid, ligtlyk beſluiten zoude dat de Haaktand op 't uitkomen zy: dog een ſcherpziend oog, en een fyn gevoel, weet dit bedrog wel te ontdekken. De gemelde Haaktanden, *Fig.* H en I, ſtaan een weinig agter de Hoektanden, en op een nog ruimer afſtand van de Kiezen of Maaltanden, *Fig.* I. Ze zyn, in het uitbotten, op den ouderdom van drie en een half tot vier jaaren ſcherp; vertoonen dan binnenwaards twee groeven of inkervingen, *Fig.* M, *aa*, die egter veelal door den tyd vergroeien; en de onderſten komen eerder voor den dag dan de bovenſten. Voorts zyn deeze Tanden niet altyd ſcherp, noch even groot: ſommige Paarden hebben dezelven ongemeen groot, en anderen zeer ſtomp en klein. Naar deeze Tanden telt men ook al veel den ou-

HET PAARD. ouderdom van een Paard; te weeten, door agt te geeven op derzelver ſcherpheid, ſtompheid, rondheid en ingezonkenheid in het Tandvleesch, als mede op de verdwyning van derzelver groeven. Dog keurige kenners houden dit voor geen zeer vaste, maar op zyn best voor twyffelagtige tekens, zoo men ook niet lette op de nog nateſpeurene kentekenen der overige Tanden, vooral die der Bovenkaak; welken men agt wat langer te tekenen, dan die van de Onderkaak: in zoo verre dat men daar uit, alhoewel flaauw, een Paard, zelfs tot over de agt jaaren, zoude kunnen nagaan. Met de agt jaaren tekenen doorgaans de bovenſte Grasbyters nog; de Middeltanden als het Paard negen, en de Hoektanden als het tien ja elf, jaaren oud is.

Ondertusſchen vind men zich hier, gelyk in alle Natuurkundige naſpeuringen, aan die wisſelvalligheden onderworpen, welken, zoo wel onder de Dieren, byzonder de viervoetige gehairden, als onder den Mensch plaats hebben. Gelyk 'er Menſchen gevonden worden, die, hunnen geheelen ouderdom door, gezonde Tanden hebben, en zelfs in een hoogen ouderdom ſomtyds nieuwe Kiezen of Tanden erlangen; zoo vind men ook nu en dan Paarden, welken nieuwe Tanden krygen, of wier tekenende groeven en holligheden, of keenen in de Tanden niet vergroeijen; waar door ze dan altoos ſchynen te tekenen. Maar deeze gevallen zyn zeldzaam, en kunnen gevolglyk tot geenen regel ſtrekken; waarom ook de kenners zooda-

VERKLAARING

VAN

PLAAT II.

Fig. A Een Veulengebit van een Maand, met de vier eerſte tanden, die men *Melktanden* noemt.

—— B Een Veulengebit van vier Maanden, met agt tanden; naamlyk de twee eerſte Melktanden, en daar nevens de twee bygegroeide *Middeltanden*, onder en boven.

—— C Een Veulengebit van zes Maanden, tot anderhalf Jaar, met twaalf tanden; te weeten twee Melktanden, twee Middeltanden en twee *Hoektanden*, onder en boven.

—— D Een Veulengebit van 2 tot 3 Jaar, in deszelfs wisſelinge; dus vertoonen zig hier de vier Melktanden, welken uitgevallen zyn, niet, maar alleen de vier Middeltanden en de vier Hoektanden: hebbende het Veulen nu ſlegts agt tanden.

—— E Een Veulengebit van drie tot vier Jaar; het heeft nu de gewisſelde Melktanden weder bekomen, maar de Middeltanden zyn uitgevallen. Het Veulen heeft des tegenwoordig vier Melktanden, die nu den naam van *Grasbyters* hebben, en vier Hoektanden.

Fig.

Fig. F Een Veulengebit van vier en een half tot vyf Jaar, in het wisſelen van de Hoektanden, die nu uitgevallen zyn: hebbende het dier thans vier Grasbyters en vier Middeltanden.

—— G Het gebit van een volwasſen Paard, dat alle zyne tanden gewisſeld heeft, in den ouderdom van zes Jaar. Dit heeft by *aa*, onder en boven, naast elkander, twee *Grasbyters*; by *bb*, ter wederzyde van de Grasbyters, onder en boven, één *Middeltand*, en dus twee ter wederzyde; by *cc*, onder en boven, ter wederzyde van de Middeltanden, één der *Hoektanden*, en dus twee ter wederzyde. Met dit twaalftal van tanden is het Voorgebit volmaakt, en het Paard tekent zig volwasſen.

—— H Een volwasſen Paardengebit van een Ruin of Hengst op zyde; waar in de uitbotting der *Haaktanden* zig, onder en boven, by *aa* opdoet; en voorts de *Kiezen* by *bb* geſchetst zyn.

—— I Het gebit van een volwasſen Hengst of Ruin, met de volwasſen Haaktanden en de Kiezen, benevens eene ſchets der *Tandlaagen*. Zie hier over Bladz. 96. *a* de Grasbyters, *b* de Middeltanden, *c* de Hoektanden, *d* de Haak- of Hengſtetanden, *e* de Kiezen, *ff* de Laagen der Tanden en Kiezen.

—— K Een Veulen-Grasbyter, met eene flauwe holligheid, zoo als ze zig in een Paard van vyf tot vyf en een half Jaar vertoont.

Fig.

Fig. L Een oude Paardentant, of Grasbyter, met eene volle holligheid.

— M Een Hengsten haaktand, met zyne holligheid en groeven of randen; *a a.* de randen. *b.* de Holte.

— N Eene Kies of Maaltand, van één volwassen Paard, met zyne holle kroon; *a a.* de kroon, *b.* de holligheid, *c c.* de wortel der Kies in twee takken.

— O Een Paardenhoef op zyde, *a* de Kogel, *b* de Koot, *c* de Kroon, *d* de Vetlok, *e* de Hoef, Schoen of Voet, *f* het Kwartier.

— P De Zool van den Hoef van onder, of de Binnenvoet, *a* de Verzenen, *bb* de Vork, *cc* de Zool, *d* de Straal of het Zool-eelt, *ee* de Hoorn, *f* de Voorzool.

— Q De Voet van agteren, *aaa* de Vetlok, *bb* de Koot, *c* de Hak, *dd* de Quartieren, *e* de Kwartierscheiding.

— R De Voet vlak van vooren, *a* de Kogel, *b* de Koot, *c* de Kroon, *dd* de ronden der Kwartieren, *e* de Nagel of het Spitsplat van den Hoef.

— S Een Koepoot of Plathoef, benevens een Scheurhoef.

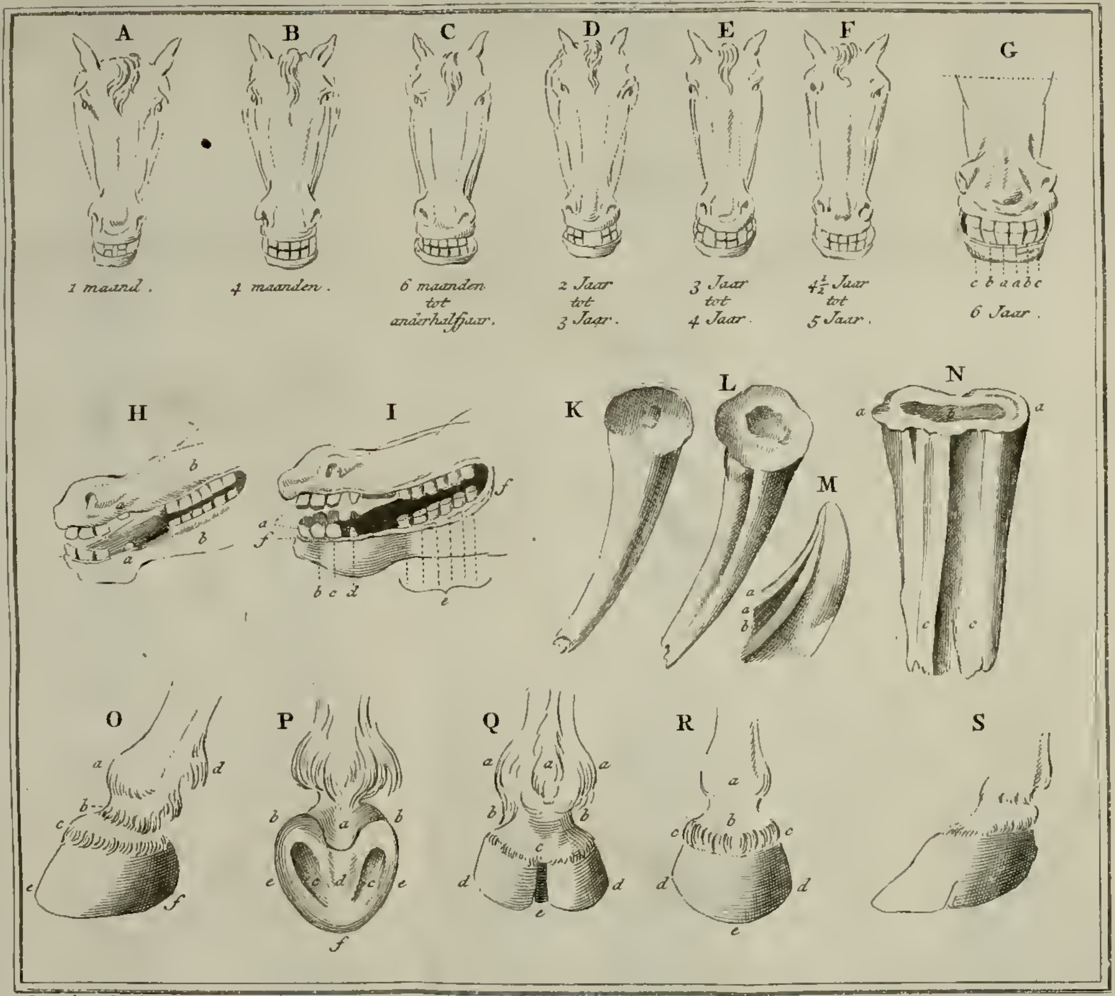

J. le Fr. v. Berkhey ad viv. delin.

AFBEELDING der TANDENWISSELING, en der HOEVEN van de PAARDEN.

danige Paarden twyffelaars noemen. In zulke of soortgelyke omstandigheden neemt men dan zyne toevlugt, tot de Wervelbeenderen in den Staart, die men wil dat by den ouderdom vermeerderen, dog liever beenagtig worden: dewyl het *Os Coccygis* of Stuitbeen, in alle jonge Dieren onder de viervoetigen, aan de uiteinden kraakbeenig is; waar tegen het by de ouden hardbeenig word. Ter dier oorzaake, welke ook in andere opzichten plaats heeft, zou ik voor my het gantsch niet afkeuren, dat men, om een oud Paard van over de agt, negen tot twaalf en meer jaaren te onderkennen, niet alleen op het Staartbeen, maar ook op het Borstbeen, en de vereeniging der Ribben, behoorelyk agt gave; om, door betasting, de meer of minder hardheid of beweegbaarheid der gewrigten te onderzoeken. Dit teken kan nooit missen; dewyl oude Paarden hier altoos beenagtiger en minder beweegbaar zyn, dan de jonge Paarden, daar benevens houden bejaarde Paarden de ingevallen Onderkaak gemeenlyk vooruit, en de toppen hunner Maanen worden geel of grys; zoo als dit in alle oude Dieren zigtbaar is. Kortom, 'er behoeft slegts wat ondervinding en oordeel, om dit onderscheid te leeren opmerken; en een ieder weet, dat onze Hollanders wel dra, op het oog, den naam van *knol* en *ouden knol*, aan een overjaarig of oud tekenend Paard, zeeker genoeg kunnen toekennen. Voorts blyft het een raadsel, om dit by de Paarden, even als onder de Menschen, op een jaar minder of meer, door gewisse ken-

HET PAARD.

tekenen te bepaalen: byzonder daar 'er onder de Roskammers niet weinig praktyk heerscht, om, door middel van het uitgroeven, uithoolen, uitbranden, vylen, polysten en duizend greepen meer, de Tanden te verhelpen en te veranderen; waar door niet weinig koopers, by mangel van de vereischte omzigtigheid, bedroogen worden.

Benevens dit alles zyn 'er ten aanzien van de Tanden nog veele byzonderheden op te merken, inzonderheid zoodanigen die tot de ziekten gebreken en ongemakken der Paarden betrekkelyk zyn: als daar is de afgang, dien ze gewoonlyk by 't wisſelen der Haaktanden krygen: het invreeten of uitwasſen der Kiezen en Kaaken; het Krebbebyten enz. Dan met die allen aan te voeren, zouden wy te verre buiten ons oogmerk uitweiden; ook zal 'er, by eene volgende ontvouwing van de gebreken der Paarden, nog wel iets naders van voorkomen. Zoo iemand intusſchen daaromtrent eene naauwkeurige onderrigting begeert, dien durven wy zeer wel aanraaden, het leezen van de Grondbeginſelen der Paardenkennis, opgeſteld door den Heer BOURGELAT, en vertaald door den Heer FONTEIN, byzonder het zesde Hoofdſtuk. Ik heb my, als boven reeds aangeduid is, in het hier voorgeſtelde ook grootlyks van dat leerzaame werk bediend; dog alles, gelyk ik beoogde, zoo door de Beſchryving, als door de bygevoegde Plaattekening, beknoptlyk vatbaar, zelfs voor onkundigen in dit ſtuk, voorgedraagen: meer zal ik verpligt zyn, ter verklaaringe van

HET PAARD.

van de bovengemelde toegifte, over de Meetkundige Proportie van een Paard, de eigen Vertaaling van den kundigen FONTEIN te volgen. Evenwel met dat onderſcheid, dat ik het zaaklyke van het geen aldaar by manier van vraagen en antwoorden, verhandeld word, in onzen gewoonen ſtyl zal mededeelen. Laatende, voor 't overige, de verklaring der tweede Plaat, hier bygevoegd, ter verdere opheldering van de hier vorens gemelde kundigheden wegens de Tanden en de onderſte deelen der Hoeven. Waar mede wy dit gedeelte laaten berusten, en overgaan tot de Meetkundige Bepaaling van een welgevormd Paard.

VIERDE HOOFDSTUK.

Handelende over de waare ſchoonheid en meetkundige proportie van een Paard, vergeleken met, en overgebragt op, de Nationaale Hollandſche Paarden.

De meetkundige proportie van een Paard.

Wanneer onze Hollanders van een volmaakt Paard ſpreeken, is het gewoone woord, dat het van zesſen klaar zy; dat is, dat 'er geene gebreken aan de zes voornaamſte deelen, die tot een goed Paard behooren, zyn; te weeten aan de vier Pooten en de twee Oogen. De Paarden, die aan één deezer deelen misvormd of verminkt zyn, worden des voor onvolmaakt gehouden, en gewraakt, om in eenig goed Span gebruikt te worden. Dit is het gemeene gevoelen; doch de kiesheid der Kenners gaat verder; zy begrypen, onder deeze gemeenzaame bewoording *van zesſen klaar* te zyn, vry wat meer, dan vier goede Pooten en twee goede Oogen te hebben. Een recht Kenner betrekt daar onder ook de andere deelen; den Hals, de Billen, de Ooren, de Maanen; en ziet tevens op de fraaiheid van de gedaante, de moedigheid, den ouderdom, en andere goede hoedanigheden; welken een ieder, naar zyne beste kennis en ondervinding, goedkeurt en voor 't beste houd. Zelden evenwel is deeze keuze, of het oordeel der Ken-

Kenners over een welgevormd Paard, zoo volmaakt eenſtemmig, dat 'er onder hen geen verſchil zy, over het juiste bepaalen, waarin eigentlyk het rechte ſchoon van een Paard beſtaat. Men zegt wel, dat een Paard, om volmaakt te weezen, by zyne ſchoonheid, eigenſchappen moet hebben, waar door het, buiten de goede geſtalte, ook in het gebruik volmaakt goed is; dat is, zoo als onze Hollanders zeggen, het moet *van goeden inhoud* zyn; naamlyk in zyne inwendige deelen gezond en ſterk, en in zyne driften moedig en gedwee. Dan met dit alles is het rechte ſchoon van een Paard niet juist bepaald; hier toe word eene nauwkeuriger regelmaat vereischt. Gemerkt men nu, met opzigt tot de kennis van den besten welſtand van een Mensch, of andere Lighaamen, zyn behulp zoekt in vaste regelen, in eene meetkundige proportie, zoo is 't geenzins ongerymd, dat men hier van ook gebruik maake, met betrekking tot dit voortreffelyk Dier, waar in de Mensch zo veel belang, vermaak, en oogſtreelend genoegen ſtelt. Men betwist wel, 't is waar, of het mogelyk zy een volmaakt *ſchoon* te kunnen bepaalen; en 'er is ook inderdaad veel voor en tegen te zeggen. Een dierlyk weezen heeft tog, doorgaans, in het eene gedeelte iets uitſteekend ſchoons; terwyl het in een ander gedeelte, hoe welgemaakt het ook voor 't overige zy, egter niet by uitneemendheid ſchoon is. Men verſtaa dit, met opzigt tot onze Menschlyke verkiezing: anders zou men de eer des Scheppers, die alles volmaakt

HET PAARD.

HET PAARD.

maakt gefchapen heeft, te na fpreeken. Dan zulks neemt niet weg, dat 'er zoo wel Dierlyke als andere Weezens zyn, die, over 't geheel, voor ons oog, zoo volfchoon en volmaakt van famenftel niet zyn, als de Natuur ze wel vormen kan, en ook gevormd heeft. Op die wyze dagten reeds de Ouden: hier door zyn de Griekfche PRAXETELESSEN, de ZEUXEN en APELLEN, onderling overeengekomen, om, uit verfcheiden der fchoonfte Vrouwelyke deelen, eene volmaakte welgefchapen Venus af te beelden; die door de Natuur, hoewel ze zodanig een Vrouwlyk Weezen niet dagelyks vormde, egter gevormd kon worden, en ook zomtyds gevormd wierd. Dit heeft het regelmaatige denkbeeld van een volmaakt welgevormd Mensch zoo onderfcheiden gemaakt, dat men nu, zelfs volgens meetkundige regelen, een volkomen fchoon Mensch, naar de kunst, moge befchryven. En hier in zyn onze Duitfche en oude Hollandfche Tekenbaazen, na de Grieken en Romeinen, de voornaamfte geweest; gelyk de proportieboeken van A. DURER, FRANS FLORIS GOLTZIUS, BISSCHOP BLOEMAART, en LAIRESSE getuigen. Intusfchen erkennen wy gaarne, dat zoodanige meetkundige proportien niet altoos, ja zelden, vooral in 't enkele befchouwen en op het oog, gereedlyk gebruikt kunnen worden: zelfs zyn ze in de praktyk der Paardekoopkunde, gelyk ook, in die der Dieren- en Menschkunde, niet gemaklyk in 't werk te ftellen. 't Zou zeker al vry wat in hebben, indien een Min-

Minnaar zyne Liefste meetkundig wilde meeten, om haare Schoonheid volmaakt te kennen: en 't zou niet minder vreemd zyn, dat een Paardekooper, de Markten rondloopende, deeze kunst wilde oeffenen, om een dartelen Hengst van Lid tot Lid af te pasſen. 't Zou inderdaad belachelyk zyn, wanneer men in alle gevallen hier van gebruik poogde te maaken. Dan dit egter is middelerwyl eene zekere waarheid; dat zulk eene Weetenſchap aan een allerkeurigst oog dat geene leert, 't welk het noodwendig theoretisch weeten moet, om 'er zig, naar vereisch van zaaken, in de praktyk van te bedienen. Wy zullen des, zonder verder in het geſchil te treeden, waar in het volmaaktſte ſchoon van een Paard beſtaat; terwyl wy den Leezer naar de welgegronde redeneering van den Heer BOURGELAT over dit onderwerp verwyzen, maar eenvoudig zyne meetkundige proportien van een Paard hier laaten volgen. 't Is bekend, dat de Schilders en Proportietekenaars van den Mensch de afdeelingen neemen naar het Hoofd, en de geregelde lengten en breedten van de Borst, Schouders, Armen, Dyen en Handen; even zoo nu vind men dit, met opzichte tot het Paard, na genoeg overeenkomſtig, in de nevensgaande *Plaat* uitgedrukt: ter verklaaring van dezelve, en tevens tot een nader begrip der zaaken, zullen wy vooraf tragten dat geene op te helderen, 't welk voor de Leezers, dien de geometriſche kunstwoorden ongewoon zyn, moeilyk te begrypen mogt vallen.

HET PAARD.

Het

HET PAARD.

Verklaaring van de proportiemaat.

Het Geometrifche of Meetkundige naamlyk, komt hier onder eenige uitdrukkingen voor, die in den eerften opflag wat duister fchynen. Zoo is 't althans gefteld met de benaaming van *Eerftens*, *Tweedens* en *Punten;* waarom het noodig zal zyn, dezelven kortlyk op te helderen. Men verftaat door *Eerftens* eene ftelkundige maat, welke men in derzelver afdeeling bepaalt. Indien iemand der Geometrifche Termen onkundig, by voorbeeld, ftelt dat een Paardehoofd lang is anderhalf voet, dat is agttien duimen; zoo kan hy, even als de Heer BOURGELAT, deeze maat in driën verdeelen; wanneer elke verdeeling ter lengte van zes duimen, dat is, een derde van de vooronderftelde *Eerfte* zal zyn. Gelyk nu in de berekening van duimen, op onze HollandfcheMaatftokken of Voetmaaten, de duimen in halven en quartieren, en ten laatfte in lynen verdeeld worden, zoo heeft men ook, in dit geval, de benaamingen van *Tweedens* en *Punten*, als onderverdeelingen te begrypen. Men ftelt, (om dit ten duidelykfte te verklaaren,) op goeden grond vast, dat een welgefchapen Paard, van vooren, van de Toupet af tot aan den onderften Hoefnagel toe, juist de rechtftandige lengte heeft, van drie natuurlyke welgemaakte Hoofden, in onze eerfte *Figuur* met de letteren A, B, C aangeweezen. Uit deeze verdeeling, die aan alle welgemaakte Paarden gemeen is, worden voorts alle de verdere verdeelingen, even als in de proportiekunde der Menfchen, afgeleid; dog met een merkelyk verfchil van bepaalingswyze. In de laatstgenoemde propor-

portiekunde, ſtelt men een welgemaakt menſchenhoofd lang drie welgeproportioneerde neuslangten; dat is, van den hairtip tot de wenkbraauwen; van de wenkbraauwen tot de neuslellen, en van daar tot de onderkin. Maar deeze proportie kan men, ter oorzaake der geſteldheid van een Paardenhoofd, in dit geval niet anders vinden, dan in eene bepaalende drieledige verdeeling, dat is, volgens de Vertaaling van den Heer FONTEIN, in drie *Eerſtens*: „ dus „ zal yder Hoofd in zyne Meetkundige of „ Geometriſche Lengte, altyd drie *Eerſtens* „ hebben," zie in onze eerſte *Figuur*, de drieledige verdeeling van 't Hoofd, by de Letters *a*, *b*, *c*. Nadien nu verder alle de deelen, die ter beſchouwinge voorkomen, 't zy in hunne langte, hoogte of dikte, niet altyd de maat hebben van een geheel *Eerſte*, of de geſtelde verdeeling, of van anderhalf of van drie *Eerſtens*, zoo eischt de naauwkeurigheid der proportiekunde, om ieder *Eerſte*, of geſteld derdendeel, in onderdeelen te verdeelen. Dus word zulk een *Eerſte* deel gevoeglykst weder verdeeld in drie gelyke Onderdeelen, welken *Tweedens* genoemd worden; dog die men, ter gemaklyker onderſcheidinge, in onze taale, Onderdeelen noemen kan. Ze loopen, in onze aangehaalde *Figuur*, met geſtipte lynen door, tot tegen het voorſtel van 't Paardenhoofd, in *Fig.* 2. By deeze verdeeling komt, in eene juiste meetkunde, eene nog nadere verdeeling; te weeten, de dui-

HET PAARD.

HET PAARD.

duimen hebben, als reeds gemeld is, op onze voetmaaten niet alleen hunne onderdeeling in halven en quartieren, maar ook nog hunne nadere verdeeling in lynen: en op eene dergelyke manier word in dit geval ieder *Tweede* zeer geschikt verdeeld in vier-en twintig kleener afdeelingen of Geometrische Lynen, welke men hier, tot beter begrip van de Plaat, *Punten* noemt. Dus word dan een Hoofd verdeeld, in zyne drie *Eerstens*, *Fig.* 1. *a*, *b*, *c*; vervolgens word ieder *Eerste*, tusschen *a*, *b*, *c*, verdeeld in zyne drie *Tweedens*. Ieder *Eerste* heeft gevolglyk drie *Tweedens*; en elk deezer *Tweedens* word voorts nog weder verdeeld in vier-en-twintig kleener deelen of *Punten*. De meetkundige verdeeling is derhalven, ook volgens de schaale op de *Plaat*, dus. Een welgeproportioneerd Paardenhoofd bevat twee honderd en zestien gedeelten of lynen van deszelfs Meetkundige Langte: op dien voet is een zoogenaamd *Eerste* een derde deel der geheele langte van 't Hoofd; een *Tweede* een negende deel van dezelfde langte; en eindelyk een zoogenaamd *Punt*, anders eene Lyn te noemen, een twee honderd zestiende gedeelte van die geheele Langte. Deeze dus gestelde Proportie-regel verleent eene maat, welke, het zy ze in de vermeerdering of in de vermindering voorkome, altoos in de verschillende langte, grootte, breedte en dikte, van onderscheiden Dieren gebezigd kan worden: hoedanig eene Meetkundige bepaaling ook de Heeren DE BUFFON en D'AUBENTON,

HET PAARD.

TON, by de beſchryving der Dieren, in agt genomen hebben.

Proportiemeeting van een Paard.

Na deeze, zo we vertrouwen, volledige opheldering der Proportiemaat, komt het 'er nu op aan, om de proportien van een welgemaakt Paard door dezelve te bepaalen. Zie hier, hoe men deszelfs proportiemeeting inrigt. Men vooronderſtelt de Langte van een welgevormd Paardenhoofd te ſtaan, tusſchen twee paralelle of evenwydige Lynen; waar van, by voorbeeld in *Fig.* 1, eene, te weeten de bovenſte, zich bevind by de toupet *d*, en de tweede aan het onderſte uiteinde der bovenlip, by *e*. Als men nu op deeze twee evenwydige lynen eene perpendiculaire of loodrechte Lyn van *d* tot *e* trekt, zoo heeft men de waare Meetkundige Langte van het Hoofd. Om nu op deeze maat de verdere proportien van de onderſcheiden deelen te bepaalen, moet men, in de eerſte plaats, vooral agt geeven, op de algemeene, of, om zoo te ſpreeken, meest in 't oog loopende Ledemaaten, waar van men de doorſlaande gebreken gereedlyk ontdekken kan; als, by voorbeeld, de hals, de borst, de dyen, enz. Wanneer men zich hiertoe bedient van de maat van het Hoofd, tusſchen de lynen *d* en *e* bepaald, bevind men wel dra, dat de ruimte, die 'er is, tusſchen dat gedeelte 't geen men, in de tweede *Figuur*, voor het punt der Schouder by *f* houd (*), tot aan het punt van den bil g,

(*) Door het punt der Schouder word hier, volgens BOURGELAT, aangeduid, „ de zigtbaare uitſtek, „ wel-

HET PAARD.

g, en zoo ook van het opperſte der ſchoft by *h*, tot aan den grond toe, aan het uiterſte der hoeve by *i*, twee en een half maal dezelfde langte heeft als het Hoofd. Een Paard is gevolglyk, in dit opzicht, even zoo hoog als het lang is; want zyne langte en hoogte hebben beiden de maat van twee en een half Hoofd. Men bepaalt dus eigentlyk de langte en hoogte, zonder het halve Hoofd, dat hooger en verder uitſteekt, daar by te rekenen; deeze meeting geeft twee en een half Hoofd; maar anders is de weezenlyke rechtſtandige hoogte van een Paard van vooren, en dus ook deszelfs langte in de geheele uitgeſtrektheid, drie Hoofden. Het hoog en lang is derhalven hier te verſtaan van het opperſte der ſchoft af, tot aan het uiterſte der hoeve; en zoo ook de langte, van het dus genoemde punt der ſchouder af tot aan het punt van den bil. Deeze bepaaling dient wel byzonder, om te ontdekken, of het Hoofd te dik of te lang zy; dewyl men de welgemaaktheid van 't Hoofd afleid, uit deszelfs evenredigheid tot het Lyf; even als men de welgemaaktheid van het Lyf naar het welgemaakte Hoofd afmeet. Ter dier oorzaake noemt men het Hoofd te lang, zoo dra de maat van 't lyf, 't zy in de langte of in de hoogte, langer is dan twee en een half maal de maat van de Geometriſche Lang-

„ welke, door de geleding van den Arm met het „ Schouderblad, gemaakt word; welk wy de punt „ van de Schouder noemen." Zie zyne *Grondbeginzels*, Bladz. 4 en 70.

Langte van het Hoofd; overmits de proportie van drie onregelmaatige Hoofden niet evenredig is aan de waare ſchoonheid: want de langte treedt over de geregelde maat. En is het dat deeze maat korter valt, dan is het Hoofd te kort in zyne proportie. Een kenner moet derhalven eerst wel degelyk onderzoeken, in hoe verre de Meetkundige Langte van het Hoofd overeenkomt met het Lyf, eer hy de overige deelen hier naar met zekerheid kan bepaalen. „ Want, indien de proportie, volgens de woorden van den Heer BOURGELAT, van het Hoofd en het Lyf niet net overeenſtemt, zou men een anderen weg moeten inſlaan, en de langte of hoogte van het Lyf afpasſen of meeten, door dezelve in vyf gelyke portien te verdeelen; vervolgens moet men twee van deeze portien neemen, en dezelven in *Eerſtens*, *Tweedens* en *Punten* verdeelen, op dezelfde wyze als de verdeelingen en onderdeelen van het Hoofd, en hier door zal men eene algemeene maat voor alle de overige deelen van het Paard hebben, eveneens als of het Hoofd eene evenredige grootte gehad hadt." Men rekent, en dit dient wel opgemerkt te worden, waarom wy 't herhaalen, dat men de maat van de hoogte van het Lyf beraamt, van het opperſte gedeelte van de Schoft af tot aan den grond toe; dat is, in onze vernieuwde tekening, in de tweede *Fig.*, van *h* tot *i*; en vervolgens ten opzichte der langte, van het zoo genaamde punt der Schouder *f*, tot aan het Bilpunt g.

HET PAARD.

Deeze proportien zyn evenwel, hoe na

HET PAARD.

ze aan het waare fchoon komen, van zeer weinig nut, indien ze niet betrekkelyk tot elkander genomen worden: dewyl zoodanige afmeetingen de gebreken niet aantoonen dan met betrekking der leden tot elkander. Men kan tog, en dit is, naar ons inzien, het zaaklyke, van de optegeevene proportiemeetingen, van geene goede proportie in eenig voorwerp oordeelen, zonder de verfchillende gedeelten met elkander te vergelyken. Zoo zal men, als ons eenig deel onmaatig groot voorkomt, den misftand wel dra ontdekken, wanneer men dat deel tegens een ander van gewoone grootte vergelykt. En alhoewel zulk een deel, op zich zelve genomen, goed zou kunnen zyn; waarom men 't ook als goed zou kunnen befchouwen; kan het echter, niet regelmaatig zynde, ten opzichte van het geheele fchoon geftel, nooit anders dan misvormd zyn; om dat het afwykt van de geheele welgevormde evenredigheid der andere deelen. Dus is de hoogte van een Paard niet evenredig, als dezelve niet gelykmaatig is aan de dikte, de breedte en de langte; de dikte is onevenredig, zoo ze niet overeenkomt met de hoogte, de breedte en de langte; de langte is onevenredig, indien ze niet beantwoord aan de hoogte, de breedte en de dikte; en de breedte eindelyk is onevenredig, wanneer ze niet gefchikt is naar de langte de hoogte en de dikte. Hier uit volgt dan, dat het denkbeeld van eene aangenomene goede proportie van het geheel altoos moet overeenftemmen, met de byzondere denk-

beel-

beelden, die men zich van elk deel afzonderlyk voorſtelt. De dikte en breedte van een Paard zyn, by voorbeeld, evenredig aan elkander, zoo als die naar eene goede proportie geſteld worden, op twee vyfde van de hoogte en langte, dat is één Hoofd of drie *Eerſtens*, zie in *Fig.* 2. *k*, *l*. en *m*, *n*. dog als ze hier niet aan beantwoorden, dan is dat grooter of kleiner gedeelte onregelmaatig. Even zoo is de geſtalte of het Lyf van een Paard kwaalyk geproportioneerd, wanneer deszelfs langte niet volkomen overeenſtemt met deszelfs hoogte; dewyl men beider proportiemaat ſtelt, op twee en een half Hoofd, dat is, volgens den aangenomen regel, op zeven *Eerſtens*, een *Tweeden* en twaalf *Punten*. Zie *Fig.* 2. *f*, g en *h*, *i*. Wanneer derhalven de deelen van een Paard onevenredig zyn, is het alleen door de Meetkundige Langte van het Hoofd, of het Lyf, dat men van deszelfs wel of kwaalyk geproportioneerde hoogte kan oordeelen. En zoo kan ook, alleen uit die zelfde hoogte, de proportie en regelmaatigheid der dikte, langte en breedte, beoordeeld worden. Dit gaat zoo verre, dat de onregelmaatigheid van 't eene of andere in 't oog loopende deel daadelyk zigtbaar word, uit de betreklyke regelmaatigheid der andere deelen.

HET PAARD.

Na deeze verklaring der algemeene Proportiemeeting van een welgeſchapen Paard, kunnen wy nu overgaan ter beſchouwinge van de proportien der byzondere deelen; welken, zoo als wy boven by de benoeming der Ledemaaten gedaan hebben, gevoeglykst

HET PAARD.

onder drie voornaame deelen gebragt worden; te weeten: het *Voorſtel*, het *Lyf* of *Middelſtel* en het *Agterſtel*; in de nevensgaande *Plaat* III, door *Fig.* 1, 2 en 3 afzonderlyk aangeduid. Men vergelyke by dit en het volgende deezer Verhandelinge onze eerſte *Plaat*, en de verklaaring van de benoeming der byzondere deelen, Bladz. 78 — 89.

Bepaaling der Proportien van het Voorſtel.

In de eerſte *Figuur*, welke ons het *Voorſtel* van een welgemaakt Paard vertoont, heeft het Paard, agtervolgens de hier boven gemelde bekende Hoofdmeeting, de Meetkundige Langte van drie Hoofden; op de vooronderſtelling van een wel geproportioneerd Hoofd, rechtſtandig of lynrecht, van het Voorhoofd tot op den top van den Neus gemeeten; zoo als de lyn van *d* tot *e* in *Fig.* 1. aanwyst. Trek nu, zegt de Heer BOURGELAT, wiens verklaaring wy, met onze nevensgaande opheldering door Alphabetiſche Letters, hier zullen laaten volgen, „ trek nu op de twee evenwydige lynen (aan de uiteinden van het Hoofd) eene loodregte lyn, van het bovenſte van het Toupet *d*, tot aan het uiterſte einde van de bovenſte lip by *e*: verdeel deeze loodregte Lyn in drie gelyke deelen, of in drie *Eerſtens a*, *b*, *c*; en vervolgens deeze drie deelen in drie anderen, of in drie *Tweedens*; en eindelyk yder van deeze *Tweedens*, of een voor allen, in vier-en twintig gelyke deelen of *Punten*." Dat is, verdeel ieder afperking *a*, *b* en *c*, weder in drie onderdeelen; en verdeel dan voorts ieder onderdeel nog in vier-en twintig

Meet-

HET PAARD.

Meetkundige Lynen. Men haale des, door de loodrechte Lyn *d*, *e*, in ieder afperking, drie evenwydig lynen, en dus over de geheele lengte negen, die, met de bovenste lyn, tien lynen maaken. En verdeele, ten laatste, den afstand, tusschen ieder evenwydige lyn, nogmaals in vier-en twintig deelen; welken, ter naauwkeuriger meetinge, de geheele loodrechte Lyn in 216 Punten of Meetkundige Lynen verdeelen; als af te neemen is uit de verdeeling van het Hoofd in *Fig.* 1, en ten duidelykste gezien word, in de op deeze *Plaat* gestelde schaale. „ Zo dra nu, vervolgt BOURGELAT, het Hoofd door deeze loodrechte lyn, (welke nog daarenboven by yder *Tweede* door andere Horisontaale Lynen, die alleen eén rechten Hoek met eene Loodrechte Lyn uitmaaken,) doorsneeden, verdeeld en afgeperkt is, zal de verschillende Langte van yder deezer Horisontaale Lynen, de Geometrische breedte van het Hoofd, en de ligging en plaatsing van de verschillende deelen, tot deszelfs samenstel behoorende, doen zien."

Proportien van het Hoofd.

De lyn *o*, welke dwars door de loodrechte lyn *d*, *e*, loopt, ter plaatse daar de eerste afdeeling eindigt, en die dus de eerste langte aanduid, geeft de grootste breedte van het Hoofd te kennen. Zy valt juist op die plaats, alwaar het Hoofd, in meest alle viervoetige, ja in alle andere dieren, het breedste is; te weeten aan de jukbeenderen van de Oogkas, door onzen Schryver het Oograd geheeten. Deeze meetkundige breedte is, dus, naa gerade van de rechte pro-

HET PAARD.

portie, op die plaats, een derde van de meetkundige langte van het Hoofd, en beslaat dus een *Eerſte.* Gevolglyk blyft de goede proportie van het Voorhoofd van een Paard bepaald, tusſchen het eerſte derdedeel; dat is, volgens onze aanduiding, in de eerſte beperking *a*, tusſchen de lynen *d* en *o.* Maar in deeze beperking bevinden zig, op de lyn van het eerſte onderdeel, de Ooren; en de langte van de doorſnydende lyn, die deeze eerſte onderdeeling maakt, is van twee *Tweedens* en drie *Punten;* de dikte der Ooren daar onder begreepen zynde. De meetkundige breedte van het Hoofd maakt, derhalve, op die plaats, niet juist een *Eerſte* uit; dewyl 'er een- en twintig *Punten*, of ruim drie vierde van een *Tweede* aan ontbreeken; waar uit dan volgt, dat het Voorhoofd, in een welgevormd Paard, ſmalder moet zyn aan den ſtand der Ooren, dan aan dien der Oogen. Wanneer we, van deeze eerſte, in de tweede onderdeeling daalen, ontmoeten we de doorſnydende lyn, die de Oogkuilen bepaalt. Deeze heeft de langte van twee *Tweedens* en twee- en twintig *Punten:* zoo dat het Hoofd op die plaats, op twee *Punten* naa, zoo breed zy, als op de doorſnydende lyn *o.* Het Voorhoofd verbreed hier dan allengs, in evenredigheid, naar dat het verbreed tegen de Oogkas: en deeze breedte zou hier, als 'er de twee ontbreekende *Punten* bygevoegd wierden, net de breedte van een *Eerſten*, of een derde gedeelte van de meetkundige langte van het Hoofd uitmaaken. Met die zelfde naauwkeu-

keurigheid bepaalt ons de Autheur verder de nog overige proportien van het Hoofd; en we zullen, kortheidshalve, het deswegens gezegde maar woordlyk volgen, om het op de eerste *Figuur* over te brengen.

„ De oogen, met het geen 'er toe behoort, zyn geplaatst tusschen de laatste *Tweede* van de eerste *Eerste*, en de Eerste *Tweede* van de tweede *Eerste*; en derzelver groote hoeken zyn twee *Tweedens* en agt *Punten* van malkander af. De dwarsche lyn, die by de tweede *Tweede*, van de tweede *Eerste* doorloopt, is twee *Tweedens* en twintig *Punten* lang; en eindigt by de twee uiteinden van de uitzetting des Kakebeens. De dwarsche lyn van de derde *Tweede* van de tweede *Eerste*, by *p*, daar de tweede *Eerste* eindigt, heeft de langte van twee *Tweedens*. Die door de eerste onderste onderdeeling van de derde *Eerste* loopt, is een *Tweede* en veertien *Punten* lang; op die plaats is het Hoofd op zyn allersmalste, en daar omtrent bepaalt zig de opening van den mond: [by ons in *Fig.* 2, met letter *q* aangeweezen.] De lyn, welke door de tweede *Tweede* van de derde *Eerste* loopt, bepaalt de langte van den Neus, welke by dit punt eindigt, en gaat door het middenpunt van de Neusgaten heen, die eene opening hebben van omtrent een *Tweede*. Eindelyk bepaalt de Horisontaale lyn by de derde onderdeeling de langte van de bovenlip, [in *Fig.* 1, by *e*,] en besluit het Hoofd".

Tot dus verre is de meetkundige bepaaling van het Hoofd, vlak van vooren geregeld,

HET PAARD.

geld, en men kan dezelve in de eerste *Figuur* gemaklyk nagaan. Dan hier by behoort nog eene andere bepaaling, welke de proportie van een Paardehoofd op zyde aanduid. En inderdaad, ik voor my agt het weezenlyk van belang, de fraaiheid van een Paard op zyde wel te kennen. Immers valt het oog meest op de schoonheid van een Paard, als men het ter zyde ziet voorby loopen of stappen. Een onkundige zelfs zal hier over veeltyds zeer wel oordeelen; het oog en de dagelyksche beschouwing van voorbydraavende Paarden geeft denzulken eene kundigheid, die alleen van het gezonde oordeel, en 't vergelyken van het algemeen schoon, tegens het ongemeene lelyk of misvormd afhangt. Het kennen van een welgevormd Paard, vlak van vooren, of van agteren, vind men daarentegen minder algemeen. En dit is de reden, dat de Paardenkoopers en onze Boeren, vooral op de Paardemarkten, als zy een onkundig Jonkertje of een Jan Salie voor zig zien, de Paarden, die eenigen misstand van vooren of van agteren hebben, meestal op zyde zwenken en dryven: des men aan een kooper, die niet ook op de gestalte van vooren of agteren let, wel dra zie, dat hy niets van de kneep weet. Met dit alles is 't egter waar, dat 'er, hoewel 't minder moeilyk zy, over de Schoonheid van een Paard van ter zyde, dan van vooren of van agteren, te oordeelen, nogtans ook meetkundige regelen zyn, welken een kiesch Kenner weeten moet, en die de Heer BOURGELAT in deezer voegen opgeeft.

Vol-

HET PAARD.

Volgens de afmeeting in *Fig.* 2, en naar zyne gemaakte verdeelingen, is het Hoofd, op zyde beſchouwd, van het Neusbeen, by *r*, tot aan het ſcherpe van de onderkaak by *s*, in zyne alleruitgeſtrektſte breedte, vier *Tweedens* lang; en hier door word mede bepaald de breedte van de Wangen. Voorts beſtaat de langte van de doorſnyding van de Onderkaak, by *t*, tot aan het Neusbeen *u*, uit één *Eerſte* en dertien *Punten*; en van den Baard, by *v*, tot aan het Neusbeen *w*, uit twee *Tweedens*, en tien *Punten*. Doch by deeze meetkundige proportie heb ik dit aan te merken; dat, hoe zeer dezelve naastby de evenredige ſchoonheid kome, onze Hollanders evenwel nog eene byzondere oplettendheid op dit gedeelte van het Hoofd vestigen. Men weet, dat veele Engelſche, en ook eenige Holſteinſche, Paarden het Neusbeen merkelyk krom hebben; waarom men dezelve ook wel Ramskoppen noemt. Over 't geheel is het Neusbeen, by onze Hollandſche Nationale Paarden, zeer plat en rechtſtandig; de Wangen zyn daarentegen bolder en vleeziger dan die van veelen der uitheemſche Paarden: zoo dat men mogelyk nergens, vooral Boere- of Nationaale-Paarden, vinden zal, welker Hoofd meer naar het zwaare en knokagtige, als ik het zoo mag uitdrukken, helt. Intusſchen hebben onze Landzaaten, genoegzaam algemeen, by uitſtek veel op met een Paard, welks Hoofd op zyde ſpits toeloopt; dat is, wanneer het, van het Neusbeen, tusſchen den Baard of de Onderlip en het opperſte van 't Neusgat,

ſpits

HET PAARD.

ſpits toeloopt. Dit noemen onze Boeren een *fyn kopje*, een *dun ſnuitje*, enz. Naast deeze proportie geeven zy vooral ook agt op de Ooren. Onze Autheur ſtelt derzelver behoorlyke langte op twee *Tweedens* en drie *Punten*, zoo als by *x* is aangeweezen; en zegt, dat zy één *Tweede* en agt *Punten* van elkander moeten ſtaan. 't Is wonder dat die ſchrandere Kenner ook geene maat van de dikte der Ooren in het ronde opgeeft, waar op onze kundige Landslieden wel degelyk letten. Zy meeten den afſtand der Ooren met de vingers, door twee of drie vingers in de breedte 'er tusſchen te leggen; en passen de dikte der Ooren, tusſchen de ronde greep van den voorſten vinger en den duim. Vooral behaagen hun geen overhangende of al te ſterk vooruitſteekende Ooren; zoo als het Oor hier, in de nevensgaande tweede *Figuur*, wat al te ver voor over getekend is.

Proportien van den Hals.

Juister komt ons 's Mans opgave der proportie van den Hals voor; ſchoon onze Hollandſche en Vrieſche Paarden denzelven over het algemeen ronder hebben; en onze Natie daarenboven zeer geſteld zy op Paarden, die een gedrongen ronden Hals hebben. Zy willen naamlyk, dat de bogt van den Hals, van agter de Ooren af, tot aan den ſchoft, meerder den vollen trek van een halven Cirkel beſchryft; en dat het geheele geſtel van den Hals zelfs eenigzins agter over helt, waar tegen dan het Hoofd als 't ware indringt. Dan, des niettegenſtaande, is evenwel de proportie, die wy by den Heer

BOUR-

BOURGELAT vinden, zeer goed, inzonderheid voor een Ry- of Manege-Paard. Hy ſtelt naamlyk, dat de juiste breedte van den Hals, als men het Paard van vooren beſchouwt, moet zyn, drie *Tweedens* en agttien *Punten ;* zie *Fig.* 1. *y*, *z*. En als men het Paard op zyde ziet, zegt hy, moet men den Hals rekenen, van den Nek by *x* en het agterſte gedeelte van de plaats daar de Halſter op rust, tot aan zyn begin en oorſprong uit de Schoft by *h*, op de lengte van een Meetkundig Hoofd, als in de daar op getrokken Lyn gemerkt ſtaat. Hier by zou men, volgens de aftekening van *Fig.* 2, kunnen voegen, dat de ſtand van het Hoofd in een welgeſteld Paard, op zyn fraaiſte, met de Proportie-Lyn van den Hals, een vry regelmaatigen driehoek beſchryft. Men rekene van *x* tot *h* voor den Hals; van den Nek by *x* tot de Onderlip by a, voor de Langte van 't Hoofd; en van a tot *h* voor den afſtand van 't onderſte gedeelte van 't Hoofd tot aan den oorſprong van den Hals uit de Schoft. Dit doende zal men bevinden, dat deeze drie lynen nagenoeg even lang zyn; 't welk, myns oordeels, de Meetkundige kennis van eene welgemaakte proportie van het Hoofd en den Hals niet weinig opheldert; en te meer van nut is, om dat deeze meeting, zelfs by de raaming, zoo als onze Boeren en Paardenkoopers met hunne Elleboogen of Stokken meeten, geſchieden kan. Onze Boerenlieden naamlyk, (om dit in 't voorby gaan te melden,) die den Paarden-en Koejenhandel in Holland en on-

HET PAARD.

HET PAARD.

onze nabuurige Provincien dryven, hebben meestal een ſtok by zich, gewoonlyk van doornenhout vol knobbels. Naar deezen ſtok meeten zy, met het daar opſtellen der hand, van vier, drie, twee vingeren of ſlegts éénen vinger, de hoogte, langte en breedte der Koejen of Paarden; zelfs weeten zy in zeker postuur op dien Stok kwanswyze te leunen, terwyl ze juist de welſtandigheid van het dier afmeeten. Zulks gaat by des bedreevenen veelal zoo wis, dat zy weddenſchappen op deeze maat durven aangaan; en op een duim twee drie de maat bepaalen kunnen. Dus zou gevolglyk de hier opgegeeven driehoeksberaaming, nopens de welſtandigheid van den Hals het en Hoofd van een Paard, als zeer eenvoudig en naauwkeurig, by de gemelde gewoonte mede plaats kunnen hebben.

Voorts ſtelt men, dat de Hals, van deszelfs ſamenvoeging met de onderkaak by *t*, tot aan de bogt by 𝔲, daar het midden van den Hals gerekend word, de breedte heeft van vier *Tweedens* en vyftien *Punten.* En van deeze ſamenvoeging af, tot op de inhegting in de Borst, te weeten van *t* tot *f*, moet de Hals lang zyn vyf *Tweedens* en twaalf *Punten*; zoo, dat, geſteld dat by 𝔲 het midden van den Hals zy, dan beſtaat de geheele lengte van een welgeproportioneerden Hals, in zyne bogt, uit elf *Tweedens.* Wyders is de breedte van den Hals, van daar dezelve in de wervelen van de Schoft by *h* zamengevoegd is, tot daar ze zig met de Borst by *f* vereenigt, bepaald op twee

Eer-

Eerstens, een *Tweede* en zes *Punten*. By dit alles zoude ik voor my verkiezen, dat men eene meetkundige bepaaling konde geeven, waar dat de kromme lyn of halve cirkel van den Hals in de tweede *Figuur* getrokken, van de Ooren af gerekend op de Lyn *f* en *h*, by ꝛ best moest vallen, om een fraaien Paardenhals te vormen. In deeze Figuur daalt dezelve van *x* tot ꝛ, op omtrent twee *Tweedens* van de Schoft: gaarne had ik hier by wel eenig teken van de Schoft en derzelver begin gezien; dat zig in alle Paarden vry zigtbaar opdoet. Onze Boeren, die, als gezegd is, van een ronden Hals houden, agten den Hals zeer schoon, wanneer de Halsspier, welke men kennelyk genoeg in den Paardenhals als eene omgekeerde halve maan ziet, zig even boven de Schoft verliest, en 'er eene goede anderhalve handbreedte van af zy; 't welk na genoeg met de aangeweezen Maat in de *Fig.* overeenkomt. Verder houd ik het, schoon de Hals hier zeer wel geproportioneerd zy, onder verbetering, daar voor, dat onze Hollandsche en Vriesche Paarden, in dit opzicht, eene schooner proportie hebben. Derzelver Hals naamlyk is eenigzints ronder, zynde, in een juister rond, meer gevormd naar het beloop van een vierde gedeelte van een volkomen cirkel.

HET PAARD.

Wanneer men van de fraaie gestalte van een Paard spreekt, komt zekerlyk deszelfs Borst niet minder in aanmerking dan de Hals; waarom wy dezelve insgelyks wat nader zullen beschouwen. Dit gedeelte tog is dat geene, dat in alle viervoetige Dieren, ja ook

Proportien van de Borst.

HET PAARD.

in de Vogelen, het cierlykst is, en 't meest in 't oog loopt, vooral in dezulken, welken den Hals en het Hoofd vry kunnen beweegen: in de Paarden althans is de Borst genoegzaam het voornaamste gedeelte der schoonheid, byzonderlyk van vooren. Men bepaalt de Borst in dien stand, zoo als dezelve in *Fig*. 1. by 𝔡, 𝔡, afgeperkt is tusschen de twee Schouders, of liefst de Schouderspieren gedeeltlyk 'er by gerekend, op de breedte van twee *Eerstens*, of twee derde van de lengte van het Hoofd. In een welgevormd Paard vertoont zich de kol van de Borst, by 𝔢, in deezen stand, juist loodrecht onder het midden der Onderlip: en aan het waarneemen van deezen regel ligt ons te meer gelegen, om dat dezelve, zonder de meetkundige stelling recht te kennen, een wiskundige regel voor het oog, ja, om zoo te spreeken, by de gis, genoemd mag worden. By de Schilders en Tekenaars word de fraaiheid der proportie in een Mensch, wanneer zy naar 't leeven tekenen, alleen op het oog afgeperkt, naar de plaatsing van den Keelput, of de holte onder de Kin in den Hals; en vervolgens naar de holligheid, die vlak op het Borstbeen is, en de Borstspieren evenredig links en rechts afscheid. Even zoo geeft ook hier deeze afscheiding, voor in de Borst van een Paard, een gewis Middelpunt, uit welks evenredige zylingsche Spieren de welstandigheid van een Paard nagegaan kan worden. 't Is daar benevens hieruit, dat een schrander Paardenkenner, die een Paard wel voor de Borst ziet, ontdekken kan of

het

het Paard mank gaat, of, zoo als men zegt, in de Borst gereeden is. Ook is, voor 't overige, het wel kennen van de Borst, en derzelver goede gesteldheid, de ziel der Paardenkennis; niet alleen om dat men 'er het regelmaatige schoon uit kan afleiden; maar wel byzonder tevens, om dat de voornaamste kragten van een Paard, tot den arbeid en den landbouw, in de Borst opgesloten zyn. 't Is hier mede als met den Mensch, wiens welgestelde Borst met het hoogste regt aangemerkt mag worden, als eene der voornaamste bronnen van zyne kragt en gezondheid. HET PAARD.

Aangaande de overige uitgestrektheid nu van de Borst; men ziet dezelve, in *Fig.* 1. by 𝔡, 𝔢, 𝔡, van vooren vertoond, vervolgens in *Fig.* 2. op zyde. Hier word dezelve bepaald, tusschen de schuine lyn *f*, *h*, en de loodrechte lyn *h*, *k*, met den verderen omtrek van de Borst. Om de meetkundige welstandigheid van deeze Borst op zyde aan te duiden, stelt de Heer BOURGELAT gegrond voor, het trekken van eene loodrechte lyn, die van de Schoft by *h* nederdaalt, tot op den grond by *i*; waar op hy dan de verdere proportie der Dyen en Voorpooten, in derzelver deelen en stand, bepaalt. Uit deeze beschouwing kan men, schoon hy 'er hier niets van melde, ten duidelykste afleiden, dat men, in de Paardenkunde, eene welgemaakte Borst, op zyde en tegen den Buik aan beschouwd, altoos moet stellen rechtstandig te zyn met de Stukken of agterste deelen van den Elleboog. Fyne kenners

HET PAARD.

zien evenwel niet ongaarne, dat de Elleboogen een weinig buiten het rechtſtandige agterwaards wyken; als maar de Hoeven en de Vetlokken fyn en net voorkomen, mitsgaders recht ſtaan: zoo als een Tekenaar een Menſchen Voet lynrecht onder den Keelput en de holligheid van de Borst trekt. Wyders is de Borst van vooren, by 𝔤, een weinig uitſteekend, 't welk, als 't niet te veel is, mede voor geen misſtand gehouden word. Met betrekking tot de Borst, den Voorarm en het verdere gedeelte van het Voorbeen, ſtelt men vervolgens, dat de Borst in het midden en op zyde gerekend, tot aan 't begin van den Arm, eene breedte heeft van een *Eerſten*, een *Tweeden* en twaalf *Punten*, dat te zamen uitmaakt 108 *Punten*, of de langte van een half Hoofd, gelyk ons, op de lyn van *f* tot *k* aangeweezen is. Hierop luid de verdere bepaaling van onzen Autheur aldus.

Proportien van het overige van 't Voorſtel.

„ De Voorarm, (van de knop of de punt van den Elleboog, tot aan zyn voorſte gedeelte, dat is van 𝔣 tot aan 𝔤,) zal de breedte van een *Eerſte*, en van vooren, daar hy zyn aanvang neemt, beſchouwd, de dikte van een *Tweede* en agttien *Punten* hebben. Zie *Fig.* 1. 𝔥. Boven de Knie moet hy, daar hy op zyn allernauwſte is, op zyde de breedte van een *Tweede* en dertien *Punten*, en van vooren de dikte van een-en twintig *Punten* hebben. Zie *Fig.* 2. 𝔦 en *Fig.* 1. 𝔨. De Knie, van vooren beſchouwd, heeft, daar zy op het allerdikſte is, de breedte van een *Tweede* en twaalf *Punten*. Zie *Fig.* 1. 𝔩. En op zyde een *Tweede* en elf *Punten*. Zie *Fig.*

2.

2. m. De Vetlok, (de Pees daar onder begreepen,) heeft op zyde de breedte van een *Tweede* en drie *Punten.* Zie *Fig.* 2. n. En van vooren beschouwd, heeft hy in het midden de dikte van 18 *Punten.* Zie *Fig.* 1. o. De Kogel, van vooren gezien, is een *Tweede* en zes *Punten* dik, en even zoo breed op zyde, de pyp daar onder begreepen. Zie *Fig.* 1. p, en *Fig.* 2. q. De Koot is op zyde twintig *Punten* breed, en van vooren een-en twintig *Punten* dik. Zie *Fig.* 2. r en *Fig.* 1. s."

HET PAARD.

Na deeze Meetkundige opgave van de dikte der voorschreeven deelen, leert ons de Heer BOURGELAT, derzelver welvoeglykste langte kennen. Volgens hem is de Voorarm welgeproportioneerd, als dezelve van den Elleboog, *Fig.* 2. by f, tot aan de eerste samenvoeginge van de Knie by t, van agteren twee *Eerstens* en agtien *Punten* lang is, zoo als de lyn van t tot u aftekent; en voorts van die samenvoeging of van t af tot den grond toe, dezelfde langte heeft. Van vooren verschilt deeze maat; want dan rekent men, van onder de Borstkol e af tot op den grond, de langte van een Hoofd, twee *Tweedens* en zestien *Punten.* De Voorarm is van vooren, tot aan de Knie, vyf *Tweedens* láng, zoo als de lyn b aanduid; de Knie zelve stelt men by w op een *Tweede* en twintig *Punten*; de Pyp by x op twee *Tweedens* en veertien *Punten*; den Kogel by y op agttien *Punten*; en de Koot met de Kroon, by z, op een *Tweede* en twaalf *Punten*; waar mede de maat van den Hoorn na ge-

noeg overeenkomt. By dit alles, hoe zeer deeze maat, naar 't gevoelen des Autheurs, een volmaakt ſchoon Paard aanduide, ſtaat het my egter vry aan te merken, dat hier omtrent, ten aanzien van onze Nationaale Paarden, eenige afwyking plaats heeft. Het komt my voor, en veele bedreeven kenners zyn het met my eens, dat onze Paarden, hoewel zy in hunne proportie uitneemend ſchoon, ja veelen derzelven fyn van talie genoemd mogen worden, over het geheel zoo fyn en dun van pyp en beenen niet zyn, als de Franſche, Engelſche, Turkſche en Hongaarſche Paarden. Zeker is het, dat alle onze Nationaale Paarden, die den ouderdom van agt of tien jaaren bereiken, ongemeen veel zwaarder van Vetlokken zyn, dan de Uitheemſchen; 't welk onze Paardenkoopers ook wel weeten, die ze daarom dikwyls ſcheeren. Daar benevens heeft men opgemerkt, dat de Nederlandſche Paarden, byzonder de Vlaamſchen, Brabandſchen en Stichtſchen, die veel in 't zand of op zwaare wegen loopen, doorgaans platter en breeder van Hoeven of Hoornen zyn; welke eigenſchap zelfs met de voortteeling ſchynt over te ſpruiten. Midlerwyl wil ik gaarne toeſtaan, dat de geregelde proportie, als men den Meetkundigen Regel van de Lengte van het Hoofd afleid, ook in deezen met de ſchoonheid van onze Paarden zou overeenkomen; en dus ſtaat alles, 't geen men hier wel moet gadeſlaan, in proportie.

Proportien van het

Tot hier aan toe bepaalden wy ons tot de welſtandigheid van een Paard, met opzigt tot

tot het *Voorſtel*; laat ons nu eens beſchouwen, wat 'er tot de welſtandigheid van een fraai *Middelſtel* behoort. De Heer BOURGELAT ſtelt, dat het Lyf van een Paard, in zyne alleruitgeſtrektſte breedte en dikte beide, de Meetkundige maat van een geheel Hoofd heeft. Hy verſtaat hier door breedte den afſtand van 't begin van den Arm *k* tot *l*, de plaats, daar de Ribben eindigen, en de Buik of het Agterſtel begint: ook eigent hy diezelfde breedte aan 't Paard toe, als men 't vlak van vooren, met de uitzetting zyner zyden beſchouwt. Zie dezelfde breedte in de eerſte *Figuur* op de lyn *k*, *l*. Voorts verſtaat hy door de dikte den afſtand van *m* tot *n*; gelyk hy dus ook de dikte van het Lyf, van de Schoft by *h*, tot aan 't begin van den Elleboog by *f*, op dezelfde Hoofds Lengte bepaalt. Naar die proportie zinkt het Lyf, zoo in de holte van den Rug, als in de doorhanging van den Voorbuik, volgens de maat by *u*, een *Tweede* en zes *Punten* door. Deeze Meetkundige waarneeming is van veel gewigt; dewyl men, als men zulks behoorelyk opmerkt, daar door in ſtaat is, om het gebrek van de zoogenaamde Hangbuiken recht te kennen, en tevens een zoogenaamden Zaalrug te onderſcheiden; gebreken van het allerſlegtſte ſlag. Wanneer men, by de beſchouwing van een jong Paard, naauwkeurig op deezen regel let, zal men zekerlyk vry gegrond kunnen giſſen, zoo niet na genoeg bepaalen, dat de Rug en Buik van het Dier, als het in dit geval ſlegts een punt van dien regel afwykt, in laatere dagen meer zal door-

HET PAARD. Middelſtel.

HET PAARD.

zakken, en uit de vereischte welstandigheid wyken; vooral indien het onder den Man bereeden zal worden. Gelyk de Wervelbeenderen en de Ruggegraad in den Mensch hunne welstandigheid verliezen, naar gerade van den arbeid, of de gewoone groei, zoo heeft dit ook byzonder plaats in de Paarden. Hierom is 't dan ook dat de Autheur den Rug van het Paard, volgens de natuur, wel uitdrukkelyk laager bepaalt, dan de Schoft aan den Hals by *h*. Indien men van daar eene Waterpaslyn laat doorloopen, vind men de doorzakking van *A* tot *m* juist twee *Tweedens*; en wel zoo, dat deeze Waterpaslyn, omtrent de hoogte van het Kruis, by *a*, niet meer dan een *Tweede* boven 't zelve verheven zy. Anders krygt het Paard, zegt hy, een Zaalrug, of, door het tegengestelde, een Rug als een Muilezel. En hier uit volgt dan eene vry geregelde maat over 't geheel, die uit de Schoft kan en moet genomen worden, om de goede proportie van een welgemaakt Paard bykans op het oog te kunnen nagaan. Zulks kan, vooronderfteld zynde, dat men de lengte van een Hoofd wel kent en in 't geheugen heeft, op die manier met weinig moeite geschieden. Immers geeft de maat van de Schoft by *h* tot aan 't begin van den Elleboog by f juist de lengte van een Hoofd. En als men deeze loodrechte lyn verlengt, tot aan *e* de plaats, die evenwydig aan den omtrek of rondte van de waare Ribben en het Borstbeen is, dan verkrygen wy eene dikte van een Hoofd, een *Tweede* en zes *Punten*. Trekt men nu vervolgens die

die loodrechte lyn van dit evenwydige punt aan het Borstbeen, tot onder aan de Vetlok, by 𝔇, dan zal men weder even die laatstgenoemde lengte vinden. Als men dan daarbenevens van de Waterpaslyn by 𝒜 de twee *Tweedens* afneemt, voor de doorzakking van den Ruggegraat, en men zet de opgemelde maat van een *Tweede* en zes *Punten* aan den Buik aan, zoo zal deeze juistheid terſtond begreepen, en genoegzaam by raaming gegist kunnen worden.

HET PAARD.

Proportien van het Agterſtel.

Dat wy nu, het bygebragte wegens het *Middelſtel* voldoenend oordeelende, om een duidelyk begrip van deszelfs proportien te vormen, ten laatſte nog het oog ſlaan op het *Agterſtel*. Hier omtrent is onze Natie, gelyk wy boven reeds gezegd hebben, 'er zeer opgezet, dat onze Paarden rond en vleezig van Billen en Agterſtel zyn: zal het Dier den naam van een welgevormd Friesch of Hollandsch Paard draagen, dan word 'er zulks inzonderheid in vereischt. De proportie, door den Heer BOURGELAT geſteld, beantwoord, 't is waar, hier aan niet volkomen; doch ze behoud des niettegenſtaande haare waardy, en is egter, met eenige toegeevenheid, ook op onze Paarden zeer wel toepasſelyk; om dat de evenredigheid, op den eerſten regel gegrond zynde, voorts op alles naar gerade overgebragt moet worden; 't welk ons hem te gereeder doet volgen. Men neeme dan, naar zyne onderrigting, in aanmerking, dat, als men het Paard op zyde beſchouwt, gelyk het in *Fig.* 2 afgebeeld ſtaat, de hoogte van het hoogſte ge-

HET PAARD.

deelte van 't Kruis, by *ß*, tot aan de Smeerſchyf *ε*, net is twee *Eerſtens*, een *Tweede* en vyftien *Punten*, en dus ongeveer een *Tweede* minder dan een Hoofd. Vervolgens ſtelt hy den afſtand van de Smeerſchyf by *ε*, tot onder het uitſteekende uitwendige en zylingſche gedeelte van den Hak by *ℱ*, op dezelfde maat; en zoo ook van dit laatſte gedeelte tot op den grond. Men kan des uit deeze opgave al wederom een eenvoudigen regel trekken. Te weeten: zoo men op het oog, of met eene Paardenkoopers beraaming, van het Kruis *ß* tot de Smeerſchyf *ε*, van daar tot op den Hak by *ℱ*, en voorts tot op den grond, eene gelyke Lengte giſt of beraamt, dan zal men ook na genoeg deeze welſtandigheid bepaalen; en, by eene overboodige Lengte of kortheid van één deezer drie deelen, den misſtand terſtond ontdekken. Langs dien eigenſten weg is de proportie van het uitſtek van den Bil insgelyks zeer gereed te kennen; dewyl de afſtand van het opperſte gewrigt van het Heupebeen by *𝒢* tot aan het punt van den Bil by g weder dezelfde maat heeft. Alleenlyk zouden onze Nationaale Paarden, om de voorgemelde reden, hier aan den Bil nog wel een puntje meer uitloopen. En dit komt over 't geheel in aanmerking, met opzicht tot het geen onze Autheur zegt, wegens de meetkundige proportie van het Kruis en de Billen van 't Paard, van agteren beſchouwd, zoo als dezelven zig in *Fig*. 3. voordoen; ter bepaalinge der welſtandigheid van een Paard van agteren. Hiertoe word naamlyk ver-

vereischt, dat men, als men het Dier dus vlak van agteren beſchouwt, over het hoogſte gedeelte van 't Kruis by *H* de Schoft *J* moet kunnen zien. Dit Kruis heeft dan, volgens den Heer BOURGELAT, ter plaatze, daar het over het opperſte van den Staart loopt, de dikte van twee *Eerſtens*, een *Tweede* en agt *Punten*, zoo als de Lyn *K*, *K*, aanwyst. Maar men mag deeze proportie voor onze Nationaale Paarden wel wat breeder ſtellen; en zoo ook de dikte der Billen, welke hier, volgens de Lyn *L*, *L* op twee *Eerſtens* en twee *Tweedens* gebragt zyn, wel iets vermeerderen; om dat onze welgevormde Nationaale Paarden de Billen ronder hebben, dan ze hier bepaald zyn. Dog het uitſtek van den Buik, dat hier te gelyk in deeze *Figuur* zeer wel voorkomt, zou ik niet veel meer vergrooten, ſchoon onze Nationaale Paarden veelal ook daarin wat meer uitdyen. By de Liefhebbers, onder onze Natie, valt dit laatſte niet zeer in den ſmaak; maar de Billen zien ze liefst wat rond en glad, vooral by fraaie Harddraavers; en dan houd men 't voor niet minder ſchoon, als die ronde Billen wat fyn toeloopen, gelyk de maat van twee *Tweedens* en zes *Punten* by Letter *M* aanduid. Wat verder aanbelangt de wydte van het Been, dat men veelal voor de Dye houd, maar BOURGELAT omſchryft als het Been, dat door het Scheenbeen gemaakt wordt, en by ons door de bank den dunnen Agterbil heet; dezelve word, ter plaatſe van de ſnyding van den Bil, op de Lyn *N*, *N*, in *Fig.* 2., door onzen Autheur op

HET PAARD.

op de maat van drie *Tweedens* en zes *Punten* gesteld. En de dikte van dit gedeelte van agteren, in *Fig.* 3. door *m* aangeweezen, bestaat, als gezegd is, uit twee *Tweedens* en zes *Punten.* Zo maakt ook de breedte van het Been boven den Hak, op zyde beschouwd, twee *Tweedens* en zes *Punten* uit; maar, als men 't van vooren of agteren beziet, is het een *Tweede* en drie *Punten* dik. Zie *Fig.* 2. *o*, *o* en *Fig.* 3. *p*. Den Hak zelven berekent men van agteren daar hy het allerdikste is, op een *Tweede* en tien *Punten*, zoo als in *Fig.* 3. *Q* blykt; dog, op zyde, van zyne buiging tot zyn Hoofd beschouwd, beslaat dezelve, daar de Peezen 'er by komen, de wydte van twee *Tweedens* en zeven *Punten.* Zie *Fig.* 2. *R*, *R*.

In de nog overige onderste deelen vordert bovenal opmerking de Pyp, als in welke niet weinig fraais van een Paard ligt, om dat dezelve de fynheid en properheid der Pooten vertoont; waarom onze keurige Schryver derzelver proportie ook vry fyn gesteld heeft. Zy is, zegt hy, in 't midden, op zyde, met de Pees daar onder begreepen, by *s* in *Fig.* 2, een *Tweede* en zeven *Punten* breed: en dan is deeze Pyp nog niet op zyn allerdunste gerekend; dewyl dezelve, daar ze laager tegen den Vetlok en naar de Kroon toe toeloopt, nog dunder word. Van agteren is zy, om dat men 'er dan de Pees niet in ziet, ook veel dunder en fynder, zoo dat derzelver dikte aldaar, als in *Fig.* 3. Letter *T* blykt, schaars 20 *Punten* zy. Aan de Vetlok en den Kogel evenwel word deeze Pyp breeder: dog

HET PAARD.

dog ze vertoont zig wanſtaltiger naarmaate dat ze, zo 't wat ver ga, verder afwykt van de proportie door den Heer BOURGELAT opgegeeven. Onze Nationaale Paarden hebben, egter, naar myn denkbeeld, deeze maat iets grooter dan die van een *Tweede* en tien *Punten* op zyde, en een *Tweede* en agt *Punten* van agteren, de Vetlok 'er onder begreepen; zoo als de maat hier geſteld is. Zie *Fig.* 2. *v*, en *Fig.* 3. *v*. Ook twyffel ik zeer, of deeze maat niet wat al te fyn bepaald zy; om redenen, dat men een der uitneemendſte Schoonheden van een Paard, in de fynheid en dunheid deezer deelen, ſtelt. Op eene dergelyke wyze gaan kundige Schilders en Tekenaars zekerlyk mede vry wat te verre, met tegens de hier vereischte proportie te zondigen. Men ziet dit maar al te dikwils, zelfs in anders wel uitgevoerde Kunstſtukken, Printen en Tekeningen, in welken byzonderlyk de Vrouwe-Schenkelen zoo dun of gracelyk, gelyk het kunstwoord luid, getekend zyn, dat het natuurlyke ſchoon 'er niet weinig door gedwongen worde. En zulks, vermoed ik, heeft ook vry wat plaats in deeze proportie: dan 't nadert niettemin aan 't ſchoon, en 't voldoet dus in deezen zin. Wyders houd ik het nogtans, ten opzichte van onze Hollandſche Paarden, daar voor, dat zy, naar gerade van de rondheid en kloekheid hunner geſtalte, tegen alle Paarden uit andere Gewesten, de proportie van den Kogel en de Vetlokken vry breeder hebben, zonder dat het aan hunne welſtandigheid benadeelt. En, zoo myne Leezers getuigen zoeken, ik durf

HET PAARD.

durf hen, als Beoefenaar en Liefhebber der Schilder-en Tekenkunde, gelyk ik meermaals gedaan heb, onbeſchroomd wyzen naar onze Hollandſche Schilderbaazen, byzonder dezulken, die Nationaale Paarden getekend en geſchilderd hebben. Men vergelyke hunne tafereelen tegens die van Uitheemſche Paarden-Schilders, en men zal de waarheid ten klaarſte bevestigd vinden: voor al in de Paardjes van ESAYAS, VAN DE VELDE, STOOP, VERSCHUUR, POTTER en anderen; als men daartegens vergelykt de Paarden van WOUWERMAN, die veel Modellen van de Italiaanſche Paarden van zynen Meester BAMBOOTS gevolgd heeft; en voorts die van VAN DER MEULEN, MAAS en anderen in dien ſmaak. By dit alles komt eindelyk, met betrekking tot den Agterpoot, nog des Schryvers bepaaling van de eigentlyke Koot, die den Kogel aan de Kroon of Hoeve hegt. Hy ſtelt derzelver wydte op een *Tweede*, en derzelver dikte op een-en twintig *Punten*, naar uitwyzen van *Fig.* 2. *w* en *Fig.* 3. *x*. Hier mede beſluit de Heer BOURGELAT zyne bepaalende afmeetingen van den Agterpoot; zonder iets te melden van den omtrek der Kroon, en des Hoorns of der Hoeve; welk gedeelte evenwel ook een aanmerkelyk ſtuk is, daar kieſche Paardenkoopers naauwkeurig opletten. Dit ſchynt, daar de Autheur anders zoo juist op alle ſchoonheden agt geeft, in den eerſten opſlag wat vreemd; dog de reden hiervan is denkelyk deeze. Dit gedeelte word, by het beſlaan der Paarden, zeer veel gevormd naar de keu-

ze

ze en kieschheid der Natie; en dus heeft de Autheur dit voor zyne fraaie Befchryving van het beflaan der Paarden overgelaaten; 't welk wy ook, betrekkelyk tot onze Nationaale keuze, dan wat laater met weinig woorden zullen voordraagen. HET-PAARD.

Zie daar dan, geagte Vaderlandlievende Leezer, de Meetkundige Regelen van een welgeproportioneerd Paard, naar de gegronde bepaaling van een der kundigfte Paardenkenners; wiens Gefchrift, door de bezorging van den zeer ervaren Heer FONTEIN, keurig in onze Moedertaale overgebragt is. 't Geene wy 'er ter ophelderinge by gevoegd hebben, zal, zoo wy vertrouwen, onzen Landzaaten van dienst weezen, vooral om met meer gemak opmerkzaam na te gaan, in hoe verre deeze regels al of niet toepasfelyk zyn op onze Nationaale Paarden. Ik heb ten dien einde het geduld genomen, om, het geen in de nevensgaande *Plaat*, door *Eerftens*, *Tweedens* en *Punten* was aangeduid, door eene Alphabetifche aanwyzing op te helderen. 't Zou naastdenkelyk veelen, hoe gemaklyk de kundige Autheur zig dit begrip voorftelde, by mangel van gewoonte aan Meetkundige Lynen en Stippen, moeite gebaard hebben, zyne opgave recht te begrypen: als zynde zulks gemeenlyk alleen bekend, by de zodanigen, die of als Wiskundigen, of als bedreven proportiekundige Tekenaars, dit met een opflag bevatten. Hier en tegen zal myne aanwyzing door Alphabetifche Letters gereeder onder 't oog van elk onzer Hollandfche

ſche Leezeren vallen. Wy hoopen des, door de bewerking van dit Hoofdſtuk, ſchoon 't grootelyks een uittrekzel zy, overtuigend getoond te hebben, dat wy geen moeite ſpaaren, om alles, wat onzen Vaderlanderen van weezenlyk nut kan zyn met yver op te ſpooren, en aan de hand te geeven. En dus gezien hebbende wat 'er tot de welſtandigheid van een Paard behoort, zal het niet oneigen zyn een volgend Hoofdſtuk te ſchikken tot eene korte beſchouwing der Gebreken onzer Nationaale Paarden.

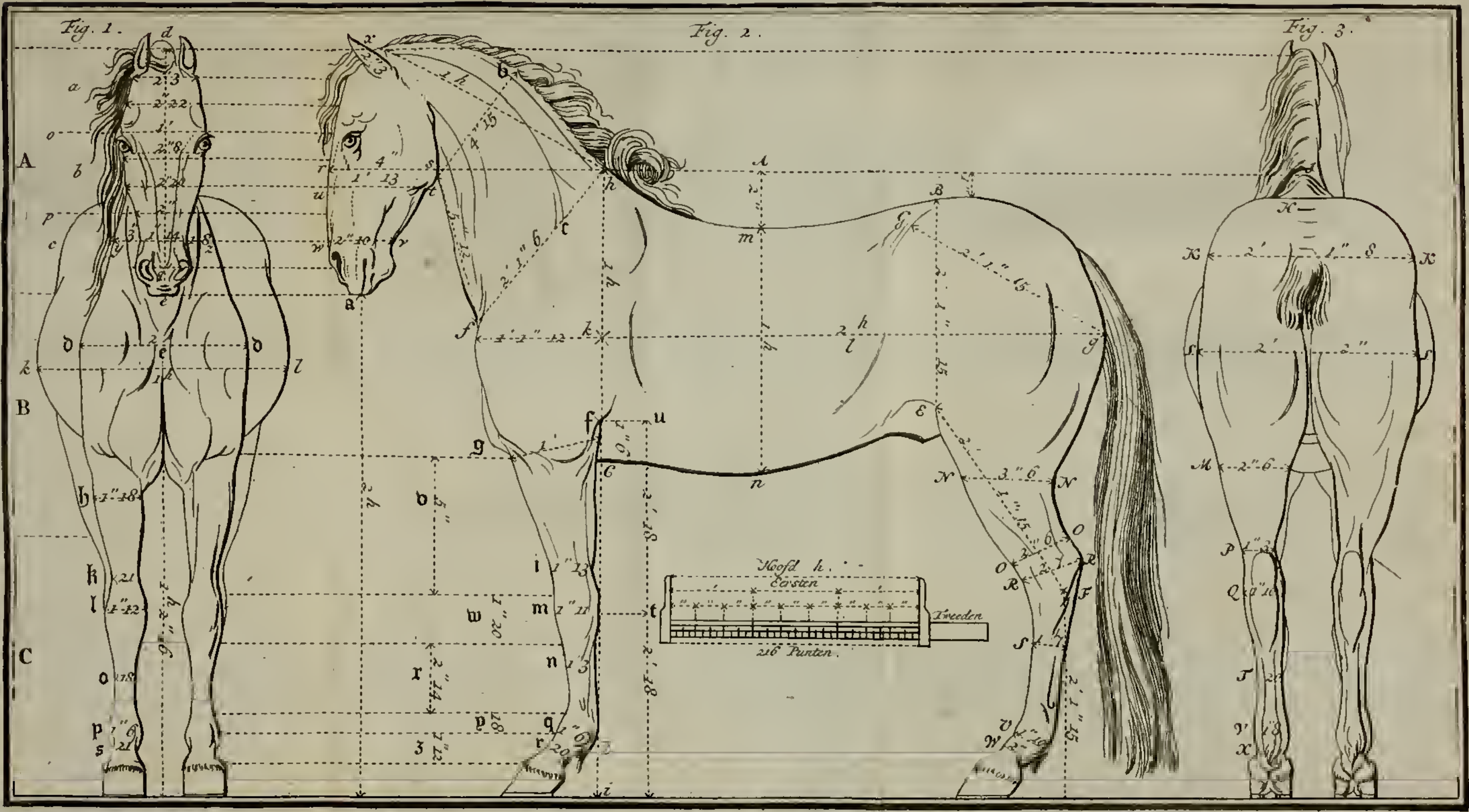

MEETKUNDIGE PROPORTIEN VAN EEN PAARD.

VYFDE HOOFDSTUK.

Handelende over de uitwendige en eenige inwendige Gebreken der PAARDEN.

HET PAARD.

IN het voorige Hoofdſtuk hebben wy ons opgehouden, met eene naauwkeurige voordragt van de volmaakte deelen en de ſchoonheid onzer Nationaale Paarden; thans vordert ons beſtek, om ook van hunne onvolmaaktheden te ſpreeken; en vooral van dezulken, die uitwendig in 't oog vallen, welken by onze Landzaaten onder verſcheiden benaamingen bekend zyn. Eene Verhandeling van die natuur, het zy dat deeze gebreken ook elders gemeen, of aan de Paarden van ons Land byzonder eigen zyn, word hier te noodwendiger vereischt, om dat 'er onder gevonden worden, die men volſtrekt uit den aart van ons Land heeft af te leiden, of die uit het gebruik onzer Landzaaten hunnen oorſprong hebben. Voeg hier by, dat alle Schryvers, die de Natuurlyke Historie van het Paard ontvouwen, dit ſtuk als van een wezenlyk belang aanmerken; in zoo verre zelfs, dat dit gedeelte al dikwils dermaate uitgebreid worde, dat het bykans het geheele Boek vervulle: even als men, in de Menschkunde, de Ziektekennis, vooral

HET PAARD.

in onze dagen, tot verveelens, zoo niet tot bespottens toe, verder uitbreid, dan de waare kennis van een gezond natuurlyk gestel. Myne Leezers hebben egter niet te vreezen, dat ik hen op die wyze lastig zal vallen; het overtollige daar laatende, en my alleen aan het nuttige houdende, zal ik de opmerkelyke gebreken slegts schetswyze, dog, zoo ik vertrouw, voldoende voordraagen; zonder staan te blyven op veeler gevoelens, nopens de verschillende oorzaaken en byzondere geneeswyzen dier gebreken. Tot meerder gemak, en tevens ten vermaak van min kundigen, (want by uitstek kundigen hebben dit hulpmiddel niet noodig,) heb ik, met betrekking tot dit onderwerp, de hiernevensgaande Kunstplaat vervaardigd; welke indiervoege ingerigt is, dat men de benaaming der gebreken, op ieder plaats, waar zich in de Paarden eenig uitwendig zigtbaar gebrek opdoet, met kleene Letteren aangetekend vinde; dat egter meer geschied tot eene gereede handleiding, dan tot eene juiste aftekening van elk gebrek op zich zelve; 't welk van te veel omslags zou zyn. Wat verder de inwendige gebreken betreft; ik zal dezelven, in zo verre zy byzonder tot het Paard betrekkelyk zyn, laatende de overigen berusten, ter gelegener plaatse, beknoptlyk omschryven. Dan vooraf nog een kort woord, met opzicht tot de bovengemelde *Plaat*, ten rechten verstande van het bedoelde. De vaste teken-omtrek van het hier afgebeelde Paard, te weeten, die, welke niet gestipt is, maar met een teken

kentrek doorloopt, duid ons aan den regelmaatigen omtrek van een goed Inlandsch Werkpaard; dat noch van de overbodig vetste, noch van de magerste soort is, maar van die, welke men gemeenlyk tot den arbeid schikt. Ik verkoos hier toe zulk een Paard van de grootste soort, om 'er des te beter de aanduiding en benaaming der uitwendige gebreken, die ook veelal door den arbeid en het gebruik ontstaan, te kunnen byvoegen. Deeze gebreken nu zyn door stippen, of een gestipten omtrek, zo na als het de plaats toeliet, aangeweezen; en die aanduidende stippen loopen, of binnen- of buitenwaards van den rechten omtrek. Voorts zyn 'er de benaamingen, naar het beloop dier stippen, zoo veel doenlyk was, in Schryfletters by geplaatst: des die benaamingen overal, daar de stippen buiten of binnen den rechten omtrek loopen, en een uitwendig gebrek plaats heeft, ons die gebreken, of ten minsten derzelver zitplaats, aanwyzen. Men behoeft, gevolglyk, om de plaats van het eene of andere gebrek gereedlyk te weeten, slegts deeze *Plaat* in te zien; wanneer men, met een opslag van het oog, dadelyk te regt kan komen. Ik heb, voor 't overige, in de volgende beschryving, zorg gedraagen, van de ontvouwd wordende gebreken, met een *Curcyf* letter, op den kant te benoemen; om te kennen te geeven, dat ze onder die benaaming op de *Plaat* te vinden zyn. En dit genoeg agtende, om den Leezer het gebruik en oogmerk van deeze *Plaat* te doen begrypen, zal ik, myne voorheen vastgestelde

HET PAARD.

HET PAARD.

verdeeling van het Paard in 't oog houdende, een aanvang maaken met de beschryving der gebreken van het Voorstel; en wel in de eerste plaatse die van het Hoofd nagaan.

De gebreken van 't hoofd.

Een *Paardenhoofd*, dat men uitwendig voor gebrekkig houd, kan op verschillende wyzen voorkomen. Men stelt de kennelyken, over het geheele Hoofd, gemeenlyk, in eene al te groote dikte, of al te groote schraalheid van het Hoofd; in eene boogswyze uitzetting of te sterke inzakking van het Neusbeen: en zoo ook in het onderste gedeelte van het Hoofd, te weeten de kaaken; mitsgaders ten opzichte van de zyden, in derzelver onregelmaatige platheid of rondheid. Deeze en soortgelyke gebreken zyn, uit derzelver benaaming, genoegzaam te begrypen. Een *dik Hoofd*, by voorbeeld, is een Hoofd, het welk al te dik en gezwollen van Spieren is; en een *schraal Hoofd*, zegt een Hoofd, dat gekrompen en schraal van Spieren is. Evenwel zyn 'er ook Hoofden, welker dikheid of schraalheid niet zoo zeer afhangt van de Spieren, (waar aan de meeste Paardenbeschryvers zig houden,) als wel van de grofheid of fynheid der Hoofdbeenderen. Onze oplettende Hollandsche Boeren weeten dit zeer wel; en noemen zulk een Paardenhoofd, dat voor de Star of de Kol zwaar en breed van gebeente is, 't welk zy voor een zeer aanmerkelyk uitwendig gebrek van 't Hoofd houden, een *Ossenkop*; zoo als men oudtyds het Paard van Alexander ook *Bucephalus* noemde; welk woord, in onze Moederspraake, althans by de Boeren in Rhyn-

Rhynland, bykans altoos op een dergelyk Hoofd word toegepast. Men noemt die zwaar gespierde Hoofden, welken vleeschig zyn, om die reden, mede wel *Vleeschhoofden*. En den naam van een *dik Hoofd* geeft men insgelyks aan een Hoofd, dat zich, digt tegen den Hals, regtstandig ingedrongen, vertoont. Wyders telt men, onder de algemeene wanstalligheden der Hoofden, deeze volgende gebreken.

HET PAARD.

Een *Ramsneus*, of *Ramskop*, vertoont zich als de Neus van een Ram: de omtrek van het Hoofd heeft, van de kol of star, omtrent de oogen, tot aan de plaats der neusgaten, eene halve kromte, en het Hoofd bezit aldaar geen aanmerkelyk breeden Lip. Schoon nu deeze Ramskoppen, by onze Nederlanders, inzonderheid by de Vriezen en Hollanders, voor weezenlyke gebreken gehouden worden, en zulks, met opzicht tot onze Nationaale Paarden, ook doorgaa, zoo zyn 'er egter, vooral onder de Engelsche en eenige Holsteinsche of Deensche Paarden, by welken men dit fraai noemt; terwyl men 't als iets aan dit ras eigen aanmerkt: ook word dit ras hier te Lande nog al onder de Rypaarden gezogt.

Ramsneus.

Het tegenovergestelde van een Ramsneus is een *Ingevallen Neus* of *Ingevallen Hoofd*. Zulk een Hoofd heeft dit wanstal, dat het Neusbeen hol ingeboogen zy; 't welk dan het Paard de neusgaten en den mond verre vooruit doet steeken. Onze Boeren noemen 't daarom wel eens een *Varkenssnuit*, dog meest al een *Dikneus*; dat egter ook een ge-

Ingevallen Hoofd.

 brek

HET PAARD. brek van den Neus op zig zelven is, als wat laater gemeld zal worden.

Plathoofd. Een *Plathoofd* is mede een bekend gebrek; daar uit ontſtaande, dat de *Masſeters* of de Kaakſpieren, welken in alle Dieren de bolligheid der wangen uitmaaken, plat en niet bol liggen. Hier door word eene der fraaiſte hoedanigheden van een Paardenhoofd misvormd; vooral indien het tot agter aan de kaaken plat blyft; byzonder ook, zoo de Kol, of het Neusbeen, van boven onder aan lynrecht en plat nederloopt: waarom wy het ook, in de *Plaat*, op beide de plaatſen aangeweezen hebben. Voorts komt hier, onder de misvormingen, nog in aanmerking

Smalkop. een *Smalkop*; daarin beſtaande, dat de Neus, de Boven- en Onderlippen, benevens de overige deelen van het Hoofd, buiten den regelmaatigen vorm van het Hoofd, ſpitsagtig en ſmal toeloopen: van waar men het ook wel *Spitshoofd* noemt. Ik heb aan zulke Spits- of Smalkoppen ook wel den naam van *Mollenkoppen* hooren geeven: welke benaaming, ſchoon niet algemeen, evenwel, by vergelyking, zoo als onze Landzaaten tog veel ſpreeken, dit wanſtal aanneemelyk genoeg uitdrukt. Dan deeze Mollenkoppen moeten niet verward worden, met het gebrek, dat men *Mollenbeet* eigentlyk *Spitsmuizenbeet* noemt; en dat zich, zoo men wil, door eene beet van de *Spitsmuis*, of *Molmuis*, aan de Lippen der Paarden zet. Buiten deeze wanſtallen, die aan het Hoofd van een Paard, door misvorming der Beenderen, of der Spieren, veroorzaakt worden, zyn 'er ook

ook die van de koleur der kol afhangen. 't Is overbekend wat men by onze Landslieden door een *Bles* voor het Hoofd verſtaat; en men heeft het al van oudsher, gelyk nog heden, voor iets ſchoons gehouden, wanneer een Paard een Bles, of eene witte plek, die wel geproportioneerd is, voor het Hoofd heeft. Dit is ook de reden, dat 'er misſchien geen Volk is, die de konst, om zulke Blesplekken te maaken, zoo wel verſtaat, of ten minſten oudtyds verſtaan heeft, als onze Nederlanders. Ze wisten die, naamlyk, toen reeds door konst te doen voortkomen, in Paardenhoofden, die ze natuurlyk niet hadden. In de oudſte my bekende Schryvers over de Paarden, vind ik beſtendig van deeze konst gewag gemaakt: en men ziet dit in zeker Boekje, getyteld *Lusthof en Cureeren der Paarden*, door Mr. *Jacobus de Smet*, van de Ouden overgenomen. Als deeze witte Vlek, wel geproportioneerd, en even ſtandig van de *Star* af, tusſchen de oogkasſen, tot aan den neus, langwerpig, tot op den neus ſpits eindigt; dan heet men dezelve een fraaien Bles: hierom noemen de Franſchen zulk een Paard *un Cheval de belle face*. Maar is het, dat de Blesplek eene onregelmaatige gedaante heeft, en zelfs tot aan, op, en om de oogleden loopt, dan houd men dezelve voor een gebrek; en men noemt zulk eene Paardenkol, *Osſenkol* of *Blaarkop*; welke laatſte benaaming men 'er ook aan geeft, als de Kol kaal en kort is. Vermoedelyk is dezelve daar uit ontſtaan, dat de Blesmaakers hunne konst in 't werk wisten te ſtellen, door 't

HET PAARD.

verwekken van blaaren of builen. Voeg hier by, dat onze Boeren by ervaring weeten, dat de zwarte hairen der Koeien, die door eene zekere ziekte van Etterbuilen, welke zy de *Blaar* noemen, aangedaan zyn, onregelmaatige witte vlekken bekomen, waar op het hair zelden weder groeit: in dien zin zouden zy ook veelligt door Blaarkop, in een Paard, verſtaan, eene kaale witte kolplek voor het Hoofd van een Paard.

Hang-oor.

Wat nu verder aanbelangt de andere wanſtalligheden, in de byzondere deelen van een Paardenhoofd, deeze raaken inzonderheid de Ooren, de Oogen, de Neusgaten en den Mond. Dus heeft men, met opzicht tot de Ooren een gebrek, dat men *Hang-oor* of *Ezels-oor* noemt; wanneer de Ooren, die, in welſtandige Paarden, ſteil en leevendig ſtaan, nederhangen; 't zy voor uit, of zywaards, plat uit weiden; of, 't geen volſtrekt wanſtallig is, als zy plat op 't Hoofd over 't gehoor heen hangen, dat egter zelden gezien word; dit noemen de Vriezen *Oor-aar*. Gemeener is het Paarden te ontmoeten, welker Ooren, even als die der Ezels, zylings platagtig uitſteeken: dit noemt men ook *Zuil-oor* en *Druil-oor*; en daar benevens heeft men nog *Gemotſte* of *Kortooren*, die natuurlyk ongemeen kort, of door afſnyding kort gemaakt zyn. In een fraai Paard worden integendeel ſteile ſcherp vooruitſteekende Ooren eene ſchoonheid genaamd; van daar heet zulk een Paard, *Stoutoorig*. En dit is inderdaad een teken, dat tot een vry gewis bewys van een moedigen ſtout

ſtout Paard verſtrekt; 't welk onze Natie zeer wel uitdrukt, door de benaaming van *Kittel-oorig Paard*: waartegen men een Paard *Kreupel-oorig* noemt, wanneer de Ooren log hangen, en met het geduurig op en neer bukken van 't Hoofd zich beweegen, als of het Paard kreupel gong. Eindelyk brengt men ook nog tot de gebreken der Ooren, de *Varent* of *Var*; een ondermynend etteragtig gezwel, dat zig zigtbaar tusſchen de Ooren zet, wanſtallig ſtaat, en verſcheiden ongemakken te wege brengt. HET PAARD. *Varent.*

Zyn dus de Ooren aan eenige misvormingen onderhevig, de uit- en inwendige gebreken der Oogen zyn niet min aanmerkelyk. Hier toe behooren voornaamlyk de volgende: *Holle Oogkuilen* of een *Knok-oog*, hier in beſtaande, dat de Beenkas der Oogen ſterkbeenig en knokkig uitſteekt. Dit is byzonder den zwaar gebeenderden eigen; zoo ziet men ook in zulke Menſchen, dat hunne Oogen forsch en diep gekast ſtaan, en zich als 't ware ingezonken opdoen. Onderſcheiden van deezen misſtand in het Oog der Paarden is een *Kloot-oog*; welke benaaming by onze Boeren aanduid, dat de Oogkas kleen, maar de Oogappel groot is, en ſterk uitpuilt. Is, in tegendeel, de Oogappel kleen, maar het wit van 't Oog ſterk zigtbaar, en knypen de Wenkbraauwen ſterk toe, dan zegt men, dat het Paard *Varkens-oogen* heeft. Zoo wyders de koleur van den Oogappel een groenagtigen weerſchyn heeft, dan heet het *Groenoog*; is dezelve blaauwagtig, en helder naar het wit hellende, dan noemt men het *Glas-* *Knok-oog.* *Kloot-oog.* *Varkens-oog.*

HET PAARD.

oog. Dog beide deeze laatſte verſcheidenheden zyn geen weezenlyke gebreken, ten zy ze in die gevallen al te ſterk kenbaar zyn. Een gebrek van meer belang vind men in de zoogenaamde *Maan-oogen*; dat te gelyk een inwendig en uitwendig gebrek is, 't welk zig op verſchillende wyzen opdoet, naar maate van de werking der zinkingſtoffen, die nu eens op de traanklieren, en dan op den Oogappel, het netvlies of hoornvlies vallen. Hier uit ontſtaan dan verſchillende verſchynſels, als witte vlekken, roofjes, puisten, uitpuilingen en niet zelden geheele verzweeringen; naar welken dit ongemak dan ook verſchillende benaamingen draagt. Over 't algemeen vertoont dit wanſtal zig uitwendig, als de oogleden van het Paard eenigermaate zwellen, en als 't ware ſluiten; het hoornvlies van 't oog blaauwagtig, en, om zoo te ſpreeken, als hoorn verdikt is; terwyl het oog, het christalynen vogt mede verdikt zynde, deszelfs helderheid verliest; waarby dan dikwerf komt, dat de oogleden met zugtige rooven bezet zyn, wanneer men zulke oogen *Leepoogen* of *Traangootig* noemt. Deeze gebreken aan de Oogen der Paarden zyn hier te Lande vry gemeen; om dat zeer veelen onzer Paarden in laage landen en moerasſige weiden graazen: waar by nog komt, dat veelen onzer Boeren, (want de Stalhouders en Paardenkoopers zyn hier omtrent nog al oplettende,) de Paarden met biesgras of ſlegt Hooi voeren; en dezelve in dampige Stallen by het Hoornvee zetten; welk laatſte hier evenwel het minſte leed doet. Men heeft

HET PAARD.

heeft dit ongeval, zoo ik agte, meest te wyten aan gebrek van goed en genoegzaam Paardengras en Hooi in Holland, zoo als onze Boeren zelven het maaien en gebruiken: welk gebrek veelen verhelpen, door goed Paardenhooi, dat in Vriesland, Gelderland, en de Generaliteits Landen, die hoog en droog liggen, gewonnen word. En zoo 't vermoeden doorgaat, dat de Paarden, die dit eeten, minder aan Maan-oogen onderhevig zyn, dan dezulken, die zig met ons Inlandsch Koeien hooi geneeren, zou dit der nadere opmerkinge overwaardig weezen. Hoe 't zy, het ſtaat my althans voor, dat ik meerder Maan-oogige Paarden onder onzen Boerenſtand gezien heb, dan in de Steden en by de Stalhouders, ſchoon ze ook aldaar gevonden worden, en mogelyk meer dan hun lief is.

Voorts heeft men hier, omtrent deeze Maan-oogige Paarden, of wel de traanvloeijing der Maan-oogſtoffe, nog aan te merken, dat de zinkingen, aan welke de Paarden uit dien hoofde onderhevig zyn, eenigzins periodiek of beurtlings wederkeeren. Naar uitwyzen der ondervindinge blyven die toevallen gemeenlyk drie weeken weg, en duuren dan weder vier of vyf dagen, zoo dat zy als maandlyks wederkeeren. Zulks heeft ſommigen aanleiding gegeven, om dit aan den invloed der Maane toe te ſchryven: 't welk de Heer BOURGELAT in veele opzichten gegrond wederlegt. Doch als men begrypt, dat men, van de Maandſtonden der Vrouwen ſpreekende, niet zo zeer ziet

op

HET PAARD.

op de Maan, als wel op de Maand, of derzelver maandlykſche wederkeering, (van waar ook de Ouden deeze Stonden niet *Lunares*, maar *Menſes*, als maandlyks bedoelende, geheeten hebben,) zoo valt men zeer ligt op de gedagten, dat *Maan-oog* in dit geval zoo veel zy als Maand-oog, ter benoeminge van een oog, het welk aan maandlykſche wederkeerende uitvloeijingen onderhevig is. Wat wyders den invloed der Maane op eenige gebreken, of natuureigen werkingen der dierlyke Lichaamen betreft, wy durven denzelven, ſchoon die aan veelen beuzelagtig ſchyne, nog zoo volſtrekt niet ontkennen, om dat wy dien invloed ten allerduidelykſte in de Planten ontdekken. Hoe verlicht onze Eeuw ook geagt moge worden, we zyn egter, onzes oordeels, nog zeer onbedreeven, in die diepe geheimen, welken de Ouden, ondanks de beuzelagtige byvoegſels van bygeloovigen en dweepers, zeer verre en gegrond gekend hebben; in die geheimen, welken heden, by diepdenkende en kundige Lieden, nieuwe onderwerpen van aandagt worden. Wanneer men voortgaat met den invloed van goede en kwaade lugt naauwkeuriger na te ſpooren, zal men ook veelligt nader leeren kennen, welken invloed de dampkring der Maane en die der andere Planeeten, overeenkomſtig met het gevoelen der Ouden, op onzen aardbol, en vervolgens op de dierlyke lichaamen, die daar in leeven en zig beweegen, hebbe. Doch het is myne zaak niet, daaromtrent iets te beſliſſen, waarom ik zulks

lie-

HET PAARD.

liever in het midden laate. Met meerder grond zou men zig ſtouter durven verklaaren, tegen een vooroordeel, dat by onze Landlieden al zeer algemeen plaats heeft. Veelen naamlyk gelooven vry vast, dat een Paard des nagts ſpooken en geesten kan ontdekken; als mede, dat een Paard, wanneer het omtrent eene plaats ryd, daar iemand vermoord is, of daar iemand zig verhangen heeft, 'er niet voorby wil, en gewis ſchigtig word. Ik ben eens met een Boer gereeden tot op de hoogte van zekere buitenwooning, daar het Paard niet voorby wilde: het Dier was inderdaad zoo angſtig, dat het zweet uitbrake. Ik vroeg den Voerman en Eigenaar van 't Paard naar de reden; hy wilde my verzekeren, dat het Dier aldaar iets ongewoons zag, 't welk hy niet kon zien; en verhaalde dat hy telkens, op die plaats, die ontmoeting had: dog dat die benaauwdheid gedaan was, wanneer het Paard 'er voorbygeleid wierd. Ik kon zulks niet gelooven, en ſchreef het toe aan de eene of andere ons niet in 't oogvallend ding, daar het Paard voor ſchrikte en ſchigtig wierd. Dan, hoe mooi ik ook praatte, ik kon den Boer niet overtuigen; hy hield egter aan, om het een en andermaal te beproeven; en de uitſlag was telkens even eens. Ten laatſte vroeg ik den Boer, of hy ooit met zyn Paard gehold had; 't antwoord was ja; „ ik heb ginder met de kar en dit „ zelfde Paard in de ſloot gelegen". Ik tragtte hem te overtuigen, dat dit zekerlyk de reden van deeze benaauwdheid was, en dat

HET PAARD.

dat zyn Paard den indruk van dat ongeval by zig bewaarde. De Boer gaf my flaauwtjes gelyk, dog hy bleef ſtilzwygend by zyn gevoelen; een natuurlyk gevolg van zyne ligtgeloovigheid; 't welk ik nog eenigzins verſchoonelyk agte, om dat onze Voorzaaten van ouds her veel bygeloovigheid voor de Paarden hadden, en 'er iets Goddelyks in ſtelden, vooral in 't voorzien van het toekomende; als by uitſtek bekend is, door de eerbied onzer Batavieren voor hunne heilige witte Paarden. Dan dit in 't voorbygaan. Na alles wat wy tot dus ver van de gebreken der Paarden-oogen gezegd hebben, ſtaat ons nog te melden, dat een Paard op het uiterlyke zeer goede Oogen kan vertoonen, en nogtans inwendig blind zyn; waardoor een onkundig Kooper wel eens bedroogen word. De Paardenkoopers, dit wel weetende, plaatſen daarom het Paard, als zy het koopen willen, met de oogen, in een helder daglicht, in den zonneſchyn; en als zy een aan de oogen gebrekkig Paard verkoopen willen, zwenken zy het, zoo veel hun doenlyk is, met de oogen naar een flaauw en ſomber licht. Voor 't overige valt het zeer moeilyk, alle de gebreken der Oogen wel te kennen, en nog moeilyker, die juist te beſchryven. De kenners geeven zig in dit geval veel moeite om alle de deelen van een Paarden-oog naauwkeurig te ontvouwen, en 't zelve in alles met een Menſchen-oog te vergelyken; zoo om daaruit de gebreken te verklaaren, als tevens om na te gaan, wat men te denken hebbe van het vergrootende vermogen van

't ge-

't gezigt der Paarden, en hun ſcherp zien in den duisteren nagt. Maar wy zouden te breed uitweiden, wanneer wy op alle zodanige byzonderheden ſtaan wilden blyven; waarom wy, zulks ter zyde ſtellende, liever overgaan tot het beſchouwen der gebreken van den Neus.

Dikneus.

Wanneer de Neus, of dat gedeelte, waar aan de Neusgaten zyn, ſterk uitpuilt, en het Hoofdgeſtel voor 't overige wel zy, dan noemt men het een *Dikneus* of *Dikmond;* als de Bovenlip daarby zeer breed is, heet het ook wel een *Koeneus;* en de benaaming van *Smalneus* geeft men aan een Paard, welks Neus in tegendeel ſpits en ſmal is. Daarbenevens houd men een Neus, welks Lugtgaten langwerpig en klein zyn, voor geen goeden Neus. Men noemt dit gebrek een *Damp-* of *Dompneus;* om dat de ademhaaling, welke de Paarden ſterkst door den Neus verrigten, dan korter en met een dampig blaazen geſchied. Even zoo houd men het voor een ſlegten Neus, als de Neusgaten geheel wyd zyn, of de wanden van den Neus ſterk uitpuilen, en, als 't ware, tegens de Bovenlip uitkrullen: dit noemt men een een *Kokerneus* of *Wydneus.* Hierbenevens ſpreekt men ook van *Roodneuzen;* dog dit komt niet voor als een gebrek, maar als eene fraaie hoedanigheid van den Neus, waar door men het inwendig roode vleeſchige gedeelte, by de ademhaaling, duidelyk in den Neus zien kan; vooral wanneer de Paarden proesten of brieſchen. Dit is dat vuur, waarop de Poeëten, als zy het brieſchen der moe-

HET PAARD.

moedige Paarden befchryven, doelen; 't welk hen doet zeggen, *het Ros blaast vuur uit zyne Neusgaten.* Op eene dergelyke wyze zegt men ook van Paarden, die in 't loopen het Hoofd hoog ophouden, en den Neus vooruitfteeken, dat zy *Neus-windrig* zyn, dat is den Neus onder wind houden. Voorts telt men, onder de uitwendige wanftallen van den Neus, even als in de Maan-oogen de uitvloeijing der Traanklier vogten, in den Neus de onregelmaatige uitvloeijing van het Snot, veroorzaakt door den *Droes;* eene kwaal, onzen Nationaalen Paarden zoo algemeen, dat ik 'er noodwendig iets van diene te zeggen.

Droes.

Onze Hollanders geeven den naam van *Droes*, in 't algemeen, aan die ziekte, welke zig, even als in de Menfchen, door alle tekenen van verkoudheid en verftopping, in de fnotklieren, vertoont. Men ontdekt dan, aan de holligheid der kaaken, eerst eene foort van zwelling, of een eigentlyk kliergezwel; daar na eene ligte, voorts eene dikker, en ten laatfte eene bedervende roofmaakende ftoffe, die uit den Neus vloeit, en de fnotklieren en vliezen aandoet. Gemerkt nu deeze ftoffe zoo verfchillende voorkomt, en by veroudering der kwaale verdikt, zoo heeft men aan deeze ziekte onderfcheidende benaamingen gegeeven; men fpreekt van een *goeden*, van een *kwaaden*, en van een *valfchen Droes.* Door den *goeden Droes* verftaat men die uitwerkzels der verkoudheid of fnotverdikking, welke zig fpoedig ontlast; het zy door eene vroegtydige

ry-

rype etterwording, by wyze van eene zweer tusſchen de kaaken; of door eene werkelyke ontlasting van rypen ſnot-etter uit den Neus; waar door de Droesſtoffe zig dan als met geweld ontlast; dat te gelyk de kwaal in den grond geneest; zoo dat 'er geéne verdere deelen meer door aangedaan worden. Maar deeze geſteldheid ſlaat over tot een *kwaaden Droes*, als die verdervelyke ſtoffen zig niet ſchielyk genoeg kunnen ontlasten; of, uit eene al te ſcherpe ſtoffe beſtaande, de tedre Leevensdeelen van de borst, de lugtpyp of longader, en byzonder de longen aandoen. 't Is deeze Droes, dien men wil, dat *voor* anders gezonde Paarden beſmettelyk zou weezen. Wat eindelyk nu nog den *valſchen Droes* betreft; onder deeze benaaming bedoelt men eene ligte wederagtige vloeijing uit den Neus, welke ſchielyk ophoud; dewyl de Droesſtoffen zig niet zoo zeer in den Neus, als wel in een of ander gedeelte van het Lichaam, daar ze zig vastgezet hebben, ontlasten. Deeze kwaal is dus wel een gevolg van de droezigheid; maar ze is valsch en misleidende, ten opzichte der gewoone plaatſing van den Droes. Veelal ontdekt men deeze verplaatſing aan den Hals; waarom de Ouden dien Droes *Klierſtrang* en *Hals-ſtrang*, of *Droes van den Hals*, noemden; mitsgaders *Maan-ſtrang*, om dat de Droesſtof zig ook wel in het vet der Maanen vastzet. Wyders doet deeze Droes dikwerf, en wel doorgaans, de klieren aan de keel aan; waarom men dit ongemak dan *keelklieren* noemt. Voorheenen vermengde

HET PAARD.

HET PAARD.

men deeze toevallen met de waare Droes-ziekte; of men benoemde dezelven met den naam van *Strangilioen* en *Wurg*, om dat ze de keel als 't ware *Stranguleeren* of verwurgen.

Midlerwyl is dit zeker, dat deeze ziekte, onder welke benaaming zy dan ook voorkome, ééne van de algemeen gedugtste en gevaarlykste ziekten der Paarden is; waarom meest alle Europische Natien zig op de rechte kennis en geneezing deezer ziekte toegeleid hebben. Ze schynt ook by uitneemendheid in dit ons Gewest te grasseeren; en 't is bekend, dat 'er somtyds geheele Stoeteryen hier te Lande, ja zelfs onze Ruiterstallen, deerlyk mede besmet zyn geweest. Maar, of men dit moet houden voor eene pestagtige besmetting, dan wel voor eene gemeene grasseerende ziekte, die uit gebruik van kwaad voedzel en algemeene oorzaaken ontstaat, is zeer twyffelbaar; 't is althans tot nog niet beslist. 't Ontbreekt ons, uit hoofde van dit alles, niet aan verschillende gevoelens, waarneemingen, en opgaven van Geneesmiddelen, nopens deeze ziekte der Paarden. De Schriften van vroeger en laater tyd leveren hier omtrent een ruimen voorraad; des ik my wel dra, zoo ik hier dieper in wilde treeden, zoude begeeven in eene zee van verschillende gevoelens, en opgaven van remedien, welken meerendeels naar elkander uitgeschreeven zyn. Van dit algemeene slag van Schriften, wil ik egter, by uitstek, uitgezonderd hebben, het Berigt, dat de beroemde Hoogleeraar PE-

TRUS

TRUS CAMPER, wegens deeze ziekte, opgesteld heeft. Zyn Hooggeleerde naamlyk, die, met een Mannelyken yver voor 's Lands welzyn bezield, alles, wat hem eenigzins kan opwekken, vooral in 't Ontleedkundige, grootmoedig, welbedreven, en met eene onvergelykelyke handigheid, ter uitvoeringe brengt, heeft, by veele andere Verhandelingen, die de waare Veekunde betreffen, ook nog gevoegd een kort, dog allerbondigst, en op de ondervinding steunend Vertoog, nopens den Droes der Paarden. Die ervaren ontleed- en ziektekundige Heer is van een gevoelen, waar aan ik volstrekt myn zegel hange; te weeten, dat deeze ziekte zoo algemeen besmettend niet is, als men gewoonlyk voorgeeft, schoon ze toevallig besmettende zoude mogen heeten. Het gaat hier mede, even als met verscheiden andere ongesteldheden der Menschen. Men kan ongetwyffeld, wat men ook voor 't tegendeel te berde zou willen brengen, op goede gronden bewyzen, dat zwaare verkoudheden, en zelfs de bytende humeuren, niet besmettend zyn; als men zig niet roekeloos aan die gevaaren blootstelt, welken men in gemeene huishoudens veelal in den wind slaat. Buiten dit zou men, dunkt my, wel staande kunnen houden, dat 'er bykans geene ziekte zy, welke men niet aan anderen zou kunnen mededeelen. Zoo zal, by voorbeeld, een teeringagtig Lichaam een ander, door kussen en byslaapen, besmetten: men zal, door 't kussen, het speeksel van een ander overneemende, gevaar loopen van

HET PAARD.

 on-

HET PAARD.

ongevallen, die anders niet besmettend zyn: schoon men de Koorts niet voor volstrekt besmettend houde, zal egter dikwils iemand, die geene Koorts heeft, 'er van aangedaan worden, als hy zig gestaadig by de uitwaassemingen van den zieken ophoud; waar van anderen integendeel niets weeten: en zoo word, gelyk bekend is, Kervel, en andere groente, in kooper gekookt, schadelyk. 't Komt 'er gevolglyk maar op aan, dat men het onderscheid tusschen algemeen of toevallig besmettend slegts wel in 't oog houde: gemerkt alle ziekten, die niet algemeen besmettend genoemd mogen worden, het nogtans kunnen, en ook daadlyk zyn, in byzondere omstandigheden, en vooral door verzuim, onagtzaamheid en dergelyken. Zoo heeft men ook in dit geval, gelyk de schrandere CAMPER zeer wel aanmerkt, den Droes der Paarden te beschouwen; als die dikwerf daaruit ontstaat, dat men niet behoorlyk let op de zuivering van het gebit en de stallen; dat tog altyd in 't gemeen nadeelig is. Zyn Ed. bevestigt dit door eene goede proef; welke duidelyk toont, dat deeze ziekte niet besmet, door eene algemeene aandoening, of, by manier van eene pestagtige besmetting; maar dat ze besmetten kan, door eene byzondere toevallige inneeming der bedorven stoffe; op hoedanig eene wyze zulks in de meeste ziekten plaats zou kunnen hebben.

Byaldien men een Lyder, (zoo 't anders geoorlofd ware de proef te neemen,) die eene onbesmetbaare Koorts had, in 't hevige

ge der Koortſe bloed aftapte, en men dat bloed een gezond Mensch te drinken gave, zou 'er veelligt eene Koorts op volgen; doch in dat geval zou die Koorts niet beſmettend zyn door uitwendige aandoening, maar door ſtoflyke inneeming. En dit kan naar myn inzien ook het geval weezen by den kwaaden Droes in de Paarden, als zy 'er op de ſtallen van aangedaan worden. Daarbenevens kan 't ook zeer wel zyn, dat deeze kwaal, ſomtyds, ontſtaat uit de kwaade lugt, en ſlegt voedſel; doch dan komt zulks niet voor als eene overgaande ſmet, maar als eene kwaal, die uit eene algemeene oorzaak voortſpruit. Dan ik geef deeze myne gedagten voor eene betere gisſing. Intusſchen ſtaat het by my vast, dat de oorzaaken der verkoudheden, Scorbutike ziekten, en daar uit voortſpruitende kwaalen, hier te Lande, en in veele Europiſche Gewesten, grootlyks te zoeken zyn, in den invloed van het Klimaat, en de verzuimde voorbehoedingen tegens de Noordewinden, enz., mitsgaders dat de Paarden, met opzigt tot den kwaaden Droes, voor deeze oorzaaken zeer vatbaar zyn. Uit dien hoofde zyn dezulken, die hunne Paarden zorgvuldig behandelen, gemeenlyk zeer oplettend, dat ze dezelven voor togt, ſchielyke opdrooging van zweet, en inzonderheid voor eene dampige Lugt, tragten te behoeden. Een regtſchapen Voerman, of kundig Hollandſche Boer, zal zyn Paard niet dan langzaam in 't zweet ryden, en het daar in houden: vervolgens zal hy, aan eene Pleister- HET PAARD.

 plaats

HET PAARD.

plaats komende, zyn Paard niet alleen terſtond dekken, maar te gelyk ook naauwkeurig agt geeven op den ſtreek van den wind. Indien het hard waait, zal hy het in de Stal ryden, of met het gat tegens den wind zetten; om dus te verhoeden dat het Paard niet tegen den wind uitblaaze; op dat het niet vatbaar zy voor togt en verſtopping, welke het, door het inademen en tegenwindſtaan, kan bekomen. Onze Hollanders, die tog voor geene Natie in alles, wat den Vee- en Paardenhandel betreft, behoeven te zwiggen, hebben deeze oplettende voorzorg zelfs tot de plaatſen hunner Stallingen uitgebreid. Men maakt hierom in Holland, aan en by de Herbergen en Pleisterplaatſen, de Stallen met twee uitgangen; en, zoo 't kan zyn, minst Noord, Noord-oost en Noordwestelyk; welke plaatſing men ook ten aanzien van de Veeſtallen in aanmerking neemt. Wanneer men by eene Herberg in zulk een Paardenſtal ingereeden is, ſluit men de deur aan de windzyde, en men opent de andere deur, door welke de Lugt vry inkomt. Dit is genoegzaam algemeen in gebruik, en men kan 'er dra aan beſpeuren, of een Voerman al, of niet, oplettend op zyne Paarden is. Onze Hollandſche Boeren, eenige zorgeloozen uitgezonderd, ſlaan alles, wat hier toe betrekking heeft, ten naauwkeurigſte gade; zy brengen hun Paard, als 't wel gereeden heeft, altoos op Stal, en nooit zullen zy het, ten zy by ſtil en heet weer, ter weide jaagen, zonder het eerst, zoo als men 't noemt, te laaten uitblaazen, en het zweet op-

opdroogen. Zoo bevestigt de ondervinding myne gedagten, dat het van veel aanbelang zy, een Paard voor de verkoudheid, (welke, naar myn inzien, het begin van den Droes is,) te bewaaren. Wil men nu, in aanmerking neemende, dat deeze ziekte het eene jaar ſterker en algemeener grasſeert, dan het andere, een ſtap verder treeden; zulks baart hier geene zwaarigheid, met opzicht tot het gemelde natuurlyke gevolg. Wy weeten, welke algemeene uitwerkingen de Noordewinden, Zeedampen, Nevelen, en natte of koude Zomers op de Menſchen, nu over een geheel Land, dan over eene byzondere ſtreek hebben. Dit is bovenal hier te Lande bekend; en 't kan derhalven niemand vreemd voorkomen, dat 'er ook de Paarden vatbaar voor zyn; te meer, daar men wel volſtrekt kan zeggen, dat 'er ondanks hunne ſterkte, geene Dieren gevonden worden, welken korter van adem zyn. Hierom houden de Roskammers, Voerlieden en Harddraavers het voor een der allergrootſte verdienſten van een Paard, wanneer het, zoo als zy 't heeten, een *langen aſem* heeft. Een mensch zelve kan, uit hoofde van eene vryer ademing, het op den duur tegens een Paard uithouden: een zeker Turkſche Basſa liet een Jongeling van die Natie om hals brengen, om dat dezelve zyne Paarden altoos voorby ſtreefde; en een zyner beste Paarden, op zekeren tyd, in een wedloop tegens deezen jongeling, zig doodliep. Als men dit en 't verdere natuurgeſtel van een Paard in 't oog houd, en tevens

HET PAARD.

HET PAARD.

vens let op de oorzaaken, die den Droes in dit Land te wegen brengen, dan ziet men wel dra ten duidelykſte, dat de meerdere of mindere algemeenheid van deeze kwaal geheel en al afhangt van de meer of mindere kwaade geſteldheid der Lugt, of derzelver invloed op de kruiden en de ſlootwateren, die zy eeten en drinken. Voeg hier by dat de Honigdauw, als dezelve brandig en ſtinkende is, 'er misſchien ook in kan medewerken. Kortom de oorzaaken van den Droes der Paarden zyn dezelfde, die in de Menſchen, meer of min algemeen, eerst verkoudheid, voorts zwaare verſtoppingen, vervolgens by toeneeming ſcherpe vogten, rooven in den Neus en op de Longpyp verwekken; en eindelyk door Teering gevolgd worden. Het grootſte onderſcheid van de werking der kwaale ontſtaat uit het verſchillende Beengeſtel in 't Hoofd; van waar ze, by de Paarden, haare voornaamſte zitplaats heeft in den Neus en de Keelklieren; gelyk de kundige LA FOSSE getoond heeft; het welk hem de inſnyding en inſpuiting in de Neusvliezen en Klieren, als een heilzaam middel ter geneezinge, doet aanpryzen. Dog dit betreft alleen het Hoofd; de bykomende toevallen zyn van een anderen aart. 'Er zyn tegens deeze Paardeziekte ontellyke uit- en inwendige hulpmiddelen uitgedagt, en 'er worden nog dagelyks nieuwe gezogt; dan wy kunnen, ter oorzaake van derzelver menigvuldigheid, ons hier mede niet ophouden. Alleenlyk zy nog gezegd, dat onze Landlieden 'er gemeenlyk baat by vin-

den,

den, als zy het Paard aan 't zweeten kunnen krygen, en vervolgens de ettermaaking en ſnot ontlasting bevorderen; waarom de Theriaak, na eene aderlaating, by onze Voorzaaten reeds als het beste middel bekend was: voorts houd men een warme Stal, mits dat 'er Lugt zy, voor zeer goed. Gelust het iemand wyders de hulpmiddelen tegen den Droes, en deszelfs behandeling te beſtudeeren; hy kan ten overvloede te recht raaken, in eene menigte van oude en nieuwe boeken, die over de Paarden geſchreven zyn. De nieuwere Schryvers verleenen ons zekerlyk desaangaande veele leerzaame opmerkingen; dog 'er zyn ook verſcheiden gemeene oude boekjes, die door Paardenmeesters en Smeden geſchreeven zyn; welken, hoewel niet van een kieſchen, maar in tegendeel ſlegten, en nu en dan plompen ja beuzeligen ſtyl, egter eene reeks van welgenomen ondervindelyke proeven behelzen, waar van onze Boeren zig nog heden met vrugt bedienen. Ook is het niet zeldzaam, te ontdekken, dat ſommigen van de nieuwer en zoo genaamde geleerder Schriften weezenlyk niets anders zyn, dan dergelyke oude boekjes, in een nieuw kleed verplooid. En zoo heeft men, in den tegenwoordigen tyd, in ons Holland en Vriesland, als mede in de andere Provintien, byzonder in Gelderland, zeer ervaren Paardenſmeden. Ik heb 'er hier en daar op de Dorpen gevonden, die, uit eigen ondervinding, zeer bondig over het ſtuk der Paardenziekten wisten te ſpreeken; en ik ken 'er, daar zelfs be-

HET PAARD.

HET PAARD.

dreeven Pikeurs of Stalhouders mede te raade gaan; en van welken zy met goed gevolg geholpen worden. Te Voorſchoten woont nog heden een Smit, dien de Pikeurs, mitsgaders de Ruiters in 's Hage en Leiden, in dit geval voor een Profesſor houden; een Man van geen geleerdheid, maar van veel ondervinding, gezond oordeel, natuurlyke opmerking, en kundigheid in oude proefneemingen. Dan dit in 't voorbygaan.

Naast den tot dus ver beſchouwden Droes komt de *dampigheid* in aanmerking. Deeze kwaal is ingelyks zeer algemeen, ja misſchien Landeigen aan onze Paarden; en ze is, ſchoon niet zoo oogenbliklyk gevaarlyk, nogtans, by toeneeming, gedugt genoeg. Een Paard heet dampig, als het met moeite ademhaalt; vooral, wanneer het, in 't loopen, of arbeiden, benaauwd ſnoeft, en zwoegende voortgaat. Men bemerkt dan ook eene ſpanning in de Neusgaten; die het, by korte tusſchenpoozingen, ter uitblaazinge van den adem, met geweldige uitzettingen, zeer ſterk ſpant; waar mede telkens eene *drooge kug*, of een *ſchraale hoest*, vergezeld gaat. Daarbenevens geſchied de uitblaazing van den adem met een zigtbaar geweld; dat men vooral des Winters ten ſterkſte gewaar word; terwyl het Paard als een zwoegend zweet uitzweet; naar welk dampen men deeze kwaal *dampigheid* noemt. Men vergelykt dit ongemak best by de aamborſtigheid der Menſchen; en de geheele dampziekte in de Paarden is niets anders, dan Aamborſtigheid. Ook ontſtaat ze, gelyk

lyk in de Menſchen, voornaamlyk uit twee oorzaaken: te weeten, uit de natuurlyke geſteldheid van de Borst en de Longen, of verouderde overblyfſels van verkoudheid, en ook wel uit een onderdrukkenden arbeid, kwaad voedſel en dergelyken. De eerſte oorzaak, die van de natuurlyke geſteldheid, is te vinden in eene *platte* of *naauwe borst*, *korten hals*, *verkeerden hals*, en *aangewasſen Longen.* Hierby komt, buiten de verouderde overblyfſelen van verkoudheid, als eene tweede oorzaak, een onderdrukkende arbeid. Wanneer men het Paard te lang doet loopen; of het zelve boven zyne vermogens vergt, dan krygt het eene verſtyving in de Borstſpieren; dit noemen onze Hollanders het Paard in de Borst ryden. Als men het ook te ſterk tegens den wind in ryd, dan word het, door eene verdrukking in de klapvliezen der Longen, in de vrye oeffening der ademhaalinge belet. Het een en 't ander legt den grond tot dampigheid, en zoo veroorzaakt men dezelve ook meermaals, door veel en hard op ſtuivige wegen te ryden. Dit is iets, waarop onze Boeren veel meer letten dan de Stedelingen, ja zelfs de Voerlieden, wel denken. Geen Boer, althans 't is my genoegzaam algemeen zoo voorgekomen, zal, op drooge ſtuivige wegen, kort agter een voorloopend rytuig ryden: hy legt het 'er integendeel op toe, om, als hy een ander rytuig bruien wil, voor, of op de ſtuifzyde te komen; en moet hy agter blyven, dan zal hy zoo verre agter blyven, dat zyn Paard buiten het ſtuiven zy. On-

HET PAARD.

HET PAARD.

Onkundige Stedelingen zyn 'er dus wel eens mede gebruid; maar kundige Koetziers en Voerlieden, die dit ook zeer wel weeten, letten 'er insgelyks zorgvuldig op. Behalven dit ſtof der wegen, brengt ook tot deeze kwaal niet weinig toe, ſlegt en vooral ſtoffig hooi; waar van het Paard, by deszelfs gebruik, vry wat in de Longpypen opſlurpt; het welk de Longen verſtopt, hoest veroorzaakt, en de dampigheid te wege brengt.

Verkeerde Hals.

Deeze zyn de voornaamſte oorzaaken van dit ongemak, en voor 't overige is het uit uitterlyke kentekenen zelfs kenbaar, dat een Paard 'er natuurlyk aan onderhevig moet worden. Byaldien het Paard een *verkeerden Hals* heeft, dat is, als de Hals, in ſtede van welſtandig naar het hoofdſtel te loopen, wanſtallig, ſmal en naauw inwaards tekent; zoo dat men de Longepyp digt op de huid zie of voele: en als daarenboven die verkeerde Hals kort tegens de borst uitpuilt, gelyk dezelve zig in onze *Figuur* opdoet, dan is men zeker, dat het Paard, zoo 't niet alrede aamborſtig is, zulks door den tyd worden zal. In dien toeſtand kan niet alleen de Longepyp, maar zelfs kunnen de borstſpieren de ademhaaling niet behoorelyk bevorderen; deezen verdikken ook als 't ware, en verliezen hunne leenigheid; welk wanſtal men *Hardhals* noemt. Zoo is ook

Korthals.

de *Korthals*, (een der wanſtalligſte uiterlyke gebreken van een Paard,) die veelal by de geboorte gevormd is, een vry zigtbaar teken van aamborſtigheid: even als het genoegzaam doorgaat, dat Lieden van een korten Hals, die

die als door de Sleutelbeenderen doorzinkt, aamborſtig zyn, of het zeer ligt worden. Op eene dergelyke wyze is het ook geſteld met eene *platte* of *naauwe Borst.* Met deeze benaaming duid men aan, dat de Borst, in ſtede van eene welgeproportioneerde breedte van vooren, en een vollen geſpierden vorm op zyde, te hebben, in tegendeel plat, gedrukt, en op zyde ſterk ingeſneeden is; zoo dat zelfs de omtrek van de borstſpieren zig geheel en al in het been verlieze; waardoor dan het Paard hooger op de pooten ſchynt; des men 't ook *hoog op de pooten* noeme. Dit ſtaat eenigermaate gelyk met de Spillebeenen onder de Menſchen; welker borst zoo ingedrongen is, dat het bovenlyf, veel korter dan natuurlyk, zig als op hooge beenen vertoont. En zoo is het ook met zulk een Paard; doordien de Borst, om zoo te ſpreeken, het oppergedeelte van het been ſchynt te weezen; ter plaatſe, daar de Borst zig anders, zeer fraai en kennelyk, van de dye of het been verdeeld. Dit is een allermiſſelykst gebrek, en tevens gedugt; dewyl een Paard, op die wyze gevormd, gewis, niet alleen dampig en aamborſtig is, of word; maar ook bykans tot geenerleien arbeid van trekwerk dienen kan; en bloot ſtaat voor een ſchielyken dood. Gevolglyk behoort men deeze uiterlyke gebreken wel gade te ſlaan, niet alleen, om de wanſtalligheid van 't Paard, maar ook om de vreeze voor dampigheid; waaromtrent ik, eer ik 'er van afſcheide, met opzicht tot ons Land, nog deeze volgende ondervinding heb

Platte of naauwe Borst.

me-

HET PAARD.

mede te deelen. Mén neemt hier, of 't elders zig ook aldus toedraage weet ik niet, waar, dat de dampige Paarden, des Zomers, in de weiden graazende, vet, ſchoon en ſterk worden. Ze zyn dan, hoewel ze altoos eene ſoort van droogen hoest hebben, voor 't overige gezond, van eene friſche gedaante, en van goeden dienst. Maar ze beginnen, zegt men, zoo dra ze op de winterſtalling komen, af te vallen, zelfs onder het gebruik van goed hooi en ſchoonen haver. Andere Stalhouders hebben my daarbenevens gemeld, hoe hun de ondervinding geleerd heeft, dat, hoe minder men dampige Paarden zwaar voerde, dat is haver en boonen gaf, hoe beter het ook ware. 't Is ook een gemeene regel, dat die Paarden, welken men veelal op Stal houd, ſterk voert, en ſchier nooit ter weide brengt, meer vatbaar zyn voor dampigheid, ja voor den Droes, dan die, welken men in de weiden jaagt: en de reden daarvan is niet ver te zoeken. De haver tog, en vooral de boonen, verhitten ſterk, en veroorzaaken in meest alle Paarden eene geil en branderige vettigheid. Zulks maakt de Paarden wel ſchoon, glad, en driftig; maar het veroudert ze tevens vroegtydig; en vooral maakt dit voedſel de borst heet; het welk, gelyk men weet, eene ſterke medewerkende oorzaak van den kwaaden Droes is. Daarbenevens is gezond natuurlyk voedſel, buiten tegenſpraak, in alle Dieren, de bron van hun Lichaamsgroei en bloei; gevolglyk zou de medewerkende, of miſchien de tweede grond-

grondoorzaak dier booze ziekte wel gelegen kunnen zyn, in de veelheid, of de ſlegte geſteldheid, van den haver, en vooral van de Boonen, die men de Paarden op de Winterſtallen geeft. Dit is niet zonder bewys; by de Schaapen word 'er het ſchurft door verwekt; en men proeft den ſmaak der boonen in het Vleesch: doch hier van breeder, als wy over deeze Dieren zullen handelen. Het ſtaat by my, om thans by de dampziekte der Paarden te blyven, vast, dat deeze ziekte merkelyk voorgekomen of ten minſten verligt zou worden, indien men op zagt voeder lette. Ik heb een Paard gekend, dat een dampig Paard, en, zoo men zegt, op den langen weg een baas in 't loopen was, 't welk de Boer, zoo lang als 't mogelyk ware, in de weide liet, en zelfs des Winters by daag uitjoeg. Het hield zig op die wyze ongemeen wel; maar zoo dra bragt de Boer het niet op Stal, gaf het voer en boonen, benevens goed hooi, of 't vermagerde dag voor dag, zoo, dat 'er de ribben doorſcheenen. Dit is ook algemeen bekend onder de Natie; waarom een kundig Voerman of Koetſier, die overweg voert, (want dat doen onze Boeren weinig,) en zyne Paarden kent, zyne dampige Paarden zeldzaam met Haver of Boonen, maar wel met Brood, voert; en vooral in agt neemt, zyne Paarden dikwerf te doen drinken. Uit dit alles mogen wy des opmaaken, dat de dampige Paarden in ons Land eene goede weide en geene lange ſtalling vereiſchen. Ook heeft men, zoo ik het wel hebbe, zedert dat 'er voor eenige jaa-

HET PAARD.

HET PAARD.

jaaren een besmettende Droes onder de Ruiterpaarden in de Stallen in 's Hage heerschte, beslooten, om de Paarden des Zomers, by de Boeren, hier en daar omstreeks, in de weiden te bezorgen: en zints heeft men deeze kwaal minder algemeen bespeurd.

Wat wyders de gebreken van den Mond betreft, van welken ons, eer dat wy van 't Hoofd afstappen, nog een kort woord te melden staat; schoon sommigen, by 't gewag maaken van andere gebreken, byzonder in aanmerking komen. Hier toe behoort de *klem*, welke men voor eene soort van beroerte houd; en de *Haak* of liever *Schilfertand*, dat eene afschilfering, of een verkeerde groei der Haaktanden is. Voorts betrekt men hier onder eenige uiterlyke wanstalligheden, die naar de verschillende gedaante onderscheiden benaamingen hebben. Een *Haazemond* zegt, dat de lip, byzonder de bovenlip, als 't ware, omgekromd en gespleeten is, even als de bovenlip der Haazen. De benaaming van *Hang-lip* duid aan, dat de onder- of bovenlip los nederhangt, als mede het uithangen van de tong, dat voor eene zeer slegte eigenschap in een Paard gehouden wordt, en meest aan de oude Paarden eigen is. *Diklip*, *Diksmoel*, *Dikmond* is, naar uitwyzen der benaaminge, niet anders, dan eene onnatuurlyke misvorming van de lippen of den mond, welke Paarden men dan wel *Ossenkoppen* noemt. Wyders is de Mond nog onderhevig aan aanmerkelyke inwendige gebreken, als daar zyn puistjes, die door het drukken van 't ge-

gebit veroorzaakt worden; en vooral doorgeſchuurde of geſchaafde tanden, of gebitlaagen in 't gehemelte; dit kwaad kan tot op het gebeente doordringen; de etterwording word dan buizig, en 'er ontſtaan Kankergezwellen; dit heeft ook plaats aan de tong, door het geſtreng opbitten. Daar benevens kunnen ſiegt hooi en ſteekelige kruiden ongemak in den mond der Paarden veroorzaaken. Voorts zyn 'er uithangende klieren aan den Hals, die zig tot aan den Mond uitſtrekken, en by de Vyverklieren op te merken zyn. Maar bovenal is van aanbelang dat gezwel, 't welk in het verhemelte ontſtaat, en, om dat het verhemelte in een Paard als 't ware roosterswyze gevormd is, ook *hangenden Rooster* genaamd word; het ontſtaat zoo wel uit dampigheid, als uit den droes, of eene te ſcherpe invloeijing van ſnot of ſcherpe vogten. 'Er zou nog meer van de gebreken des Monds te zeggen zyn, dan, om niet buiten ons beſtek te treeden, mogen wy ons met geen kleinigheden ophouden. HET PAARD.

De uitwendige gebreken van 't Hoofd der Paarden dus afgehandeld hebbende, gaan wy nu natuurlyk over, tot de beſchouwing der wanſtalligheden in den Hals en de Borst, als behoorende tot het Voorſtel. En daar wy die van een *verkeerden Hals*, een *Korthals*, en eene *platte of naauwe Borst*, reeds hier boven, by de beſchryving van den Droes en de Dampigheid, voorgedraagen hebben, zullen wy nu vervolgen met de beſchouwing van den *verkeerden Nek*.

Verkeerde Nek.

Men noemt den Nek of Hals van een Paard

HET PAARD.

Paard verkeerd, als deszelfs omtrek, in ſtede van een fraaien halvemaanswyzen cirkel te beſchryven, (dat het ſchoon van een Paard is,) integendeel binnenwaards geboogen zy; zoo dat de Hals, van de Schouders af, tot aan 't begin van den Nek, langs de Maanſtreng, zig ingeboogen vertoone; gelyk in onze *Figuur* te zien is. Dit gebrek heeft thans, by onze Nationaale Paarden, zoo veelvuldig geen plaats, als ik, uit het nagaan van oude Afbeeldingen, beſpeurd heb, dat het in vroegere dagen geweest is. Zulks ontſtaat, naar 't my toeſchynt, hier uit; dat men zig heden in Holland van gevulde lederen bekleedſels bedient, in plaats van de houten Haamen, die men oudtyds op den Nek der Paarden ſtelde, en aan welken de boomen der Karren of Wagens, meer of min, hongen; dat de Schoft op den Nek geweldig drukte. Even als nu de Paarden, door het drukken van 't Zaal, in 't einde holle ruggen bekomen; zoo wierd ook oudtyds de Nek, door gemelde Haamen, allengskens, door inbuiging misvormd. Men ziet deeze uitwerking der houten Haamen zeer duidelyk in veelen der Brabandſche, ja Gelderſche, Overysſelſche, en Duitſche Werkpaarden; in die Gewesten, daar dit ſlag van Haamen nog algemeen gebruikt word; zelfs kent men, in Braband, dit gebrek, by den naam van *Haamdrich*, of *Haamdruk*. Ondertusſchen is zulks ook dikwils natuurlyk, en dan is het allerleelykst: gemerkt de Hals dan, wel verre van eene ſchoone gladde rondheid te hebben, veeleer een

een krommen langwerpigen Harte- of Rhee-hals vertoont; dat, hoe cierlyk het in dit Dier zy, aan een Paard zeer misſtaat. Tot den uitwendigen misſtand van een Paarden-hals behoort mede, eene *dikke* of *verdikte Maan-ſtreng*. Men noemt de Maan-ſtreng dat gedeelte van den bovenhals, waar uit de Maanen, of lange hairen, die het Paard by uitneemendheid, boven veele andere Dieren, lang en los heeft hangen, voortſpruiten. Nu gebeurt het wel eens, dat de plaats, waar in deeze Maanen of hairen geworteld zyn, verdikt is; en dat 'er meerder Maanen zylings uitſpruiten, dan natuurlyk plaats heeft; waardoor de Maanen dan als verdikt en opeengepakt ſchynen; het welk men eene dikke of verdikte Maanſtreng heet. Dan men ziet dit gebrek nog al ligtlyk over 't hoofd; dewyl het met weinig moeite, door het uittrekken der Maanen en ſcheeren, te helpen is; erger vertooning geeft het gebrek van een *Spek-hals* of *Verkens-hals*. Naar 't my voorſtaat is dit gebrek niet zeer eigen aan onze Nationaale Paarden; men vind het althans zeldzaam onder de eigen gewonnen Hollandſche en Vrieſche Paarden: en treft men 'er toevallig eèn aan, die dit gebrek heeft, 't zal gemeenlyk zo uitkomen, dat het een verbasterd Paard is, uit een zoogenaamden *Ket*, en een nationaal Paard. Zeker is het, dat men de Spek-halzen meest, en al vry gemeen, vindt, onder de Ketten of Hitten, welke hier te Lande, byzonder in Noordholland, nog al aangehouden worden. 't Schynt aan deeze ſoort van

HET PAARD.

Dikke Maan-ſtreng.

Verkens of Spek-hals.

HET PAARD.

Paardjes natuurlyk eigen; misſchien doet het Klimaat van Hitland 'er iets toe. Wat hier van ook zy; de Spek-halzen ſtaan aan dit goedje, als zy niet overhangen en netjes geſchooren zyn, niet onaartig; maar in onze Nationaale Paarden word een Spek-hals, met regt, onder de uitwendige gebreken geteld. Dit gebrek beſtaat eigentlyk hier in, dat de Maan-ſtreng, of liever, de vet-vleezige huid, waar uit de Maanen voortkomen, bovenmaatig dik is: hier door word de omtrek van den Hals, niet alleen ronder, maar, by toeneeming van overtollig vet, zoo zwaar, dat dezelve, als de rug van een Verken, ſteil opſtaa; wanneer ook de Maanen, als 't ware, borſtelig overeinde ryzen; waarom men 't ook wel een *Verkensnet* noemt. In de allerſlegtſte ſoort van Spek-halzen hangt dezelve, door zyne zwaarte, aan de eene of de andere zyde van den Hals over: en dit gebrek is onherſtelbaar. Maar in de *ſteile Spek-halzen*, die niet overvallen, kan men zulk een Paard, nog al, door het afſnyden en korthouden der Maanen, eenigzins welſtandig houden; en in de Hitten en Ketten misſtaat het, als gezegd is, niet.

Wat wyders de uitwendige gebreken der Schouders betreft; hieromtrent neemt men voornaamlyk de drie volgende in opmerking: te weeten, *Platte Schouders*, *Ronde Schouders*, en *Zwaare Schouders*. In ſommige Paarden houd men *Platte Schouders* voor een kenteken van hard loopen. Men noemt ze dan *Haazen-Schouders;* om dat ze zig, even als in de Haazen, kennelyk tot den loop of galop

Platte Schouders.

galop gefchikt vertoonen. Men vind dit by uitftek in de Engelfche Paarden, en houd het in dezelven voor fraai; doch onze Hollanders zien liever een welgevormden en volgefpierden Schouder. Vooral telt men *platte Schouders* onder de gebreken, als de Spieren van den Hals en de Schouders platagtig over elkander loopen, en 't Schouderbeen een weinig uitfteekt. Ja 't fchynt, dat dit gebrek grootlyks afhangt van de misvorming van dit been; of ook wel van de naauwte der borstribben, die, in ftede van rondagtig, platter zyn; waar door de Schouderfpieren 'er in zinken. In tegendeel, noemt men, als een gebrek, *Ronde Schouders*, wanneer de Schouderfpieren buitengemeen dik en opgezet zyn. Dit befpeurt men veelal aan de Brabandfche Paarden, inzonderheid aan die, welken met het voorensgenoemde Haam trekken; dewyl dit Haam de Schouderfpieren fterk agteruit drukt; waardoor ze tot eene zigtbaare rondheid en dikte opzwellen. Uit deeze drukkingen, 't zy van 't Haam, of van den Zadel, ontftaan kwaade zweeren, en daar na ook fistels; die men dan aanduid door den naam van *Schouderfistels*, of, zoo ze aan de Borst zyn, van *Borstzweeren*.

HET PAARD.

Ronde Schouders.

By deeze twee opgenoemde gebreken, komen nog, in de derde plaats, *Zwaare Schouders*; dat is, als het Paard de Schouders zoo dik en zwaar vertoont, dat ze niet alleen knokagtig uitfteeken, maar zelfs de borst en den hals misvormen; op die plaats, daar gemeenlyk het fraaifte van het voorftel zig, aan Borst, Hals, en Schouders, vereenigt.

Zwaare Schouders.

 't Ge-

HET PAARD.

't Gebeurt ook dikwerf, dat de Spieren van de Borst, en vooral het Schouderblad, verlamd zyn, of dat het been iets ontwrigt is; in dit geval drukt men dit uit, met te zeggen het Paard is *Buglam*, eigentlyk *Boeglam*. Verder houd men 't voor een der grootste wanstalligheden, als de Schoft van het Paard hoog en bultig uitsteekt; welk wanstal men *Hoogschoft* noemt. Deeze bultigheid word te slegter, naar maate dat ze scherper, of het Paard magerder zy. De Pikeurs slaan dit gebrek wel gade; overmits zulke Paarden moeilyk onder den Man loopen, en smertelyk voor den Ryder zyn. Van daar heeft men oudtyds, onder onze Ruitery, tot eene straf ingevoerd, op een houten Paard, met een scherpen rug, en gewigt aan de Voeten, eenigen tyd te moeten zitten: hoedanige houten Paarden nog in eenige Frontiersteden gevonden worden; doch ze zyn thans buiten gebruik, ten zy voor slegte Vrouwlieden of Soldaatenhoeren. Daarbenevens wil men, dat zulke Hoogschoften en Hoogschouders dit gebrek in 't ryden hebben, dat ze, onder den Man bereeden wordende, zeer veel aan struikelen onderhevig zyn; des ze altoos sterk in 't gebit gehouden moeten worden: dit heet men, *tegens den Man gaan*.

Hoogschoft.

GEBREKEN VAN HET MIDDEL- EN AGTERSTEL.

Nu zouden wy, naar onze gewoone orde, van de wanstalligheden der Voorpooten, als tot het Voorstel behoorende, moeten spreeken; maar gemerkt verscheiden van dezelven zoo niet meest allen, ook op de Agterpooten betrekking hebben, zullen wy deeze gebreken der Pooten vervolgens gelyk-

lyklyk Voorſtellen; en nu liever onze beſchouwing van het Middelſtel en Agterſtel hier laaten volgen. Hier in komt ons, na den zoo even genoemde Hoogſchoft, in de eerſte plaatſe voor, de *Scharprug*. Deeze wanſtalligheid beſtaat daar in, dat de Rug van een Paard, die anders eene rechte, eenigzins geboogen, zagtlyk in glooiende geſtalte heeft, integendeel brugswyze opwaards gaat, en daarenboven ſcherp toeloopt; gelyk men dit in oude magere Paarden dikwils ziet. Men koopt Paarden, die dit ſleelyke gebrek hebben, genoegzaam nooit voor vermaak of cieraad: dog, by de Boeren, als de wanſtalligheid zig niet al te groot vertoont, en de Rug maar ſlaauwtjes opbrugt, gelyk men 't noemt, willen ze nog wel aan den man. 't Zyn, zeggen ze, taaie ſterke Paarden, voor eene Karre of ander zwaar Rytuig. En geen wonder; dewyl men wiskundig betoogt, dat de reden, waarom een Kemel zulke zwaare lasten draagen kan, daar in ligt; om dat hy de zwaarte minder algemeen, en ſlegts op den ſamenloop van het middelpunt van den opgeboogen Rug draagt; iets dat men, uit alle gewelven of wulften, by vergelyking, ligtlyk kan nagaan. Uit dien hoofde is dan ook een ronde of ſcherpe Rug van een Paard, ſchoon 't een gebrek in de welſtandigheid zy, nuttig in het draagen van den last. Van daar heeten zulke *Paarden-Ruggen* ook wel *Kemels-ruggen*; en anderen noemen ze *Ezelsruggen*; om dat de Ezels den rug ſcherper hebben dan de Paarden. Hier benevens is 't

HET PAARD.

Scharprug.

eene vry algemeene opmerking der Natuurkenners, dat de ſterkte der Muil-Ezelen, die uit een Ezel en een Paard geteeld worden, voornaamlyk beſtaat, in den Rug; welken zy niet zoo ingevallen als die van een Paard, maar veeleer bogtig, hebben. Hoe 't zy, dit is zeker, dat onze Landbouwers en Boeren dit ſoort van gebrek ligtlyk over 't hooft zien: om het nut, dat zy van deeze ſterkte hebben. Geheel anders is 't, en juist het tegenovergeſtelde heeft plaats, in den zoogenaamden *Zaal-rug*; eene zeer ſlegte eigenſchap in een Paard, en vooral een blyk van zwakheid. Naauwkeurig geſproken heeft men eene tweeërlye ſoort van Zaal-ruggen; naamlyk een natuurlyken en een toevalligen. De Natuurlyke is die, wanneer de Lendenen agter de Schoft hol doorzakken; wanneer het vooreinde van den Rug zig zeer hol vertoont. Zulks ontſtaat dikwils uit de natuurlyke geſchapenheid van het Paard; dog kan niet weinig toeneemen als het Paard te vroeg, en nog half Veuls, bereeden wordt; voor dat de wervelen geſlooten zyn, en het kraakbeenige zyne vastigheid heeft. Wyders word dit gebrek niet zeldzaam veroorzaakt door het gebruik; wanneer het als toevallig aangemerkt moet worden. De voornaame oorzaak is de Zadel, waarom het ook *Zadel-rug* genaamd word; als zig vertoonende op die plaats, daar de Zadel rust, en de Ruiter meest zit, of in 't zitten aandringt. Van daar bekomen veele Ruiters-Paarden, Post-Paarden, enz. die jaaren agtereen, op den

Zaalrug.

den ren, met Zadels bereeden worden, dit wanftal. Men ziet daarenboven den Rug, ter plaatze daar de Zadel gedrukt heeft, meest al met witte hairen bezet; dit noemt men *Zadelhair*. En 't zelve ftrekt genoegzaam tot een gewis kenteken, dat zulk een Paard, alfchoon men 't op de Markten voor een Chaize- of Wagenpaard verkoopt, een afgelegd Ruiters-Paard, of, ten besten genomen, een Paard is, 't welk men al eenigen tyd met den Zadel bereeden heeft.

HET PAARD.

Ingevallen Kruislenden.

Tot deezen Zaal-rug is mede, hoewel het uit eene andere oorzaak voorfpruite, eenigzins betrekkelyk die wanftalligheid van den Rug, welken men het *Hollekruis* of de *Ingevallen Kruislenden* noemt. Dezelve beftaat daarin, dat het Lenden-kruis van het Paard doorzakt, zo dat de rug min of meer tot aan de Schoft geheel hol worde. Als dit gebrek zig met den Zaal-rug vereenigt, maakt het een geheel hollen rug, die doorgaande ingeboogen is: maar indien het zig alleen tot of even by het Kruis bepaalt, dan maakt het flegts eene holligheid aan het agterfte gedeelte van den Rug. Deeze misftand heeft dezelfde oorzaak, als de ingevallen Ruggegraat by de Menfchen; en gelyk dit gebrek een zwak geftel in de Menfchen aanduid, even zoo is het met de Paarden. Een Paard, welks Lendenen aan het Kruis ingeboogen of wanftallig zyn, is gemeenlyk te zwak voor zwaaren, ja zelfs voor gemeenen, arbeid; en een Paard, welks Kruis ingeboogen en flap is, heeft een loggen tred, vooral in het Agterftel. Ondertusfchen houden eenigen dit

HET PAARD. voor gemaklyk onder de Man; om dat de ſtuiting en het ſtooten in den draf hier door verzagt word: ja ſommigen willen, dat men de Lendenen der *Italiaanſche Tellen*, of Paarden, die op den tel loopen, met voordagt, als ze nog Veulen zyn, wel knakt, om dezelven des te gemaklyker de teltree te leeren.

Dan dit, geloof ik, zou by onze kenners vry wat tegenſpraak lyden; ſchoon 't zeker zy dat het eene Paard gemaklyker bereeden word dan het andere; en dat zulks grootlyks ontſtaat uit de geſteldheid van den Rug, of der Lendenen; van waar het gewislyk ook moeilyker valle een Scharprug dan een Zadel-rug te beryden. Met dit alles zyn egter ſlappe Lendenen eene ſlegte kwaal; die dikwils ontſtaat door vallen, door al te zwaaren last te draagen, enz. Men noemt deeze ſoort van zwakheid ook wel *Lenden lam*; 't welk zoo veel zegt als verlamde Lendenen te hebben, dat insgelyks tot de zwakheid voor een ingevallen Kruis betreklyk is.

Knokheup. Verders behoort ook nog tot de wanſtalligheid van den Rug de *Knok-heup*, of *Hoogheup*: hierin beſtaande, dat de Knokken of Heupbeenderen, die aan de Scharniering van den Ruggegraat komen, en, agter het Kruis, de Billen of Heupen formeeren, meer dan natuurlyk uitpuilen en zig geheel Knokkig vertoonen. Zoo ook de *Langlenden*, als naamlyk het Paard al te lang van Lenden is; mitsgaders een *Bultig* of *hoog Kruis*; eene wanſtalligheid, die onder grove Paarden al vry gemeen is. Ook word zulks

Bultig of hoog Kruis.

in

in Werkpaarden niet afgekeurd; het is een teken van grof en zwaar gebeente; en 't mist zelden, of men ziet in grove zwaare Paarden, welker beenderen, ſpieren en geſtel grof en kloek zyn, het Kruis eenigzins hoog, en de Heupen knokkig. HET PAARD.

Aan het einde der Lendenen, of van den Ruggegraat, heeft men ten laatſte nog den Staart, dien men voor wanſtallig houd, wanneer deszelfs wortel, agter aan het Kruis, zeer afgeſcheiden, en niet daadelyk met de Staarthairen, maar met eene Schurftheid, bezet is. Wanneer de Staart dus als kaal is, en de hairen eerst laager dan gewoonlyk beginnen, noemt men dit wanſtal, uit hoofde der kaalheid van den Staart, *Rotteſtaart*. Dan dit, ſchoon 't ver van cierlyk zy, ziet men egter nog wel over 't hoofd, als 'er maar geen Schurft aan is; om dat men 't, met het opſtrikken en vlegten van den Staart, nog wel kan bedekken. Grooter misſtand baart de *Afval*; dat is, als het Kruis naar den Staart plat afloopt; dan nog veel wanſtalliger ja zeer leelyk is in een Paard het doorhangen der Billen. Men ziet naamlyk, ſomtyds, dat de Billen van een Paard zeer verre afwyken van die welſtandige rondheid en gladheid, naar welke men een Paard wel *gebroekt*, dat is ſchoon en gladrond van Billen, noemt; en dat dezelven integendeel, als 't ware, tot op de Dyen doorhangen. Zulk een Paard, dat men een *Hanggat* heet, word volſtrekt voor mismaakt aan 't Agterſtel gehouden. En niet gunſtiger oordeelt men over een Paard, dat

Rotteſtaart.

Afval.

Hanggat.

HET PAARD.

Platte en ſmalle Billen.

dat *Platte* en *Smalle Billen* heeft; dat is, als de Bilſpieren platagtig zyn, ſterk doortekenen, en de Billen, verre van op zyde rond, gladjes en welgebroekt te ver loopen, zig mager, ſchraal, plat en ſmal vertoonen, ja dikwerf ook log en los hangen; zoo dat de Vang, of liever de Spieren aan de Liezen, onder het loopen, als flabbes log en los ſchudden. Dit wanſtal kan het Paard natuurlyk eigen zyn; maar 't word dikwils door veel arbeid, en ouderdom, gebooren.

Platte Zyden.

Even zoo is 't misſtandig, als een Paard *Platte zyden* of *Flanken* heeft: en die platheid op zyde duid doorgaans, gelyk wy boven reeds gemeld hebben, eene naauwe Borst aan. Maar, zoo 'er iets zy, dat, bovenal, in een Paard een allerwanſtalligst uiterlyk gebrek genoemt mag worden, dan is het de *Hangbuik*. Een Paard, welks Buik ongemeen doorhangt, dat al dikwils plaats heeft by ingevallen Lendenen, of een Zaalrug, maakt de allermisſelykſte Figuur, en heeft daar by eene logge beweeging. Dus ook houd men een *Dikbuik* of *Dikbuikig* Paard voor niet heel gracelyk; men vind dit wanſtal inzonderheid by veelen onzer Boeren-Paarden, uit hoofde der vette en waterige weiden, en hun volop voedſel. Wyders vertoont zich de *Liesbreuk*, ſchoon uit inwendige oorzaaken ontſtaande, egter zeer ſterk uitwendig, ja dikwerf dermaate, dat de Breuk als een geheele zak zigtbaar zy. En even zoo ziet men ook al vry gemeen eene *Lamme Koker*, of het doorhangen van de Schede der Mannelyke Roede.

Hangbuik.

Liesbreuk.

Lamme Koker.

Schoon

Schoon men dit gebrek, dat den Ruinen veelal eigen is, wel eens over 't hoofd zie, is het niettemin eene groote wanſtalligheid, als deeze Koker uithangt; dat men *hangen van den rooster* noemt: de Liesbreuk, evenwel, overtreft dit gebrek in zoo verre, dat men een Paard hierom volſtrekt niet koopt. HET PAARD.

Buiten deeze zo ſterk zigtbaare gebreken, hebben de Paarden aan deeze deelen, en verder aan den Buik, gelyk ook aan de Ooren en de Kin, veelal *Vratten;* die egter minder in 't oog loopen, en niet deeren. Zoo ziet men ook meermaals, aan de ſcheiding der Voorarmen, aan den Buik en de Borst, eeltige gezwellen, wengezwellen, of bolligheden, die men *Leggers* noemt; om dat ze veroorzaakt worden, door het liggen en drukken van 't Paard op de Kalkoenen. Deeze builen hebben ſomtyds de gedaante van de uitwasſen der Boomzwam, waarom ze ook wel *Stolzwam* en *Zwamleggers* genoemd worden. Als deeze gezwellen dermaate toeneemen, dat ze het Paard lastig vallen, en 't zelve daardoor kreupel gaa, word het gezegd een *Kreupeltas* te hebben. Op eene dergelyke manier zyn de Paarden onderhevig aan blynen en blaaren, die, door 't ſchrynen en ſchuuren der Haamen, of door 't drukken van 't Haamkusſen enz. ontſtaan. Men noemt dit ſlag van ongemakken, een *gedrukten rug*, *doorgereeden borst* of *zyden* enz. naar de plaats daar ze zig opdoen. Zoo ſpreekt men ook van *Schotbeenen*, naar het doorſchrynen tegen het Schot;

Buikvratten.

Leggers, of Zwamleggers.

HET PAARD.

Schot; en van 't *Kribbebyten*, naar eene flegte gewoonte van fommige Paarden, om hunne Kribben uit te byten. Omtrent dit laatfte neeme men nogtans hier in aanmerking, dat het rechte Kribbebyten ontftaat uit eene kwaal, of eene killing in de Tanden, en mogelyk Tandpyn, die het Paard met de Tanden op de Kribbe doet rusten en byten.

GEBREKEN DER POOTEN.

By deeze tot dus ver opgenoemde wanftalligheden, of uiterlyke gebreken van een Paard, welken de voornaamften zyn, die zig aan 't Hoofd en 't Lichaam opdoen, komt nog een heir van benaamingen van toevallen, die de Pooten betreffen. 'Er is mogelyk geen Dier, dat meer gebreken aan deeze Ledemaaten heeft, dan het Paard; en de Liefhebbers flaan die ongemakken, met reden, by uitftek naauwkeurig gade; dewyl de fterkte, de deugd en het byzondere cieraad van den moedigen Viervoet grootlyks in deeze Ledemaaten gevonden word. Wy zullen die gebreken, welken bovenal opmerking vorderen, nu nog kortlyk melden; en ons, in derzelver opnoeming, zoo naauw als doenlyk en verftaanbaar is, aan de fpreekwyzen der Liefhebbers houden.

Kromme Pyp.

In de Voorpooten der Paarden komt het dikwils voor, dat de pyp of arm van het voorbeen krom zy: dit is een zeer zigtbaar en flegt gebrek, dat men Schuiffel- of Schevelbeen, of, plat uit, *krommen poot*, of *pyp*, noemt. Even zo fpreekt men van een *Kromfchenkel*, als de Schenkelen, 't zy in den voor- of agterpoot, krom zyn; dat onkundige ook wel *Schuiffelbeen* noemen; dog de eigently-

Kromfchenkel.

lyke *Schuiffel*-of *Schevelbeenen* zyn wat anders. Bepaaldlyk verſtaat men hierdoor ééne of meer uitpuilingen aan de pyp, 't zy boven of onder; welken niet alleen misſtaan, maar tevens pynlyk voor het Paard zyn. Derzelver gedaante is meestal rondagtig; waarom men ze met regt klosſen en knobbels noemt, en van daar *Klosbeen.* Ze ontſtaan natuurlyk uit een beengezwel, toevallig door kneuzing en ſtooting: ſomtyds vind men ze enkeld, maar veelmaalen dubbeld, 't zy binnen- of buitenwaards, tegen over elkander: ook liggen ze wel digt aan de inlyving der peezen en gewrigten; wanneer men ze voor gevaarlyk houd. Voorts is mede een zeer wanſtallig gebrek eene *kromme Knie*; daar in beſtaande, dat het Kniegewrigt voorwaards ſterk uitſteekt; gelyk ook de *Gekloofde Kniebogt;* welk gebrek zig binnenwaards in de vouwing der Kniegewrigten openbaart: men noemt die bogt dan gekloofd, om dat ze zig, als 't ware, geſpleeten vertoont. Naast denkelyk zyn het dezelfde gebreken als de Klosgezwellen op de gewrigten. Tot zodanige uitwendige gebreken der Knie behooren ook zekere drooge rooven, of eene ſoort van ſchurft, by den naam van *Rasp* bekend. Wyders is de *Slingerkoot* dat zeer kennelyke gebrek in de Paardepooten, 't welk zig, door èene onregelmaatige dunheid en losheid der Kooten, kennelyk maakt. Een Paard, hier door misvormd, ſlingert den voet, om zoo te ſpreeken, als met een ſleependen en ſlingerenden tred voort. By andere Paarden zyn de Kooten weder in tegendeel zwaar en dik, on-

HET PAARD.

Schevelbeen.

Klosbeen.

Kromme knie.

Gekloofde kniebogt.

Rasp.

Slingerkoot.

HET PAARD.

Knobbelkoot. onregelmaatig groot, en zoo ſterk uitſteekende, dat ze als knobbels zeer zigtbaar zyn: waarom ze *Knobbelkooten* genoemd worden. Een ander gebrek aan de Koot, beſtaande in eene verſtyving van de peezen en gewrigten der Koot, waardoor het Paard met een

Styfkoot. ſtyven voet gaat, heet men *Styfkoot.* Hier by komt ook een gebrek, dat van de ongemeene vetheid en hardheid der Vetlok ont-

Moerevet. ſtaat; het welk men *Moerevet* heet. Daarbenevens heeft men, onder de zigtbaare gebreken deezer deelen, ook te tellen, de *Kogel-*

Kogelſcheuren. *ſcheuren;* waardoor de kogel zig als 't ware geſcheurd of geſpleeten vertoont. En niet minder komt hier, als vry algemeen onder onze Nationaale Paarden, in opmerking, een geweldig uitwas, dat men dikwils aan en omtrent den kogel, of het onderſte gedeelte der Schenkelen, ziet; 't welk gewoonlyk den

Mokpoot. naam van *Mokpoot* draagt. Veelal zoekt men de oorzaak van deeze gezwellen, in het loopen op laage landen en moerasſige weiden, en 't heeft ook ſchyn, dat dit hier en daar in ons Land medewerkt; doch men beweert evenwel niet ongegrond, dat ze ook dikwils ontſtaan uit kwaade humeuren; die zig aan de onderſte deelen der beenen ontlasten; en eindelyk, verdikt zynde, tot groote gezwellen aangroeien. Dit gebrek wraakt men te ſterker, om dat het zig niet gemaklyk geneezen laat; uit hoofde van de geduurige beweegingen en ſchuuringen, die de Mokpootige Paarden in 't loopen ondergaan. Voeg hier by de geduurige uitvloeijing van den Etter, en dat het bedenkelyk zy, of

'er

'er ook geene Waterzugt plaats hebbe: op eene dergelyke wyze als het onder onze Natie gansch niet ongemeen is, dat Menſchen, welken dikke beenen hebben, aan geduurig vloeiende gezwellen onderhevig zyn. Dan, wy zullen hier over niet omſtandiger handelen, zoo, om dat de mok der Paarden overbekend is, als om dat wy, zo veel doenlyk zy, ons willen onthouden van in de geneeswyze, en 't geen daartoe betrekking heeft, te treeden. 't Zy des genoeg, hier als in 't voorby gaan aan te ſtippen, dat dergelyke gezwellen, builen, bulten, uitwasſen, wennen, leggers, of wat van dien aart zy, naar onderſcheiden kentekenen, verſchillende benaamingen verkrygen; als daar zyn Padgezwellen, Kootbezeering, mokwratten, enz. Van meer belang is het nog een klein woordje over de Spatten en Gallen te melden.

HET PAARD.

Spatten

Deeze gebreken zyn nu eens uitwendig openbaar, en dus gemaklyk, maar ſomtyds inwendig bedekt, en dus moeilyker te onderkennen. De *Spatten* zyn by de kundigen doorgaans zeer wel bekend; maar onkundigen zien ze dikwils over 't hoofd. Men onderſcheid dezelven gemeenlyk in *Beenſpatten*, *Bloedſpatten* en *Koeieſpatten*; welke laatſte benaaming ontleend is van eene kennelyke ziekte van dien aart in de Koeiën. Men verſtaat 'er door harde en drooge Gezwellen, aan de Pooten der Paarden, veelal in de agterſten, nu in den eenen dan in den anderen Poot. Zy worden dikwils by de geboorte medegebragt; dog ook wel

HET PAARD. door eene groote force in 't ſpringen, of door verrekking, verwekt. Eerst zyn het weeke, daar na verharde gezwellen, aan de Waai van een Paard, meest evenwel verhard en droog. Men vind ook Spatten die als beenagtig zyn, en van daar *Beenſpatten* genoemd worden. Ze zyn, even als de *Bloedſpatten*, eene oorzaak, dat het Paard meer of min mank gaa naar maate dat die gebreken toeneemen. Wat nog wel byzonder de *Bol-* of *Bloedſpatten* betreft, deezen ſchryft men gemeenlyk toe, aan het weiden der Paarden op laage, moerige, bolle of veenlanden. Men beſpeurt ze buiten dit ook wel aan vette Paarden; en ze zyn eenigzins te vergelyken, by de Bleinen en Wennen van vette Menſchen; evenwel met dit onderſcheid, dat ze zig in de Paarden meer of min aan de hakken, de bekleedſelen der gewrigten, en den ſamenloop of de banden der Spieren zetten. Hier toe behooren ook de *Aderſpatten*, die verſtoppingen in de aders, en dus gezwellen in de Beenen, maaken. Ze draagen bepaaldlyk den naam van *Bloedſpatten*, om dat ze veelal gevonden worden, in de bekleedſelen der bloedvaten, uit welker verdikking, mitsgaders, volgens andere, uit zenuwvogten, zy ontſtaan; weshalven dezelven week zyn, en, by verzweering, een bloedagtigen, of zenuwagtig vloeienden etter opgeeven. Deeze ſoort van Spatten, in welker kennis de Liefhebbers van Paarden belang ſtellen, heeft, in verſcheiden Landſtreeken, verſchillende benaamingen. Het opzwellen van

van de Waai heet, by voorbeeld in Vriesland, het bloeien op den Dolk, en word ook wel een Bos genoemd; elders bedoelt men, door Haanenſpat, die trekking, door de Spatten veroorzaakt, welke den Agterpoot van het Paard, met een vooruitſteekenden ſtap, als den ſtap der Haanen doet gaan; dat men ook met recht kramptrekking noemt. Een ongemak, 't welk, door het beweegen van het Been in 't loopen vermindert, 't en zy 'er reeds verouderde Spatten plaats hebben; men zou het gevolglyk ook *Krampſpat* kunnen noemen. Voorts draagen zy den naam van Bosſen, drooge, zagte Spatten, en meer dergelyken naar de verſcheidenheid in welke zy voorkomen; dog meerendeels bepaalt men zig tot de drie opgemelde benaamingen. Men heet ze *Koeieſpatten*, als zy tot een vast gezwel aan de Pyp, of omtrent de hakken, vast gezet zyn; *Bloedſpatten* als zy week zyn; en *Beenſpatten*, wanneer zy als 't ware beenagtig, of aan 't Been verknogt zyn. De meeste verwarring, egter, welke hieromtrent plaats heeft, ſchynt my toe te ontſtaan uit het vermengen der *Gallen* en *Spatten*; dewyl onoplettenden hier dikwerf het een voor het ander neemen; ſchoon de *Gallen* al vry veel van de *Spatten* verſchillen. De *Gallen* naamlyk zyn eerder blaasagtige gezwellen van de Klieren, tusſchen de huid, dan peesagtige of bloedagtige en beenſoortige verhardingen. Zy zyn gemeenlyk weekagtig, en zelfs dikwils plaats veranderend, waarom ze ook *Vlotgallen* heeten. Men vind ze

HET PAARD.

Gallen.

HET PAARD.

doorgaans in een vlies beslooten, en meestal aan de Hakken der paarden. Men spreekt ook van *Steengallen*, die zig inzonderheid aan de kroon der hoeven vertoonen, en dus *Hoefgallen* mogen heeten. Deezen hebben dikwerf gemeenschap met de klooven, die men aan de hoeven, ja ook aan de Waai bespeurt. Maar de *Steengallen* behooren eigentlyk tot den Voet of den Hoorn; en worden tot drie soorten gebragt. De drooge, die uit eene te sterke schraalheid of dorheid ontstaat; de Hoornagtige, die den hoef als hoornagtig doet uitgroeien of ondermynt; waarom men ze ook Binnenshoorns noemt; en de gedrukte, die door kwetsing veroorzaakt is. Hier benevens betrekt men ook onder de Steengallen de *Kogelscheuren;* dat is, wanneer de Kogel, digt aan de kroon, mede door eene verhardheid, barst en scheurt. Deeze gallen kan men best vergelyken by de Lykdoornen, of Nagelzweeren, waar mede ze naast overeenkomen.

Steengal en Kogelscheur.

Krappen of Scheuthakken.

Buiten de dus ver gemelde gebreken zyn ook nog aan de Pooten zeer algemeen bekend, de *Scheuthakken*, of, zoo als de Boeren zeggen, de *Schythakken*, die men ook *Krappen* noemt. By OEBSCHELWITS, en elders worden dergelyke gebreken ook onder den naam van *Blaasgal*, en met onderscheid *Klemmenden Blaasgal*, aangeduid; gelyk ook *Ringelzwel* hier toebehoort. Deeze zeer misstandige Scheuthakken hebben, schoon zy onder de eigentlyke Spatten of Gallen niet geteld worden, en uit andere oorzaaken

ken ontſtaan, niettemin vry wat van den aart der Spatten. Eigentlyk is de Scheuthak een gezwel, of eene ſamenſtolling van vogten; die, het zy ze door ſtooting, kneuzing, of misſchien ook wel door eene ſamenvloeijing van Spatten veroorzaakt word, de hak of waai zoo doet zwellen, dat dezelve onmaatig uitſteeke; in zoo verre dat de drek, zelfs als het Paard ſtaat, 'er altoos op valle, waarom men dit gebrek *Schythak* noemt. Voorts vind men, het zy aan de hakken of aan de ſchenkelen, veeltyds enkele rooven, die men *Karbonkels* heet; dog tot de Rasp of Schurft behooren.

HET PAARD.

Verlamde Kramp-aders.

Wyders komt hier by weleens eene ganſche verlamming in de aderen en peezen, die in de hak doorloopen; welk ongemak, als behoorende tot de zoogenoemde Kramp-aders, den naam van *Verlamde Kramp-aders* bekomen heeft. Hierbenevens hebben de Paarden, het zy het gallen, Spatten, of wel natuurlyke dikke kooten en kroonen der hoeven zyn, een leelyk en zeer gemeen gebrek aan de kooten, dat men *Strykkooten* noemt, en welks gevolg de Voerlieden *Stryken* heeten; om dat de pooten, in dat geval, onder het gaan, geduurig tegens elkander ſtryken. Hier door heeft het Paard ſteeds openingen en opengeſchrynde Pooten, dat een afſchuwelyk gebrek is; nademaal men de wond altoos open ziet.

Egelvoet.

Eindelyk is 'er aan de kroon nog een misſtand, dat men *Egelvoet* noemt; dat is als de hoeven om de kroon borſtelig en verkeerd opſtaan; dog de rechte *Egelvoet* is de

Mokpoot, zo genaamd om zyne rondheid, in de gedaante van een Egel.

Als men van de uiterlyke wanſtalligheden en kwaalen der Paardenbeenen ſpreekt, dan vestigt zig de aandagt der kenners, by uitſtek, op dat gedeelte der beenen, 't welk men *Voeten* of *Hoeven* heet. 't Is naauwlyks te gelooven hoe veel oplettendheids hier toe vereischt worde; van waar de kennis deezer gebreken een rechten kenner, en derzelver geneezing, een goeden Hoefſmit maakt. Wy zullen ze, even als de voorigen, met een kort woord melden. Ze zyn, buiten de Steengallen, Kogelſcheuren en dergelyke reeds opgenoemde gebreken, zulken, die toevallig veroorzaakt worden; of zoodanigen, die uit de natuur zelve den Paarden eene wanſtalligheid geeven. Tot de eerſte ſoort heeft men vooral te brengen de *Overhoef*. Deeze benaaming is ontleend van de voornaame oorzaak van het ongemak; te weeten van het overtrappen van den hoef op de kroon van den voet; 't welk onze Hollanders *aanſlaan* noemen; dat is, als de hoef van den voorpoot, in 't loopen, de kroon van den agterpoot treft. Maar 't ontſtaat ook wel uit eigentlyk overſtappen; of het trappen zelven; mitsgaders uit kneuzingen, die andere Paarden, door elkander te betrappen, te wege brengen. In dien zin houd men de *betrappingen*, 't zy van 't Paard zelve of van een ander, ook voor toevallige gebreken; zoo dat men zelfs drie ſoorten van betrappingen opnoeme. De eerſte, of de enkele, betrapping beſtaat, in eene

Overhoef.

ne kneuzing van weinig belang, of eene afſchuuring van het vel; veroorzaakt door het aanſlaan van den agterhoef tegens de koot van den Voorpoot, of ook veel al door het overtreeden. Hier nevens voegt men de heimelyke betrapping; dat is zulk eene kneuzing of kwetſing, die inwendig, in de hielen en aan de peezen der kwartieren, blyft. En ten laatſte ſpreekt men van de Hoornbetrapping, die zig op den rand van den Hoorn zet, of daar in doordringt; welk ongemak den Hoorn, en het leeven door toeneeming van etterwording, dermaate kan aandoen, dat de hoorn, de ſchoen of hoef, eindelyk geheel afvallen. Men heet dit dan *Onthoeving*, of ook *Hoornval*, als aanduidende het afvallen van den Hoorn; die, 't welk in de Paarden opmerking verdient, vervolgens weder van onderen aan opgroeit; waardoor zig dan een nieuwe hoorn formeert; waar tegen, in veele andere dieren, de hoorn; of eigentlyk de nagelen, als ze afgevallen zyn, van boven aan 't been beginnen uit te botten; dog als men den oorſprong der Hoeven uit de kwartieren of verzenen nagaat, zal dit op het zelfde uitkomen. Men zou hierby nog wel eene vierde betrapping kunnen voegen, en, indien men 't verkoos, 'er zoo veelen ſtellen als 'er naams verdeelingen in den voet plaats hebben. Dus vind ik onder anderen gewag gemaakt van eene *Kroonbetrapping;* dog deeze is zeer gevoegelyk te betrekken tot den *Overhoef*, in de uitgeſtrektſte betekenis, in welke die benaaming onder onze Natie vry algemeen

HET PAARD.

HET PAARD. gebruikt wordt; zelfs zoo, dat men 'er door de bank alle de opgenoemde betrappingen onder begrype. Kiesche kenners, nogtans, maaken hierin, met recht, een weezenlyk onderscheid, en verstaan, door een Overhoef, bepaaldlyk een eeltig gezwel, dat zig tusschen den Kogel en de Kroon zet; het welk de kroon over den hoef doet uitsteeken. Dit gebrek is zeer zigtbaar, en hier door te meer bekend; de Veulens, te jong bereeden, zyn 'er zeer vatbaar voor; en onze Hollandsche Boeren, dit weetende, zullen ook daarom hunne Paarden zeer zelden vroeg beryden. Ondertusschen zyn 'er ook andere oorzaaken, welken hier toe medewerken; als, by voorbeeld, eene verrekking of verstuiking, eene aanhoudende arbeid, een groote vermoeijing, en een ongenadig afbeulen, waar door de gelederen bovenmaatig verhit worden en zwellen. De gevolgen hier van zyn, in de eerste beginzelen, kleen; het daar uit ontstaande gezwel is week, maar 't word naderhand geheel eeltig en hard; dat voorts de gewrigten, peezen en banden dermaate belemmert, dat ze verstyven; zoo dat het Paard ongeneesbaar mank gaa, de kroon eindelyk zelve uitdroogt, en veel boven den hoorn uitsteeke. Men benoemt dit ongemak, als een byzonder gebrek, wel met de benaaming van eene *drooge Kroon*; dog het ontstaat niettemin, of uit de gemelde oorzaaken van den Overhoef en betrapping, of, zoo 't etteragtig is, uit de oorzaak der Mokpooten en derzelver kwaade stoffen. Voorts betrekt men ook hier

toe

toe het *Overkooten*, dat eigentlyk een gebrek is, 't welk, door verlamming van de eene en inkrimping van de andere peezen, of zelfs der zenuwagtige bekleedſelen, den kogel zoo ſterk voorwaards doet uitſteeken of uitpuilen, dat dezelve onregelmaatig over de kroon van den hoef gaa, of liever als gelyk met den voet worde: daar anders de kogel een cieraad aan den inham van het gewrigt is. HET PAARD.

Wyders doen zig, in den eigentlyken Hoef of Hoorn, en de Kwartieren der voeten, zigtbaare gebreken op, welken by onze Natie, niet minder dan elders, ſterk in aanmerking komen. Hier toe behooren inzonderheid de volgende. (1.) De *Volvoet*, met welke benaaming men aanduid, dat de voet of hoorn van het Paard te hoog en onwelſtandig dik is. (2.) De *Naauwvoet*, hierin beſtaande, dat de voet of hoorn, naar evenredigheid van de koot en den kogel, te klein is, en platagtig rond als 't ware recht, en niet met eene geregelde ſchuinte nederloopt, zoo als in een fraai Paard vereischt word: waartoe men mede betrekt eene ſoort van inkrimping en inteening van den hoef; bekend by 't woord *Hoefzwinden*, dat zoo veel zegt als verdwynen of naauw worden. (3.) De *Platvoet*, zoo genaamd, om dat de voet plat en breed voorwaards uitloopt, waarmede de Hoorn dan, zelfs van de kroon af, platagtig nederglooit. Een gebrek, dat zeer misſelyk ſtaat, en dikwils gevonden word by Paarden, die veel in 't zand loopen en arbeiden, (4). De *Spitshoef*, waar mede *Spisthoef.*

 de

HET PAARD.

de men bedoelt, dat de hoef, in ſtede van eene juiste rondigheid, of een rondagtigen rand, van onderen aan de zool te hebben, ſpits en ſcharp toeloopt. Met deeze vier opgenoemde gebreken is 't egter zoo geſteld, dat ze nog al door 't veegmes en afvylen, als anderzins, te gemoet gekomen, en meer of min verholpen kunnen worden; maar, 't geen een kiesch Kenner ook wel dra ontdekt. Van vry ſlegter aart is de *Kwervoet*; een gebrek, dat men ook *Schelferhoef* en *Schelferhoorn* heet; 't welk na genoeg het zelfde te wege brengt, dat by het betrappen plaats heeft: deszelfs herſtelling valt zeer moeilyk, en 't is bykans ongeneesbaar.

Vyt of Fik.

Voorts komt hier, aan dit gedeelte van den voet, nog in aanmerking, de *Vyt*, by de Vriezen de *Fik* geheeten; een gevaarlyk ongemak aan den voet der Paarden. Het zet zig agter aan de verzenen, en behoort mede veelal onder de gebreken, die door vertrapping op ſpykers, ſteentjes en ſplinters ontſtaan; mogelyk word het ook wel veroorzaakt, door te veel in 't leeven te beſlaan, en de verzenen en ſtraal te veel af te ſteeken. De Vyt zit, by wyze van een ſponzig of vliezig uitwas, meestal aan de agtervoeten, agter aan den hoef, en ſtinkt zeer verdervelyk: by toeneeming maakt zy de zelfſtandigheid der hoeven en der peezen week, zoo dat het Paard ſchroome zyn poot neder te zetten: dit noemt men *Vyterweek*. Uit hoofde van het voortvreetende verderf, heet het ook wel *Kanker* in den voet: en elders draagen dergelyke gebreken

den

den naam van *Stol;* dog waarom weet ik niet; gelyk my ook niet bekend is, wat het woord *verpeld*, waar mede men de kneuzing onder aan den ſtraal bedoelt, betekend. HET PAARD.

Wyders is 'er nog een gebrek aan de Hoeven, maar van vooren, dat men, naar deszelfs gedaante, *Kameelpoot* heet. Het zelve beſtaat hierin, dat de hoorn, onder de kroon, holagtig uitloopt, de zool van den hoef verre vooruitſteekt, en geheel plat nedertreed. Even zoo heeft men ook hoeven, (dog deezen zyn niet heel gemeen,) die zig, als 't ware, gekliefd vertoonen; welken men dan, naar hunne gelykheid aan de gekliefde pooten van 't Rundervee, *Kalfspooten* of *Splythoeven* heet. Voeg hier by, dat men, door de benaaming van een *Beestevoet* of *Koepoot*, ook aanduid, dat de onderſte pyp of ſchenkel, benevens de kogel en de hoef, wat inwaards geboogen ſtaan, en den ſtand van een Koepoot hebben; daar ze anders, in welgemaakte Paarden, recht en welſtandig zyn. Hier benevens ontdekt men niet zelden, dat 'er, het zy door verzuim van de hoeven af te vylen en ſlegt beſlaan, of uit den aart der hoeven zelven, het intrappen van Spykers, en dergelyken, in de hoeven van onderen ſcheuren komen, die zig ſchilferagtig van elkander verwyderen. Dit gebrek noemt men *Scheurvoet* en *Scheurhoef*, ook wel *Hoornskloot* en *geſcheurde Hoef:* dan het word veelal betrokken onder de algemeene bekende benaaming van *kwartiervoet*, by verkorting *kwer-* of *queervoet;* dewyl het onderſcheid ſlegts in de zitplaats beſtaat. Eigen-

Kameel-poot.

Kalfspoot of Splyt-hoef.

Beestevoet of Koepoot.

Scheurhoef.

HET PAARD. *Kwartiervoet.*

genlyk zyn *Kwartiervoeten* ſcheuren, onder aan de hoeven, op de zyden, of de zydelingſche deelen der hoeven, welken men *Kwartieren* heet; of ook geduurige ſcheuringen en drooge afſchilferingen aldaar ter plaatſe. De voornaamſte oorzaak van dit ongemak is de uitdrooging van den Hoorn; waarom zorgvuldige Stalbedienden de Hoornen met ſmeeren wel onderhouden; dog de uitdroogende ouderdom brengt dit gebrek, desniettegenſtaande, in oude Paarden veeltyds voort. Het ontſtaat daar benevens, buiten andere oorzaaken, ook wel uit de onagtzaamheid der Smeden, die den Hoorn, in plaats van uit te ſteeken, te ſterk uitbranden. In dat geval worden die vogten, of leemige ſtoffen, welken den Hoorn op eene allerbyzonderſte, en voor de ontleedkunde nog onbekende, wyze, voeden, door deeze toeſchroeijing in derzelver werkzaamheid belemmerd. Wanneer het Kwartier, om dit ter deezer gelegenheid nog te melden, natuurlyk kleen en inkrimpig is, byzonder aan de veerzen, dan noemt men zulk een Paard *Naauwveerzig*. Ten laatſte merkt men hier nog op, dat men de eigentlyke Kwartiervoeten vry algemeen by onze Boeren-Werkpaarden vind, vooral by dezulken, die op de klai werken, en in drooge zanden loopen; waartoe ook hunne wyze van beſlaan het haare kan toebrengen. Veelen onzer Boeren, naamlyk, beſlaan hunne Paarden, vooral de Ploegpaarden, ſlegts aan de voorpooten, en laaten de agterſten onbeſlaagen; om dat zy gelooven, dat de Paarden,

den, hoe platter en breeder de agterhoeven zyn, des te beter door de kluiten kunnen trappen. Hierby komt nog, gelyk zy zeggen, dat de voorvoeten, als de eersten in 't veur of in 't voortgaan werkende, den zwaarsten trek doen, en derhalven gehoefd moeten zyn. Dit is de eenige reden die ik, na een herhaald onderzoek, hier van heb kunnen te weeten komen: dan zy erkennen tevens dat dit dikwerf eene oorzaak van scheurvoeten zyn kan.

Vraagt men nu, daar ik hier mede myne schetswyze ontvouwing van de voornaamste uitwendige gebreken der Paarden denke te sluiten, of veelen deezer gebreken, die de Paarden zoo aan 't lichaam als aan de voeten bekomen, in de vrye Natuur plaats hebben, zoo is myn antwoord, ik geloof Neen; en hier in zyn alle Paardenkenners vry eenstemmig; ook vinden de Schryvers over dit onderwerp de meeste oorzaaken deezer gebreken duidelyk in de behandeling en 't gebruik der Paarden door de Menschen, dat by onderscheiden Natien zeer verschillend gevonden word. Hier uit is dan voorts natuurlyk ontstaan, dat de plaatsingen en benaamingen der gebreken grootlyks vermenigvuldigd zyn; waartoe de Franschen, welken den roem van in de Paardenkennis uit te munten, verdienen, niet weinig het hunne toegebragt hebben. Maar zy hebben, door dit vermenigvuldigen van gebreken en naamen, de Paardenkennis te gelyk by uitstek lastig gemaakt. Hunne Schriften, hoe keurig vertaald, worden daardoor veelal te ver-

HET PAARD.

verheven voor een algemeen nuttig gebruik; en de Paardenkennis blyft dus eene weetenſchap voor maar zeer weinige Liefhebbers, die geduld en yver genoeg hebben, om alles zoo naauwkeurig na te gaan. De Boerenlieden, aan den arbeid en hunne broodwinning verbonden, die nogtans de meeste Paarden aanfokken, hebben geen tyd om zig tot veel leezens en tot zulk een ſtipt nadenken te ſchikken. Ook zyn ze, hoe ſchrander, en van een goed natuurlyk oordeel, vreemd van uitheemſche kunstwoorden. Ik heb my ook, om die reden, in deezen bepaald tot eene korte ſchets, en, zoo veel ik kon, tot het gebruiken van bekende Vaderlandſche benaamingen; waar mede ik, zoo ik vertrouw, het zaaklyke, dat tot de voornaamſte gebreken der Paarden behoort, verſtaanbaar heb voorgedraagen. Gaarne was ik ook in eenige byzonderheden der Geneeswyze getreeden; dog myn beſtek liet zulks niet toe. 't Was wel te wenſchen, dat men in de laatere Werkjes, die keurig genoeg over dit Stuk geſchreeven zyn, het oog wat meer gevestigd had, op derzelver gebruik voor den Landman; om hem, niet ingewikkeld, maar plat en goed raad te geeven; op hoedanig eene manier onze oude Paardenboekjes ingerigt zyn. Men moge het *Huismans Handboek*, voorgeſteld in den *Frieſchen Stalmeester en Koeiendokter*, houden voor byeengebragt uit andere Schryvers, en het zelve beneden eenige andere Schriften plaatſen; ik durf, zonder andere kundige te kort te doen, het zelve, na dat van BOURGE-

LAT

LAT en VITET, wel aanbeveelen, als een algemeen nuttig Hand- en Huisboek, regt geschikt, om zoo wel onze Hollandsche als Friesche Boerenlieden, vooral Land- en Veebouwers, eene goede behandeling van het Vee te leeren. Men zal 'er, hoewel niet zoo veele remedien als andere opgeeven, egter de meestnoodigen voor ons Land in vinden. HET PAARD.

Na dus de voornaamste uitwendige gebreken der Paarden opgegeeven te hebben, zou ik nu nog wel iets van de inwendigen dienen te melden; dan dit onderwerp is my van te veel omslags, om het in dit Werk te behandelen; waarom ik 'er slegts kortlyk eenige algemeene aanmerkingen over zal mededeelen. De Paarden hebben, even als de Menschen, zeer veele onderscheiden en samenloopende gebreken; ze zyn, buiten den Droes en de Dampigheid, eene natuureigen kwaal der Paarden, by voorbeeld, onderhevig aan buikpynen, koortsen, kliergezwellen, Lies- en andere breuken, zelfs dikwils tot openingen in den buik. Voorts krygen de Paarden ook stuipen, schielyke beroertens, en worden dol, dat men de *kol krygen* of *kolderen* noemt, het welk hen, met den kop tusschen de beenen, tegen alles doet aanloopen. Met deeze kwaal zyn de Paarden nu en dan bezet, dog ze is egter, althans naar myne opmerking, in Holland niet zeer gemeen. Men telt hier onder ook zulke Paarden, die men voor gekke Paarden hóud; om dat zy met springen, slaan, vallen, liggen, en dergelyken, allerleie kuuren

HET PAARD. ren bedryven, en tekens van krankzinnigheid vertoonen. Hier uit is zelfs ontſtaan, dat men van iemand, die van 't een op 't ander valt, en alles door een praat, by vergelyking, gewoon is te zeggen, dat hy *koldert*.

By gelegenheid van dit kollen of kolderen, kan ik niet na laaten ook gewag te maaken, van het gemeene gevoelen hier te Lande, wegens eene benaauwtheid, die het Paard, zoo zy zeggen, 's nagts overkomt; en welke zy met den naam van de Nagtmerrie benoemen. 't Is overbekend, dat de Paarden, des nagts, dikwils angſtig en ſchrikkig zyn; 't gebeurt dus wel, dat een Paard, met angst bevangen, des nagts ſchrikkende uit zyn ſlaap opryst, ſchopt en ſlaat; maar dat een Nagtmerrie, een zoogenaamd weezenlyk Spook, de oorzaak hier van zou zyn, zal geen geoeffend verſtand gelooven. Men heeft het ongetwyffeld aan dezelfde oorzaaken toe te ſchryven, als die by de Menſchen benaauwde droomen verwekken; als daar zyn, dikbloedigheid, een diepe ſlaap, eene ongeſteldheid, der maag en dergelyken. Intusſchen is dit denkbeeld veelen bygeloovigen Landlieden niet uit het hoofd te praaten; en een Boer, die 'er ſterk mede ingenomen is, houd gemeenlyk een Bok op den Paardenſtal; meenende dat de Nagtmerrie zelve voor de Bokken angſtig is; en dat het ſterkriekend uitdampende zweet der Bokken de Nagtmerrie, door den reuk, verjaagt: zoo dat de Nagtmerrie of kolrydſter den Stal voorby gaa. Ik heb, daarenboven, onder de Boeren eenigen gevonden, die 'er zig voor uit-

uitgaven, om, door het omwinden en ontwinden van een mes, te zeggen, op wat plaats de Nagtmerrie of Kolrydſter gereeden had, en op welk Stal zy ſtond te komen; dog deeze onderneeming liep meest altyd ſlegt af. Wenſchelyk ware het, dat de Landzaaten eenmaal zulke grollen geheel en al uit hun hart verbanden. Middelerwyl heeft egter het Paard door de *kol*, of den *kolder*, (waar van vermoedelyk het *kolryen* zyn oorſprong heeft,) weezenlyke ziekten, welken de hersſenen aandoen, en het Beest krankzinnig maaken. Daarbenevens is 'er eene ongeſteldheid, welke den Paarden byzonder eigen is, die men bevangenheid noemt; welke veroorzaakt word, door het Paard den adem te ontryden, en te ſterk in 't zweet te jaagen, 't welk dan door de koude te ſchielyk opdroogt: dat men *bevangen ryden* heet, en 't uitwerkſel van een dollen Voerman is. Wyders vind men een Paard ook onderhevig aan hartkloppingen, bloedwateren, en verſtopping in de blaas; ja het graveel en de ſteen is onder dezelven niet zeldzaam. Dit gaat zoo verre, dat men meermaals Paardenſteenen van eene ongemeene grootte uit deeze Dieren haale; en 't verwondert my, dat men, wegens deeze ſteenen en het Steengraveel zoo weinig melding by de Paardenkenners ontdekt; ik heb tot nog, nopens den aart deezer kwaale weinig geboekt gevonden. — 't Is egter by de Natuurkundigen en de Verzamelaars van dierlyke Steenen gansch niet onbekend, dat 'er, zoo in de Blaas, als in de Nieren zel-

HET PAARD.

HET PAARD.

ven van verſcheiden Paarden hier te Lande, verbaazend groote Steenen groeien, en dat men in de Galblaas der Paarden, even als in die der Osſen, meermaals ſteenagtige Takſchietingen vind. De Paardenſteenen hebben zelfs eene zekere waarde; men ſtelt ze by de Bezoardſteenen, onder den naam van Paardenbezoard; en ze zyn inderdaad, in glans en laagswyze omkorſting, aan den Bezoard gelyk; dog ze verſchillen merkelyk in grootte. Myn geagte Vriend, de Heer JOAN COENRAAD BRAND, welke een ſchat van Bezoard en dierlyke Steenen bezit, heeft ook eenige Paardenſteenen; en inzonderheid één, welke, door A. SEBA, in zyn *Muzeum* afgebeeld is, die wel 2½ pond weegt, en 4 duimen middellyns heeft. Deeze Steen is zeer fyn van Laagen, welke niettemin zeer duidelyk kenbaar de eene op de anderen gezet zyn: voorts is dezelve van buiten ongemeen glad en olyfkleurig, zo als ze meest altyd gevonden worden. Wanneer men zulke Paardenſteenen in 't midden doorſlaat, dan ontdekt men, even als in de Bezoards, in 't midden eene kern van een houtje, ſtrootje, of ander lichaam, om 't welke de Steen zig gezet heeft. Men ſchryft, op goeden grond, den oorſprong deezer Steenen aan dezelfde oorzaaken, als dien der Menſchenſteenen, toe: dog ze zyn minder broos en kalkagtig; zynde in tegendeel ongemeen glad en vast. Een Paard hier mede bezet, vervalt gemeenlyk in eene kwyning, waaraan het, uitteerende, eindelyk ſchielyk ſterft. Naar 't getuigenis der Vilders, indien

dien ik op hun berigt aan kan, vind men in Paarden, die, zonder bevangen te zyn, of den Droes te hebben, ſchielyk ſterven, meest altoos het begin van ſteenwording, of reeds een werklyk gevormden Steen: niettemin zyn de grooten zeer zeldzaam. HET PAARD.

Men begrypt ligtlyk dat zulk een Paard ook veelal onderhevig is aan opſtopping van 't water; dog deeze kwaal ontſtaat niet minder dikwerf uit de onbarmhartigheid der Voerlieden. Een Paard naamlyk pist altoos ſtilſtaande, en het heeft eenige ſtonden noodig eer het aan 't pisſen raakt; het wil zelfs in een ſtand van volkomen rust zyn. Kundige Voerlieden letten 'er daarom zeer nauwkeurig op, of het Paard dringt om te pisſen. Zo dra zy zulks meenen gewaar te worden, houden zy ſtil, en fluiten, als willende het Paard een teken van rust geeven; welk teken onze Paarden ook verſtaan, zy zetten zig op hunne rust; maar, als zy niet pisſen willen ſlaan zy de ooren, ſtaan ſtil, en zien eens om, als of ze den Voerman wilden antwoorden, dat 'er nog geen drang is: van daar onder onze Natie het ſpreekwoord, *'t is vergeefsch gefluit, als 't Paard niet pisſen wil.* By deeze melding van de opſtopping der Pisſe, kan ik niet wel nalaaten, gewag te maaken van de koude Pis, of het ongemak, dat men *Louterſtal* heet. Het zelve ontſtaat uit de verandering van het Water, dat de Paarden drinken; het welk in ons Land, hoe kleen van omtrek, eene aanmerkelyke verſcheidenheid heeft; gelyk wy, by het verhandelen van 's Land Wateren, ge-

HET PAARD.

toond hebben. Voornaamlyk komt hier, ten opzigte van de Paarden, in aanmerking het verſchil van zoet en zout Water: een onderſcheid dat men in Holland op kleene afſtanden, by voorbeeld te Haarlem en Amſterdam, en zelfs korter by, ontmoet; het welk dikwils aanmerkelyke toevallen in de Paarden veroorzaakt. Een Paard, dat te Amſterdam woont, en gebruikt word, of, om op zyn Sleepers te ſpreeken, door den tyd een Amſterdammer word, zal, eer het recht aan het drinken van brak water gewoon is, eenigzins kwynen en moeilyk, of met poozen, pisſen; tot dat de Natuur, die lydzaame Zorgmoeder der Dieren, het Paard eindelyk daar aan doe gewennen, zoo dat het 'er niet meer van weete. 't Zy intusſchen den geenen, die met hunne Paarden, welken aan zoet water gewend zyn, voor een korten tyd in brakke ſtreeken, of te Amſterdam, ſtallen, geraaden, hier omtrent zorgvuldig te zyn. Braave Stalhouders, die weeten wat een Paard toekomt, neemen zulks ook wel in agt; en men is aan ſommige uitſpanningen, inzonderheid om of aan en in Amſterdam, gewoon af te vraagen, of het Paard wel aan brak water gewend zy? Is dit onvoorzigtig niet gadegeſlaagen, en krygt dus het Paard, door brak water te drinken, den Louterſtal, de koude Pis, of de Hortpis, zoo als de Boeren ſpreeken, dan bedient men zig best van pisafdryvende middelen. Onder de meer gedugte kwaalen, die we niet wel ſtilzwygende voorby mogen gaan, behoort verder vooral de *Klem*, niet on-

ongelyk aan eene beroerte; dewyl 'er veele Stuipen onderloopen. Men houd dit gevaarlyke ongemak der Paarden, indien eene tydige aderlaating, dragten, en andere uitwendige middelen, niet helpen, voor doodelyk. De Klem bevangt de Paarden schielyk, voor al in het Hoofd en de Kaaken. De Mond is dan dermaate vast geslooten, dat sterke kragten en werktuigen denzelven niet openen kunnen; waar door men buiten staat is om eenige inwendige middelen te gebruiken; de Hals staat insgelyks onbeweegelyk; hier by komen zwaare zenuwtrekkingen, hartkloppingen, het verdraaien van de oogen, kortom, alle toevallen, die eene onverhoedsche beroerte en kort aanstaanden dood voorspellen; inzonderheid als 'er na de aderopening geen bloed volgt. Eene niet minder spoedig opkomende kwaal, in haare benaaming den Paarden alleen eigen, is de *Vyver*, zoo genaamd, om dat ze zig het sterkst in de *Vyverklieren* vertoont. Dit ongeval, dat zeer schielyk opkomt, en eene spoedige hulp vereischt; is het uitwerksel van eene schielyke verkoudheid of bevangenheid; die uit eene groote verhitting met sterk zweeten, en eene spoedig daarop volgende opdrooging en verkilling der porien, ontstaat; waarvan by 't gewag maaken van den Droes reeds iets gemeld is; en waar mede ze ook, ten aanzien der oorzaaken, veelal overeenkomt. Voeg hierby, als een ongemak, dat dikwils het gevolg is van den Droes, Dampigheid en Bevangenheid, het *Longevuur*. Eene bekende Paardeziekte, of eene verder-

HET PAARD.

HET PAARD.

vende ontsteeking in de Long, die men, naar den verschillenden aart deezer Longteering, verrottend, besmettend, galagtig, droog, of ook wateragtig noemt. Wat de eigenlyke *Schurft* betreft, dezelve is, in andere Landen, mede eene gewoone Paardeziekte; dog in Holland is zy, schoon men 'er ook Paarden aantreffe, welken hier door aangedaan worden, niet heel gemeen. Het meeste schurftagtige vertoont zig veel al op de Schoft, aan den Hals en aan de Ooren; maar dan krygt dit ongemak den naam van *Varent*, *Halsrooven*, en *doorryden op de Schoft*. In dit Schurft ontdekt het Microscoop diertjes, welken men *Schurftluizen* noemt: dan de Paarden zyn, buiten dit, ook door Luizen geplaagd, welke FRANCISCUS REDI ons vertoond heeft: en daarbenevens hebben zy builen tusschen de huid, in welken insgelyks diertjes zitten, die uit vliegen gebooren zyn. Voor 't overige kan een Paard kwynen aan Wormen, aan verstopten afgang, aan loop, en meer dergelyke kwaalen. Gemeenlyk krygen onze Paarden, als zy van den Stal ter Weide gaan, een merkelyken afgang, en worden loslyvig; dog dit hangt af van 't voedende gras, en strekt hun ter gezondheid; maar de kwaade loop is van een slegter aart, als ontstaande uit bedorven vogten in het Darmchyl. Aangaande de Wormen, hieromtrent heeft een groot onderscheid plaats; de meeste Paarden hebben korte dikke Wormen, die als aan de Maag hangen, welken hun, als ze niet overtollig veel zyn, weinig of niet deeren: maar 'er

'er is eene fchadelyker foort, die zig, by wyze van Lintwormen, in de Darmen zet. Men verdeelt de gewoone en genoeg bekende Wormen in drie foorten: te weeten, in lange Wormen, die de fchadelykften zyn; in dikke korte Wormen, die zig veeltyds in den Mastdarm onthouden, en ook in den drek der Paarden gevonden worden; en eindelyk in korte als 't ware driekantigronde Wormpjes, die in den Krop der Paarden nestelen, en mede zeer fchadelyk zyn: deezen zetten zig ook aan de Maag vast, welke zy dan by toeneeming doorknaagen. Behalven deezen hebben de Paarden nog uitwendige Wormen, die in Etterbuilen onder de huid woonen, en tot vliegen verwandelen. Men noemt ze *Vaarnen* of uitwendige Wormen, en verdeelt dezelven insgelyks in foorten. Als daar zyn; (1.) de vliegende Wormen, zo geheeten, om dat men de builen, daar zy in zitten, gemaklyk verfchuiven kan, of misfchien ook om dat 'er vliegen uit voortkomen. (2.) De verbonden Wormen, om dat ze knobbelig aaneen verbonden fchynen te zyn. En (3.) de hennegats Wormen, om dat de buil, waar in ze zitten, eene foortgelyke geftalte heeft. Eindelyk zyn de Paarden nog aan veele gebreken in de teeldeelen en ingewanden, mitsgaders aan teering, kwyning, en eene menigte van andere byzondere kwaalen onderhevig, die hen, gelyk alle andere Dieren, natuurlyker wyze verzwakken, of een ontydigen dood doen fterven. 't Zou overbodig, en buiten ons oogmerk zyn, die allen op te noe-

HET PAARD.

HET PAARD.

noemen; waarom wy, oordeelende genoeg gezegd te hebben van de uitwendige gebreken, en de voornaamſte byzonderheden, die omtrent de inwendige kwaalen nog eenige melding vorderden, tot een vrolyker *Hoofdſtuk* overgaan; waar in wy het gebruik en het nut der Paarden hier te Lande zullen ontvouwen. — Alleenlyk hebben wy het, tot gemak van den Leezer, nog dienſtig geoordeeld, de benaamingen der hier voorensgemelde uit- en inwendige gebreken, zoo als ze in verſchillende Gewesten van ons Vaderland benoemd worden, in een beknopt lystje by een te verzamelen; én 't zelve aan 't einde van dit *Hoofdſtuk* te hegten. De Leezer kan hier, met éénen opſlag, gemaklyk nagaan, aan welke gebreken ieder voornaam gedeelte van het Paard onderworpen is; en tevens zien, van welke gebreken wy in dit *Hoofdſtuk*, en waar ter plaatſe, gewag gemaakt hebben.

TA-

TAFELTJE,

behelzende

De benaamingen der voornaamste uit- en inwendige gebreken der PAARDEN, zoo als ze, met betrekking tot dit *Hoofdstuk*, in orde der Hoofdverdeelingen voorkoomen.

Uitwendige en zigtbaare gebreken.

IN HET HOOFD.	Bladz.
Dikkop. . .	148
Smalkop. . .	150
Ramskop. . .	149
Kaphoofd. . .	
Ingevallen Hoofd. .	149
Plathoofd. . .	150
Osfenkop. . .	148
Spitshoofd. . .	150
Schothoofd. . .	
Kol. . . .	151
Bles. . . .	151
Star. . . .	151
Blaarkop. . .	151
Osfenkol. . .	151
Spitsmuizebek. .	150
Mollenkop. . .	150

IN DE OOREN.	Bladz.
Hangoor. . .	152
Ezelsoor. . .	152
Motsoor. . .	152
Zuiloor. . .	152
Kortoor. . .	152
Kreupeloor. . .	153
Stoutoor. . .	152
Varent. . . .	153

IN DE OOGEN.	
Knokoog. . .	153
Holle oogkuil. .	153
Klootoog. . .	153
Varkensoog. . .	153
Groenoog. . .	153
Glasoog. . .	153

	Bladz.
Maanoog. .	154 155 156
Blaauwoog. . .	
Hoornoog. . .	
Leepoog. . .	154
Traangootig. . .	154
Traanroof. . .	
Traan. . . .	

IN DEN NEUS.

Dikneus. . .	159
Smalneus. . .	159
Dampneus. . .	159
Dompneus. . .	159
Koeneus. . .	159
Kokerneus. . .	159
Roodneus. . .	159
Wydneus. . .	159
Snot, of Snotneus. .	160
Neuswindrig. .	160
Bloeden uit den Neus.	
Droes. . .	160
Goede Droes. .	160
Kwaade Droes. .	160
Valfche Droes. .	160

IN DEN MOND.

Dikfmoel. . .	176
Dikmond. . .	176
Diklip. . . .	176
Smousfelip. . .	176
Hanglip. . .	176

	Bladz.
Hazemond. . .	176
Gefçheurde Laagen.	176
Hangende Rooster.	177
Kribbebyten. .	190
Klem. . . .	176
Haak- of Schilfertand.	176

AAN DEN HALS EN KEEL.

Klierftrang. . .	161
Kliergezwel. . .	161
Halsftrang. . .	161
Maanftrang. . .	161
Keelklier. . .	161
Vyver. . .	177
Vyverklier. . .	177
Strangilioen. . .	162
Verkeerde Hals. .	172
Korthals. . .	172
Hardhals. . .	172
Verkeerde Nek. .	178
Verdikte Maanftreng.	179
Spekhals. . .	179
Verkensnek. . .	180
Borftelhals. . .	179
Overhangende Hals.	180
Steile Spekhals. .	180

IN DE BORST.

Platteborst. . .	173
In de Borst ryden. .	171
Naauwe Borst. .	171

Lan-

	Bladz.
Lange afem. . .	167
Aangewasfen Longen.	171
Dampig. . .	170
Drooge kug. .	170
Hoesten. . .	170
Boeglam. . .	182
Boegroot. . .	

IN DE SCHOUDERS.

Misvormde Schouders.	180
Platte Schouders. .	181
Ronde Schouders. .	181
Zwaare Schouders. .	181
Haaze Schouders. .	180
Haamdruk. . .	178
Hoogfchoft. . .	182

IN DEN RUG EN 'T KRUIS.

Zadelrug. . .	184
Gedrukte rug. .	184
Scharprug. . .	183
Kemelsrug. . .	183
Verkensrug. . .	
Ezelsrug. . .	183
Zadelhair. . .	185
Holle rug. . .	185
Ingevallen Kruis. .	185
Holle Kruislenden. .	185
Bultig Kruis. .	186

	Bladz.
Hoog Kruis. . .	186
Plat Kruis. . .	186

IN DE HEUPEN EN DE BILLEN.

Knokheup. . .	186
Hoogheup. . .	186
Lamheup. . .	186
Lendenlam. . .	186
Hanggat. . .	187
Afval. . . .	187
Welgebroekt. .	187
Smalbroek. . .	188
Platbil. . . .	188
Rotteftaart. . .	187
Schurft. . . .	

AAN DEN BUIK.

Platte zyden. .	188
Hangbuik. . .	188
Dikbuik. . .	188
Liesbreuk. . .	188
Hangende koker. .	188
Lamme koker. .	188
Leggers. . .	189
Zwam. . . .	189
Stolzwam. . .	189
Vratten. . .	189

IN DE POOTEN.

Kromme Pyp. . .	190

Krom-

	Bladz.
Kromme Schenkel.	190
Schuiffelbeen. . .	191
Schevelbeen . .	191
Klosbeen. . .	191
Gekloofde Kniebogt.	191
Rasp. . . .	191
Spat. . . .	193
Bloedſpat. . .	193
Beenſpat. . .	193
Bolſpat. . .	194
Koejeſpat. . .	193
Aderſpat. . .	194
Haaneſpat. . .	195
Krampſpat. . .	195
Dolkbloeijen. .	
Opzwellen van de Waaij.	
Bosſen. . .	
Gallen. . .	195
Vlotgallen. . .	195
Steengal. . .	196
Hoefgal. . .	196
Drooge gal. . .	
Hoorn gal. . .	
Waai gal. . .	
Blaasgal. . .	196
Klemmende Blaasgal.	196
Verlamde Krampader.	197
Opgezwollen Waaij.	
Krappen. . . .	196

	Bladz.
Scheuthak. . .	196
Schythak. . .	196
Ringelzwel. . .	196
Padgezwel. . .	193
Karbonkels. . .	197
Egelvoet. . .	197
Mok. . . .	192
Mokpoot. . .	192
Mokwrat. . .	193
Moerevet. . .	192
Styfpees. . .	
Styfkoot. . .	192
Knobbelkoot. . .	192
Kogelſcheur. . .	192
Slingerkoot. . .	191
Strykkoot. . .	
Overkoot. . .	
Aanſlaan. . .	198
Betrappen. . .	198
Overtrappen. .	198
Peesrotting. . .	

AAN DE HOEV OF HOORN.

Dikke Kroon. .	
Overhoef. . .	198
Hoornval. . .	199
Kroonbetrapping. .	199
Drooge Kroon. .	200
Onthoeving. . .	199

Ver-

	Bladz.
Verpeld.	203
Hoefzwinding.	201
Hoefſchelfer.	
Schelferhoef.	202
Overkooten.	201
Kwervoet.	202
Kwartiervoet.	203
Hoornkloof.	
Scheurvoet.	203
Scheurkloof.	203
Geſcheurde Hoef.	203
Vyt of Fik.	202
Vyterweek.	202
Kwaadzoolig.	
Zoolbuil of Vyt.	202
Kanker in den Voet.	202
Naauvoet.	201
Spitshoef.	201
Volvoet.	201
Platvoet.	201
Kameelvoet.	203
Beestevoet.	203
Kalfspoot.	203
Oſſepoot.	203
Naauwveerzig.	204

L Y S T J E

der

Voornaamſte Inwendige Kwaalen.

min of meer kortlyk gemeld van 207—216.

Dulligheid.
Dulle Kol.
Stille Kol.
Kol.
Nagtmerri.
Hartklopping.
Stuipen.
Buikpyn.
Kolyk.
Koorts.
Verhoudheid.
Dampigheid.
Droes.
Bevangenheid.
Klierontſteeking.
Klem.

Be-

Beroerten.
Graveel.
Steen.
Bloedwateren.
Verſtopping van 't Wateren.
Verſtopte afgang.
Loslyvigheid.
Loop.
Louterſtal of Koudepis.
Teering.
Scherpbloed, of Schurft.
Inwendig Beenbederf.
Kwyning.
Neusbloeden.
Jigt of Kramp.
Darmjigt.
Longevuur.
Moeielyk draagen en verlosſen.
Verteering der Vrugt.
Barſten in den Buik.
Waterzugt. enz.

ZES-

Plaat IV.

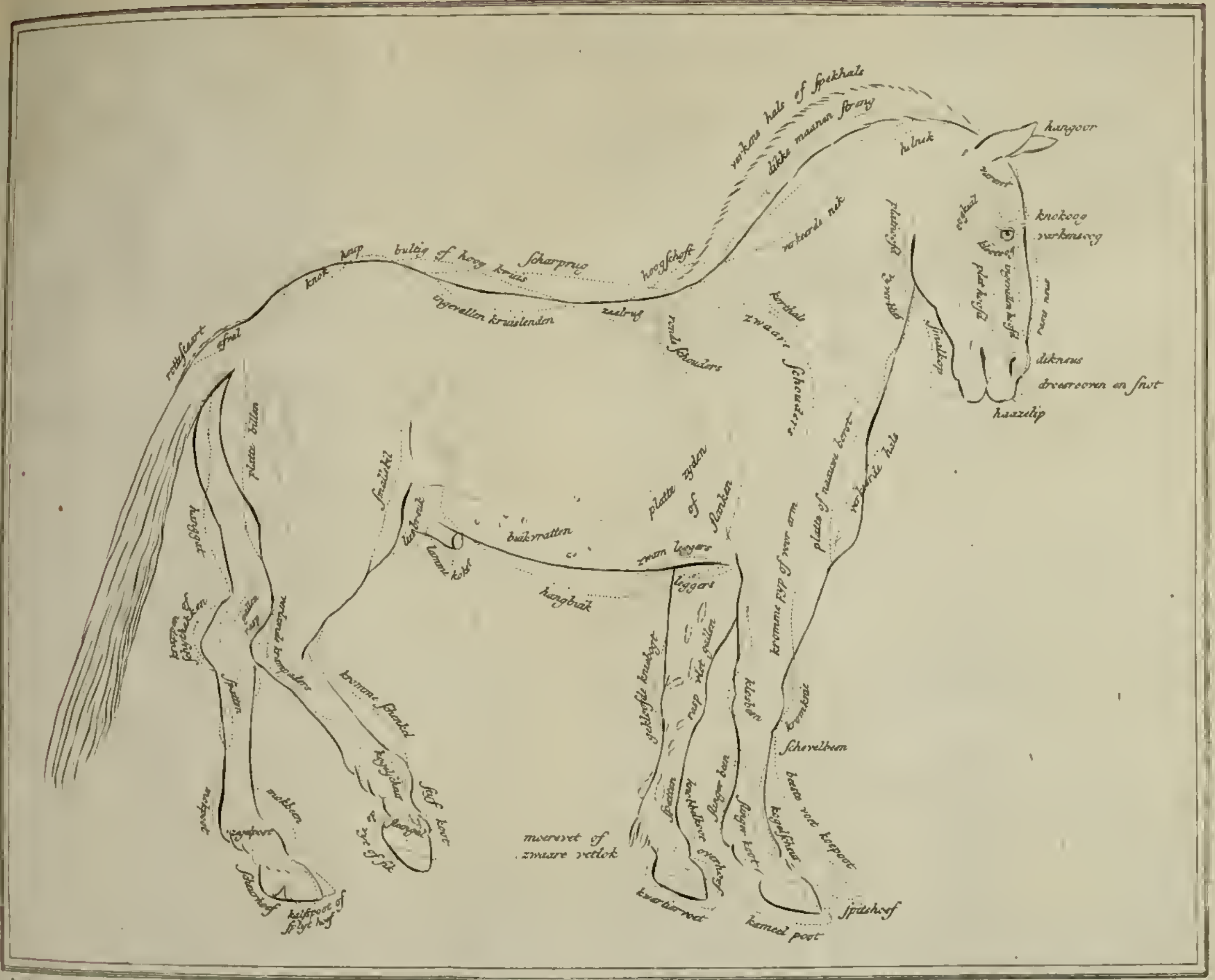

J. L. F. V. Berkhey fecit.

AANWYZING van de PLAATZING der MEEST BEKENDE GEBREKEN, en UITWENDIGE WANSTALLIGHEDEN in een PAARD.

ZESDE HOOFDSTUK.

Behelzende het hoofdzaakelyke van het Nationaale gebruik, nut en dienst, der PAARDEN; *byzonder het Hollandſche en Frieſche Harddraaven.*

Zoo wel de natuurlyke ſchoonheid, als de natuurlyke Gebreken van onze Vaderlandſche Paarden dus ver voorgedraagen hebbende, word het tyd, om derzelver nationaal Gebruik te beſchryven. Men zou, 't is waar, hier, in den eerſten opſlag, mogen vraagen, of de Paarden in het eene Gewest van eenig meer byzonder gebruik waren, dan in het andere? nademaal men overal de Paarden, tot het trekken en draagen van zwaare lasten, als mede, om 'er op te ryden, bezigt. Dan men gelieve in opmerking te neemen, dat, ſchoon het over 't geheel waar zy, dat de Paarden, by alle Natien, tot de gemelde einden gebruikt worden, egter de wyze hoe, de gelegenheid by welke, en de zaaken waar toe, zoo verſchillend zyn, dat dit gebruik ruim zoo veel weetenswaardige ſtukken oplevere, als mogelyk het verſchillende ras zelve. Wy willen des, te meer daar wy het vermaakelyke met het nutte poogen te vereenigen, on-

Het gebruik der Paarden.

HET PAARD.

onze Natie niet onkundig laaten, nopens zulke byzonderheden, die eene al te ſterke bekorting, naar de gewoonte der Rangſchikkers, altoos over 't hoofd ziet. In 't algemeen valt hier, omtrent dit Stuk, onder onze opmerking, dat 'er geen Natie zy, by welke het gebruik der Paarden algemeener is, dan hier te Lande. De geſteldheid, en vooral de vlakte des Lands, de Landbouw, de Koophandel, de Volkrykheid, de ſtrydbaarheid, de eigenaartige neiging der Landzaaten, alles loopt ſamen tot een genoegzaam algemeen gebruik der Paarden; op eene byzondere wyze naar den aart der Landzaaten geſchikt. Hierom zullen wy, zonder ons in 't breede uit te laaten over de wyze hoe dit gebruik, en de behandeling, der Paarden, zig elders toedraage, ons voornaamlyk bepaalen tot het geene in ons Vaderland plaats heeft; 't welk wy tweeledig, als behoorende tot het nutte of tot het vermaakelyke kunnen beſchouwen.

Het nuttige gebruik der Paarden.

Wat het nuttige gebruik, om hier mede te beginnen, aangaat; 't is overbekend, dat de Paarden van zeer veel dienst zyn in hun leeven, en dat zy ook, in zekeren zin, niet onnut zyn, na hunnen dood. Dog deeze laatſte nuttigheid kan niet opweegen tegen die van andere Dieren, als der Runderen en Zwynen; overmits wy 'er hier te Lande dat gebruik niet van maaken, 't welk by de Kalmukken, en eenige andere Volken, die Paardenvleesch eeten, in zwang is. Een Kalmukſche Ruiter, naamlyk, legt een ſtuk Paardenvleesch onder zynen Zadel, ryd het

week,

week, en doet 'er zyn maal mede: ook opent hy, by gebrek van drank, het Paard een ader, en zuigt het bloed af. Maar deeze ruwe wyze is by ons onbekend, en het Paardenvleesch word, als den Menſchen onnut, den Honden voorgeworpen. Alleenlyk wil men, dat de Bilſtukken van een Paard nog wel tot Rookvleesch geſchikt, en dus, onder den naam van gerookt Osſenvleesch, in de Winkels verkogt worden: dan ik zou hier voor niet willen inſtaan. Zekerer is het, dat de Huid haare waarde heeft, en tot Leder bereid word: zelfs maakt men 'er elders Segryn Leder, en ook eene zekere ſoort van Turksch Leder, van; maar of dit in ons Vaderland plaats hebbe, kan ik niet zeggen. In den Haag, heb ik meermaals opgemerkt, dat ſchamele Lieden hun werk maakten, van de Schelfers van den Hoorn der Hoeven, by de Smeden, op te raapen; dog tot wat einde zulks geſchiedde is my tot nog niet gebleeken. Toen ik 'er eene arme Vrouw eens naar vroeg, kreeg ik een verkeerd antwoord; eene andere, die 'er by ſtond, zeide my, dat het voor de vallende ziekte was; en de Smit wist het even zoo min als ik. Of dit afſnydſel der Hoeven, en de Hoeven zelven, den Lymmaakers dienen kunnen, is my twyffelagtig; 'er word althans geen byzonder werk van gemaakt. Dan met het gedroogde Paardenvleesch pleegen de Jooden, en andere Bedriegers, een grof bedrog; gemerkt zy de Spiervezelen, die zeer hoog rood zyn, fyn kloppen, in Orlean weeken, met wilde Saf-

HET PAARD.

HET PAARD.

fraan en eene zekere hoeveelheid goede Saffraan vermengen; waar op ze die aan onkundigen voor fyne Saffraan verkoopen. Zie daar al het gebruik, dat men, zoo veel my bewust is, hier te Lande, van het Paard na zynen dood gewoon is te maaken; of men moest 'er nog by willen voegen, dat de Boeren aan den Duinkant de doodshoofden der Paarden in hunne tuinen plaatſen, om de Konynen te verjaagen; die men zegt dat 'er zeer vreesagtig voor zyn: dan de vraag zou weezen, of alle witgekleurde beenen of ſteenen dit ook niet zouden doen. Dog laaten wy tot iets zaaklykers overgaan; te weeten het nuttige gebruik der Paarden in hun leeven; waar onder zig vooral opdoet het gebruik in den Handel en in den Landbouw; 't welk weder verbonden blyft aan den aart van het Land.

Vermits ons Gewest vlak is, en onze Steden op geene heuvelen noch aan het hangen der bergen liggen, zoo hebben wy niets gemeen met gebruiklykheden, die in berg-agtige Landen plaats hebben; als daar zyn, het ketenen der wielen in het afryden der bergen, het ſchraagen der draagboomen, enz. Ook weeten wy in dit Land genoeg-zaam niet van draagbaare lasten op de ruggen der Paarden te leggen. Het meeste en algemeene gebruik der Paarden, onder ons, beſtaat in het vervoeren van trekbaare Lasten; en deezen kan men ook, in vergelyking met die van andere Landen, niet zwaar noemen: ten ware men, en met reden, de wyze van ſleepen in de Koopſteden hier

van

van wilde uitzonderen. Wy bedoelen des hier alleenlyk het Wagentrekken, en daaromtrent is het bekend, dat onze Hollanders de Paarden geene zoo zwaare Lasten laaten trekken als de Duitſchers. Eene zoo genaamde Hesſekar, die zeer zwaar is, en een ontzaglyken omſlag heeft, word door vier Paarden getrokken, daar wy 'er agt voor zouden zetten. Niet, om dat onze Paarden het niet kunnen doen; maar om dat wy diezelfde Lasten gemaklyker en onkostbaarder verdeelen kunnen; mitsgaders om dat onze Paarden en Voerlieden 'er niet aan gewoon zyn. Voeg hier by, dat de gedaante van onze Wagens merkelyk verſchilt; en dat onze wegen, of de Wiel-ſpooren, daarbenevens van eene geheel andere geſteldheid zyn. Hier door zyn onze Rytuigen en Beſpanningen, veel ligter zynde, ook ligter voor de Paarden; en deeze Dieren gewennen buiten dat dermaate aan het Landeigen Rytuig, dat hun de arbeid gemaklyker valle. Een Amſterdamsch Sleepers Paard, by voorbeeld, dat gewoon is zeer zwaare Lasten voort te ſleepen, zal gebukt gaan onder eene Duitſche Karre, die men op eene gelyke zwaarte gelaaden heeft: en een Duitsch Paard, gewoon zulk eene zwaare Karre te trekken, zal in de borst krimpen voor eene Sleepers Slede van gelyken Last; 't welk ontegenzeggelyk uit het nationaale gebruik ontſtaat. Hierby komt nog, dat een Duitsch Paard, gewoon aan het ſtappen en treeden op breedſpoor, zig wel dra afmat als men 't op onze effen en gladde ſpooren of wegen tot den draf

HET PAARD.

HET PAARD.

aanport, waarvan het tegendeel weder in onze Paarden plaats heeft. En dit leid ons, om verder iets van de Landeigen wyze van Gefpannen te melden.

Het Driefpan.

Desaangaande komt, zonder ons, in de veelvuldige en verveelende benaamingen van de tuigen in te laaten, ons als Landeigen voor, het Wagenfpan met den krommen disfel, en daar voor het tweefpan of wel byzonder het driefpan; dat men volftrekt nationaal noemen mag; dewyl het twee- drie- en vierfpan elders op eene andere wyze gebruikelyk is. Dit gemelde Span is algemeen by de Boeren; waarom men zulk een Span ook *Boerenfpan* noemt. Het beftaat byzonderlyk daar in, dat de Paarden vry voor den Wagen loopen; ze zyn dus, niet, gelyk voor de Koetfen, aan een langen disfelboom verbonden; noch draagen, als voor de Chaizen, de boomen op de Schoft; maar trekken den Wagen los, en zonder bedwang van eenig tuig dan alleenlyk het beftuur van den disfel door den Voerman, voort. De Paarden hebben, in dit geval, flegts een eenvoudig haam voor de borst, zonder meer; en men beryd dit Span fomtyds met twee, maar ook wel met drie, Paarden. Het beftuuren daar van is volftrekt eene nationaale kunst; in zoo verre, dat een Duitsch, een Fransch, of ander vreemd Koetfier, ten zy hy 't hier geleerd hebbe, buiten ftaat zy om 'er mede te ryden: waartegen onze Boeren en Voerlieden 'er zoo fel en juist mede kunnen ryden, dat ze den Wagen, hoe los dezelve zwiere, in een vollen

len ren, op de breedte van een ſtuiver, weeten te ſtuuren; van welke handigheid veelen, benevens my, meermaals ooggetuigen geweest zyn. Daarbenevens ziet men dikwils met verwondering, hoe onze Zeevoerlieden, met volgelaaden Vischwagens, door de Steden ryden, dat men 'er van beeft; terwyl ze tusſchen Koetſen, Sleden, en andere hinderlyke voorwerpen, heen draaien en zwieren; het welk zy egter doen zonder iets te raaken. Intusſchen hangt dit kunſtige, dat eene zeer byzondere behandeling eischt, alleenlyk af, van 't wel beſtuuren van den krommen disſel met den voet, en het aanzetten der Paarden. Voeg hier by, de ongemeene handigheid en kunde onzer Strandbewoonders, die, door middel van zulke Drieſpannen aan een Kabeltouw te brengen, niet alleen dagelyks hunne Schepen en platboomde Visſchuiten over de Banken zeulen; maar ook zwaare geſtrande Schepen vlot weeten te brengen. Den tyd van Eb en Vloed, mitsgaders weer en wind behoorelyk waarneemende, doet men 't dikwils ſlegts met zes Paarden, of twee Drieſpannen; dan men brengt het ook, als zulks vereischt word, wel tot drie a vier Drieſpannen en meer. In dit opzicht moet ik hier by uitſtek recht doen aan myne geagte Katwykers, die het, in dit ſtuk, daar reets verſcheide Kooplieden hun behoud aan derzelver kunde, in het afbrengen van Schepen, verſchuldigd zyn, van tyd tot tyd nog verder brengen.

HET PAARD.

Het zal wel der moeite waardig zyn, dit Span, daar 't zelve, gelyk ook deeze be-

Wagen met een

HET PAARD.

krommen Disſel.

Zie III. *Deel, Pl.* XI.

handeling der Paarden, volſtrekt nationaal is, wat omſtandiger te beſchryven. De Wagen, dien men een *Boerenwagen* noemt, hoedanigen 'er twee in onze Begraavenisplaat vry duidelyk afgebeeld zyn, heeft, in onderſcheiding van andere Wagens, aan den as der voorſte Wielen, in 't midden, een kromhout, den krommen Disſel geheeten; dat zig tot voor de zitbank van den Voerman uitſtrekt. Het is van die hoogte en afſtand, dat de Voerman, zittende op zyn Rybankje aan 't vooreinde van den Wagen, zyne voeten op het kromme van dien Disſel kunne zetten, en wel zoo, dat hy eene vrye beweeging hebbe, om den Disſel, met den hollen voet, tegens zekeren opſtaanden yzeren ring, van zig te duwen, of door de drukking van den voet naar zig toe te dwingen: juist zoo als een Schipper, met de hand, het Roer van een Schip van zig af en tot zig beweegt; waarom deeze kromme Disſel ook, niet ten onrechte, het Roer van den Wagen genoemd word. Aan het midden van deezen Disſel, onder aan, is het Trekſpan, door middel van eene kram en pen, verbonden. Voorts beſtaat het byzondere van dit Trekſpan, hierin, dat de Spoorſtokken, of die houten, waar aan de trektouwen vastgemaakt worden, op een zonderlingen afſtand geplaatst zyn, geheel verſchillende van die der Karosſen of andere Wagens, en wel zeer wiskunſtig. Men heeft, naamlyk, den eerſten Spoorſtok onder aan den Disſel, waar aan dan, ter wederzyde, weder een Spoorſtok geſtoken is; met dit

on-

onderſcheid, dat het einde by de hand veel langer is, dan het andere, zoo dat deszelfs eene einde juist kome op het middenpunt, daar het van de Handſche en het Middenpaard trekken moet (*). Deeze Spoorſtok is indiervoege verdeeld, dat het eene einde veel langer uitſteeke naar het by de Handſche, dan naar het Middenpaard, om de kragt gelyk te maaken. Hieraan zyn dan weder twee Spoorſtokken gehegt, waar aan de trekzeelen vastgemaakt worden; met dit onderſcheid, dat de tweede Spoorſtok aan 't eene einde langer is dan aan het andere, 't welk men den Evenaar noemt. In dit Trekſpan trekt het by de Handſche Paard dan daadelyk aan den eerſten Spoorſtok; dog het Middelſte en het van de Handſche aan de twee Spoorſtokken. Deeze ſchikking moet een onkundigen eerst vreemd voorkomen, dewyl men op het oog oordeelen zou, dat de Paarden dan ongelyk trekken moeten; en ondertusſchen is 'er geen wiskunſtiger Trekſpan, om de Paarden gelyk te doen trekken. De lengte van het eene einde van den tweeden Spoorſtok maakt de kragt gelyk aan dat einde daar dezelve weder korter is, voor het Middenpaard; het van de Handſche Paard, met het by de Handſche dus gelyk trekkende, heeft het Middenpaard in bedwang; en dit wederom, doortrekkende,

HET PAARD.

(*) *Van de hand*, en *by de hand*, zyn ſpreekwyzen der Voerlieden; het by de handſche Paard loopt ter linker, en het van de handſche Paard ter rechterzyde, voor den Voerman.

HET PAARD.

de, houd de Medepaarden in eene gelyke trekking en bedwang. Hier by komt, dat het Middenpaard, door een byzonder Leizeel, gedwongen word, en niet verder noch sterker doortrekken kan dan de andere Paarden. Ook zyn de Leizeelen, of touwen, aan het gebit van het Middenpaard vast; en loopen, langs de zyden der Medepaarden, tot aan den krommen Dissel; waar aan ze gehegt zyn, door middel van ketentjes, wier schakels in eene kromme haak vervangen worden; welke ketentjes de Voerman, naar maate dat hy het Middenpaard veel of weinig wil doen doortrekken, ruimer of korter vast maakt. Het bestuur van dit Middenpaard, dat men, uit hoofde van het bovengezegde, hier altoos meer met den kop in de borst ziet loopen, hangt dus af van de teugels, welken aan den Dissel vast zyn; en de Voerman heeft, als in het losse driespan, waar in het Middenpaard vry en los voor den langen Dissel loopt, geen twee Leizeelen, maar slegts één Leizeel, noodig. Het draaien en zwenken tog word in dit geval alleen geregeerd, door de zeelen aan het gebit van het Middenpaard, welken aan die van de twee Zypaarden verbonden zyn; waar door de Voerman, zoo dra hy aan de Leizeelen of den toom van één der Zypaarden, zylings of rechts, trekt, het middelste, en dit wederom het andere Zypaard dwingt, om dien kant in te slaan, werwaards de Voerman heenen wil. Dit doende, bestuurt en dwingt de Voerman tevens den Distel en het Voorkrat, met den rechtervoet, op

zoo-

HET PAARD.

zoodanig eene wyze, dat de Wagen of tegen of met den loop der Paarden, gedwongen zy dezelven te volgen, naar dat zulks vereischt word. Men kan hier uit afneemen, dat het in deezen byzonder op het Middenpaard aankome; waarom men ook de beste jonge Paarden, die men tot Voorloopers ſchikt, in dit Trekſpan oeffent. Wyders ſchoort de Voerman, ingevalle de Wagen te ſterk toeloopt, vooral in 't afryden van bruggen, den voet tegen het gat van het van de Handſche Paard, en houd te gelyk de Paarden kort op het gebit; waar door de Wagen volſtrekt niet ſterker kan toeloopen, dan de ſchoorende voet van den Voerman toelaat. Als men met den langen Disſel ryd, word dit toeloopen van den Wagen door de Borstriemen belet, en de lange Disſel is in dit geval van zeer veel nut; dog dezelve haalt niettemin op verre na niet by het vlugge en konſtige ryden met den krommen Disſel. Eene konst onzer Natie by uitneemendheid eigen; eene konst, zeg ik uitdrukkelyk, nadien het wel ryden met een krommen Disſel, zelfs onder onze Landzaaten, voor eene zeer byzondere handgreep erkend word. 't Is waar, dat zulk een Wagen gemeenlyk wel iets meer ſlingert; dog hier in beſtaat juist de kunst, om met goede en jonge Paarden zonder ſlingeren te ryden; dat ſommigen onzer Boeren volmaakt wel kunnen doen. Dit ſtelt deeze nationaale kunst eenigermaate gelyk aan die der Romeinen; welken de grootſte kunst van ryden daarin ſtelden, dat men, in de Wagenloopen, drie of

HET PAARD.

vier Paarden naast een, los voor den Wagen, onbelemmerd kon mennen: en 't is zeker, dat onze effen wegen daar toe ook best geschikt zyn.

Verschillende Trekspannen.

Voorts zyn hier te Lande verscheiden andere, zoo vroegere als laatere Trekspannen bekend. Men spant, by voorbeeld, één Paard, of ook wel twee Paarden, naast elkander voor eene Chais (*), of Wagen. Den laatstgemelden ryd men ook wel met drie Paarden, waar van twee in een gelyk Span staan, en het voorste los voor den langen Dissel gespannen is; of met vier, wanneer de twee voorsten mede aan een langen Dissel gespannen zyn. Somtyds stelt men 'er zes Paarden voor, waar van de twee voorsten met hunne strengen aan die van de twee middelsten trekken; en de Voerman, zynde de Leden door ringen vereenigd, bestuurt dit Span met twee of ook wel drie Leizeelen: dan gemeenlyk zit 'er dan, op één der voorste Paarden, een jongen of een ligt persoon, die de voorste Paarden bestuurt. Men heeft ook voorbeelden van agt Paarden voor één Rytuig; dog dit geschied meest uit eene byzondere liefhebbery. Zoo is te Amsterdam bekend geweest de Pikeur *Schreuder*, die, by eene weddenschap, welke hy ook gewonnen heeft, aannam, met agt Paarden voor eene Koets, zonder Voorryder, de Haar-

(*) Onze hedendaagsche Chaizen op lederen riemen waren eertyds onbekend; men reed met Karren, of met eene soort van Chaizen, die op houten schenkels stonden.

Haarlemmer Poort uit te ryden. 't Is bekend, dat deeze Poort, om zyne bogt en draaijing, zelfs met vier Paarden, in vollen draf, moeilyk door te ryden is: hy volvoerde het egter, heen en weder, met agt Paarden, tot verbaazing der Aanschouwers; rydende in vollen draf, tot tweemaal toe, op het Haarlemmer Plein zwenkende, de Poort in en uit. Onder dit slag van kunstenaaryen of liefhebberyen, telt men ook het ryden met eene Chais met twee of drie Paarden voor elkander. Het eerste gaat nog al door; maar het laatste word by rechte Liefhebbers niet veel geagt: dewyl het welgelukken dier onderneeminge meer van de makheid der Paarden, dan van een kunstig bestuur, afhangt. Men telt het zelfs eenigzins onder de dollemans liefhebberyen; nademaal de Ryder, hoe kundig hy ook zy, op 't minste verzet van zyn Voorpaard, geen meester van zyn gespan is, en gevaar loopt van droevige ongelukken, die 'er overvloedig van bekend zyn, te krygen. Daar zyn 'er ook, welken drie Paarden naast elkander voor eene Chais gespannen hebben; het middelste draagt dan de boomen, en de wederzydsche trekken mede; maar dit gaat op onze Spooren en wegen niet: ook staat het, myns bedunkens, niet deftig. Fraaier, mannelyker, en tevens kunstiger is ons bovengemelde Boerenspan, dat natuurlyk los en kunstig ryd.

HET PAARD.

By dit alles is men, in Holland, welk een gespan men ook gebruike, als men meer dan één Paard voor 't Rytuig stelt, zeer kiesch op de gelykheid van het gespan, zoo wel we-

Gelykheid van 't Span.

HET PAARD.

wegens het ras, de koleur, en de fexe, als, en wel inzonderheid, wegens de grootte. In andere Provintien is men'er gansch niet keurig op; en 't heeft my, in zekere aanzienlyke Hoofdftad van eene nabuurige Provintie, daar een overvloed van fchoone Paarden is, wel eens geftooten, heel deftige Ingezetenen in een huurtuig te zien ryden, met een groot zwart Paard en een kleinen witten Hit naast elkander; of een mager afgebeuld ros Rypaard, met een Engelfchen Staart, naast een welgemaakt appelgraauw Koetspaard, voor eene Koets te zien loopen. Neen! onze Hollanders zyn 'er kiefcher op; wel te verftaan voor Speelwagens en dergelyke Rytuigen van vermaak. Voor den Ploeg fpant men wat men heeft en kan, fpaarende de beste Paarden; intusfchen ziet, evenwel, een keurige Boer, die 't ftellen kan, ook hier in naar de evenredigheid; en, zoo dit mist, ontftaat het nog meerendeels uit gebrek. Wat wel byzonder de kieschheid der Natie, omtrent de gelyke grootte der Koetspaarden betreft, ten bewyze hier van hebben wy ons flegts te beroepen, op de bekende geregelde meeting, volgens een Vadem, of zoo men zegt eene Galg; welker dwarshout men met pennen hooger of laager vastfteekt, en waaronder de Paarden dan gemeeten worden. Hierbenevens maakt men ook gebruik van eene Keten, welker Schakels naar de voetmaat gefchikt zyn; zynde ieder voet, ter lengte van zes voeten, afgemerkt, en de Schakels zelven op de duimmaat gemaakt: voorts heeft deeze Keten aan 't ondereinde een

een klomp loods tot een gewigt, dat vlak op den grond ſtaat. Wanneer men een Paard hier door meeten wil, zet men dit lood by de voorhoeve neder op den grond; men vlyt de Keten langs de Schouder tot boven op het punt van de Schoft; men telt, en onthoud, of tekent, van geleding tot geleding, de afſtanden der ledemaaten, tot zoo veele voeten en verdeelingen, als men de hoogte van 't Paard bevind; en vervolgens meet men ook het wederpaard op dezelfde wyze. Deeze manier van meeting is van eenigen dienst; maar ze kan egter misſen, om dat het eene Paard den omtrek der Schouderen breeder kan hebben dan het andere: men zou zig, in dit geval, zoo men met meerder naauwkeurigheid te werk wilde gaan, van onze Meetkundige opgave kunnen bedienen. Intusſchen toont dit gebruik dat eene geregelde Meetkunde daaromtrent by onze Landzaaten niet geheel nieuw is; en dat zy, ook hier in, zeer kiesch in hunne geſpannen zynde, by een keurig oog een keurig oordeel voegen. 't Zou ons weinig moeite zyn, nopens dit Stuk, nog meer byzonderheden te berde te brengen; te minder, daar de liefhebbery van ryden, met den ſmaak voor pragt en weelde, onder onze Natie zeer ſterk is toegenomen: 't welk ten gevolge heeft, dat 'er geen jaar verloope, zonder eene aanmerkelyke verandering, zoo ten opzichte van het geſpan, als van de gedaante en het maakſel der Rytuigen, 't zy Chaizen, Fourgonnen, Cariolen, Koetſen, of Speelwagens, en meer dergelyken. Dan wy zouden, met zulks afzonderlyk na te gaan, on-

HET PAARD.

HET PAARD.

ongetwyffeld verveelen; en zien 'er ook te ligter van af, om dat het meerendeel deezer veranderingen niet tot het Nationaale, maar tot de Uitheemfche, Mode behoort. Alleenlyk eischt myn beftek nog een weinig ftil te ftaan by onze Nationaale Rytuigen.

Nationaale Rytuigen.

Naar uitwyzen der berigten van vroegere dagen, zyn de Speelwagens en Koetfen, van ouds af, de meest bekende Rytuigen by onze Natie geweest, en zoo ook by de Franfchen; waar van wy heden de nieuwfte fnuf van Rytuigen ontleenen; fchoon zy de uitvinding der Chaizen en zoogenaamde Carioles, mitsgaders der gekapte of Phaëtonswagens, en misfchien ook der Koetfen, aan ons verfchuldigd zyn. 't Is waar, fommigen willen dat de eerfte Koets door HENDRIK DEN IV gebruikt is geworden; doch ik zou, door voorbeelden, kunnen aantoonen, dat ze in dien tyd ook hier te Lande reeds bekend waren; dan 't lust my niet, als zynde dit ftuk van geen byzonder belang, my 'er breeder over uit te laaten. Dit althans is onbetwistbaar zeker, dat de Koets- en Speelwagens in onze Gewesten van een overoud gebruik zyn. Men had hier voor deezen, zoo als nu nog in Brabant en Duitschland, Wagens, overdekt met linnen kleeden, over Hoepen getrokken, die men Huiven noemde, waar van ze nog heden *Huifkarren* of *Huifwagens* heeten. Men vindt dezelven ten overvloede in oude Tafereelen en Printkunst; byzonder ook in het Plaatje voor den eerften Druk van het recht Hollandfche Speelreisje van den Heer J. V. HEEMSKERK,

HET PAARD.

KERK, dat in ieders handen is. Vervolgens maakte men de Hoepen, die 'er bevoorens maar los in gezet wierden, konſtiger aan den Wagen vast; en wel dra hechtte men het Doek ook vast aan de Hoepen. Hier door bleef dit Doek, dik geverfd of gewascht, voorts beſtendig de Kap van den Wagen. Deeze Wagens waren geſchikt voor agt perſoonen, in dien ſmaak, als nu onze Boeren Bolderwagens en Koetswagens zyn; welken in Noord-holland nog gemeenzaamer dan in Zuid-holland, ten zy aan den Stichtſchen en Gelderſchen kant, gebruikt worden. Oudtyds waren zy de ſtaatlykſten naast de Koetſen, waarom ze ook den naam van Koetswagens verkreegen. De Koetſen naamlyk, wierden toen gemaakt op de wyze van een Paviljoen, of eene rybaare tent; welker verhemelte, by manier van een Ledikant, aan de zyden met pragtige falbalaas, en gordynen, mitsgaders van boven met pluimen, vercierd was; en deeze Koetſen ſtonden op een houten onderſtel. Van zodanig eene inrigting waren de oude Prinſelyke Koetſen, mitsgaders die der Heeren Staaten; en in zulk eene Koets wierd MARIA DE MEDICIS binnen Amſterdam ingehaald: ook ziet men 'er nog een overblyfzel van in onze Lykkoetſen; welken, gelyk ze in onze opgemelde Begraavenisplaat verbeeld word, veelal iets van dien ouden ſmaak behouden hebben. Naderhand heeft men de manier uitgevonden van de Koetſen op zeelen of riemen te hangen, ja zelfs met ſtaalen veeren te onderſteunen; dat zekerlyk veel gemaks tegen het hotſen

aan-

HET PAARD.

aanbrengt: en hier door is 't ook in gebruik geraakt, de Phaëtonswagens, de Chaizen, en meer andere Rytuigen, op zeelen te hangen. Dan dit heeft te wege gebragt, dat 'er, door 's Lands Overheid een Impost gesteld is, op zulke gemaklyke en statieuze Rytuigen. De Boerenstand, en die geenen, welken tot hun gebruik Karren en Wagens benoodigd hebben, zyn van die belasting op de Rytuigen vry verklaard; mits dat zy de Chaizen of Speelwagens, die ze gebruiken, op een vasten as, by wyze van eene Karre, laaten maaken. Wanneer ze met Rytuigen, op riemen, ryden, zyn ze gehouden 's Lands Impost te voldoen; of mogen ten minste, als men eenige toegeevendheid hieromtrent heeft, zoodanig een Rytuig aan geenen anderen ten gebruike geeven. By het tot dus ver voorgestelde, wegens het nationaale gebruik der Paarden en Rytuigen, zouden wy nu nog kunnen voegen een berigt van het nuttige Landgebruik, ten aanzien van den Landbouw. Dog dit doende, zouden wy ons genoodzaakt vinden, grootlyks te herhaalen, het geen wy van den Ploeg, het Ploegspan, de Egge, en wat hier toe behoort, in ons tweede Deel naauwkeurig voorgedraagen hebben. Ter dier oorzaake zullen wy, als oordeelende, daar mede te kunnen volstaan, van dit anders zoo hoofdzaaklyk nut thans geen verder gewag maaken; en voorts ons oog liever nog vestigen, op eene andere byzonderheid, welke onze Koopsteden betreft; te weeten, het gebruik der Sleden, te Haarlem, Rotterdam, en vooral te Am-

Amſterdam. Men onderſcheid ze voornaamlyk in Koetsſleden, Sleepſleden en Koeſleden: en derzelver beſchouwing zal ons nog al etlyke merkwaardigheden aan de hand geegen, die men, zoo verre ik weet, nergens gemeld vind. HET PAARD.

De eerstgenoemden, gewoonlyk Koetsſleden geheeten, vervullen, op eene gemaklyke wyze, de plaats der anders gebruikelyke Huurkoetſen. Men heeft naamlyk overdekte Koetstenten, juist gelyk aan die der gewielde Koetſen: deezen ſtelt men op riemen, welken aan houten ſchenkelen verbonden zyn; en op die ſchenkelen, welken men door ſmeering met vettigheid glad houd, word het Koetsje voortgeſleept, door één Paard, 't welk, ten zy des Winters, als 't glad is, wanneer men boomen gebruikt, los in de ſtrengen loopt. Zulk eene Slede, en tevens het Paard, word beſtuurd door een Man, die met de eene hand den toom regeert, en met de andere de Slede vast houd, dezelve ſchoort, van zig af duwt, of tot zig trekt, naar maate dit op bruggen, in ſtraaten, of in 't uithaalen, enz. te paſſe komt. Ten dien einde zyn de Toomen, of Leizeelen, ongemeen lang; zoo dat de Sleeper, in naauwe ſtraaten, of by ontmoeting van andere Sleden, de leids door kunne laaten ſchieten, en agter de Slede gaan, tot dat het geene, 't welk hem in den weg is, voorbygereeden zy. 't Is voor een oplettenden vreemden verwonderlyk na te gaan, hoe de ervarenheid hier handigheid leere; 't kan althans te Amſterdam iemands aandagt niet wel ontglippen, Het gebruik der Sleden.

HET PAARD.

hoe 't mogelyk zy, dat 'er, onder een aanmerkelyk getal van zulke en andere Sleden, zoo weinig voorbeelden van ongelukken zyn. Men hoort 'er tog zeldzaam van; en ſchoon 't by Winterweer, met gladde ſtraaten, al eens moge gebeuren, dat eene Slede agter uitglyd, of den beſtuurder ontglipt, komt egter op verre na niet by de ongelukken met Koetſen, Wagens, en andere Rytuigen die omvallen, of op de eene of andere wyze geſchonden worden. En bonst hier of daar de eene Vragtſlede eens tegens de andere, dit loopt meestal met een Sleepers bindſel ligtlyk af. Ondertusſchen is de oorzaak, dat 'er, vooral in de woelige en volkryke Stad Amſterdam, zoo weinig ongelukken met Sleden en Rytuigen geſchieden, ten hoogſten in het wys beſtuur der Overheid te vinden; dewyl 'er, wegens het ryden en ontmoeten, in of uit de ſtraaten, hoekſlagen of anderzins, zeer ſtipte wetten en reglementen zyn, naar welken ieder Voerman, Koetſier of Sleeper, weet, welken kant hy, op elke ſtraat, of by ieder ontmoeting, te houden hebbe; even zoo als op onze gemeene wegen, wegens het uithaälen der Rytuigen, die van de Steden komen, voor hun, die naar de Steden gaan, en deezen weder naar de nabyheid der plaatſe, daar ze elkander ontmoeten. Voeg hierby, dat elke Sleeper, op zyn Tuig, een koperen nommer heeft, waardoor hy, in geval van onbeſcheidenheid, ter aanklaaginge kenbaar is. Daarbenevens heeft men de vaste Reglementen, op het getal der Paarden en der

Wie-

HET PAARD.

Wielen, zoo dat een tweewield Rytuig moete uithaalen voor een Rytuig met vier Wielen, en dit weder met één Paard voor een ander met twee Paarden. Dog alle Rytuigen, hoe genaamd, zyn, om dit in 't voorbygaan te melden, volgens een gewettigd gebruik, verpligt, uit te haalen, voor een gelaaden Hooi- of Stroowagen: 't welk ook de billykheid medebrengt; om dat deeze Wagens gemeenlyk zeer topzwaar zyn, en eene ongelukkige ſchok dezelven kan doen omvallen. Hierom is het ten uiterſte laakbaar, dat ſommige kregele Jonkers, of Koetſiers, op hunne gewaande meerderheid ſtaan; te meer, dewyl ze, al is de Boere-Voerman genegen om hun ten wille te zyn, gevaar loopen van door den Hooiwagen overdompeld te worden. Ook eischt hier de heuschheid, zelfs in andere gevallen, inſchikkelykheid: by voorbeeld, in Melkkarren en Melkwagens; die men zeker, op de eene of andere wyze, eene aanmerkelyke ſchade kan toebrengen, door ze te veel te doen uithaalen. Dan onze Boeren zyn 'er gemeenlyk wel op gevat; en een onbeleefd Voerman betaalt, den eenen of den anderen tyd, wel eens zyne onbedagtzaame behandeling. En in het tegenoverſtaande geval toonen de Boeren meerendeels dat ze zeer wel onthouden, wie hun op de wegen, als ze zwaar gelaaden zyn, met inſchikkelykheid te gemoet komen; met voor de zulken in andere gevallen gereedlyk uit te haalen: zoo veel vermag eene geringe beleefdheid. Voorts kunnen wy, om weder tot onze Koetsſleden te keeren, den Lee-

HET PAARD.

zer wyzen, naar eene Afbeelding in de reeds meermaalen aangehaalde Begraavenisplaat; in welke wy ook eene aftekening van de hedendaagſche Koetſen voorgedraagen hebben. Men vind des, in die Plaat, onze drie voornaame Nationaale Rytuigen vertoont: en wat de verdere thans meest gebruikelyke Rytuigen hier te Lande aangaat, men zal ze in onze volgende Harddraaversplaat meerendeels aangeduid vinden. Eindelyk ſtaat hier, nopens de Koets of Toeſleeden nog in aanmerking te neemen, dat ze meest in Amſterdam, minder in Haarlem, en elders weinig of geheel niet gebruikt worden. Men heeft ze in Leyden, en elders, nu en dan ingevoerd, maar 't gebruik gaat 'er niet door: mogelyk, om dat het niet algemeen genoeg is; of wel, om dat de ſtraaten aldaar, door het veelvuldige ſleepen, zoo glad niet zyn; als mede, en veelligt meest, om dat men 'er zoo goedkoop eene Huurkoets kan gebruiken. Ook maakt de lengte der afſtanden in Amſterdam, dat deeze Sleden aldaar van meer dienst zyn dan op andere plaatſen: men kan 'er zelfs, als men van een goed vrolyk gezelſchap, of, om op zyn Amſterdamsch te ſpreeken, uit zyne Kreb komt, en t'huiswaards ryd, wel eens een goed tokje in de wiegende Sleden doen, eer men t'huis komt.

Wat wyders de Vragtſleden betreft, die men gewoonlyk Sleepſleden, of als zy breed zyn, en twee hekken op zyde hebben, ter onderſcheidinge, *Koeſleden* noemt, om dat dat men 'er ook Koeien of Kalveren op

ſleept;

HET PAARD.

ſleept; derzelver maakſel heeft niets byzonders, boven dat der alomme gebruikelyke platte Werkſleden. Alleenlyk heb ik hieromtrent nog te melden, dat de Sleeper zorge draagt, om voor op de Slede een vaatje water te hebben, 't welk, onder het voortryden der Slede, door middel van gaatjes, water uitſpreid; en dus de ſtraaten, waarover hy ſleept, vogtig houd. Daarbenevens bedienen zig de Amſterdammer Sleepers, zoo by deezen als by de Koeſleden, van een olielap aan een lang touw, welken zy nu en dan zeer handig onder de ſchenkels der Slede weeten te werpen, om dezelven glad te houden. Voorts kan ik van deeze Sleden, waaromtrent we geene verdere byzonderheden der meldinge waardig oordeelen, ſpreekende, niet nalaaten van nog eene aanmerking, met betrekking tot derzelver gebruik, te berde te brengen. 't Is my al over lang zeer bedenkelyk voorgekomen, hoe men in deeze werktuigkundige en vindingryke Eeuw, byzonder te Amſterdam, de zwaare lasten zoo algemeen op Sleden ligt; daar men elders, zonder de Paarden boven vermogen te vergen, dat zeker door 't ſleepen jammerhartig geſchied, veel zwaarder, ten minſten zekere ſoort van lasten, door één Paard te gelyk laat voorttrekken. In myne Vaderlyke Stad Leiden zal een Kraankruiers (*) Paard met gemak vier zwaare Wolbaalen, van 23

à 2400

(*) Een Kraankruier te Leyden is zoo veel als een Sleeper te Amſterdam; behalven dat hy ook Waagdraager is.

HET PAARD.

à 2400 ponden gewigts voorttrekken; elke baal op een daar toe gemaakten Wagen met breede ronde rollen geleid zynde, en deezen arbeid een geheelen dag uithouden. In Amſterdam neemt men voor ieder baal eene Slede, welke, zoo de baal 1000, een honderd twee meer of min ponden weegt, een zwaare trek voor 't Paard is; niet om 't gewigt, maar om den omſlag en de laagte van den trek. Even zoo is het gelegen met de fusten, 't zy Suiker, Syroop, of andere Waaren. Een Kraankruiers Paard trekt een Brunswyker Garen-fust van 3000 tot 4000 ponden, op een Wagen. Men laat, naar gerade van de fusten, de Baalaadje, en den verderen omſlag, ook wel vyf, zes en zeven Wagens, agter den ander, door één Paard trekken; en het gewigt van de vragt beloopt 2000 en meer ponden. By herhaalde keeren, heb ik onderſcheiden Sleepers te Amſterdam, naar de reden van dit verſchillende gebruik, gevraagd; dog men heeft my nimmer een voldoenend antwoord gegeeven. De een twyffelde aan de waarheid; een ander hield ſtaande, dat het ſleepen gemaklyker voor de Paarden was, 't welk de dagelykſche ondervinding althans in 't bovengemelde geval egter wederſpreekt; een derde zeide, dat het, volgens de wetten, in Amſterdam niet mogt zyn; zoo om het ſlyten der ſtraaten, als, om dat ze dikwils breekbaare waaren vervoerden, die door het ryden zeer veel leeden. Met opzicht tot dit laatſte, was zyne bedenking, als gegrond, in dat geval aanneemelyk: waarom men ook te

HET PAARD.

te Leyden, daar anders de Wagens veel gebruikt worden, voor breekbaare Waaren eene Slede verkiest. Ten laatſte trof ik een Leydenaar aan, die het gebruik van de gemelde Wagens zeer wel kende, en te Amſterdam Sleeper was. Deeze gaf voor redenen, dat het, zoo men in Amſterdam op die wyze veele Wagens agter elkander gebruikte, eene merkelyke belemmering in de naauwe ſtraaten, en in geval van ontmoeting, zou geeven. Een ſleep van dusdanige Wagens, en wel tot zeven en meer, elkander ontmoetende, zou de een of de ander, zeide hy, met ſtilſtaan veel tyds verliezen; en 't zou daarenboven aan de Voetgangers, in ſtegen en ſtraaten, zeer hinderlyk zyn. Dit voorſtel kwam my niet geheel verwerpelyk voor; dog met dat alles kan ik niet goedkeuren het misbruik der Sleden, vooral in vragten van baalen, fusten, enz. die tegen het ryden beſtand zyn. Men behoefde in dat geval geene geheelen ſleep van Wagens te hebben; 't zou, zoo ik meen, meerendeels genoeg zyn, als men op één Wagen kon laaden, 't geen men anders, om 't minſte te noemen, op twee Sleden legt; en dit zou geen meer belemmering veroorzaaken, dan nu een lange Bierwagen met etlyke halfvaten doet. Wat wyders de naauwe ſtraaten belangt, wat zwaarigheid, zoo men al twee korte Stelwagens had? 't Is tog wiskundig zeker, dat de tweede Wagen den eerſten juist volgt in dezelfde wenteling der wielen. Zoo ziet men meermaals in Leyden, zelfs in eene naauwe ſtraat, zes à zeven

HET PAARD.

ven gelaaden, en agt of tien ledige Wagens, agter een voorttrekken, juist, en zeer juist, in 't ſpoor van den allereerſten; ik heb het dikwils afgemeeten, en bevonden dat het nooit miste. Waarſchynlyk zal het onderhoud deezer Wagens kostbaarder zyn, dan dat der Sleden; maar 't is te gelyk zeker waar, dat men minder Paarden noodig heeft, en deeze dieren minder benadeeld worden; 't welk die kosten ryklyk kan opweegen. 't Is daarbenevens wel te denken, dat de Koopman 'er, in de vragtloonen, voordeel by zou vinden: dan, en hier zal 't veelligt haperen, zou ook het invoeren van het gebruik der Wagens voor de Sleepers nadeelig zyn? Dit indenkende, ſtap ik 'er liefst van af; dewyl ik niet gaarne onder den haat van die hagjes geraaken wilde: men behoort, het Stuk uit dit oogpunt beſchouwende, alles met rekkelykheid te overweegen. 'Er zyn meer gebruikelykheden, hier en daar in de Steden, welken men met reden zou kunnen verbeteren; dog waardoor men tevens aan veelen hun brood zou ontneemen, of de goede inrigting van den Handel, en 't beſtaan der Ingezetenen, over 't geheel, benadeelen. Men houde derhalve deeze myne aanmerking, hoe gegrond dezelve anders ook moge voorkomen, voor niets anders, dan voor eene beſpiegelende beſchouwing; welke mogelyk, ſchoon ze my in veele opzichten voordeelig toeſchynt, nogtans niet in praktyk gebragt kan worden, zonder, aan den anderen kant, voor een groot aantal Ingezetenen nadeelig te zyn. Even zoo zou

men,

men, hier te Lande, verfcheiden nieuwe uitvindingen in de Fabrieken en andere takken van den Handel, kunnen invoeren, die op zigzelven veel nuts belooven; maar die intusfchen aan zeer veele gewigtige takken van den Handel, en het beftaan van byzondere Steden, de allervernielendfte flagen zouden kunnen toebrengen. Dan wy willen hierover niet breeder uitweiden, en liever het oog flaan op een ander nationaal nuttig gebruik der Paarden, waardoor men dezelven bezigt tot behulp onzer Vaartuigen, byzonder der Trekfchuiten. HET PAARD.

Een reizend Vreemdeling kan niet afzyn van zig te verwonderen, over ons geregeld gebruik van eene zekere foort van Postfchuiten en Jagten, op vastgeftelde tyden en uuren, door middel van Paarden, te doen vaaren. Men kan, door deeze inrigting, zeer gemaklyk en onkostbaar, gansch Noord- en Zuidholland door reizen; en, in alle veiligheid, beftendig zoo vast ftaat maaken op zyn tyd en uur, dat de gewigtigfte correspondentien 'er aan vertrouwd worden. 't Is onnoodig, om voor onze Landzaaten eene Trekfchuit, ook Jaagfchuit genoemd, te befchryven; en voor den Vreemdeling zal 't genoeg zyn, te zeggen, dat ze langwerpige overdekte Vaartuigen zyn, ter wederzyde met openingen, als venfteren en luiken gemaakt, waar in de reizigers op lange banken, als in een gemeenzaam en gezellig vertrek, zitten: en dat in de meesten ook een afgezonderd vertrekje is, het welk men de Roef heet, Trekfchuiten.

HET PAARD.

dat byzondere perſoonen voor wat meerder vragts kunnen afhuuren. Dat wyders zulke Schuiten gemeenlyk door één Paard, of ſomtyds door twee of meer Paarden, aan eene lange Lyn voortgetrokken worden; welk Paard of welke Paarden door de Voerlieden, bepaaldlyk Jaagers geheeten, beſtuurd worden. Ten aanzien deezer Paarden heb ik hier nog te melden, dat men dezelven, door den tyd, op een zekeren tred of ligten draf gewent, welke het Paard niet harder of zagter doet voortgaan, dan men weet, dat het kan uithouden, en met den bepaalden tyd juist uitkomt; welken tred men een *Jaagerstred* noemt. Men dresſeert de Paarden hier toe van tyd tot tyd; met ze eerst naast een Trekpaard, vervolgens voor een kleen endje aan de Lyn, en ten laatſte geheel alleen dus te leeren loopen. Zulks is te meer noodig, om dat de Lyn en Spoorſtok dikwils tegens de hakken van het Paard ſlaat; des het 'er aan diene te gewennen; 't welk met kitteloorige Paarden niet gemaklyk gaat. Veelal neemt men hiertoe oude Paarden; dog geregelde Veeren, of Schipperyen, verkiezen, en bevinden 'er zig, op den duur beter by, ſterke jonge Paarden, het welk de Haarlemmer en Leydſche Schippery by uitſtek in agt neemt. Voor de gemeene Zeilſchuiten, die zig by ſtilte ook van dit middel bedienen, mitsgaders voor andere Vragt-Trekſchuiten en dergelyken, die meest al door gemeene Jaagers, welken hier te Lande overal aan de aanſlagen en hoofden te vinden zyn, geholpen worden; heeft

heeft men gewoonlyk ſlegte Paarden en oude knollen; van waar men ook dit ſlag van Paarden, *Jaagers-knollen* heet. Het gebruik van deeze Trekſchuiten is den Franſchen zoo vreemd, dat zy, hoe vindingryk in benaamingen, hier mede verlegen ſtaan: des het moeilyk zy, hun dit naar 't konstwoord te beduiden. Men vertelt hieromtrent, als eene grap, dat zekere aanzienlyke Hollandſche Dame zig in een gezelſchap van Franſche Dames zeer verlegen vond, om dezelven te beduiden, hoe men hier te Lande de Trekſchuiten gebruikt; en dat ze zig by die gelegenheid zeer belachlyk maakte, met, in Fransch Nederduitsch, te zeggen, *un tire bateau*, *avec un vieu navet*, *et nu petit Chasſeur la desſus:* „ een trekſchuit, „ met een ouden knol, en een kleine Jaa„ ger daar op", De Trekſchuiten zyn dus nationaale Vaartuigen; en ze dienen zoo wel tot gemak als vermaak. Men doet, om zoo te ſpreeken, zynen weg vervorderende, een ſpeelreisje; men ontmoet 'er allerlei ſlag van Menſchen; en zelden doet men de reis, zonder in een gezellig geſprek te geraaken, of dat van een ander te hooren; 't zy 't op Vrouwenklap, ernſtige redeneering, of boertery uitkome: elk een heeft gelegenheid om iemand naar zyne zinnelykheid tot tydverdryf aan te klampen. Onze Trekſchuiten zyn inderdaad aan te merken als vrye plaatſen, waar in elk met beſcheidenheid het zyne vrylyk zegt. Hierom is 't ook, dat Autheurs, die zig toeleggen om 't een of ander geval bedektlyk te vertellen, ja ook wel

HET PAARD.

Staats-

HET PAARD.

Staatszaaken te verhandelen, hunne Werkjes veeltyds betytelen met den naam van *Schuitenpraatjes.* En zeker niet oneigen, dewyl 'er in deeze Schuiten dikwils al vry rond over zaaken van belang gesproken word, en een verstandige zomtyds voorzigtigheid noodig heeft om wyslyk te zwygen. 't Zyn, en blyven, 't is waar, veelal Schuitenpraatjes; maar intusschen moet ieder, 't zy geestlyke of waereldlyke, die wat op zyne rekening heeft, het aanhooren. Zwygen is dan gemeenlyk best; en 't staat niet heel fraai, als iemand zig wil doen gelden; vooral is het te ontraaden aan de Geestlykheid, die zig, door een onvoorzigtig bestraffen, wel eens bespottelyk maakt, voor een dartelen matroos of ligtmis, welke hier zoo vry spreekt als een Leeraar op den kanssel; en in zulk een geval, tot eene gesarde losbandigheid aangespoord, somtyds het genoegelyke van het gezelschap afbreekt.

Ys- en Arresleden.

Verder heeft onze Natie, buiten dit nationaale gebruik der Paarden voor de Trekschuiten, het met die van andere Landen gemeen, dat men ze als Trekpaarden bezigt in allerleie Molen- en Waterwerken, als mede tot het karnen, grutten of boekweit pellen en anderen zwaaren arbeid. Maar meer byzonder is onzen Landzaaten eigen, het gebruik der Paarden over 't Ys; niet alleen ten noodigen dienste voor verschillende soorten van Sleden, om voorraad naar en van de Steden te brengen, maar bovenal tot vermaak voor de zoogenoemde Arresleden. Het gebruik deezer Sleden is mo-

ge-

gelyk zoo oud als de bewooning van ons Vaderland; 't is ten minste te denken, dat het al vroeg stand gegreepen heeft. Gelyk de menigte van wateren onzen Ingezetenen van den beginne aanleiding gaf, om zig toe te leggen op het vaaren en zeilen met Schuiten, even zoo zyn ze, door ons kouder Lugtgewest, en het sterk bevroozen Ys, gebragt, niet alleen tot het ryden op schaatsen, maar ook tot het gebruiken van sleepende Rytuigen over het Ys. Met den aanvang zullen ze zekerlyk zeer eenvoudig, en alleen tot noodig gebruik ingerigt zyn, maar men heeft ze, van tyd tot tyd, vermaakshalve pragtiger gevormd. In vroegere tyden was men voldaan met eene eenvoudige vierkante Slede, gemaakt als een grooten bak, waar in doorgaans vier tot zes Menschen konden zitten, zo als nog tegenwoordig de Boeren Sleden zyn; volmaakt overeenkomende met het bovenstel of den bak eener Karre. Naderhand wierden deeze Sleden, zoo door vergulden- als schilderwerk, allengskens pragtiger. Ook verzon men wel dra een bankje agter op de schenkels der Sleden, waar op de Voerman staan kon: dit bankje was gemeenlyk met yzer of blik, by manier van eene rasp doorboord, beslaagen, op dat de Voerman te minder gevaar zoude loopen, van door het aangevroozen Ys, of de vastgebakken Sneeuw, uit te glyden. Wyders had men oudtyds slegts een Schelletje op het tuig; 't geen ik in eene oude Schildery gezien heb, in dien eigensten smaak, als zulks nog he-

HET PAARD.

HET PAARD.

heden gebruikelyk is op' de Paardentuigen der Molenaars-wagens. Men weet dat de Molenaars verpligt zyn deeze Schellen op die tuigen te voeren, om dat het hun vry ſtaat te ryden met houten wielen, welker geluid men niet gemaklyk hooren kan. Het dient dus den voetganger ter waarſchouwinge; om welke reden ook veelen onzer Boeren- en Bolderwagens, als nog, ſchoon het ſterk afneeme, onder, tusſchen de asſen, twee koperen bekkens hebben, die onder 't ryden op elkander rinkelen. Overeenkomſtig hier mede heeft men het al vroeg insgelyks noodig geoordeeld, zig op de Sledetuigen, over ſneeuw en Ys, van zulke Schelletjes te bedienen; vermits men anders de aankomst eener Slede volſtrekt niet hooren zoude; dat, boven al onder de menigte van Schaatsryders, ligtlyk ongelukken zou kunnen veroorzaaken. Hier uit nu zyn, in laater tyd, ontſtaan de Bellentuigen, die men al vroeg zeer zwaar, met eene groote menigte van Bellen, gemaakt heeft, en welken van tyd tot tyd cierlyker geworden zyn. 't Is ook niet vreemd, te gisſen, dat de benaaming van Arre- of Narreſlede van deeze Bellen afkomſtig is; dewyl de Rederykers Narren, of andere Polichinellen en Zotten, aan hunne Zotskappen en klederen, altoos Bellen droegen, en dus gebeld op wagens en tooneelen op de Kermisſen ſpeelden. In vroeger dagen, althans, was de benaaming van Arre- of Narreſleden onbekend; men heette dit ſlag van Rytuigen toen ſlegts Ysſleden.

Dog

Dog wat hier van ook zy, een geſtreng Zedemeester moge dit vermaak Nardery of Narrery noemen, 't is zeker, 't misbruik ter zyde geſteld zynde, een aangenaam geoorloofd Wintervermaak; en de Cieraaden der Tuigen, zoo in Bellen als Pluimaadjen, geeven 'er een eigenaartigen welſtand aan. Al voor twee Eeuwen, had men, in ſtede van die eenvoudige Sleden, van welken wy boven geſproken hebben, reeds Sleden, by wyze van laage Chaizen op omgekromde ſchenkelen geplaatst. Men had dit fatſoen overgenomen van de Poolen en Moskoviters, by welken de Sleden, uit hoofde der menigte van Sneeuw en Ys, zeer gemeen zyn; van waar dit ſlag van Sleden, ook nu nog, Poolſche Sleden heet. Ze zyn nog heden in gebruik, maar de kieschheid onzer Liefhebbers en Kunſtenaars heeft dezelven, hier te Lande, op allerleie kunſtige manieren verfraaid. Men vind 'er wier Voorſtellen of Arreſchenkels, vergulde Leeuwen, gehoornde Herten, wilde Zwynen, of, dat eigenaartiger is, Tritons, Zwaanen en Stroomgoden of Godinnen verbeelden. Intusſchen hebben de Vriezen, die tog de eerſte Leermeesters in 't ſtuk der Harddraaverye zyn, ook ten dien einde eene ſoort van ligter Sleden uitgevonden; welken men mede in Holland, by het toeneemen der liefhebberye voor 't harddraaven, in gebruik gebragt heeft. Van hier hebben ze den naam van Vrieſche Sleden, en men noemt ze ook Prikſleden, om dat 'er agter op de ſchenkelen zwaare yzeren prikken zyn, die

HET PAARD.

in

HET PAARD.

in 't Ys ſnyden; waarvan men zig vervolgens insgelyks by andere Sleden bediend heeft. 't Zyn kleene Sleden, ſlegts geſchikt om 'er één mensch in te plaatſen, en gemeenlyk eén agter op. Meerendeels hebben zy de gedaante van een zeshoekigen houten Stoel, gelyk aan de Kinderkakſtoelen; waarom men ze, ſchertſender wyze, ook *Kakſtoelen* noemt.. Deeze ſoort van Sleden is zoo naauw, dat eene Dame 'er niet alleen bekrompen, maar zelfs zeer ongemaklyk inzitte; waarom deftige Lieden, dezelve voor de Jufferſchap zeldzaam gebruiken, en 'er zig meest van bedienen tot harddraaven, daar ze eigentlyk toe geſchikt zyn. Ter betere uitvoeringe hier van, hebben deeze Sleden, agter aan, een ſtaartswyze uitſtek, by manier van een kusſen opgevuld, waar op de Voerman of de Paardemenner zit; terwyl zyne voeten op de ſchenkels ſtaan; waarmede hy den prikker of krasſer, dien men, naar vereisch dieper of ondieper in het Ys drukt, om den gang der Slede te dwingen, in het Ys intrapt, zo als hy naar zyne oogmerken goedvind. Voorts word deeze prikker, als het Paard in zyn vollen loop is, door een veer opgedrongen; wanneer de Slede los heenen glyd. Voor zulke Vrieſche Sleden ſpant men de Harddravers, en de Liefhebbers ryden met dezelven tegen elkander, om te beproeven wiens Paard op het Ys het hardſte draaft. Dit gaat ontzaglyk gezwind toe, en dikwils niet zonder gevaar: ook is het meermaals eene kostelyke liefhebbery; gemerkt 'er, buiten dat men

'er

'er de Paarden aan waagt, wel eens zeer groote weddenſchappen uit ontſtaan; veelal is het, ten minſte, te doen, om eene party of eene traktement, ten huize van den Kastelein, of op eene andere plaats, werwaarts men bepaald heeft te ryden. KLAAS BRUIN ſchetst ons dit, met opzicht tot het Slederyden op den Amſtel, aldus af. HET PAARD.

Het moedig Paard geſcherpt, en voor de Sleê gebragt,
Vliegt over 't Ys, en word genoopt, met zulk een kragt.
Dat het in eenen dag genoeg heeft voor zyn leeven;
Doch winst genoeg; wanneer men meester is gebleeven.
Gints word een wedloop van veel Narren aangeſteld;
Elk bied uit al zyn magt; 't ontbreekt hier aan geen geld;
Daar Janoom wel van vaart, voor pand van goude ringen,
En menig uurwerk, 't geen men vlugger weg ziet ſpringen,
Dan 't ros op zynen draf door bellen opgewekt;
't Geen zwygend het verſtand van zynen Heer ontdekt.

Deeze Dichtſchildery is niet al mis; want het misbruik, ſchoon de harddraavery, beſcheiden behandeld, een onſchuldig vermaak zy, heeft in dit geval maar al te veel plaats. 'Er word inderdaad menig ſchoon Paard door bedurven; veel meer dan in eene geregelde Harddraavery; dewyl men de perken, die men rekent, dat een goed Paard zonder letſel kan afloopen, zeer zeldzaam op het Ys naauwkeurig bepaalt; en het Dier daarenboven ſterk bezweet in den Winter te ligter bevan-

HET PAARD.

gen word. Hierby komt nog, dat dit vermaak te kostlyk is voor minvermogenden, die mede willen doen, en geen eigen Paarden houden: dewyl men, op de meeste plaatſen, voor een uur rydens, een Ducaat en meer betaalt. Wanneer dan een kaale Jonker dit alle dagen wil volhouden, zoo moeten gewis de horelogien, de ringen, of andere kleinodien, en, by de Heeren Studenten, dikwils een goed deel der Bibliotheek naar de Lombaard, of, op zyn ſchertſend Hollandsch, *naar Jan-Oom.* Alle zoodanige misbruiken van dit Slededraaven zyn zekerlyk gantsch niet te pryzen: dan aanzienlyke of bedaarde Lieden behandelen dit Ysvermaak op een beter trant, die in geenen deele te berispen is. Dezulken voegen zig in een ſtatelyken trein by een, by manier van eene geregelde Sledevaart, en ryden in gezelſchap deftiglyk een toer door de Stad, of naar buiten, om aldaar eene gezellige en vriendelyke maaltyd te houden; 't welk onder de braave Burgerlieden in onze Steden gemeen is. Het houden van zoodanige Sledevaarten mishaagt zelfs den Grootſten onzes Lands niet; 't is een der uitſpannende vermaaken van onzen Vorſtelyken Erfſtadhouder; die, 's jaarlyks, verzeld van het Hof en den Adel, zeer fierlyke Sledevaarten laat inrigten. Daarbenevens verlustigt zig ook de Schooljeugd aan de Akademien, nu en dan, met gemaskerde Sledevaarten; 't welk in den jaare 1740, te Leiden, by uitſtek in zwang was, en wel eens gelegenheid tot buitenſpoorigheden gaf. Zekere *Giongisky*, by voor-

voorbeeld, verzon zulk eene Sledevaart in de verſchillende kledy der Roomſche Geestlykheid; dat egter niet wel opgenomen wierd; en zeker Student, die ſtout genoeg was om bloodshoofds met een geſchooren kruin te ryden, kostte dit vermaak vervolgens, uit hoofde van de felle koude, het leeven. Ik heb dit voorbeeld hier bygebragt, om onze Jonge Heeren, die in dit Ysvermaak behaagen ſcheppen, te leeren toezien, om zig, ten gevalle van vermaak, niet onvoorzigtig te veel te ontblooten. Naderhand heeft men, hier ter Stede, op verſcheiden tyden, onergerlyke en zeer deftige Sledevaarten gehad; vooral die van het Tooneelgenootſchap, onder de Zinſprek, *Veniam pro Laude;* en wel byzonder de laatstgehoudene, by gelegenheid der Eeuwfeesten van de Stad en 's Lands Hooge School. Ik heb 'er diestyds eene beſchryving, met eene nevensgaande Kunstplaat, van 't in 't licht gegeeven, die in veele handen, en als nog te bekomen is: en dus zou iemand, des begeerig zynde, deeze Plaat, door den konstryken SIMON FOKKE gegraveerd, uit liefhebbery, hier by kunnen voegen. Met dit berigt van het Ysvermaak afſtappende, zal het niet oneigen zyn, dat wy, daar we reeds van het harddraaven over 't Ys geſproken hebben, nu overgaan, om, volgens belofte, wat byzonderer gewag te maaken, van de eigentlyke harddraavery, of het ryden om de Zweep, Roskammen, Spooren, Hoofdſtellen, enz. Dan deeze nationaale Liefhebbery, onzer beſchouwinge wel waar-

HET PAARD.

dig, eischt vooraf eene korte ontvouwing van de gelegenheid, by welke dezelve onder onze Landzaaten ftand gegreepen heeft.

Oorfprong der Harddraavery.

Men vind derzelver oorfprong, zoo ik agte, zeer duidelyk, in den aart der Natie zelve; die, gelyk wy elders gezegd hebben, goede Ruiters, en wel bedreeven beryders van Paarden, geweest zyn. Van hier waren de ren- en draafpartyen, benevens het ringfteeken, onder hen zeer gemeen; als ten overvloede blykt, uit de verhaalen der Ridderlyke Renfpelen, by ALKEMADE en anderen geboekt. Wel byzonder is het aan onze Nederlanders al vroeg eigen geweest, de Paarden tot het draaven te gewennen; en het lichaam, zoo veel de konst vermogt, daar toe te vormen. Althans nopens het afkappen van de Staarten ter Harddraavery, vind ik eene oude aantekening, meldende dat onzen Hollandfchen of Duitfchen Paarden de Staarten ontbraken, om te heviger te loopen: 't welk ook nog onder de Liefhebbers in agt genomen word. In zoo verre is het harddraaven in 't algemeen hier te Lande al van oude herkomst; maar wat bepaaldlyk betreft, het zoogenoemde Vriefche of Hollandfche harddraaven, deeze Liefhebbery is eerst recht in gebruik gekomen, by gelegenheid van het aanleggen van gepriviligeerde Paardenmarkten in deeze Landen.

Paardenmarkten.

Men had 'er, toen dit in zwang kwam, met der tyd zeer aanzienlyke Paardenmarkten, op welken niet alleen de Ingezetenen, maar zelfs uitheemfche Prinfen en Vorften kwa-

kwamen. De Heerlykheid *Valkenburg* was van ouds de vermaardſte, en naastdenkelyk de eerſte plaats, daar men Paardenmarkten hield; ze is althans zeker de aanzienlykſte geweest. By PARS en anderen ſtaat aangetekend, dat 'er, in 't jaar 1554, over de drie duizend Paarden op ééne Markt verkogt zyn; en elders zegt men, dat 'er drie duizend, eenhonderd en zes vertold zyn. Heden is dezelve op verre na zoo aanmerkelyk niet: men hield deeze markt toen agt dagen lang; tegenwoordig duurt ze ſlegts éénen dag, ſchoon het recht van agt dagen blyve; en men vind 'er thans niet, dan een gemeen ſlag van Paarden. Men mag 'er, myns bedunkens, uit afleiden, dat de Paarden fokkery oudtyds, in deze ſtreek van Holland, van meerder aanzien was dan heden: 't ſchynt of dezelve wat laater verplaatst zy in het Stichtſche, byzonder om en aan Utrecht, mitsgaders te Leksmond, in 't Land van Vianen, alwaar men tegenwoordig de beste jonge Paarden ontmoet. 't Komt my genoegzaam bewysbaar voor, dat zulks grootlyks hier van daan komt; om dat men, zints die oude dagen, toen men in Zuidholland veel Hoornvee aanfokte; in Zuidholland, en vooral in Rhynland, aan den kant van Voorſchoten, Valkenburg, Noordwyk, Katwyk enz., de hooge landen, welken diestyds meestal mienten of vette weiden waren, tot teelland en koornlanden heeft ingeſtoken. Voeg hier by het toeneemen der Tichel-Steen- en Pannen fabrieken, waardoor veelen deezer klailanden ingegraaven zyn. Doch

HET PAARD.

HET PAARD.

keeren wy ons, dit daar laatende, weder tot de Paardenmarkten. Van tyd tot tyd zyn 'er, vervolgens, zeer veelen, in etlyken onzer Dorpen en Steden, opgericht; welken hier en daar in bloei zyn, maar elders kwynen. Onder die der Steden is de Goudſche Paardenmarkt, eene der voornaamſten geweest; en, zoo ik niet mis hebbe, eene der eerſten, waar op men aanzienlyke pryzen aan de Roskammers en Harddraavers uitdeelde; waarvan dadelyk nader. Voorts moet men van den tegenwoordigen ſtaat onzer Hollandſche Paardenmarkten zeggen, dat ze om zoo te ſpreeken, bykans alleen ten dienſte der Ingezetenen zyn, of liever, dat de Ingezetenen zelven de eenige koopers en verkoopers zyn. Voorheenen voerde men integendeel aanzienlyke ſtoeteryen, uit alle de Provincien, of de nabuurige Gewesten, naar Holland ter markte, en men vertierde ze grootlyks onder uitheemſchen; dat ten opzichte van de beroemde Valkenburger markt over bekend is. Zulks heeft thans genoegzaam geen plaats, om dat de meeste Provincien haare byzondere Paardenmarkten hebben. Zedert dat de ſchrandere Vriezen zulks ook in hunne Provincie ingevoerd hebben, ziet men naauwlyks een enkele Vries in Holland Paarden ter markte brengen: veel eer noodzaaken zy onze Liefhebbers en Paardenkoopers, omze by hen te komen opzoeken en koopen. Wyders brengen nog de onderſcheiden jaarſaiſoenen eene groote verſchillendheid van Paarden op de markten te wege. Op de Nà- en Voor-

jaars-

HET PAARD.

jaarsmarkten vind men meestal Werk- en Boeren-Paarden; om dat de Boeren tegen den ploegtyd, en vooral tegen den oogst- en hooityd, de meeste Paarden behoeven; die ze dan, tegens den natyd, om de kosten der winterſtalling te ontgaan, weder verkoopen; waarom men zulke markten onder de Boeren wel knollenmarkten heet. Maar in den Zomer, als de Liefhebbery van Spelenryden den Landzaat en vooral den Stedeling uitlokt, om gezellige Speelreisjes te doen, dan is het de tyd, om op de Markten naar de beste Paarden om te zien; en ze zyn gemeenlyk op de zomermarkten wel aan te treffen: vooral heeft men dan aan den Lek en Ysſelkant, daar men veele ſchoone Paarden teelt, te kust en te keur jonge Veulens en jonge Paarden; en overeenkomſtig hier mede doet dan ook de verſchillende ſtreek, of de gelegenheid der plaatſe, en het belang van den Landbouw aan zekeren oord, niet weinig tot den meerderen of minderen bloei van deeze of geene Paardenmarkt, waarvan ook eenigermaate het uitdeelen van pryzen op dezelven afhangt: op welk ſtuk wy wat byzonderer moeten ſtilſtaan.

Het uitdeelen van Pryzen.

Verſcheiden Heeren of Baljuwen van zekere Diſtricten of Dorpen, welken geprivilegeerde Paardenmarkten hadden, hebben zig naamlyk beyverd om Volk en Kooplieden te trekken door het uitlooven van pryzen. Ze gaven, en 't geſchied ook noghier en daar, verſchillende pryzen, welken ten koste van de Marktplaats aangebooden wierden. Meerendeels beloofde men den geenen,

HET PAARD.

nen, die de meeste Paarden, aan hem als koopman in eigendom toebehoorende, onder eede te verklaaren, of met voldoende bewyzen aan te toonen, ter markte bragt, een Zilvren Roskam. Hy, die de meeste Paarden voor eigen rekening kogt, kreeg eene zilvren Stalborſtel. Hem, die het fraaiſte koppel Paarden ter markte bragt of kogt, wierd een zilvren Maanekam toegeleid. Men zeide den geenen, die 't fraaiſte rypaard ter markt bragt, een paar zilvren Spooren toe; en eindelyk hem, wiens Paard het hardſte draafde, eene zilvren zweep. Alle deeze of ſoortgelyke pryzen, op kosten van de Marktplaats vervaardigd, wierden in vroeger tyd aan de Prysbehaalders, zonder eenige onkosten van hunne zyde, uitgedeeld. Dog naderhand, en vooral heden, is het met de zweepen gewoonlyk anders gelegen: doordien ze, op verſcheiden plaatſen, zelfs daar geene gepriviligeerde Markten zyn, door de kasteleins of Herbergiers aangebooden worden, ten koste van de Ryders en het gelag. Somtyds bieden ook wel de Stalhouders of Paardenkoopers zulke zweepen hier of daar aan; die 'er dan ook hun voordeel in beoogen, en doorgaans wel weeten wie de zweep ſtryken zal. Meermaals is 'er dan de eene of de andere Heer, die zin in een harddraavers Paard heeft, en het zelve koopt, op voorwaarde dat het een zweep moet haalen of gehaald hebben; waaronder niet weinig listigheids plaats heeft. De Beryders ſpreeken in zulk een geval onderling met malkander, om die Paarden, welken

het anders verre winnen zouden van het te verkoopen of verkogte Paard, in den draf op te houden; en men weet de eerst ononwillige Ryders gewoonlyk de hand wel te vullen. Maar uit dit ſlinkſche bedryf ontſtaan niet zelden groote krakeelen, als 'er een harddraaver onder komt, die wat af kan doen, en wiens Beryder zig volſtrekt onzydig houden wil. Men bedient zig dan van allerhande ſlegte konstgreepen; als daar zyn het Paard in 't ſpoor te dringen; het de leizeelen voor den kop te ſlaan; dikwils te verryden; en elkander te overſchreeuwen. Zulks brengt, hoe fraai en mannelyk dit vermaak anders zy, te wege, dat veele Liefhebbers van aanzien, welken zulk eenen handel billyk wraaken, afgeſchrikt worden om van de party te zyn. Dog waar vind men uitſpanningen, by welken niet eenig misbruik plaats heeft? 'Er zyn ondertusſchen hier te Lande veele draafpartyen, by welken het integendeel zeer zuiver toegaat, daar de Beoordeelaars der wetten van 't harddraaven kundig, en onpartydig zyn; in hoedanig een geval de volgende byzonderheden in agt genomen worden.

HET PAARD.

Geregelde inrigting eener Harddraavery.

Vooraf gaat, van wegens eene Stad, Heerlykheid, of Dorp, of van wegen een Hospes, een ordentelyke bekendmaaking, 't zy door Biljetten of in de Couranten, dat men, op een beſtemden tyd, en ter bepaalder plaatſe, zal laaten draaven om eene zilveren of ook wel om eenen gouden Zweep, mits dat de Paarden van zesſen klaar zyn. Hierop komen de Liefhebbers, welken ry-

HET PAARD.

den willen, daar ter plaatſe, en doen hunne Paarden, meestal aan de hand geleid, en met fraaie Maanekappen verſierd, eenige uuren, veelen wel een dag te vooren, in den Stal van den Hospes brengen. In de Herberg bevinden zig de Keurmeesters, welken de Paarden bezien, of ze van zesſen klaar, of ze Koopmans waar zyn, dan, of ze eenig gebrek hebben, om ze te kunnen afkeuren. Men heeft aldaar ter tafel liggen, of men geeft 'er de voorwaarden op, naar welken men ryden zal, die op verſchillende wyzen bepaald worden. Veeltyds is 'er, dat inzonderdeid by de Vriezen ſterk in agt genomen word, eene bepaalinng van de jaaren, dat is, dat men Paarden van gelyken ouderdom bedingt: als mede, dat het Paarden zyn moeten, die of nooit, of althans op die plaats niet, eene Zweep gehaald hebben; elders laat men allerleie ſoorten van Paarden draaven, indien ze ze ſlegts vierkant en rad zyn. Naar deeze voorwaarden bepaalt men de waardy der Zweep; welker bekostiging de Liefhebbers onder zig verdeelen; neemende ieder aan, zyne portie aan de Zweep te betaalen, met beding, dat de Winder een heel of half anker Wyns, of zoo veel als de Liefhebbers betaalen willen, en overeenkomen, zal geeven; terwyl de Hospes, van zynen kant, 'er het zyne byvoegt in 't gelag: dog dit gaat wel eens zoo verre als 't voeten heeft. Tot dus verre overeengekomen zynde, ondertekent men de voorwaarden, en ſluit alles, wanneer het getal der Draavers voldoende is. Hierin heeft men me-

mede bepaald, hoe en op welke manier men zal moeten ryden; te weeten, op zyn Vriesch, of op zyn Hollandsch. De eerſte beſtaat hierin; dat men uit en t'huis, of heen en weder, of, naar 't kunstwoord, op en neer draaft; des 'er van de drie ritten twee moeten gewonnen worden. Het Paard, om dit nog wat duidelyker voor te ſtellen, dat, van het eerſte rit heen en weer, het eens wind, 't zy in het heen en weder ryden, moet het met den derden keer, by 't verryden, nog eens winnen met een rit. Het kan gebeuren, dat het Paard het rit in 't uitryden wint, en 't in het weerryden verliest; dus ſtaat de kans dan gelyk: dog wint het Paard het, by het verryden, nog eens; dan heeft hy drie ritten gedaan, en wint 'er dus twee: waar mede het ook meester blyft. Het Paard kan het egter ook, en dit is de regte trant, in twee ritten heen en weer winnen. Op zyn Hollandsch ryd men niet heen en weder, 't en zy men vooraf bedingt, op zyn Friesch te ryden. Men bepaalt hier ſlegts den afry van agteren, van 't begin van het loopperk af, naar vooren toe; zoo als wy, om deeze onze nationaale en recht mannelyke oeffening, in eene fraaie afbeelding, te ſchetſen, in de hier bygevoegde *Plaat*, tot vermaak der Leezers, vertoonen.

HET PAARD.

Ter betere afmaalinge hiervan hebben wy, door den konstryken en vluggen Tekenaar P. C. DE LA FARGUE, naar het leeven, en niet zonder zeer veel moeite, den wedloop der Harddraavery, aan het Haagſche of Dui-

Afbeelding der Hollandſche Harddraavery.

HET PAARD.

Duivenvoorder Schouw, onder ons toeverzigt, en volgens onze opgave, doen tekenen: welke tekening wy vervolgens, door den vindingryken Konstgraveerder SIMON FOKKE, hebben laaten graveeren. In deeze *Plaat*, hoe kleen het beſtek ook zy, is de houding der Ryders, en die der Paarden, meetkundig afgebeeld: met eene nevensgaande vertooning van het gewoel van 't volk en der rytuigen, mitsgaders de plaatſing der Commisſarisſen, die het harddraaven moeten beoordeelen. Men ziet in dezelve de Paarden, op de Hollandſche wyze, naar het Schouw, daar ze moeten aankomen, en van het andere einde, daar ze van daan komen, in vollen draf loopen, waaromtrent men de volgende regelmaatige ſchikking gadeſlaat.

Vooraf-gaande ſchikking.

Voor eerst word het rit, of eigentlyk de loopbaan, bepaald: gemeenlyk heeft ze de lengte van honderd en vyftig roeden; en de breedte is veelal verſchillend, naar de gelegenheid van den weg: men verkiest egter altoos de breedſte wegen, op dat ieder Paard een behoorelyk vryſpoor hebbe. Hierbenevens vermyd men vooral wegen, daar bruggen of ongemeene holten zyn; ook effent men de baan wel bevoorens, wanneer men zulke holle plaatſen naar eisch aanvult: en indien de baan gul zand zy, maakt men dezelve, zoo veel 't noodig is, met water nat. Aan het einde en het begin van 't loopperk zet men een merkpaal; of men perkt een kenbaar teken van een boom, brugge, of hek af. Aan beiden deeze plaatſen

VERKLAARING

VAN

PLAAT V.

In deeze Kunstplaat vertoont zig, ter rechterzyde, het Huis, en het ſteenen Hek van de Schouw van Duivenvoorde, met de daaraan verbonden Stallinge, benevens de gewoone Koekkraam, met eenig verder gewoel.

Aan den hoek van 't Huis hangt de zilveren Zweep, digt by de Kamer, uit welke de Harddraavery gewoonlyk beſchouwd word. Op het Voorplein van 't Huis ſtaan de Harddraavers, die nog te draaven hebben, met hunne Ryders, klaar.

Voorts word men, tusſchen het hooge geboomte en het Huis, dat den Heerenweg naar Valkenburg verbeeld, verſcheiden Rytuigen en veel gewoel van volk gewaar; mitsgaders, in 't verſchiet, de huizen van de Buurt. Tegen den eerſten boom, die aan den hoekſlag van den Haagſchen of Wasſenaarſchen weg ſtaat, ziet men den Commisſaris, die den witten doek tot een teken der afry uithoud, en voor wiens plaats het rit beſlist word; hebbende de Draavers van daar tot aan het ſteenen Hek ruimte van op te houden.

De voorgrond, waar op de grootſte beelden zig opdoen, duid ons aan de gemeene weide, waar in het den aanſchouwers, voor dien tyd, vergund is te treeden; gelyk ook, aan de overzyde, in een kamp weiland, de opry van allerlei Rytuig word toegeſtaan.

In

In de eerstgenoemde weide, die alleenlyk voor voetgangers is, ziet men perſoonen van allerleie Standen. De Tekenaar is hier genoodzaakt geweest, om niet veel beelden aan den kant van de ſloot, en ſlegts eenige toekykers, zittende, af te maalen, om het hoofdzaakelyke, den Draf, des te duidelyker te kunnen verbeelden.

Wat de werkzaamheden der Perſoonen betreft, die verklaaren meerendeels zigzelven; de Kindermeid wandelt met de haar toevertrouwde Kinderen wat uit het gedrang; de jonge Heeren neemen, onder voorwendzel van naar de draavery te zien, de kans waar, om met eene heuſche Dame, of een bevallig Boerinnetje, een vriendlyk praatje te maaken; terwyl het Zeehagje met zyne Deerne, onder 't rooken uit eene lange pyp, onverſchillig de draavery aftuurt; en Krelis met zyn Tryntje in 't gras al ſoliende nederzit.

Wyders kan men het harddraavery-ſpeelen van den Jongen met zyn Hond aan een touwtje, het Nootenmeisje, dat haare Nooten, en den Smous, die zyne Kammen en Brillen rond vent, met meer ſoortgelyke omſtandigheden, aan dit gewoel eigen, natuurlyk genoeg nagaan.

Het zaaklyke, daar 't inzonderheid op aankomt, is de Draf zelve; welke hier eigenaartig, en, gelyk we vertrouwen, zoo na als mogelyk is, voldoende aan het geproportioneerde, verbeeld word. De Draavers zyn eenigzins agter elkander geplaatst, op dat men elk in zyn behoorlyk rit zoude zien loopen; overeenkomſtig met de Meetkundige Plaat, in den Tekst breeder ontvouwd. Daarbenevens ziet men in de weide, aan den

over-

overkant van den Ryweg; een aantal van Rytuigen van allerleien ſlag in 't verſchiet; meerendeels vervuld met toekykers, waaronder ook een lugtige bol, die, met den vollen kroes, den Draavers een hoezée toezwaait; en voorts Volkje van verſchillenden rang, in onderſcheiden houding, om de Draavery te zien. Eindelyk wykt en verliest zig het verſchiet, in de Duinen, tusſchen Wasſenaar, en in de grazige weiden van dit oord; terwyl het geboomte en de boerenwooning, digt by het Schouw, het verſchiet aldaar ſtopt; welk alles geene ongevallige ſchilderagtigheid aan het geheel ontwerp van deeze Harddraavers Plaat byzet.

Pl. V

AFBEELDING van de HOLLANDSCHE HARDDRAAVERIJ om de GOUDEN ZWEEP, aan het Schouw van DUIVENVOORDE, gemeenlijk genaamd het HAAGSCHE SCHOUW.

ſen vervoegen zig twee Commisſarisſen, of Goemannen; die zig, gelyk in onze *Plaat* te zien is, veelal op eene Ladder of Stelladje begeeven; om de Ryders in het af en aanryden, naar de Wet desaangaande te beoordeelen. Veel al hebben zy een witten neusdoek aan een langen ſtok gebonden, dien ze, by het afryden der Draavers, uitſteeken en zwaaien; welk teken door den anderen, die by de aankomst zyn, beantwoord word, ter aanduidinge dat zy klaar zyn. Midlerwyl bevinden zig, in het midden van de Loopbaan, nog twee andere Commisſarisſen, om te beletten, dat niemand der draavers, 't geen buiten dit wel eens gebeurt, den ander uit het ſpoor dringe, of in des anders ſpoor ryde; voorts om toe te zien, of de Paarden wel draf houden, en niet rennen of galoppeeren; want die dit doet, is 't, naar de gemeene rechten van 't harddraaven, kwyt. Verder hebben zy ook agt te geeven op allerleie molesten en ongeoorloofde kneepen der Ryders; mitsgaders de invallende verſchillen te beſlisſen. Als de Commisſarisſen dus geplaatst zyn begint de Draf: na dat 'er by Looting bepaald is tegen Paarden te draaven, die door het lot by een vallen, of die de keur aan den Looter geeft. Wanneer byzondere Liefhebbers eene opzettelyke harddraavery onder elkander bepaalen, geſchied dit ook wel eens naar keuze.

HET PAARD.

De Harddraavery zelve.

Na deeze voorafgaande ſchikkingen, neemt men, omtrent de ritten zelven, het volgende in agt. Indien het getal der Paarden even is, draaft men twee en twee; zoo dat 'er tel-

HET PAARD.

telkens één afvalle, en dan de laatſte twee om de zweep draaven. Dat is: als 'er van de twee eerſte Paarden één agter blyft, is die Draaver glad van de kans af, en de Winder blyft ſtaan, of word zoo lang op ſtal gebragt, tot dat de overige ritten afgedraafd zyn. Vervolgens loopt hy op dezelfde wyze weder tegens de andere Winders; en, by winst van het rit, wagt hy wederom naar zyn tweeden tegenſtreever, tot dat hy het eindelyk van den laatſten wint, of ook wel tegens denzelven verliest. Als het getal der Paarden, in ſtede van even, oneven is, of als 'er Paarden overblyven, dan bepaalt men het rit tot drie, en de Winder van de twee blyft aan het til of de kans: dat ook wel plaats heeft by even getallen. Wanneer 'er, by voorbeeld, tien Paarden zyn, en deeze twee en twee draaven, dan blyven 'er gewis vyf over; en dus is 'er een oneven rit. Zulks valt dikwils niet gelukkig uit voor een goed draaver; die dan, terwyl elk gaarne zyne kans behoud, veelal genoodzaakt is een rit meer te loopen. Maar dit word, onder beſcheide Liefhebbers, doorgaans by looting of naar rang der voorige ritten geſchikt. Somtyds ryden de laatſten met hun drien; en die dan voor is wint de zweep; of 'er ryden ook, zoo als het natuurlyk valt, van de vyf twee; een valt 'er af: 'er ryden weder twee, en dus valt 'er weder een af; de vyfde ſchiet alleen over, met de twee Winders van de vier: daarop ryden deeze drie te ſamen, en die het dan wint is de Baas. 't Eenige in dit geval is, dat dan de twee eerſte Win-

Winders van de vier een rit meer doen moeten, terwyl de andere Winder een rit minder loopt, 't welk, door dien dit op 't laatſte voorvalt, en ſpoedig agter den anderen volgt, 'er vry hevig op aan komt; en met vuur naar den Eerprys geſchied. De draavers, die dus op eene der gemelde wyzen ryden, moeten zig dan vervolgens onderwerpen, aan de wetten en gebruikelykheden der Harddraavery. Zy hebben dan af te wagten de uitwyzing voornaamlyk van de twee Commisſarisſen, die zig ter plaatſe, daar zy aankomen, bevinden; wier zaak het is, in het voorby draaven, naauwkeurig gade te ſlaan, wie voor zy, en, op een Paarden hoofdsbreedte voor uit, den prys toe te wyzen. Gevalt het, dat de Draavers te gelyk aan den merkpaal zyn, dan gebieden ze te verryden: 't welk al dikwils geſchied, wanneer 'er twee knappe Draavers gelyk loopen, of, zoo als de Liefhebbers ſpreeken, aan malkander blyven hangen: in zulk een geval beſlist dikwerf één enkele Harddraavers ſprong het winnen van den Prys. Ondertusſchen wagt men, eer de Zweep afgehaald en den Winder geſchonken word, de agterſte en middelſte Commisſarisſen af, om te verneemen, of alles in orde toegegaan zy, en vooral om te weeten, of de Draavers gelyk van 't Stuk, of 't begin der Baane, afgedraafd hebben. Hier aan tog ligt veel geleegen: waarom men, wanneer een Draaver in 't afryden door laat ſchieten, dat is den draf doorzet, voor dat hy gelyk met zyn par-

HET PAARD.

party in den draf is, telkens te rug moet keeren, en op nieuw afryden; tot dat de Commisſaris, recht oordeelende, den afry goedkeurd. Dit afryden is hier een ſtuk van vry veel aanbelang; want, zoo men 'er wat oogluiken in gebruikt, kan 'er de een of ander merkelyk by winnen.

Ook kennen de Roskammers en Berydders van Draavers de kneep, die 'er op zit, zeer wel. Zy weeten de Paarden, in 't aanvangen van den draf, zekeren ſprong te doen maaken, die dezelven ſterk voortzet; en op zulke ſprongen ſlaan zy mede agt onder het ryden; voornaamlyk als de party op zyde ſchiet, en allermeest, wanneer ze, na aan malkander hangende, bykans aan 't einde zyn, en door zulk een ſprong de zweep kunnen winnen: 't geen zeer veel van de handigheid van den Ryder afhangt. Maar buiten deeze en dergelyke kunstjes, bedienen ſommigen zig, by het afryden, van eene fyner kneep. Ingevalle dat een knappe Draaver ſterk vooruitſchiet, houd de zwakſte zyn Paard wel eens op, en fluks om; voorgeevende, dat men niet gelyk afryd. Hier door loopt dan het Paard, dat voor is, dikwils halverweg, ja tot aan 't einde van 't perk, en vermoeit zig dus onnoodig; waarmede de ander zyne kans bevoordeelt. Dan rechtſchapen Liefhebbers houden dit voor eene laage en onwettige kunstgreep: te meer te wraaken, om dat 'er zekerlyk ſlegte gevolgen uit ontſtaan kunnen. Een Paard is een moedig en vernuftig, dog, te veel gevergd, een koppig Dier; men maakt het, door

door dit te rug keeren baloorig; en 't word, als of het een bezef had van de verdrukking en 't onrecht hem aangedaan, moedeloos; 't welk hem buiten ſtaat ſtelt, om met zoo veel vuur en drift door te draaven, als hem natuurlyk eigen is, en de Konst in hem opwekken kan. Hierom zyn zulke kunstjes, naar myn begrip, onedelmoedig en allerſlegtst. Ook veroorzaaken zy gemeenlyk twist; terwyl andere kunstgreepen, aan 't begin van den afry, als daar zyn het Paard van zyn party met de Spooren in de borst te prikken, of de Leiſen uit te ſlaan, om dat aldaar de meeste Aanſchouwers zyn, als ongezien doorgaan; dus ook Honden, in 't midden der draf, te laaten aanblaffen; huurlingen te hebben, om 't Paard te doen ſchrikken door middel van Spiegeltjes, enz. Geduurende dit draaven zyn 'er gemeenlyk onder de Aanſchouwers zulken die party kiezen, en tegen elkander wedden; vooral indien de kans twyfelagtig zy, als de Paarden aan malkander hangen, of elkaar agter her zitten. Maar deeze weddenſchappen gaan hier te Lande zoo grof niet als die te New Market in Engeland: men wed ſlegts om eenige Ducaaten, om eene Vischparty, of eenige fleſſen Wyn, maar hooger niet; of 'er moet eene enkele Losbol zyn, die 'er door heen wil.

HET PAARD.

Wanneer alles dus ver in orde afgeloopen is, word eindelyk de Zweep den Winder toegeweezen. De Schout, de Commiſſaris, of de Hospes, ontſtrikt de Linten, aan welke de Zweep te pronk hing, haalt dezelve af,

Het verkrygen van de Zweep.

HET PAARD.

en reikt die den Winder over. Deeze, moedig op zyn Triomph, ryd, onder het zwaaien en klappen van de Zweep, door het Volk. Het Paard zelve ſchynt 'er moediger door te worden, het huppelt en ſpringt, als of het der behaalde overwinninge bewust ware. De Winder ryd vervolgens nog een rit uit vermaak af; om zig als Meester van de Baan voor de Aanſchouwers te vertoonen; en keert ten laatſten naar den geenen dien het Paard toebehoort; ſtapt van 't Paard af, en geeft zynen Heer of den Eigenaar de Zweep over; die den Beryder dan met een braaven Steekpenning beloont. Hierop begeeft zig het gezelſchap der Mededraavers in huis, om het Lag op te neemen, en zig lustig te vermaaken; dewyl 'er nu eene Fles op ſtaan mag. Het gewoel van 't Volk verlevendigt voorts alles niet minder; te meer, daar op veele plaatſen dan 's avonds het Veeltje gaat, als in eene volle Kermis; 't welk ook in onze *Plaat*, zoo veel het vallen konde, afgebeeld is. Onder dit alles worden de Draavers op Stal bezorgd, warm gezet, en, na wat gerust te hebben, naar huis geleid. Veelal neemt de Liefhebber, welke de Zweep heeft, dezelve by zig in de Chaize; of de Ryder, op den Draaver gezeten, en 't huiswaards rydende, houd de behaalde Zweep in de hand. De Liefhebber, 't huis gekomen zynde, plaatst dezelve, zoo hy 'er meer gewonnen heeft, in zyne Zweepenkas. Het is naamlyk, onder de groote Baazen der Harddraavery, niet genoeg, met ééne Zweep te pronken; zy leggen

HET PAARD.

gen 't'er op toe om verſcheiden zulke Zweepen van onderſcheiden Paarden te hebben, en 'er als een Kabinetje van te maaken. Gemeenlyk krygt dan ieder Zweep den naam van het Paard, waardoor, of dien van de plaats, daar dezelve gewonnen is: en 't luid niet zelden grappig, als men de Liefhebbers, met den uitleg der Zweepen, by voorbeeld, hoort zeggen; *dat 's van Wyker Griet*, *Valkenburger Hans*, *'t Haagſche Spook*, *Malle Jan*, 't welk de rechte ſpreektrant der Liefhebbers is.

Deeze Zweepen, om nu nog met een kort woord derzelver maakſel te melden, zyn pragtig, van allerleie fatſoen en verſchillende waardy; gemerkt de eene uit eene ruimer beurs gegeeven word dan de andere. Doorgaans is het Hegt twee handpalmen lang, en agter aan 't handvatſel heeft men een zwaaren knop, met een ringetje; aan 't welke een Zilveren of Gouden Lint, met een breeden Strik of eene geſtrikte Roos hangt. Voorts is de Zweep zelve bekleed, met rood, groen, of blaauw Fluweel, ryklyk met Zilver geborduurd; en het ſlag eindelyk is met roode, witte, groene en blaauwe Linten geſtrikt. Dit is de gemeene manier; dog als de Zweep van Goud of verguld zy, dan is ook het borduurſel Goud. By uitſtek kostbaar en recht Vorstlyk was de Zweep, die, op de pragtige en ſtaatelyke Harddraavery te Soestdyk, in tegenwoordigheid van zyne Doorlugtige Hoogheid, wierd uitgedeeld of verreeden; welke door het Paard van den Heer LEVER,

HET PAARD.

te Amſterdam, gewonnen is. En vooral niet minder was de allerpragtigſte Gouden Zweep, op eene aanzienlyke Harddraavery behaald, toen zyne Doorlugtige Hoogheid den laatſten keer in Vriesland was, door den Koopman LAAS BOUMANS, van Franeker, wiens Draaver de zeven- en twintigſte was; des hy dezelve van zes- en twintig alle uitgeleezen Vrieſche Harddraavers gewonnen heeft. Op deeze Zweep waren de Wapens hunner Hoogheden, met dat der Provintie Vriesland, gegraveerd: dat zeker een aanzienlyk gedenkſtuk voor de Familie des Winders is. Hier mede, zoo ik vertrouwe, op eene voldoende wyze beſchreeven hebbende hoe het regelmaatige harddraaven toegaa; eischt nu de naauwkeurigheid nog, dat ik den Leezer een begrip geeve, van de hoedanigheden of bepaalde vereischten der Harddraavery; mitsgaders van de Vaderlandſche kunstoeffening en bewoordingen daaromtrent gebruikelyk; om dus wel byzonder te toonen, waar in eigentlyk deeze konst beſtaat.

De Hard-draavers-kunst beſchreeven.

De Franſche Paardenkenners, en de beroemdſte Schryvers over de Paarden, gelyk ook BORELLI, wiens uitſteekend Werk over de beweeging der Dieren, by de Wiskonſtenaars en Geleerden overbekend, en in hoogagting is, hebben, met zeer veel doorzigt en kunde, op verſchillende wyzen, den Stap, den Draf, den Galop, en den Tel der Paarden, beſchreeven, en met wiskundige figuuren opgehelderd. Ondertusſchen ſchynt de byzondere Harddraavers-tred van onze Vrie-

Vriesche Leermeesters, en Hollandsche Kenners by de Vreemden geheel onbekend te zyn; men vind denzelven althans in hunne Schriften niet beschreeven, vermoedelyk om dat die Tred in hunne Landen niet bekend zy. 'Er is in deezen Tred inderdaad ook iets byzonders, dat veelligt de Vreemden, zelfs den kundigen VITET en BOURGELAT, zou verbaazen. Die schrandere Mannen zouden in den eersten opslag oordeelen, dat men de waarheid niet sprak, wanneer men zeide, dat 'er Harddraavers gevonden worden, die, in het tempo van 't neerzetten en opligten der overhoeksche voeten, de tree van den agtervoet, zes voeten over de gewoone tree van den overhoekschen voorvoet, in den draf brengen: dat egter, volgens wiskundig wel afgemeeten Harddraavers treden, ontegenzeggelyk blykt waarheid te zyn. De vreemdheid hier van heeft my bewoogen, om vooral myn werk te maaken, van deeze Vaderlandsche byzonderheid naauwkeurig na te gaan; en alles wat hier toe behoort zorgvuldig op te spooren. Gelukkig vond ik, bovenal in deeze myne Geboortestad, verscheiden Liefhebbers, die zig genegen toonden, om my hier in alle behulpzaamheid te verleenen: welken Heeren ik deswegens openlyk myne erkentenis betuige, byzonder den Heeren DANIEL HENDRIK RIGHOUD; en den Stalhouder JAN LEDEBOER, als hebbende eerst slag van Harddraavers. Maar allerbyzonderst ben ik de naauwkeurigste en gegrondste onderrigting verschuldigd aan den dienst van den

HET PAARD.

HET PAARD.

Heer JAN RUTH VAN ANDRINGA, Stalhouder te Leiden. Ik heb, zonder eenige pluimstrykery gesproken, deezen Heer in dit stuk zeer kundig bevonden; niet alleen door eene keurige beleezenheid van de beste Autheuren, maar te gelyk door eene langduurige ondervinding; als zynde, van Vader en Grootvader af, van Vriesche Paardenkenners herkomstig, en dus van kindsbeen aan, als 't ware, in het gehos der Paardenstoetery gewiegd en opgevoed. Uit dien hoofde heb ik ook niet getwyfeld, of ik alhier gebruik zoude maaken van 's Mans schriftlyke opgave, nopens deeze byzonderheid; maar terstond beslooten dezelve den Leezer mede te deelen met eene nevensgaande schetse van den omtrek van een fraaien, welgeproportioneerden Harddraaver in zyn vollen draf. De opgave van den Heer VAN ANDRINGA is deeze:

„ De draf van een Paard is een tred, dien zy met de Beenen over 't Kruis doen; welverstaande met het opligten van het rechter Voorbeen, en het linker Agterbeen; en dus ook met het linker Voorbeen en het rechter Agterbeen; die beurtlings, en genoegzaam gelyktydig, twee en twee, worden opgeligt en neergezet; welke nederzetting men duidelyk en eensluidend moet hooren, by elken stap, dien het Paard doet, als het zuiver draaft. In het harddraaven behoud het Paard dienzelfden Tred, maar de stap word, door de force, die een Harddraaver doet, verlengd. Sommige en verre de meeste Harddraavers zetten den agtersten voet over den Stap of Tred

Tred van den Voorvoet; zoo dat het Voorbeen reeds geheel opgeligt zy, eer het Agterbeen, of deszelfs voet, zig nederzet. *Malle Jan* liep, in zyn besten tyd, zes voeten over. Dit, als mede nog zeker beroemd Paard, alhier bekend geweest onder den naam van *de Ruin van de Hoogelind*, zyn voor de vermaardste, zuiverste en bestendigste Harddraavers gehouden, welken men in vyf- en twintig jaaren in Holland gevonden heeft. Ze liepen twee honderd roeden binnen éëne minute af; en ik heb verscheiden maalen, met eenige Liefhebbers, derzelver treden, op zes voeten, afgemeeten. Ik reken het, in dit geval, niet, als een Paard zig verzet, of wanneer een Paard, zo als men 't noemt, uit malkaar vliegt; want dan zyn 'er eenige tempos, dat het Paard, in éénen sprong, met alle de vier pooten van den grond is; en in zulk eene vlugt ongeloovelyke stappen doet (*). Maar in deeze twee genoemde, en meer eerste Harddraavers, welken door een kundigen Beryder vierkant van onderen op gereeden wierden, heb ik meerendeels opgemerkt, dat dezelven, met een vierkanten stap van de Agtervoeten, in den Tred van de Voorvoeten begonden te draaven, en eindelyk tot zes voeten overliepen. 't Is 'er mid-

HET PAARD.

(*) De ervaaren Stalmeester LUBEK, te Amsterdam, heeft my getuigd, Draavers gezien en gekend te hebben, die agt voeten overstapten. Dog de Heer VAN ANDRINGA meent, dat dit in de gevallen is, als het Paard, zoo men zegt, *uit malkaar vliegt*, dat is, een ongemeenen tred doet.

HET PAARD.

midlerwyl zoo mede gelegen, dat dit overloopen in 't harddraaven niet geſchied door alle Paarden, ſchoon zy zuiver en hard kunnen draaven: neen; 'er zyn verſcheiden Harddraavers welken niet dan van tred op tred, of met den Agtervoet in den ſtap van den Voorvoet komen. Dit overloopen hangt grootlyks af van den natuurlyken ſtap, of den draf, die het Paard daar toe eigen is; en voorts van de hand des Beryders, die het Paard op deeze wyze geleerd, en 'er de fundamenten van het Harddraaven in geleid heeft. Tot den waaren en zwierigen loop van een Harddraaver word vereischt, dat het Paard een ſtaanden kop en nek hebbe; los en vierkant in de Schouders en in de kniën; mitsgaders gerekt in het Lyf zy; als mede dat het de Hakken opgehaald en geſlooten hebbe, zoo dat de Beenen elkaar als Molenwieken volgen. De voornaamſte gebreken welken een Paard veelal in 't harddraaven heeft, zyn het ſpringen en het in malkaar loopen. Het ſpringen beſtaat daarin, dat het Paard zig ſchielyk agter en voor uit op den grond op en neder geeft, in de manier, welke de Franſchen in de kunsttermen *Terre a Terre* noemen. Het andere is als de *Galop*; het in malkaar loopen als de Tel, *l'amble*; de gebroken gang, als *le Fraquenard*, het draaven en agtergaloppeeren als *l'Aubin* der Franſchen. Maar dit alles wraakt men; in het zuiver draaven houd men ſlegts één ſtap of tred voor goed; zoo dat alle tusſchentreden, die buiten het zuiver en gelyktydig nederzetten, en het hoo-

hooren der twee klanken geſchieden, voor gebreken in het harddraaven gehouden worden." HET PAARD.

Dit berigt van den Heer VAN ANDRINGA, dus verre opgegeeven, zullen wy nu voorts door onze verdere opmerkingen, en verklaaringen tragten op te helderen. Eenſtemmig met eene zeer uitmuntende verhandeling over den gang der Paarden, in het Zevende deel der *Uitgezogte Verhandelingen*, naar een vertoog van den Heer BOURGELAT, in onze Moedertaale overgebragt, ſtaat het volgende vast. Te weeten, dat 'er in een zuiveren draf niet dan twee klanken gehoord moeten worden; ſchoon 'er zig telkens twee voeten, als 't ware, te gelyk nederzetten: daar men in tegendeel in de Galop meerder klanken hoort; en byzonder in den natuurlyken ſtap, of den langzaamen gang, zeer onderſcheiden den hoefſlag van elken voet hoort. Dit onderſcheid toont, dat 'er een zeer aanmerkelyk verſchil van beweegingen in den ſtap en den draf plaats heeft; het welk men, ſchoon een onoplettende zig verbeelde, dat het Paard in den draf dezelfde beweeging heeft, en de voeten of de hoefſlag, (dus zal ik dit in 't vervolg benoemen,) dezelfde klanken geeft als in den ſtap, in het draaven klaar beſpeurd. In den eenvoudigen ſtap hoort men in tegendeel den hoefſlag verdubbeld. Zoo laaten byzonder de Sleepers Paarden te Amſterdam, en elders, daar de Paarden zig aan een dagelykſchen ſtap gewennen, zeer duidelyk de vier onderſcheiden klanken en tempos,

HET PAARD.

by 't nederzetten der voeten, op de ſteenen hooren, 't welk dus een zeer kennelyk onderſcheid tusſchen den ſtap en den draf maakt; even als in den galop den drieklank; 't welk VIRGILIUS reeds nagevolgd heeft, in 't bekende Versje:

Quadrupedante putrem ſonitu quatet ungula campum.

Maar in den draf beweegen zig de voeten ſpoediger over 't kruis. Als een Paard draaft, beweegt het niet de twee voorſten, of twee agterſten; noch ook de twee zylingſche, de rechtſche voor- en agter- of de tweelingſche voeten, zoo als in den tel; zy beweegen zig integendeel beurtlings, de een na den anderen, by wyze van de Moolenwieken, welker einden nu boven en dan onder zyn, zonder eenige andere tusſchenpoozing van op en nêer te zyn, dan die het tempo noodwendig bepaalt. Ter dier oorzaake noemt men deeze beweeging in den draf eene kruiswyze beweeging; om dat de beenen zig beurtlings rechts en lings overkruiſen. — Om den Lezer hier van, zoo veel 't ons doenlyk zy, een klaar begrip te geeven, zullen wy dit, door eenige Figuuren, in de nevensgaande *Plaat* tragten op te helderen. Laaten ten dien einde, volgens deeze voetmaat in *Plaat* VI 28 voeten, de twee horizonaale lynen *A B* de lynen zyn, naar welken een Paard recht doorſtapt en doordraaft, en waar op de hoefſlagen neêrkomen. Op deeze lynen nu ſtel ik de vier hoefſlagen, of de rust van een ſtilſtaand Paard, op vyf voeten; zoo als het van een welgemaakt Paard door-

doorgaans gesteld word: en deszelfs hoefslagen worden aangeduid met R. V. Rechter Voorvoet; R. A. Rechter Agtervoet; L. V. Linker Voorvoet; L. A. Linker Agtervoet. Het Paard, dus in eene natuurlyke rust staande, begint zig te beweegen; het ligt eerst één der Voorvoeten, kortstondig, met één der overkruis staande Agtervoeten, op; by voorbeeld: eerst ligt het op den Rechter Voorvoet by R. V.; brengt dien, in den natuurlyken stap, zagter voort, tot twee voeten by *A*; en maakt, in 't nêerzetten, den eersten klank, aangeduid met nommer 1. Oogenbliklyk, en schier gelykstondig, is ook opgeligt de Linker Agtervoet L. A.; deeze zet zig insgelyks neder op twee voeten afstands van den stand des agtersten hoefslags, van L. A. tot by *B*; en geeft, in het nederzetten, een tweeden klank; die aangeduid is met 2. Nu zyn deeze twee voeten, schoon ze, door dien stap, op den platten grond kruiswyze staan, elkander nog niet kruiswyze gepasseerd; dat is de Rechter Voorvoet en de Linker Agtervoet hebben nog niet voor by den Linker Voorvoet en den Rechter Agtervoet gestapt, om dat 'er slegts maar eene beweeging voorwaards geschied is. Dan daarop helt het lichaam van 't Paard over, als nog steunende op den Linker Voorvoet, en den Rechter Agtervoet, geduurende die eerste overhelling, of stap, van de twee voeten 1—2; tot dat de Rechter Voor- en de Linker Agtervoet op den grond rusten. Voorts bevorderen de Linker Voor- en Rechter Agtervoet; die zig agtervolgende opligten,

HET PAARD.

HET PAARD. ten, de tweede overhelling op dezelfde wyze als de twee eersten; met dit onderscheid, dat de overhelling, te gelyk met de Stappen, eenpaariger en wyder worde; om dat de tred van den Linker Voorvoet nu volstrekt voorby den stap van den Rechter Voorvoet treeden moet, zal het Paard voortgaan. Dus dan kruist de Linker Voorvoet voorby den Rechter Voorvoet, en plaatst zig twee voeten voorby *A* by *C*; en door dien de overhelling van den Linker Voorvoet verdubbeld is, op den afstand van vier voeten, uit zyn hoefslag by L. V., dat de derde nedertrede is, zo geeft deeze Linker Voorvoet den derden klank, aangeduid met 3; terwyl de Rechter Agtervoet R. A. zig insgelyks voortzet; en vermits hy dien afstand der trede volgen moet, kruisende voorby den reeds voortgetreden Linker Agtervoet by *B*, zoo valt hy mede, met eene verdubbelde overhelling, treedt nêer by *D*, en geeft dus den vierden klank, aangeweezen met 4. Hier uit blykt nu, dat, doordien deeze treden onderscheidenlyk gehoord worden, 'er altyd vier voeten in eene succesive beweeging zyn, en beurtlings vast op den grond staan, daar integendeel, in den draf, wanneer men slegts twee klanken hoort, 'er succesivelyk twee beenen omtrent te gelyk zig beweegen en neder treeden, waar van dadelyk nader. Laat ons nu zien hoe wy verder deezen stap, en het geene men kruisen der beenen noemt, kunnen verklaaren. Om dit, door een tweede voorbeeld, in den waaren stap van een Paard te toonen, heb ik, naar de

te-

tekenwyze van den beroemden DE LAIRESSE, boven op dezelfde voetmaat, by manier van lynen en gewrigtstekenen, gesteld de waare verdeelingen van het rif en de gewrigten van een Paard, zoo als die by den stap op den platten grond staan. Het Paard staat in *Fig.* 2, boven de voetmaat, in de zelfde voetmaat, als in den platten grond, by de lynen van *Fig.* 1, aangeweezen is. De Rechter Voorvoet *a*, en de Linker Agtervoet *b* staat hier reeds opgeligt, en in het tempo van den val, om neder te treeden, op den hoefslag, die, naar uitwyzen der stippen, loodrecht overeenstemt met *A B* op den platten grond van *Fig.* 1. Terwyl nu deeze Rechter Voor- en Linker Agtervoet in hunnen val of nedertred zyn, helt het lichaam van 't Paard, op de rust van den Linker Voorvoet *c*, en dien van den Rechter Agtervoet *d* over: zo dat de Linker Voorvoet *c*, en de Rechter Agtervoet *d*, waarop als nog de rust van het Paard is, in dit tempo overhellende van stand veranderen, en dien der aangestipte lynen aanneemen. Dat is, de Rechter Agtervoet helt over, in de lynen *d*, *e*, *b*. en de Linker Voorvoet in de lynen *c*, *f*, *g*: zoo dat de romp van 't Paard tusschen *e* en *f* vooruit geschooven zy. In dien stand is de eerste stap der twee opgeligte en mede voorttreedende voeten, te weeten, die van den Rechter Voorvoet *a* en van den Linker Agtervoet *b*, in beweeging van overhelling; als wanneer de voeten elkander staan voorby te kruisen. Dezelven dus nederzettende by *c* en *d*, hebben deeze stappen, voorby den Linker

HET PAARD.

ker Agter- en Rechter Voorvoet de lynen

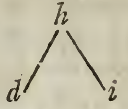

met den Rechter Agtervoet, en de lynen

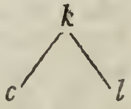

met de Linker Voorvoet geformeerd. Hier mede is de volle ſtap van twee ſchreden volbragt, en de beenen hebben, gelyk de geſtippelde lynen *k*, *k* (kruis) aanwyzen, twee en twee voorbygekruist, en dus is de romp van 't Paard vooruit geſchooven tusſchen *h* en *k*. Uit deeze Figuur ziet men ten klaarſte, wat de Liefhebbers door het kruiſen verſtaan; en ze toont tevens hoe men de ſchreden of ſtappen van een Paard, het zy in den ſtap of draf, best kan aanduiden met de *Figuur* van de ſamengeſtelde Letters ΛΛΛ; 't welk ook by de Liefhebbers gemeen is. Deeze *Figuur* nu voldoende agtende, met betrekking tot den zagten ſtap, of het begin van 't beweegen van een Paard tot den draf, zoo hebben wy hier niets by te voegen, dan alleen dit; dat een Paard, wanneer het zig tot den ſtap of den draf begint te beweegen, doorgaans het hoofd zal beweegen, en den hals eenigzins vooruitſteeken, om het overhellende evenwigt voorwaards te bevorderen, 't welk eene moedige Harddraaver byzonder cierlyk doet; geevende zelfs voor den ſtap een zagten ſprong; dan hier

hier van vervolgens nader. Dog laat ons zien, hoe nu het Paard, uit den ſtap, in den draf, en vervolgens in den Harddraavers overſtap komt.

HET PAARD.

Om dit duidelyk te begrypen, volgt men beide de reeds verklaarde *Figuuren.* Men ſtelle, dat het Paard gelyk in een ſterken draf geſchied, de Agtervoeten brengt even agter, of in den hoefſlag van de Voorvoeten of ook wel daar over; terwyl de Voorvoeten zig dus juist ook zoo veel verder voortzetten, en het lyf, in de overhelling, gerekter en ook laager valt. Want, en dit dient vooraf wel opgemerkt te worden, de Voorvoeten ſtappen zelden wyder, dan de ſtand die het Paard natuurlyk heeft, dat is vyf voeten; maar, wanneer de Agtervoet overtreed, dan word de Voorvoet juist zoo verre vooruit gebragt, als zulk een Agtervoet na en van zynen overſtap in den natuurlyken ſtand van den Voorvoet geeft. En dit kan ook nooit anders zyn; want de gewrigten en kniën van den Voorvoet, zig binnenwaards buigende of liever vouwende, kunnen geen voorwaardſchen overſtap maaken, zoo als de buiging van den Agtervoet, die den arm voorwaards beweegt. Intusſchen is de kragt van den Voorvoet zeer ſterk, in 't houden van 't evenwigt, in 't overhellen, en vooral in de kragt, om den Agtervoet voort te trekken. Evenwel kan een Paard de Voorvoeten ſterk voor uit zetten, gelyk in den Renloop, en het agter uit ſlaan, te zien is; als wanneer het de Voorvoeten zeer ſterk vooruit zet. Maar in het

HET PAARD. het draaven, en byzonder het harddraaven; alhoewel een weinig niet ſchade, zou het evenwel den agtertred benadeelen; waarom de Liefhebbers liever zien, dat ze de Voorvoeten fraai en zuiver opligten, en ſtout nederſtappen; zoo dat de Voorvoeten, in den draf, de Hoeven, als 't ware, tegens de armen omwenden; 't welk de Paarden ongeloovelyk digt aan den Elleboog kunnen doen. Men telt het gevolglyk, alhoewel 't kunne geſchieden en ook werklyk geſchied, dat een Paard den Voorvoet verder dan gemeen voorzet, egter niet onder de fraaie en meest natuurlyke beweegingen. Dog keeren wy weder bepaaldlyk tot ons onderwerp.

Het Paard ligt nu, naar de aftekening op den platten grond in *Fig.* 1, weder op, den Rechter Voorvoet by A, en te gelyk den Agter Linkervoet by B, met dit onderſcheid, dat, daar ze in den ſtap met vier onderſcheide tempos opligten, zy nu als beiden te gelyk opligten. Het Paard hier door ſterker overhellende, zoo valt de Rechter Voorvoet A nu neder na den gevormden hoefſlag van den Linkervoet C by E; en de Linker Agtervoet B juist in den opgeligten hoefſlag van den Linker Voorvoet, by L. V. dat een goeden draf is. Maar, vermits deeze Voeten gelykſtondig nederkomen, zoo hoort men niet dan éénen klank, ten minſten in den zuiveren draf: hierom tekenen wy die klanken, om niet in de nommers te dwaalen, aan, met E 3 en L. V 3. Daarbenevens ligten zy nu ook, in het zelfde tempo, dat deeze Rechter Voorvoet A en E, en de Linker

ker Agtervoet B, in den hoefſlag L. V. vallen, de andere Voeten op; zoo dat, terwyl A en B, in den val of nederdaaling, zig op den grond ſtaan neder te zetten, de Linker Voorvoet C, en de Rechter Agtervoet D, alreede in beweeging zyn, en oogenbliklyk de opligting der gemelde Voeten volgen. De Rechter Agtervoet D valt als dan in den hoefſlag van den Rechter Voorvoet by R. V. en de Linker Agtervoet B in den geweezen hoefſlag van den Linker Voorvoet C. Gemerkt nu deeze Linker Voorvoet zig ſchielyk, en onmiddelyk te gelyk met den Rechter Agtervoet opheft, zoo valt de tweede ſtap van den Linker Voorvoet neder by F; en de Rechter Agtervoet in den hoefſlag A; waarmede het Paard in den draf loopt. Dus is, volgens de Lynſtreeken, die zig in *Fig.* 3 als halve Cirkels vertoonen, de kruiſing der Beenen tweemaal geſchied; eerst is de Rechter Voorvoet en de Linker Agtervoet in den draf gekruist, voorby den Linker Voor- en den Rechter Agtervoet, en zo vervolgens, over en weder; 't welk by de Letters *k*, *k* nagegaan kan worden. En nademaal de hoefſlagen der agtervoeten treeden in die der voorvoeten, zoo is derzelver ſtap nu een voet meer voorwaards; als blykt in de twee agterſte halve Cirkels, en de voorſte wydte van dien ſtap met de voorvoeten. Maar nu ſtapt de Harddraaver van drie tot zes voeten over; eene wydte, welke ſchier alle denkbeelden te boven gaat. Dan laat ons, om by onze *Figuur* te blyven, het Paard nu eens in den Harddraavers overſtap beſchouwen.

HET PAARD.

HET PAARD.

wen. Wy kiezen de middelmaat van drie voeten, voor by de voorvoeten kruisende. Ik ſtel des dat het Paard, in den Harddraavers draf ſchietende, nu wederom den Rechter Voorvoet E, en den Linker Agtervoet C, zoo ſchielyk opligt en over doet vallen, dat hy die beiden nederzet in het tempo, dat de anderen reeds opgeligt zyn; 't welk men noodwendig aldus moet begrypen. Want doordien het Linker Agterbeen verder treeden moet, dan het Linker Voorbeen ſtaat, zoo moet het Linker Voorbeen, zal het Linker Agterbeen van drie tot zes voeten over dien hoefſlag overſtappen, in het tempo deezer ſnelle beweeging al mede in beweeging zyn, en dus over en weder. En dit tempo, hoe onnagaanbaar, is dat, waar in de overſtap geſchied; en waarin het Paard, door zyne kragt en draavers oeffening, zoo lang, als 't ware in de lugt hangende, zonder eenigen der vier voeten op den grond te zetten, zyn overſtap verrigt, en te gelyk weder in zyn draf voortvliegt. Men kan hier uit afneemen, dat, ſchoon wy, daar wy om ons uit te drukken niet anders kunnen doen, gewag maaken van eene beurtlingſche optilling der voeten, dat egter, die beurtlingſche optilling der voeten zoo ongeloovelyk ſpoedig geſchied, dat het ons niet mogelyk zy de juiste tydſtippen daar van te bepaalen; ook zal het 'er voor als nog niet zeer op aankomen. Ingevolge hier van zoo helt het Paard dan over, op de rust van den Linker Voorvoet F, en den Rechter Achtervoet A; als waarin de hoefſlag

ſlag van den voorgemelden draf ſtaat. Maar nu, in den tyd dat de Linker Voorvoet F zig ſpoedig opligt, met den Rechter Agtervoet, de wydte van drie voeten overſtappende, zoo is de val van den hoef, over den hoefſlag van den nu opgetilden en reeds voorgeſchooten linker Voorvoet F, juist by G; en het Paard heeft, in deeze twee ſchreden, voortgedraafd elf voeten wydte, daar onder vier voet overſtap; terwyl de Rechter Voorvoet alrede verplaatst is. Hier op ſtapt het Paard wederom, met den Rechter Agtervoet, vier voeten over, of voorby den hoefſlag van den Linker Voorvoet F; en dus valt de hoefſlag van den Rechter Agtervoet neder by H; en de Linker Voorvoet F, op deeze wyze overgeheld zynde, valt neder by I; zoo dat het Paard nu, in twee ſchreden, voortgedraafd hebbe, 16 voeten; waaronder zes voeten overſtap in de twee ſchreden. Indien onze Aftekening het niet klaar bewees, zou men ligtlyk, in den eerſten opſlag, rekenen, dat; als ieder Agtervoet 4 voeten voor by den overkruisten Voorvoet overſtapte, dat dan het Paard tweemaal vier, dat is agt voeten gronds overſtapte, en voortzette in de twee ſchreden. Dan men gelieve in agt te neemen, dat juist de beide overſtappen, wel te verſtaan die der Agtervoeten, al ſchoon ieder Agtervoet op zig zelven vier voeten overſtappe, elkander zoo kruiſen, dat zy beiden twee voeten gronds, in een gelyken ſtand houden. De Voorvoeten tog, die nimmer wyder ſtappen, dan het uitgerekte ſtel van

HET PAARD.

een draavend Paard overſtapt, tekenen den hoefſlag op twee voeten afſtands van elkander. Zoo ſtaat, by voorbeeld, in de voetmaat onder aan by M, den overſtap van den Linker Agtervoet in G, vier voet voorby den hoefſlag van den Rechter Voorvoet E gevallen zynde, de hoefſlag van den Linker Voorvoet F dan, op een afſtand van twee voeten van den hoefſlag van den Rechter Voorvoet E. Gevolglyk is de overſtap, ten opzichte van den hoefſlag van den Linker Agtervoet in G en Rechter Voorvoet E, vier voeten wyd; maar dezelve is ſlegts twee voeten, ten opzichte van den hoefſlag van den Linker Voorvoet F. Dus blyft dan ook de hoefſlag van den Linker Agtervoet dezelfde, in opzicht van den overſtap van vier voeten, door den Rechter Agtervoet by H; waar in wederom dezelfde afſtanden zyn. Zy vullen dus, in de kruiſing der hoefſlagen juist de wydte van twee voeten; en hier door komt het, dat, ſchoon ieder ſtap wel vier voeten wyd zy, die waare tusſchenwydte van vier en vier zig nogtans op een zuiveren afſtand van zes voeten bepaalt.

Nadien elke onderſcheiden tred twee voeten op dezelfde plaats inneemt, zoo worden deeze vier voeten maar twee voeten; en gevolglyk is de geheele winst der beide overſtappen 6 voeten gronds. Het valt zeer moeilyk om dit door eene Figuur te verklaaren; en zonder dezelve is het in 't ſchryven onmogelyk te doen; dan de Leezer, vertrouwen we, zal het nu gemaklyk begrypen, als hy maar met oplettendheid naar

de

de voorgeſtelde Figuuren en Letters te werk gaat. Om hier in beter te ſlaagen ſtelle men zig den gang van een Paard duidelyk voor: men neeme vier ſtukken gelds, of anders, om 't nog klaarder te hebben, vier papiertjes, getekend L A. R A. L V. en R V.; en legge die in zulk een ſtand, naar de betekenis der Letters, in de linker- en rechter hoefſlagen, als het Paard ſtaat, ſtapt, of draaft. Men verlegge telkens ieder van dezelven naar den ſtand, ſtap, of draf, langs twee getrokken lynen van voet tot voet, met kryt op een tafel of lei; en tekene vervolgens, by 't verleggen van ieder, als zynde een ſtap of tred, den hoefſlag. Dit doende zal men zig een duidelyk begrip vormen van het harddraaven; eene recht Vaderlandſche liefhebbery en kunstbehandeling. Hierom hebben wy ook, ter betere voorſtellinge van dezelve, in deeze *Plaat*, boven de gemelde Voetmaat, en in denzelfden ſtand, in *Fig.* 4. nog voorgedraagen een netten omtrek van de waare en zuivere houding van een welgemaakten Harddraaver en deszelfs Ryder.

HET PAARD.

De Rechter Agtervoet A, gelyk ook de Linker Voorvoet B, ſtaan in den ſtand van draaven; terwyl de Rechter Voorvoet C, en de Linker Agtervoet D, in den val zyn. Op dit zelfde tempo is de Rechter Voorvoet en de Linker Agtervoet alrede opgeligt, om neder te ſtappen in den hoefſlag I, en over te ſtappen in den hoefſlag L; 't welk dus vallen moet; nademaal, om den anderen ſtap, nu de Rechter Voor- en Agter-, en

 dan

HET PAARD.

dan de Linker Voor- en Agtervoet elkander beurtlings volgen, waarom ook in onze aftekening deeze ſtap dus valt. Dat is, om tog klaar te zyn, de eerſte ſtap of liever halve ſchred in *Fig.* 1. was, met den Rechter Voor- en Linker Agtervoet, in A en B; de tweede was die met den Linker Voor- en Rechter Agtervoet in C D; de derde en vierde in den draf insgelyks van A in E; van B in L. V. van C in F en van D in A; zoo dat by A de eerſte te doene drafſtap ſtonde: de Agtervoet D trad des uit A over tot H; 't welk de eerſte Harddraavers ſtap was, vervolgens trad C tot G; 't welk de tweede Harddraavers ſtap was; en eindelyk, vooronderſteld dat die Rechter Voorvoet buiten het perk der tekening in beweeging zy, ſtapt de Linker Agtervoet voor den vierden keer neder, en valt in den overſtap van den Harddraf. Dat is, eens in den ſtap van R. A. tot D; eens in den draf van D tot in den hoefſlag van den Voorvoet A; eens in den Harddraf van A tot H; ten laatſten in den Harddraavers overſtap van H tot L, en dus viermaalen. De kruiſing valt hier insgelyks in de aanwyzing by K, onder *Fig.* 4. en de beenen hebben ieder, van den ſtap tot den draf, nu tweemaal gekruist, of ſamen vyfmaal met de halve ſchred: dat is, tweemaal met elken Rechter Voor-en Linker Agtervoet; en tweemaal met den Linker Voor- en Rechter Agtervoet; en eens met den Rechter Agter- en Linker Voorvoet, waar op onze Harddraaver afgebeeld ſtaat.

Het dus ver gezegde genoegzaam oordeelen,

VERKLAARING

VAN

PLAAT VI.

Fig. 1. De Lynen of Loopſtreeken, waar op de hoefſlagen, van den ſtilſtand tot den Stap, van den ſtap tot den Draf, en van den draf tot den Harddraf, zyn aangetekend. Zie Bladz. 282.

—— 2. De Overkruiſing van den Draf, in eene geleedkundige afbeelding van een Paard, aangetoond. Zie Bladz. 285.

—— 3. De Overkruiſing van den Draf, met betrekking tot de afgeperkte hoefſlagen, in *Fig.* 1. gemerkt Draf. Zie Bladz. 289.

—— 4. De Aftekening of omtrek van den waaren zwierigen ſtand en loop van een Harddraaver, in den overſtap, met deszelfs Ryder, volgens de voetmaat en afmeeting in *Fig.* 4⁑ 4 ⸸⸸ Zie Bladz. 293.

NB. De Voetmaat der twee overſtappen op 6 voet berekend. Zie Bladz. 292.

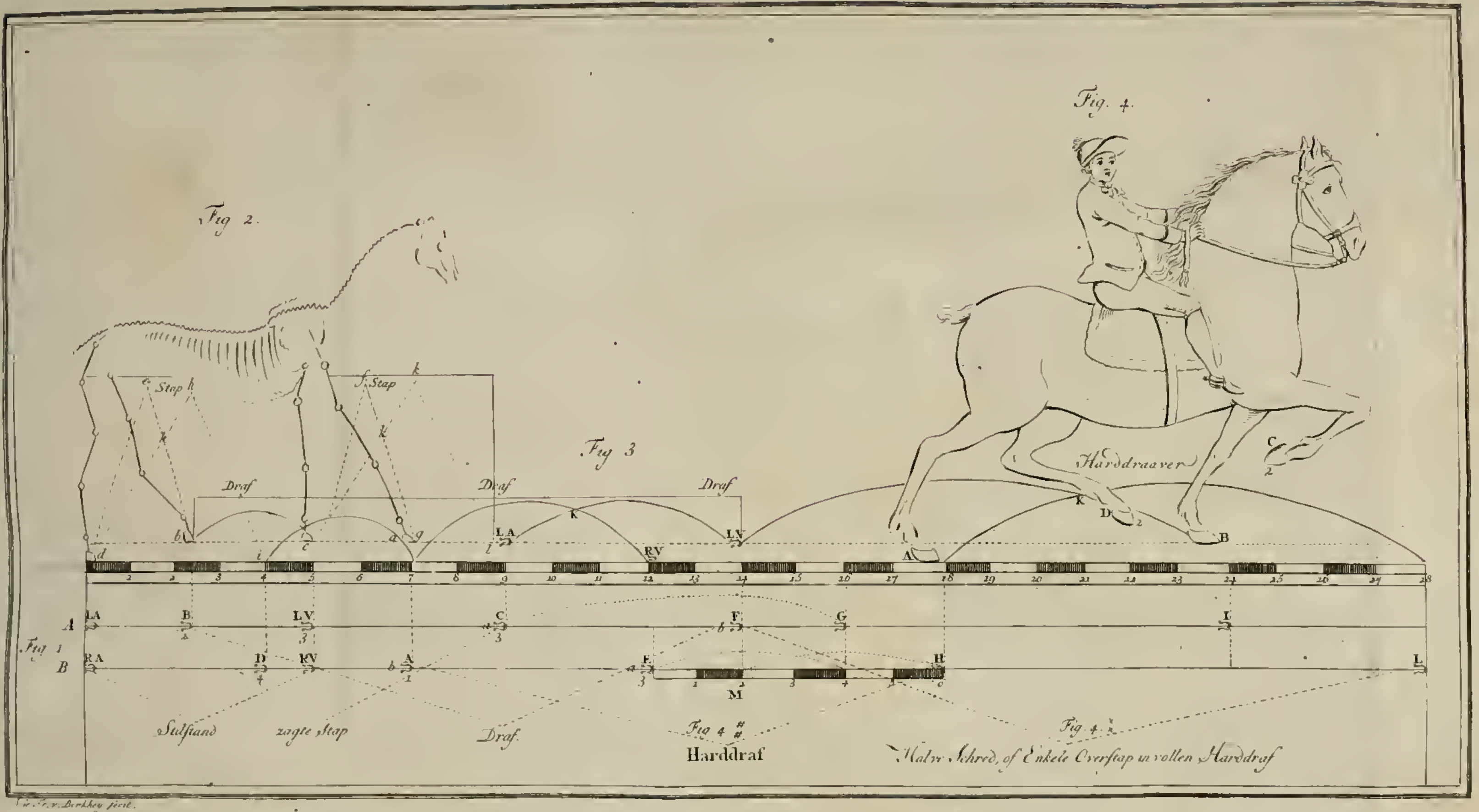

MEETKUNDIGE AFBEELDING, hoe en op welke wijze eene HOLLANDSCHE en FRIESSCHE HARDDRAAVER, van den STAP, op den HARDDRAF, komt.

lende, tot het verleenen van een recht begrip van den Harddraavers ſtap en draf, kunnen wy uit de gemelde aanmerkingen gereedlyk beſluiten, (en dit dient vooral in agt genomen te worden,) dat 'er, by deeze ſnelle beweeging, hoe zeer wy, naar het werktuiglyke, den ſtap, den draf, en den ſchred vatbaar hebben getragt voor te draagen, egter iets uit onze eigen overdenking moet bykomen, het welk met geene tekenpen aangeduid kan worden. Men heeft naamlyk, als men een recht begrip wil vormen, van de ſchielyke overkruiſing der beenen, en derzelver hoefſlag op den grond, vooral in gedagten te houden de uitwerking, die den loop en harddraf heeft; waardoor het onmogelyk is een Harddraaver, in de kragt van zynen loop, eensklaps in zyne vaart te ſtuiten, zonder het Paard, uit den harddraf, in den gewoonen draf en ſtap te brengen, dat mede tot de kunst des Ryders behoort. Men moet zig voorſtellen, dat de vaart, wanneer de Harddraaver in zyne volle kragt daar heenen ſnelt, zoo ſterk is, dat het Paard zig, gelyk we gedeeltelyk gemeld hebben, op ieder ſchred van alle de vier voeten overkruis, in een tempo of tydſtip bevind, dat alle vier de voeten te gelyk in de lugt zyn, of geen grond raaken. Even dit heeft plaats by de Menſchen, die draaven; en de zogenaamde Hardloopers hebben, om dit tempo waar te neemen, hunne lange ſtokken, met welken zy, als 't ware, overſpringen. Ook heeft de Heer BOURGELAT zulks, zelfs ten opzichte van den

 draf

HET PAARD.

draf der Paarden, beweezen. En is dit zoo, ten aanzien van den draf, hoe veel moet het dan niet uitwerken in die vervaarlyke ſnelheid der harddraavers? Dit tydſtip, ſchoon 't een oogenblik zy, is evenwel, voor een fynziend oog, nog al tamelyk te onderſcheiden. Wanneer men aandagtig let op het oogenblik van den overſtap der Harddraavers, zoo ziet men dat het Paard vry kennelyk in 't agterſtel krimpt, en zig in het voorſtel ſterk uitrekt; juist op het tydſtip dat het, de voeten overkruiſende, het eene paar ſtaat neder te zetten en het andere opligt. Dit geſchied, ſchoon het niet volſtrekt gelykſtondig gebeure, egter zoo kortſtondig op elkander, dat men het, in den klank der hoefſlagen of twee ſchreden, naauwlyks, ja niet, kunne hooren, nadien het ſlegts een onmeetbaaren toonklank voor het gehoor verleent; en even zoo word het gezigt zulk eene ſchielyke voorbyſnelling gewaar, dat het onmogelyk, of ten minſte allermoeielykst zy, dien voortgang te bepaalen. Men ziet den Harddraaver, als ik my zoo mag uitdrukken, in die vlugge vaart, op ieder ſchred en overſchred, als voortſchuiven; vooral, indien hy gezegd mag worden zuiver te draaven, en eene goede houding te hebben. Het fraaie tog van een Harddraaver beſtaat, volgens den Heer van ANDRINGA, in het volgende: *Het Hoofd recht op; den Nek recht; los en vierkant in de Schouders, en Kniën; gerekt in 't Lyf; en (let wel,) de Hakken opgehaald en geſlooten,* enz. Vergelyk hier onze vierde *Figuur*. In dien

dien ſtand van harddraaven beſpeurd men dan geene ongeregelde beweeging, en 't Paard, gelyk gezegd is, ſchuift of vliegt, in 't gemelde tempo, als voort; 't welk de Ouden deed zeggen, *het Ros raakt ſlegts de toppen der gråsjes.* Men zou het geen in dit tempo geſchied, zeer wel kunnen vergelyken by een ſprong; en 't is inderdaad als een ſprong; dog dezelve ontglipt by fraaie Harddraavers, door de gelykheid en ſpoed van den draf, genoegzaam ons oog; terwyl die in andere Draavers zeer kennelyk te beſpeuren is. Als men 'er naauwkeurig op let, ziet men dikwils, dat de Harddraavers in hunne beweegingen, vooral zoo de Ryder het Paard aanzet, eene kennelyke beweeging van een ſprong ſchyne te maaken; en dit is juist het tydſtip, dat alle vier de voeten te gelyk van den grond zyn. Dit noemt men gewoonlyk een Harddraavers ſprong; en een handig Ryder, die de kunst in den grond verſtaat, weet 'er ook een goed gebruik van te maaken, als het Paard uit den draf, of aan 't doorſlaan raakt. Wel byzonder bedient hy 'er zig van, wanneer zyn Portuur hem, als zy het einde der draafbaane naderen, te naby komt: de Ryder weet dan het Paard, 't zy door een ſpoorſlag, of door eene behandeling van 't gebit, ja zelfs door de ſtem, in een drafſprong te brengen; of het zelve, als het 'er uit geraakt is, in den draf te herſtellen. Dan men telt dit, ſchoon deeze beweeging in dit drafſpringen al vry gemeen zy, evenwel voor eene fout; bovenal indien de Paarden in elkaar

HET PAARD.

HET PAARD.

kaar loopen, dat is ongelyke beweegingen maaken, enz. Intusſchen is het fraaije, dat het Paard de uitwerking van de ſpringkragten, in zyn harddraf, gelykmaatig doet, zonder dat men het ziet.

Vereischten in den Beryder der Harddraavers.

By deeze aanmerkingen nopens het draaven van het Paard zelve, voege men nog, dat 'er, zal het Paard in alle deelen volmaakt draaven, niet weinig gelegen is aan den Ryder; dog wy zullen het niet onderneemen daar omtrent eenige Lesſen te geeven; te minder, daar alle Liefhebbers het in dit ſtuk niet eens zyn. De een verkiest altoos ligte perſoonen; de ander houd het voor onverſchillig: de een oordeelt het best wat meer naar agter, dan voor naar de ſchoft te zitten; de ander ſtelt in dit zoo zeer agterlyk zitten geen belang: de een keurt het agter overhellen, en het uitſteeken der beenen van den Ryder niet nadeelig; de ander wel: in alle deeze en meer dergelyke byzonderheden, heeft men zoo veel hoofden, zoo veel zinnen. Ondertusſchen houden ervaren Kenners gemeenlyk de Vrieſche wyze voor de beste.

Men verkiest dan tot Ryders aankomende Jongelingen en alleszins rappe gasten; veelal Jongens van zestien of agttien jaaren, of ook wel flukſche Kaerels van meerder jaaren, die van jongs af in dit ſtuk opgevoed en als volleerd zyn. De Engelſchen zyn omtrent de ligtheid der perſoonen zeer naauwkeurig: ſomtyds zelfs weegen zy de Ryders; en doen, als ze ongelyk van gewigt zyn, zoo veel gewigts in den zak van par-

ty,

ty, tot dat ze gelyk ſtaan; dog dit heeft by ons geen plaats, ſchoon men egter gemeenlyk de ligtſte perſoonen verkieze. Inzonderheid kiest men, als 't zyn kan, den Ryder, die 't Paard gewoon was te dresſeeren, of die het dagelyks hanteert en beryd. Uit dien hoofde kunnen de rechte Liefhebbers, zelden, het vermaak hebben, van hun eigen Paard, gelyk in de Manege geſchied, te beryden. Zelfs ontbied men, als 't op eene weddenſchap en een ſterk Portuur aankomt, wel uit Vriesland den Ryder, die 't Paard geleerd heeft. Voorts eischt men in den Ryder eene welgeſchikte houding: hy moet recht op de lenden, of eigentlyk, op het voorrif van 't Paard zitten; met het lyf niet ſterk agter over hellen, gelyk veele bohamaakers doen; egter word een klein weinigje agter over te zitten, dat aan de houding eenige gracelykheid byzet, niet afgekeurd: dog het een en 't ander van dien aart hangt zeer veel af van de *adretheid* van den knaap, of de natuurlyke bevalligheid, die het eene mensch boven het andere bezit, dat ook in deezen het oog trekt: als een mooie handige jonge knaap het Paard beryd, ſchynt zelfs de toegenegenheid der aanſchouwers hem den prys te gunnen. In den zit op het Paard moeten de kniën geſlooten zyn, tegen de zyden van den Voorſchoft, agter of tegen de Schouderbladen: de beenen vry en los; dog egter zoo, dat ze altoos, zonder veel beweeging, of een ſpoorſlag, of een aanzet met de hiel, in de zyden, kunnen doen; juist zoo, als onze

HET PAARD.

HET PAARD.

ze *Fig.* 4. aanduid: de handen, met de leiszeelen, vry en los van den hals van 't Paard; de armen uitgebreid, en niet ſtyf, maar leevendig, altoos ſpeelende, en het hoofd recht op, met de oogen tusſchen de Ooren van 't Paard heen ziende. Daar benevens moet de Ryder niet veel omzien; altoos recht door ryden; het Paard in den draf houden, en het zelve niet in den bek trekken, maar los en onbedwongen door eene zagte behandeling en tokkeling van het gebit leiden. Met één woord, de Ryder moet, als 't ware, los en vry op 't Paard zitten, en het gebit, om zoo te ſpreeken, op 't zagtſte gevoel van een pink, regeeren. Verder is het eigen aan de Ryders, dat zy, onder het harddraaven, by poozen, een agtervolgend geſchreeuw maaken: dit geluid, hoewel het wildheid ſchyne, geeft niet te min aan een zoo moedig dier, dat tog natuurlyk het geluid bemind, meerder moeds. Zelfs ſchynt het aan de ſtem zyns Ryders, en derzelver modulatie te verſtaan, of 't 'er op aankome, en daar door aangepord te worden: even zoo wil het, na den gedaanen loop, gaarne geſtreeld en aangeſproken zyn, als of het wenschte gepreezen te worden. By dit alles heeft men wel voor een gebruik, het Paard, wanneer 't 'er op aankomt, en het veele ritten afloopen moet, Brandewyn in den neus te blazen om het te verſterken; dan of dit goed of kwaad zy zal ik niet beſlisſen.

De opſchik der Harddraavers.

De toeſtel eindelyk van het Paard is over 't geheel zeer eenvoudig; niettemin in de Hoofd-

Hoofdſtellen veelal buitengemeen zwierig, als welken of fraai geborduurd, of met ſtrikken of roozen, van goud- of zilver-lint, en met koraalgewerkte trosſen vercierd zyn: voorheenen waren zwierige kwasten in 't gebruik, dog nu verkiest men de roozen. Wyders is men tegenwoordig zeer algemeen gewoon, ſlegts een Friesch dekkleedje, met een gordel, op den rug vast te maaken. Zadels worden hier te Lande in dit geval nooit gebruikt, gelyk de Engelſchen in hunne renpartyen doen. Ook is een Ryder nimmer gelaarsd; eenigen zyn geſpoord; en wel eens op zyn Vriesch koopmans, maar met ééne ſpoor, aan den eenen of anderen voet. Voorts is het een beſtendig gebruik, dat de Staarten der Harddraavers gekort zyn; dan of men gegronde redenen hebbe, om te beweeren, dat de lange ſtaarten hinderen, daar aan twyfel ik zeer. Hoe 't zy, 't is, gelyk ik boven gemeld heb, van overoude herkomst hier te Lande; en veelen onzer Smits zyn 'er zeer wel in bedreeven; dog doen zulks nooit op zyn Engelsch, te weeten zoo, dat de ſtaarten uitſteeken, 't welk zy door 't inſchroeijen der Staartſpieren doen: ze dollen of korten de ſtaarten ſlegts, en ſchroeien dezelven vervolgens toe. Deezen dus afgekorten Staart ſchikt men vervolgens met eenige geſtrikte Lintjes op.

HET PAARD.

Zie daar den geheelen zwier van zulk eene mannelyke liefhebbery, die zeker der Natie eere aandoet; als zynde zoo byzonder en aanmerkelyk voor uitheemſche Pikeurs, dat ze bekennen moeten, dat onze Vriezen en Hol-

HET PAARD.

Hollanders hen overtreffen in de natuurlyke beftiering der Paarden tot den Harddraf; en dit is, voorwaar, geen kleene eer. De geforceerde kunstbeftiering der Vreemden is van te grooten omflag, of geeft te veel misftand; waar van onze natuurlyke konstbeftiering in geenen deele te befchuldigen is. Een Paard in den galop te leeren is minder kunst dan in den draf; de overige manœuvres zyn fraai, maar op verre na zoo fraai niet als de draf; en van de honderden, die 't ftuk van de Manege verftaan, of ten minften oeffenen, zyn 'er maar weinigen die het draaven grondig verftaan, en men vind naauwlyks een enkel Heer die 't onderneemen durft.

Aanmerking over de Tellen.

Het gewag maaken van de geforceerde konstbeftiering, en de daaruit volgende misftanden, leid myne gedagten wel byzonder tot de Teltree, waarom ik 'er met een kort woord nog iets van melden zal. Zy is zoo ver van fraai te zyn, dat men naauwlyks denken kunne, dat iemand onzer Natie, die den natuurlyken gang van een fchoon Paard daarby vergelykt, behaagen in dezelve zou fcheppen; hoe gemeen ze ook elders zy. 't Is waar, ze geeft veel gemaks aan den Ryder; men gebruikt daarom de Tellen voor oude Gryzaarts, in Italien voor de Kardinaalen, en elders ook voor de Juffers. Daarbenevens wil men, dat ze fterk fpoeden; en de Liefhebbers twisten onder elkander 'er over, of een wel gedresfeerd Paard, op den tel loopende, het van een goeden Harddraaver kan winnen? De Heer DANI-

EL

EL HENDRIK REGHOUT heeft my desaangaande verhaald, dat zeker Heer te Rotterdam, eene weddenſchap op dit ſtuk aangegaan hebbende, eene Telle van elders deed komen, dezelve tegen een Harddraaver deed loopen, en dat de Telle het verre weg won. Dit moet zekerlyk eerst vreemd voorkomen aan iemand, die de ſnelheid van 't Harddraaven kent: intusſchen is 't, als men 'er bedaard op let, zeer wel te begrypen, dat het mogelyk zy. Dewyl de Telle haar Regter Voor- en Agtervoet, en dus, in het tegenovergeſtelde, ook den Linker Voor- en Agtervoet te gelyk beweegt, en voortzet, zoo zyn de ſchreden eenpaariger over elke zyde; en zy doet, die beweegingen verdubbelende, als 't ware, twee ſchreden tegen één Harddraavers ſchred; waardoor zy 't gevolglyk winnen kan. Daarenboven ſtaat hier nog aan te merken, dat eene Telle zelden uit haaren ſchred raakt, en noch zagt van onderen op in den ſchred gebragt word, noch in haaren ſchred eenigen misſtap doet. Voeg hierby dat de Teltree, ſchoon ze een onnatuurlyke ſtap der Paarden zy, eene ongemeene en geſtadige vaardigheid van beweeging heeft; waardoor ze, zonder tusſchenpoozing voortgaande, zeer veel uithaalt: egter wenschte ik wel te weeten, of zulks aan alle Tellen eigen is. Ook word dit laatſte by veelen onzer Harddraavers gevonden. Want, hoewel de overſtap in baazen van Harddraavers de ſchoonheid der zaak uitmaake, zyn 'er niettemin Harddraavers, die nooit overſtappen, maar altoos den Agter-

HET PAARD.

Harddraavers die niet overſtappen.

HET PAARD.

tervoet in den hoefflag van den Voorvoet brengen; en evenwel tegens een knappen overftapper aan kunnen. Dan dit hangt af van de vaardigheid der fchreden, waar door zulk een Draaver, door het verdubbelen zyner beweeging, het wint in den harddraf. Zodanige Harddraavers zyn ongemeen vast in den draf, en flaan zelden door. En dit is het geen de Heer VAN ANDRINGA bedoelt, als hy zegt; „ dat dit overloopen in 't „ harddraaven niet gefchied door alle Paar- „ den, fchoon zy zuiver en hard kunnen „ draaven: neen; 'er zyn verfcheiden Hard- „ draavers, welken niet dan van tred op „ tred, of met den Agtervoet in den ftap „ den Voorvoet koomen. Dit overloopen „ hangt grootlyks af van den natuurlyken „ ftap of den draf, die het Paard daar toe „ eigen is; en voorts van de hand des Be- „ ryders, die het Paerd op deeze wyze ge- „ leerd, en 'er de fundamenten van het „ Harddraaven in geleid heeft." De byzondere natuurlyke ftap, en de door oeffening en konst aangeleerde vaardigheid, brengt gevolglyk zeer veel toe tot het Harddraaven. Intusfchen blyft dit egter waar, dat een fterke overftapper, zoo als *Malle Jan* en de *Ruin van de Hoogelind*, altoos veel vooruit heeft. Zoodanige Paarden zyn gemeenlyk ook lenig en fchoon van ftel; waar tegen de anderen, hoe hard zy loopen kunnen, meestal in den ftand een zeer ftyf en houtig voorkomen hebben; zoo dat men ze dikwils op 't oog voor geen Harddraavers zoude aanzien: en 't is natuurlyk,

dat

HET PAARD.

dat men de fraaiſte Geſtellen meest bemint, en aan dezelven den voorrang geeft.

Stalling der Paarden, enz.

Uit dien hoofde worden ook deeze fraaiſte Geſtellen, inzonderheid zoo 't Harddraavers zyn, voor zwierige Chaizen gebruikt; in welk geval men zulke Paarden ten kostbaarſte opſchikt. Vermogende Liefhebbers hebben de Gespen, en al het andere gewoone Metaaltuig, van Zilver: ja my geheugt, by zoodanig eenen, een Hoofdſtel gezien te hebben, waar aan de Knoopen der kwasten uit Diamanten en Paarlen beſtonden. De ſtaatlykheid gaat zelfs by ſommigen zoo verre, dat men, zoo voor Harddraavers als andere Paarden, zeer kostbaare Stallen aanlegt: men vind 'er te Amſterdam, en, zoo ik meen, ook te Rotterdam, daar de drink- en voerbakken van wit marmer zyn, de zolder geſtikkadoord is, en de tuigkasſen, mitsgaders de wanden, genooteboomd zyn: alles is 'er even zindelyk, tot aan de emmers, met koperen hoepels enz. toe; en zoo alles naar gerade. En ſchoon dit enkele voorbeelden zyn, is het evenwel over 't geheel waar, dat men nergens, waar men buiten dit Land kome, zulke ſchoone en zuivere Stallen zal vinden; zelfs tot by de Boeren toe, ten minſte by regtſchapen Boeren, die zugt voor hunne Paarden hebben. In de Gelderſche kwartieren ſcheelt het al vry wat: men ontmoet 'er plaatzen, daar men ſchier geen ruiven vind, en de Paarden van den grond, of uit eene hangende mande, moeten eeten: dog dit is evenwel meest op het platte Land, en ten

'HET PAARD.

flegtfte in Overyszel, Drenthe, enz. Ik zou hier nog meer van 't ftallen, en 't geen daartoe behoort, kunnen fpreeken; dan 'er zyn geene byzonderheden in, die niet elders mede bekend, of niet hier en daar ter bekwaamer plaatze reeds gemeld zyn; byzonder daar ik over de dampigheid gehandeld heb. Alleenlyk ftaat my, met opzigt tot de Koets-Paarden en Harddraavers, inzonderheid te melden, dat ze een gantsch jaar op Stal gehouden worden; vooral indien zy uit de handen der Leermeesters gekogt zyn. Dit heet men, *op voer houden*; om dat die Paarden meest op voer, dat is, op haver, boonen, en vooral op fyn droog hooi gehouden worden; ze ftaan meerendeels zindelyk in witte linnen Maanenkappen op Stal. Onder den Boerenftand zyn 'er wel, die de Harddraavers in de weiden jaagen; doch de Stedelingen doen dit zelden. Ook zyn onze Hollandfche weiden voor jonge Paarden wat gevaarlyk, uit hoofde van de menigvuldige doorfnydingen der Slooten; waar door het Paard, in de weide dartelende en hollende, ligt een been breeken of zig verftuiten kan. Voeg hier by, dat deeze doorfnydingen en Slooten overal de affcheidingen van ieder land zyn; en dat men, als een jong en dartel Paard de Slooten overfpringt, ongenoegen met zyn Buurman heeft; mitsgaders dat 'er zelfs boete en bekeuring op ftaat, als men 'er niet in voorziet. Ter voorkominge van dit overfpringen, heeft men, hier te lande, meer dan elders, zekere blokken in gebruik, die met

met yzeren kluisters om het voorbeen van het Paard gesloten worden, om het zelve het springen te beletten: dan men durft dit aan beste Paarden noode, of in 't geheel niet, waagen; om dat het zekerlyk meer of min nadeelige gevolgen kan hebben. Wat de overige byzonderheden betreft, ze zyn van te weinig belang, om 'er den Leezer mede op te houden: als, by voorbeeld, de wyze van 't voeren, door slobbering, brood, boonen, garst of gehakt stroo; het instrument of de snybak daar toe; de manier veeler Voerlieden, van de Paarden oud bier met brood te geeven, om op den weg gehard te zyn; als mede de wyze van 't rossen, hairvlegten, en in één woord allerleie Stalmeesters zaaken. Alle dergelyke dingen zyn overal in de Paardenboeken te vinden, welken een ieder naar zyne zinnelykheid geschreeven heeft. Onder veele zoodanige schriften kennen wy, met opzigt tot dit stuk, een klein dun boekje, dat, schoon de schryver hier en daar mede iets uit anderen getrokken hebbe, egter zeer veel verdiensten heeft, althans op vry wat ondervinding steunt. Het is getyteld *de Ervaren Koetzier*, en gedrukt by *S. van Esveld*, 1752. Wy durven 'er onze Leezers wel heenen wyzen, om alles, wat tot het stallen, te weide jaagen, en behandelen der Paarden behoort, te weeten; en doen het te eerder, om dat wy zulks by anderen, zelfs Meesters in dit stuk, of geheel lugtig, of in 't geheel niet, behandeld vinden; en 't ons niet raadzaam voorkomt hier verder in

HET PAARD.

HET PAARD.

te treeden. Voorts vind men, in de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, hier en daar, mede zeer fraaije aanmerkingen, nopens dit onderwerp (*).

Ten laatste heb ik, het geen ik bykans vergeeten had, na deezen uitstap, met opzicht tot onze Harddraaf-Liefhebbery, nog te melden, dat men ook wel eens met de Chaizen tegen elkander draaft; mitsgaders om eenige Dukaaten wed, wie, in den kortsten tyd, van de eene Stad naar de andere zal ryden. Rechte Liefhebbers, die hunne Paarden beminnen, waagen dit zelden; dog de Stalhouders doen het wel eens met hunne Paarden; vooral geschied dit oversnel ryden in den tyd van den nieuwen Haring; en somtyds om tydingen van belang ten spoedigste over te brengen: dit noemt men *opstooten*. Met betrekking tot dit ongemeen gezwind ryden, is my, om zulks in 't voorbygaan nog aan te tekenen, door een geloofwaardig Man verhaald, dat zeker Stalhouder, op eene weddenschap, ik meen dat het de bovengemelde *Schreuder* was, in een Zomerschen Dag, van Amsterdam naar Antwerpen, en te rug, gereeden is, met eene Chais met twee Paarden, zonder relais. Dit is een sterk voorbeeld, maar 't kan niet te min waar zyn. 't Is tog bekend, dat onze Noordwyker Zee-Voerlieden nog heden, in

(*) Zie inzonderheid *Vaderl. Letter-Oef.* IV. D. bl. 35. *Hedend. Vaderl. Letter-Oef.* IV. D. bl. 181. en in 't *Mengelw.* bl. 533. als mede V. D. bl. 561.

in ruim twee uuren, van Noordwyk tot Gouda op de markt ryden, en wat zy in 't Courieren doen kunnen, weeten de Actionisten best. HET PAARD.

En hier mede ſtap ik van deeze en dergelyke byzonderheden af; maakende tevens een einde van dit geheele onderwerp; daar ik oordeele een genoegzaam voldoenend berigt van het nationaale gebruik der Paarden in 't algemeen, en van de Harddraavery in 't byzonder, gegeeven te hebben.

Na dat alles blyft my, met opzicht tot de Paarden niet meer overig, dan dit *Hoofdſtuk* te beſluiten, met eene beknopte opgave van de *ORDE* der RANGSCHIKKING; waar omtrent in dit geval ſlegts twee *Geſlagten* in aanmerking komen. RANGSCHIKKING.

Eerſte Geſlagt.

HET PAARD.

In dit Geſlagt vinden wy, de verſchillende raſſen en koleuren der hairen, die boven in 't eerſte *Hoofdſtuk*, waarop wy ons hier beroepen, vermeld zyn, bekend vooronderſtellende, niet meer dan twee of ten ſterkſte drie Soorten van Paarden. HET PAARD.

1. Het Natuurlyk Hollandſche PAARD, volgens de beſchryving op bladz. 31, enz.

2. De zoogenaamde KETTEN of *kleine Paarden*, die tusſchen een groot Hollandsch

HET PAARD. Paard en een Hit zyn, en uit derzelver vermenging gebooren worden.

3. De HITTEN, die egter niet natuurlyk aan dit Land zyn, maar uit Hitland tot ons overgebragt, en hier genaturalizeerd worden.

Buiten deeze drie weezenlyke onderſcheidingen ken ik 'er geenen, dan die men, gelyk gezegd is, uit de verſchillende koleuren en rasſen, als varieteiten, zou kunnen optellen, en zeer veelvuldig zyn. Ten aanzien van de Hitten heb ik hier nog te melden, dat men dezelven in ons Land bykans niet gebruikt dan voor jonge Heeren en kinderen, om 'er op te leeren ryden, waar toe ze meestal gekogt worden. Elk Vader, die 'er wat liefhebbery voor heeft, koopt ligt voor zyn Zoontje een Hitje; en niets is 'er, dat een leevendigen jongeling meer verrast en vermaakt, dan 't geſchenk van een kleen Hitje. Wyders heeft men, om dat dit goedje taai is, en gaarne op galop loopt, onder onze Hollanders, ook Renpartyen met de Hitten. Men rent naamlyk of galoppeert met dezelven, om een hoofdſtel of een paar ſpooren: of ook wel, om, volgens de oude Ridderlyke wyze, naar den Ring te ſteeken. In dat geval houd de Ryder eene gepunte lans in de hand, welke hy in het onderdoorryden van het dwarshout, waar aan de Ring in een kromme haak hangt, indiervoege weet te beſtieren, dat hy den Ring afſteeke: eene konst, welke, zedert eenige jaaren, in Holland weder leevendig geworden is. Oudtyds was zy

zy algemeen onder den Adel, en ook by den Boerenſtand; men kan 'er by ALKEMADE een breedvoerig verſlag van vinden; waarom wy 'er hier ſlegts met een kort woord van gewaagen, en den Leezer verder wyzen naar ons *Hoofdſtuk*, in 't welke wy over de nationaale ſpeelen gehandeld hebben. HET PAARD.

Op het *Geſlagt* der Paarden volgt, naar onze afdeeling der Enkelgehoefden, het

Tweede Geſlagt.

DE EZEL.

De volyverige en ſchrandere HOUTTUIN brengt dit Dier, naar het ſamenſtel van LINNÆUS, onder het *Geſlagt* der Paarden, als eene tweede Soort; maar, volgens onze zinnelykheid, overeenkomſtig met onzen aangenomen ſtelregel, komt ons de Ezel voor, als een afzonderlyk *Geſlagt*. Het zelve is, hoewel het hier en daar in ons Vaderland voortteele, in geenen deele natuureigen aan dit Gewest. Men heeft den Ezel hier te Lande inzonderheid eerst begonnen in te voeren, zedert dat men in derzelver Melk eene byzondere Geneeskundige kragt, vooral tegens de Teering, geſteld heeft. De vooringenomenheid van Aanzienlyke perſoonen, om dat het byzonder, en vooral kostbaar was, heeft te wege gebragt, dat deeze Dieren allengskens in ons Land vermenigvuldigd zyn, waardoor 'er, vooral in, en omtrent Amſterdam, DE EZEL.

HET PAARD.

veele Ezelen aangefokt worden. De Jooden, die tog overal winst in zoeken, houden 'er in die ſtad verſcheiden, dog pasſen dezelven elendig op. In ſtede van deeze Dieren behoorlyk te voeden en waar te neemen, worden ze veelal geweid en gejaagd, op en omtrent de puinhoopen, aschdellen en vuilnishoopen der ſtad, tusſchen de Muider- en Weesper-Poorten. Ze jaagen dezelven des avonds op zulke plekken, en leiden ze over dag rond aan de Huizen der Grooten, om Ezelinnen-Melk aan de kieſche Juffers en Heeren te ſlyten; die dezelve, ſchoon ze anders ten uiterſte kiesch zyn, greetig drinken. Maar zagen ze eens, welk een onguur en onnatuurlyk voedſel deeze dieren nuttigen, en ſloegen hunne Medicynmeesters dit gade, veelligt zouden ze, gelyk ettelyken ook reeds doen, afzien, van kwaalyk bereide melk, die nog door een ontiegen Jood en luizigen Smous afgemelkt word; en weinig, of liever, rond uit gezegd, geen meer goeds te wege brengt, dan zuivere Koeien- of Geitenmelk, of ook, als 'er de twee Borſten iets toe doen, Paardenmelk: dan dit in 't voorbygaan. Verder zal ik, dewyl tog de Ezels aan dit Land niet natuurlyk eigen, en ſlegts inzonderheid tot dit gebruik alhier ingevoerd zyn, in geene andere byzonderheden deswegens treeden, en my alleen bepaalen tot de voornaamſte kenmerken van den Ezel, welken hier in beſtaan.

Het is een enkelgehoefd Dier; heeft de

Oo-

Ooren veel langer en meer overhangende dan een Paard; over den Rug een zwarten ſtreep, die aan de Schoft overkruist word; de Hairen langer en ruiger dan een Paard; den Staart alleen aan het einde gehaird, by wyze van eene pluim; waarin het van een Paard merkelyk onderſcheiden is; als zynde die van het Paard, van den wortel af, met lange hairen behangen; daarbenevens zyn ook de Maanen veel langer.

HET PAARD.

Een Ezel heeft, gevolglyk, zeer duidelyke kentekenen van geſlagtsverſchil; en behoort niet, dan ten aanzien van den Hoef, die enkel is, en de Tanden of het Gebit, tot deeze eerſte *ORDE*. De overige byzonderheden, nopens den Ezel, leeze men by den Heer HOUTTUIN, in de beſchryving der Paarden, I. *Deel*, III. *Stuk*, *Bladz.* 385, enz. Men vind 'er vervolgens ook een bondig verſlag, van den Muilezel, en de Zebra, of den Kaapſchen Ezel; welke Dieren, ſchoon voor ons niet nationaal, egter in dit Land, daar tog alles, wat Uitheemsch is, zig vervoegt, en men dus ook met allerleie vreemde Ezelen aankomt, insgelyks nu en dan gevonden worden.

Hiermede aan deeze Verhandeling een einde maakende, zal ik nu overgaan, tot een der aanmerkelykſte, en, naar myn inzien, voornaamſte ſtukken deezer NATUURLYKE HISTORIE; naamlyk de beſchouwing onzer Runderen, klein Vee en den Veebouw. Ik hoop dit ſtuk, zoo GOD my 't leeven ſpaare, en myne onophoudelyke bezigheden het toelaaten, met alle de my mo-

ge-

HET PAARD.

gelyke naauwkeurigheid te behandelen. Ik vleie my, dit Stuk indiervoege te zullen uitwerken, dat het den weldenkenden Vaderlander van ruim zoo veel nut zal zyn, als de kortſpreukige ſamenſtellen, en de verzamelingen van vreemde nieuwigheden, die onbeſtaanbaar zyn met den waaren toeſtand onzes Vaderlands.

NATUURLIJKE HISTORIE

VAN

H O L L A N D.

VIERDE DEELS TWEEDE STUK.

NATUURLIJKE HISTORIE VAN HOLLAND,

DOOR

J. LE FRANCQ VAN BERKHEY.

Med. Doctor en Prælector in de Natuurlijke Historie aan 's Lands Universiteit te Leyden, Lid van verscheidene zoo Uitheemsche als Vaderlandsche Maatschappijen der Natuur- en Dichtkunde.

VIERDE DEELS TWEEDE STUK.

MET NOODIGE AFBEELDINGEN.

TE LEYDEN,
Bij P. H. TRAP.
MDCCCV.

KORTE INHOUD

DER

HOOFDSTUKKEN

VAN HET

VIERDE DEELS TWEEDE STUK.

HET RUNDVEE.

EERSTE AFDEELING.

EERSTE HOOFDSTUK.

Inleiding tot de kennis van de Natuurlijke Historie der Koeijen, derzelver verreizing met de Oudvaderen en eerste Veehoeders uit de Oostersche Werelddeelen, in Europa, tot in de Nederlandsche Gewesten. . . . . Bladz. 1

TWEEDE HOOFDSTUK.

Handelende over de wonderbaarlijke vermenigvuldiging van het Rundvee, mitsgaders derzelver geslachtrekening. . . . . Bladz. 80

DERDE HOOFDSTUK.

Beschrijvende de Naams-verschillendheden der Koeijen, derzelver ras, kleuren, bont, soort van haren, klockte en verdere bijzonderheden. . Bladz. 155

VIER-

KORTE INHOUD.

VIERDE HOOFDSTUK.

Ontvouwende de algemeene en bijzondere kenmerken van het Herkaauwend Vee in het algemeen, volgens de ſtellingen der ſysthematiſche Natuurkenners, bijzonder dat der Runderen; mitsgaders eene uitvoerige beſchrijving van de groeijing en afbeelding der Horenen, en het Horengeſtel der Koeijen in het bijzonder. . . . . Bladz: 232

BE-

BERIGT AAN DEN BINDER,

wegens het plaatsen der Platen enz. in dit Vierde Deels Tweede Stuk.

Het Pourtrait van den Schrijver, te plaatsen tegen over . . . . Bladz. 1

Plaat I	te plaatsen tegen over bladz.	57
—— II	——————————	89
—— III	——————————	194
—— IV	——————————	224
—— V	——————————	320
Tafel I	——————————	138
—— II	——————————	147
—— III	——————————	149

D R U K F E I L E N.

Bladz.	2	regel	16,	ſtaat:	graam,	moet zijn:	graan
——	10	——	34,	——	*Leentodon*,	——	*Leontodon*
——	12	——	1,	——	*Susmillich*,	——	*Susmilch*
——	30	——	31,	——	niet,	——	en niet
——	93	——	22,	——	om	——	op
——	137	——	19,	——	met de	——	met
——	160	——	13,	——	VETULINA	——	VITULINA
——	282	——	20,	——	Fig. XX	——	Fig. XXII

AAN DE

WELEDELE VOORSTANDERS

DER

VADERLANDSCHE NATUURKUNDE,

DIE DE UITGAVE DER

NATUURLIJKE HISTORIE

VAN HET

RUNDVEE IN HOLLAND

DOOR HUNNE INTEEKENING BEVORDERD HEBBEN,

WORDT

DIT EERSTE EN DE VOLGENDE STUKKEN
ERKENTELIJK TOEGEWEID

DOOR DEN SCHRIJVER

JOANNES LE FRANCQ VAN BERKHEY.

NOODIG BERIGT

AAN DEN

L E Z E R.

Ziet hier, geachte Landgenoten! eindelijk na een verloop van ruim vijf- en twintig jaren, het eerste Stuk van het zoo lang verwachte en begeerde vervolg der NATUURLIJKE HISTORIE VAN HOLLAND, in het licht verschijnen, onder den Tijtel: NATUURLIJKE HISTORIE VAN HET RUNDVEE IN HOLLAND; waar bij ook voor de bezitters der reeds uitgegeven NATUURLIJKE HISTORIE VAN HOLLAND, afzonderlijke tijtels en bladz. 1 en 2 zijn gevoegd, om, desbegeerende, in plaats van den tijtel, waar onder dit werk te voorschijn komt, voor en in hetzelve te plaatsen, en daardoor dit Stuk te maken tot het *Vierde Deels Tweede Stuk* der NATUURLIJKE HISTORIE VAN HOLLAND, om alzoo dit hun werk te Completeren; terwijl het thans uitgegeve wordend werk onder den tijtel van: NATUURLIJKE HISTORIE VAN HET RUNDVEE IN HOLLAND, voor hun, welken het onder dien tijtel begeeren te houden, echter een Compleet werk op zich zelven blijft. — Het bijvoegen van afzonderlijke tijtels enz. zal ook bij de volgende Stukken plaats hebben. Ook zullen bij de uitgave van het laatste Stuk, algemeene tijtels gevoegd worden, om het Werk, zoo onder den eenen als onder den anderen tijtel, in deelen van eene evenredige dikte te kunnen laten inbinden —

Alschoon nu deze NATUURLIJKE HISTORIE VAN HET RUNDVEE reeds voor lang in gereedheid was, om de gemelde NATUURLIJKE HISTORIE VAN HOLLAND daarmede te vervolgen, heeft men daarin verscheide onvoorziene vertragingen ontmoet, die de opvolgende uitgave dermaten verhinderd hebben, dat dezelve, gedurende de opgemelde reeks van jaren, gestremd is, en het werk schier in vergetelheid stond bedolven te worden.

De oorzaken daar van zijn algemeen genoeg te begrijpen, namelijk de rampspoed des Vaderlands, hetwelk door oorlog, tweedragt en partijschap, onrekenbare verliezen en zware lasten geteisderd, allerlei takken van welvaart, van koopvaardij en landbouw door eene verteerende kwijning zag verminderen, en alzoo de Hartader van 's Lands welvaart doorkankeren, gevolglijk ook alle voortbrengsels van beschaafde Wetenschappen, van kunst, vernuft en oorspronkelijke Vaderlandsche of andere Geleerde Werken deden kwijnen, bijzonder zulke werken, die uitgebreid en kostbaar waren, zoo dat over het algemeen, de

Boekhandel en Boekdrukkunst, daardoor boven alle andere onderwerpen, zulke onherſtelbare ſchokken kreeg, als dezelve ooit ſints de uitvinding der Drukkunst heeft doorgeſtaan, en ik voor mij wel durf beweeren, dat de menigte voortbrengſels der zoogenaamde vrije drukpers, die zulk eene aanmerklijke rol in het midden der tweedragts-tooneelen ſpeelde, in eene volkomen ſlavernij, van de Boekhandelaars en Boek-ſtaafkunst zelve verkeerd is, nademaal hierdoor Legioenen van onnutte Boeken zijn in 't licht gekomen, die het vertier en de uitgaaf van nieuwe en oude beproefde en kostbare werken geheel belemmerde, waar van de opgekropte Magazijnen der aanzienlijkſte Boekhandelaars getuigen, gelijk ook de menigvuldige verkoopingen van kostbare Kopijen, die tot de allerlaagſte prijzen, ja ſchier voor ſcheurpapier verkogt worden: Voegt hier bij de treurige verkoopingen van kostbare en weluitgekipte Boekerijen, daar de verkoopers hunkeren en ſchier bidden, om een bod op eenig best werk te loven en te bieden; voorzeker een natuurlijk gevolg van de lusteloosheid der Vaderlandſche Schrijvers, en geldeloosheid van Lees- en Letterlievende kopers, die tot hun verdriet niet alleen het zeker verlies op hunne Bibliotheken van kostbare Werken vooruit zagen tevens met de algemeene daling der waardije, maar ook door het aankopen van Boeken en Bibliotheken, volgens de taxatie ook van deze hunne anders vrije uitſpanningen moesten betalen.

Als men dit nu onpartijdig in overweging gelieft te nemen, zal men dra bevroeden, dat de Boekhandelaars, om bovengemelde oorzaken en de kostbaarheid der kunstplaten, tot dit werk behoorende, huiverig en aarzelende waren tot het vervolgen en verder ondernemen van dit en dergelijke werken, zelfs dezulken van meerder gezag en Hooggeleerdheid, waarbij ik nedrig erken, niet te kunnen worden vergeleken, waar van de voorbeelden voor handen zijn, in de meeste werken van de luisterrijke Maatſchappijen van *Wetenſchappen*, *Natuur-*, *Taal-* en *Dichtkunde*, die almede in derzelver uitgaven en vervolgen vertraagd en verlaagd wierden. Niettegenſtaande, dit alles zoude echter dit werk nog al voortgang hebben gehad, ware het niet dat er tusſchen YNTEMA als uitgever, en mij als Schrijver, ſints de ſcheiding der Compagniesſchap met TIBOEL eenige onaangenaamheden ontſtaan waren, die de vertraging der uitgave almede niet weinig belemmerde; en die ik hier wel zoude willen en kunnen mededeelen, doch die ik om de omſtandigheid van wederzijdſche brieven, geſprekken en handelwijze, waar aan de lezer niets dan vervelende geſchilzaken heeft, verkieze te laten berusten. Alleen om den mond aan ſommiger wangunſtige achterklap te ſtuiten, als of ik geen Kopij regt op dit werk had, moet ik hier ten gevalle van den tegenwoordigen uitgever P. H. TRAP melden, dat de Boekhandelaar YNTEMA bij eigen handſchrift het werk ge-

geheel en al ter mijner difpofitie heeft gelaten en van het vervolg afgezien: en dit zij dus genoeg ter redengeving van de oorzaken der vertraging. Ik begeer om des eendragts en vredes wille in dit werk geene herhaling te maken van andere perfoneele wederwaardigheden en grieven, die ik ondergaan hebbe door mijne deelneming in de rampen en bittre lotgevallen zoo van mijn Vaderland als van mijne vaderlijke Geboorte-Stad LEYDEN, en hare Burgerij, en welke zekerlijk ook veel toegebragt hebben, dat dit werk door partijfchap almede verdrukt is geweest.

Dan hoe zeer alle deze zaken, oorzaak der vertraging zijn, hebben dezelven niettemin veel, ja zeer veel toegebracht tot verbetering en befchaving, want daar ik den moed niet verlooren gaf, om te eeniger tijd mijn oogmerk te bereiken, en aan genoegfaam de Algemeene begeerte tot het vervolg der *Natuurlijke Historie van Holland* te kunnen voldoen, kreeg ik tevens tijd en gelegenheid om met kundige mannen te raadplegen, zoo als ik met wijlen de groote CAMPER en ook de Heer Proffesfor H. VINK, beiden beroemd in de Vee-Artzenij-kunde geraadpleegt heb. Maar aller bijzonderst met wijlen de Hoogleeraar LAMBERTUS BIKKER, *Hoogleeraar in de Medicijnen en Directeur* van de beroemde *Maatfchappij der Proefondervindelijke Natuurkunde te* ROTTERDAM, mijnen geachten tijdgenoot op 's Lands Univerfiteit: een Man, die door zijn doorzigtig, kundig, bondig en onpartijdig oordeel, de achting en eerbied van alle nog levende tijdgenooten in zijne nagedachtenis nalaat.

Deze Man het werk zoo als het toen was, langer dan een Jaar onder zich gehad hebbende, heeft er rondborftig en fchriftelijk over geoordeeld: Dat het nuttig, belangrijk en onontbeerlijk voor den Land- en Veebouw, en het Vaderland was, maar dat er volftrekt ook hier en daar verbetering vereischt wierdt, met het uitlaten van fommige en bijvoegen van andere zaken, voornamelijk met betrekking tot het huishoudelijke, namelijk: het ftal en bouw bedrijf, weiden, en beregten, van het Rundvee, het Melk karnen, Boter maken, in een woord alles, wat maar eenigfints tot de Historie der Runderen kon betrokken worden. Deze raad en ongeveinsde aanwijzing ter verbetering, fpoorde mij (die niets meerder verlangde) dan, om dadelijk aan het werk te gaan, en mij zoo veel de omftandigheid, tijd, lust en vermogens toelieten, andermaal onder de Landlieden en Bouwmannen te begeven, om alles wat tot de bouwboerderij behoort, naar het leven afteteekenen, te befchrijven, en uit de mond en omgang der kundigfte Landlieden te leeren, het geen ik zonder bij haar ter fchool te gaan, niet had kunnen voordragen. Dus vermeerderde en verbeterde het Werk in Schrift en Teekeningen,

 tot

tot een aanzienelijken bundel van Vaderlandfche Veekunde, waar toe dan in het vervolg niet weinig toebracht de volvaardige heuschheid van de Heer J. A. BENNET, M. D. en Lid der *Maatfchappij van den Landbouw*, die behalven eene keurige en kiefche fmaak in de Natuurlijke Historie, wel aller bijzonderst in de Vee-artzenij, en ook in het Huishoudelijke der Landbouw en Vee-artzenij bedreven is. Deze Heer insgelijks het werk ter bezigtiging en beoordeling gehad hebbende, bracht niet weinig toe, door mij uit zijne keurige boekerij, verfcheide ftukken en verhandelingen van uitheemfche, mitsgaders eigen ondervindingen op zijne reizen en bezoeken van uitheemfche Vee-artzenij fcholen, medetedelen, van welken ik ook, hier en daar gebruik gemaakt heb, terwijl dezelve Heer insgelijks zoo als den Heer L. BIKKER, mijn arbeid op eene gunftige wijze aanmoedigde, en zelfs zeer veel moeite heeft aangewend om het in het licht te brengen het zij door inteekening van eenige voorftanders der Landbouw zelve of andere begunftigers, waar toe ook de Wel Edelen Heer Mr. HENDRIK KALKOEN, Secretaris der *Maatfchappij van Landbouw*, volvaardig medewerkte, zoo dat ik aan deze Heeren niet weinig verplichting heb, en ik mij zelve van ondankbaarheid zoude befchuldigen, indien ik bij deze gelegenheid niet openlijk mijne erkentenis betuigde en altoos zal betuigen voor hunne edelmoedige bereidwilligheid en dadelijke blijken van bevordering ter uitgave en eenig genot voor mijn arbeid te willen bezorgen, dan ook ondanks deze welwillentheid is het ook al wederom om de opgemelde reden van kostbaarheid, en de tijdsomftandigheid daar bij gebleven, doch niet te min heeft de loffelijke Maatfchappij hetzelve niet ongunftig beoordeeld.

Intusfchen kreeg ik nu en dan, aanzoek van ter zijde, en ook wel perfoneel van eenige Boekverkoopers, om het werk te zien, of te laten bezigtigen, en dan met mij in onderhandeling te treden, het geen ik om reden mij bewust weigerde, uit mijne handen te geven, tot dat ik bij zekere gelegenheid met de Heer A. LOOSJES, PZ. Boekhandelaar te *Haarlem*, in onderhandeling trad, onder protectie van de Wel Edelen Heer JAN KOPS, *Commisfaris van Landbouw*, *enz. enz. enz.* aan wien ik dan wederom het geheele werk met alle de vermeerderingen en verbeteringen toevertrouwde, waar van ik mij door een gunftige beoordeeling en dadelijke pogingen, eene beteren uitflag voorfpelde. Terwijl de Heer A. LOOSJES, PZ. met mijne voorkennis en toeftemming, een ontwerp van Inteekening alomme verzond, met eene korte fchets van het werk en daar bij behoorende platen, waar op dan dadelijk wel een zeker getal zoo aanzienelijke als kundige perfoonen en Leden der meest vermaarde Maatfchappijen intekenden, doch niet

niet zoo groot in getal, om er met een goed vooruitzicht mede te kunnen voortgaan, ten zij er eenige bijval van eene andere zijde, waar op men hoopte, bijkwam. Dan hoe het hier en anders met de zaak gelegen was, zoo kwam de Heer LOOSJES tot een beslissend aanbod, om het gehele werk op zekere overeenkomst in vollen en vrijen eigendom machtig te worden, en het zelve of geheel of gedeeltelijk uittegeven. Doch dezen voorslag voor mij niet aannemelijk zijnde, is dit Werk op zekere voorwaarden in handen van den Boekverkooper P. H. TRAP gekomen, aan wien ik lang te vooren, de voorkeur beloofd had, indien ik geheel vrij was van onderhandeling met anderen, zoo als het toen bij zijne eerste aanvraag gelegen was, het accoord dus met den Boekhandelaar TRAP getroffen, en dezelve verders met den Heer LOOSJES overeengekomen zijnde, ter overneming der Respective Inteekenaren, zoo is hij door het bekomen van nog eenige inteekenaren, zoo verre geslaagd, dat hij met hope op een goed gevolg, werkelijk ter onderneming is overgegaan, en met inspanning van alle mogelijke aandacht, tot eene keurige uitgave, thans het Eerste Stuk in het Licht geeft, en de Vaderlandschen Lezers ter beoordeeling aanbied.

Tot dus verre dit noodzakelijk berigt, het welk ik om redenen niet heb kunnen noch willen achterlaten, ter voorkoming van allerleie beoordeelingen en verkeerde vermoedens, die uit valsche begrippen en misleidende naijver ontstaan, die mij ook billijk ten slotte van dit berigt noodzaken, om nog eenige nadere vertoogen hier bij te voegen, ter voorkoming van vooroordeelen, die al zagtjes aan sluipen, hoofdzakelijk hier in bestaande, dat daar naar gewoonte, deze *Natuurlijke Historie der Runderen* zoo wel onder de Roede der hedendaagsche *Recensenten* zal doorgaan, als andere mijner werken mitsgaders die van anderen, en zelf Autheuren van meerder gezag dan ik, dit moeten gedoogen. Zoo heb ik ten mijnen opzigte zeer zeker het gewoon verwijt en beoordeeling te verwagten, dat men voorlang, en nu almede voorlopig in de *Algemeene Vaderlandsche Letter Oeffeningen voor* 1804, No. 6. gemeld vind: wegens de *vrijmoedige voorstellingen tot stichting eener Vee-artzenij kuudige schole in ons gemeenebest, gedrukt bij* A. LOOSJES, PZ 1804. 8°.

De hoofdzakelijken inhoud en berisping van dit uittreksel van punt tot punt te wederleggen, en te beantwoorden zoude zeer zeker al vrij wat ernstige stof ter wederlegging van de mij aangewreven blaam kunnen verschaffen, voor al, aan de op mij toegepaste stijfhoofdigheid en eigen lof, zoo wel als aan de aangewezen gebreken der *Theoretische Hygiene* tevens de vergelijking der Vee artzenij met die der Menschen, dan daar dit hier te wijdloopig en vervelend zoude zijn, en niets ter zake doen, laat ik dit daar.

Met korte woorden evenwel is de zaak te beslisſen, nademaal de tijtel van het zoo vinnig beoordeeld ſtuk zelve, niet anders aanduid dan eenige *vrijmoedige voorſtellingen tot ſtichting eener Vee-artzenij ſchole in ons Vaderland*, en geenſints eene geregelde *Theorie*, waaromtrend men wel uitdrukkelijk naar mijn groot werk, waar van nu het eerste ſtuk het licht ziet, verwezen wordt; gelijk ook andere redengeving, bijvoegſels die den Redacteur met vooroordeel en derhalven zeer ontijdig beoordeelt, en zoo ik van ter zijde hoor fluiſtren, bij voorraad op deze NATUURLIJKE HISTORIE invloed ſchijnt te willen maken, dan het een noch het ander deert mij niets, nademaal de geheele *Recenſie* het kenmerk draagt van iemand, die een ander van eigen lof beſchuldigende, zelve, op een meesterachtigen toon zijn hoogmoed aan den dag legt: zijn gezag ſchijnt te willen doen gelden, in voorſtellingen, die ik voor mij, niet zoude durven voordragen, en die waarſchijnlijk aan eenen ervarener *Theoreticus* en *Practicus*, dan ik, vreemd moeten ſchijnen, namelijk: dat de *Theoretiſche Hygiene*, enz. eigenlijk eene STAATKUNDIGE VOLKS EN VEE-ARTZENIJ kan genoemd worden: hoe dit te pas komt wete ik niet, en betuige niet te bevatten, dat dit meerder tot de Staatkunde behoort; dan eenvoudig de protectie derzelve, en andere takken van Weteenſchappen: althans ik voor mij, zoude niet gaarne het ſpoor drukken, van den ſchrijver die A°. 1672, de *Hollandſche Koorts Staat en Artzenijkundig* beſchreef.

Daar ik evenwel volgens getuigenis des *Recenſents* verſcheide belangrijke en wetenswaardige aanmerkingen heb gemaakt en wijders wel eenige bouwſtoffe, maar geen gebouw, ja zelfs geen goed beſtek geleverd heb, zoo was dit juist mijn beſtek, want meer als het leveren van eenige bouwſtoffen, heb ik in de daad in dit beoordeeld ſtuk niet bedoeld, maar wel uitdrukkelijk gezegd, dat ik het geen er nog, vooral ten aanzien der *Theoretiſche* en *Practicale* vergelijking der Vee-artzenij met die van den Mensch in ontbrak, dit alles voor dit werk ſpaarde, zoo dat het nu bij de verdere geheele uitgave van dit Werk, aan een iegelijk zal moeten blijken of het al of niet aan die vereischten voldoet, en of ik als een *Triviale Plagiarius* of wel als oorſpronkelijk Vaderlandsch Autheur dit werk in het licht geve. Wijders wil ik andere verwijten van perſoneele ſtijfhoofdigheid overſlaan, om dat ik niet gaarne met den *Recenſent*, die zegt, mij van nabij te kennen, en die ik vermoede ook wel te kunnen kennen, in geſchil wil treden, en dus vermij de gebruik te maken, van het gezegde van MARTIALIS.

Capere Caucidicus, Fertur mea Carmina, quis ſit
Neſcio ſi Sciero vae tibi Caucidiſſe.

Wat

Wat nu betreffen eenige aanmerkingen, die men nu en dan maakt over het bijvoegen van oorfpronkelijke Taallievende benamingen, vaersjes, vertelzels en dergelijke vrolijkheden meer, hier van zal overal waar het te pas komt, in ieder deel reden gegeven worden, welke allen hoofdzakelijk daar op neder komen, dat onze Hollandfche natie, van ouds, en nog eene natuurlijke geneigdheid tot zulk een ftijl heeft, zoo dat ik wat mij bijzonder betreft, hiertoe eene onaffnijdelijke geneigdheid hebbende, ook het genoegen heb, dat de NATUURLIJKE HISTORIE VAN HOLLAND, daarom wel gedebiteerd is en nog gezogd wordt, en gunftig beoordeeld is.

Zoo dat ik dit aanmerk als een fprekend bewijs, dat mijne Landgenooten ook in het vervolg, dezelve wijze van befchrijven wachten en begeren, het gene ook buiten mij, de Heer A. LOOSJES in zijn berigt tot inteekening heeft voorgefteld, en in eenen bijzondere brief aan mij, deze vergelijking maakte, dat het aangenamer was eenen langer weg te bewandelen, met vervrolijkende befpiegelingen, dan eene korten, in fombere fchaduwe van treurige kreupelbosfchen; heeft dit gezegde een overbrengende gelijkenis, dan zeker zal zij in vele opzigten voldoende zijn tot de opgegeven redengeving, te meer daar ik mij durf vleijen dat de oorfpronkelijke naamsafleidingen aan de Taalkundigen geene onaangename befpiegeling zullen maken, om te eeniger tijd even als *Winfchotens Zeeman*, ook alzoo een *Landmans-Woordenboek* op te ftellen, het welk ik thans bij voorraad bedoele, waarop wij dan onzen Lezer vriendelijk verzoeken, het een en ander niet te voorloopig te beoordeelen, voor dat het geheel ter beoordeeling opentlijk aan een ieder zal zijn overgelaten en bijzonder wegens mijne gedurige herhalingen optemerken, dat, daar het Rundvee de allervoornaamfte bron van 's Lands welvaard is en eenen invloed heeft op alle takken van handel, en alle menfchelijke nooddruft, en dus zeker onder alle dieren, het belangrijkfte in Holland en onze Nederlanden is, het zelve ook even daarom eene meerdere en uitgebreider befchrijving vereischt, en het beter is een zoo nuttig dier alleen wel te leren kennen, dan hondert anderen van minder aanbelang, en wat men wijders zegt: dat er vele nieuwe ontdekkingen zijn, welke aan mij onbekend zijn, het zal in het werk moeten blijken, of niet zeer veel voor nieuw wordt opgegeven, dat reeds als oud bij onze landzaten bekend is.

Ziet daar, zoo durf ik nedrig van mijn eigen *ik* fpreken, en al wie deze *Natuurlijke Hiftorie van het Rundvee* zal lezen, laten beoordeelen, of ik, al waar ik van mijne eigen ondervindingen en daadzaken fpreek, of ik daar als oorfpronkelijk fchrijver anders konde, als van mij zelven te zeggen: dit heb ik zelve gezien, gehoord en ondervonden,

en daar ik beflisfende fpreek, daag ik ze allen uit wien het luste om aan te toonen, dat ik mij hier in eenig ander gezag heb aangematigd dan dat zich nedrig aan een iegelijks oordeel onderwerpt, en vooral daar ik van eenig oud of nieuw Autheur van den Hooggeleerden tot den eenvoudigften Landman toe fpreek, heb ik altoos derzelver naam met eerbied en dankbaarheid genoemd, zoo er dan al eens hier of daar eenige fchijn van eigenliefde was, wie die leeft en als oorfpronkelijk of navolgend fchrijver, zich op den breden loopbaan der Wijsgeeren Letter- en Dichtkunde begeeft, hoe grootsch of gering zijn werk zij, wie is ongevoelig voor het gevoel van eer, goedkeuring, toejuiching van zijn Landzaten? wat nut doen anders alle die Eerenmunten, Lofgedichten en Loffpraken, als de eere niet een prikkel, ja een ftrelend loon is voor ijver en kunde? Wie hier in onverfchillig is, is een ongevoelige, integendeel dit te willen, is zelfs een eere en een deugd; de eere zegt de Schoolfpreuk, is de fchaduwe der deugd: — *in magnis voluiffe fat eft*, is de fpreuk der Ouden; wel nu dan, zoo ik dan in fommiger oogen te veel met eerzugt bezield ben. Men vergeve deze menfchelijkheid en gebreken en men vergunne mij flechts deze toefpraak, dat ik wel met het welzijn van mijn Vaderland gewild heb.

Eindelijk, eer ik bij dit noodig berigt beruste, houde ik mij en mijnen Drukker verpligt, om de geëerde Heeren Inteekenaren die deze uitgave bevorderd en begunstigd hebben, opentlijk dankbaar te zijn, en hun tevens te berigten, dat mijn voornemen is om een afzonderlijke opdragtplaat te laten vervaardigen, welke door den uitgever, bij een der volgende Stukken zal worden afgeleverd en waar in de namen en qualiteiten der intekenaren elk afzonderlijk zal gefchreven worden, en zal zulk een opdragtplaat aan geene anderen worden gegeven, dan aan de zoodanigen, welke op het geheele werk hebben ingeteekend of welke als nog, nu dit eerfte ftuk wordt uitgegeven, op het werk inteekenen en zich tot den aankoop van hetzelve verbinden, ten einde de geëerde inteekenaren alsdan het genoegen kunnen hebben van eene bijzondere nagedachtenis en erkenning voor hunne geachte deelneming in dit ons werk te bezitten; zullende ook de lijst der inteekenaren, bij een der volgende ftukken gevoegd worden.

Leyden den
3. *October* 1805.

J. LE FRANCQ VAN BERKHEY.

H. Pothoven. ad viv: delin 1771. *J. Houbraken, sculps. 1771*

NATUURLIJKE HISTORIE

VAN

HOLLAND.

EERSTE AFDEELING.

EERSTE HOOFDSTUK.

Inleiding tot de kennis van de Natuurlijke Historie der Koeijen, derzelver verreizing met de Oudvaderen en eerste Veehoeders uit de Oosterſche Werelddeelen, in Europa, tot in de Nederlandſche Gewesten.

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdſt. Inleiding.

Indien er onder de geſchapen Wezens, wier natuur, aart en eigenſchap tot nut van den Mensch geſchikt zijn, eenigen derzelver voornamelijk in aanmerking komen, zoo zijn het onwederſprekelijk dat ſoort van Dieren, die men in het algemeen Melkvee, Vee

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

(*Pecora*) noemt; het zij Horenvee, Horenbeesten (*Bestia*) of wollig Vee. Zoo dra de Mensch bestond en zijne nooddruft kende, leerde hij dadelijk bij uitnemendheid het Vee, de melk- en botergevende Beesten kennen. Het boomooft en de Veldvruchten waren wel zijn eenvoudigst, en mogelijk voor den eersten Mensch, in den eenvoudigen Natuurstaat, het natuurlijk voedsel, maar zijn ingeschapen vernuft, dat alle andere dieren en wezens overtrof; die heerschappij, die de Almagt aan den Mensch, als aan zijn bezield beeld, had ingeschapen, leerde hem weldra, onder het Rijk der Planten, buiten het Boomooft, ook de krachten van het voedzaam graam, de verkwikking van den wijnstok, in één woord, de voortbrengsels van het Aardrijk kennen. In alle Gewesten, waar den Mensch zich konde bevinden, vondt hij boomooft en kruiden, zoo dat, op welk een plek gronds van den bewoonbaren Aardbol een Mensch gebooren of geplaatst werd, daar vond hij, of hem natuurlijk eigen spijze van ooft en veldgewas, of zijn vernuft bereidde zich zelven ook voedsel uit allerlei dierlijke wezens, die de plaats daar hij zich bevondt, opleverde. Het is immers nog heden in onze dagen alzoo, dat de onderscheiden volkeren, die den Aardbodem bewonen, hun voedsel zoeken in die voortbrengsels van het Land en van die Dieren, die in dat Gewest gevonden worden: en die in andere Gewesten door geen Mensch, dan in nood, zouden gebruikt worden. Dus leven de *Samojeden* en *Laplanders* genoeg-

zaam

zaam alleen van het ſpek en de traan der Walvisſchen, Zeerobben, enz. bijna zonder graan of ooftgewas te nuttigen. De *Canibalen* en ſommige woeste Boschbewoners, leven van het vleesch en bloed der wilde dieren, of van de jagt: anderen alleen van visch. De *Chinezen* begeeren niets dan moes- en veldvruchten; andere volken hebben door den tijd, van bijzondere voortbrengſels der Aarde, die zij bewoonden, zich als 't ware een algemeen voedſel weten te maken: bij voorbeeld: de *Amerikanen* van den broodboom, hun casſave: de Oosterſche Volken, buiten het koorn, ontdekten in *Egypte* en het *Woest Arabien*, het manna, en wie weet niet, hoe, nog geen eeuw geleden, in *Duitschland*, en bijzonder in de *Nederlanden*, de aardappelen gelijk ſtaan aan de vervulling van het koorn en graangewas?

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdſt.

Dan, hoe voedzaam, hoe vervullende de voortbrengſels van het Aardrijk voor den Mensch zijn; en hoe dezelve naar 's Menſchen omſtandigheid, tot zijn onderhoud kunnen dienen; is er, benevens den zegen, die in moeskruiden, boomooft, het graan, of den ſtaf des broods, door den alles onderhoudenden Vader van het Heelal gelegd is; insgelijks geene te vergelijken onder het Dierenrijk, bij het nut van het Rundvee, of over het geheel het herkaauwende Vee, want, waar men heenen reist, waar men komt, in welk gewest, of aan welke kust men aanland, overal waar ſlechts Menſchen wonen of gezeten zijn: of Koeijen, Schapen, Geiten, Kemelen enz. geweid worden, zijn hunne

Het nut van het Rundvee.

 rijk-

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

rijkdommen deze de voornaamste dierlijke wezens, die tot hun onderhoud dienen; en zoo er volkeren zijn, die deze dieren in hunne zamenleving of hunne gewesten ontberen, zijn zij doorgaans de armste, nooddruftigste en ongezondste Menschen, zoo als van de *Laplanders* is aangestipt. Deze waarheden zijn te overvloedig in de Schriften der Reisbeschrijvers bekend, om er hier in uit te weiden, doch het geen eigenlijk het natuurlijk nut en de wijsheid eener voorzienige zorg voor 's Menschen onderhoud, door middel van het Melkvee bewijst, is, dat de Mensch van nature dit nut kundig zijnde, ook juist om dat zelfde ingeschapen instinkt, altijd zijn grootste zorg en vlijt aanwend, om zich deze Dieren te nutte te maken, te koesteren, aan te fokken en te vermeerderen. Het is hierom, dat alle verreizende, verhuizende (*emigrerende*) volkeren, het zij dezelven uit hun Vaderland verdreven zijn; of dat zij, uit de natuur de vruchtbaarste oorden der wereld zochten; dat zij altijd het vee, het melkgevend en voedend vee, met zich voerden; en met deze kudde voortreisde.

Het verreizen van het Rundvee met den Mensch.

De oudste Wereldhistorien, die wij, zoo uit gewijde als ongewijde Schriften voorhanden hebben, getuigen dit. Immers is de gantsche Historie van het bedrijf der Aartsvaderen, niet anders dan eene verhandeling of Jaarboek der verreizing met hun Have en Vee, van het eene naar het ander Gewest, en dezen wierden rijk, magtig en groot. Daarentegen verteerden en vernielden alle an-

andere volkeren zich onderling, die alleen van bloed, van de jagt, van oorlog, moord en brand leefden, juist uit gebrek van Vee, in zich zelven De oudste *Egijptenaren*, *Arabieren*, en de oude bekendste volkeren, stelden zulk een prijs op de waardij van rijkdom in Have en Vee, dat zij tot afgoderij vervielen, en een ISIS of Stierenbeeld voor hunne Godheid hielden. Zoo ook haar SERAPIS, dat een beeld met een osfenhoofd is. Ook APIS, die men voor den Afgod van JEROBEAM, en die men voor een Seraphin hield, die met een osfenhoofd uit den Hemel gevallen was; en wat zal men zeggen van het Gulden Kalf, dat de Kinderen Israëls als eene Godheid vereerden? Ook wordt JACOB de Aartsvader, bij sommigen gehouden voor een der navolgers van de *Egijptenaren*, in het offeren van Osfen en Runderen, aan Heilige Haardgoden. Ik zwijge van alle die bijzondere Landgoden en Godinnen, die in der *Grieken* en *Romeinen* Landhistorien bekend zijn, als *Jupiter Ammon*, *Ceres*, *Pales*, *Lactucinia*, *Pan* enz. waar van in het vervolg nader. Alles komt daar op neer, dat alle Volkeren der Aarde, die in den Land- en vooral in den Veebouw, hun natuurlijk bestaan, mitsgaders het heil van hun geslacht en volksvereeniging vonden, door een soort van bijzondere heiligheid, dikwerf tot afgoderij aan Runderen vervielen.

De Schepper der Natuur, God zelve had de oppervlakte der Aarde, het vermogen ingeschapen, om bijzondere soorten van kruiden en voedsel voor de Run-

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

derdieren te verschaffen. De Dieren kenden zelfs, het geen hun voeden en onderhouden moest. Maar de Mensch, boven alle Dierlijke wezens, met vernuft begaaft, kon en leerde buiten de kennis van zijn eigen nooddruft, ook die der Dieren kennen, en waardeerde daar na zijne dankbaarheid aan den Almagtigen Gever, door Offerhanden aan denzelven, te brengen, en verkoos dus voor zich, de nuttigste, en in nood, den geenen dien hij konden vinden, als vogelen, visschen en andere dierlijke wezens.

Het natuurlijk gebruik van het Vee.

De Mensch dus van nature kundig en vernuftig, zorgde dan ook voor het onderhoud van dat Vee, of die Dieren, die hem in de omstandigheden, waar in hij was, nooddruftig waren: onwedersprekelijk was het dan het Rundvee, in het gemeen het Vee, namelijk Koeijen, Osfen, Schapen, Geiten, Kemelen, in een woord, alle melk, boter, vleesch en zacht voedsel gevende Dieren, waarop hij zijn aandacht natuurlijk bepaalde. Het waren daarenboven zulke Dieren, die hem deksel en kleederen verschaften, uit welker vellen hij kleederen bereidde, zoo als dit van de oudste Wereldvolken en ook onze Batavieren bekend is; hij leerde vervolgens bedekselen te bereiden, uit welker huiden hij zich tenten en woningen maakte, ja zelfs borstwapeningen ten oorloge, en dat meer is, zulke Dieren, die hem in den arbeid, waar in zijne krachten te kort schoten, hielpen en ondersteunden, namelijk Dieren, die voor den Mensch ontilbare las-

ten

ten droegen of voortzeulden, zoo als de Kemelen, Ezels en Paarden; Dieren, die door hunne krachten, benevens de Osſen, de ploeg leerden trekken, om de harde en ſchier onbreekbare klei- ſteen- en cementkluiten der aarde te breken, te mengen, ter aankweeking van Graan, en voedſel voor zich en voor het dienstbaar Vee zelve; in één woord, zulke Dieren, wier geſchapenheid, natuur, aart en geſtel, door het Albeſtuur voor den Mensch tot den Landbouw geſchikt waren, even gelijk ook die zelfde Algenoegzaamheid wederom voor andere wezens andere noodwendigheden bezorgd had, zoo dat de een van en door den ander leefde en beſtond, en het vernielen van den eenen het beſtaan van den anderen bevorderde; hier van overtuigen, ons onder de de viervoetige Dieren: de Leeuwen, Tijgers, Wolven, en andere verſcheurende Dieren:

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdſt.

TORPA LECENA SEQUITUR LUPUM: IPSE LUPUS CAPELLAM.

De Wolf vervolgt het Lam, de Wolf wordt door den Leeuw verſcheurd. De Katten vervolgen de Muizen; het Gevogelte en de Visſchen elkander. Onder de gevleugelde en het gevederd heer zijn de Gieren, de Arenden, de Valken en Sperwers, de verſlinders van alles wat bloedrijk en vleeschvoedend is, namelijk de Duiven, de Veldhoenders, alle ſoorten van gevogelte: ja dikwerf hun eigen geſlacht-aart, dienen tot hun onderhoud. De Ooijevaars en Reigers vernielen het kruipend gedierte. Zoo ook verſlind

HET RUNDVEE
I. Afd.
I. Hoofdst.

flind den eenen Visch den anderen, gelijk dit het Hollands fpreekwoord geestig zegt:

De Vischjes in de Zee
Die leven van elkander,
Zoo doen de Menfchen meê,
Den een leeft van den ander.

In zekere oude Hollandfche Spotprent op den Hoekfchen en Cabeljaauwfchen tijd, vindt men hier van onder anderen eene zonderlinge afbeelding, daar een Zoontje een Visch uit de rob van een andere fnijdende, dit als als een wonder acht; doch de Vader antwoordt:

Zone, dit heb ik lange geweten,
Dat de kleene Visfchen van de grooten worden gegeten.

Wij gaan verder, en beweeren, dat zelfs de Planten door het verdelgen van elkanderen beftaan: de Distelen en Doornen, ja, de meeste kruipende gewasfen verftikken en verdelgen onderling de andere gewasfen door het vermenigvuldigen van hunne wortelen, zoo dat verfcheiden foorten met den tijd, als meesters van geheele gewesten worden. De Klimop omhelst den Eikenboom, doch doorkankert den ftam door den tijd, tot dat hij fterft. Het Boommosch is de plaag van alle boomen. God zelve onderwees dit aan den Mensch, toen hij hem beftrafte, zeggende: *het aardrijk zal u distelen en doornen voortbrengen, en in het zweet uws aanfchijns zult gij brood eeten.*

God

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

God had ADAM tot zijn natuurlijk voedsel toegelegd, *al het zaadzaaijend kruid en al het geboomte, in hetwelk zaadzaaijende boomvruchten waren;* doch om dat genot te smaken, moest ADAM en zijne nakomelingen, door het zweet zijns aanschijns, dat is: door zijn zwoegenden arbeid, het genot bekomen, en derhalve, wilde hij die vruchten genieten, zoo moest hij die kruiden, die gewassen, dat geboomte, voortplanten en aankweeken, hetzelve zuiveren van die distelen en doornen, die plantgewassen, die derzelver vruchtbaarheid belemmerden, en eindelijk ook zulke verslindende Dieren afweeren en verdelgen, die hetzelve vernielden, of ook de zulken verminderen, die zoo wel als den Mensch van de kruiden des velds moesten leven. Hier toe had het Opperwezen hem bevestigd in de heerschappij over alles, en hetzelve geheel aan hem onderworpen. Immers zoo luid uitdrukkelijk den zegen, die God over den Mensch bij zijn allereerste bestaan uitsprak: *Wees vruchtbaar en vermenigvuldigt, en vervult de aarde, en onderwerpt ze, en hebt heerschappij over de visschen der zee en over het gevogelte des hemels, en over al het gedierte dat op de aarde kruipt.* Genes. I. vs. 28.

ADAMS eerste kennis van het nut van het Rundvee.

Op dit zoo uitsluitend gezag, dat de wijze Maker nu aan zijn Evenbeeld, den Mensch, gaf, komen nu mijne overwegingen neder, te weten, dat de Mensch het natuurlijk recht hebbende om heerschappij over Dieren en Planten te oefenen, ook natuurlijk die heerschappij uitoefende over die

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

ſchepſelen, die hem natuurlijk het meest nuttig waren, om dezelve te doen vermenigvuldigen, en op zijn tijd ook te ſlagten tot zijn onderhoud, en daarentegen, gelijk gezegd is, die ſchepſelen te vervolgen of te vernietigen, die natuurlijk ter vernieling en verſcheuring van de voor hem nuttige wezens geſchapen waren. En zie daar het natuurlijk recht van den Mensch. — Dan verre af, dat dit natuurlijk recht zich uitſtrekte tot vernieling van zijnen Medemensch, die in gelijk regt ſtond, als elk op zich zelven die een eigen grond bezat. Zoo was het aardrijk groot genoeg, om aan ieder mensch zoo veel gronds, zoo veel vee, zoo veel veldgewas te verſchaffen, als hij bij de grootſte vermenigvuldiging van zijn bijzondere ſtam of geſlacht noodig had, terwijl de wijze Algenoegzaamheid door het bepalen van den leeftijd en ſterfelijkheid der Menſchen, zoo wel als die der Dieren en Planten, van 's werelds begin af, tot heden toe, zulk een verbazende evenredigheid in de natuur gelegd had, dat het getal der verſlindende Dieren nooit dat der te verſlindenen overtrof, noch ook het getal der niet verſlindenden te weinig was om zijne verſlinders te onderhouden, die dan ook met hun prooi, die zij vervolgden, verhuisden.

Verhuizen van Planten.

Dan, in 't voorbijgaan, is het opmerkelijk, dat ook de Planten verhuizen, en door de natuur of kunst voorttelen: de willigen, als ook de zaamgeſtelde bloemen, Paardebloemen (*Leontodon*), en Hoefbladen (*Petaſites*), hebben als gevleugelde zaadjes die door de

lucht

lucht op zeker dons, pluis (*pappus*) zweven (*); overal ontellijke anderen, voor ons oog onzigtbaar, volgen den luchtftroom, tot dat zij gevoerd op eenen hun dienftigen grond, als met gevoel nederdalen, en in de aarde, die hen dient, indringen. Wie opmerken wil, merke het op, en fla het oog in ons Vaderland op de nieuwe uitgemalen droogmakerijen; naauwelijks zijn zij wind-droog, of de zaden, vooral der Hoefbladen en Raapzaad, doen in een jaar tijds, ja nog korter, het geheel moeras groenen. De Waterplanten, het Kroos (*Lemna*), de Meerkruiken, de Fonteinkruiden (*Fontinalia*), verhuizen met de ftroomen. De beroemde VALLISNERUS, een Italiaansch Kruidkundige, heeft ons een Waterplant leeren kennen, die van beiderlei geflacht, elk afzonderlijk, beftaat. Deze Planten maken hunne wortelen in den bloeitijd los, en drijven vervolgens boven op den ftroom; zij omhelzen of liever vlechten zich zamen, en na de bevruchting der Moederplant, dalen zij weder elk naar zulk een bodem der wateren, waar hun natuurlijk beftaan is ter aankweeking. — Wat is dit nu anders, dan een inftinkt van verreizing in de Planten?

Wat nu de evenredigheid betreft; deze waarheden, behalven dat die alrede bij de ouden betoogd zijn, zijn in onze eeuw bij uitnemendheid opgehelderd. Ten aanzien van de Menfchen, hebben wij de uit-

(*) Dit wonderlijk verfchil is door ons befchreven en afgebeeld in de *Disfertatio de ftructu florum qui dicuntur Compofiti.*

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

uitmuntende berekeningen van SUSMILLICH voorhanden, en ten aanzien van *Holland* hebben wij het onze in de Natuurlijke Historie des Lands betoogt. Ten aanzien der Dieren zijn de voortreffelijke werken van REIMARUS en LULOFS bekend, ook is de inleiding van den Heer DE BUFFON met betrekking tot het Rundvee, overwaardig om gelezen te worden.

Evenredigheid der Dieren.

Maar nu, wat gevolg moet men uit dit betoogde trekken? — Dit, dat deze evenredigheid volstrekt beantwoordt aan het bestaan van het geheel, dat is, dat de vermenigvuldiging der wezens bestaat en dat zij leven moeten van de voedingen, welke hun bestaan onderhouden moeten tot dien trap van evenredigheid, die bij den Schepper van het Heel-al, van eeuwigheid is bepaald.

Dewijl het nu naar onze natuurlijke denkbeelden, als redenerend mensch, onmogelijk was, dat die vermenigvuldiging in een klein bestek van het aardrijk, men stelle hier Eden of het Paradijs, konde plaats hebben, zoo verkreeg of bezat de Mensch en al het Gedierte, bijzonder het Vee, ook het natuurlijk instinkt om zich zulk eene plaats, zulk een oord of gewest te zoeken, waar hij voor zich en de zijnen voedsel en onderhoud vinden konde, ingevalle de plaats zijner geboorte, door de vermenigvuldiging van zijn geslacht, het noodige tot zijn onderhoud ontbrak. — Dus dan zocht hij, voor zich en het vee, dat hem tot zijn onderhoud diende, die gewesten der aarde, waar hij voor zijn geslacht, vruchtbare velden en bezaaibare akkers vond, zoo dat

dat elk Huisvader voor zich en de zijnen een vrij bezit nam van die gewesten, die Natuur en vernuft hem fchonken, en zoo vervolgens zijne nazaten; een iegelijk met zijn have, vee en eigendom, op zijn beurt wederom naar een oord of gewest zocht, dat hem en zijn vee best te ftade kwam.

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

Het verreizen van het Rundvee met den Mensch.

Hier op rusten nu alle denkbeelden, die men uit de bevolking der aarde, zoo uit gewijde als ongewijde Schrijvers, ooit gevormd heeft, of heeft kunnen vormen; want, zoo wel als de Heilige bladeren in het verhaal van MOZES, dit verreizen der Menfchen en Aartsvaderen met hun have en vee bevestigen, zoo bevestigen dit ook de Hiftorien der oorfpronkelijke Wereldvolkeren, als de *Chaldeën*, de *Chinezen*, de *Grieken* en *Romeinen*, en mogelijk wel Volkeren, die ons nog nooit zijn bekend geweest.

Men fla ons dit ten dezen opzigte toe, het duidelijkfte voorbeeld dat wij weten, althans dat wij als Christenen uit het verhaal van MOZES voor beflisfend houden, aan te voeren; te meer, daar dit verhaal aan alle Volkeren, althans zeer zeker aan Jood en Christen bekend is, en vermoedelijk onder verfierde namen ook de Heidenen; en onze Natie boven allen, welke deze Bijbelfche waarheden op hun Veehandel kan en moet overbrengen. De Hiftoriekundigen des Vaderlands, allen, komen daar in overeen, dat de bevolking van geheel *Duitschland*, en vervolgens van ons *Batavien*, alhier oorfpronkelijk is van de *Oosterfche* Volkeren.

Dus

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

Oorſpronkelijke verreizing.

Dus nader ter zake. Wij leeren uit de beſchrijving van MOZES, (om in al het gene voor NOACH en den Zondvloed onder de Menſchen en het Gedierte der aarde geſchied kan zijn, niet te herhalen,) dat de eerſte en voornaamſte bevolking tevens met de vermenigvuldiging van het Vee, enz. beſtond en door dezen Goddelijken Schrijver voornamelijk bepaald is tot ABRAHAM en zijnen broeder LOTH, als de voornaamſte Herders en Veehoeders, die onder de Volkeren van *Palestina* en *Canaän* uitmunteden; want, dat deze Volkeren, ſchoon geene afſtammelingen van ABRAHAM of zijne Voorzaten, ook natuurlijk kennisſe van het Veehoeden en het nut der Dieren hadden, kan niemand betwisten: dit bevestigt de rijkdom van ABRAHAM zelve, want hij bezat *goud*, *zilver en rijkdom*, welke rijkdom hij natuurlijk niet konde bezitten, dan door den handel met die Volkeren, die door middel van hunne ſchatten, Wolle, Vee, Boter, Kaas, Huiden, in één woord, alles wat van het Vee kwam, door goud en zilver kochten. ABRAHAM dan de kracht dezes handels, voor zijnen tijd volkomen kundig, vermeerderde zijn Vee, en met zijn Vee zijne Geſlachten, zijne Knechten en Dienstmaagden, welke vermeerderingen dermate vermenigvuldigd werden, dat hij zich voor eerst tot geen vast gewest konde bepalen, maar gedurig verreizen moest, van de eene plaats naar de andere, waar voedſel voor het Vee, en Koorn en Most was, en vooral daar friſche waterbronnen waren. Eindelijk vermenigvuldigde het Vee onder

Verreizing der Aartsvaderen met hun Vee.

ABRA-

ABRAHAM en LOTH in de deelen en ſmaldeelen van hunne Zoonen en Knechten zoo ſterk, dat er geen gronds noch lands genoeg was om bijéén te kunnen blijven, en dit juist was de eerſte oorzaak der bevolking en voorttrekking van het Vee op de aarde door ABRAHAMS geſlacht, vervolgens van NOACHS nazaten, mitsgaders derzelver Knechten of Zonen, terwijl eene dergelijke vermenigvuldiging ook alrede beſtond vóór ABRAHAM of LOTH, of naderhand bij de Volkeren, die, het zij uit de *Ismaëliten* of uit NOACHS andere Zonen, of zoo men waarſchijnlijk, zoo niet als volſtrekt waar ſtellen kan, dat er buiten ABRAHAMS geſlacht en voor NOACH alrede een andere bevolking beſtond; want *de Canaäniten en Pheriſiten woonden ook in dat Land*, (Gen. XIII. vs. 7.) daar ABRAHAM en LOTH met hun have en vee hetzelve als vreemdelingen doorreisden, want bevestigde Landzaten waren zij niet. Het gevolg was dan ook, dat, zoo als betoogd is, de vermenigvuldiging oorzaak was van gebrek aan beſtaan voor Mensch en Vee in Landen die bevolkt waren, en door ABRAHAM en LOTH vermenigvuldigd wierden; zoo dat er eindelijk twist ontſtond tusſchen de Herders van ABRAHAM en de Herders van LOTH, want de gewijde Schrijver zegt: *En* LOTH, *die met* ABRAHAM *toog*, *had ook Schapen en Runderen*, *en tenten*, (Gen. XIII. vs. 5.) Eindelijk de vermenigvuldiging van Have en Vee onder deze Broeders was zoo ſterk, dat het land *hen niet langer droeg om zamen te wonen*, *want hare have was vele*, *dat*

HET RUNDVEE.
I. Afd.
I. Hoofdſt.

HET RUNDVEE I. Afd. I. Hoofdst.

dat zij te zamen niet konden wonen, (Gen. XIII. vs. 6;) daarenboven woonden er, zoo als gezegd is, de *Canaäniten* en *Pherisiten*, die ook hunne Have en Vee hadden. — Dit nu was oorzaak van den twist der Herders, die alleen ontstond uit het bezit der weiden, beemden en waterbeken, die elk voor zijn Vee opspeurde en in bezit nam. Eindelijk dempte ABRAHAM wijsselijk deze twist, en zeide tot LOTH: *Laat doch geen twist zijn tusschen u en mij, wij zijn immers Mannen Broeders.* HOOGVLIET in ABRAHAM *den Aartsvader* schetst dit voortreffelijk, daar hij den Herder dus doet spreken:

Ai! laat (dus spreekt hij) toch de twist, die vijandin
Van liefde, o Togtgenoot! in ons, noch onze knechten;
Den gulde vrede noch de vriendschap ooit bevechten;
Want wij zijn vrienden, wij zijn Broeders, met elkaêr.

ABRAHAM en LOTH beiden dus de noodzakelijkheid ziende, om voor hunne zegenrijke Have en Vee te zorgen, besloten, om elk met de zijnen te verreizen, en de beste weiden op te zoeken.

De eerste toonde hier eene grootsche edelmoedigheid, door aan zijn Broeder LOTH de keuze, ter linker - of ter rechter zijde der Jordaan over te laten. LOTH koos de vlakte der Jordaan tegen het Oosten; eene keuze, die het vernuft en de wijsheid van LOTH in het veehoeden bevestigde, want dat Land was *vlak en bevochtigend, en eer Sodom en Gomorrha ver-*

verdorven waren, als een Hof des Heere. HET RUNDVEE.
Hoor wederom HOOGVLIET:

I. Afd.

De fiere LOTH, geraakt door die zachtmoedigheid, I. Hoofdst.
En 't vreedzaam voorſtel, dat zijn gramſchap nederleid,
Slaat de oogen op, en meet met zijn gezigt de ſtreken
En ruimten, tusſchen het gebergte en langs de beken,
En zag de vlakte van den Goddelijken ſtroom
Jordaan, alwaar hij ſchiet langs zijn begraasden zoom,
En opgezwollen door de wederzijdſche vlieten,
En bronnen, die 't kristal in zijnen ſtroomkruik gieten,
Het dal bevochtigt, dat door vruchtbaarheid beroemd,
Weleer de vlakte der vijf Steden werd genoemd.
Een welige Landsdouw ——— ——— ———
Dat Eden van dien tijd, daar malſche klaver groeide,
En dat van honing, most, en melk en boter vloeide,
Verkoos nu Herder LOTH, op ABRAMS voorſtel ree,
Hij ſtond de ſcheiding toe, en deed het wollig vee,
Zijn hooge Kemels, en zijn drift van loeijende Osſen,
Langs Jericho, en zijn vermaarde Pallembosſchen,
Vast henen drijven, brak zijn leger op, en nam
Een teder afſcheid van den vromen ABRAHAM.

Deze voortreffelijke Dichtſchilderij kan hier niet onaangenaam zijn. Er zijn in dat vierde boek van HOOGVLIET meer ſchoone trekken, die op dit onderwerp pasſen, doch die ik, om niet al te veel uit te wijden, overſla. Ondertusſchen kan ik voor mij, zonder den grooten HOOGVLIET te willen berispen, niet wel verdragen, dat hij de ſchuld en den oorſprong der Herdertwist, te veel op rekening van LOTH's knechten ſtelt, en den eenen ſchimpwoorden in den mond legt, die hij in den anderen verſchoont. Immers is

 het

het niet beredeneerd, dat ABRAHAMS knechten, op het verwijt van LOTHS knechten, dat zij te traag waren in het opſpooren van weiden en begraasde velden, (waar van HOOGVLIET zegt:)

Maar 't volk van LOTH, alreê voor daauw, voor dag aan 't razen,
Ziet hier zijn Runders en zijn hooge Kemels grazen,
En juichte, en ſchimpte, en riep: ſtaat morgen vroeger op;
O tragen! drijft nu 't vee op gintſchen heuveltop,
En tapt daar ieder uur de melk van uwe Schapen,

—— —— —— —— —— ——

dit tegenverwijt wordt in den mond gelegd:

Hoe, roept er een, zal dan een hoop van *lompe boeren*
En koeijendrijvers, ons met ſchimptaal dus beroeren?
Staat ons, geboren in ons Heeren huis, dien hoon
Van ſlaven, hier en daar gekocht, gehuurt om loon,
Te lijden? — neen —

Behoudens den eerbied voor den grooten HOOGVLIET, is dit verwijt onnatuurlijk; want ABRAHAMS knechten waren zoo wel koeijendrijvers als die van LOTH; en ABRAHAM had zoo wel knechten, die om loon dienden en gekocht waren, als LOTH, en dus is de twistſchimp niet zeer natuurlijk aan de zijde van ABRAHAMS knechten, doch die van LOTH eigenaartiger, vermits zij alleen aandrongen op hun regt, om door vroeg opſtaan en naarſtigheid, de beste weiden op te ſpooren, het geen hun vrij ſtond. Ik voor mij,

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

mij, houde het op LOTHS hand; doch de groote HOOGVLIET, die zeker als Dichter zijn Held in alles groot moest vertoonen, en in alles gelijk geven, kon niet anders, en als Dichter heb ik er niets tegen, doch als Natuurkundige, het geval van ABRAHAM en LOTH aanvoerende, is het blijkbaar dat LOTH een uitnemend kenner van Veehoeden en het verkiezen der Landsdouwen was; namelijk vlakke en doorwaterde Landen; gelijk ook onze eerste Landbewoners in dien zin de *Nederlanden* en *Batavien* verkozen hebben.

Dus dan ABRAHAM en zijne Herders van LOTH gescheiden zijnde, toog elk zijnes weegs. Vervolgens elk hunner, zonen en dochteren voorttelende, en zoo ook hunne knechten en dienstmaagden; eigenlijk hunne herders, (want als lijfeigene dienstknechten of dienstmaagden komen zij, naar mijn gevoelen, hier niet voor, schoon HOOGVLIET van slavinnen spreekt) deze insgelijks vermenigvuldigende, zoo vermeerderde ook tevens een iegelijk Have en Vee, als een loon zijner dienstbaarheid, gelijk het voorbeeld van JAKOB en LABAN uitwijst, en gevolgelijk zocht ook een iegelijk, om zoo te spreken, een goed heen komen in of omtrent een plaats of gewest, waar hij met zijn natuurlijk eigendom bestaan konde, in dier voege, dat door deze gevolgen, onbewoonde gewesten bewoonbaar, ontbloote landen met Vee vervuld, en onbebouwde landen tot akkers bezaaid wierden; hetwelk van zulk een verbazend gevolg wierd, dat en het zuidelijk

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

Verspreiding van de eerste Veehoeders met hun Vee.

lijk en oostelijk gedeelte der toen bekende wereld, door deze reizende Herders met hunne Have en Vee als overstroomd wierden, in diervoegen, dat die volkeren, die voor dien tijd slechts van de vruchten des velds, de jagt, enz. leefde: of in vele opzigten door het beoorlogen en vernielen, den een van den anderen bestonden, door deze zwervende Herderbenden of overwonnen wierden, of van den Veehandel leefden. De menigte der kleine Koningen en Volkeren, die deze Herders, of Afstammelingen van ABRAHAM en LOTH, te bestrijden hadden, ter oorzake der nooddruft voor hun Vee, om, als het eene Land afgegraast was, het andere te zoeken, zijn te overbekend in de Historien van MOZES, om er hier meer van te melden. Overtuigelijk immers is het, dat ABRAHAM, ISAÄC en JACOB, en de zoo beruchte twaalf Stammen Israëls, allen Herders en Veehoeders waren en bleven, tot dat later tijden hen tot Koningrijken en oorlogvoerende Volkeren hervormden. Voorts moet en kan men ook niet voorbij gaan, hoe sterk de Nazaten van LOTH, NOACH, LABAN, ISMAËL, en de andere Veehoeders der bekende wereld, vermeerderd zijn.

Overgang der Veeverreizing tot *Holland*.

Dan, mogelijk zal mijn Lezer vragen, waartoe zulk eene uitweiding over de vermenigvuldiging van Mensch en Vee in de oude Wereld, nademaal de bevolking der Wereld genoeg voor ons betoogd is? — Dit is zoo, maar alzoo aan dit betoog, ten aanzien van *Holland*, nog zeer veel ontbreekt, kan niemand mij ten kwade duiden,

dat

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

dat ik dit hier wat nader ophelder, en daarom verwacht ik billijk ook van mijne Lezers eenige infchikkelijkheid.

Ik ga dan met onze aloude Herders dadelijk tot in ons Vaderland, ons *Nederland*, ons *Holland*, verreizen: ik ga aantoonen, dat de voorzienige God, ons Vaderland en deszelfs Inwoonders voorbefchikt heeft, om door de vermenigvuldiging van Vee en Runderen, de grootfte, de voornaamfte bronnen van rijkdom en magt in dit Land, te doen ontfpringen.

Staat van Oud Batavien.

Niemand ontkent, noch kan ontkennen, dat *Duitschland*, en vooral *Nederland*, (*Batavien*) voorheen, na genoeg bewijsbaar, in den tijd van de optochten der *Israëlieten*, een woest, ledig onbewoonbaar Land was; althans voor het grootfte gedeelte, en zeer zeker was ons *Batavien*, *Friesland* en *Zeeland*, aan de Noordzee-Stranden; *Oud Fleveke*, *Vlieland*, enz. die voor de ebbe en vloed, fpringvloeden en overftroomingen bloot lagen, onbewoond, ten minften vermoedelijk, in de oude Wereld onbekend, als een woest en ledig Land, en zoo ook geheel *Neder-Duitschland*, dat ten tijde van JULIUS CAESAR, vol tallooze Bosfchen en Woestenijen was, als het meergemelde *Hirenium*, het *Hircijnfche*, het *Zwarte Woud*, en bij ons het *Sacernemus*, *Schaekerbos*, en zoo men onze gronden nagaat, getuigen de menigte bomen en wortelbonken, overal, dat ook ons *Batavien*, zoo niet geheel, ten minften gedeeltelijk, en ja wel toen verre

 in

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

in zee, tot aan de Zeebank *de Bree Veertien*, voor onze Kusten nu verdronken, Bosch geweest is, hetwelk wij in onze *Natuurlijke Historie van Holland* breedvoerig betoogd hebben, waar van zoo sommigen willen, de naam *Holland*, van *Holtland*, *Houtland* afstamt; dit sla ik over, ik wil hier alleen aanmerken, dat in deze Bosschaadien natuurlijk wilde Koeijen en Stieren waren, zoo als er nog heden in *Hongarijen* en het *zwarte Woud* zijn, waar van ik nader ter zijner plaatse zal spreken.

Daar nu hier boven ook bewezen is, dat de bevolking, benevens de vermenigvuldiging van Rund- en ander Vee, veel verder te zoeken is dan bij ABRAHAM of de *Israëliten*. Behalven van de *Pheriziten*, is dit nog nader bewijsbaar, om dat volgens MONEN en anderen, het woord *Pheriziten*, beteekend Dorpelingen. Deze Dorpelingen nu waren insgelijks Landlieden en Veehoeders, eer ABRAHAM en LOTH aldaar kwamen. Voeg hier bij, dat NOACH alrede de Aarde bevolkte, en *Canaän* aan CHAMS Nazaten verbleven was, zoo verkregen de Zoonen JAPHETS tot hun deel en uitbreiding, de Eilanden der toen bekende Wereld, althans zoo meld de Bijbelhistorie van NOACHS Zonen uit JAPHET voortgeteeld, uitdrukkelijk dus: *Van deze zijn verdeeld in de Eilanden der Volken, in hare Landschappen, elk na zijne Sprake, naar hare Huisgezinnen, onder hare Volkeren.* Gen. X. vs. 5.

Na-

Nademaal het nu overbekend is, en uit de oudste kennis, die wij van het gestel des Aardbols hebben, blijkt, dat de Eilanden des Oceaans, naderhand de afdeelingen der Middelandsche, de Zuid en Noordzeeën, allermeest aan den kant van *Europa*, aan de thans bekende *Italiaansche*, *Gallische*, inzonderheid *Germanische* Gewesten, *Mauritanien*, *Spanje* en het *Oud Griekenland*, zich bevinden, zoo geeft dit zeker klem aan de stelling, dat de bevolking, en tevens de vermeerdering van Vee en ook Akkerbouw, in de opgemelde Gewesten, uit JAPHETS Stamzonen is bevestigd. Dit heeft ook de waarlijk geleerde Christen Leeraar ADRIAAN PARS, in zijne *Katwijksche Oudheden*, en velen met hem, te regt betoogd, te weten, dat KENAS, een Zoon van JAPHET, *Duitschland* bevolkt en met Vee voorzien heeft. Van den Nazaat TWISTO, een Oudvader der *Duitschen*, als eene Godheid geëerd, spreek ik dadelijk.

Deze gevoelens zijn des te minder verwerpelijk, om dat zelfs de ongewijde Schrijvers hieromtrent melding maken, namelijk JULIUS CAESAR en TACITUS, die melden, dat de Duitsche Volkeren, die geene historische boeken hadden, nogtans de oude geheugenissen in zekere Liederen elkander overleverden. Bij voorbeeld, zoo als nu nog de Jooden de Liederen van MOZES en DEBORA, mitsgaders de Psalmen als hunne historieboeken elkander overleveren; even zoo als wij zelven met de nooit volprezen

HET RUNDVEE.
I. Afd.
I. Hoofdst.

Bevolking van *Duitschland.*

TEN KATE en HUIDEKOPER nog zoo veel werks maken van de Verzen van MELIS STOKE, LODBROG, en alle oude Duitsche oorspronkelijke Liederen, Kronijken en Schriften als Historieboeken aan te merken. Het is dan naar ons inzien zeer opmerkenswaardig, volgens CAESAR en TACITUS voornoemd, dat de oude oorspronkelijke Duitschen in die Liederen verhaalden, ,, dat er ,, eenen TWISTO was geweest, die uit de ,, aarde gesproten was, en een zoon MANNUS had, die, zoo zij melden, drie zonen had voortgebragt, naar wier namen ,, de Volkeren, wonende naast de Oceanische Zee, genaamd zijn:" te weten, volgens PLINIUS. de *Ingevoners*, waar van men wil dat het woord *inwoners* oorspronkelijk afstamt. Onder dezen telt men de *Deenen* en *Zweden* en *Eydersche* Volkeren; de *Herminones*, en onder dezen wederom de *Saxische*, de *Suevische*, *Meissensche* en *Hessische*, laatstelijk de *Isevoners:* dezen zijn de *Duitschers* aan den Rhijn. Anderen willen aan dezen MANNUS nog meer zonen toeschrijven, waar uit Duitsche Volkeren zouden zijn voortgesproten, als de *Marzaten*, *Gamber sche*, *Tongersche*, *Gottische*, *Vandaalsche*, en ontellijke afstammelingen meer. Dan, dit buiten ons doelwit gaande, blijven wij alleen hier bij stil staan, om te rustiger voort te gaan tot ons bedoeld ontwerp, namelijk, dat zoo wel de vermenigvuldiging van Bewoners als dat van Vee in on-

onze gewesten, zeer overeenſtemmend is met het gene wij en van ADAM, en van NOACH, en van ABRAHAM en LOTH in de Heilige Bladeren vermeld vinden: althans zoude men TWISTO voor ADAM, MANNU voor NOACH en deszelfs drie zonen, zeer wel op de overlevering des Bijbels kunnen overbrengen, en vervolgens de Genealogiſche Hiſtorie volgende, op KENAS en de *Duitſchers*, terwijl het daarenboven aanmerkelijk is, dat alle de aan ons bekende oude Volkeren der aarde daar in overeenſtemmen, ten minſte naar den aart des menſchelijken verſtands denken, dat er een eerſte Mensch uit de aarde gevormd is; het zij, zij die nu als een Godheid of anders, onder allerlei gedaante eerbiedigden, dat laat ik daar; maar dit doet evenwel, ten aanzien van ons onderwerp, veel af, dat de eerſte menſchen, bij de zinnelijke drift tot vermenigvuldiging van hun eigen geſlacht, welke hen nog eigen is, ook het vernuft, de magt, en het vermogen verkregen hadden om over Dier en Plant te heerſchen, iets dat wij menſchen in dien hoogen trap in geene andere dieren ontdekken; op alle plaatſen der aarde, waar Menſchen verreizen, wonen of huisvesten, ziet men haar deze magt nog uitoefenen: al mede in overeenſtemming van het tot hier toe aangevoerde.

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdſt.

Maar hier bij komt het ons zeer opmerkelijk voor, dat aan ADAM voornamelijk het

Nader betoog op

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst. het Veeflagten.

boomooft, de kruiden des velds, het graan tot voedfel worden toegelegd, benevens de heerfchappij over alle Dieren, zoo als wij betoogd hebben, echter het eerst aan NOACH en zijne Zonen door Gods bevel, volgens den Bijbel, vrijheid wierd gegeven om alle gedierten tot fpijze te gebruiken. Uitdrukkelijk zeide de Almagtige tot NOACH, na dat hij ook op nieuw aan dezen dezelfde heerfchappij, die hij aan ADAM over all' het gefchapene op deze wereld bevestigd had: *En ulieder vreeze en verfchrikkinge zij over al het gedierte der aarde, over het gevogelte des hemels, en over al wat zich op den aardbodem roert, en in alle de visfchen der zee, zij zijn in uwe hand overgegeven.* Gen. IX. vs. 2. Hier nu dat ingefchapen Menfchelijk regt door God aan den eerften Mensch gegeven, op nieuw aan NOACH bevestigd wordende, als de bevolker der toenmaals bekende aarde, na den Zondvloed, ten minfte daar die de landen overftroomde, want te denken dat den geheelen aardbol onder water ftond, is niet waarfchijnelijk: zoo werd aan hem en zijne nazaten uitdrukkelijk gezegd: *Al wat zich roert en levendig is, zij u tot fpijze, ik heb het u al gegeven, gelijk ook het groene kruid; doch het vleesch met zijnen bloede, dat is zijne ziele, zult gij niet eten.* Gen. IX. vs. 3 en 4. Eindelijk wierd NOACH daarenboven een Akkerman, eigenlijk hij BEGON het te worden, en plant-

te

te *eenen wijngaard*. Gen. IX. vs. 10, zoo dat nu, al dit aangestipte zaamgenomen, NOACH en zijne nazaten die genen in de overlevering der Bijbelhistorien waren, die het natuurlijk regt over Dier en Plant sterker uitoefenden, dat is, die van aller Dieren vleesch aten en van aller Planten vruchten nuttigden. Dit gevolg was ook natuurlijk, en beantwoordt volkomen aan de verhalen der vermenigvuldiging van Menschen; want ADAM en EVA voor zich zelven hadden in den Hof Eden allen overvloed van vruchten en nooddruft; maar toen naderhand de Menschen en het Vee in zulk eene geduchte vermenigvuldiging toenamen, scheenen de eenvoudige voortbrengsels der aarde niet toereikende tot derzelver onderhoud in een bepaalden omtrek lands; derhalve verkreeg NOACH toen de uitdrukkelijke magt om vleesch van dieren te eten en een Akkerman te worden; en dus wierden die onbewoonde wereldgewesten bewoond, terwijl die Menschen geslachten, die aldaar vermenigvuldigden, van tijd tot tijd meesters en bewoners van onbewoonde gewesten, gevolgelijk ook van *Duitschland*, wierden; waaromtrent wij evenwel in het voorbijgaan aanmerken, dat zij bijzonder in deze uitgebreide streeken, genoegzaam in geheel *Europa*, het planten van Wijngaarden, het aanfokken van Vee, het jagen van Wild, de Visscherijen, den Akkerbouw, in één woord, alles wat Natuur aan het menschelijk vernuft ten nooddruft schonk, uitoefende en als

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdſt.

als een eigendom zich aanmatigde; het zij dit nu, of door de afſtammelingen van JAPHET, of naderhand door de verdeeling van zijne nazaten, of nader verbeterd, of algemeener wierd, of wel van andere Volkeren geſchied zij: dit is althans zeker, en hier op komt deze uitſtap neêr, dat inzonderheid onder alle takken van beſtaan de Vee- en Akkerbouw door deze Oosterſche Volkeren ook in onze gewesten, tot ons Vaderland, is overgebragt.

Overbrenging op ons Vaderland.

De opgenoemde Volkeren met hun Vee zich aldus in *Europa*, en inzonderheid in de *Duitſche* of *Germaniſche* gewesten verſpreidende, zoo verkoos een iegelijk Huisvader, even als de *Israëliten* voornoemd, voor zich dat oord, dat hem best aanſtond, en gaf tevens aan zijne zonen of dochteren zoo veel Vee om op zijn beurt te kunnen beſtaan, om ook voor zich een vruchtbaar oord, plaats of grazige weiden op te zoeken. — Een iegelijk dan van deze Huisvaders, of Stamzonen, volgde, zoo als boven is aangeſtipt, zijne zinnelijkheid, en nam bezit van zulk een ſtreek lands, zulk een bosſchaadje, zulk gebergte, zulk eene vlakte en zoodanige waterbeken, als hem het eerst en best voorhanden waren, of die zijn vernuft best uitgedacht had of bebouwde: zoo dat dezen, gelijk LOTH, vlakke en doorwaterde Velden; anderen, gelijk ABRAHAM, heuvelige en bergachtige Landen; anderen, gelijk de *Oosterlingen* of *Egijptenaren*, ook de *Grieken* in 't gemeen, afhellende ge-

gebergten en breede heuvelige valleijen beminden; dat de *Romeinen* naderhand *Horti Pensiles*, afhellende, hangende Hoven noemden, die bijzonder *Italien* eigen zijn. Hier van daan zijn dan oorspronkelijk alle die bijzondere benamingen die tot heden toe, niet alleen in *Hoog Duitschland*, maar ook bijzonder in *Neder-Duitschland*, en duidelijk in ons Vaderland bekend zijn, op Steden, Dorpen en Gehuchten, maar wel bijzonder betrekkelijk op de oorden waar den Land- en Veebouw, in deze streeken, plaats heeft.

Naamsoorsprong van Vaderlandsche Streken uit de verreizing van Mensch en Vee ontstaan.

Bij voorbeeld; zoo is de naam van *Bohemen*, *Bohems*, oorspronkelijk van den zin van een huis of land of woninge die zeker Volk verkoos, hetwelk zij *Bojehenum* noemden. Zulk eene verkiezing van land, huis of woning, bij een bosch, beek, rivier, weide, berg of dal, was dus naderhand oorzaak van de benaming der bijzondere Landen of Vrijdommen der Stamvaderen, die *Duitschland* bevolkten, en dienvolgens bouwden zij volgens TACITUS, STRABO, HERODOTUS en vele anderen, geene geregelde Burgten, Steden of bemuurde Vrijdommen, maar hunne woningen waren verspreid bij en omtrent het kamp of de streek lands, die zij met hun eigen Vee en Have besloegen, of die zij tot hun akker, zaai- of maailand benoodigd hadden, het zij dan in verhuisbare tenten of wel opgeslagen hutten van riet en bladerdaken, dat zeker het natuurlijkste was, en bij de *Drentsche* Volkeren niet allen nog is, maar ook in gansch

Hol-

Holland, *West-Oost* en *Zuid Vriesland*, ja overal heden blijkbaar is in de ontelbare menigte van Boerderijen, Havezaten, Hoeven, Hoven, Grietenijen, Bruiken enz., zoo als betoogd is.

Doch ook alle zulke Woningen, Vrijdommen en Landbezittingen verkregen in het vervolg van tijd en verandering van diſtrict, ook bepalingen van diſtrict of bebouwde landſtreek, het zij een vrijdom, een huisgezin, een geſlacht bij een bleef, en anderen zich vermengden in den bloede door huwelijk en bondgenootſchap. Elke vrijdom, elke vermenging van Vee en Have bekwam eenen bijzonderen naam naar de gelegenheid en omſtandigheid der plaatſe; tot dat zij eindelijk in zulk een bondſchappelijk vrijdom algemeene beſchermplaatſen ter verdediging tegens jaloerſche en heerszuchtige naburen of uitheemſche vijanden bouwden. Zulke geſtichten wierden dan *Burgt*, *Borgten*, *Tooren*, *Kasteelen* genaamd, van gebakken of gegraven ſteen gebouwd, die als vestingen tot *borg*, *borging*, berging der Vee- en Landbouwers dienden als zij voor den vijand of de hooge vloeden uit hunne leeme hutten en riete daken moesten vluchten, waar van ook zulke Burgten meest op hoogtens getimmerd, *Vliebergen* genaamd wierden. Zulke Burgten zijn dus meestal de naams-oorzaak onzer Steden en Dorpen, niet anders, dan om de eigenlijke gemeenſchappen der Landbouwers, Akkerlieden, Viſchers, Jagers en ontellijke anderen aan te duiden.

Hier

Hier bij voegt nog een kleene uitſtap; namelijk, dat onze oude Landzaten, en nog heden onze tegenwoordige Ingezetenen, hij zij Boer, Edelman of Koopman, van welk een rang of ſtaat hij zij, behoort tot eenen of anderen Vrijdom, Burgt of Stad, door onze Voorouderlijke Veehoeders en Landbouwers geſticht, waar van dan nog ontellijke Heerlijkheden, Dorpen, Vlekken en Steden getuigen. Bij voorbeeld: *Rhijnsburg*, *Brittenburg*, *Valkenburg*, *Foro Burgum*, *Voorburg*, *Kronenburg*, *Meerburg*, *Middelburg*, *Metelloburgum*. In *Duitschland* zijn er ook eene menigte, en wel inzonderheid die op vrijdom betrekkelijk zijn, als: *Freiburg*, *Vrijburg*, *Maegdeburg*, *Marpurg* of *Marburg*, en ontellijke anderen. De *Franſchen* hebben eene menigte *Bourgen*; in één woord, een Burgt of Bourg, bij de Latijnen *Arx*, *Arca*, (*Kasteel*) enz., was een ronde of vierkante hoogen toren, of een hoog en ſterk bemuurden omtrek gronds, waar in binnen zoo veel ruimte was, dat er een goed getal gewapende manſchappen, en des noods de ingezetene Landlieden met hun Have en Vee voor een tijd konden huisvesten en beſchermd worden, en dus zulk een Burgt, eigenlijk *Borg* of *Borgt*, een borgtogt, waarborg voor hen was; en in dien zin was elke Landzaat een *Borger*, *Burger* van zijn Vrijdom, en de door het Vrijdom verkozene oudſte en vertrouwdſte was de *Burgmeester*, *Borgmeester*, die voor de Burgers borg

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdſt. Land-Burgten.

borg was: de *Romeinen* gaven de zulken den naam van *Consul* of *Bulenta*, dat zoo veel zegt als *Raadsheer*, *Raadsman*, *Borg en Raadsman der Burgers*. Hier van is de hedendaagsche verkiezing om voor *Burgemeester*, *Raad* of *Borgmeester*, het woord *Municipaal*, *Municipaliteit* te gebruiken, om dat *Municeps* volgens PAPILIUS §. 1. *de verb. sig.* wordt gezegd: *die eere en gaven deelagtig is, die in een Stad voor Borger, Burghman aangenomen wordt als deelachtig aan alle Burgerlijke Privilegien, die de wet moet volgen der plaats daar hij Borger is ende woonachtig*; of in dien zin die naam beter is als die van *Borg*, *Borgtogt*, *Borge*, *Burgemeester*, laat ik voor het vrije Borg en Burgerregt over; gelijk ik hier met reden de overbrenging der ouden, op *Greeve Grave*, *Veldheeren*, *Princen* der Vrijdommen, die men *Borggreven*, *Burgtgraven*, *Burgi-comes*, *Burg Hertoog*, *Burg Baroen* enz. op dezelfde oorzaak toepasse. Over de ontellijke andere afleidingen van *stein* of *steen*, dat insgelijks zekere volksterkte beteekent, wil ik liefst niet uitweiden; als *Ysselstein*, *Holstein*, te *Leyden* vooral *'s Gravenstein* of *steen*, dat volstrekt, zoo wel als den Burgt, het overblijfsel is van de *Burgi comes*, Burggraven, Burgheeren der Stad *Leyden*, van die tijden af, dat *Holland* en *Oud Batavien* door Veehoeders, Herders en Visschers bewoond wierd, en zeker nog is *Leyden*, het oud *Lugdunum*, als nog de

Hoofd-

Hoofdstad, Burgt en Borg der beroemdste Veehoeders, als ook van *Rhijnland*, ja van gansch *Nederland*, en benevens hare zusterstad *Delft*, namelijk *Rhijn* en *Delfland*, die van geheel *Europa*. Ook is zeer zeker *Rhijnsburg* (*Rhenoburgum*) voor zulk een Beschermburg der *Batavens* te houden.

HET RUNDVEE. I. Afd. I Hoofdst.

Na deze uitstap, die mij als *Leydschen* getrouwen Burger en regtschapen Bataaf op het harte lag, heb ik nu voorts nog te vervolgen met al zulke benamingen, die uit de Plaatsen, Oorden en Landstreken zelve oorspronkelijk zijn, of ook zijn ontleend van Planten, Dieren, Gronden enz., als die van *Wald*, *Woud* of *Bosch*, bij voorbeeld: *'s Hartogenbosch*, *Schaekerbosch*, *Haegbosch*, *Zwartwald*, *Groenwald*, *Groenwoud*, *Abswoude*, *Zoeterwoude*, *Grijpswoude*, *Hazaartswoude*; die van HOUTRIJK; *Haarlemmer* en *Alkmaarderhout*, *Berkhout*; die van HAGE, *'s Graven* of *'s Greevenhage*, *Coppenhage*, *Meinershage*, *Bakkershage*; welke laatsten naam den doorletterden en in 's Lands oudheden zeer ervaren Heer A. BAKKER aan dat bekoorlijk oord, digt bij *Wassenaar*, schijnt gegeven te hebben, en in der daad is hetzelve door deszelfs nagelatene Dochter, Mejufvrouw CLARA BAKKER, tot zulk één trap van volmaaktheid gebragt, dat ik, in mijn leeftijd, meer dan anderhalf uur gaans, zoo niet meer, in den omtrek de woeste dorre duinen tot een bewoonbaar en boom- en veerijk oord heb zien hervormen, zoo dat zelfs in hetzelve verscheidene Woningen,

Bijnamen van Boschen, Barmen en Hagen.

Stallen, Tasſen en Schuuren met Arbeiders en Huislieden gevonden worden, in diervoege dat deze natuurlijke Landerijen volmaakt het denkbeeld van een oud Bataafsch Vrijdom vertoonen. Dus zijn ook in dit opzigt vooral niet over te ſlaan de uitgebreide Landen, Zanden en Weiden, Woningen, Bosſchen, Koekampen en Hartekampen, die nog heden ten dage als kleine Republieken in de Republiek zouden kunnen aangemerkt worden. Bij voorbeeld, onder *Hillegom* en *Lisſe*, de Landerijen van wijlen de Douariere VAN HOGENDORP; ook zijn de Duinen van *Raaphorst* door deszelfs bezitter, den Heer TWENT *van Raaphorst*, tot een heerlijk oord en als vrijdom hervormd, meer dergelijke uitgebreide bezittingen van verſchillende Huismanswoningen, Weiden en Boerderijen aan den anderen verheelt, en aan eenen Landman of Havezaat behoorende, aan welke ook dan bijzonder de vrijdom van jagt of eigen erf gegeven werd, zijn er ook elders, tot in *Noordholland* toe, terwijl aan velen ook beteekenende namen gegeven wierden, naar de gelegenheid en oorzaak, het zij die op den grond, het bedrijf, of de bewoning van dieren betrekking hadden; als: *Hartekamp*, om dat men er een kamp voor Harten had, *Schapenveld*, *Konijnenberg* en meer anderen, waar van dadelijk nader.

Bijnamen van Koe kampen.

Maar allerbijzonderst zijn op ons onderwerp toepasſelijk de namen van *Koeijen*, *Koekamp*, *Koeham*, *Koemient Koeven* enz., zijnde *ven* de beteekenis van eene vlakke Weide, in een bogt of inham liggende, waarvan *Inham* bij

bij KILIAAN, en het Woordenboek van JAN PLANTYN *moerasſige Weiden; Ven*- of *Veenweiden*, waar van daan ook de naam van *Veengrond*, *Veenweiden*, *Moergrond*, *Moerasgrond*, *Palus Paludus*, *Palus Bituminoſus*, en dus als men eene Koeweide op dien grond had, bekwam die den naam van *Koeven*, zoo veel als *Koeveen*; gelijk ook nog heden allerlei gewasſen, op Veengrond geteeld, dien naam voeren; als: *Vennekool*, *Veenkool*, *Venhooi*, *Veenhooi*, dat bij uitſtekendheid onder den naam van *Veenhooi* bekend is, en daarvan ook het hooijen op dat Land *Venhooijen*, zoo als in een ander opzigt *Benthooi*, van *Bentgras*, *Uiterhooi*, *Uiterwaardhooi*, *Duinhooi*, *Horst*, *Hooihorst*, *Boekhorst*, *Binkhorst* enz., waarvan in het vervolg nader. Omtrent de verdere naams-oorzaken van Land-diſtricten weten wij dat er zeer velen hunne afkomst hebben van de bezitneming der zwervende Volkeren zelve; als: *Katwijk*, wijk- of verblijfplaats der Katten; *Noordwijk*, *Norenwijk*, *Wijk aan Zee*, *Beverwijk*, *Wijk te Duurſtede*: voorts die van *Drecht* of *Landſcheiding*; want *Drecht* beteekent zekere wijk of open plaats, plein of markt (*Forum*); *Dordrecht*, *Utrecht*, *Mijdrecht*, *Wieldrecht*, en in *Noord-Holland* geheel *Drechterland*; voorts van *dam*: *Amſterdam*, *Rotterdam*, *Schiedam*, *Zaandam*, *Spaarndam*, *Maasdam* enz.; van *Meeren*, *Vlieten*, *Dijken*, zijn er eene menigte, welke allen bij HADRIANUS JUNIUS in zijn *Batavia* kunnen nagezien worden. Alle

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdſt.

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdſt.

welke Landnamen niet anders zijn dan gedenknamen der Volkeren die deze Landen in bezit hadden, en die naderhand tot Steden en Provintien zijn hervormd. Dan, men ſta mij als Natuurkundige nog een uitſtap toe, betreffende de rangſchikking uit de Natuur ontleend.

Naamsoorzaken der dierlijke verreizingen en gronden.

Die namen, welke uit het rijk der Delfſtoffen zijn ontleend, komen juist overeen met den aard der gronden van ons Land. Zoo vindt men ten aanzien van de AARDE: *Aardenburg*, *Aardland*, *Aard en Zand*; van ZAND: *Zandvoort*, *Zandwijk*, *Zandvliet*, *Zand en Duin*, *Stuivezand*; van VEEN: *Veenoord*, *Amſtelveen*, dat is een *Veen* aan den *Amſtel*, *Aarlanderveen*, Land aan Aarde en Veen, *Schieveen*, Veen aan de Schie, *Waverveen*, *Roelofaartgensveen*, van Geest- of ſchrale Landen: *Oestgeest*, *Geestgrond*, *Adegeest*, *Poelgeest*, als gedeeltelijk *poel* en *geest*, zoo ook *Rhijngeest* enz.; voor Oehr of ſteenachtige gronden: *Keiduin*, *Steenberg*, *Yzerlo*, *Schorduin*, *Oerveld*, *Roestenberg* — De benamingen van *Broek*, *Broekland* en *Moer* zijn ontellijk; als: *'s Gravenmoer*, *Moerveen*, *Broek in Waterland*, *Polsbroek*, *Meerbroek* enz. Deze namen komen ſchier bij elke voornoemde en nog te volgene bij zulk eene menigte voor, dat wij er veelligt eene Alphabetiſche lijst van zouden kunnen opſtellen; doch daar die telkens voorkomen, zullen deze bijnamen genoegzaam doen zien, dat ons Land, en wel bijzonder met betrekking tot het Planten- en Dierenrijk, deszelfs moerasſigen aart zal bevestigen.

Met

Met opzigt nu van de PLANTEN en BOOMEN, komen, behalven die van *Boomgaart*, *Akker*, *Hof* enz., bijzonder voor die van de Boomen; als: *Eikenduin* of *Eikelduin*, *Beukenberg*, *Boek-* of *Beukhorst*, *Beukenhout*, *Berkhout*, *Lindenhorst*, *Ypenlaan*, *Appeldoorn*, *Appelboomgaart*, *Doornduin*. Met betrekking tot andere Planten: *Rietveld*, *Liesveld*, *Biesbosch*, *Krooswijk*, *Klaverwei*, *Mosch-* of *Morschland*, *Haverkamp*, *Koorndijk*, *Stoppelwaard*, *Koolakker*, *Akkerland*, *Bloëmendaal*, *Bentveld*, *Rozeveld*, *Bramenburg*, en vele anderen.

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst. Naamsoorzaken naar Boomen en Planten.

Voeg hier bij de afſtamming der menigvuldige namen van Vrijdommen, die nog heden onder ons zijn, en Kreupelbosch, of liever allerlei klein Geboomte, (*Sylva Humilis tantum frutices proferens; virgulta*, dat is klein laag geboomte;) voortbrengen, of voortgebragt hebben; hier van *frutelam*, in het Fransch *lieu plein d'Arbriceau*, dat wij in oud Hollandsch *Horscht*, *Horst* noemen, zoo als *Bink-* en *Boekhorst*, *Zandhorst* en meer anderen; welke ſtreken in der daad vol Brem, Kruipwilg, Lagewilg, Braamboschjes en Hei overdekt zijn; zoo ook *Heiland*, *Braamberg*, *Berkenhei*, *Berkhey*, en dergelijken meer.

Namen naar Kreupelboſchen.

Omtrent de Dieren is het niet minder. Bij voorbeeld, omtrent de Visſen en Waterdieren, *Aalsmeer* en *Spieringmeer*, na het water waar men veel Aal, Paling of Spiering vangt; wijders *Visvliet*, *Schollevaart*, *Schilperoort*, *Roggeplaat*, *Haringvliet*,

Naamsoorzaken naar Visſchen.

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

Namen na Gevogelte.

Schellevismeer, *Poeldijk*, *Smelsenstrand*, *Mosselschorre*, *Krabbendijk*, *Kikkerpoel*, enz. Van het Gevogelte zijn ontleend: *Arentsberg*, *Valkoord*, *Valkenburg*, *Valkoog*, *Reigersbosch*, *Reigersberg*, *Duivenvoorde*, *Duivendregt*, *Duivenvlugt*, *Hanekamp*, *Vinkeveen*, *Vinkeveld*, *Eende-* of *Endepoel*, *Ganzenoort*, *Kooiwijk*, van het kooijen op Eenden ontleend, *Ravestein*, *Ravensberg*, *Crajenhof* enz. Eindelijk wegens de viervoetige Dieren, zijn dezelve naamsoorzaken, nog alzoo aanmerkelijk, en wel bijzonder tot die Dieren betrekkelijk, die ons aanleiding gegeven hebben om dezen uitstap der Naamsoorzaken te betreden; te weten: het Rundvee of de herkaauwende Dieren: of die natuurlijk in het Land gevonden, of wel door de bezitnemers aangefokt wierden. Zoo vindt men vooreerst de natuurlijkste naamsoorzaak van *Caninefaten*, *Conijnenvatters*: dat duidelijk zegt Conijnenvangers, welke Dieren in *Batavien* overvloedig waren en nog zijn, hier van *Conijnenberg*, *Conijnenduin*, *Conijnzand*, *Hazenberg*, *Hazeveld*, zoo ook *Vosfevelt*, *Vosmeer*, *Wolvenberg*, *Muizenoort*, *Hondsbosch*, en ontellijke meer. Dan bepaaldelijk tot het herkaauwend Vee zijn nog zeer velen bekend, van de Harten- of Rheebeesten, Hinden en Runderen ontleend; zoo zijn inzonderheid opmerkelijk de namen *Harteveld*, *Hartekamp*, *Hartwijk*, *Hartwoud*, *Hindelopen*, bij uitnemenheid is bekend onder de naam van *Hyrcinia*, als bee-

Namen naar viervoetige Dieren.

teekenende het *Woud der Hartebeesten*, een Woud, Bosch of Hout, waarin Hartebeesten (*Hirci*) weiden; gelijk de Keizerlijke Schrijver uitdrukkelijk onder de Dieren van *Duitschland*, en vooral ook *Neder-Duitschland*, de Hartebeesten en Woud-Stieren beſchrijft, als aan dat Gewest eigen, waar van dadelijk nader. Bij ons zijn daarenboven als nog in de Plakaten van de Jagt, de Hartebeesten bekend als Dieren aan dit Land eigen, dan dit tot de bijzondere Beſchrijving dezer Dieren behoorende, ſlaan wij dit over, en bepalen ons bij ons eigenlijk doel, namelijk het Rundvee of den Veehandel in 't gemeen. Ten blijk van de natuurlijke aanfokking dezer Dieren, komen vooral in aanmerking, de als nog bekende benamingen van *Schapenhei*, *Schapenwei*, *Hameloord*, *Hamelsveld*, *Ramskooi*, *Blaetenberg*, alle ontleend van de Schapen, de Hamels en de Rammen, ook *Bokkenberg*, van de Bokken en ander klein Vee, hier boven alrede aangeſtipt. Maar vooral de namen van die Landſtreken, die van de menigte Vee en derzelver Herders de naam kregen. Zeer uitdrukkelijk is in dit opzigt, de naam van *Harderwijk*, als een wijk der Herders, *Herderswijk*, dat is den wijk die de Schaapherders verkozen hadde, als een nuttig verblijf, en inderdaad getuigt dat Gewest nog in onze dagen, dat dit Oord voor Herders en het aanfokken van klein Vee, het geſchiktſte is van alle onze Nederlandſche Provintien, nademaal uit dat ge-

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdſt.

Naamsoorzaken van Landſtreken.

HET RUNDVEE I. Afd. I. Hoofdst.

gedeelte van *Gelderland*, *Overijssel*, en voor zoo verre *Vriesland* daar aan grenst, de meeste, de beste en gezondste Wolle wordt vertiert, gelijk dit ook te regt altijd in de Vignetten der oude en nieuwe Landkaarten te zien is, alwaar men, vooral in die van *Overijssel* en *Gelderland*, meest altijd Herders, Schapen, Bokken en Geiten verbeeld vind. Wie dit begeere te onderzoeken, sla het oog op de zoo ongemeene Kaarten van MENSO ALTING, *Notitiae Germ. Inferioris*, en alle daar op gevolgde. Bijzonder ook de Atlas van BLAAUW, en vrij naauwkeurig op de Tijtelplaat van de *Tegenwoordige Staat van Holland*, *Vriesland*, enz. Terwijl men in een ander opzigt in de Landkaarten van *Vriesland*, vooral de Paarden, waarin hetzelve van ouds vermaard was; in die van *Groningen*, de Koeijen; in die van *Zeeland* en *Noordholland*, de Visscherijen, en in die van *Holland* alles zal zien afgebeeld, hetwelk te zamen genomen, middagklaar aantoont, dat de natuur der *Nederlanden*, van de eerste tijden der bevolking af, tot nu toe, de benamingen heeft ontleend van het aanfokken van Vee en Lanbouw. De Oude gaven ook aan zekere Bergen, waar op men Koeijen weide, den naam van Berg (*Mons*) Dal. N. ERITRENUS meld dat dit van oud-duitschen oorsprong is, om dat deze zulke Koeijen, Bergkoeijen (*Montanas*) noemden, *Montanae gregatim in Montibus prascuntur*, Koeijen die op de Bergen grazen. In onze dagen getui-

gen

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

Namen naar het Rundvee.

gen dit nu wijders de namen van *Koegras*, *Koedijk*, *Koeveld*, *Osſenberg*, *Bullebuurt*, *Koewei*, *Kalverveld*, allerbijzonderst is de naam van *Koevenne*, (zie *bladz.* 35.) en nog in de Steden zelven zijn de namen van *Koemarkt*, *Osſenmarkt*, *Kalvermarkt* over bekend: in *Amſterdam* draagt zekere Straat den naam van *Kalverſtraat*, zoo ook *Osjesſluis*, om dat de Vleeshouwers aldaar veeltijds hunne Osſen plaatſten. In *Haarlem* is bij uitnemendheid een *Deenſche Osſenmarkt* bekend. In de *Beemſter* de *Bullemarkt*. In vele Steden dragen de Stadspoorten de naam van *Koepoorten*, zoo als de Stad *Leyden* en *Alkmaar* eene *Koepoort* hebben, die dien naam ontleend hebben van de menigte Koeijen die uit de *Weipoort*, *Koeweipoort* en *Rhijnland*, of de *Koedijk*, in die Steden ter markt komen. De *Hogewoerdſche* of *Hogewaardſche Poort* dier eerstgenoemde Stad, draagt in zijn *front d'Eſpice* ten dezen blijke, de afbeeldingen van Koekoppen, ja zoude ik van grootſpraak te beſchuldigen zijn, als ik zeg, dat de *Leydſche* en *Delfſche* Koemarkten de beroemdſte uit *Holland* zijn; doch hier van in het vervolg nader. Het is hier ons oogmerk, om uit de opgemelde benamingen te betoogen, hoe en op hoedanige wijze de aanfokking en plaatſelijke vermenigvuldiging van het herkaauwend Vee, inzonderheid der Koeijen, hier te Lande, van het begin der bezitneming en bevolking af, tot nu toe, bewijsbaar is.

Het zij dan nu de *Catten*, de *Batavieren*, de *Tencteren*, *Marſaten*, *Uiſipeten*,

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

Frisiabonen en verdere Geslachten, de eerste bezitnemers der opene en onbewoonde Landen waren, dit is toch zeker en onlochenbaar, dat zij er zich met hun Have en Vee, bijzonder Runderen en Schapen, ter nedergezet hebbende, ook daar naar die plaatsen noemden; en dat wel zoo, dat zij, niettegenstaande de moerassigheid des Lands, en de gedurige vloeden der Zee en Rivieren, zich voor hun en hun Vee hoogtens opwierpen, om er op te vlieden, tot dat de ebbe en vloed terug keerden; en die hoogtens ook al door bijzondere namen onderscheiden; hoedanige hoogtens en vliedbergen (*Terpen*) men nog heden hier en daar in *Holland*, *Westvriesland* en elders vind. (Zie boven over de *Burgten bladz* 30. enz.) Van dit zetten, ter nederzetten, woonplaats verkiezen met Have en Vee, is als nog oorspronkelijk en in gebruik het woord *Havezaaten*, elders, bij verkorting, *Avesaat*, hetwelk in *Gelderland*, en bijzonder in *Overijssel* en *Drenthe*, als nog beteekent, *eene uitgebreidheid Lands*, *waar op zeker Geslachtvader of Eigenaar oorspronkelijk regt heeft bekomen*, *door het regt der Natuur als eerste bezitnemer*, zoo dat, uit hoofde van dat regt, zulk een eigendom niet mogt vervreemd worden, zonder toestemming der Naastbestaanden, waar uit, ik gis, dat het regt van naasting als nog in zwang is. In dien zin, waren de medebewoners van zulk een *Havezaat*, geen eigenlijve Onderdanen, maar *Landzaten*, vrije *Havezaten*, dat is, die met hun Have en Vee in dien omtrek, een Buurtschap, een

Havezate.

vrij-

vrijdom uitmaakte, of die, zoo als VENNEKOOL uit TACITUS te regt vertaald, een *vrijdom* hadden, dat de bezitter volgens de regten van den Mensch bezat, even als *Inwoners*, *Landzaten*, *Havezaten*, dat is, bezitter van eene Have, een rijkdom van Vee, waar van men dan zegt Have en Vee, en nog heden Levende Haaf, waar door men dan Koeijen en Schapen verstaat. Voorts nu nog *Landhoeve*, *Landhof*, 't geen in nog later dagen, toen de oudsten, de Huisvaders of Opperhoofden van zulk eene *Havezaat*, meerder gezag kregen, veranderde in Heerlijkheden, Graafschappen, Hertogdommen, enz. hetwelk vooral in *Duitschland* het eerst doorging. Doch in *Vriesland* en in *Holland* zijn deze Tijtels of Oppergezagvoeringen nooit, tot op deezen dag, tot zulk een hoogen trap geklommen; in *Vriesland* zijn de *Grietenijen*, misschien van *Grienten*, *Grientenijen*, als zijnde eene vereeniging van Havezaten of Landen, binnen den omtrek van zekere Grienten gelegen, afkomstig, en welke Grienten zoo veel zijn als Hagen en Kreupelbosch, of Grientrijzen, aan de Rivieren gelegen. In *Holland* is zulk een vereeniging van Havezaten, Heemraadschappen, Heerlijkheden, Riddermatig en Leenroerig; maar vooral met betrekking tot bijzondere Landen of Havezaten, thans genaamd *Bruikers*, *Boerenbruikers*, als Landen die den Boer gebruikt tot aanfokking van Vee, zoo ook *Huismans-* of *Boerenwoning*, *Boerderij*, *Mergentalen*; hooger op, naar het *Sticht* en *Gelderland*, *Boerenhoeve* of *Hof*, *Heihof*,

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

Bruikers.

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

hof, *Moeshof* enz. en om dat daar veel Boomooft valt, ook *Bogert*, *Boomgaard*. Nog zijn er hier en daar benamingen van *Manſen*, *Manſenhoef*, dat zoo veel betekent, als *Mergen*, *Morgen*, *Bunder Lands*, waar van ook *Bunderhoeve* of *gemeten*, een Hoeven van veel bunderen Lands, zulk een Manſe of Manſe-Hof, wierd oudstijds berekend op 20 *Jugera* of Akkers, welke elk zoo lang en groot waren, als twee Osſen op een dag konden beploegen, zoo dat dan tot het beploegen van eene Manſe, op eenen dag, 40 Osſen behoorden, waar uit men kan nagaan, dat de Bezitter van ſlechts eene Manſe, al een vrij gegoede Havezaat was, hetwelk op onze Roede en Bunderen of gemeten Lands beraamt, ook al aanzienlijke Morgentalen zoude opleveren. Uit deze oorzaken ook nog eigenlijk een Veehoeder of Landman, in het Fransch *Burgeri* genaamd, want het woord Boer, dat wij al te veel met zeker ſoort van verachting bezigen, was bij de Latijnen in hoogachting, en onder verſcheiden namen bekend, als *Ruſticus*, dat is Boer, Bouwer, bij de *Duitſchers* eigenlijk Bouwman, Boerman, *Colonus*, Landman, Bouwboer, *Agricola*, Landbouwer, Akkerman, welken naam de eerſte en edelſte Romeinen zich een eere rekende: voorts *Villanus*, dat juist tot ons betoogde behoort, om dat *Villa*, eene Hoeve, Hofſtede, Boerewoning, Landhuis en Pachthoeve, ook *Subſtantiva*, dat is eigenbeſtaande Landhoeve beteekende, volſtrekt ons gezegde ſtaaft, en op onze Boerenſtand betrekkelijk is,

Dan

Dan waartoe dienen, zal veelligt iemand vragen, alle deze naamsoorzaken? en vooral zullen de hedendaagſche Vitters der oude Vaderlandſche kundigheden, die uitvoerige Werken verachten; vooral zullen dezen, herhaal ik, wel wat te vitten hebben, waarom doch, zullen zij vragen, zoo veel oudheidkundigen omſlag? Waartoe dienen de Bijbelhiſtorien der Aartsvaderen, de oudſte der Veehoeders? Wat raakt ons in deze verlichte Eeuw, wie onze eerſte Landbewoners, Land- en Havezaten waren? Welk belang hebben wij bij het verreizen van Rundvee, en vervelende uitbreidingen van oude verhalen?

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdſt.

Komt hier, gij voórbarigen en onkundigen! ik zal u allen uit mijne overwegingen en duchtige bewijzen antwoorden; ik zal u ſchaamrood doen blozen over den geringen eerbied, die gij in deze dagen overig hebt voor den grootſten, den dierbaarſten zegen, die Gods Voorzienigheid in den Veehandel dezer Landen aan onze Voorvaderen geſchonken heeft! Kortom, ik zal, kan ik van ulieden ſlechts een oogenblik toeluiſtering bekomen, aantoonen, dat en Natuur en ijver, door Gods zegen, dit Land, dit *Holland*, wat zeg ik? alle de *Nederlanden*, ja nog meer, gansch *Duitschland*, door de vermenigvuldiging van Vee- en Akkerbouw heeft groot gemaakt, eer nog de goud- en zilver-aderen en Koopvaardij bij hun bekend waren. Ik ga over tot bewijs.

Nader betoog over de

Uit het betoogde betreffende de overbrenging

der

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

Veeteelt in ons Gewest.

der Vee- en Landbouw door de Oosterfche Volkeren in *Duitschland*, vertrouwen wij bewezen te hebben, dat de rijkdommen van Have en Vee aan alle *emigrerende*, verreizende, vagebunderende en zwervende Volkeren derzelver onderhoud en natuurlijk beftaan verfchaften; en waarin, vraag ik in het voorbijgaan, is de bevolking van nieuw ontdekte Landen of Colonien anders gelegen, dan in de bevolking tevens met Have en Vee te verfterken? Doch om dat wij geene verdere hiftoriële kennis van den oorfpronkelijken Veehandel in *Duitschland*, en gevolgelijk ook in *Neder-Duitschland*, hadden, dan die of uit den Bijbel of uit de gefchiedenisfen der Oosterfche Volkeren kunnen beredeneerd worden; zoo blijft voor ons ten duchtigen bewijze niets overig dan het getuigenis van zulke Volkeren, die ervaren in het aanteekenen van zeden en gewoontens, aan ons hunne pergamenten en boekftaven hebben overgelaten. Onder dezen worden met alle regt als de geloofwaardigfte met eerbied erkent de meergemelde CAJUS JULIUS CAESAR, die met eigen oogen alles gezien, alles naar waarheid en trouw dermate heeft opgemerkt en aangeteekend, dat MARCUS TULLIUS CICERO en AULUS HIRTIUS PANSA eenparig getuigen, dat aan deszelfs aanteekeningen door geen Hiftoriefchrijver, hij ware een verbeterende, vermeerderende, of berispende, nimmer eene jota van de waarheid en getrouwheid der zaken konde toe of afgedaan worden. Deze JULIUS CAESAR was

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

was dan het gene VOLTAIRE van den grooten FREDRIK, Koning van *Pruisſen*, zeide:

Il voit tout par ſes jeux & fait tout par lui-même.

dat is: *hij zag alles met zijn eigen oogen, en verrigtte alles door zich zelven.*

Bij deze verhalen van CAESAR voegen wij nog eens CORNELIUS TACITUS, *Beſchrijving van de Zeden van oud Duitschland*, een doorluchtig Romeinsch Hiſtorieſchrijver, van wiens trouwe en bondigheid alle geleerden eenparig getuigen, en waar van VONDEL te regt zegt:

Geen koper beeldt hem uit, zoo levende als zijn daden,
Met wereldwijs geſtarnt van ſpreuken rijk geladen,
En Regelen van Staats-welſprekendheid gepropt,
Met wijsheid herelijk, en bondig en beknopt.

Het is daarom dat wij, nazaten der *Batavieren*, aan dezen TACITUS en JULIUS CAESAR onze dankbaarheid verſchuldigd zijn, omtrent all' het gene wij nog nader met zekerheid van den voortgang en de aankweeking van Vee- en Landbouw in dit Gewest weten. Waarom ook den voortreffelijken VENNEKOOL te regt zegt, *dat wij zonder* CAESAR *en* TACITUS *weinig van onze oorſpronkelijke Landzaten weten zouden;* wij hebben nog wel kennis aan de Reizen van ANTONINUS, aan STRABO, vooral ook aan PLINIUS, PTOLOMEUS, ORTELIUS en andere Geographen, doch derzelver beſchrijvingen van den waren toeſtand van oud *Opper-* en *Neder-Duitschland*

land zijn zeer ingewikkeld, en niet zelden verſierd, of verdicht. Hierom houden wij ons aan het gene wij met zekerheid hebben kunnen weten: wij hebben ons derhalve gehouden aan die vermaarde en waarachtige getuigenisſen voorgemeld, en wijzen daarenboven den Nederlandſchen Lezer naar de voortreffelijke vertalingen van VENNEKOOL en P. C. HOOFT, echter met voorrang aan den eerstgenoemden, als wiens aanteekeningen en juistheid van vertaling HOOFT verre overtreffen, ſchoon HOOFT hoofdzwieriger was; zoo dat wij geenzins aarzelen om te zeggen, dat, zoo VENNEKOOL (anders FENACOLIUS) zoo wel Burgemeester van *Amſterdam* was geweest, en een' *Hendrik de groote* geſchreven had, als dat hij Schoolmeester te *Maasſluis* was, hij verre in juistheid der zaken *den palm* zoude geſtreken hebben. Dit in het voorbijgaan.

Ter zake: beide opgenoemde, zoo oorſpronkelijke als vertalende, ja zelfs de twijfelachtige Schrijvers, vermelden algemeen, dat bij de *Duitſchen*, uitdrukkelijk de *Nederduitſche*, de *Overrijnſche*, eindelijk bijzonder bij de *Batavieren*, *Friſiabonen*, *Trierſche*, *Drentſche* en andere Volkeren, eigenlijk *Vrijdommen*, en zoo als wij betoogd hebben, *Havezaten* of *Landhoeven* geene andere rijkdommen, bezittingen of eigendommen waren, dan hun Have en Vee, hetwelk uitdrukkelijk door CAESAR en TACITUS gezegd wordt, als zij melden: *deze Vol-*

Volkeren hebben geen kennisse aan gouden of zilveren munte, noch zilveren of gouden vaten, ten ware aan eenige oude Serraters of Bigaters, die bij haar door de oorlogen met ons bekend zijn geworden; (hetwelk in onze *Natuurlijke Historie van Holland* alrede uitvoerig beschreven is, met afbeeldingen dezer Munten.) Wijders, zij betalen elkander met Vee, of woordelijk, *Koeijen, Schapen, Geiten, Paarden, Vee (Pecora); zij geven hunne kinderen ten Huwelijk een Paard, Jok-ossen en Vee; zij geven aan hunne Priesteren en Prinsen een iegelijk naar zijne bezitting, geschenken van hunne have, in dier voege, dat bij hunne Prinsen en Oudsten wederkeeriglijk den rijkdom van elk Vrijdom vertrouwd wordt.*

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

Aanmerking over het gebruik der Huiden.

Daarenboven melden de opgenoemde Schrijvers, dat hunne verkiezing en rijkdom van Vee niet zoo zeer bestond in *de uitgelezenheid noch schoonheid van Vee, als wel in de menigte;* en geen wonder: want daar dit Volk zelve in menigte voortteelde, zoo volgde noodwendig ook de menigte van Vee tot onderhoud. Voeg hier bij, dat zij de Vellen, de Huiden en de Wolle van het Vee tot hunne kleeding noodig hadden, gelijk zulks al mede getuigd wordt, namelijk, *dat zij meest allen kleederen droegen van Beestenvellen, en er ook hunne bedden van maakten;* dat zij wijders *kunstiglijk de Vellen der Dieren wisten aan een te hech-*

ten en te ſchakeeren; eindelijk, *dat zij zich ſchilden en wapenrokken van Dieren bereiden, en op hunne hoofden de horenen en bekkeneelen der Dieren droegen als helmetten, hetwelk een vreesſelijk aanzien gaf* (*). TACITUS meldt zelfs van geweldige Dieren uit de Noordzee, wiens vellen zij bezigden tot kleeding; welke Dieren eenigen voor Zeerobben houden, doch verkeerdelijk, nademaal er althans heden hier zoo nabij geene Robben, maar wel Zeehonden (*Phocaena*) bekend zijn, welke Dieren zelfs aan de Zeeuwſche en Vlaamſche kusten nog vrij menigvuldig zijn; en het is opmerkelijk, het geen weinige onzer hedendaagſche Natuurkenners opmerken, dat nog heden jaarlijks de *Embders* en eenige *Groninger Friezen* ter Zeehondenvangst naar de Vlaamſche kust uitvaren, gelijk als ook nog zeer vele *Vrieſche* en *Embder* Schippers of Bootslieden Kaaijakken of Schansloopers van Zeehondenvellen, en meest allen bonte mutſen van Schapenvellen dragen; zoo kenbaar zelfs, dat deze Volken, in dit habijt, in de Landkaarten afgebeeld zijn bij de *Overijsſelſchen* en *hooge Gelderſchen*, *Cleefsland* en *Munſter*; en het is als nog niet zeldzaam, den Boer en Boerenknegt met een wambuis van een bereide Schapenvacht te vin-

(*) Zie *Nat. Hiſtorie van Holland* III. D. de afbeelding op bl. 455.

vinden; dit kunnen de liefhebbers der Schilderkunst overtuigelijk nagaan in de Schilderstukken der Kunstenaren onzer vorige Eeuw; bij voorbeeld, in die van NICOLAAS BERGHEM, die meest Overijsselsche Landschappen en Vee schilderde, ziet men altijd de Herders en Koeweiders met een Schapenvachten-wambuis gekleed, de Vrouwen met korte rokken en keurzen. In de Tafereelen van VAN DE VELDEN, en vooral in die van PAULUS POTTER, die meest Hollandsche Landschappen schilderden, vertoonden zij den Boer in grove pijen en netter kleeding, en de Vrouwen met langer rokken; uit welke vergelijking het dan in 't geheel niet ongerijmd is, te stellen, dat in de eerstgenoemde Landen als nog het overblijfsel der gewoonten van die kleedij der eerste bevolkers te vinden is. Ik voeg hier een sterker bewijs bij, te weten, dat in *Overijssel*, in *Drenthe*, en daar, waar *Gelderland* aan *Cleefsland* grenst, als nog de onderlinge betalingen in ruiling van Vee of derzelver voortbrengselen, mitsgaders de vruchten van den Akkerbouw, geschieden; zoo dat de geen die veel Vee heeft, en Boter en Kaas maakt, deze gaven van zijnen handel verruilt tegen Koorn, Haver, Gerst en Boomvruchten, die eenen anderen voortteelt, zelfs tot den Bakker en Molenaar worden aldus betaald; men vindt daarom in die streken ook het geld zoo sterk niet in handen als in *Holland* en de Koopsteden der andere

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

Ruiling van Vee.

Provintien. Het zoude zekerlijk een rijk *Amſterdamsch* of *Rotterdamsch* Koopman, of ook een met Zeeuwſche Rijksdaalders geſpekte *Zeeuw*, gewoon ter Koopbeurze te treden, en in vergulde koetſen, omringd van Livreibedienden, te rijden; die door Kantoorknegts, Makelaars, Beunhazen, Kasſiers, Slepers, Pakkers, Convooiloopers, met de hoed in de hand, zich eerbiedig buigende, dagelijks hem ziet eerbiedigen; — het zoude, zeg ik, zoodanigen vreemd voorkomen, als hij bij de vermogendſten en aanzienelijkſten in ſommige Steden of Vrijdommen der opgemelde Landen kwam, en aftrad voor twee groote Staldeuren, en in plaats van een marmeren Voorportaal eenen Dorschvloer, een Paarden- en Koeijenſtal vondt; als de Huisvrouw van een Burgemeester in een bruin ſerge jak hem welkom heette, terwijl zij met den ontblooten arm Boter kneedt; als hij de fiere, bevallige en welgemaakte Dochter, een' helder geſchuurden koperen Melkkan op het hoofd dragende, zag binnen treden; als hij den Burgemeester, Schepen, Ouderling, of vermogendſten der Stede, onder den hooivork zag ſtaan, en als het noen is aan eene en dezelfde tafel met zijne knegts eeten, eerbiedig bidden en God loven; — zeker, dit zoude zulk eenen een wonder zijn, en was het eene nieuwmodiſche vrijheid of zedeleerdrijver, hij zou moeten uitroepen: hier woont beſchaafde Vrijheid, Gelijkheid en eerbiedige Godsdienst! —— Indien ik met eigen oogen, eigen

gen gevoel, en zelfs meer dan loome drift voor Vrijheid, deze dingen niet had opgemerkt, ik zoude het hier aldus niet te berde brengen.

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

Natuurlijke aanfokking van het Vee.

Dus, zoo beredeneerd als het ons mogelijk was, de voortfokking en overtochten van het Rundvee in onze Gewesten, betoogd hebbende, is er tevens met de verreizing of emigratie onzer eerste Landbewoners, niettemin eene verhuizing der Runderen, die uit de natuur dezer Dieren zelve oorspronkelijk is, zonder dat het menschelijk vernuft hier in eenig deel heeft. Het is den Natuurkundigen, en vooral de Reizigers, in allerlei Gewesten der Wereld, bekend, dat zij in alle door Menschen onbewoonde en onbekende Landen, eene natuurlijke zamenleving en verhuizing van allerleie Dieren erkennen: dus weet men, hoe de Trekvogelen, velerlei Visschen, ja Insekten, op gezette tijden, met geheele benden, van het eene Gewest naar het andere verhuizen, en alzulke Gewesten opspooren, waar zij hun voedsel, naar hunnen aard en hunne natuur, best kunnen vinden, als bij voorbeeld, onder de Vogelen: de Oijevaars, de Zwaluwen, de Ganzen, Kraanvogels, Vinken, Sneppen enz. Onder de Visschen: de Cabeljaauwen, Zalmen, Baarzen, en vooral de Haringen, die allen bij scholen verhuizen. Onder de Insekten, de Bijen, de Sprinkhanen, zwarte Vliegen en ontelbare andere Geslachten. Maar onder de viervoetige Dieren zijn er even zoo vele doorslaande blij-

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

ken, onder de Muizen, de Konijnen, en meest alle graan- en vruchteetende Dieren, die bij troepen verhuizen, om hun voedſel te zoeken; doch onder geene viervoetige Dieren heeft er eene zoo maatſchappelijke attroepering, zamenſcholing bij hopen, plaats, dan onder het herkauwend Vee, zoo dat men den naam van *grex*, *greges*, dat is: *hoop*, *bij hopen grazen*, bijzonder ook op het Rundvee, Schapen, Geiten enz. toepast. Immers OVIDIUS onderſcheid dit duidelijk dus: *mille greges illi*, *totidemque pars altera per herbas pascebant*: dat is in deze zin: *duizend hopen* (namelijk *groot vee*) *met nog andere gedeelten*, *weiden in de kruiden* of *het gras*. Zoo ook TIBULLUS en DOUZA, *pro grege ferre dapum*, dat is: *ruimſchoots*, *bereid dit voedzel* (*den groenen disch*) *voor de Kudde*, *het Vee*. Immers vindt men in allerleie onbewoonde Landen, de Hartebeesten in de Bosſchen in troepen bij elkander: de Schapen, Geiten en Bokken vergezellen insgelijks altoos elkander, ook de Koebeesten, wilde Stieren en wilde Paarden, vindt men in benden bij een, daar men integendeel de verſcheurende Dieren, als Leeuwen, Tijgers, Wolven, Vosſen en Honden, meest altoos afzonderlijk, ja elkander verſcheurende vindt, hetwelk men, als men het bedaard overweegt, beſchouwen moet als een blijk van de wijsheid des Scheppers, om juist door die gezelligheid der herkauwende Dieren, als eene eendragtige magt en kracht tegens hun na-

Samenleving der Runderen.

tuur-

tuurlijke vijanden, de verscheurende Dieren, te stellen, tegens welken anders, wanneer deze ook in gelijke getallen vereenigd waren, zij niet bestand zouden zijn; het is dus over bekend, dat wanneer de wilde Paarden en hunne Veulens, door Wolven, Leeuwen of Tijgers worden aangerand, dat zij zich dan met de koppen bijeen stellen, hunne Veulens in het midden plaatsen, en met de achterhoeven achteruit slaande, zich verdedigen. De Hartebeesten, en vooral de Koeijen, loopen dom en driest, met gansche koppels en de hoornen vooruit, tegens hunne vijanden aan; en het is juist daarom, dat zij in de wildernissen altoos in groote troepen bijeen scholende, ook aldus van het eene oord naar het andere trekken.

Natuurlijke optogten.

Deze optogten nu, verplaatsen dan ook die Dieren van het eene Gewest naar het andere, en gevolgelijk zijn er ook in onze Gewesten natuurlijk zulk een soort van wilde Stieren, als in het oude *Duitschland*, geweest, waar van JULIUS CAESAR gewag heeft gemaakt. In latere tijden zijn zulke wilde Koeijen en Stieren ook nog in *Duitschland* bekend geweest. PROCOPIUS, *de Bello Gothorum*, maakt gewag van een wilden Stier, die op de jagt, door THEODIBALD, Koning van *Mets* en *Oostenrijk*, die in het jaar 548 leefde, vervolgt, een zwaren boomtak in zijn woede brak, die op het hoofd des Konings vallende, hem het leven kostte. In de Boschen van *Bourgonje* zijn ook wilde Bullen bekend geweest, die zij tam gemaakt

hebbende, in overvloed voortſokten, zoo dat zij uit weelde hunne hoofdharen en ligchamen met boter ſmeerden. Nu nog worden zij in *Hongarijen* en elders in de aangrenzende Landen gevonden en gevangen. In korte woorden heeft J. JONSTON, al wat de Ouden omtrend de wilde Koeijen gezegd hebben, verklaard, het zij onder de naam van *Urus*, dat van het Duitsch woord *ur*, dat is: *wild*, oorſpronkelijk is, of van *Biſon*, mede van oud Duitſchen oorſprong, of dat er ook *de Bonaſus* onder begrepen word, als zijnde, naar het hedendaagsch gevoelen, hetzelfde Dier, doch van Gewest verſchillend, van alle welke bij denzelfden Autheur matig goede Afbeeldingen gevonden worden, en in welk werk hij over de wilde Koeijen dus ſpreekt: *Reperitur in Sylva Hyrcinia Podolia, Samogitia, Mazovia & Hungaria*, dat is: zij worden gevonden in het *Hircijnce Woud*, nu nog het *zwarte Woud*, daar zij ook heden nog zijn, in *Padolien*, nu *Groot Rusland*, in *Samogetien*, nu *Klein Azien*, aan *Hongarijen* grenzende, *Mazovia* en *Hongarijen*, alle Gewesten die onderling aan *Duitschland* grenzen, en gevolgelijk ook de Gewesten zijn der wilde Koeijen, die door den tijd tam gemaakt, aan die in *Bataviën* nog iets van hun ras overlaten, in welk opzigt ook JONSTON er bijvoegt: *Adſueſcere ad Homines & Manſue fieri, ne parvulum quidem excepti posſunt*, dat is: *eenige weinige uitgezonderd, kunnen zij tam gemaakt worden, en aan den Mensch gewennen*; dus is er ook geen twijfel over,

of

PL. I.

J. L. F. v. B. del. A. v. d. ll. Jun. sculp.

of onze Koeijen zijn ook gedeeltelijk afstammelingen van die wilde Koeijen, zelfs zoo, dat sommige onzer Stieren en Koeijen, iets van derzelver gedaante hebben, hetwelk uit de vergelijking van onzen afgebeelden Stier op de, in dit stuk gevoegde, Geslachtplaat nagenoeg is overeen te brengen; het onderscheid is alleen daar in gelegen, dat de wilde Koeijen op de nek zwaarder hoog gekrulde manen (*juba*) hebben, die tot op de kossem nederhangen; voorts op den kruin tusschen de hoornen, tot op de star, insgelijks zware lokken, tot over de groote zwarte oogen, wreed van opzigt, zoo dat de oogen tegen het oogwit sterk uitpuilen, de muil breed gerimpeld, zwarte groote neusgaten, voorts aan de kin een vrij groote baard, voor het overige niet hoog van pooten, echter de voorpooten hooger, zoo dat het Dier in zijn voorstel geweldige kracht draagt, schoon zij de kop altoos duikende en als stootende dragen; gelijk ik dan ook eene afbeelding, op Plaat I, mededeel van zulk een wilden Stier, die men toen den Woud-Stier noemde, als zijnde in het *zwarte Woud* gevangen. Deze Stier is voor eenige jaren hier te Lande te zien geweest, en ook is dergelijke door RIDDINGER, die alle Jagtdieren van het tegenwoordig *Duitschland* in Plaat heeft gebragt, zeer fraai afgebeeld. In hoe verre nu zulke wilde Stieren en Koeijen bij troepen (*gregatim*) vereenigd omzwerven, is gedeeltelijk gemeld, en komen wijders de nieuwe Reisbeschrijvers met de oude, daarin, overeen. Het geen dit ten aanzien

van ons Land ophelderen kan, is dat de oude *Duitſchers*, en gevolgelijk ook de *Nederduitſchers* en *Bataven*, zoodanige wilde Koeijen of Woud-Stieren, behalven dat zij die Dieren op de jagt nedervelden, ook door list opvingen en tam maakten; hetwelk zij op de volgende wijze deden: zij ſpoorden in de Bosſchen en de daar tusſchen liggende Beemden of Valeijen het gewone ritſpoor der wilde Koeijen op, het geen zij, zoo als nog heden alle Jagers doen, aan den indruk der pooten in de aarde, ligtelijk ontdekten, en daar de Koeijen van nature geneigd zijn om tegen boomen, paalwerk of muraadje met de huid te ſchuren, of, zoo men zegt, te ſchurken, als zij jeukerig zijn, of van de inſekten gekweld, rappig of ſchurftagtig worden, en de natuur haar geene genagelde vingeren om zich te kunnen klaauwen en krabben, gegeven heeft, zoo verhelpen zij dat gemis door het ſchuren en ſchurken van de huid tegen de boomſtammen, zoo als onze Boeren daarom in hunne weiden overal ſchurkpalen zetten, waar van in het vervolg nader. Daar nu de boomen, waar aan die wilde Koeijen zich ſchuurden, kenbaar genoeg waren aan de Jagers, zoo groeven zij aan de eene zijde diepe kuilen, zoo diep, dat er eene Koe in vallende, niet uit konde worstelen, daar na zaagden zij zulke boomſtammen zoo verre aan den wortel door, dat de boomſtammen even konden blijven ſtaan, maar ook op de minste ſchuring of aanſtoting, braken en nederſtortte, wanneer dan een wilde Koe of Stier naar

ge-

gewoonte zich tegen zulk een halfgezaagde boom met kracht aanschuurde, brak de boom en stortte met de Koe in den gegraven kuil, die dan nog met zijne takken en bijstaand kreupelbosch, de Koe belemmerde, behalven nog de takken die listig in den kuil gevlochten waren; de Koe aldus belemmerd en onweerbaar, wierd dan met strikken, touwen eñ ketenen dermate gekluisterd, dat hij niet schaden kon, en alzoo gevangen bleef, tot dat zij gekalfd had, en allengs gedweeër en vervolgens geheel tam gemaakt wierd. Anderen groeven kuilen in het open veld, en joegen dan de wilde Stieren, door het gebrom van trommen en het geweld van Honden, die daar van den naam van Bulhonden kregen, tot in zulke gekuilde hinderlagen. Deze manier van wilde Koeijen te vangen, die bij de oude *Duitschers* plaats had, kan men in de Afbeeldingen van JONSTON zien. Wijders getuigt dit ook de meergemelde JULIUS CAESAR, die deze wijze van wilde Koeijen te jagen en te vangen, uitdrukkelijk beschreven, doch mogelijk zich vergist heeft, door dit aan de stijfte der pooten, en het staande slapen tegen een boom, toe te schrijven, waar uit dan ook een zeker verschil onder de Natuurkenners is, of de bedoelde wilde Koeijen, door hem beschreven, niet wel voor een Rhenoster of Eland of ook de zwager Woud Ezel is te houden, dat ik voor mij niet geloof, maar hoe dit ook zij, zeker is het, dat nog heden ten dage, de Duitsche Jagers in de groote Bos-

schen,

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

schen, de wilde Koeijen, Zwijnen, Hartebeesten, Wolven, Vosfen en dergelijke woeste Dieren, in hinderlagen van diepgegraven, met boomen en kreupelbosch bedekte kuilen, vangen, waar van zelfs al van ouds uitvoerige Beschrijvingen en Afbeeldingen, in de Prenten van A. TEMPEEST te vinden zijn, bijzonder ook in zeker oud Jagtboek, dat ik bezit, tot *Francfurt* gedrukt A°. 1592. met privilegie van den Roomsch Keizer, en opgedragen aan den Grave van *Nassau Sarbruck.*

Dit in opmerking genomen, zoo is het genoeg bewezen, dat ook onze Voorzaten zoo wel van het aan dit Land natuureigen tamgemaakt Vee, als dat gene, hetwelk zij met zich overbragten, het tegenwoordig geslacht der Koeijen aan ons Land als Nationaal hebben nagelaten. Dan, eer ik van deze zonderlinge wijze van Koeijen te vangen en tam te maken, afstap, moet men echter niet uit het oog verliezen, dat deze Dieren natuurlijk, alschoon zij niet tam gemaakt zijn, evenwel onder elkander een soort van gemeenzame zamenscholing hebben; hetwelk wij, met het geen onze Voorzaten in later eeuwen in de *Oost-* en *West-Indien* ontdekt hebben, volkomen kunnen ophelderen. Immers alle nieuwe Reisbeschrijvers, die ons de ontdekkingen op de *Kaap de Goede Hoop*, die van de *West-Indien*, inzonderheid van *Amerika* mededeelen, komen daarin overeen, dat zij aldaar gevonden hebben geheele koppels Koeijen, Stieren, Buffels, die alle jaren zeker

soort

ſoort van optogt namen van den eenen ſtreek naar den anderen. De Franſche Zendelingen in de *Misſisſipi*, in de *Buono Ayros* of *de gezonde Luchtſtreek*, de *Honduras* en elders verhalen, dat de Koeijen in die ſtreken, tegen den tijd dat zij Kalven moeten, zich bij troepen afzonderen naar afgelegen oorden, aldaar hun Kalven werpen, en zoo lang vertoeven, tot de Kalveren in ſtaat zijn op zich zelven te grazen; dat daar na die Koeijen bij menigte verhuizende, op dien verhuistijd door de *Amerikanen* worden opgeſpoord en gedood; latende de Kalveren, die op haar beurt ook weer voorttelen, gerust aanfokken, tot dat deze op haar verhuistijd insgelijks worden gejaagd en gedood.

Hoe deze optogten der wilde Koeijen geſchieden, wordt zeer naauwkeurig verhaald door de Franſche Misſionarisſen L. P. HENNEPIN en DE LA BORDE, in hunne Reisbeſchrijvingen van een groot gedeelte van *Amerika*, de *Caraïbes* en *Antilliſche Eilanden*, bij den Boekverkooper VAN DER AA te *Leyden* in 8vo. 1704 in het licht gegeven: zij melden onder anderen, dat de Koeijen jaarlijks, na het verloop der saiſoenen, het zij noord- of zuidwaarts trekken, of ook oost- of westwaarts, na dat het climaat hen gunſtig is: dat deze optogten in eene groote menigte en regelmatigen trein geſchieden: alle achter den anderen, de Stieren en jarige Koeijen vooraan, de Pink-Vaarzen en Kalveren in het midden, de

Vaar-

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

Vaarzen achteraan, en zoo vervolgens, in diervoege en in zulk eene menigte, dat volgens het getuigenis dezer Reizigers, er dikwijls eene trein is, die meer dan een mijl gaans beslaat; waaruit zij dan op goeden grond de sterke vermenigvuldiging, en het zoo bekend sterk vertier van Huiden van deze Runderen bewijzen. Zij melden wijders, dat de Wilden van *Amerika* dezen aard der Runderen wel kennende, ook zorgen, dat zij dezelven nooit geheel uitroeijen, maar meestal dezulken dooden en jagen, die of gekwetst, verminkt, of een zekeren ouderdom bereikt hebben; en zoo veel Melkvee tam maken en zoo vele Kalveren slagten, als zij benoodigd hebben tot het onderhoud van hun en hunne huisgezinnen.

Overbrenging op ons Land.

Laat ons nu, geachte Lezers! dit natuurverhaal eens overbrengen op de eerste bewoners dezer Landen. Hier ontmoeten wij, volgens de reeds gemelde echtste bescheiden der oudheid, de *Katten*, de *Batten*, de *Frisiabonen*, ook de *Brittonen*, en meer anderen, boven vermeld; deze allen wierden in die eerste tijden door de beschaafder *Romeinen*, als woeste wilde Menschen, (Barbaren) aangemerkt, die, even als heden de *Amerikanen*, van niets leefden, dan van de voortbrengsels der Landen, door welken zij zwervende, (*vagabunderende*) waren; maar wel inzonderheid van de jagt op wilde Koeijen en Stieren, van welker huiden zij kleederen en wapenrustingen maakten, of ook van visch en gevogelte leefden, zoo als wij dit breeder in onze

onze *Natuurlijke Hiſtorie van Holland* gemeld, en hier boven verhandeld hebben. HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdſt.

Als wij nu volgens den loop der Natuur redeneren, dan blijft er onzes bedunkens geene de minſte twijfeling over, om niet te mogen vastſtellen, dat zoo wel de natuurlijke eigenſchappen van het Rundvee, als de natuurlijke eigenſchappen van den Mensch, ik zal hier eens ſtoutelijk zeggen, de regten van het Rundvee en die van den Mensch, ja ook van andere Dieren, hebben zamengewerkt, om onder dat wijs en voorzienig Albeſtuur van eenen onnaſpeurlijken Schepper ook dit ons Gewest te zegenen, gelijk als de Aartsvaderen en het zwervend *Israël* gezegend geweest zijn, en eindelijk door den tijd beſchaafder geworden zijnde, zulk een luiſterrijk voorbeeld van kunde en rijkdom in Have en Vee heeft voortgebragt, dat niet alleen alle oude Natuurkundigen, maar ook heden de nieuwere getuigen, dat gansch *Europa*, *Azia*, *Afrika* en *Amerika* den *Hollandſchen*, en vooral ook den *Frieſchen* Veehandel met bewondering eerbiedigen.

Ten aanzien van den natuurlijken aard der Koeijen, om koppelswijze bijeen te ſcholen, behoeft men ſlechts in onze Vaderlandſche Weiden te gaan: men zal in den vrolijken uchtendſtond, en bij den ſtatelijken avondſtond, wanneer den Boer ter melktogt treedt en op den horen toet, of de Melkmeid het Vee aandrijft, alle de Koeijen, den eenen na den anderen, zien volgen, om van Melk ont-

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

ontlast te worden. Een honderd of meerder getal Osſen of Koeijen voortgedreven wordende, zorgt de drijver, om er één of twee vooraf te geleiden, en ſtraks volgen zij allen: dit bewijst den aard dezer Dieren. Maar iets dat ik bevorens niet ligt zoude hebben geloofd, is, dat ik, ſtaande den oorlog in A°. 1795, met eigen oogen gezien heb een drift van bij de honderd jonge Stieren, die naar het Leger gevoerd wierden, en die zoo gedwee een ouden voortgedreven Stier volgden, als anders een koppel Osſen en Koeijen: dit gezigt verbaasde mij, te meer, daar men anders, en met reden, hier te Lande de Stieren meest afzonderlijk houdt.

Ten opzigte van het afſcheiden der Kalven, het Vetmesten, het Melken, het Slagten, het Lederbereiden der Huiden, het Boter en Kaas maken, in één woord, het zich ten nutte maken van het Vee, bewijst de natuur der Menſchen: dit zullen wij bij de hiſtorie van het Huishoudelijke nader verhandelen, hier dient het ſlechts tot overbrenging van all' het gene tot dus verre wegens de Natuurlijke Hiſtorie der Koei en, ten aanzien van het verreizen en voortfokken in ons Vaderland breedvoerig is voorgedragen; en dit zal, hoop en vertrouw ik, overtuigen, dat ik hierin de eer van onze Landzaten der vergetelheid ontrukt heb.

Dan, eer wij van dezen uitſtap wederom tot onzen ingeſlagen weg, namelijk de voltooijing van dit werk, in het ſpoor treden, komt

komt er nog eene bedenking voor, waar bij wij een oogenblik moeten ſtilſtaan; te weten, of, dewijl de natuurlijke voorttelling van het Vee ook zonder beſtuur der Menſchen beſtaat, en beſtaan heeft, en dat den Mensch zelve aan die Natuurwetten verbonden was, gelijk dit uit het voorbeeld der Amerikaanſche Runderen en Menſchen blijkt; of hier uit, om deze natuurlijke reden te beſlisſen, niet volgt, dat de verreizende, *emigrerende*, *vagabunderende*, dat is zwervende Menſchen, zonder eenig met zich voerend Vee of Have, niet natuurlijker wijze, volgens hun inſtinkt en gave des vernufts, zich meesters maakten van dat Vee of die Dieren, die zij vonden in vreemde Landen, Gewesten of door Menſchen onbewoonde Woestenijen; en vervolgens zulk woest en ongetemd Vee met er tijd tam maakten tot hun gebruik? Deze denkbeelden, bevorens ter loops aangeſtipt, vorderen hier eenige opheldering, en kunnen en moeten zeer wel overeen gebragt worden met ons vorig verhandelde.

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdſt.

Naardien men zelfs zonder vooronderſtelling weet, dat de eerſte bewoners dezer Landen, de *Katten*, Voorouders der *Batavieren*, of *Salanders* of andere Volkeren, allen als verbannen uit hun Vaderland, en veel van hun Have, Goed en Vee verlaten hebbende, als omzwervers, van den roof en de jagt op Dieren moesten leven, en dienvolgens geene geregelde optogt noch verreizing of

HET RUNDVEE I. Afd. I. Hoofdſt.

medevoering van Vee hebbende, althans zeer weinig, zij evenwel de kennis, die zij daar van hadden zoo door het natuurlijk vernuft, als door de opvoeding onder hunne vorige Maagſchappen en onder de Volkeren, waar van zij verbannen en van wier medewerking zij door wreede burger-oorlogen verſtoken waren; uitoefenden op die Dieren, inzonderheid op dat Vee, hetwelk zij in de Wouden en door Menſchen onbewoonde Landen vonden: in diervoegen, dat zij, en hunne nazaten na hun, de wilde Runderen, Bokken, Geiten en Schapen opvingen, bedwongen, tam maakten, en tot geregelde kudden en als 't ware tot zachter aard hervormden. Zonder tegenſpraak is het derhalve, dat de eerſte Menſchen of Veehoeders, die van het Vee leefden, dat zelfde Vee, uit hunnen natuurſtaat wild, door behandeling en vernuft tam gemaakt hebbende, dit ook alzoo door onze Voorouders (*Aborigines*) verrigt is.

Tam maken van Vee.

Deze ſtelling oordeelen wij even aannemelijk, als die der *emigratie* met hun Vee zelve; en zeker, zoo wij als Natuurkundigen redeneren mogen en moeten, dan is het bewijs zeker, dat de tam gemaakte Dieren, vooral de Huisdieren en het Vee zulk een doorſlaand kenmerk van een zeker ſoort van ontaarting van natuurlijke woestheid door den tijd aannemen: dat zij, zoo door de verandering van behandeling, climaat als voedſel tammer en gedweeër wordende, ook minder ruigharig, minder eenkleurig, maar in-

integendeel gemengder van kleur, haar en horens worden: dit ziet men in ons hedendaagsch Hoornvee, doorgaans ook in de Geitenbokken en in sommige Schapen; doch het geen zeldzaam is, niet in de Hartebeesten, die, schoon natuurlijk aan *Duitschland* behoorende, echter nooit regt te temmen zijn. Dat de tamme Duiven, Eenden, Hoenders in alle Landen ontaarden, is bekend genoeg, en van ouds bekend geweest.

JAKOB de Aartsvader wist de kunst, om gespikkelde Schapen voort te doen telen, door zekere rijzen in de drinkbakken van het klein Vee te leggen, als zij in den bronstijd verhit waren; de *Egyptenaren* legden zich toe om witte Koeijen of Stieren aan te fokken; de *Italianen* daarentegen zwarte. Onze Natie is ook niet onbedreven in het aanfokken van allerlei bont. COLUMELLA, zeer geacht onder de ouden, spreekt hier zoo uitdrukkelijk van, dat ik niet voorbij kan, om hier zijne woorden over te nemen: *Pecudes pro regione Coelique statu habitum Corporis, & ingenium Animi, & pili Colorem gerunt, aliae formae sunt Asiaticis, aliae Gallicis, Epiroticis aliae; nec tantum diversitas Provintiarum sed ipsa quoque Italiae partibus suis discrepat.* (COLUM. *Lib.* 6. C. 2.) Dat is: „ het Vee (eigenlijk herkaauwend „ Vee) viert zijne hartstochten en driften, „ en verandert van ligchaamsgestalte en kleur „ van haarvacht, naarmate het luchtgestel „ of climaat van het Gewest, waar zij ver-

HET RUNDVEE I. Afd. I. Hoofdst.

„ blijven: zoo zijn die van *Asia* van bij-
„ zondere gedaante, die van *Gallien* an-
„ ders, die van *Epyrus* anders; dat is,
„ verschillende niet alleen in onderscheide-
„ ne Provintien, maar zelfs in de smaldee-
„ len van *Italien.*"

In hoe verre dit zeer overtuigelijk op de Runderen van onze Vaderlandsche Provintien kan toegepast worden, lijdt geen twijfel; maar om dat dit onderwerp nader en uitvoeriger bij de beschrijving van het tegenwoordig Ras, gestalte en kleuren der Hollandsche Runderen zal verhandeld worden, vergenoege men zich thans met het aangehaalde, dat voldoende genoeg is om ons te brengen tot de bepaling van all' het geen over de verreizing, natuurstaat en voortfokking van de Runderen tot hier toe betoogd is, namelijk: dat ons tegenwoordig Rundvee, zoo wel door verreizing, als door verandering van climaat, luchtstreken en Veehoeders, of door toeneming van kundigheden, door onze Landzaten tot een zoo aanmerkelijk bijzonder ras en ongemeene gestalte is hervormd, en tot een grooten rijkdom is aangefokt; zoo dat buiten de opgemelde rijkdommen, die uit den Veehandel en de Akkerbouw bij de eerste Landbewoners der Wereld voortvloeiden, heden bij ons nog te tellen zijn alle de schattingen, die tot 's Lands welzijn in klinkend geld worden opgebragt; daar zij, te weten de eerste bewoners, dit niet met goud of zilver, maar met Vee en de vruchten des Lands op-

Schattingen van Vee.

opbragten, en zoo aan hunne Prinſen en Heeren, welke hunne Heirtogers, Wapentuurs en Beſchermers waren, een iegelijk naar zijn vermogen, Rundvee, klein Vee, Koorn en Veldvruchten, ter handhaving van hunne Vrijdommen gaven, of ter onderſteuning van andere Volkeren, of om tot onderhoud der ſtrijdbare mannen te doen dienen; al hetwelk deze vrije Volkeren, met alle vertrouwen, liefde en bereidwilligheid, zonder eenige murmurering, aan hunne Prinſen en Hoofden, aan zulke Edelen, Lieven en Getrouwen (zoo als naderhand de Eertijtels waren) onder hun, toevertrouwden en opbragten, wier Voorvaderen, en zij zelven, de doorſlaandſte blijken van moed en dapperheid voor hun algemeen welzijn gegeven hadden.

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdſt.

Giften van Vee.

Deze giften en gaven in Vee voormeld, waren evenwel, hoe vrijwillig ook, ondergeſchikt aan zekere orde en bepaling der rijkdommen van den bezitter, waar van het getal van Vee of de inkomsten der Akkerbouw bekend was, in diervoege, dat de een Haver gaf in de evenredigheid van zulk een loontrekkende arbeider, die dan ook door den tijd en door naarstigheid, in ſtaat kwam om zijn Vee en Akker te vermeerderen; dus was bij haar ook in zwang hetzelve regt der Priesteren, Druïden en Overſten, dat bij de *Israëliten* Tienden genaamd wierd, en hier van hebben nog heden de Tiend-regten, gelijk ook ten behoeve van het gemeene Land, naar het getal van Hoornvee of Paarden,

den, het Hoorn- en Oorgeld, hun bestaan: met dit onderscheid, dat deze Tienden of Lasten niet meer bij ruiling, maar in baren gelde en verpachting bij koop geschieden, behalven dat, zoo als gemeld is, in *Overijssel*, *Drenthe* en elders, de ruiling in Vee en Granen nog plaats heeft, en zeer zeker ook de goede trouw meer plaats moet hebben, als thans wel in *Holland*, waar een woekeraar gemakkelijk de ducatonnen in zijn broekband of lederen gordel kan verbergen, het welk een eenvoudigen Veehoeder zijne Koeijen, Paarden en Schapen niet doen kan. Wij gaan met stilzwijgen, ten minsten oogluikende, de duchtigste bewijzen voorbij: wij willen niet spreken van die vrekke en bloedzuigende misbruiken, die de Boeren-Schouten, Pondgaarders, Advocaten en Procureurs, van de rijkdommen der Boeren maken, terwijl ook sommige vrekke Boeren zelve met de Schouten heulen en veelal zich toeleggen om liever een botervierendeel met beschimmelde Ducatonnen aan hunne erfgenamen na te laten, dan rijkdom in Have en Vee, ten ware zij Landerijen en vaste Goederen bezaten. Ondertusschen dragen 's Lands Wetten en Plakaten nog in deze dagen de kenmerken der vrijdommen in Have en Vee, mitsgaders dat der Tienden en Landbezittingen, die in hunne oorspronkelijkheid, van den tijd der eerste Batavieren, tot onder de Graafelijke, en ontegenzeglijk nu nog onder de Oudste des Volks, of de Staten, bestaan (want wat men ook van de overheersching en Souvereiniteit der Graven

ven mogen zeggen of betwisten, nooit, ten zij door *usurpatie*, zijn zij meesters geweest van het natuurregt der Vrijdommen en Havezaten en derzelver bezitters) die, schoon onder andere benaming of gebruik, op eenen hetzelfde Natuurregt uitloopen; gelijk ook op straffe des doods, zonder inschikkelijkheid, naar volkomen bewijs, een Koedief, een Schapendief met den dood gestraft, ja zelfs die eene spade gronds van eene scheisloot, greppel of roede lands, dat een ander toebehoord, zich toeëigend, voor lijfstraffelijk gehouden, en de wet tegen alle zoodanige overtreders, ten scherpste gehandhaafd wordt. De Graven van *Holland* waren in den naam des Volks, zoo gestreng op dit regt, en op de vrijheid der minste gemeene Weiden en Vennen, Steden, Koekampen en zelfs op de Bezitting van slechts ééne Koe; of één Schaap of Paard, dat de rijkste Schout of Bailliuw, ja de Adelijkste Havezaat, er de kop om verloor, zoo hij den armsten Boer in dit stuk onderdrukte Zulk een vrijdom en eigendom van slechts ééne Koe te bezitten, en die op gemeenen grond te mogen weiden, heeft nog vooral in *Overijssel* plaats. In *Holland* zelve vindt men aan den Duinkant en op afgelegene Dorpen, zelfs in de Veenen, meenig Daglooner of Arbeider, die één Koetje bezit, waar van hij zijn huishouden onderhoud; dit is zijn schat, zijn rijkdom. De geestige en schrandere CATS schetst dit voortreffelijk in de vergelijking van een rijk Edelman, die een Kind verliest, en een Boer, die zijn Koe verliest. Een alleraante-

HET RUNDVEE. I. Afd. I. Hoofdst.

HET RUNDVEE. I. Afd I. Hoofdst.

ningswaardig voorbeeld van de handhaving van het regt in het gemelde opzigt, door de oude Graven van *Holland*; vindt men in 's Lands echte Kronijken aangeteekend van WILLEM, Graaf van *Holland*, de derde van dien naam, bijgenaamd *de goede*, in de teregtſtelling van zeker Bailluw van *Zuid-Holland*, A°. 1336. waarvan het authentiek verhaal, uit GOUDHOEVEN, hier op neder komt:

„ In *Hendrik Yden Ambacht*, in *Zuid-*
„ *Holland*, had zeker Landman eene uitermate ſchoone Koe, van welke hij, zijn
„ wijf, kinderen en zijn geheele huisgezin,
„ dagelijks de kost en voedſel hadden, door
„ den overvloed van melk: De Balliuw van
„ *Zuid-Holland* had gaarne deze Koe,
„ doch hij kon die voor geld of andere
„ omſtandigheden van den Boer niet bekomen. — Wat doet de Bailluw? hij neemt
„ met geweld de Koe uit de weide en ſtelt
„ eenen anderen in de plaats, van gelijke
„ haren, (dat is van hetzelve bont,) de
„ Boer dit merkende en gedwongen om te
„ zwijgen; begeeft zich in ſtilte naar den
„ Graaf, te *Valencijn*, en doet zijn beklag. De goede Graaf hoort hem; en
„ dat, (let wel,) voor zijn ziekbedde; hij
„ ontbiedt dadelijk den Schout van *Dordrecht*, met den Bailluw, dat zijn neef
„ was, (en dus misſchien, zoo als men
„ zegt, twee handen op eene buik.) De
„ Graaf hoort hem tegens den Boer, de
„ Bailluw ontkent het niet, maar zoekt

„ zijn

„ zijne verschooning daar in, dat hij met
„ eene andere Koe betaald had. De Graaf
„ doet regt, en doet den Bailluw twee hon-
„ derd goude kroonen aan den Boer beta-
„ len. Zoo dat dit geschil met den Boer
„ afgehandeld was. Doch, na dat dit af-
„ gehandeld en de Boer met zijn geld te
„ vrede was, en dit verklaard had, gelijk
„ ook de Bailluw, meenende dat hij ont-
„ slagen was, insgelijks in het gewijsde be-
„ rustte; zeide de Graaf tegen den Heer
„ Bailluw: *Gij hebt nu aan het regt van*
„ *den Boer voldaan, maar niet aan mij,*
„ *die verpligt zijt dezulken mijner Die-*
„ *naren te straffen, die mijne onderzaten*
„ *onderdrukken, daar gij als Regter hen*
„ *moest beschermen.* Hier op deed de
„ fiere Graaf een Biegtvader komen, en
„ deed den Bailluw biegten, verwees hem
„ ter dood, *ende*, (zoo staat er woorde-
„ lijk in de Kronijk,) *die Grave toogh*
„ *zelve dat zweerd uiter scheide, en gaf*
„ *het den Beul in handen om Justitie te*
„ *doen; dit gedaen zijnde, sprak de Gra-*
„ *ve tot den Schout, neemt nu met u den*
„ *Bailluw uwen Neve en begraeft hem,*
„ *en wacht u sulx feyt, op dat u derge-*
„ *lijke niet en geschiede.*"

Dit geval is in de Historien dezer Landen overvloedig bekend; en onder den naam van de *Zuidhollandsche Koe*, bij de *Zuid-Hollandsche* Boeren gemeen. Zelfs zweeft mij in den geest, dat ik zeker Tooneelspel gezien heb, getijteld: *de Bailluw van Zuid-*

HET RUNDVEE I. Afd. I. Hoofdst.

Holland. Eene dergelijke regtvaardige regtspleging van KAREL *de Stoute*, in *Zeeland*, aan zijn Stadhouder, is in het overheerlijk Stuk van P. VERHOEK, mede over bekend.

Bij ons onderwerp blijvende, zoo behoorde dit verhaal, ware het mogelijk, eenen indruk te maken op onze hedendaagſche Schouten, Bailluwen en Regters, welker ſchreeuwende onderdrukkingen, ten Hemel roepen om regt, daar niet alleen deze Bloedzuigers, maar zelfs de rijke Boeren, met hun heulende en het eens zijnde, een naarstig, eerlijk en van weinig Vee of Eigendom voorzien zijnde Landman, onmededogend dwingen, om zijne beste Koeijen, zijn klaverrijk kampje Lands, zijn voorouderlijk eigendom, eerst te moeten bezwaren, daar na te verruilen of te verkoopen, eindelijk den dijk op te moeten, om te bedelen, Helaas! —— wat zal ik zeggen? bewijzen heb ik in overvloed, duchtige, echte bewijzen; dan zij baten niets, en het zoude den Moriaan gewasſchen zijn, als ik dezelven hier ter neder ſtelde; dit echter moest er uit. Het ontbreekt zeker niet aan de goede wetten der Souvereinen of repreſenterende Graafelijkheid, noch aan een goed Beſtuur, blijkens de ſcherpe Plakaten; maar het zijn de menigvuldige hinderpalen, die Bailluwen, Schouten, Advokaten, Procureurs en Pondgaarders in den weg leggen, om eenen armen geldeloozen Boer den toegang te beletten tot den Souverein, om ronde en waarachtige aanklacht te kunnen doen;

doen; hier bij komt, dat doorgaans de Schepenen en Welbooren Mannen van Vee- en Koornrijke Gehuchten en Dorpen, onkundig en blind gehouden worden van de wetten, door dubbelzinnigheid misleid, of uit vrees voor mijn Heer den Schout of Secretaris, doorgaans, ja en amen zeggen op alles wat de Schout voorftelt, of dikwerf, moede van den arbeid, in flaap vallen', als de Advokaten en Procureurs tot vervelens toe pleiten, zoo als de fnaakfche Dichter van de *Puiterveenfche Helleveeg*, de Boeren Rechters van witte pruimen laat droomen. Deze dingen zijn bij de Landlieden allen evenwel niet onbekend, want zij gebruiken het fpreekwoord: *die pleit om een Koe, verliest er een toe.* Ondertusfchen zijn er wel eens koppige en ftijve Boeren, die, als zij een eerlijk Advokaat aantreffen, en met gepaste eerbied en vrijmoedigheid, zich aan den Souverein, den Hoven en Raden durven adresferen, het den Schouten en Bailluwen al zoo benaauwd maken, als die van *Zuid-Holland*, die het met de kop geboet heeft. Doch deze zaken zullen in het vervolg, als wij over den hedendaagfche Vee- en vooral Kqeijenhandel en bedrijf, breedvoerig zullen handelen, wel nader te berde gebragt worden.

Hier zal het nu voegen, dat wij uit de gevolgtrekking van het betoogde, in dit inleidend Hoofdftuk met grond kunnen vastftellen:

1. Dat

HET RUNDVEE.
I. Afd.
I. Hoofdst.

1. Dat in onze Gewesten de rijkdommen van den oorſpronkelijken Veehandel, door de verreizende en zwervende volkeren zijn overgebragt, bijzonder door de afſtammelingen der Oosterſche Volkeren.
2. Dat zij door die overbrenging van het Vee, hetwelk zij met hun voerden, hetzelve als natuureigen aan dit Land gemaakt hebben, gelijk deze Volkeren zelve natuureigen, dat is, aan ons climaat en Land gewoon wierden.
3. Dat deze natuureigenſchap door den tijd ook tot zulk een trap van volmaaktheid gebragt is, en dermate vereenigd met het Vee, dat zij in de natuurſtaat vonden, dat er in gantsch *Europa*, ja *Azia*, *Africa* en *America*, geen Gewest tot heden toe bekend is, waar zulk eene onuitputbare bron van Rijkdom door den Veehandel bekend is, als in *Holland*, *Vriesland*, *Overijsſel*, en voornamelijk ook in *Groningen* en *Ommelanden*, met één woord, in de *zeven vereenigde Nederlanden.*

Kan, derhalven een regtſchapen Vaderlander, een geleerd Natuurkundige, aan mij misprijzen, dat ik alle mijne vermogens ingeſpannen en als uitgeput heb, om zulk een gezegend, nuttig en welvaardſcheppend Dier, aan hun van nabij te doen kennen?

Kan

Kan het een onderzoeklievend Lezer vervelen, dat ik door de nevelen der oudheid heendringe, om het geene de oude Wijzen wegens het Rundvee hebben opgemerkt, in een helder licht, het geen ook den onkundigen kan verlichten, klaar voor te ſtellen?

Hoe! zoude ik mij behoeven te ſchamen over dingen, waarin de Ouden zich eene groote eere ſtelden? Waarin beſtond bij de Koningen der *Oosterlingen*, bij die der *Grieken* en *Romeinen*, de achting, die zij eenen ARISTOTELES, eenen PLINIUS, eenen ENNIUS en VIRGILIUS, eenen AGRICOLA en DEMOCRITUS den *Abderiter*, toedroegen? in later eeuwen eenen COLUMELLA, ULYSSES ALDROVANDUS, eenen GESNERUS, PEIERUS, FABRITIUS, CASSERIUS, en nu den beroemden DE BUFFON en DAUBENTON? en ja, waarom hebben eenen ENGELMAN, CAMPER, VINK, VEERMAN, EELKE, ALTO, AGGE ROSKAM KOOL, TAK, GEERT REINDERS, de FONTEINEN en AYLVA's in *Vriesland*, en ontellijke Vaderlandlievende Veekenners, van de waardij des Veehandels door hun ijver getuigenis gegeven? — Zij, die het zeer nuttig en alzins loffelijk Genootſchap van den Landbouw te *Amſterdam* tot ſtand hebben helpen brengen, genieten in onze dagen den lof en zegen des Volks; waarom dan ben ik minder bevoegd, om eene uitvoerige Ontleedkunde der Koeijen, naar mijne ondervinding, in het Nederduitsch, en, om zoo te ſpreken, in Boersch en verſtaanbaar

baar Hollandsch te ſchrijven, als J. CASSERI *Placentinus*, FABRICIUS *ab Aquapendente*, WILLIS, HOBOKE en PEIERUS, dit in de Latijnſche Tale zoo voortreffelijk gedaan hebben? Staan voor mij, voor den Boer, de buizen dezer bron-fonteinen niet zoo wel open, om, gelijk ik nederig beken, daar uit te putten, zoo als de beroemde CAMPER en de naauwkeurige VINK gedaan hebben, en op het ſpoor dezer Mannen de Ontleedkunde met eigen oogen in de Dieren zelven na te gaan, die met de ouden te vergelijken, derzelver werken te ontwikkelen, nieuwe ontdekkingen te doen, en het verder te brengen, dan tot heden geſchied is? Of zou men mij voor dwaas verklaren, om dat ik een groot deel van mijnen leeftijd en van mijne goederen verſpild heb, niet alleen voor mijn Vaderſtad *Leyden*, maar ook om tot de kennis van het Dierlijk geſtel der Runderen te geraken? Zoude ik even als DEMOCRITUS den *Abderiter* veroordeeld worden, om dat hij in de ingewanden der Dieren wroette? Ik lagch met hem die vitters allen uit, en ga ſtoutmoedig over tot eene vatbare en welberekende verhandeling over de verbazende vermenigvuldiging van het Rundvee; daarna zal ik mijnen Landgenoot, volgens de Natuurkundige regelen, de geſlacht-orden van het herkaauwend Vee kortelijk afſchetſen, en tevens tot dat der Koeijen overgaan; het ras, zoo natuurlijk, landeigen als vermengd, benevens de bijzonderheden van elk ras, ſoort

ſoort van bont, benamingen, in één woord, alles wat bij Neêrlands Koeijenhoeders, Landheeren, Boeren en Veehandelaars bekend is; daarna alles wat tot een alleruitvoerigſte Ontleedkunde der Koeijen behoort, uit echte Schrijvers nazien, en dit met eigen ondervindingen ophelderen: waaruit wij dan uitvoeriger de ziekte-kennis en de genezing der Koeijen kunnen beſchrijven, en eindelijk tot het huishoudelijke overgaan. Zoo dat dan eindelijk op goede welgelegde gronden den tegenwoordigen Veebouw en Handel, het bedrijf van dezen voornamen en eerſten tak van Hollands welvaart, zal betoogd, en, zoo wij hoopen en vertrouwen, tot een geheel zamenſtel ſtaat gebragt te worden.

EER-

EERSTE AFDEELING.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Handelende over de wonderbaarlijke vermenigvuldiging van het Rundvee, mitsgaders derzelver geslachtrekening.

HET RUNDVEE I. Afd. II. Hoofdst.

De voortteling der Runderen.

Bij verscheidene gelegenheden, waar wij in het vervolg van dit werk eenige aanmerkingen gemaakt hebben over de bijzonderheden van het Rundvee, hebben wij telkens herinnerd de opmerkenswaardige kracht der Natuur in derzelver wasdom, waar door een Kalf binnen of op den tijd van twee jaren na zijne geboorte in de volle kracht der voortteling is, en dus gevolgelijk door de voortteling van zijn geslacht een schier onnoemelijk getal in weinig jaren kan voortbrengen. Deze aanmerkingen zijn telkens door het gansche beloop des werks door ons levendig gehouden; en hadden wij die voor verdere uitweidingen gespaart, tot dat wij genoegzaam in staat waren, om dit stuk als

als een afzonderlijk hoofdſtuk te behandelen, en tevens uitvoerig te betoogen, meer dan vijftig teekeningen, en zoo vele berekeningen, hoe vatbaar anders voor ervaren ſtel- en rekenkundigen, zijn er verworpen, om er ſlechts éénen te kunnen uitvinden, die voor den Landman en gemeenen Burger verſtaanbaar ware. Immers kan men aan eenen eenvoudigen, die ſlechts de eerſte beginſelen der Rekenkunde, of zijn Boerenkrijtje verſtaat, niet vergen, om de Algebraïſche applicatie of de Arithmetiſche progresſien ordelijk te bevatten; terwijl daarentegen de natuurlijke vatbaarheid geſchikter is voor de zaak zelve. Ik ſta geredelijk toe, dat het voor ervaren Rekenkundigen niet moeijelijk valt om in cijfer zoodanige tafelen op te ſtellen, en dat men dienvolgens daar mede zoude kunnen voldoen; dan, daar ik mij toeleg om vooral voor den Landman nuttig en tevens verſtaanbaar en vermakelijk te zijn, en men daarenboven over het algemeen op dergelijke afbeeldingen van geſlacht-tafelen, aanwijzingen van deelen, gebreken enz. bij en aan het dier zelve, geſteld is; zoo heb ik deze wijze van geſlacht-telling gevolgd, in denzelfden ſmaak als ik die in het III. Deel der *Natuurlijke Hiſtorie van Holland*, op de beruchte Zoetermeerſche Geſlacht-tafel van DIRCK JONGE JAN en COMMERTJE JANSZ, heb geplaatst, bij gelegenheid van het beſchrijven der Nationale vermenigvuldiging als Mensch, en hier mede vertrouw ik aan de tegenwerping, die ſommigen zouden willen maken,

HET RUNDVEE. I. Afd. II. Hoofdst.

beantwoord te hebben (*). Dit dan, heeft ons eene ongeloofelijke moeite gekost, om, gelijk wij in ons geheele werk bedoeld hebben, de ontzagchelijke vermeerdering van het geslacht der Koeijen, bijzonder in ons Gewest, aan te toonen, en ten dien einde nog eene Tafel te teekenen, waarin men met een opslag, zonder zelfs een groote berekenaar te zijn, de progressie der voortteling zien kan, bijzonder, hoe veel Kalven en successivelijk Runderen in tien jaren tijds ééne éénige Koe kan voortbrengen, hetwelk wij nu vooraf gaan verklaren, als hier best passende.

Geslacht-rekening uit eene Koe.

Een Boer of Veehoeder dan, stellen wij, heeft een jonge Vaars voortgefokt, die op de zestien, of op zijn jongst, op de vijftien maanden, (wil men iets vroeger of later stellen, 't is ook goed,) kan besprongen worden, en dus bevrucht zijnde, op negen maanden dragt gerekend, op 24 à 25 maanden ouderdom, eene maand onder of over, kan Kalven; zoo dat men, om de moeijelijkheid van de gebroken rekeningen te vermijden, na genoeg, zoo niet zeker, stellen kan, dat een Kalf, in April of Mei geboren, twee jaren daar na in April of Mei wederom een Kalf kan voortbrengen, en zoo achtereenvolgende, van Kalf tot Kalf, hetwelk dan, voorondersteld, dat de eerste Koe en het laatste

Kalf

(*) Voeg hier bij, dat de beroemde DE BUFFON en DAUBENTON ook met dergelijke Geslachttafel van het Ras der Honden, hun werk versierd hebben.

HET RUNDVEE. I. Afd. II. Hoofdst.

Kalf gezond blijven, en de Kuis-Kalven vooral niet geslagt worden, in tien jaren tijds, tot EEN HONDERD DRIE- EN VEERTIG STUKS kan voorttelen.

Evenredigheid der Sexe.

Om dit wel te bevatten, zoude veelligt bij eenige onervarenen misstellingen kunnen voorkomen, die wij vooraf dienen op te helderen; namelijk, ten aanzien der Sexe tusschen een Stierkalf of een Kuiskalf, om dat een Stierkalf niet eigenlijk baart of kalft. Het is den Geslachtrekenkundigen overbekend, welk eene onbegrijpelijke evenredigheid door de Voorzienigheid onderhouden wordt in de Mannelijke en Vrouwelijke Sexe der Dieren. — Ten aanzien van den Mensch is dit, als bovengemeld, door de niet genoeg te roemen SUSMILCH doorslaande betoogt; ten aanzien van *Holland* hebben wij het onze toegebragt in de *Natuurlijke Historie van Holland*, en inzonderheid dit in de Geslachtboom van COMMERTJE JANSZ en DIRCK JONGE JAN te *Zoetermeer*, bij die verbazende gelijkheid van Knechtjes en Meisjes, in Zonen en Dochteren aangetoond. Dat er nu in de Koeijen iets dergelijks plaats heeft, is boven reeds aangeteekend (*), en dit zullen wij wederom aantoonen; doch, offschoon het onmogelijk is, om de geboortelijsten der Dieren tot dien trap van naauwkeurigheid te brengen, als die van den Mensch, zoo is evenwel ons plan van evenredigheid nagenoeg hetzelfde, om dat de kruissing der Sexe ook nagenoeg in deze Dieren hetzelfde is, namelijk

(*) Zie I. Afd. I. Hoofdst. bladz. 11 en 12.

HET RUNDVEE. I. Afd. II. Hoofdst.

lijk, eene Koe en Stier beurteling regelmatig voorttelende, zoo zoude het getal van Stieren en van Koeijen, of zoo men zegt, Kuis- of Stierkalven, na zeker verloop van jaren evenredig zijn; indien zij bleven leven; maar het zij dat dit al of niet te berekenen zij, zoo is het echter onbetwistbaar zeker, dat elk Kalf, hetwelk eene Koe jaarlijks voortbrengen kan, een Stierkalf of een Kuiskalf is: en dienvolgens kan, volgens het beloop der Natuur, en de ſchikking der onbegrijpelijke Voorzienigheid, in twee jaren tijds een Kuiskalf dragen en kalven, en een Stierkalf eene Vaars bevruchten, hetwelk dan ooronderſteld, nagenoeg de berekening op een uitkomt: te weten, dat eene Koe het eene jaar een Kuis- en het ander jaar een Stierkalf voortbrengt, en dus in tien jaar vijf Kuis- en vijf Stierkalven; welke dan beiden voorttelende met hun geſlachtaard, ook volſtrekt na twee jaren elk jaar een Kalf kunnen voortbrengen, en hier op is onze teekening en berekening gegrond, namelijk, dat elk Kalf, het zij Stier of Kuis, Vaars of Bul zijnde, jaarlijks kan voorttelen, waarvan de Tafel ſtraks volgen zal.

Ondertusſchen kunnen wij, noch niemand ontkennen, dat in dit ſoort van berekeningen verborgendheden, ja onmogelijkheden zijn, die ons menſchelijk vernuft beletten, om dit alles zoo juist te bepalen, dat er geene misrekening op is; dit is Gode alleen bekend: de grootſte berekenaars ſtuiten hier altijd; en waarom? om dat wij, volgens

Gods

Gods woord, tot den einde toe, den Almagtigen niet kennen mogen! en ten anderen, om dat onze leeftijd en vernuft niet in ſtaat is, om onze menſchelijke evenredigheid, en dus veel minder die der Dieren vol maakt te kunnen berekenen; zoo dat ons beperkt vernuft ook nooit verder mag of kan redeneren, dan tot die verrukkende beſpiegelingen van Gods Majeſteit en de bewondering Zijner wijze Werken, waar toe hij ons Menſchelijk Geſlacht verordineerd heeft. Hij toch heeft alles met wijsheid gemaakt en de aarde is vol van Zijne goedheid. In dit opzigt, is dan ook onze vooronderſtelling aan te nemen, te weten, die van eene Koe in tien jaren op eene gelijkheid van beiderlei Sexe, het geen echter over het geheel van meerder Vee moet berekend worden, om dat, even als in den Mensch, ſomtijds een man bij eene vrouw, niet dan zonen, een ander niet dan dochteren voortbrengt, dit ook met de Runderen plaats heeft: derhalven moet onze opgave niet anders als eene opgave van het geheele evenredige naastmogelijke aangenomen worden, waar van aanſtonds nader. Dus denkende, is er dan bij gevolg, bij ons niets overig, dan om te berusten in het geene boven ons verſtand gaat, en voor te dragen, het geen voor ons vatbaar zij.

HET RUNDVEE. I. Afd. II. Hoofdſt.

Ten aanzien der Koeijen dan, komen er even zoo vele zwarigheden voor, in het berekenen der kruisſing van de Sexe en het Ras, als in den Mensch, en zeer zeker eene vrij onoverkomelijker zwarigheid, hier in be-

Kruisſing van het Vee.

bestaande, dat het Geslacht van het Rundvee, van de geboorte af aan, tot den bloei der jaren toe, geschikt is voor den bijl en den slagtbank, om tot voedsel der Menschen te strekken, en het dus den aanbiddelijken Schepper behaagt heeft, de ontelbare vermenigvuldiging der dierelijke Wezens over het geheel, en dat der Runderen in het bijzonder, zeker perk van leven, vermenigvuldiging en sterven te bepalen, het geen zij niet zullen overtreden. Intusschen is het voor een Natuurkenner, en ook voor mij, onmogelijk de natuurlijke leeftijd van eene Koe of van eenen Stier te bepalen, alzoo men weinig daar van weet, en het kenmerk der hoornkrappen met de tien jaren ophoudt. Van de Hartebeesten weet men dat zij zeer oud worden, om dat men er gevonden heeft met halsbanden van onheugelijke jaargetallen. Hoe het zij, hun natuurlijk levensperk zullen zij niet overtreden, hetwelk men zeer zeker ten aanzien der Menschen mede niet kan lochenen, zoo dat, ik voor mij zelven althans, geloove dat zelfs de tijden van Oorlogen, de bezoekingen van Pestilentien, Sterfjaren, door de wijsheid van God zoodanig geleid worden, dat zij, naar zijnen wil alleen, die onbegrijpelijke en standvastige evenredigheid van het Heelal bewaren; waar bij wij Menschen, hoe mild deze of gene met een wijsgeerig of diepzinnig vernuft mogt begaaft zijn, altoos zullen stuiten; waarom wij, wat ons betreft, in deze verborgenheden hier niet dieper

per kunnen noch willen inzien; en dus alleen het geene wij met vatbaarheid kunnen voordragen, hier zullen vervolgen.

HET RUNDVEE. I. Afd. II. Hoofdst.

Op dezen grond, meenen wij, ten betere verstande, hier eenige nadere oplosfing te moeten doen van beredeneringen, die er veelligt zouden kunnen ontstaan uit de verschillende voorttelingen der Koeijen; bij voorbeeld: eene Koe kan, 't welk meermalen gebeurt, tweelingen en meer voortbrengen; eene Koe kan meest Kuiskalveren; eene andere wederom meest Stierkalveren baren; dus dan, zoude veelligt een vitter ons tegenwerpen, dat er geene evenredigheid kan bepaald worden; dit zoude bij den eersten opslag eenen eenvoudigen kunnen voorinnemen, maar dezulke gelieve aan te merken, dat men de berekeningen der Sexen en Geslachten, door malkander moet stellen, dat is: de eene Stier tegen den anderen; en nog naauwkeuriger, de eene Koe tegen de andere, want gelijk eene Koe tweelingen, ja 't geen zeer zeldzaam is, meerder Kalveren te gelijk kan baren: zoo zijn er weder anderen die het Kalf vergooijen of miskramen. deze zijn geene ongewone gevallen, en staan weer gelijk. Zoo is het ook ten aanzien der Stierkalveren: als men rekent, dat er zoo vele Mestkalven geslagt, of tot Osfen gelubt worden, dan moet men ook stellen dat een Stier voor een drift Koeijen genoeg is, en dus het gebrek van zijne Sexe vervuld. De bescheidenheid laat niet toe om hier den Mensch in vergelijking te brengen. Onze Boeren weten hier

Nadere oplosfing der evenredigheid.

HET RUNDVEE. wel op te fchertzen, als er een vreemde Stier in de weide is.

I. Afd. II. Hoofdft.

Dit overgeflagen, komt er in dit opżigt eene aanmerking voor, die wij niet voorbij mogen gaan, te weten, hoe de natuurftaat der Runderen, buiten het gebruik dat er de Mensch van maakt, is, als de Koeijen en Stieren in het wilde voorttelen.

Evenredigheid in het wild en tam Vee.

Bevorens is alrede uitvoerig verhandeld, dat voorheen ook natuurlijk in het wilde hier te Lande de Runderen voortfokten; maar de reden, waarom ik dit in het voorbijgaan wederom herhalen, is eigenlijk hier de vraag. — Nademaal de Stierkalveren in het wild even zoo voortgroeijen als de Kuiskalveren, en het getal der Sexe dus evenrediger fchijnt, dan wanneer zij onder het beftuur der Menfchen zijn, die de Stierkalveren flagten of tot Osfen lubben, tot vetweiden of de ploeg fchikken, zoude dan een Stier en eene Koe ook beftendig gepaard zijn? dit is moeijelijk te beflisfen, nademaal de Koeijen en Stieren bij benden in het wild famenfcholen: ondertusfchen is het zeker, dat de wilde Stieren, vooral in den fpringtijd, elkander dikwerf tot den dood toe bevechten om eene tochtige Vaars. Dan, men zij hier omtrent in het zekere of onzekere, het blijft altijd eene op de ondervinding gegronde waarheid, dat eene Koe in haren gezonden ftaat jaarlijks een Kalf voortbrengt, of natuurlijk kan voortbrengen, en het zij dan een Kuis- of een Stierkalf, deze op zijn beurt weder een Kalf van een van beide Sexe; hetwelk

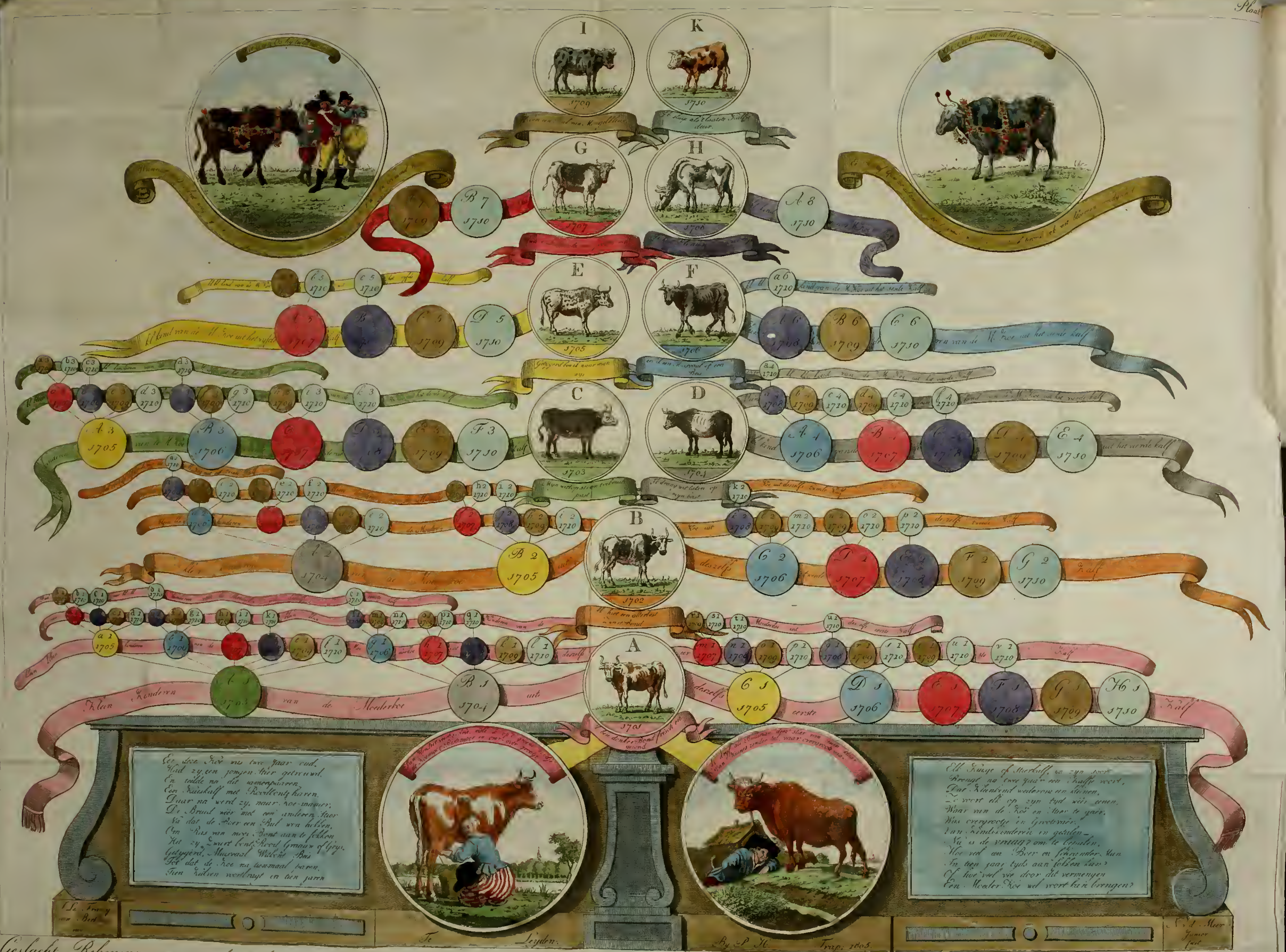

Geslacht-Rekening, om met een opslag van het oog te kunnen nagaan, hoe veel Runderbeesten in tien achtereenvolgende jaren uit eene Moederkoe, en Vaderstier kunnen voortteelen, gesteld dat elk Kalf, het zy kuije of stierkalf op twee jaren, vaars zynde, wederom een kalf voortbrengt, of voortteelt. Tot beter verstand hier van stelt elk cirkel voor een Kalf, en iedere kleinere, na proportie, de opklimming van de Moederkoe tot aan het laatste Kalf: zynde in iederen cirkel mede het jaar-getal der geboorte aangewezen, en de cirkels, ter onderscheiding dezer tien jaren, byzonder gecouleurd.

welk dan alwederom tot een grondſlag van onze berekening geſteld zijnde, de volgende optelling zal uitleveren, zoo als die in de nevensſtaande Kunstplaat is uitgebeeld.

HET RUNDVEE. I. Afd. II. Hoofdſt.

Verklaring van Plaat 2. zijnde de Geſlachtplaat.

Wij ſtellen dan dat de roode Stier in den grooten cirkel van deze Plaat, in het Baſiment afgebeeld, in het jaar 1700 beſprongen heeft de Moederkoe, mede in den naastaanſtaanden cirkel geteekend, en ligt roodbond gevlekt, als zijnde de naast natuurlijke kleur der Hollandſche Koeijen, misſchien wel om dat de natuurlijke Koeijen altijd ros-rood zijn; dezen Stier en Koe ſtellen wij dus voor, als de twee eerſte Stam-ouders van een geſlacht van tien jaren achter den anderen, dus dan, ingevolge onze ſtelling, brengt de Moederkoe gedurende tien jaren, van Maart tot Maart, of, om den meesten Kalftijd in Holland in het oog te houden, van April tot April, alle jaren, voort een Kalf, tot tien toe, welke allen in de opklimmende rondten zijn afgebeeld, en met Kapitale Letters aangeduid, te weten:

Kalven der Moederkoe.

In het Jaar	1701.	het Kalf	A.
	1702.	—— ——	B.
	1703.	—— ——	C.
	1704.	—— ——	D.
	1705.	—— ——	E.
	1706.	—— ——	F.
	1707.	—— ——	G.
	1708.	—— ——	H.
	1709.	—— ——	I.
	1710.	—— ——	K.

HET RUNDVEE. I. Afd. II. Hoofdst.

Nu brengt het Kalf A. dat op A°. 1701. in April geboren is, A°. 1703. wederom in April een Kalf voort, letter 𝒜 1. na twee jaren oud te zijn, terwijl de Moederkoe jaarlijks vervolgd met te Kalven, waar door het dan toekomt, dat het derde Kalf C van de Moederkoe, op denzelfden tijd geboren wordt, dat het eerste Kalf A, deszelfs eerste Kalf 𝒜 1 voortbrengt, zoo dat, om het vatbaar bij vergelijking voor te stellen, het Kalf 𝒜 1 neef of nicht wordt, op een en denzelfden geboorteſtond, van zijner moeder tweede zuster of broeder, en zijner grootmoeder derde dochter of zoon; zoo dat dan, vervolgens van jaar tot jaar voorttelende, de over-klein-kleinkinderen, te gelijk geboren worden met hare grootmoeders, overgrootmoeders en bed-overgrootmoeders kinderen, gedurende het beloop van tien jaren agter den anderen. Om dit nu met een opſlag van het oog te kunnen nagaan, hebben wij de genoemde Plaat 2. op die wijze ingerigt, dat in elk cirkelrond, het zij klein of groot, (om de proportie op een Plaatbeſtek te vinden) het jaartal waar in elk geboren is, is geteekend, waar uit men zien kan, hoe veel Kalven, Kuis of Stier, elk jaar geboren worden, en om zoo veel mogelijk deze anders ſtroeve ingeſpannenheid te vervrolijken, en nog ſpoediger de gelijktijdigheid te vinden, hebben wij de tien jaren door tien verſchillende kleuren onderſcheiden, als:

An-

HET RUNDVEE. I. Afd. II. Hoofdſt. Kleuren ter aanduiding der verſchillende jaren.

Anno 1701. Carmozijnrood.
1702. Oranje.
1703. Donkergroen.
1704. Muisvaal.
1705. Geel.
1706. Blaauw.
1707. Vermiljoenrood.
1708. Paars.
1709. Bruin.
1710. Ligtgroen.

Buiten dit, hebben wij, mede ten nutte en vermaak, in de Ovalen A tot K, de afbeelding der Kalven of Vaarzen, (die veronderſteld worden uit de Moederkoe te zijn voortgekomen) geplaatst, en met tien onderſcheiden ſoorten van Bonten en ander Haar der Koeijen getekend, en welke Bonten nader zullen worden verklaard. Terwijl onder ieder dezer tien afbeeldingen, op een gerold Lindje, de naam van het Bont door Bijſchriften zijn aangeduid; en wijders ieder Lindje gekleurd na de kleuren van het jaartal, zoo even opgegeven, en voorts de trap van verwantſchap op de Linten, (waar op de kleine cirkelronde zijn geplaatst) vermeld, welke Linten mede volgens de jaren zijn gekleurd.

Ook hebben wij ter betere bevatting van deze Familieplaat der Koeijen, deze volgende onderſcheidingen van Letteren in elken trap van verwantſchap geſteld, als:

HET RUNDVEE. I, Afd. II. Hoofdst.

Opklimming der Koefamilie.

A. B. C. enz. Kinderen van de Moederkoe.
A. B. C. enz. Kleinkinderen van de Moederkoe.
a. b. c. enz. Klein - kleinkinderen van de Moederkoe.
a. b. c. enz. Over-klein-kleinkinderen van de Moederkoe.
a. b. c. enz. Bed - over - klein - kleinkinderen van de Moederkoe.

en derhalve kan men tot in het vijfde Geslacht, deze onderscheidene Familien, zoo men wil, zelfs tot Ooms, Tantes, Nigtjes, Neefjes enz. overbrengen.

Wijders hebben wij nog ter meerdere versiering dezer Plaat, in de twee bovenste groote cirkels, eenen vetten Os en eene vette Koe geplaatst, zoo als dezelven voorheen, en nu nog op sommige Plaatsen, met kransen en bloemen versierd, worden rond geleid.

Ons Plan dan nu volkomen gereed zijnde, vervolgen wij met de naauwkeurige verklaring.

De Moederkoe brengt dan van A° 1701. in April tot 1710. ingesloten, 10 Kalven voort: elk dezer 10 Kalven, twee jaren oud zijnde, brengt wederom zijne Kalven voort, en deze wederom op twee jaren ouderdom de zijne, en zoo voorts van 1701. tot 1710. ingesloten, van geslachte tot geslachte.

Men

Men volge onze berekening aldus: De Moederkoe brengt voort, als reeds gemeld is,

Kalven van de Moederkoe.	Anno 1701.	het Kalf	A.
	1702.	— —	B.
	1703.	— —	C.
	1704.	— —	D.
	1705.	— —	E.
	1706.	— —	F.
	1707.	— —	G.
	1708.	— —	H.
	1709.	— —	I.
	1710.	— —	K.
		Totaal	10 Kalven.

Deze 10 Kalven Vaars wordende, kalven elk op of over den ouderdom van twee jaren, ook in April, veronderfteld dat het met de vijftiende Maand van zijn ouderdom befprongen is en gevat heeft; dat zijn kan, ten minste op de zestiende maand, dan zal, na negen maanden dragt, eene week twee of drie onder of over, het eerfte Kalf der Moederkoe kalven, en zoo vervolgens alle de overigen, die op de twee jaar en vervolgens elk jaar kunnen kalven. Om dit nu regelmatig te vervolgen, zal ik van Kalf tot Kalf, of Vaars tot Vaars, deze optelling, volgens de Geflachtplaat, voorftellen.

A.

A.

OPTELLING DER KALVEN UIT HET EERSTE KALF DER MOEDERKOE.

Men bekomt uit dit eerſte Kalf A der Moederkoe, zijnde donker rood bont, dat, Vaars geworden zijnde, in April 1703 voor het eerst kalft, de volgende Kalven, kleinkinderen der Moederkoe:

Kalven uit de eerſte Kalf, of kind A, zijnde kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend A 1 tot H 1.	Anno 1703 het kleinkind	A	1
	1704 ———	B	1
	1705 ———	C	1
	1706 ———	D	1
	1707 ———	E	1
	1708 ———	F	1
	1709 ———	G	1
	1710 ———	H	1
		Totaal	8

Zoo dat het eerſte eigen kind der Moederkoe heeſt voortgebragt acht Kalven, dat kleinkinderen zijn van de Moederkoe.

Het

Het eerste kleinkind *A* 1, in 1703 uit het eerste eigen kind A gesproten, brengt voort de volgende klein-kleinkinderen; als:

Kalven uit het eerste kleinkind *A* 1, zijnde de klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend *a* 1 tot *f* 1.	A°. 1705	het klein-kleinkind	*a* 1
	1706	———————	*b* 1
	1707	———————	*c* 1
	1708	———————	*d* 1
	1709	———————	*e* 1
	1710	———————	*f* 1
		Totaal	6

Vervolgens brengt het eerste klein-kleinkind *a* 1 de volgende over-klein-kleinkinderen voort; als:

Kalven van het eerste klein-kleinkind *a* 1, zijnde over-klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend a 1 tot d 1.	A°. 1707	het over-klein-kleinkind	a 1
	1708	———————	b 1
	1709	———————	c 1
	1710	———————	d 1
		Totaal	4

Nog

Nog brengt het tweede klein-kleinkind *b* 1 de volgende over-klein-kleinkinderen voort; als:

Kalven van het tweede klein-kleinkind *b* 1, zijn ook over-klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend e 1 tot g 1.	A°. 1708 het over-klein-kleinkind	e 1
	1709 ———————	f 1
	1710 ———————	g 1
	Totaal	3

Ook brengt het derde klein-klein-kind *c* 1 de volgende over-klein-kleinkinderen voort; als:

Kalven van het derde klein kleinkind *c* 1, zijnde mede over-klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend h 1 en i 1.	A°. 1709 het over-klein-kleinkind	h 1
	1710 ———————	i 1
	Totaal	2

Verder brengt het vierde klein-kleinkind *d* 1 voort:

Kalf van het vierde klein-kleinkind *d* 1, zijnde desgelijks een over-klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend k 1.	A°. 1710 het over-klein-kleinkind	k 1
	Totaal	1

Ein-

Eindelijk brengt het over-klein-kleinkind a 1 de volgende bed-over-klein-kleinkinderen voort; als:

Kalven uit het over-klein-klein kind a 1, zijnde bed-over-klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend a 1 en b 1.	A°. 1709 het bed-over-kl. kl. kind a 1 1710 ——— b 1 Totaal 2

Nog brengt het over-klein-kleinkind b 1 voort:

Kalf uit het over-klein kleinkind b 1, zijnde een bed over-klein-kleinkind der Moederkoe, en ge teekend c 1.	A°. 1710 het bed-over-klein-kleinkind c 1 Totaal 1

Voorts brengt het over-klein-kleinkind e 1 voort:

Kalf uit het over-kleln-kleinkind e 1, zijnde een bed over-klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend d 1.	A°. 1710 het bed-over-klein-kleinkind d 1 Totaal 1

Zijnde aldus het Totaal van klein-klein-, over-klein-klein, en bed-over-klein-kleinkinderen uit het eerste kleinkind *A* 1 der Moederkoe:

Totaal van alle de klein-klein-, over-klein klein-, en bed-over-klein-kleinkinderen, gesproten uit het eerste kleinkind *A* 1.	Klein-kleinkinderen. . . .	6
	Over-klein-kleinkinderen . .	10
	Bed-over-klein-kleinkinderen	4
	Totaal	20

Het tweede kleinkind *B* 1, in 1704 uit het eerste eigen kind A gesproten, brengt de volgende klein-kinderen voort:

Kalven uit het tweede kleinkind *B* 1, zijnde klein-klein-kinderen van de Moederkoe, en geteekend *g* 1 tot *l* 1.	A°. 1706 het klein-kleinkind	*g* 1
	1707 ———————	*h* 1
	1708 ———————	*i* 1
	1709 ———————	*k* 1
	1710 ———————	*l* 1
	Totaal	5

Uit

Uit het eerste dezer klein-klein-kinderen *g* 1 komen de volgende over-klein-kleinkinderen voort; als:

Kalven uit het eerste klein-kleinkind *g* 1, zijnde over-klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend l 1 tot n 1.	A°. 1708 het over-klein-kleinkind l 1 1709 ——— m 1 1710 ——— n 1 Totaal 3

Uit het tweede dezer klein-klein-kinderen *h* 1 komen de volgende over-klein-kleinkinderen voort; als:

Kalven uit het tweede klein-kleinkind *h* 1, zijnde over-klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend o 1 en p 1.	A°. 1709 het over-klein-kleinkind o 1 1710 ——— p 1 Totaal 2

Het derde dezer klein-kleinkinderen *i* 1, brengt een over-klein-kleinkind voort, namelijk:

Kalf uit het derde klein-kleinkind *i* 1, zijnde een over-klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend q 1.	A°. 1710 het over-klein-kleinkind q 1 Totaal 1

Eindelijk nog brengt het over-klein-kleinkind l 1, voort een bed-over-klein-kleinkind, namelijk:

Kalf uit het over-klein kleinkind l 1, zijnde een bed-over-klein-klein kind van de Moederkoe, en geteekend ɛ 1.	A°. 1710 het bed-over-klein-kleinkind ɛ 1.
	Totaal 1

Zijnde aldus het Totaal der klein-klein-, over-klein-klein- en bed over-klein-kleinkinderen uit het tweede kleinkind 𝓑 1 der Moederkoe.

Totaal van alle de klein-klein-, over-klein-klein-en bed-over-klein-kleinkinderen, gesproten uit het tweede kleinkind 𝓑 1.	Klein-kleinkinderen . . .	5
	Over-klein-kleinkinderen .	6
	Bed over-klein-kleinkinderen	1
	Totaal	12

Het derde kleinkind 𝓒 1, in 1705 uit het eerste eigen kind A gesproten, brengt voort de volgende klein-kleinkinderen, als:

Kalven uit het derde kleinkind 𝓒 1, zijnde klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend *m* 1 tot *p* 1.	A°. 1707 het klein-kleinkind	*m* 1
	1708 ———————	*n* 1
	1709 ———————	*o* 1
	1710 ———————	*p* 1
	Totaal	4

Uit

Uit het eerste dezer klein-kleinkinderen *m* 1, komen voort, de volgende over-klein-kleinkinderen, als:

Kalven uit het eerste klein-kleinkind *m* 1, zijnde over klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend r 1 en s 1.	A°. 1709 het over-klein-kleinkind r 1 1710 ——— s 1 Totaal 2

Uit het tweede dezer klein-kleinkinderen *n* 1, komt voort een over-klein kleinkind, namelijk:

Kalf uit het tweede klein-kleinkind *n* 1, zijnde mede een over-klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend t 1.	A°. 1710 het over-klein-kleinkind t 1 Totaal 1

Zijnde aldus het Totaal der klein-klein- en over-klein-kleinkinderen van het derde kleinkind *G* 1 der Moederkoe.

Totaal van alle de klein-klein- en over-klein-kleinkinderen, gesprooten uit het derde kleinkind *G* 1.	Klein-kleinkinderen . . . 4 Over-kleln-kleinkinderen. . 3 Totaal 7

Het vierde kleinkind 𝒟 1, in 1706 uit het eerste eigen kind A gesproten, brengt voort de volgende klein-kleinkinderen, als:

Kalven uit het vierde kleinkind 𝒟 1, zijnde klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend 𝓆 1 tot *s* 1.	A°. 1708 het klein-kleinkind 𝓆 1
	1709 — — — — — *r* 1
	1710 — — — — — *s* 1
	Totaal 3

Uit het eerste dezer klein-kleinkinderen 𝓆 1, komt een over-klein-kleinkind voort, namelijk:

Kalf uit het klein-kleinkind 𝓆 1, zijnde een over-klein kleinkind van de Moederkoe, en geteekend u 1.	A°. 1710 het over-klein-kleinkind u 1
	Totaal 1

Zijnde aldus het Totaal der klein-klein- en over-klein-kleinkinderen van het vierde kleinkind 𝒟 1 van de Moederkoe.

Totaal der klein-klein- en over-klein-kleinkinderen van het vierde kleinkind 𝒟 1.	Klein-kleinkinderen . . . 3
	Over-klein-kleinkind. . . 1
	Totaal 4

Het

Het vijfde kleinkind ℰ 1, in 1707 uit het eerste eigen kind A gesproten, brengt voort de volgende klein-kleinkinderen, als:

Kalven uit het vijfde kleinkind ℰ 1, zijnde de klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend *t* 1 en *u* 1, zijnde dit teffens het totaal der klein-kleinkinderen van het vijfde kleinkind ℰ 1.	A°. 1709 het klein-kleinkind *t* 1 1710 — — — — — — *u* 1 Totaal 2

Voorts brengt het zesde kleinkind ℱ 1, geboren in 1708 uit het eerste eigen kind A, niet meer voort dan een klein-kleinkind; namelijk:

Kalf uit het zesde kleinkind ℱ 1, zijnde een klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend *v* 1, zijnde dit teffens het totaal der klein-kleinkinderen van het zesde kleinkind ℱ 1.	A°. 1710 het klein-kleinkind *v* 1 Totaal 1

Het

Het kleinkind *G* 1. { Het zevende kleinkind *G* 1, geboren in 1709 uit het eerste eigen kind A, kan niet als kalvende gerekend worden, als zijnde A°. 1710 Pinkvaars.

Het kleinkind *H* 1. { Het achtste kleinkind *H* 1, geboren in 1710 uit het eerste eigen kind A, kan insgelijks niet als kalvende berekend worden, als zijn de A°. 1710 Kalf of Schot-Kalf.

Als men nu volgens deze verklaringen en optelling de hier voren genoemde Plaat 2, zijnde de Geslachtplaat, naziet, zal men zien, dat bij elk Kalf, hetwelk op zijn tweede jaar voortteelt, het zij kinderen, klein-, klein-klein-, over-klein-klein- of bed-over-klein-kleinkinderen, altoos twee niet kalvende overschieten, te weten: die in A°. 1709 en 1710. geboren zijn, het geen veroorzaakt wordt door dien onze berekening niet verder als tot A°. 1710 loopt, en volgens welke alle Kalveren, die in 1709 of 1710 geboren zijn, overschieten, en niet verder tellen dan zich zelven.

Dat, tot nader begrip, volgens de vermindering der getallen, op 1709 en 1710 bij voorbeeld dus is:

Het

Het kleinkind *A* 1 brengt voort 6 Kalven.

B 1 ——————— 5 Kalven, dus 1 minder als *A* 1.

C 1 ——————— 4 Kalven, dus 1 minder dan *B* 1.

D 1 ——————— 3 Kalven, dus 1 minder dan *C* 1.

E 1 ——————— 2 Kalven, dus 1 minder dan *D* 1.

F 1 ——————— 1 Kalf, dus 1 minder dan *E* 1.

G 1 brengt niet voort, en telt dus geen mindering.

H 1 dito, dito.

Dit voorbeeld nu op alle de opklimmende voorttelingen toegepast, verklaart zich zelven genoeg door het aftrekken van 1 minder op elken Staak of Jaartal.

Dus de berekening der kinderen, kleinkinderen, klein-klein-, over-klein-klein-, en bed-over-klein-kleinkinderen, ordelijk voorgesteld zijnde, zoo zal het eerste eigen kind der Moederkoe van A°. 1703 tot 1710 hebben voortgebragt:

de kleinkinderen van 𝒜 1 tot ℋ 1, is . . 8
en deze van A°. 1705 tot 1710 de klein-klein-kinderen van a 1 tot v 1, is 21
en deze van A°. 1707 tot 1710 de over-klein-kleinkinderen van a 1 tot u 1, is . . . 20
en deze in A°. 1709 en 1710 de bed-over-klein-kleinkinderen van a 1 tot e 1, is . . 5

Totaal 54

Dus blijkt uit deze Tafel duidelijk, en uit de progresſive optelling van de Beesten, dat uit een Vaars van twee jaar in acht jaren kunnen voortgebragt worden vier- en vijftig Kalven of Vaarzen, en dus met het Vaarskalf zelve vijf- en vijftig Beesten, die op hunnen tijd Melkgevende zijn of worden; en hier mede is tevens de geſlachts-opklimming van het eerſte Kalf der Moederkoe geboren in 1701, en aangeduid met Letter A, afgeſchetst.

B.

OPTELLING DER KALVEN UIT HET TWEEDE KALF DER MOEDERKOE.

Dit tweede Kalf, B, der Moederkoe, zwart bont, Vaars geworden zijnde, kalft voor het eerst in 1704, en brengt voort de volgende Kalven, kleinkinderen der Moederkoe, als:

Kalven uit het tweede Kalf, of kind B, zijnde kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend A 2 tot G 2.	Anno 1704	het kleinkind	A 2
	1705	———————	B 2
	1706	———————	C 2
	1707	———————	D 2
	1708	———————	E 2
	1709	———————	F 2
	1710	———————	G 2
			Totaal 7

Dus een minder als die van het eerste eigen kind der Moederkoe, welker getal was 8.

Het eerſte kleinkind *A*2, in 1704 uit het tweede eigen kind B geſproten, brengt de volgende klein-kleinkinderen voort; als:

Kalven uit het klein-kind *A*2, zijn de klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend *a*2 tot *e*2.			
	A°. 1706	het klein-kleinkind	*a*2
	1707	———————	*b*2
	1708	———————	*c*2
	1709	———————	*d*2
	1710	———————	*e*2
		Totaal	5

Vervolgens brengt het eerſte dezer klein-kleinkinderen *a*2 de volgende over-klein-kleinkinderen voort; als:

Kalven uit het klein-kleinkind *a*2, zijn de over klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend a 2 tot c 2.			
	A°. 1708	het over-klein-kleinkind	a 2
	1709	———————	b 2
	1710	———————	c 2
		Totaal	3

Nog

Nog brengt het tweede dezer klein-kleinkinderen *b* 2 de volgènde over-klein-kleinkinderen voort; als:

Kalven uit het klein-kleinkind *b* 2, zijnde de over-klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend d 2 en e 2.	A°. 1709 het over-klein-kleinkind d 2 1710 ——————— e 2 Totaal 2

Ook brengt het derde dezer klein-kleinkinderen *c* 2 een over-klein-kleinkind voort, namelijk:

Kalf uit het klein-kleinkind *c* 2, zijnde een over-klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend f 2.	A°. 1710 het over-klein-kleinkind f 2 Totaal 1

Eindelijk nog brengt het över-klein-kleinkind a 2, een bed-over-klein-kleinkind voort, namelijk:

Kalf uit het over-klein-kleinkind a 2, zijnde een bed-over-klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend a 2.	A°. 1710 het bed-over-klein-kleinkind a 2. Totaal 1

Zijnde aldus het Totaal der klein-klein-, over klein-klein- en bed over klein kleinkinderen, uit het eerste kleinkind $\mathcal{A}_2$, der Moederkoe, gesproten uit het tweede eigen kind B, als volgt:

Totaal van alle de klein klein, over-klein klein- en bed-over-klein-klein-kinderen van het eerste kleinkind $\mathcal{A}_2$, gesproten uit het tweede eigen kind B.	Klein-kleinkinderen . . .	5
	Over klein-kleinkinderen .	6
	Bed over-klein kleinkinderen	1
	Totaal	12

Het tweede kleinkind $\mathcal{B}_2$, in 1705 uit het tweede eigen kind B gesproten, brengt de volgende klein-kleinkinderen voort, als:

Kalven uit het kleinkind $\mathcal{B}_2$, zijnde klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend f_2 tot i_2.	A°. 1707 het klein kleinkind	f_2
	1708 ————	g_2
	1709 ————	h_2
	1710 ————	i_2
	Totaal	4

Uit

Uit het eerste dezer klein-kleinkinderen *f* 2, komen de volgende over-klein-kleinkinderen voort, als:

Kalven uit het klein-kleinkind *f* 2, zijnde over klein klein kinderen van de Moederkoe, en geteekend g 2 en h 2	A. 1709 het over klein kleinkind g 2 1710 — — — — h 2 Totaal 2

Uit het tweede dezer klein-kleinkinderen *g* 2, komt voort een over-klein-kleinkind, namelijk:

Kalf uit het klein-kleinkind *g* 2, zijnde mede een over-klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend i 2.	A°. 1710 het over-klein-kleinkind i 2 Totaal 1

Zijnde aldus het totaal der klein-klein-en over-klein-kleinkinderen uit het tweede kleinkind *B* 2 der Moederkoe, gesproten uit het tweede eigen kind B, als volgt:

Totaal van alle de klein klein- en over-klein-kleinkinderen van het tweede kleinkind *B* 2, gesproten uit het tweede eigen kind B.	Klein-kleinkinderen. . . .	4
	Over-klein-kleinkinderen. .	3
	Totaal	7

Het

Het derde kleinkind *G* 2, in 1706 uit het tweede eigen kind B gesproten, brengt voort de volgende klein-kleinkinderen, als:

Kalven uit het kleinkind *G* 2, zijnde klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend *k* 2 tot *m* 2.	A°. 1708 het klein-kleinkind *k* 2 1709 ——————— *l* 2 1710 ——————— *m* 2 Totaal 3

Uit het eerste dezer klein-kleinkinderen *k* 2, komt een over-klein-kleinkind voort, namelijk:

Kalf uit het klein-kleinkind *k* 2, zijnde een over-klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend k 2.	A°. 1710 het over-klein-klein-kind k 2 Totaal 1

Zijnde aldus het Totaal der klein-klein- en over-klein-kleinkinderen van het derde kleinkind *G* 2 van de Moederkoe, gesproten uit het tweede eigen kind B, als volgt:

Totaal der klein-klein- en over-klein-kleinkinderen van het derde kleinkind *G* 2, gesproten uit het tweede eigen kind B.	Klein-kleinkinderen . . .	3
	Over-klein-kleinkind. . .	1
	Totaal	4

Het

Het vierde kleinkind 𝒟 2, in 1707 uit het tweede eigen kind B gesproten, brengt voort de volgende klein-kleinkinderen, als:

Kalven uit het kleinkind 𝒟 2, zijn de klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend *n* 2 en *o* 2, zijnde dit teffens het totaal der klein-kleinkinderen van het vierde kleinkind 𝒟 2, gesproten uit het tweede eigen kind B.	A°. 1709 het klein-kleinkind *n* 2 1710 — — — — — — *o* 2 Totaal 2

Voorts brengt het vijfde kleinkind ℰ 2, geboren in 1708 uit het tweede eigen kind B, niet meer voort dan een klein-kleinkind; namelijk:

Kalf uit het kleinkind ℰ 2, zijnde een klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend *p* 2, zijnde dit teffens het totaal der klein-kleinkinderen van het vijfde kleinkind ℰ 2, gesproten uit het tweede eigen kind B.	A°. 1710 het klein-kleinkind *p* 2 Totaal 1

Het kleinkind $\mathcal{F}$ 2. { Het zesde kleinkind $\mathcal{F}$ 2, geboren in 1709 uit het tweede eigen kind B, kan niet als kalvende gerekend worden, als zijnde A°. 1710 Pinkvaars.

Het kleinkind $\mathcal{G}$ 2. { Het zevende kleinkind $\mathcal{G}$ 2, geboren in 1710 uit het tweede eigen kind B, kan insgelijks niet als kalvende berekend worden, als zijnde A°. 1710 Kalf of Schot-Kalf.

Dit alles nu wederom tot een totaal overgebragt, dan heeft het tweede eigen kind der Moederkoe van A°. 1704 tot 1710 voortgebragt:

de kleinkinderen van $\mathcal{A}$ 2 tot $\mathcal{G}$ 2, is . . .	7
en deze van A°. 1706 tot 1710 de klein-klein-kinderen van *a* 2 tot *p* 2, is	15
en deze van A°. 1708 tot 1710 de over-klein-kleinkinderen van a 2 tot k 2, is	10
en deze in A°. 1710 een bed-over-klein-kleinkind a 2, is	1
Totaal	33

en dus in het geheel 21 minder als van het eigen kind A, waarvan het getal was 54.

C.

C.

OPTELLING DER KALVEN UIT HET DERDE KALF DER MOEDERKOE.

Dit derde Kalf, C, der Moederkoe, zijnde een zwarte witkop, Vaars geworden zijnde, kalft voor het eerst in 1705, en brengt voort de volgende Kalven, kleinkinderen der Moederkoe, als:

Kalven uit het derde Kalf of kind C, zijnde kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend 𝒜 3 tot ℱ 3.	Anno	1705	het kleinkind	𝒜 3
		1706	———	ℬ 3
		1707	———	𝒞 3
		1708	———	𝒟 3
		1709	———	ℰ 3
		1710	———	ℱ 3
				Totaal 6

Dus een minder als die van het tweede eigen kind der Moederkoe, welker getal was 7.

Het eerste kleinkind *A*3, in 1705 uit het derde eigen kind C gesproten, brengt de volgende klein-kinderen voort, als:

Kalven uit het klein-kind *A*3, zijn de klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend *a*3 tot *d*3.	A°. 1707 het klein-kleinkind	*a* 3
	1708 — — — — —	*b* 3
	1709 — — — — —	*c* 3
	1710 — — — — —	*d* 3
	Totaal	4

Vervolgens brengt het eerste dezer klein-kleinkinderen *a*3 de volgende over-klein-kleinkinderen voort; als:

Kalven uit het klein-kleinkind *a*3, zijn de over-klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend a3 en b3.	A°. 1709 het over-klein-kleinkind	a 3
	1710 — — — — —	b 3
	Totaal	2

Nog

Nog brengt het tweede dezer klein-kleinkinderen b3, het volgende over-klein-kleinkind voort; namelijk:

Kalf uit het klein-kleinkind b3, zijnde een over-klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend c 3.	A°. 1710 het over-klein-kleinkind c 3 Totaal 1

Zijnde aldus het totaal van klein-klein- en over-klein-kleinkinderen van het eerste kleinkind, A3, der Moederkoe, gesproten uit het derde eigen kind C, als volgt:

Totaal van alle de klein-klein- en over-klein-kleinkinderen, van het eerste kleinkind A3; gesproten uit het derde eigen kind C.	Klein-kleinkinderen.	4
	Over-klein-kleinkinderen . .	3
	Totaal	7

Het tweede kleinkind *B* 3, in 1706 uit het derde eigen kind C gesproten, brengt de volgende klein-kleinkinderen voort, als:

Kalven uit het kleinkind *B* 3, zijnde klein kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend *e* 3 tot *g* 3.	A°. 1708 het klein-kleinkind	*e* 3
	1709 ———————	*f* 3
	1710 ———————	*g* 3
	Totaal	3

Uit het eerste dezer klein-kleinkinderen *e* 3, komt voort een over-klein-kleinkind, namelijk:

Kalf uit het klein-kleinkind *e* 3, zijnde een over klein kleinkind van de Moederkoe, en geteekend d 3.	A°. 1710 het over-klein-kleinkind	d 3
	Totaal	1

Zijn-

Zijnde aldus et Totaal der klein - klein - en over - klein-kleinkinderen van het tweede kleinkind *B* 3, der Moederkoe, gesproten uit het derde eigen kind C, als volgt:

Totaal van alle de klein- klein- en over- klein - klein - kinderen van het tweede kleinkind *B* 3, gesproten uit het derde eigen kind C.	Klein - kleinkinderen	3
	Over - klein - kleinkinderen. .	1
	Totaal	4

Het derde kleinkind *G* 3, in 1707 uit het derde eigen kind C gesproten, brengt voort de volgende klein - kleinkinderen, als:

Kalven uit het kleinkind *G* 3, zijnde klein - klein - kinderen van de Moederkoe, en geteekend *h* 3 en *i* 3, zijnde dit teffens het Totaal der klein-kleinkinderen van het derde kleinkind *G* 3, gesproten uit het derde eigen kind C.	A°. 1709 het klein - kleinkind	*h* 3
	1710 — — — — — —	*i* 3
	Totaal	2

Het

Het vierde kleinkind *D* 3, in 1708 uit het derde eigen kind C gesproten, brengt een klein-klein-kind voort, namelijk:

Kalf uit het klein-kind *D* 3, zijnde een klein-klein-kind van de Moederkoe, en geteekend *k* 3, zijnde dit teffens het totaal der klein-kleinkinderen van het vierde kleinkind *D* 3, gesproten uit het derde eigen kind C.	A°. 1710 het klein-kleinkind *k* 3 Totaal 1

Het kleinkind *E* 3.	Het vijfde kleinkind *E* 3, geboren in 1709 uit het derde eigen kind C, kan niet als kalvende gerekend worden, als zijnde A°. 1710 Pinkvaars.

Het kleinkind *F* 3.	Het zesde kleinkind *F* 3, geboren in 1710 uit het derde eigen kind C, kan insgelijks niet als kalvende gerekend worden, als zijnde A°. 1710 Kalf of Schot-Kalf.

Dit

Dit alles nu wederom, als voren, tot een totaal overgebragt, dan heeft het derde eigèn kind der Moederkoe van A°. 1705 tot 1710 voortgebragt:

de kleinkinderen van *A* 3 tot *F* 3, is . .	6
en deze van A°. 1707 tot 1710 de klein-kleinkinderen van *a* 3 tot *k* 3, is	10
en deze in A°. 1709 en 1710 de over-klein-kleinkinderen van a 3 tot d 3, is . . .	4
Totaal	20

èn dus in het geheel 13 minder als van het eigen kind B, waarvan het getal was 33.

D.

OPTELLING DER KALVEN UIT HET VIERDE KALF DER MOEDERKOE.

Dit vierde Kalf, D, der Moederkoe, zijnde een wit laken, Vaars geworden zijnde, kalft voor het eerst in 1706, en brengt voort de volgende Kalven, kleinkinderen der Moederkoe, als:

Kalven uit het vierde Kalf of kind D, zijnde kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend 𝒜 4 tot ℰ 4.	Anno 1706	het kleinkind	𝒜 4
	1707	———	ℬ 4
	1708	———	𝒞 4
	1709	———	𝒟 4
	1710	———	ℰ 4
		Totaal	5

Dus een minder als die van het derde eigen kind der Moederkoe, welker getal was 6.

Het

Het eerfte kleinkind *A*4, in 1706 uit het vierde eigen kind D gefproten, brengt de volgende klein-kleinkinderen voort, als:

Kalven uit het kleinkind *A*4, zijnde de klein-kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend *a*4 tot *c*4.	A°. 1708 het klein-kleinkind *a*4 1709 ——————— *b*4 1710 ——————— *c*4 Totaal 3

Vervolgens brengt het eerfte dezer klein-kleinkinderen *a*4 een over-klein-kleinkind voort; namelijk:

Kalf uit het klein-kleinkind *a*4, zijnde een over-klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend a4.	A°. 1710 het over-klein-kleinkind a4 Totaal 1

Zijnde aldus het totaal der klein - klein - en over-klein - kleinkinderen van het eerſte kleinkind, *A*4, der Moederkoe, geſproten uit het vierde eigen kind D, als volgt:

Totaal van alle de klein klein- en over-klein-kleinkinderen, van het eerſte klein-kind *A*4, geſproten uit het vierde eigen kind D.	Klein - kleinkinderen. . . . . 3 Over - klein - kleinkind . . . 1 Totaal 4

Het tweede kleinkind *B*4, in 1707 uit het vierde eigen kind D geſproten, brengt voort de volgende klein - kleinkinderen, als:

Kalven uit het klein-kind *B*4, zijn de klein - kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend *d*4 en *e*4, zijnde dit teſſens het totaal der klein-kleinkinderen van het tweede kleinkind *B*4, geſproten uit het vierde eigen kind D.	A°. 1709 het klein - kleinkind *d*4 1710 — — — — — *e*4 Totaal 2

Voorts

Voorts brengt het derde kleinkind 𝒢4, geboren in 1708 uit het vierde eigen kind D, niet meer voort dan een klein-kleinkind; namelijk:

Kalf uit het kleinkind 𝒢4, zijnde een klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend 𝒥4, zijnde dit teffens het totaal der klein-kleinkinderen van het derde kleinkind 𝒢4, gesproten uit het vierde eigen kind D.	A°. 1710 het klein-kleinkind 𝒥4 Totaal 1

Het kleinkind 𝒟4. Het vierde kleinkind 𝒟4, geboren in 1709 uit het vierde eigen kind D, kan niet als kalvende gerekend worden, als zijnde A°. 1710 Pinkvaars.

Het kleinkind ℰ4. Het vijfde kleinkind ℰ4, geboren in 1710 uit het vierde eigen kind D, kan insgelijks niet als kalvende berekend worden, als zijnde A° 1710 Kalf of Schot-Kalf.

Dit alles nu wederom, als voren, tot een totaal overgebragt, dan heeft het vierde eigen kind der Moederkoe van A°. 1706 tot 1710 voortgebragt:

de kleinkinderen van *A* 4 tot *E* 4, is . .	5
en deze van A°. 1708 tot 1710 de klein-kleinkinderen van *a* 4 tot *f* 4, is	6
en deze in A°. 1710 een over-klein-kleinkind a 4, is	1
Totaal	12

en dus in het geheel 8 minder als van het eigen kind C, waar van het getal was 20.

E.

OPTELLING DER KALVEN UIT HET VIJFDE KALF DER MOEDERKOE.

Dit vijfde Kalf, E, der Moederkoe, zijnde een zwart tijgerbond, Vaars geworden zijnde, kalft voor het eerst in 1707, en brengt voort de volgende Kalven, kleinkinderen der Moederkoe, als:

Kalven uit het vijfde Kalf of kind E, zijnde kleinkinderen van de Moederkoe, en getekend 𝒜 5 tot 𝒟 5.	Anno	1707	het kleinkind	𝒜 5
		1708	———	ℬ 5
		1709	———	𝒞 5
		1710	———	𝒟 5
			Totaal	4

Dus een minder als het vierde kind der Moederkoe, welker getal was 5.

Het

Het eerste kleinkind *A* 5, in 1707 uit het vijfde eigen kind E gesproten, brengt voort de volgende klein-kleinkinderen, als:

Kalven uit het kleinkind *A* 5, zijnde klein-klein-kinderen van de Moederkoe, en geteekend *a* 5 en *b* 5, zijnde dit teffens het Totaal der klein-kleinkinderen van het eerste kleinkind *A* 5, gesproten uit het vijfde eigen kind E.	A°. 1709 het klein-kleinkind *a* 5 1710 — — — — — *b* 5 Totaal 2

Het tweede kleinkind *B* 5, in 1708 uit het vijfde eigen kind E gesproten, brengt een klein-kleinkind voort, namelijk:

Kalf uit het kleinkind *B* 5, zijnde een klein-kleinkind van de Moederkoe, en geteekend *c* 5, zijnde dit teffens het totaal der klein-kleinkinderen van het tweede kleinkind *B* 5, gesproten uit het vijfde eigen kind E.	A°. 1710 het klein-kleinkind *c* 5 Totaal 1

Het

Het kleinkind $\mathcal{C}$5. — Het derde kleinkind $\mathcal{C}$5, geboren in 1709 uit het vijfde eigen kind E, kan niet als kalvende gerekend worden, als zijnde A°. 1710 Pinkvaars.

Het kleinkind $\mathcal{D}$5. — Het vierde kleinkind $\mathcal{D}$5, geboren in 1710 uit het vijfde eigen kind E, kan insgelijks niet als kalvende gerekend worden, als zijnde A°. 1710 Kalf of Schot-Kalf.

Dit alles, als voren, wederom tot een totaal overgebragt, dan heeft het vijfde eigen kind der Moederkoe van A°. 1707 tot 1710 voortgebragt:

de kleinkinderen van $\mathcal{A}$5 tot $\mathcal{D}$5, is . . 4

en deze in 1709 en 1710 de klein-kleinkinderen van *a*5 tot *c*5, is 3

Totaal 7

en dus in het geheel 5 minder dan van het eigen kind D, waarvan het getal was 12.

F.

OPTELLING DER KALVEN UIT HET ZESDE KALF DER MOEDERKOE.

Dit zesde Kalf, F, der Moederkoe, zijnde een muisvaal of beis, Vaars geworden zijnde, kalft voor het eerst in 17 8, en brengt voort de volgende Kalven, kleinkinderen der Moederkoe, als:

Kalven uit het zesde Kalf of kind F, zijnde kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend *A*6 tot *C*6.	Anno, 1708	het kleinkind	*A* 6
	1709	————	*B* 6
	1710	————	*C* 6
		Totaal	3

Dus een minder als het vijfde eigen kind der Moederkoe, welker getal was 4.

Het

Het eerste kleinkind 𝒜6, in 1708 uit het zesde eigen kind F gesproten, brengt een klein-klein-kind voort, namelijk:

Kalf uit het klein-kind 𝒜6, zijnde een klein-klein-kind van de Moederkoe, en geteekend *a*6, zijnde dit teffens het totaal der klein kleinkinderen van het eerste kleinkind 𝒜6, gesproten uit het zesde eigen kind F.	A°. 1710 het klein-kleinkind *a*6 Totaal 1

Het kleinkind ℬ6.	Het tweede kleinkind ℬ6, geboren in 1709 uit het zesde eigen kind F, kan niet als kalvende gerekend worden, als zijnde A°. 1710 Pinkvaars.

Het kleinkind 𝒞6.	Het derde kleinkind 𝒞6, geboren in 1710 uit het zesde eigen kind F, kan insgelijks niet als kalvende gerekend worden, als zijnde A°. 1710 Kalf of Schotkalf.

Dit wederom tot een totaal overgebragt, dan heeft het zesde eigen kind der Moederkoe van A°. 1708 tot 1710 voortgebragt:

de kleinkinderen *A* 6 tot *C* 6, is . . . 3

en deze in 1710 het klein-kleinkind *a* 6, is . 1

Totaal 4

en dus in het geheel 3 minder als van het eigen kind E, waar van het getal was 7.

G.

OPTELLING DER KALVEN UIT HET ZEVENDE KALF DER MOEDERKOE.

Dit zevende Kalf, G, der Moederkoe, zijnde een zwart laken met witte kop en poten, Vaars geworden zijnde, kalft voor het eerst in 1709, en brengt voort de volgende Kalven, kleinkinderen der Moederkoe, als:

Kalven uit het zevende kalf of kind G, zijnde kleinkinderen van de Moederkoe, en geteekend *A* 7	Anno 1709 het kleinkind	*A* 7
en *B* 7, zijnde dit teffens het totaal der kleinkinderen, gesproten uit het eigen kind G.	1710 ———	*B* 7
	Totaal	2

Deze

Deze kleinkinderen kunnen niet als kalvende gerekend worden, als zijnde het kleinkind $\mathcal{A}$7, in A°. 1710. Pinkvaars, en het kleinkind $\mathcal{B}$7, in A°. 1710 Kalf of Schotkalf.

Het zevende eigen kind der Moederkoe heeft derhalven in A°. 1709 en 1710 niet meer voortgebragt als 2 kleinkinderen, en dus 1 minder als het eigen kind F, welker getal was 3.

H.

OPTELLING DER KALVEN UIT HET ACHTSTE KALF DER MOEDERKOE.

Dit achtste Kalf, H, der Moederkoe, zijnde een blaauw bont, kalft voor het eerst in 1710, en brengt het volgende Kalf voort, zijnde een kleinkind van de Moederkoe, namelijk:

Kalf uit het achtste Kalf of kind H, zijnde een kleinkind van de Moederkoe, en geteekend $\mathcal{A}$8, zijnde dit tevens het totaal der kleinkinderen, gesproten uit het eigen kind H.	Anno 1710 het kleinkind $\mathcal{A}$8 Totaal 1

Dit kleinkind kan niet als kalvende gerekend worden, als zijnde in A°. 1710 Kalf of Schotkalf. Het achtste eigen kind der Moederkoe heeft derhalven in A° 1710 niet meer voortgebragt dan een kleinkind, en dus weder 1 minder als het eigen kind G, welker getal was 2.

I.

Het eigen kind der Moederkoe. I { Het negende Kalf, I, der Moederkoe, zijnde mengelbont van hoog en grijs zwart, komt van de Moederkoe voort in A°. 1709, en brengt, binnen den kring van onze berekening, geen Kalven voort, als zijnde in A°. 1710 Pinkvaars.

K.

Het eigen kind der Moederkoe. K { Het tiende Kalf, K, der Moederkoe, zijnde rood mengelbont, komt van de Moederkoe voort in A°. 1710, en brengt, insgelijks binnen den kring van onze berekening, geen Kalven voort, als zijnde in Ao. 1710 Kalf of Schotkalf.

Dus

Dus heeft den Boer uit de Moederkoe in Anno 1710 de volgende geslacht-opklimming:

Eigen kinderen	10
Kleinkinderen	36
Klein-kleinkinderen . . .	56
Over-klein-kleinkinderen .	35
Bed-over-klein kleinkinderen	6
is dus	143 Beesten.

Waarvan de Moederkoe is Moeder, Grootmoeder, Over-grootmoeder, Over-over-grootmoeder en Bed-over-over-grootmoeder. — Dit nu overgebragt op de ouderdom der Koeijen, dan heeft den Boer uit de Moederkoe de volgende Koeijen, die in 1710 den volgenden ouderdom hebben:

— 1 Negenjarige Koe, of die in zijn tiende jaar is, als zijnde geboren A°. 1701.
1 Achtjarige Koe, of die in zijn negende jaar is, als zijnde geboren A°. 1702.
2 Zevenjarige Koeijen; of die in hun achtste jaar zijn, als zijnde geboren A°. 1703.
3 Zesjarige Koeijen, of die in hun zevende jaar zijn, als zijnde geboren A°. 1704.
5 Vijfjarige Koeijen, of die in hun zesde jaar zijn, als zijnde geboren A°. 1705.
8 Vierjarige Koeijen, of die in hun vijfde jaar zijn, als zijnde geboren A°. 1706.
13 Driejarige Koeijen, of die in hun vierde jaar zijn, als zijnde geboren A°. 1707.
21 Tweejarige Koeijen, of die in hun derde jaar zijn, als zijnde geboren A°. 1708.
34 Eenjarige Vaarzen, of die in hun tweede jaar zijn, als zijnde geboren A°. 1709.
55 Kalven, die in hun eerste jaar zijn, als zijnde geboren A°. 1710.

Tot. 143 Beesten.

Waarvan zijn, in A°. 1710:

Melkgevende Beesten, aan den uring .	54
Vaarzen, of jonge Beesten, die kalven kunnen	34
Kalven	55
	143
Hierbij geteld de Moederkoe . . .	1

is van een Boer in tien jaren voortgefokt 144 Beesten.

Om

Om nu dit alles, 't welk tot hier toe afzonderlijk in Tafelen is gebragt, tot eene algemeene Tafel te brengen, uit welke men met een opflag van het oog de toepasfing op de geteekende Geflachtplaat kan zien, is het alhier de plaats, die gefchikt is, om op een even groot plan den uitleg van de Plaat en tevens de overbrenging op de reeds uitgewerkte Plans en Tafelen van geflacht tot geflacht te kunnen nagaan.

HET RUNDVEE. I. Afd. II. Hoofdft.

Na dat wij dan door alle de kruisfingen der familie-geledingen getreden zijn, en van kind tot kindskind, klein-kleinkind, overklein-kleinkind en bed-over-klein-kleinkind alles onderfcheidenlijk hebben voorgefteld, hebben wij deze generale Tafel opgefteld, waarin het gansch beloop, dat hier boven afzonderlijk is betoogd, tot één Plan gebragt wordt, om, in vergelijking, met de de Geflachtplaat gebruikt te worden, en welke Tafel is verdeeld in een plan:

Generale Tafel.

1. Hoeveel Kalven, het zij kinderen of kindskinderen, een Boer uit de Koe en uit elk zijner eigen kinderen heeft.

Plan tot Recapitulatie op een generale Tafel.

2. Hoeveel Koeijen of Kalven de Boer van jaar tot jaar bezit.

3. Het geheele totaal der Beesten, welke in de tien jaren zijn voortgebragt, alsmede in het bijzonder het getal der eigen kinderen, kleinkinderen, klein-

HET RUNDVEE. I. Afd. II. Hoofdſt.

kleinkinderen, over - klein - kleinkinderen en bed - over - klein - kleinkinderen van de Moederkoe, op het einde der tien jaren.

Eindelijk zullen wij nu nog de berekening laten volgen, hoevele Melkgevende Koeijen of Mestkalven, Stieren of Osſen men kan voortſokken, vooronderſteld dat eene Koe het eene jaar een Kuis- en het andere jaar een Stierkalf voortbrengt; want dit behoort ons ook hier niet te ontſnappen, om dat wij de mogelijkheid van het een tegens het ander ſtellende, rekenen, dat, zoo een Boer gedurende het tijdperk van A°. 1701 tot in 1710, zonder de Moederkoe er bij te rekenen, heeft voortgefokt 143 Beesten, en elk dezer Beesten is het eene jaar een Kuiskalf, en het ander jaar een Stierkalf, dan heeft hij in die tien jaren:

	72	Kuiskalven, en
	71	Stierkalven.
Totaal	143	Beesten.

Maar nu houdt den Boer volgens gewoonte de Kuiskalven aan, en heeft dus in tien jaren 72 Beesten, die of melk geven of kalven kunnen, te weten: 72 Kuizen, en 71 Stierkalven, die, of Kalf of Mestkalf, of Stier of Os zijn.

On-

Tafel I.

GENERALE RECAPITULATIE TAFEL van de eigen kinderen, klein kinderen, klein-klein kinderen, over-klein-klein kinderen, en bed-over-klein-klein kinderen eener Moederkoe in tien Jaren.

Generale TAFEL van het getal uit elk eigen kind.

	De Moederkoe brengt voort:		
Van Ao. 1701 tot 1710	10 Eigen kinderen.		dus 10 Beesten.
	Uit het eigen kind A. telen voort:		
Van Ao. 1703 tot 1710	Klein-kinderen.	8	
Van Ao. 1705 tot 1710	Klein-klein-kinderen.	21	
Van Ao. 1707 tot 1710	Over-klein-klein-kinderen.	20	
In Ao. 1709 en 1710	Bed-over-klein-klein-kinderen.	5	
	dus komen uit A. voort		54 Beesten.
	Uit het eigen kind B. telen voort:		
Van Ao. 1704 tot 1710	Klein-kinderen.	7	
Van Ao. 1706 tot 1710	Klein-klein kinderen.	15	
Van Ao. 1708 tot 1710	Over-klein klein-kinderen.	10	
In Ao. 1710	Bed-over-klein-klein kind.	1	
	dus komen uit B. voort		33 Beesten.
	Uit het eigen kind C. telen voort:		
Van Ao. 1705 tot 1710	Klein-kinderen.	6	
Van Ao. 1707 tot 1710	Klein-klein-kinderen.	10	
In Ao. 1709 tot 1710	Over-klein-klein-kinderen.	4	
	dus komen uit C. voort		20 Beesten.
	Uit het eigen kind D. telen voort:		
Van Ao. 1706 tot 1710	Klein-kinderen.	5	
Van Ao. 1708 tot 1710	Klein-klein-kinderen.	6	
In Ao. 1710	Over-klein klein-kind.	1	
	dus komen uit D. voort		12 Beesten.
	Uit het eigen kind E. telen voort:		
Van Ao. 1707 tot 1710	Klein kinderen	4	
In Ao. 1709 en 1710	Klein-klein-kinderen.	3	
	dus komen uit E. voort		7 Beesten.
	Uit het eigen kind F. telen voort:		
Van Ao. 1708 tot 1710	Klein-kinderen.	3	
In Ao. 1710	Klein-klein-kind.	1	
	dus komen uit F. voort		4 Beesten.
	Het eigen kind G. brengt voort:		
In Ao. 1709 en 1710	Klein kinderen.	2	
	dus komen uit G. voort		2 Beesten.
	Het eigen kind H. brengt voort:		
In Ao. 1710	Klein kind.	1	
	dus komt uit H. voort		1 Beest.

De eigen kinderen I. en K. zijn nog het Pink en Kalf. Totaal 143 Beesten.

TAFEL van de tijd der Geboorte.

Zijn geboren in:			
1701	Het eerste kind der Moederkoe A. zijnde roodbont, is		1 Beest.
1702	Het tweede kind der Moederkoe B. zijnde Zwartbont, is		1 Beest.
1703	Het derde kind der Moederkoe C. zijnde een zwarte Witkop.	1	
	Een klein kind	1	
		Is	2 Beesten.
1704	Het vierde kind der Moederkoe D. zijnde een Wit laken.	1	
	En twee klein-kinderen	2	
		Is	3 Beesten.
1705	Het vijfde kind der Moederkoe E. zijnde een Tijgerbont.	1	
	En drie klein-kinderen	3	
	En een klein-klein-kind	1	
		Is	5 Beesten
1706	Het zesde kind der Moederkoe F. zijnde een Muisvaal of bels.	1	
	En vier klein-kinderen	4	
	En drie klein-klein-kinderen	3	
		Is	8 Beesten
1707	Het zevende kind der Moederkoe G. zijnde een zwart laken met witte kop en pooten.	1	
	En vijf klein-kinderen	5	
	En zes klein-klein-kinderen	6	
	En een over-klein-klein-kind	1	
		Is	13 Beesten
1708	Het agtste kind der Moederkoe H. zijnde een Blaauwbont	1	
	En zes klein-kinderen	6	
	En tien klein-klein-kinderen	10	
	En vier over-klein-klein-kinderen	4	
		Is	21 Beesten.
1709	Het negende kind der Moederkoe I. zijnde een Mengelbont van hoog tot zwart grijs.	1	
	En zeven klein-kinderen	7	
	En vijftien klein-klein kinderen	15	
	En tien over-klein-klein-kinderen.	10	
	En een bed-over-klein-klein-kind	1	
		Is	34 Beesten
1710	Het tiende kind der Moederkoe K. zijnde een Rood mengelbont	1	
	En agt klein kinderen	8	
	En een en twintig klein-klein-kinderen	21	
	En twintig over klein-klein kinderen	20	
	En vijf bed-over-klein-klein-kinderen	5	
		Is	55 Beesten
		Totaal	143 Beesten.

Dus heeft de Boer in tien Jaren tijd agter den anderen 143 Beesten, welken allen na den staat der ouderdom berekent, zoo zal den Boer in Ao. 1710 hebben, volgens de onderstaande Tafel:

Eigen kinderen van de Moederkoe	10
Klein-kinderen	36
Klein-kl.-kinderen	56
Over-kl.-kl.-kinderen	35
Bed-over-kl.-kl.-kinderen	6
Totaal	143

H

RUI

I.

He

HET RUNDVEE. I. Afd. II. Hoofdst.

Onder alle deze Beesten heeft hij in A°. 1710 van de Kuiskalven:

Melkgevende Beesten aan den uring	27	
Jonge Beesten, die kalven kunnen	17	
Kalven	28	
Totaal —		72

En van de Stierkalven, vooronderfteld, dat dezelve tot Osfen gelubt zijnde, vetgeweid en overgehouden worden:

Osfen	44	
Nugtere Kalven . . .	27	
Totaal —		71
is wederom		143
Hierbij gerekend de Moederkoe		1

is te zamen het geheele te voren opgegeven totaal van 144 Beesten.

Als men nu met bedaarde opmerking deze verbazende opklimming nagaat; en men wilde dezelve nog verder uitbreiden, dan zoude men eerst verftomd ftaan over de fterke verme-

HET RUNDVEE. I. Afd. II. Hoofdst.

nigvuldiging der Koeijen, welke in eens Menschen leeftijd, of in die van een Landman, (welke men op 70 of 80 jaren rekenen kan,) plaats kan hebben; ja men zoude zich zoo niet verwonderen, hoe het mogelijk zij, dat na de verschrikkelijkste woede der Veepest, de ontzaggelijke consumptie van Slagtvee voor den oorlog en scheepvaart, behalven nog tot het dagelijksch onderhoud voor het Menschelijk geslacht, dat, zeg ik, in korte jaren, de overvloed van Rundvee, hoe ook verminderd, wederom zoo spoedig zoo groot wordt. De Heer G. BRENDER à BRANDIS, wiens kunde bekend is, met wien ik over deze berekeningen geraadpleegd heb, en welke de mijne heeft goedgekeurd, heeft mij uit vermaak eene Tafel van 25 jaren medegedeeld, welke op dezelfde manier als onze Tafel, van tien jaren, berekend is. Deze Tafel is gesteld in drie kolommen, waar van de eerste de jaargetallen van 1 tot 25 aanduidt: de tweede die der voorttelende Koeijen, die in elk jaar aanwezig, en de derde die der Kalven, welke in elk jaar geboren zijn; voorts is daar bij berekend de Moederkoe van alle de in 25 jaren uit haar voortgeteelde Runderen. Wij laten deze Tafel hier dus volgen:

TA-

TAFEL VAN DE VOORTTELING EENER KOE IN 25 JAREN.

Progresſie Tafel van 25 jaren.

Jaren.	*Koeijen.*	*Kalveren.*
1		1
2		1
3	1	2
4	2	3
5	4	5
6	7	8
7	12	13
8	20	21
9	33	34
10	54	55
11	88	89
12	143	144
13	235	233
14	376	377
15	609	610
16	986	987
17	1596	1597
18	2583	2584
19	4180	4181
20	6764	6765
21	10945	10946
22	17710	17711
23	28656	28657
24	46367	46368
25	75024	75025
Hierbij de Moederkoe		1

Komen in 25 Jaren 196418 Beesten.

Men neme nu deze Tafel eens op, in vergelijking van de zwaarſte Sterfte onder het

Vergelijking met de Veepest.

HET RUNDVEE. I. Afd. II. Hoofdst.

het Vee, dan zal men gemakkelijk begrijpen, hoe die ontzaggelijke vernieling onder het Rundvee, in korte jaren wederom hersteld is. Men heeft berekend dat Anno 1744 tot 1745 in *Vriesland* aan de Veepest zijn gestorven:

64596	Koeijen.
20248	Vaarzen of Stieren.
24753	Hokkelingen of Kalven.
Totaal 109597	Beesten.

Maar volgens opgave in de Noorderkwartieren, bedroeg het getal der Beesten in *West-vriesland* aan de Veepest gestorven:

	54344	Beesten.
gezond gebleven	15366	
gebeterd	7923	
is een Totaal van	77633	Beesten, zoo dood als levendig (*).

Maar nu waren:

gezond gebleven	15366	Beesten.
gebeterd	7923	
Totaal	23289	Beesten.

Als

(*) Zie de Lijst, geformeerd door Gecommitteerde Raden in Ao. 1745, geplaatst in de *Nederlandsche Jaarboeken* van het jaar 1745. *bladz.* 698.

HET RUNDVEE. I. Afd. II. Hoofdst.

Als men nu dit getal eens overbrengt, bij vergelijking op onze berekening, hoe veel eene Koe in tien jaren, en volgens den Heer BRENDER à BRANDIS, in 25 jaren kan voortbrengen, dan zal men zonneklaar overtuigd worden, dat de alwijze ſchikking der Voorzienigheid, in dezen altoos de natuurſtaat der wezens in eene onoverſchreedbaar perk van beſtaanbaarheid houdt, wanneer men ook onze ſtelling en manier van opgave, overbrengt op de berekeningen van 's Lands inkomsten, naar het Horengeld, en eene Kalfkoe voor een, twee Vaarzen ook voor eene Koe, en vervolgens vier Hokkelingkalven mede voor eene Koe berekend, dan zoude men in A°. 1745. in *Westvriesland* of het *Noorderkwartier* hebben kunnen tellen 58850 Beesten. Indien men nu dit getal in rang van voortling, op de twee jaar, van kalfkoe, van kind, kleinkind, klein - kleinkind, over - kleinkleinkind en bed - over - klein - kleinkind, van A°. 1745. af, benevens de berekening der tot in A°. 1750. en later voortdurende Sterfte konde weten, dat mogelijk, doch niet te min, voor ons althans, moeijelijk is, doch 't geen ook als nog geſpaard kan worden tot nadere gelegenheid, dan zoude in 25 tot 50 jaren tijd, bij voorb. van 1745 tot 1794. het vierde-of achtſte gedeelte van al dit Vee, (vooronderſteld dat zij van tien tot tien jaren werden aangehouden naar de mogelijkheid van ons Plan,) als nog in gansch *Westvriesland*, en zoo ook in *Holland*, *Vriesland*, *Groningen* en andere Provintien, niet

HET RUNDVEE I. Afd. II. Hoofdst.

kunnen geborgen worden, en de Mensch zelf niet kunnen bestaan. Uit dit staaltje meen ik nu den Lezer een begrip van dit gewigtig gedeelte der voortplanting van het Rundvee, in de meest mogelijkste verstaanbaarheid voor den Landman, te hebben voorgesteld. Bij onze Verhandeling over de Veepest zelve, zal dit onderwerp, ten aanzien der berekening van gebeterd en ongebeterd Vee, uitvoeriger verhandeld worden. Achtervolgens dit zelve groote stelsel, zoude men dit stuk zeer verre kunnen uitbreiden, indien wij geloofwaardige Lijsten konden bekomen, hoe veel melk, boter, kaas, mestkalven enz. op eene Boerderij van 144 Beesten, of de helft daarvan, slechts in tien jaren door de Boer verkreegen werd; want het is niet zeer zeldzaam in *Holland* en *Vriesland* Boeren te vinden, die meer dan zeventig zoo melkgevende Koeijen, als Vaarzen, Hokkelingen, Pinken en Kalven bezitten, indien men, zeg ik nog eens, dit tot een facit of beraming wilde brengen, dan zoude men eerst zien, welk een rijkdom *Holland*, *Vriesland*, *Westvriesland*, *Groningen en Ommelanden*, in één woord, de *Vereenigde Nederlanden*, alleen in Rundvee bezitten! Tot een staaltje ten bewijze dient hier bij, hoe ook nog in deze Eeuw, in 1801, na het leveren van zoo veel Slagtvee bij de voortzetting des oorlogs, welke vooral in *Noord-Holland* gewoed had, in dat Gewest nog in de voornaamste Steden

den is ter Markt gebragt en ter Wage gewogen de volgende ponden Kaas:

HET RUNDVEE. I. Afd. II. Hoofdst.

Alkmaar	6,660,631 ℔
Hoorn	4,231,688
Purmerende . . .	3,359,548
Medenblik . . .	1,368,235
Edam	1,060,445
Enkhuizen	1,213,900
Totaal	17,894,447 ℔

Dit ſtaaltje, waar van men de oorſpronkelijke opgave van maand tot maand in het gemelde jaar 1801 vindt in het zoo belangrijk *Magazijn van Vaderlandſchen Landbouw* van den Heer JAN KOPS, I. D. I. St. bl. 110, bevestigt dus ontegenzeggelijk, dat als nog aan deze Landen den voorrang boven alle uitheemſchen toekomt, te meer, daar men er de ponden Boter, als ook de Melk, nog daarenboven bij berekenen kan; en dat nog maar in een gedeelte eener Provintie, hoe veel aanmerkelijker zoude men dit dan in dit geheele Gewest bevinden! Hieruit behoorde men te erkennen, hoe veel achting men aan een braaf Landheer, Havezater en Boerman verſchuldigd is. GUICIARDIJN, een *Italiaan*, beroemd door zijne naauwkeurige beſchrijving der *Nederlanden*, verhaalde als iets merkwaardig, dat in het Diſtrikt van *Asſendelft*, eene vermaarde Heerlijkheid in *Noord-Holland*, gevonden wierden 4000 Koeijen, die, winter en zomer door een gerekend, daags 8000 ſtopen melk

HET RUNDVEE. I. Afd. II. Hoofdst.

gaven. Dit zelve teekend ook ZOETEBOOM aan, in zijne *Zaanlandsche Arkadia*, II. *D. pag.* 82. SCALIGER, HADRIANUS JUNIUS, ULIJSSES ALDROVANDUS en vele andere Schrijvers van gezag, spreken met eerbied hier van, en geven eenparig den voorrang in geheel *Europa*, aan *Holland*; bijzonder aan *Noord-Holland* en *Vriesland*, ja de waardij van dezen rijkdom, heeft men in voorige Eeuwen, buiten dat, erkend, door op sommige Gedenkpenningen de *Hollandsche Koe* te stempelen, als een voorbeeld van eene onuitputtelijke bron van welvaart. Men heeft deze zelfde *Hollandsche* Koe, zelfs ten tijde der wreede *Spaansche* Inquisitie, ten zinnebeeld genomen. Men verbeeldde dezelve alzoo, dat PHILIPS, Koning van *Spanje*, er op reed. ELIZABETH, Koningin van *Engeland*, gaf haar gras en dukaten te eten. De Koning van *Vrankrijk* trok haar bij de staart en gaarde de ducaten op, welke zij van achteren loosde. De Kardinaal de GRANVELLE melkte haar, en Prins WILLEM *de eersten* greep haar bij de horenen en ontrukte het Dier aan alle de bloedzuigers.

Meerder bijzonderheden zijn mij en velen onzer kundige Landzaten bekend; dan, wij slaan alle deze zinnebeeldige kundigheden liever over, om, zoo als men zegt, geene oude Koeijen uit de sloot te halen. Wij gaan dan dadelijk over tot de nadere beschrijving van het ras en soort der Koeijen.

Ten slotte evenwel willen wij onze Landgenooten mededeelen eene uitvoerige Tafel en

Be-

Uitrekening van de Generale Voorteeling van eene Koe in den tijd van tien Jaren, door G. BRENDER à BRANDIS.

De Koe geeft zijn
I. beest den 1. Jan. 1745, zijnde een Kuls, deze geeft
- den 1. Jan. 1747, 1 Kuls, deze geeft
  - den 1. Jan 1749, 1 Kuls, deze geeft
    - den 1. Jan. 1751, 1 Kuls, deze geeft
      - den 1. Jan. 1753, 1 Kuls, deze geeft | den 31. Dec. 1754. 1 Kuls. M.
      - den 1. Jan. 1754, 1 Stier.
      - den 31. Dec. 1754, 1 Kuls.
      - 3 beesten. L.
    - den 1. Jan. 1752, 1 Stier.
    - den 1. Jan. 1753, 1 Kuls, deze geeft | den 31. Dec. 1754, 1 Kuls. K.
    - den 1. Jan. 1754, 1 Stier.
    - den 31. Dec. 1754, 1 Kuls.
    - 5 beesten. I.
  - den 1. Jan. 1750, 1 Stier.
  - den 1. Jan. 1751, 1 Kuls, deze geeft
    - den 1. Jan. 1753, 1 Kuls, deze geeft | den 31. Dec. 1754, 1 Kuls. H.
    - den 1. Jan. 1754, 1 Stier.
    - den 31. Dec. 1754, 1 Kuls.
  - den 1. Jan. 1752, 1 Stier.
  - den 1. Jan. 1753, 1 Kuls, deze geeft | den 31. Dec. 1754, 1 Kuls. 4 beesten. G.
  - den 1. Jan. 1754, 1 Stier.
  - den 31. Dec. 1754, 1 Kuls.
  - 7 beesten F.
- den 1. Jan. 1748, 1 Stier.
- den 1. Jan. 1749, 1 Kuls, deze geeft
  - den 1. Jan. 1751, 1 Kuls, deze geeft
    - den 1. Jan. 1753, 1 Kuls, deze geeft | den 31. Dec. 1754, 1 Kuls. E.
    - den 1. Jan. 1754, 1 Stier.
    - den 31. Dec. 1754, 1 Kuls.
  - den 1. Jan. 1752, 1 Stier.
  - den 1. Jan. 1753, 1 Kuls, deze geeft | den 31. Dec. 1754. 1 Kuls.
  - den 1. Jan. 1754. 1 Stier.
  - den 31. Dec. 1754. 1 Kuls.
- den 1. Jan. 1750, 1 Stier.
- den 1. Jan. 1751, 1 Kuls, deze geeft
  - den 1. Jan. 1753, 1 Kuls, deze geeft | den 31. Dec. 1754. 1 Kuls. 5 beesten. D.
  - den 1. Jan. 1754, 1 Stier.
  - den 31. Dec. 1754, 1 Kuls.
- den 1. Jan. 1752, 1 Stier.
- den 1. Jan. 1753, 1 Kuls, deze geeft | den 31. Dec. 1754. 1 Kuls. 9 beesten. C.
- den 1. Jan. 1754. 1 Stier.
- den 31. Dec. 1754. 1 Kuls.
- 9 beesten. B.

De Koe geeft zijn
II. beest den 1. Jan. 1746, zijnde 1 Stier

De Koe geeft zijn
III. beest den 1. Jan. 1747, zijnde 1 Kuls, deze geeft
- den 1. Jan. 1749, 1 Kuls, deze geeft
  - den 1. Jan. 1751, 1 Kuls, deze geeft
    - den 1. Jan. 1753, 1 Kuls, deze geeft | den 31. Dec. 1754. 1 Kuls. T.
    - den 1. Jan. 1754. 1 Stier.
    - den 31. Dec. 1754. 1 Kuls.
    - 3 beesten. S.
  - den 1. Jan. 1752, 1 Stier
  - den 1. Jan. 1753. 1 Kuls, deze geeft | den 31. Dec. 1754, 1 Kuls R.
  - den 1. Jan. 1754. 1 Stier.
  - den 31. Dec. 1754. 1 Kuls.
  - 5 beesten. Q.
- den 1. Jan. 1750, 1 Stier.
- den 1. Jan. 1751, 1 Kuls, deze geeft
  - den 1. Jan. 1753. 1 Kuls, deze geeft | den 31. Dec. 1754. 1 Kuls. P.
  - den 1. Jan. 1754, 1 Stier.
  - den 31. Dec. 1754, 1 Kuls.
- den 1. Jan. 1752, 1 Stier.
- den 1. Jan. 1753. 1 Kuls, deze geeft | den 31. Dec. 1754. 1 Kuls. 4 beesten. O.
- den 1. Jan. 1754. 1 Stier.
- den 31. Dec. 1754. 1 Kuls.
- 7 beesten N.

De Koe geeft zijn
IV. beest den 1. Jan. 1748, zijnde 1 Stier

De Koe geeft zijn
V. beest den 1. Jan. 1749, zijnde 1 Kuls, deze geeft
- den 1. Jan. 1751. 1 Kuls, deze geeft
  - den 1. Jan. 1753. 1 Kuls, deze geeft | den 31. Dec. 1754. 1 Kuls. Y.
  - den 1. Jan. 1754. 1 Stier.
  - den 31. Dec. 1754. 1 Kuls.
  - 3 beesten. X.
- den 1. Jan. 1752, 1 Stier.
- den 1. Jan. 1753. 1 Kuls, deze geeft | den 31. Dec. 1754, 1 Kuls. W.
- den 1. Jan. 1754. 1 Stier.
- den 31. Dec. 1754. 1 Kuls.
- 5 beesten. V.

De Koe geeft zijn
VI. beest den 1ste Jan. 1750, zijnde 1 Stier

De Koe geeft zijn
VII. beest den 1. Jan. 1751, zijnde 1 Kuls, deze geeft
- den 1. Jan. 1753. 1 Kuls, deze geeft | den 31. Dec. 1754. 1 Kuls. AA.
- den 1. Jan. 1754. 1 Stier.
- den 31. Dec. 1754. 1 Kuls.
- 3 beesten. Z.

De Koe geeft zijn
VIII. beest den 1. Jan. 1752, zijnde 1 Stier

De Koe geeft zijn
IX. beest den 1ste Jan. 1753, zijnde 1 Kuls, deze geeft | den 31. Dec. 1754. 1 Kuls. BB.

De Koe geeft zijn
X. beest den 1. Jan 1754, zijnde 1 Stier

De Koe geeft zijn
XI. beest den 31. Dec. 1754, zijnde 1 Kuls

XI. beesten komen van 1 Koe in de 10 Jaren. A.

Rekening wat soort van beesten in hun ouderdom, als mede hoe veel de Boer jaarlijks uit de voorteeling zijner Koe heeft.	Kuls-Kalveren.	Stier Kalveren.	Een jarige Hokkelingen.	Een jarige Stieren ofte tot Osfen.	2 jarige Melk-Vaarsen.	2 jarige Osfen.	3 jarige Koejen.	3 jarige Osfen.	4 jarige Koejen.	4 jarige Osfen.	5 jarige Koejen.	5 jarige Osfen.	6 jarige Koejen.	6 jarige Osfen.	7 jarige Koejen.	7 jarige Osfen.	8 jarige Koejen.	8 jarige Osfen.	9 jarige Koejen.	9 jarige Osfen.	10 jarige Koejen.
den 1. Jan. 1745 heeft hij 1 beest zijnde	1																				
den 1. Jan. 1746 heeft hij 2 beesten zijnde	. . .	1	1																		
den 1. Jan. 1747 heeft hij 4 beesten zijnde	2	. . .	. . .	1	1																
den 1. Jan. 1748 heeft hij 6 beesten zijnde	. . .	2	2	. . .	. . .	1	1														
den 1. Jan. 1749 heeft hij 10 beesten zijnde	4	. .	. . .	2	2	. . .	. . .	1	1												
den 1. Jan. 1750 heeft hij 14 beesten zijnde	. . .	4	4	. . .	. . .	2	2	. . .	. . .	1	1										
den 1. Jan. 1751 heeft hij 22 beesten zijnde	8	. . .	. . .	4	4	. . .	. . .	2	2	. . .	. . .	1	1								
den 1. Jan. 1750 heeft hij 30 beesten zijnde	. . .	8	8	. . .	. . .	4	4	. . .	. . .	2	2	. . .	. . .	1	1						
den 1. Jan. 1753 heeft hij 46 beesten zijnde	16	. . .	. . .	8	8	. . .	. . .	4	4	. . .	. . .	2	2	. . .	. . .	1	1				
den 1. Jan. 1754 heeft hij 62 beesten zijnde	. . .	16	16	. . .	. . .	8	8	. . .	. . .	4	4	. . .	. . .	2	2	. . .	. . .	1	1		
den 31. Dec. 1754 heeft hij 94 beesten zijnde	32	. . .	. . .	16	16	. . .	. . .	8	8	. . .	. . .	4	4	. . .	. . .	2	2	. . .	. . .	1	1

63 | 31
te zamen
94
Beesten.

Men noemt de bovenstaande 10 der Beesten hier spreekwijze, als hier onder volgt:
1 Pink. 1 Jonge Vaars. 1 Jonge Schot. 1 Oude Vaars.
1 Oude Schot, ook 1 dubbele Guld.

'T Montant van de generale Voorteeling van eene Koe in den tijd van 10 Jaren.

De Koe geeft van den 1. Januarij 1745. tot den laatsten December 1754 inclusis. Ziet A. { 6 Kulsen, 5 Stieren. — 11 beesten.

De I. Koe van 't Jaar 1745 brengt voort.
Ziet B. 9 Beesten
C. 9 beesten
D. 5 beesten
E. 1 beest
F. 7 beesten
G. 4 beesten
H. 1 beest
I. 5 beesten
K. 1 beest
L. 3 beesten
M. 1 beest
46 beesten.
Onder welke aangehaalde zijn 31 Kulsen, 15 Stieren. — 46 beesten

De III. Kuls van 't Jaar 1747 brengt voort
Ziet N. 7 beesten
O 4 beesten
P. 1 beest
Q. 5 beesten
R. 1 beest
S. 3 beesten
T. 1 beest
22 beesten.
Onder welke aangehaalde zijn 15 Kulsen, 7 Stieren. — 22 beesten

De V. Kuls van 't Jaar 1749 brengt voort.
Ziet V. 5 beesten
W. 1 beest
X 3 beesten
Y. 1 beest
10 beesten.
Onder welke aangehaalde zijn 7 Kulsen. 3 Stieren. — 10 beesten

De VII. Kuls van 't Jaar 1751 brengt voort.
Ziet Z. 3 beesten
AA. 1 beest
4 beesten.
Onder welke aangehaalde zijn 3 Kulsen. 1 Stier — 4 beesten

De IX. Kuls van 't Jaar 1753 brengt voort.
Ziet BB. 1 kuls. — 1 beest.

te zamen 94 beesten

Berekening van den tijd van 10 à 11 jaren, die op eene andere wijze dan de onze is ingerigt, en zeer zeker hier bij voegt; want daar wij bij vooronderſtelling, dat en Kalfkoe en Stier, of zoo men kan ſtellen, beide ſuccesſivelijk Kuiskalven kunnen voortbrengen en voorttelen, het zij dan uit een of meerder Koeijen, of ook wel dat de Stier zijne eigen kinders beſpringt, en dus in onze Tafel ſpeculatief is geſteld, dat het alle Kuiskalven waren; dan, daar de evenredigheid in de geboorte der Sexe gewoonlijk anders berekend wordt, zoo heeft mijn zeer kundigen en volijverigen vriend BRENDER à BRANDIS, mij, behalven de vorige op bladz. 141 geſtelde, nog eene zeer uitvoerige Tafel medegedeeld, waarin hij berekend, dat de Moederkoe in het eene jaar eene Kuis en in het andere jaar een Stier voortbrengende, (dat zeker nader bij der Boeren berekening op Melkgevende of niet Melkgevende Beesten uitkomt,) en dienvolgens de Stierkalven op het totaal uitvallende, is het getal van Kuisjes, welke volgens deze berekening van BRENDER à BRANDIS in 10 jaren, en wel van 1 Januarij A°. 1745 tot den laatſten December A°. 1754, geboren worden, ook minder; maar men lette tevens daarop, dat de Heer BRENDER met primo Januarij begint, en ook ſtelt, dat 1 Januarij 1754 een Kalf geboren zijnde, de Moederkoe in dat zelfde jaar ultimo December wederom een Kalf voortbrengt; dan verloopt de berekening van BRENDER op 11 Beesten, Kalven van de Moederkoe, doordien hij nog een elfde Kalf in het ein-

HET RUNDVEE. I. Afd. II. Hoofdſt.

Tafel van BRENDER à BRANDIS.

HET RUNDVEE. I. Afd. II. Hoofdst.

einde van het tiende jaar stelt: daarenboven is deze Tafel bepaalder naar de Algebraïsche stijl voor kundigen ingerigt: dit verschil, en zeker meerder anderen, zal een kundig rekenaar wel kunnen nagaan, doch het is moeijelijker voor een min kundigen. Ik wil er geene verschikking in maken, en deel dezelve om hare nuttige bespiegeling voor meer ervarenen, hiernevens oorspronkelijk mede, niet twijfelende of het zal den weetgierigen niet onaangenaam zijn, behalven dat hier ook op gevonden wordt zoo wel eene bespiegelende berekening van de soorten van Beesten elk in zijn ouderdom, als hoeveel voortteling den Boer jaarlijks uit zijne Koe heeft, of kan hebben, in soorten van Vee, namelijk Kuiskalven, Stierkalven, eenjarige Hokkelingen, eenjarige Stieren tot Osfen, jarige Melkvaarzen, jarige Osfen, jarige Koeijen enz.; welke Tafel met een opslag van het oog, voor een kundigen, verstaanbaar genoeg is. Voor het overige, schoon deze Tafel in het montant merkelijk verschilt van de onze, is dezelve, gemerkt de Heer BRENDER de kruisfing van Stier en Kuiskalf anders voordraagt, evenwel op de onze over te brengen, waar door dan de Stieren veelal uitvallen, en, gelijk gezegd is, een elfde Kalf in het tiende jaar eene verandering veroorzaakt. Wij geven dus deze Tafel zoo als die origineel is, en willen die niet veranderen om hare ingewikkeldheid; vertrouwende als nog, dat de onze, met de daar bij gevoegde Geslachtplaat, schoon een-

Kruisfing van Stier en Kalf om 't jaar.

vou-

TAFEL der berekening van het getal Rundvee in de gehele Republiek der Vereenigde Nederlanden, opgefteld door den Wel Ed. Hooggel. Heere J. H. VAN DER PALM, *als Lid van den Raad van Binnenlandfche Zaken der Bataaffche Republiek.*

STAAT van het Fonds, opgericht, ingevolge Articul 11 der Publicatie van het Uitvoerend Bewind, van den 26 December 1799, tot voorkoming en afwending der Runderpest.

STAD EN LANDE

Plaatfen of Diftrićten.	Runderen boven de 2 Jaren.	Runderen beneden de 2 Jaren.	Totaal.	Boeten.			Provenue der Belasting.		
Groningen en Gerechten	12934	6298	19232	f 0	0	0	f 1608	6	0
Quartier Hunfingo	12977	7118	20095	0	0	0	1655	2	0
Fivelingo	11427	6645	18072	0	0	0	1474	9	0
Wester Quartier	9651	4962	14613	0	0	0	1212	4	0
Wedde en Westerwoldingerland	3350	2013	5363	0	0	0	435	13	0
Totaal	50339	27036	77375	f 0	0	0	f 6385	14	0

FRIESLAND.

Grietenyen	97535	45004	142539	f 216	0	0	f 12003	14	0
Steden	4689	1573	9262	0	0	0	547	11	0
Eiland Schiermonnikoog	125	42	167	0	0	2	14	14	0
Totaal	102349	46619	148968	f 216	0	0	f 12565	19	0

DRENTHE.

	30129	10677	40806	f 0	0	0	f 3545	18	0

NB. Onder dit uitgetrokken Montant behooren ook betaalde Boeten.

OVERYSSEL.

Zalland	21840	10507	32347	f 0	0	0	f 2709	7	0
Vollenhoven	14205	6089	20314	0	0	0	1726	19	0
Twenthe	14737	5131	19868	0	0	0	1730	5	0
Totaal	50802	21727	72529	f 0	0	0	f 6166	11	0

GELDERLAND.

Plaatfen of Diftrićten.	Runderen boven de 2 Jaren.	Runderen beneden de 2 Jaren.	Totaal.	Boeten.			Provenue der Belasting.		
QUARTIER VAN NYMEGEN.									
Totaal	23059	12262	35321	f 0	0	0	f 2919	0	0
QUARTIER VAN VELUWE.									
	26026	11873	37899	f 0	0	0	f 3196	5	0
QUARTIER VAN ZUTPHEN.									
	27429	10808	38237	f 0	0	0	f 3283	6	4

NB. Ten aanzien van zommige Gemeenten, bij calculatie opgegeven, en nader te verifiëeren door eenige nog in te wachten elucidatiën van de Finantiële Commisfie over dit Quartier.

RECAPITULATIE.

Quart. van Nymegen	23059	12262	35321	f 0	0	0	f 2919	0	0
——— Veluwe	26026	11873	37899	0	0	0	3196	5	0
——— Zutphen	27429	10808	38237	0	0	0	3283	6	4
Totaal	76514	34943	111457	f 0	0	0	f 9398	11	4

UTRECHT EN DE DISTRICTEN VAN CULEMBORG. BUUREN EN LEERDAM.

	43349	16897	60246	f 19	10	0	f 5179	15	0

HOLLAND.

Noorder-Quartier.

Alkmaar	18184	5331	23515	f 0	0	0	f 2084	19	0
Hoorn	8736	2772	11508	0	0	0	1012	4	0
Enkbuizen	4460	1596	6056	0	0	0	525	16	0
Edam	2333	589	2922	0	0	0	262	15	0
Monnikkendam	4152	521	4673	0	0	0	441	5	0
Medenblik	4968	1640	6608	0	0	0	578	16	0
Purmerend en Purmer	7312	1728	9040	0	0	10	817	12	0
Totaal	50145	14177	64322	f 0	0	10	f 5723	7	0

HOLLAND *Zuider Quartier.*

Plaatfen of Diftricten.	Runderen boven de 2 Jaren.	Runderen beneden de 2 Jaren.	Totaal	Boeten.			Provenue der Belasting.		
Dordrecht	24189	11728	35917	f 49	10	0	f 3005	6	0
Haarlem	10514	2527	13041	0	0	0	1177	15	0
Delft en den Haag	18347	4109	22456	0	0	0	2040	3	0
Leyden	26007	5914	31921	0	0	0	2896	8	0
Amfterdam	16857	3106	19963	20	10	0	1841	0	0
Gouda	12387	3813	16200	0	0	0	1429	7	0
Rotterdam	5063	1627	6690	0	0	0	587	13	0
Gorinchem	10500	6635	17135	0	0	0	1381	15	0
Schiedam	7595	1606	9201	0	0	0	839	16	0
Schoonhoven	7083	2883	9966	0	0	0	852	9	0
Brielle	9374	4842	14216	2	16	0	1179	10	0
Totaal	147916	48790	196706	72	16	0	f 17231	2	0

RECAPITULATIE.

Noorder-Quartier	50145	14177	64322	f 0	10	0	f 5723	7	0
Zuider-Quartier	147916	48790	196706	72	16	0	17231	2	0
Totaal	198061	62967	261028	f 73	6	0	f 22954	9	0

BATAAFSCH BRABAND.

Den Bosch en Vrydommen	894	148	1042	f 0	0	0	f 96	16	0
Quart. van Oosterwyk	10931	4242	15173	0	0	0	1305	8	0
——— Peelland	19279	5833	25112	0	0	0	2219	11	0
——— Kempeland	10509	2468	12977	0	0	0	1164	2	0
——— Maasland	7289	2843	10132	0	0	0	871	1	0
Stad en Lande van Breda, Steenbergen en Dinteloord.	17650	5662	23312	0	0	0	2050	0	0
Stad en Lande van Bergen op Zoom en Willemftad	6117	2254	8371	0	0	0	725	1	0
Stad Grave en Lande van Cuyk.	4573	2199	6762	0	0	0	567	5	0
Totaal	77242	25649	102891	f 0	0	0	f 8999	4	0

NOTA. In February 1800 betaald, ingevolge Art. 8. der Publicatie, voor fchadeloosftelling van agt Runderbeesten, één Melkbeest, één Kalf, en twee Hokkelingen, te Heeswyk geftorven f 388 0 0
Idem in Maart 1801, voor en invoege als boven betaald, voor drie Koebeesten, te Oosterhout geftorven . 256 13 0
f 644 13 0

ZEELAND.

Plaatfen of Diftricten.	Runderen boven de 2 Jaren.	Runderen beneden de 2 Jaren.	Totaal.	Boeten.			Provenue der Belasting.		
De Zuid Watering	1220	382	1552	f 0	0	0	f 138	12	0
Oost Watering	2072	807	2879	0	0	0	247	10	0
Vyf Ambachten	1798	918	2716	0	0	0	225	14	0
West Watering	1254	570	1824	0	0	0	153	18	0
Zuid Beveland	6481	1081	7562	0	0	0	702	3	0
Eiland Tholen	2635	686	3321	0	0	0	297	16	0
Zierikzee en Poort-Ambachte	384	44	428	0	0	0	40	12	0
Schouwen, Duiveland en Sommelsdyk	4183	1127	5310	0	0	0	474	13	0
Noord-Beveland	1320	314	1634	0	0	0	147	14	0
Totaal	21347	5879	27226	f 0	0	0	f 2428	13	0

RECAPITULATIE.

Stad en Lande	50339	27036	77375	f 0	0	0	f 6385	14	0
Friesland	102349	46619	148968	216	0	0	12565	19	0
Drenthe	30129	10677	40806	0	0	0	3545	18	0
Overysfel	50802	21727	72529	0	0	0	6166	11	0
Gelderland	76514	34943	111457	0	0	0	9398	11	4
Utrecht en Diftricten van Culemborg, Buuren en Leerdam	43349	16897	60246	19	10	0	5179	15	0
Holland	198061	62967	261028	73	6	0	22954	9	0
Bataafsch Braband	77242	25649	102891	0	0	0	8999	4	0
Zeeland	21347	5879	27226	0	0	0	2428	13	0
Totaal	650132	252394	902526	f 308	16	0	f 77624	14	4

voudiger, niettemin vatbaarder voor den Landman zal zijn ingerigt.

HET RUNDVEE. I. Afd. II. Hoofdst.

Tafel van de Hoogleeraar v. d. PALM.

Dan, daar ik nu dit hoofddeel der vermenigvuldiging van het Rundvee zou besluiten, en het werk ter persse stond gelegd te worden, komt mij nog ter goeder ure in handen eene berekening over het getal van het Rundvee in de geheele Republiek der Vereenigde Nederlanden, opgesteld door den Hoogleeraar J. H. VAN DER PALM, als Lid van den Raad van Binnenlandsche Zaken der Bataafsche Republiek. Deze Tafel, die het kenmerk draagt van alle naauwkeurigheid, is voor ons onderwerp en voor mij van het grootste belang, en stelt mij in staat om daar van een nuttig gebruik te maken, door dezelve hier nevens mede te deelen, het geen ik zonder dat niet zoude hebben kunnen doen. Schoon ik bevorens wel gewenscht heb hier toe te geraken, was echter den toegang tot de finantiële papieren van den Staat, mitsgaders de tallijsten der Distrieten, voor mij, zonder bijzondere toestemming gesloten, en ik konde noch durfde hier niet in treden. Dan, nu was de Hoogleeraar VAN DER PALM gewettigd tot het inzien en verzamelen der getallen van het Rundvee in alle Districten der Republiek, met oogmerk om daar uit de finantiële calcule te vinden, tot den staat van het Fonds, opgerigt ingevolge Art. 11. der Publicatie van het Uitvoerend Bewind in dato den 26. December 1799. tot voorkoming en afwending der Runderpest. Deze Tafel,

ge-

HET RUNDVEE. I. Afd. II. Hoofdst.

geplaatst in het *Magazijn der Vaderlandsche Landbouw* (*), kan en behoort aldaar met erkentenis voor 's Mans volvaardigen ijver tot welzijn van den Lande gelezen te worden van elk, die den Land- en Veebouw hanteerd, om nut te trekken uit de publiciteit van dit belangrijk onderwerp. Wat de betrekking betreft, die wij er van op onze Tafelen maken, behoeft men geen breeden uitleg, nademaal de bepaling der getallen van het Rundvee, tot in het kleinste District, in elk Gewest of Provintie, zoo duidelijk gesteld is, dat zij allen uitleg onnoodig maakt. Het geen zamengenomen tot onze zaak behoort, is, dat, zoo men zich tot *Holland* alleen wil bepalen, dan zal, volgens de generale Recapitulatie, *Holland*, in getal van Vee, alle andere Provintien verre overtreffen, zijnde het getal van Runderen, boven en onder de twee jaren, 261028. Het hoogste daar na is *Friesland*, als zijnde het getal 148968, dus een aanmerkelijk verschil van 112060, welk verschil vervolgens ten opzigte der andere Gewesten dermate vermeerderd, dat *Holland* het geheel van elk der overige Provintien verre te boven gaat, en tegen de allerlaagste, namelijk *Zeeland*, welks getal is 27226 Beesten, een verschil maakt van 233802. Maar als men nu het getal der generale Recapitulatie van alle Districten te zamen neemt,

(*) Zie *Magazijn der Vaderlandschen Landbouw*, door J. KOPS, I. *Deel* .I *Stuk bladz.* 53.

neemt, dan is het geheele Totaal 902526. Dit nu eens overgebragt op den ſtaat van dit Rundvee, zijnde alle Runderen boven en onder de twee jaren oud, de eerſte gevolgelijk veelal in de kracht der teel- of ſpringtijd, en dus, volgens onze Tafelen, voorttelende Kalf-Vaarzen, en de anderen als aankomende. Als nu, herhaal ik, daar Gods goedheid de Veepest nog genadig afweert, eene Koe, naar onze optelling, zulk eene vermenigvuldiging in tien jaren, en naar de berekening van den Heer BRENDER à BRANDIS, in vijfentwintig jaren kan voortbrengen; hoe ontzaggelijk kan dan de vermenigvuldiging niet zijn van een getal van NEGEN HONDERD EN TWEE DUIZEND VIJF HONDERD EN ZESENTWINTIG, dat eindelijk tot een ſchier onberekenbaar getal zou opklimmen, want als men, volgens de berekening van BRENDER à BRANDIS, ſtelt, dat in vijf- en twintig jaren, 196418 Beesten, van eene Koe, kunnen voortkomen; welk een groot getal zoude dan wel door 261028 in het jaar 1801, in *Holland*, in het leven geweest zijnde Beesten, in een gelijk tijdperk kunnen voortgebragt worden? In hoe verre nu de Producten van het Vee, en de daar uit ſpruitende Inkomsten voor den Staat, en de gewone Belastingen en Boeten ter Finantie kunnen berekend worden, blijft voor hooger gezag. Nog eene aanmerking echter kan ik niet voorbij, ter opheldering en bevestiging van het geen ik wegens de evenredigheid der voortteling

HET RUNDVEE. I. Afd. II. Hoofdst.

ling der Koeijen betoogd heb, namelijk het getal der jonggeborenen tegen dat der ouden en volwasſenen. In de Tafel van den Hoogleeraar VAN DER PALM kan men zien dat het getal der Runderen boven de twee jaren merkelijk verſchilt tegen dat van beneden de twee jaren, dat is, tusſchen teelbare Vaarzen en Pinken en Kalven, als zijnde het eerſte getal in Holland 198061, en het laatſte 62967, zoo dat het eerſte getal het laatſte ruim tweemaal overtreft, en dus geene nagenoegzame evenredigheid tusſchen jonggeborenen en volwasſenen daarſtelt, het geen men natuurlijk na genoeg gelijk zoude vinden, indien men van de Koeijen het juiste getal der geborenen konde weten, dewijl er zeer vele Kalveren nuchter geſlagt, of vetgemest wordende, dood zijn, eer zij op de lijsten van onder de twee jaren geteld waren, of geteld konden worden, zoo als wij dit integendeel naar de Doopcedullen en Doopboeken van den Mensch weten kunnen; dan, daar men toch geene Doop- of Geboorteboeken der Koeijen of andere Dieren heeft, even zoo min als Doodlijsten, blijft het een en ander eene vermoedelijke beraming van nabijkomende zekerheid, die intusſchen althans zeker tot bewijs ſtrekt van welk een aanbelang de kennis der voortteling van het Rundvee in ons Vaderland kan gerekend worden: het geen ook alreeds in vroeger eeuwen bij de Staten des Lands is in acht genomen; want behalven dat zulk

eene

eene finantiële beraming reeds in den tijd der Graaffelijke Regering heeft plaats gehad, zoo is dezelve na de Unie van de vrijgevogten Provintien A°. 1583 bij de Staten berekend, toen men eene belasting gelegd heeft op het Horenvee van vier en een halve ſtuiver per maand, van ieder Beest, drie jaren en daar boven oud; en van twee ſtuivers en vier penningen van ieder Beest, beneden de drie jaren oud; hetwelk naderhand wel verminderd wierd, doch in den jare 1625 weder verhoogd en verdubbeld tot zes en drie ſtuivers; waar uit blijkt, dat in dien tijd ook acht op de jaren en den ouderdom van het Vee geſlagen is. Verdere berekeningen zouden er kunnen gevonden worden; dan, deze dingen, als behoorende tot het hoog gezag van 's Lands Finantien, zijn buiten mijne taak: alleen kan dit al wederom mijnen Landzaten en ook den Uitheemſchen tot een bewijs dienen, van welk een aanbelang het Rundvee voor het Vaderland is, en vooral, welk een onuitputbare rijkdom, welk eene ſchat voor de Finantien van Hollands Goud-treſoor, 't welk zelfs in nood, wanneer de kwijnende Zeevaart en Koophandel verteerde, nog zulk eene toevlugt en waarborg voor ons zoo rijk in Vee gezegend Gewest zoude zijn, dat zij door geene uitheemſchen ooit zoude kunnen verkracht worden, dan alleen door eene ganſche uitroeijing van het Vee en van onze Landzaten zelven, maar ook tevens niet zonder hunne eigene Gewesten te berooven van de voor hun onontbeerlijke Hollandſche Kaas en Boter.

HET RUNDVEE. I. Afd. II. Hoofdſt.

Belasting op het Vee.

HET RUNDVEE. I. Afd. II. Hoofdst.

Dat dan onze dankbaarheid aan den Gever van alles goeds zij toegewijd! Onze zorgen voor den Veebouw, de gave van vernuft onzer Landlieden, hun zoo bijzonder in het Veefokken eigen, niet worden uitgedoofd noch verdrukt! de liefde tot algemeen welzijn niet murmurere tegen de onderſtanden van wettige en noodige belastingen, of andere noodwendigheden, die tot handhaving van onze Eendragt, Vrijheid en Godsdienst behooren, zoo dat de Oudſten en Edelſte Staatsmannen en Overſten des Volks, hun aanzien en gezag, de Helden des Volks hunne heerlijkheid, de Krijgsknechten hunne bezoldigingen, en de Priesters hunne Tienden, met één woord, alle Beſchermers van Landbouw, Veehandel, Zeevaart en Wetenſchappen ook genot van onzen Hollandſchen Veehandel hebben! Dit mijn hartewensch zijnde, beſluit ik dit, en ga over tot het derde Hoofdſtuk: waarin wij de verſcheidenheden van het natuurlijk Ras, mitsgaders de bijzondere Nationale benamingen enz. zullen voordragen.

EER-

EERSTE AFDEELING.

DERDE HOOFDSTUK.

Beschrijvende de Naams-verschillendheden der Koeijen, derzelver ras, kleuren, bont, soort van haren, kloekte en verdere bijzonderheden.

De benaming van eenen Stier, eene Koe, eenen Os, in het algemeen, die van een Rund of Runddier, wordt in verscheidene Talen en Spraken, verschillende uitgedrukt, naar den tongval of de beteekenis, die ieder Natie daar aan geeft; de *Hebreeuwen*, *Israëliten* en *Joden*, als de bij ons bekendste oudste volkeren, en vooral als wereldvermaarde Herders en Veehoeders, gelijk Hoofdstuk I. betoogt is, hadden al vroeg onderscheidene beteekenende Namen der Runderen; zoo noemden zij eenen Stier of Bul, *Schoor*; eenen Os of gelubden Stier, *Alouph*; eene Koe, *Bakar*; een Kalf, *Egel*. De *Chaldeeuwen* niet minder, of mogelijk ouder Volkeren, noemden eenen Bul of Stier, *Thor* of *Tora*; ook elders *Prin* of *Schor*; de Koe *Torata*; het Kalf *Egela* De *Arabieren*, wier tongval onwedersprekelijk van de *Chaldeeuwen* afstamt, noemden den Stier *Tour*; de Koe *Taura*; het Kalf *Egela*, *Parah* of *Par*, jong Kalf. Uit

HET RUNDVEE, I. Afd. III. Hoofdst.

HET RUNDVEE. I. Afd III. Hoofdst.

welke woorden blijkt, dat de benamingen der *Hebreën* en der *Chaldeën*, met de *Arabieren* nagenoeg overeenstemmen. Uit het volgende zal blijken, dat ook onder later Geslachten die zelfde naambetekenisſen zijn overgenomen, alhoewel de tongvallen mogten verschillen: zoo komt althans het Grieksch nagenoeg aan het Latijnsch *graecisme*. In het Latijn, wordt de Stier genoemd *Taurus*; de Os *Bos*; de Koe *Vacca*; het Kalf *Vitulus*. — In de *Fransche*, *Spaansche* en *Italiaansche* of *Portugeesche* Talen, loopen de meeste benamingen op hetzelfde uit: dus noemt men in het *Spaansch* den Stier *Toro* of *Burezio*, den Os *Bury*, de Koe *Vacca*, het Kalf *Ternera*; misschien van *tenera*, *teeder* ontleend. In het *Italiaansch* heet de Stier insgelijks *Toro*, de Os *Bue*, de Koe *Vacca*, het Kalf *Vitellio*. De *Franschen* of *oude Galliërs*, noemen den Stier *Tarreau*, den Os *Boeuf*, de Koe *Vache*, het Kalf *Veau*, 't welk ook bij de *Fransche Zwitsers* schijnt overgenomen te zijn, alzoo zij een geheele ſtreek Lands *Païs de veaux*, dat is, Kalverland, noemen. Alle deze namen komen nagenoeg in den woordenklank met *Taurus*, *Toro*, *Vacca*, *Bos*, *Boe* enz. overeen; doch het schijnt dat die onder de bewoners der *Duitsche* Gewesten eene aanmerkelijke verandering ondergaan hebben, want in het *Illirisch* en *Poolsch* of *Sarmatisch*, heet een Runddier *Wul* of *Wel*. In het *Hoogduitsch* een Stier, *Stier*, *Stour*, *Reitsch*. De Dichters hebben dikwijls na hunne zinnelijkheid, denzelven genaamd *Imaus*, *Cragus*,

gus, *Circus*, *Pariedris*, ook somtijds toepasselijk op den Berg *Taurus*, *Stierberg*, enz. doch alle deze namen veranderen in dat zelfde Dier, wanneer het gelubt is, in Os; den Os *Oxs*, de Koe *Kuh*, *Kuje*; het Kalf *Kalb*. De *Zweeden* en *Engelschen* hebben de namen van *Ko* en *Bul*; de Russen *Kua*: en het geen zeldzaam is, de *Deenen* die van *Noet*; en dat nog zeldzamer is, in het uit alle Talen te zamengesteld verward *Engelsch*, wordt het Rundvee in 't gemeen: *Horne Cate*, en het Kalf *Kukate* genoemd. Ik vinde ook nog melding gemaakt, dat een Kalf bij de *Hebreën Cal* genaamd wierd, het geen men wil dat bij oude *Duitschers* en *Nederduitschers*, op een jong dier, dat in sterke krachten is, wierd toegepast, en veranderd in *Calf*, welk woord *Calf* bij omkeering onder de *Belgen* in *Flac* veranderd, een slap of teeder jong Dier beteekende. IHRE leidt het woord af van het Gallische *galba*, *vet*, *geil* enz.; Hebr. חלב. Hoe het evenwel met alle deze onderscheiden Benamingen gelegen zij; zeker is het boven dien, dat in allerlei soort van Talen, Spraken of Benamingen, de tongval en uitdrukking iets heeft, dat overeenkomstig is met het geluid of den aard van het Dier zelve: dit leidt over het algemeen geene tegenspraak; nademaal de Taalgeleerden het eens zijn, dat in de oudste bekende Spraken de benamingen der zaken overeenkomstig waren met de beteekenis of het gebruik der zaken, zoo dat zij nimmer aan eenig Dier of onderwerp eenen naam gaven, of het was overeenkomstig den aard van het

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

HET RUNDVEE
I Afd.
III
Hoofdst.

zelve; dus gaf en noemde ADAM, die als de eerste Dierenkenner voorkomt, elk Dier met *eenen naam naar zijnen aard.* De *Hebreën*, en in het vervolg de *Chaldeën*, en alle *Oosterſche* Volkeren, gaven aan hunne Kinderen, aan hunne Geſlachten, aan hunne Richters en Vorsten, nimmer eenen naam zonder beteekenis, en dezelve had meest altoos op de omſtandigheid, of geboorte, het bedrijf, of de geſtalte, of den aard, van het onderwerp, eenige betrekking. Onder allen dezen kwamen evenwel, ten aanzien der Dieren, de meesten voort uit den aard of het geluid der Dieren dus komen alle de naamklanken der Koeijen, Osſen of Stieren, in alle Talen daarin overeen, dat zij meestal het geluid van het geloei, gebulk en geblaet der Koeijen en het gebrul der Stieren uitdrukken, naar de gelijkheid van den tongval, die de taal der Volkeren het naast aan die geluiden konde uitdrukken. Wij verklaren niet genoeg ervaren te zijn in de *Oosterſche* Talen, om de geluiden of uitroepingen te verklaren, maar omtrent de *Europeſche* meenen wij te kunnen bewijzen dat de naam van *Koe*, *Kühe*, *Bo*, *Bos*, *Bureiro*, *Boef*, *Boeuf*, allen van het bulkend geluid afkomſtig zijn: als mede *Bo*, *Boe*, *bu*, *bue*; wordende de letter *u* in vele talen den klank van *oë* gegeven: bij voorbeeld, een *Duitſcher* kan nooit de *u* uitſpreken, dan op de klank *oé*. De geleerdſte Profesſor en *Duitſche* Latinist zal zich bij ons aan zijn *oé* doen kennen, even als een doorletterd *Nederlander* aan zijn *u*. Dit is als een *Sibboleth* en *Schib-*

Schibboleth onder deze Natien of Geslachten.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

Niettemin is de klank van *koe* en *boe* dezelfde, en wordt, even gelijk de geluiden van andere dieren, onderkent; bij voor beeld: van het Schaap naar het blaeten, het mekken der geiten, het hinneken en brieschen der Paarden; het knorren der Varkens, het kwaeken der Eenden, het kakelen der Hoenders en het quakkelen der Kwartels (*), en wat sterker is, de spraak der dieren zelfs, als van de Koekkoek, Kivit enz. is onderscheiden, en die van den Roerdomp, (in het Latijn *Buteo*) is, naar het geluid dat hij geeft, gelijk aan het bulken eener Koe; zoo dat, alle andere naams-oorzaken in andere talen daar latende, er geene andere in onze Hollandsche taal nationaal is af te leiden dan die van het *boe*, het geloei en geblaet der Runderen zelve, oorspronkelijk is, gelijk dit brullen, dat is: loeijen, bulken, blaeten van eene Koe in onze oud Duitsche tale hetzelfde is 't welk de Latijnen *Boare*, *Boatus*, *Mugetus* noemden. Zoo ontstaat het *Griekschę* βους van βοω, *loeijen*, *luid roepen*. Met betrekking tot de benaming van *Stier*, of *Ox* in 't Hoogduitsch, of *Os* in 't Nederduitsch, zouden ook wel eenige bespiegelende afleidingen kunnen worden aangevoerd: dan, om dat die te ingewikkeld zouden worden, en te veel

(*) Zie mijn Dichtstukje over de verschillende toonklanken, getijteld: *Het vermogen der Nederd. Dichtkunst*, en geplaatst in de *Taal- en Dichtlievende Oefeningen* van het Genootschap onder de Zinspreuk: *Kunst wordt door Arbeid verkregen*, in het I. Deel, in de *Mengeldichten*, blalz. 33 enz.

HET RUNDVEE I. Afd. III. Hoofdst.

Gisfing van de Godin BORARINA.

veel ophouden, flaan wij dezelven liefst over: een eenige, doch die ik echter voor een beter geef, en ook voor niet meer dan eene voorftellende twijfeling opgeef, durf ik wagen hier bij te voegen, namelijk: daar wij in het eerfte Hoofdftuk reeds hebben aangevoerd, dat de ouden, en ook onze eerfte Landbewoners, bijzondere Haardgoden hadden, die zij als Befchermers van hun Vee of Landbedrijf eerbiedigden, bijzonder de DEA LACTUCINIA, de Melkgodin, en daarenboven nog bekend is geweest zekere DEA VETULINA, welke eene Godin der Kalveren of der jeugdige vrolijkheid was, den Kalveren eigen; of er ook eenige letterverzetting of toegevendheid van de beteekenis, in den naam van DEA BORARINA kan vallen, welk opfchrift onlangs op een ouden fteen tot *Domburg* in het Eiland *Walcheren* gevonden is, of dit niet op den zin zoude uitkomen van *Bo*, *Boare*, dat is het bulken der Koeijen, die ook daar uit dat van *Bo*, *Boe*, *Boves*, voor Osfen of Koeijen, bij de Meeste Volkeren hebben bekomen, en vervolgens op andere Perfonen of Haardgoden zijn overgebragt; althans een Osfenhoeder of Veebezorger droeg bij de Latijnen den naam van *Boarius*; en in dien zin zoude eene Osfenhoedfter, *Boarina* genaamd kunnen worden; maar buiten dat is mij, door eenen Taalkundigen en in de fchriften der oude ervarenen, eene aanmerking medegedeeld, te weten, of ten opzigte van het *verbum* of woord *Borare* en *Borarina* niet eene letterverandering dient opgemerkt te worden, om dat vele woorden

den in het Latijn met een V beginnen, die van Griekfchen oorfprong zijn, en in die taal met een B beginnen, zoo als Βίος, *Vita*. (Zie SCHREVELIUS *Lexicon Graec.*) Dus zou het woord *Borare* kunnen beteekenen *Vorare*, kaauwen, herkaauwen, inflokken, en dan zoude DEA BORARINA eene behoedende Godin der herkaauwing van het Rundvee kunnen beteekenen, hetwelk, onzes inziens, nog waarfchijnelijker wordt, om dat het Grieksch woord Βορα (*Bora*), eigenlijk *Pabulum*, voeder, gras, of *Esca*, voedfel van allerlei kruiden voor het Vee beteekent, volgens VOSSIUS *Etymologicon Ling. Latin.* fol. 567. op *Voro*; doch het geen beflisfend fchijnt, is dat het woord *Bora*, uitdrukelijk wordt toegepast op het kruid *Borago*, dus genaamd, om dat deszelfs bladen naar een fcherp gefagrijnde Osfentong gelijken, en volgens DODONÆUS de opregte *Bluglosſa*, der Latijnen en der ouden was, dit alles zamengenomen, en overgebragt op het oud *Walcheren*, toen *Domburg* en *Zeeland* nog aan het vaste Land gehecht waren, en het geen bewijsbaar genoeg is, ook daar overvloed van vee was, zoo zal ook zeker aldaar, het zij in navolging der Romeinen of andere Volken, den naam van zulk eene Befchermgodin van het herkaauwend vee onder de naam DEA BOARINA, in fteen gehouwen, voor de ftal of fteden geplaatst zijn geweest.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

Dit als eene befpiegeling daarlatende, roer ik wijders met den vinger flechts aan, dat ook de beteekenis van *Thor*, *Schoor*, *Thora*, *Tora*, *Taur*, *Taurus*, *Taurreau* enz. bij alle die Volkeren den zin hebben

Stieren Namen.

 van

HET RUNDVEE I. Afd. III. Hoofdst.

van een woedend, gramſtorig, norsch dier, in welke beteekenis dan naar de oude *Angel-Saxiſche* en *Teuthoniſche* ſpraken, zoo als in vele tongvallen der ouden, voor *Thoro* is genomen *Stooro*, in den zin van *toornig*, *verſtoord*, *gram*, *woedend* enz., zoo als men nu nog zegt van een vergramd en vertoornd man: *hij is verſtoord*, dat is: *hij is toornig*. Hier van komt dan, naar mijne gisſing, dat men voor *tor* of *tier*, *Stier* of *Stoer*, ook *Stuirs* zegt; althans wie ſlechts een weinig op het gebruik en den zin van het woord *Stier* onder onze Landzaten let, weet zeer wel, dat het geen zachtmoedig man beteekend, als men zegt: hij ziet *als een Stier*; hij is een *norſchen Stier*; even gelijk wel voornamelijk in *Holland*, en vooral in *Noord Holland*, de *Stier* den naam van *Bul* hebbende, ontleend van het *bulken*, aan dit dier in de bronstijd eigen, men ook dit woord betrekkelijk maakt op norschheid en ſtuurschheid; zoo zegt men van een Bullebak:

> Met zijn norſchen Stierenkop
> Spart hij 't Bulle - bakhuis op.

Dit zaamgenomen, is de benaming van *Stier*, of *ſtuirs*, *norsch*, *bullebak* enz., genoegzaam om een begrip te vormen van die beteekenis bij onze Vaderlanders. Want nu de afleiding van Os, in den zin van een gelubden Stier betreft, is mij volſtrekt duiſter. De *Duitſchers* zeggen *Ox*, de *Deenen Bol-oxe*, en vrij gemeen wordt ſomwijlen alle Runder ſlagtvee op ſommige plaatſen van ons Vaderland, en over 't algemeen in *Amſterdam*, *Oſſen* genoemd.

De overige ſpraken vallen op *Bos*, *Bo-*

vis,

vis, *Boeuf*, *Buffel*, *Bus*. Hier van geeft men den naam van *Ros buff* aan een gebraden Osſenbout; bij de *Engelſchen*, en bij de *Franſchen Boeuf rosti:* eene nadere uitlegging kan ik hier van niet geven. Misſchien is de naam van *Os* wel oorſpronkelijk van den arbeid die zij doen, als ploegen, dorſchen; gelijk men dus in dien zin zegt: *jugatorius Bos*, *immunis Bos*, *Aratri*, een Os onbekwaam tot ploegen; *Bubulcum pecus*, een drift Osſen; een Osſendrijver, *Bubulcus: Bouvier* bij de *Franſchen*. Mogelijk ligt er ook wel eenige zinſpeling op de lompe dommekracht der Osſen en hunne domheid in, zoo als men wel eens van een groven ſterken kerel zegt, die buiten dat niet veel oordeel heeft: *lompen Os*, *dommen Os*, *Brouwers Os*, *ſtoeren Os*, *Osſekracht*, *domme Osſekracht*, *Buffel*, *Os* enz. Dan, ik ſtaak die verdere taal-vermakelijkheden hierbij, en ga over tot de onderſcheidene benamingen, die onze Landzaten van de geboorte tot aan den volwasſenen ouderdom aan de Koeijen en Osſen geven.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdſt.

Het eerstgeborene dan verkrijgt den naam van *Kalf:* deze naam verandert na de geboorte onderſcheidene malen, zoo in ouderdom als in Sexe.

Nuchter Kalf.

Wanneer een Kalf eerst geworpen is, en nog niet gezoogd heeft, bekomt het den naam van *nuchter Kalf*, om dat het nuchter is, dat is, nog niets genuttigd heeft: bij de Latijnen *Vitula Juvenca*.

Stier- en Kuiskalf.

Deze nuchtere Kalven bekomen ſtraks na de geboorte eenen naam naar het onder-

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

Bullekalf.

derscheid hunner Sexe: is het van de Mannelijke, dan heet het *Stierkalf*, is het van de Vrouwelijke, dan heet het *Kuiskalf*, *Koekalf*. De naam van *Stierkalf* verklaart zich dra, als zijnde een eerstgeboren Stier, dat men elders ook wel *Bulkalf noemt*; ik vinde bij J. PLANTYN den naam van *Bulle* voor die van *Stier* of *Bul*, misschien nog van het oud *Angel-Saxisch*, die den naam van *Wulle* aan een Woudstier gaven. *Kuiskalf* is wat ingewikkelder, om dat zelfs eene Koe tot aan zijn eerste Kalf, en altijd, den naam van *Kuis* behoudt. De zin van het woord *Kuis* is *kuisch*, *zuiver*, *rein*, (*Castitas*), *kuischheid*: er is geen anderen zin van bekend, dan misschien ook volgens KILIAAN, *kuijse*, *kudse*; ook volgens die lieftalige *diminutive* verzachtingen, aan onze *Hollanders* alleen eigen, van het bijvoegsel *je*, *Kuisje*, *het is een Kuisje*, in onderscheiding van eene volwassener Koe, die men *Kuis* noemt; zoo als *Kindje*, in de eerste geboorte: *het is een lief Kindje*; ouder geworden: *het is een lief Kind*. Dus dan is een eerstgeboren Koekalf een *Kuisje*, maar wordt het ouder, een *Kuis*. Zonderling is het, dat men ook door *kuis*, de *star* of *kol* verstaat, waarop men de Koeijen bold, en dit betrekkelijk maakt op het vegten en geven van een vuistslag op het voorhoofd, bij voorbeeld: *ik zal hem een kuis voor de star of den kop geven, dat hij suizebold*; maar straks over deze star of kol nader. Het woord *kuis* is zeker oorspronkelijk van der Koeijen voorhoofd; want dit schijnt nog meer be-

bevestigd te worden uit de gewoonte, wanneer de Boerenknechts of Kinderen, in het veld eene Koe om de horenen willende binden, roepen: *Kuis*, *Kuis!* en de Koe aan de ſtar of kruin vrijven. Uit deze aanmerkingen blijkt dan zeker, hoe men het verder begrijpen wil, dat de naam van *Kuis* bij uitnemendheid op eene jonge Koe of Kalf wordt toegepast, en wel bijzonder op die van de Vrouwelijke Sexe.

HET RUNDVEE, I. Afd. III. Hoofdſt.]

Een Kuiskalfje derhalve is een eerstgeboren Koekalf, dat is, van de Vrouwelijke Sexe.

Een Stierkalf dan ook een eerstgeboren Kalf, van de Mannelijke Sexe.

Maar nu worden meest alle Stierkalveren of nuchteren verkocht of vetgemest: de Koekalveren daarentegen meest allen aangehouden. Hier uit worden dan geboren de onderſcheidingen van *nuchter Kalf*, *Mestkalf*, *Aanhouder* of *Zoogkalf*.

De nuchtere Kalven, of Stierkalven, worden doorgaans, zoo als zij (gelijk men gewoon is te zeggen) van de Moer komen, verkocht of geſlagt. In eenige Steden van *Holland* worden de nuchtere Kalven, die het gemeen *nuchter blae* noemt, niet verkocht dan ter ſluik, althans zij mogen niet ter Halle komen; in *Amſterdam* en elders echter gedoogt men dit, en er zijn in die Stad nuchtere Kalven-ſlagters. Het is ongelooflijk, welk eene menigte er naar die Wereldſtad gevoerd worden: en voorwaar het is eene groote vervulling voor de geringe Gemeente, te meer, daar dit Vleesch, door

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

door de billijke gedoogzaamheid, zindelijk behandeld wordt, en men dikwijls nuchtere Kalven in die Stad vindt, daar elders geen kleen gemest Kalf bij halen kan. Ik voor mij heb gedurende mijne inwoning in die Stad, meer dan eens nuchter Kalfsvleesch gegeten, dat zoo goed was als gemest; het is waar, er is eene zachter en leemachtiger weekheid bij, maar dit is in zeker opzigt zoo wel eene lekkernij, als een Speenvarken of Paaschlam. Ik roer dit ſtuk hier aan, om dat bijgeloovig wangevoelen weg te nemen, waar door dikwerf de rijke hovaardij bezield wordt, als of het ſchadelijk ware: integendeel, zoo ben ik voor mij van gevoelen, (misſchien is het een Medicinaal bijgeloof,) dat een Kalfsſoup van nuchtere Kalfsbout, bij uitſtek meer uitwerking zoude hebben op zogende Kraamvrouwen, dan die van zwaar gemeste Kalveren, om reden dat de natuurſtaat van zogverwekkende ſtoffen daar naast aankomt.

Dit in 't voorbijgaan. Er is, eer wij van den eerstgeboren ſtaat van een nuchter Kuis- of Stierkalf afſtappen, nog dit te melden: dat, bij overvloed van Vee, ook wel Kuiskalveren nuchteren verkocht en geſlagt worden; maar dat bij ſterfte, Veepest of andere noodzake, door de Hooge Overheid het ſlagten van Kuiskalveren bij Plakaten verboden wordt, gelijk dit nog in de laatst bekende Veeſterfte verboden is geweest.

Wanneer dan nu een nuchter Stierkalf word aangehouden, dan bekomt het de naam

Mestkalf. van *Mestkalf*, *Vetkalf*; als dan wordt zulk een

een Kalf in een hok of affchutfel gezet, en ook wel *Schotkalf* genaamd; doch dit wordt meer toepasfelijk op een Kuiskalf, 't welk men aanhoudt, en naderhand hier van de naam van *Schotpink* of *Schotvaars* bekomt. Beiden de Sexe worden de Moederkoe, kort na de geboorte, ontnomen, en daar na door den Boer met melk, of veelal met melk, vermengd met laauw water, gedrenkt. De Mestkalveren echter veel ruimer en meerder, om dat zij des te beter zoude toenemen, en den zegen genieten, die in de Heilige Bladeren alzoo op den welvarenden Mensch worden toegepast, namelijk: *zij zullen toenemen als Mestkalveren.*

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdft.

Schotkalf, Schotvaars

Ik kan niet nalaten op dit ftuk aan den *Noordhollandfchen* Boer den voorrang te geven boven alle mij bekende Veefokkers van *Europa:* er komt ten minsten geen Vreemdeling, Boer of Vleeschhouder in *Noordholland* of in *Amfterdam*, die niet verftomt ftaat over de Kalven, die zoo zwaar zijn als Koeijen, vol goudgeel niervet, welke aan de deuren en in de hallen te zien zijn, fchoon de *Zuidhollanders* ook wel zeer zwaare Kalveren kunnen mesten. In de *Leydfche* Vleeschhal is eene Schilderij van een Kalf, dat 400 ℔ pond gewogen heeft, en door den Vleeschhouder JAN LEDEBOER geflagt is. Te *Delft*, in den *Haag* en te *Rotterdam* worden ook zeer zware Mestkalveren ter markt gebragt, doch hier van zullen wij bij de wijze van Veebouwen en Kalfmesten in het vervolg nader fpreken.

Een Mestkalf of Vetkalf is dan onder-

fchei-

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

fcheiden van een Nuchterkalf, door zijne afzonderlijke befchikking tot een Slagtdier. Een Aanhouder of Koekalf, gefchikt tot voortteling en melkgeving, wordt dan afgezonderd opgevoed in een hok of in de weide, en dan genaamd Schot- of jarig Kalf, dat de oude *Inis* noemden, zoo wordt ook een Stierkalf, als men het aanhoudt, Bullekalf genaamd. Daar na ouder wordende, tot zes à zeven maanden, een jaar enz. wordt het een *Pink* genaamd. Dit woord *Pink* word in het Hollandsch meestal toegepast op iets kleins, althans tusfchen klein en groot, zoo als de pink aan de hand, als de kleinfte vinger, oudtijds pingelijn, gelijk den vinger, vingerlijn; ook pingeling. *Pink*, met opzigt tot een kleine Boot of Scheepje, zoo als *Katwijker* Pinkjes enz. Ten opzigte der Kalveren, is deze naam gemeen, zoo wel aan een jong gelubden Stier, als aan een jong Koekalf, beiden noemt men dezelve Pink, of wel Pinkos, of Pinkftier, zoo als het KILIAAN opneemt, of Pinkkalf; maar bijzonder wordt het toegepast op een Koekalf, dat nu Vaars ftaat te worden, dat is: 't welk in ftaat wordt, om gedekt te worden en voort te telen, dan zegt men het is een *Pinkvaars*, elders *Guizevaars*. De *Friezen* noemen zulk een Vaars *Rier*, *Enter-Rier*. Bij de Ouden noemde men een jonge Stier, die nog niet gereden had, *Varre*. Van zulke *Varren* vindt men onder de Offerbeesten der *Israëliten* gemeld. VONDEL bezigt het ook in het geval van ENTELLUS, noemende den Prijsftier *Varre*. Men

Aanhouder. Schotkalf. Bullekalf. Pink.

Men moet dus *Varre*, *Vare* en *Vaars* wel onderscheiden; want men noemt ook *Vare* of *Varrekoe*, eene Koe die, alschoon zij gekalft heeft, echter daarna zonder Kalf is, en kan besprongen worden, of tot de vetweijerij geschikt is, maar een *Varre*, in strenger zin, is, zoo als gezegd is, een *jonge Stier*: een *Vaars* daar en tegen is een *jarige Koe, die tochtig wordt of begint te worden*, en dus van *nuchter Kalf* een *Kalf*, van *Kalf* een *Schotkalf*, een *Pink* of *Schotpink*, van *Pink* een *Vaars* of *Schotvaars*, welk bijvoegsel van *Schot*, niet anders is als dat deze jonge Koeijen als nog niet op de gemeene reepstal of koes, maar los en vrij onder een, in eene schuur of stal afgeschoten, tusschen schotten, gehouden worden; of om dat ze nog te teeder of al te speels en te dartel, of al te dom zijn, waar uit dan de schertsenden aard onzer Boeren, niet zelden zulke geestige trekken ontleenen, als veelligt de zoogenaamde fijne *Fransche* of *Spaansche* Geesten. Immers weet een iegelijk, hoe men een dom of nog eerst ontloken jongen, een *nugter Kalf*, een *Kalf Moses* noemt. Een jongeling, die de eerste vonken van liefde en aanprikkeling der jeugd gevoelt, wordt gezegd nog Kalverliefde of eerste liefdedrift te bezitten, 't welk zoo veel zegt, als nog onbestuurd en onberedeneerd te zijn in het losse en eerste der ontluikende Jeugd. VONDEL, den dood van een aankomend Dochtertje beschreijende, zegt:

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

Schotkalf.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

Daar was er een, die los en onbeſtuurd,
De vreugd was van de Buurt,
En dartelde en ſprong,
En zoet fiane zong.

De Ouden, gelijk boven gezegd is, vormden eene DEA VITULINA, als Godin der jonge Kalververeugd, en ter vergelijking van de menſchelijke eerſte jeugd, die even als deze Dieren, jong zijnde, onbedwongen natuureigen huppelen, ſpringen en zonder erg vrolijk zijn. De geestige en Godvruchtige LODESTEIN, ſchetst dit overaardig, hetwelk ik, hoe men ook in mij berispen wil dat ik dit werk met Vaderlandſche Rijmtjes trachte te vervrolijken, hier niet voorbij wil.

Onherroepelijke Jeugd!
Hoe past u die zoete vreugd?
Als nog in uw jonge jaren
's Levensgeest in bloeijen ſtaat,
't Past niet dat uw hand de ſnaren
Anders dan in vreugde ſlaat,
Vreugde eischt het jonge bloed,
Dat zijn eerſte ſprongen doet.

Deze loſſe vreugd der uitbottende Natuur, wordt zeker ook niet oneigen van de Kalveren of aanſtaande Vaarzen ontleend, nademaal deze Dieren in dien tijd aardige ſprongen, kalverſprongen en gieren maken, gelijk dit ook boven al Geitenbokjes, jonge Lammeren, en meest alle Dieren met gekliefde klaauwen doen, dermate, dat een opmerkzaam wijsgeer verwonderd moet ſtaan, als hij opmerkt, dat deze Dieren, die geen na-

nagels of klaauwen hebben om zich in den fprong vast te houden, echter zoo wiskunstig op de vier pooten nederkomen, en een vast centrum behouden, zoo dat men ook van iemand, die in een gierenden fprong echter regt op de voeten nederkomt, zegt, hij doet een *Kalverfprong*, een *Bokkefprong* enz. Van dezen fprong op een ander komende, zoo wordt dan eindelijk het Vaars, de Pink of jarige Koe befprongen, en het krijgt de naam *Vaare Koe*, *Kalfkoe*, te weten, zoo het met Kalf is en de fprong gevat heeft, na het tochtig worden. Aan den *Noordhollandfchen* kant en elders, noemt men de jonge Vaarzen die tochtig worden, *duinzig*, elders *munfig*. Onze *Rhijnlandfche* Bouwlieden zeggen plat uit, *tochtig*, *vaarziek*, *rijziek*, *ftierziek*, *ritzig*, *hitzig* enz. al naar het valt, doch de zin komt altijd op de teeldrift neder De Ouden noemden zulks *varino*, misfchien is daar *vaars* van afkomstig, doch waarfchijnlijker van *vaar*, *vaarziek*, dat is naar den Stier, den Vaar verlangende, doch men zegt ook veel *bunzig*, *guizig*, *Veer koeijen*, *veer*, dat met *Vaars* of *Vaare Koe* overeen komt. Nog vind ik in zekere Veekoopbrief van *Amerongen*, in de *Nederbetuwe*, den naam *Maalpinken*, dat ik meen dezelfde te zijn als bij ons *Pinkvaars*, ook wel *Garstevaars* enz. Wat nu de verdere benamingen aangaat, den Stier betreffende, deze volgen insgelijks naar den ouderdom, al verder naar de Sexe.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

Vaars. Kalfkoe. Duinzig Vaars, Munfig Vaars, Tochtig Vaars. Maalpink.

Maar er is nog eene bijzondere naambetekenis, die op beiden de Sexe wordt toe-

Brom of Broem, Brul, Bromme, Bronzig.

gepast, namelijk *brom*, *broem*, *brommig*, *bronzig*, dit woord betekend *ſchuimbekkende*, *ſchuimbekkende brullen*, *ſchuimbekkend likken*, dat de Stieren doen, als zij ritſig, en de Vaarzen of Koeijen als zij tochtig worden; als nu eene Koe, gelijk de Queën, het lijf of het kruis, den klink niet geſloten hebben en geil blijven, hetwelk zij door het geſtadig ſchuimbekken, lekken en loslijvigheid toonen, dan noemt men die *brommers*, *broemig* of *bronzig*, waar van daan dan ook de *Springtijd*, *Bronstijd*, *Brultijd*. Hier van bij VIRGILIUS:

> Als 't Bromtijd is, pas op het Vaars, en let
> Op het gebrul der Stier, enz.

Intusſchen als een Vaars een Brommer wordt, is het een onnutte Koe.

Nu nog iets nader over de Sexen. Het Stierkalf, dat tot aanfokking wordt aange-

Varre.

houden, is dan *Varre*, bij ons Stier en verkrijgt tevens den naam van *Bul*, maar wordt hij gelubt, tot den arbeid of tot vetwei-

Stierbul.

den, dan wordt hij *Stierbul*, *Os* of *Bul-Os*, doch eigenlijk noemt men eenen Stier

Bul-os.

Bul-Os, die alrede twee, drie jaren, of ouder is, en als Bul, Bul-Stier geteeld heeft, en daarna gelubt wordende Bul-Os wordt genoemd; deze kunnen ſomtijds geweldige en zware Osſen worden.

Nu omtrent den opgenoemden tijd van Vaars of Rijſtier wordende, ontdekt de Boer onder zijne Koeijen een zeker ſoort dat niet vat op den ſprong van den Stier, of niet voort-

Queën, Gelte-Koe.

teeld; deze noemen zij *Queën* of *Gelte-Koei-*

Koeijen, daarentegen zoo eene Koe vat, heet het een *Muntige Koe*. Men wil dat de Qneën, als 't ware, tweeflachtig zijnde, iets van den Stier en iets van de Koeijen hebben, zulks noemt men onder de Menfchen *Viragines*, het geen wij ook elders hebben aangemerkt. De zin van het woord *Gelte* en *Queën*, is ook bij den Ouden volmaakt in dien zin opgenomen, althans wij vinden *Quéne* voor eene onvruchtbare Koe, zoo ook *Quene*, bij KILIAAN, voor eene *ligte-Kooi*, eene *Hoere*, *die onvruchtbaar is door geilheid:* zoo worden ook de Nonnen, Begijnen en Klopzusters, die zich der voortteling onttrekken, *Queenen* genoemd; doch daar ook die Koeijen die altijd fchier dartelen en geilen, wel eens *Queeziek* worden genaamd, blijft dit fpeculatief. Wat belangt *gelte*, *ghelte*, dit wordt genomen in den zin van een gelubt zwijn, gelijk ook *lubben ghelte* genaamd wordt, in dien zin wordt een *Gelte Koe* als een gelubde die niet voortteeld, aangemerkt. Ik ben niet vreemd van te onderftellen, fchoon ik het maar als eene gisfing opgeef, dat de Ouden zelfs de kunst verftonden om de Koeijen de eijerftokken uit de liezen te fnijden, om daar door de zelven tot ongemeene vetheid en zwaarte te brengen: hoe dit zij, dit is zeker en overbekend, dat de Vetwijders bij uitftek de Queën opzoeken om te weiden, en dat men er onder de Queën vindt, die tot tweeduizend ponden gewigts, en meer, geweid zijn, hoedanige er op fchilderijen te *Leyden* en elders in de Hallen zijn afgebeeld.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdft.

Muntige Koe.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

beeld. Een kundig Vetweider heeft mij verhaalt, dat hij in verscheidene Queën de *Clitores* zeer sterk in de klinken had erkend: dit is aannemelijk, om dat ervarene Ontleedkundigen de *pretense Hermaphroditae* of tweeslachtigheid hier uit afleiden.

De Queën nu daarlatende, behoeven wij van den Koenaam noch deszelfs oorsprong hier verder niets te melden, dewijl hier aan reeds ruim voldaan is; alleen met een woordje dient aangestipt, dat men eene Koe, die met Kalf is, *Kalfkoe* noemt, en vervolgens optelt: Koe van haar eerste, tweede, derde, vierde Kalf enz., 't welk bij de krappen der horenen breeder beschreven zal worden.

Drooge Koe.

Zoo ook zegt men *drooge Koe*, dat is eene Koe, die op het kalven staat en niet meer gemolken wordt: ook: de Koe staat droog, of speent.

Wanneer de Koe gekalft heeft, en zij is aan 't melkgeven, dan is de Koe *aan den uring*, *aan den elder*; elders zegt men: *aan den jadder*, *de Koe jaddert*.

Aan den uring.

Is de Koe tochtig, dan is het eene *tochtige Koe*, dat men *duinzige*, *muntige Koe* noemt; zie boven bladz. 171. In één woord, alle bijkomende omstandigheden veroorzaken bijvoegende namen; als: *dolle*, *zieke*, *ronzige*, *gruizige*, *schurfde*, *blarige*, en ontellijke anderen meer, die nog wel nader bij het verhandelen der ziekten zullen voorkomen.

Duinzige Koe.

Wat nu de naam van een Vaars eigenlijk beteekent, het is die van eene jonge Koe, *Bucula*, die men oudtijds en nog hier en daar *Veerse* noemt, ook *Varse*, volgens KILIAAN.

Daar

Daar men nu ook een gedicht of rijmpje een *Vaers* of *Veers* noemt*, ontstaat hier uit het bekende dubbelzinnig rijmpje:

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

Kan men hier zoo Veerzen maken,
Vrolijk zitten bij de wijn?
Dan zal 't Land vol Beesten raken,
En Koe noch Stier niet noodig zijn.

Guizige Koe.

Dan, de naam van *Vare* of *Guize Koe* dien ik niet over te slaan, als zijnde te algemeen in gebruik. Er is alrede aangestipt, dat men *Varre*, een jonge Stier, *Vaars*, een jonge Koe, niet moet vermengen met *Vare Koe*, in dien zin, dat eene Vaars tot den Stier geneigd is, als tot den Vader van het te ontvangene Kalf, dan is eene jonge Koe *Vaarziek*, *Vaars*, genegen tot een *Vaar*; maar in den zin van *Vare Koe* wordt schier beiden begrepen, namelijk eene Koe, die, alhoewel meer of min gekalft hebbende, nog in staat is om te kunnen kalven, of eene Koe die tot vetweiden geschikt, en van den Stier afgehouden wordt, dit noemt men *Vare Koeijen*, en dit zijn dezulken, die in den voortijd op de zoogenaamde magere Beestenmarkten gebragt worden; hier koopt en verkoopt men veelal de Vare Koeijen, tot het een of ander oogmerk: is er een Vare Koe, die nog niet zeer oud, en frisch en gezond is, de Boer koopt hem op avantuur van een goed Kalf of tot vetweiden; is er eene, die of twijfelachtig is, of het aanzien heeft van wel te kunnen gedijen, de Vetweider koopt haar, en een iegelijk zoekt, zoo zij het noemen, zijn beslag, naar ge-

Vaarziek.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

rade van het Land, dat hij kan laten begrazen: het is daarom, dat de een en de ander de Voorjaars-markten niet afwacht, maar lang bevorens bij den Landman opspeurt, waar goede Vare Koeijen of Vetweivee is; deze koopen zij op, om aan hun geleverd te worden op zekeren tijd, dat het Vee ter weide gaat; hier van schijnt de naam van *Tijdkoeijen* oorspronkelijk; doch deze naam wordt ook toegepast op Koeijen, die op tijd kalven moeten, of Koeijen, die op tijd aan den uring zijn. Bij uitnemendheid wordt deze naam op de *Groninger* Koeijen toegepast; want wanneer in het voorjaar de *Friesche* en *Groninger* Vare of magere Koeijen bij menigte in *Holland* komen, vindt men in de Plakbrieven altoos gemeld: dat SIEBES, SJOERD of FOPPES, of deze of gene, is overgekomen met puiks puiks *Groninger Tijdkoeijen*, of Koeijen die aan den uring zijn, en andere onderscheidingen meer.

Tijdkoeijen.

Er is nog onder dit soort bekend de naam van *Groninger plat*, *platte Tijdkoeijen*, *Platbil*; het welk voor zoo verre ik heb kunnen opsporen, daar op doelt, dat onze Boeren het daar voor houden, dat de *Friesche* en vooral *Groninger* en *Ommelandsche* Koeijen het lendenkruis breeder en platter hebben en gevolgelijk ook de dijen, de billen en het uurgestel breeder en platter is. Ik laat deze bespiegeling der Boeren daar; zeker is het niettemin, dat zij deze termen niet bezigen zonder reden, gelijk zij ook in dien zelfden zin, *Groninger Osfen*, *vierkante Osfen* noemen, en voor zeer

Groninger plat.

schoon

ſchoon ras houden. Intusſchen meen ik, dat de *Hollandſche* Koeijen integendeel altoos zwaarder van ſchoft en van kosſem of halskwab zijn, hetwelk in het vervolg een nader onderzoek zal vereisſchen.

HET RUNDVEE. I Afd. III Hoofdſt.

Dus een begrip van Vare en andere Koeijen of Osſen bekomen hebbende, en tevens van de onderſcheiding van *Groninger* en *Frieſche* Koeijen of Osſen, zoo zijn er nog anderen, die eenige verſchillende namen bekomen, naar de Gewesten, waar van de Dieren tot ons worden verhandeld: zoo kent men *Gelder Osſen*, *Geld Osſen*, die uit *Gelderland* komen; *Deenſche Osſen* uit *Denemarken*; *Bremer Osſen* uit *Bremen*; *Hamburger* en *Holſteinſche Osſen*, vooral ook *Kemper* en *Brabandſche Koeijen* en *Osſen*, welke laatſte het kleinſte ſoort is, doch in Holland doorgaans wel gedijën, als komende van de dorre *Brabandſche* heiden, in onze klaverrijke beemden en weiden. Ontellijke bijnamen worden er bij onze Landzaten aan Osſen en Koeijen gegeven, die uit de Vetweiderij als andere oorzaken geboren worden. Oudtijds, (doch dit gebruik is langzamerhand verdwenen,) had men *Gild-Osſen*, *Gild-Koeijen*, *Kermis-Osſen*; te *Leyden*: *Leyden Ontzets Osſen*, *vette Osſen*, dit waren bij uitſtek ſchoone en zware dieren; deze wierden dan voor rekening van eenig Gilde geweid, of voor de Kermis ter ſlagting gebragt, dan onthaalden de Gildebroeders elkander op de beste ribbe of nierharsten enz., en dan wierd zulk een

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

Gild-Os.

Gild - Os of Koe bevorens, ſtatelijk verſierd met kransſen, bloemen, en vooral met twee oranje-appels, een op elken hoorn, met trom en muziek de ſtraten rondgeleid; ſommigen noemden hem daarom *eenen helderom*; en indien het een alleruitmuntendst zwaar Beest was, dan liet men het uitſchilderen en in de Vleeschhal of in de Gildekamer het ſchilderij ophangen. In onze Geſlachtplaat hebben wij uit Vader CATS een prentje overgenomen, waarin een Gild-Os met trom en ſpeeltuig wordt omgeleid, en daar bij tegen over een bekranste gemeste Quee afgebeeld; men hoore zijn rijmpje hier op:

De Gild-Os gaat daar heen, verſiert met rozen-kransſen,
Men hoort den trommel ſlaan, men ziet de kinders dansſen,
Hij ſchuimbekt in den wijn, en pruist van enkel vet,
Maar peist niet op den bijl, die op hem is gewet.

Behalven dat deze Dichtregelen den naam *Gild-Os* verklaren, verdient het hier eenige oplettendheid, dat den Dichter ſpreekt van *ſchuimbekken in den wijn*, en *pruisſen van het vet*, hetwelk dan bewijst, en het is waar, dat de Koeijen natuurlijk op wijn of geestrijke dranken verhit zijn. Onze Boeren weten zulks, en geven dit ſomwijlen de Koeijen, als zij aan iets kwijnen: De bierborstels en ſpoeling is als eene lekkernij der Koeijen bekend; het is daarenboven overbekend, dat overmatige vette Koeijen of Osſen zeer ſterk kwijlen of pruisſen, dat is proesten, ſchuimbekken, waarom men zegt: *hij proest van het vet*; doch het waggelen is gemeener, als men zegt: *hij waggelt van het*

vet.

vet. Dus heeft men fchier overal afbeeldingen van zulk eene fchuimbekkende waggelende vette Koe; dergelijke fchilderijen van vette Feest-offers of Gild Osfen zijn in *Braband* vrij gemeen; maar ook in *Holland*, hier en daar, bijzonder in mijne Vaderftad *Leyden*, is als nog in de Vleeschhalle eene afbeelding van eenen Os te zien, met dit opfchrift: *Dezen Os is geflagen bij* JOHANNES BERKHEY *en* GILLIS DE VETH, *op den 2. April* 1705, *heeft gewogen* 1479 *pond.* Naderhand zijn er afbeeldingen van Osfen tot 2000 ponden bijgekomen. AMPSING, in zijne *Befchrijving van Haarlem*, meldt van twee Osfen, die elk drieduizend ponden zwaar gewogen hebben, en aan den Hertog van ALVA tot *Brusfel* ten gefchenke gezonden zijn geworden.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdft.

Het een en ander gade flaande, komt het daar op uit, dat de benamingen van *vetten Os*, *Gild-Os*, *Deenfchen Os* enz., uit de bijzondere grove geftalte en het vet gewas oorfpronkelijk zijn, waar van nader bij de verhandeling van het verweiden; hier bij het doelwit ter verklaring der onderfcheidene benamingen en naams-oorzaken blijvende, achten wij het tot hier toe genoeg, ten ware men er nog bij wilde voegen de toenamen van *groven*, *bonk*, *knokkig*, *breed*, *fmal*, *dik*, *kort*, *lang*, *rijzig*, *gepropt*, *laag*, *ftoer*, *ruig*, *bont* enz, die allen op de verfchillende grofheid of geftalte worden toegepast, of naar de kleur van het haar van het Beest.

Kleuren der Koeijen.

Dit gedeelte dan zoo naauwkeurig mogelijk afgefchetst zijnde, gaan wij over tot eene

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

eene andere niet minder opmerkenswaardige verhandeling, die betrekking heeft op het ras, op de kleuren en het verschillend bont der Koeijen; dan, eer wij tot die eigenlijke bepalingen der benamingen, uit het bont oorspronkelijk, overgaan, zoo is het hier de plaats, om eenigzins uit te weiden in het oorspronkelijk ras, of eigenlijk in een natuurkundig onderzoek, waarom onder de *Hollandsche*, *Vriesche*, *Groninger*, *Overijsselsche*, *Geldersche*, in één woord, onder de *Nederlandsche* Koeijen, somtijds een verschil in het bont of de kleuren gevonden wordt.

Wij hebben bij onze inleiding en vertoog over het verhuizen (*emigreren*) der Koeijen, en derzelver voortplanting in ons Vaderland, alrede breedvoerig gehandeld, en bewezen, dat het Rundvee tevens met de Menschen den aart en natuur aanneemt van het Land, het voedsel, het Climaat en het Volk, waar mede het verreist of waar hetzelve aanlandt.

Onderzoek naar de oorzaak van het bont.

Maar er is op dit stuk ter dezer plaatse ook nog eene zeer bijzondere bespiegeling, zoo niet een vast besluit te maken, waar toe wij een weinig oplettendheid van onze Lezers verzoeken.

Er bestaat, zoo als boven reeds in het voorbijgaan gezegd is, onder de Natuurkundigen en Wijsgeren eene bedenking, wat de reden toch kan zijn, dat genoegzaam bij alle Dieren, die gemeenschappelijk met den Mensch huishouden, en door den Schepper hem tot nut en onderhoud toegeschikt

zijn,

zijn, zulk eene zeldzame verſchillendheid van kleuren, geplektheid, en verandering van haar beſtaat; als, bij voorbeeld en wel voornamelijk onder de Duiven, de Hoenders; maar boven al bij de Koeijen, Honden en Katten, in één woord, bij de Huisdieren, plaats heeft.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdſt.

Dit onderwerp is door velen nagedacht, en ook door velen onderſcheiden begrepen, doch vooral DE BUFFON, en bij uitnemendheid de Hoogleeraar ZIMMERMAN, hebben zeer aannemelijk betoogd, dat de oorzaak daar van gelegen is in het verhuizen dezer Dieren, met de Menſchen zelven. Zij beweeren zelfs, dat de groote of kleente van geſtalte hier van afhangt, (vergelijk hier bij, het geen hier boven uit COLUMELLA is aangehaald, bladz. 67.) ik heb er vooral niets tegen. Volgens verhaal van ſommige Reizigers, zouden er, bij voorbeeld bij de *Kaffers*, aan de *Kaap de Goede Hoop*, Koeijen gevonden worden van vier tot zes voeten hoogte: dit komt mij wat ruim voor: dat er Osſen en Koeijen zijn die ſchier tot een kloek mans hoogte zijn, is waar, maar zes voeten is wat ſterk; evenwel dragen de huiden die van daar tot ons komen, genoeg blijken van bijzondere grootte. Zeker is het, dat er Wereldgewesten zijn, daar daarentegen zeer kleene Koeijen zijn; waar van de *Zebu* tot een bewijs verſtrekt, zijnde naauwelijks zoo groot als hier een groot Kalf. De Buffels zijn ook zelden kloek, men heeft er hier geweid en gevoed, doch zij tieren niet. De

Wel

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

Wel Ed. Gestr. Heer AD. BOERS, in Leven *Bailjuw tot Voorschoten*, heeft er van de *Kaap de Goede Hoop* gekregen en hier geweid, doch zij zijn gestorven zonder zich met onze Koeijen te vermengen. Eene Zebu heeft men eenige jaren op den Leydschen Burg geweid, en na zijn dood zijn huid opgezet, welke nog in de Akademie-tuin bewaard wordt. In mijn leeftijd heb ik er twee gezien die ongemeen dik waren, doch insgelijks van onze Stieren niet gevat hebben. Dan dit overslaande, vordert het hier eene aanmerking op de grootte onzer Koeijen zelve: DE BUFFON heeft de naauwkeurige meting van zijnen Franschen Stier opgegeven, maar aangezien het met onze Koeijen gaat als met de Menschen, dat is, dat zij lang, kort, dik, dun, mager of vet zijn, naar mate het gewas of de vermenging der voortteling zij; evenwel is er eene zekere beraming op de kloekte der Koeijen, Stieren of Osfen te vinden. De Boeren, Vleeschhouwers, Vetwijders en Kooplieden weten de berekening juist te bepalen: zij gaan die na uit hun eigen kloekte, of naar hun stok. Wanneer iemand van vijf en een half of zes voet lengte, voor eene Koe, of op zijde voor den schoft staat, en de koeschoft of lenden komt zoo hoog, dat hij even zijn hoofd over de Koe kan uitsteken, is het een buitengewone hooge en groote Koe of Os, en dus zal vier, of vier en een half voet hoogte volstaan. De kloekste Koeijen kan men de een door de andere, tot omtrent de hoogte van een kloek mans borst re-

Proportie-meeting der Koeijen.

rekenen: de minderen tot op of aan de borst, zoo dat, wanneer men over eene Beestenmarkt gaat, den eenen door den anderen, op drie en een half of vier voet, of een vrij gezigt van een kloek man kan berekend worden: evenwel merkt men aan, dat altijd de kloekſte de zwaarſte niet zijn, want men vindt Koeijen, bijzonder Osſen, die zoo hoog van pooten zijn, dat de romp of het koffer, zoo men zegt, zeer kleen is; men vindt er met zeer ſterk en hoog uitpuilend gebeente, dat men bonken noemt. De Osſen, welke naar den Hertog van *Alva* gezonden wierden, waar van de zwaarſte drie duizend ponden woog, en tien voeten langte en tien voeten dikte had, waren zekerlijk buitengewoon; althans tien voeten dik is niet aannemelijk, maar als men opmerkt dat de meting der dikte in den omtrek der rondte is genomen, dan zal de diameter van een cirkel van 10 voeten omtrek, bij de vier voet komen, en dan is de zwaarte der Os nog buitengemeen. Integendeel zijn er kleene Koeijen, welke laag van pooten zijn, die naauwelijks tot eens mans borst, of drie a drie en een half voet komen, en echter de kloekſte in zwaarte overtreffen. Alle deze oplettendheden zijn moeijelijk te beſchrijven, maar behooren door ondervinding gekend te worden, en dit ſchijnt zich tot de zoogenaamde geleerdheid der Boeren meer te bepalen, dan tot geleerdere onderzoekingen, want een Landman met zijn boerenſtok, heeft naauwkeuriger maatſtok, als een Geleerden met zijn voetmaat,

dui-

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

duimen en lijnen. Men lette er op, wanneer een Boer of Veehandelaar vet Vee of Koeijen koopen wil, dan houdt hij zijnen ſtok voor zich, ſlaat er de hand boven op, en na de hoogte, die de hand, de vuist of de vingers boven den ſtok heeft, kent hij de kloekheid der Koe, zelfs als hij op zijnen ſtok leunt, tuurt hij de kloekte, breedte en zwaarte af, en zelden bedriegt hem hier in zijn oog.

Proportie-meeting van P. POTTER.

Maar daar ik nu van de grootte en proportie der Koeijen ſpreek, zijn mij zeer toevallig in handen gekomen twee ongemeene naauwkeurige meetkundige afteekeningen van eene Hollandſche Koe en een Os, ongetwijfeld van PAULUS POTTER of ADRIAAN VAN DE VELDE, om dat zij met meest alle hunne Teekeningen en Koeprentjes, door hun geëtst, overeenkomen. Deze Teekeningen, die ik van de Kunstſchilders, de gebroeders DE GROOT, uit eene partij oude modellen van hunnen vader J. DE GROOT als ſchier vergeten opſpoorde, heb ik niet kunnen noch mogen achterlaten om dezelve hier bij te voegen, niettegenſtaande ik alrede van eene meetkundige afbeelding had afgezien, dewijl de Boer hier van weinig gebruik maakt; doch daar ik ook de Vaderlandſche Schilders en Teekenaars, van ouds beroemd in het Vee- en Landſchap-ſchilderen, mitsgaders den ſchranderen Natuurkundigen, ten nutte wil zijn, zoo heb ik ook, even als ik in de Natuurlijke Hiſtorie van het Paard, de proportionale berekening van BOURGELAT, op het ſpoor van de Frieſche Paarde-

kun-

kundigen Heer FONTEIN, heb medegedeeld, in dezen geen haar breed willen wijken, maar de verdienften en roem van onze Vaderlandfche Veeteekenaars daar mede gelijk willen ftellen, die zelfs niet voor de juistheid van de Franfche Meetkundigen, DE BUFFON en DAUBENTON, behoeven te wijken.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdft.

Deze Teekeningen zijn dus ook naar de kunstgebruiken der Hollandfche Schilders berekend en aangeduid, bij modulen en minuten. *Modulus* beteekent zekere bepaalde maat, die men in proportie van een grooter vermindert of vermeerdert, en welke men in minuten, lijnen en ftippen afdeelt; dus is doorgaans een duim van de twaalf duimen in een voet Rhijnlandsch, de module van een voet, en hier uit volgt de verminderde verdeeling van halve duimen tot quartieren, en deze weder tot achtfte of minuten, en lijnen of ftippen. De meest gewone verdeelingen van een Rhijnlandfche voet zijn: een voet verdeelt in 12 duimen, ieder duim in 12 linies, 12 linies in 12 ftippen; doch daar de verdeeling in modulen, minuten en ftippen eenigermate verfchilt in het begrip der Kunftenaars, volgen wij die liefst, zoo na mogelijk, volgens POTTER; zoo zal de berekening telkens vallen in de verdeeling van een voet Rhijnlandsch op 12 duimen, deze 12 op halve duimen, is 24 halve duimen; elke halve duim op quartduimen, is 48 quartieren; elk quart op achtften, is 96; elk achtfte wederom op zestiende, is 192, volgens de bijgevoegde fchale op Plaat III. Hier uit moet

 nu

HET RUNDVEE I. Afd. III. Hoofdst.

nu de bepaling van module minuten en punten nader beraamt worden, gesteld eene module van een duim Rhijnlandsch, tegen een voet berekend, dat nader te beramen is: dan, daar wij de eigen maat en schrift in het schetsje van POTTER juist volgen, zoo komt de berekening overeen met de opgegeven en de bijgeteekende maat van een duim Rhijnlandsch tegen eene volle voetmaat, als boven in berekening tegens een voet van 12 duim, zoo dat hier in de schale van 2 voet ieder wit en zwart vakje elk een duim beteekent, in de tweede en derde lijn, en in de vierde, die der minuten, naar gissing, welke om derzelver kleinte niet zoo wel kunnen onderscheiden worden; voorts wijzen wij onze Lezers naar de maatrekening van BOURGELAT, die in de proportie van het Paard in de *Natuurlijke Historie* te vinden is, mitsgaders de uitvoerige verhandeling, over dit soort van meting op onze Rhijnlandsche voetmaat overgebragt; al het welk bij één getrokken, genoegzaam is tot begrip van deze voordragt.

Ik ga dan over tot de verklaring van de proportien in eene Koe op de bijgaande Plaat III., volgens de voorbeelden van POTTER en onze bijvoegsels, en wel in vier onderscheiden standen aangeduid door Fig. I, eene Koe regtstandig vlak van voren; Fig. II, eene Koe regtstandig vlak van achteren; Fig. III, eene Koe regtstandig vlak op zijde; en eindelijk Fig. IV, een Os regtstandig vlak op zijde, in welke beide laatste on-

onze gewone verdeelingen in het voorſtel, het middenſtel en het achterſtel, alle door de perpendiculaire en horizontale lijnen zijn aangeduid.

Dit tot een algemeen begrip voldoende zijnde, ga ik over tot het bijvoegen der volgende aanwijzing.

PLAAT III. FIGUUR I.

De Proportie van eene welſtandige Koe vlak van voren, in haar Natuurlijke Stand.

Verklaring van Plaat III.

aa. De afſtand der Horenen, 1 module 12 minuten.
b. De Kruin, 44 minuten.
cc. De afſtand der Ooren, 1 module 28 minuten
dd De afſtand der Oogen, 53 minuten.
ee. De Neus en Muil, 36 minuten.
f. Perpendiculaire lengte van het Hoofd, 1 module.
gg. De Voorſchouders of Nok, 1 module 28 minuten.
hh. De Schouders, 1 module 27 minuten dik.
ii. De Voorarmen, 50 minuten dik wederzijds.
kk. De Armpijpen, 36 minuten dik, wederzijds.
ll. De Knieſchijven, 20 minuten, wederzijds.
mm. De Onderpijp, 11 minuten dik wederzijds.
nn. De Kroon, 17 minuten dik wederzijds.
oo. De Kooten, 22 minuten dik, wederzijds.

pp. De Klaauwen, 23 min. dik, wederzijds.
q. De Kosſem, 1 module 7 minuten.

Afſtanden der perpendiculaire, loodregte en diametrale Horizontale Lijnen.

AAAA. Perpendiculaire lengte van de Horens af tot onder aan de Klaauw, 3 modulen 84 minuten.
BB. Perpendiculaire lijn van de Star tot onder aan de Klaauw, drie modulen 40 minuten.
C. Lengte van de Schouder, 70 minuten.
D. Lengte van de Bovenarmpijp, 61 minuten.
E. Lengte van de Onderarmpijp, 69 minuten.
F. Lengte van de Schenkelen, 53 minuten.
G. Afſtand van de Borst en Kosſem van boven de Knie tot op den grond, 1 module 9 minuten.

PLAAT III. FIGUUR II.

De Proportie van eene welſtandige Koe, vlak van achteren, in de Natuurlijke ſtand.

a. De Kroon of Kuive van achteren, 40 minuten.
bb. De afſtand der Horenen, 1 module 10 minuten.
cc. De afſtand der Ooren, 1 module 38 minuten.
d. De Nok of Nek van achteren, 37 minuten.
NB. Alle deze gedeelten kunnen verſchillen, naar mate eene Koe met de

den kop meer of min duikt, en dus in het profiel minder zigtbaar is, of bij verheffing hooger ſtand bebekomt, dat zich zelfs verklaard.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdſt.

ee. De afſtand der Achterheupen aan het Heilig Been of Kruis, 1 module 8 minuten.

f. Het Kruis, 18 minuten.

g. De Staartnok aan het Walegat, 19 minuten.

hhh. De afſtand van het Heiligbeen of Stuitbeen wederzijds aan het Walegat, in het geheel 1 module 30 minuten.

ii Het Achterheupgewricht aan de knip der Bovenbonken, 1 module 28 minuten.

kk. De breedte der Billen, 1 module 28 minuten.

ll. De Onderbillen of Bouten, wederzijds 44 minuten, elk afzonderlijk, om dat Achterpooten aldaar aan de Klink en het Uur ſcheiden.

mm. De Schenkelen, wederzijds 38 minuten.

nn. De Schijthakken of Hielen, wederzijds elk 20 minuten.

oo. De Agterpijpen, wederzijds 11 minuten.

pp. De Agterkoten en de Kroon, wederzijds elk 19 minuten.

qq. De Klaauwen, wederzijds 23 minuten.

De hier volgende Kapitale Letters van A. tot H. duiden aan de loodregte (perpendiculaire en diametrale afſtanden der lengte, met de horizontale breedte eener geproportioneerde Koe vlak van achteren.

AAAA. De lengte van eene Koe van de Horentop tot de Onderklaauw, 3 modulen 84 minuten, komende ongeveer (iets onder of over) tegens ruim $3\frac{1}{2}$ voet Rhijnlands, zijnde de beste middelmatige welstand.

BBBB. De lengte en hoogte eener Koe, loodregt van de Nok tot onder aan de Klaauw, 3 modulen 14 minuten, komende overeen met ongeveer (iets onder of over) $3\frac{1}{4}$ voet Rhijnlands, zijnde de doorgaans welstandigste maat eener fijne Koe in 't middenrif.

C. De loodregte afstand van de Nok tot het gewrigt van het Heiligbeen, het Kruis en de Stuit, 39 minuten.

D. De loodregte afstanden van het Heupgewrigt tot het Dijebeen, 1 module 8 minuten.

E. De loodregte afstand van het digter Dijbeen tot aan de Hakken, 58 minuten.

F. De loodregte afstand van de Hakken tot de Kooten, 65 minuten.

G. De lengte van de Staart met de Pluim, 2 modulen 4 minuten.

H. Het horisontaal diameter van de Pens of Koffer en de Buik, 1 module 58 minuten, doch welke meting merkelijk kan verschillen, om dat de Buik of het Koffer of gezwollen of geslonken voorkomt, naar mate eene Koe zwanger, dik, vet, mager of sluik van buik is, zoo dat men veelal in het profiel van achteren de breedte van het Koffer of de Buik niet ziet.

PLAAT

PLAAT III. FIGUUR III.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

Deze en de volgende Figuur zijn gaaf en origineel naar de gemelde teekeningen van P. POTTER, waarom ik er niets heb bij noch af willen doen, hebbende alleen, daar ik om het kleine beſtek vele letters vermijden moet, de volle namen van modulen en minuten, zoo als die bij de proportie-lijnen waren geplaatst, veranderd, en in plaats van modulen geſteld M., en in plaats van minuten *m.*, hebbende in de metingen en bijgeſtelde maten niets veranderd, maar dezelven gelaten zoo als die in de teekeningen geſteld waren; maar mijne metingen in Fig I. en II. heb ik gedaan volgens de verkleinde ſchaal van 2 proportie-modulen tot 2 voeten Rhijnlandsch, welke mede op deze Plaat geplaatst is. Het eenige dat in deze Figuren van POTTER nog ter opheldering behoort, is dit, dat, daar dezelven den ſtand eener Koe op zijde vertoonen, gevolgelijk ook die gedeelten daarin voorkomen, die regtſtandig van voren en van achteren niet kunnen gezien worden, en daar ik in alle afbeeldingen van een Koe, Stier, Os of Rund, het zij in het geraamte, de ſpieren, zenuwen enz., de verſtaanbare verdeelingen die de Huisman wegens de Koeijen in acht neemt, ook heb in het oog gehouden, namelijk: in het voorſtel, middenſtel en achterſtel, zoo heb ik die ook hier bij deze proportie-ſchetſen gevoegd, welke dan in de volgende orde ter opheldering dienen, om dat dezelve in het ver-

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

volg bij alle andere afbeeldingen in acht genomen zijn, dus is:

A. HET VOORSTEL, waar in voorkomt het Hoofd, de Borst, de Kosfem, de Voorheup en Schouder.

B. HET MIDDENSTEL, bevattende de Nok, het Koffer, de Lendenen, de Voorvang, Navel en de Buik.

C. HET ACHTERSTEL, bevattende het Kruis, de Dijen en Billen, het Uijer, de Staart en Achterpooten, met alle andere deelen van achteren.

PLAAT III. FIGUUR IV.

Deze afbeelding van eenen Os in zijne meetkundige proportie is insgelijks verdeelt in A. het voorſtel, B. het middenſtel, en C. het achterſtel, alles als voren, zich zelve verklarende, en waar in alleen is op te merken het verſchil, dat zeer zeker algemeen tusſchen eene Koe en eenen gelubden Bul of Stier plaats heeft, hier in beſtaande, dat de Osſen altoos kenbaar verſchillen in de uitdijing der ſpieren en grofte der gewrigten.

Deze verklaarde Figuren zijn dus, naar ons inzien, voldoende genoeg voor kundigen in deze manier van voorſtellingen, tot overbrenging en berekening van proportien, van verkleining of vergrooting van de beste natuurlijke geſtalte eener Hollandſche Koe,

ter-

terwijl de verſchillen, die uit eene meerdere lengte, hoogte of dikte van eene of andere Koe buiten de doorgaande maat en bepaling ontſtaan, naar gerade van derzelver verſchil kunnen geraamt worden, even zoo als de Schilders en Teekenaars de verſchillendheid van een buitengewoon lang, kort, groot, klein, dik, dun, mager, breed, en ſmal Mensch, als buiten het geregeld ſchoon waarnemen.

Maar daar deze kunstregelen en proportie-metingen in het klein tot modulen, minuten en punten, om derzelver fijne verkleiningen, behalven dat dezelve ook voor ervarenen moeijelijk zijn af te perken, niet minder moeijelijk voor den Boer en Landman te bevatten zijn; zoo heb ik dan, om dezelven verſtaanbaar en gemakkelijk voor het begrip te maken, hier bij gevoegd eene geheele Rhijnlandſche voetmaat, vol uit, met alle zijne duimen, halve duimen, kwartieren, achtſten of minuten en punten afgemeten, zoo als die bevorens is opgegeven, waar door dan met een opſlag van het oog, volgens deze algemeen bekende Hollandſche meting, niet alleen de proportien eener Koe, alhier beſchreven, kan bepaald worden, maar ook tevens ten voorbeeld en gebruik dienen van alle metingen, die in meest alle de Figuren, zoo van Vee- als Land- en Bouwkundige afbeeldingen of beſchrijvingen, in dit werk voorkomen. Om dit dan zoo duidelijk als mogelijk is voor

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

te ſtellen, zie men ook op Plaat III. de volgende afdeelingen, als van:

Een voet Rhijnlandsch, verdeelt in twaalf duimen.

—— —— —— —— —— —— in 24 halve duimen.

—— —— —— —— —— —— in 48 kwart duimen.

—— —— —— —— —— —— in 96 achtſte duimen of minuten.

—— —— —— —— —— —— in 192 punten.

Alle welke afdeelingen telkens bij vier of acht getalen afgeperkt, de verdubbeling gemakkelijk voorſtellen, zoo dat een weetgierige deze afdeeling met een opſlag tot de beraming van eene module en minuten kan vinden.

Voor het overige moeten alle deze proportionale metingen met eenige toegevendheid worden gade geſlagen, alzoo, gelijk ter loops gezegd en elders betoogd is, de geſtalte der Runderen, even als in den Mensch en alle Dieren, verandert en verſchilt naar den ouderdom, het klimaat en den wasdom. Omtrent dit alles moet men den *Hollanderen* en *Vriezen* bij uitnemendheid de kenniſſe der geſtalte van het beste Vee, mitsgaders het aanfokken van rijzige, welgemaakte Koeijen, toekennen: zij kennen volmaakt de natuur dezer Dieren. Met roem en hoogachting wijzen wij onze Lezers

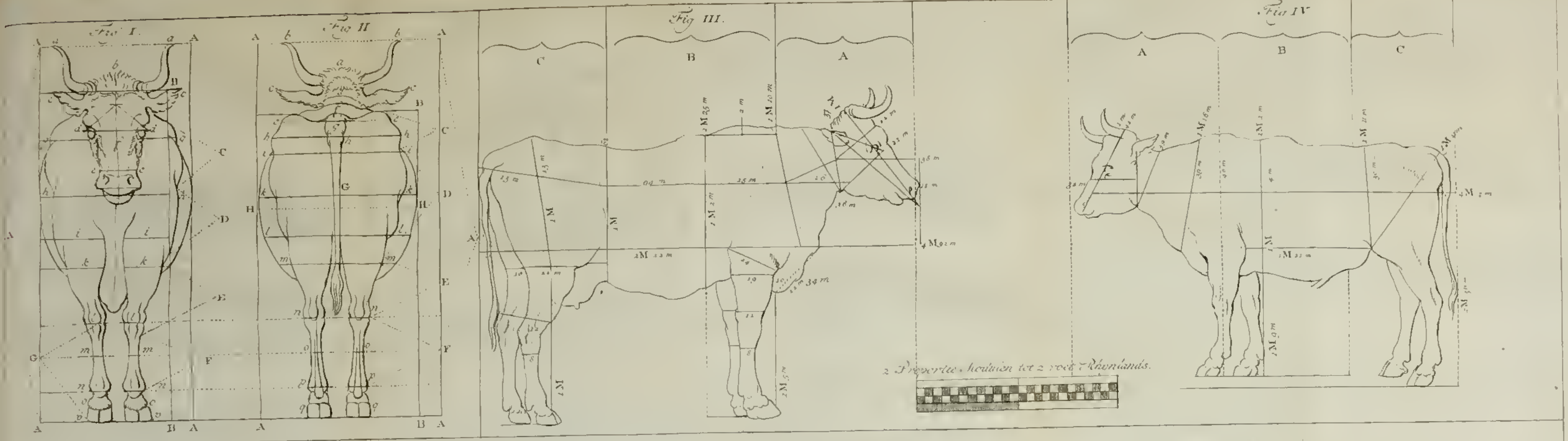

Schaale van een voet Rhynlands verkleint tot halven, quart en achtste Duimen en lynen of puncten tot de proportien van Modulen en Minuten.

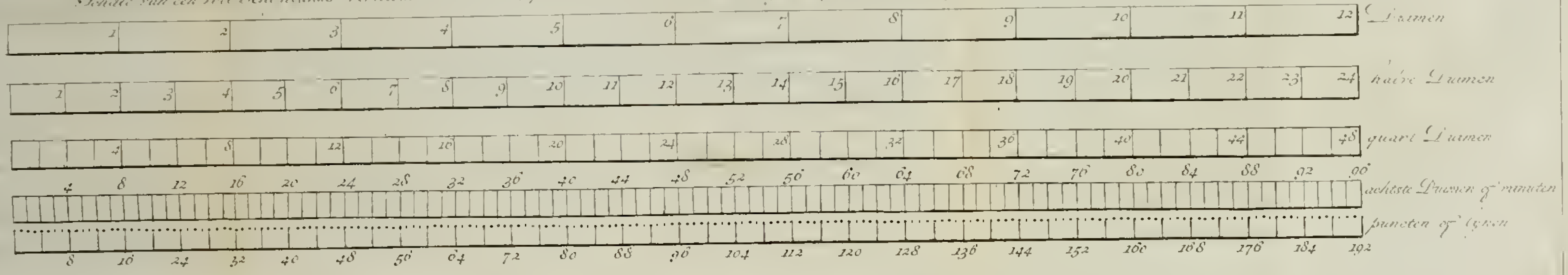

zers naar de Verhandeling van den ervaren GEERT REINDERS, *over de hoedanigheden van het Rundvee*, en wijders naar het *Schoolboek* van GERRET PONSE, beiden pronkſtukken in de werken der *Maatſchappij ter bevordering der Landbouw*, welker keurige beſchrijving overeenkomt met de lesſen die VIRGILIUS in zijne *Landgedichten* voorſchrijft. Ik wil mijnen Landman vergasten op den voortreffelijken zang dezer Landdichten; dus zingt hij, door VONDEL vertaald:

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdſt.

Een ſture en norſche Koe is wel van de allerbeste,
Die groot van hoofd is, lang van nek, en die zich meste,
Zoo dat de kosſem van de kin hange op den ſcheen,
Wiens lenden bijster lang zich uitſtrekt, lang van leên,
En voeten, en die 't oor ruig opſteekt bij den horen;
Een die gegremmeld is zal mijne keur niet ſtooren,
Of die onwillig 't juk wil dragen, en vol vier
Somwijl met horens ſtoot, gelijk een norſche Stier;
En hoog en groot van leest, met zonderling genoegen,
Den ſtaart langs de aarde ſtrijkt, en naſleept onder 't ploegen;
Men laat ze rijden en ook kalven dien het lust,
Na 't vierde jaar, en dat zij voor het tiende rust,
Dan wordt zij onbekwaam te kalven, enz.

Deze Dichtſchets is volmaakt overeenkomſtig met de beste keuze der *Hollandſche* Koeijen, alleen met dit onderſcheid, dat men bij ons geene Koeijen tot den ploeg aanfokt, en zelden of nooit met het kalven wacht tot het vierde jaar, zoo als dit VIRGILIUS wil. Ten opzigte van de doorgaande keu-

keuze van eenen Stier, zijn onze Landzaten, gelijk wij meermalen herinneren, ongemeen oplettende; doch bij uitſtek is in Plaat II. de ſchoone en wel beſtudeerde afteekening van den rooden Stier van gemelden POTTER overgenomen, die zoo duidelijk en zelfs ontleedkundig van proportie in ledematen, ſpieren, houding en karakteriſerend kenmerk van een echten *Hollandſchen* of *Noord-Hollandſchen* Stier is, als er geene Teekenaar in ſtaat is die te verbeteren, en zelfs die van DE BUFFON er niet bij vergeleken kan worden, alzoo deze veeleer een Os dan een Stier gelijkt, en ik, wat moeite ik doe, nooit zoo juist eene afbeelding kan geven dan de voorgemelde, ten zij men de afteekening van den Stier, op het prentje bekend onder den naam van het *Bullemannetje*, door A. VAN DE VELDE; en nog eene andere zwarte Stier van gemelde POTTER er bij voege; en wie doch zou het beter kunnen doen, of hij moest een PAULUS POTTER zijn, die Landman, Schilder en ontledend Koemeester zelve was, en al wie ooit Koeſchilder was, overtroffen heeft en nog overtreft, ja daar alle hedendaagſche Koeſchilders nog zonder zijne modellen of prentjes, en die van A. V. D. VELDE, niets kunnen doen?

Over het algemeen houden onze Landlieden voor het beste *Hollandsch* ras van Koeijen, dezulken, die de volgende hoedanigheden hebben.

Iets naders over de hoeda-

Vooreerst, geen langen maar een middelmatigen eenigzins geplooiden hals, tegens de borst

borst of voorschoft aandringende: deze voorborst, eigenlijk de schouders, moeten breed over de schouderbladen uitspieren, en zacht te betasten zijn, tot aan den nek: daar op de lendenen regt, niet scherp, maar wel aangespierd zijn, vooral niet te scherp ook niet te vleezig: de borst, eigenlijk de neerborst, laag doorzakkende, kwabbig aan de kossem: op dit gedeelte letten de Boeren vooral; zij zien gaarne dat dezelve tot over de knieën hangt en leenig in het betasten is, en daarentegen dat de naborst aan de ribben, het lijf of het koffer, zoo men het noemt, rondachtig opwaarts gloord; een al te dikken buik is niet geacht; het kruis moet niet knokkig noch breed uitstekend van beenderen zijn, maar platachtig en glad; de staart of het staartbeen niet grof, maar een weinig heuvelig; de heupen plat, zoo ook de billen niet al te vleezig noch doorhangende; de staart dun, zachtharig en lang, met de pluim tot over de hielhak hangende; de beenen regtstandig fijn, en sterk helder optredende of in stand; voor het overige de huid zacht, week en los over het lijf te betasten; — van het hoofd, de levendigheid der oogen, het gestel der ooren en horenen, zal breeder gesproken worden. Voorts zijn de *Noord-Hollanders* in de keuze van Stieren opperbazen, nademaal zij zelfs jaarlijksche Bullen- of Stierenmarkten houden; ook zijn er van ouds hier te Lande Maatschappijen in dit stuk geweest; wij vinden dit al bij onze Ouden beschreven, en in den jare 1622 had

nigheden eener Koe.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

had *Amſterdam* binnen hare muren alrede geleerde Mannen, die, gelijk heden, tot hun lof eene Maatſchappij van Landbouw hadden. Dus waren er zekere geleerden, Mr. KAERLE STEVENS en Mr JAN LIBAUT, beiden Doctoren in de Medicijnen, die eene zeer naauwkeurige beſchrijving van den *Hollandſchen* Landbouw in het licht bragten, onder den tijtel: *de Veldbouw en Landwinninge.* Dit werk, alhoewel met vele overnemingen der ouden, en naar den ſtijl van dien tijd, hier en daar wat ingewikkeld, teekent echter de doorſlaandſte blijken van de kennis der Veldbouw onzer Landzaten, en vooral der Koeijen en het Kaas en Boter maken in dien tijd, waar van wij nader zullen handelen. Hier willen wij hunne opgave ten aanzien van de keuze van eenen besten Stier ſtellen, bij die van de Koe uit MARO.

Voorbereiding van den Stier tot beſpringen.

„ De Stier," zeggen zij, „ zal vet zijn „ en wel geknokt van leden, zijnde alrede „ twee maanden te voren daar toe bereid, „ (namelijk tot het beſpringen,) met gers„ ten en linſen gevoed, denwelken men ook „ zal kiezen, meer lang dan hoog, rood „ van haar, breed van ſchouders, grof van „ beenen, ſmal van ligchaam, maar rond, „ breed van borst, kort van hoofd, breed „ van voorhoofd, van een ſtraf wezen en „ vreesſelijk gezigt," enz. Deze beſchrijving komt juist overeen met de kieschheid onzer Boeren in dezen tijd. Zulk een ſtraf wezen van een Stierenkop is aan ons door den beroemden Graveur R. VINKELES, naar een

een model van P. POTTER, medegedeeld, en in Plaat V. fig. 28 afgebeeld: het een en ander toont dan, dat onze Stieren en Koeijen niet onder de kleinste en onsierlijkste van *Europa* te tellen zijn.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

Hoe het wijders met de kloekte of kleinte der Koeijen gelegen zij, wij hebben niets tegen de gevoelens der genen die dit verschil ook aan de vermenging toeschrijven; zij veronderstellen dan eene Oude en Nieuwe Wereld, dat is zoo veel als de oude bewoonde Wereld, en de nieuwe onbewoonde. De oude bewoonde Wereld, is die, waar van wij de overlevering uit den Bijbel en de Historien der *Chaldeen*, *Chineezen*, *Egijptenaren* en der Aartsvaderen hebben; de nieuwe Wereld zijn die werelddeelen, welke later bevolkt, en thans bij ons als bekende Werelddeelen zijn beroemd geworden; als, bij voorbeeld, *Amerika*, eenige *Oostersche* Eilanden of Gewesten aan de Noord-pool enz. (*). Maar nademaal het nu blijkbaar en ontegenzeggelijk bewezen is, dat de Mensch zelf, als hij in een of ander Gewest zich nederzet, eene verandering of van gestalte of van kleur ondergaat, en deze vooral zigtbaar is in de kinderen, welke uit zijne vermenging met vreemde Natien voortkomen, zoo kan men ook veronderstellen, dat de Dieren, die hem in alle die veranderingen van luchtgestel niet alleen, maar ook

Over de kleuren en het bont der Koeijen.

(*) Zie ZIMMERMAN *Zoölogia Geographicae quadrupedum.*

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdſt.

ook van voedſel vergezellen, ook aan verandering onderworpen zijn, even als de hoofdkleuren der Natien, bijzonder die der vier Werelddeelen, (welke duidelijk bekend zijn, bij voorbeeld: de *Europeanen* zijn blank, de *Azianen* bruin, de *Afrikanen* zwart, de *Amerikanen* geel,) door de vermenging dezer Natien van kleur verwisſelen, zoo is er geen tegenzeggen aan het uitwerkſel der climaten of het voedſel.

Onze *Hollanders*, die zeker onder de blankſte, reinſte en welgemaaktſte menſchen behooren, zijn evenwel onderworpen aan de grootſte veranderingen; en misſchien wel zoo, dat men uit dezelven de ſterkſte bewijzen van verandering der luchtklimaten en voedſel kan betoogen, om dat zij alle de uiterſte Wereldgewesten bezoeken, zich, met de aldaar wonende Volkeren vermengen, en meest alle van koleur ontaarten: de zoogenaamde *Mestizen* zijn toch kinderen, uit de vermenging van blanken en zwarten, geboren. Zelfs kan men uit het gelaat van een oud Matroos of een Baar, zoo als men dezelve noemt, duidelijk zien, dat hij in de *Indiën* heeft omgezworven: aan een *Westindieschvaarder* insgelijks, en vooral aan de *Mulatten* de vermenging van Zwarten en Blanken onderkennen. Voor het overige is het onbetwistbaar waar, dat een oplettende genoegzaam uit de oppervlakte der huid, den opſlag der oogen, de geſtalte des ligchaams, maar vooral uit de kleuren van het hoofdhaar

haar en baard, de Natien onderscheiden kan. Het laatste is dus het voornaamste dat ons weder tot onze Koeijen brengt, namelijk het haar of de huid. Men merkt op, dat het verschil daar van, de Menschen en Natien zeer onderscheidt. De *Mooren* of *Mauritiaanen* hebben wollig haar, de *Cingaleezen* pikzwart lang haar, zoo ook de *Spanjaarden*, *Biscajers* en *Italiaanen*. De *Poolen* zijn vermaard door lang haar, zelf dat het tot ziekte overslaat, genaamd de *Poolsche vlegt*. De *Duitschers* zijn bekend door hun bruin haar, en vooral waren onze *Batavieren* bekend door hun ros of rood haar, waar van de *Romeinsche* Heeren en Grooten zich pruiken en sierlijke kapsels maakten. Immers zoo zegt zeker Latijnsch Dichter:

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

Het haar der Koeijen.

Germanje schenkt u 't haar van zijn gevangen Heeren.

Wijders vergelijke men hier bij het meermaals aangehaalde werk van den geleerden ZIMMERMAN, *over het verreizen van het Vee*, waar in ik tot mijn genoegen zie, dat dezelve dit nader bevestigt. Kortom, zoo wel de kleur als de vlokking der haren, is zoo wel bij het Vee als onder het Menschelijk geslacht aan zoo vele verandering onderworpen, als er schier bepalingen in de klimaten zijn. Dit nu overgebragt op die zeldzame veranderingen, die wij in het bont en de kleuren van het haar of de vederen der tamme dieren zien, die met den Mensch verkeeren en verreizen,

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

(als in Hoofdst. 1 en 2 betoogd is) zoo meen ik mijne Landgenooten geen ondienst gedaan te hebben, met op een anders in sommiger oogen zoo gering onderwerp, de aandacht in dezen meer te vestigen, ten einde den Godbespotters te overtuigen, dat ook hier in een eerbiedigend voorwerp is, om de wijsheid der Natuurwerken van eene Majestueuze Voorzienigheid te erkennen.

Nader vertoog over de haarkleur.

Maar laat ons nu nog een stapje nader treden. Uit de getuigenissen der geloofwaardigste Reizigers en het voorige betoogde (*), weten wij, dat de kleuren van het haar der Koeijen in het een en ander Gewest merkelijk verschillen, en zelfs in een en hetzelfde Land, zoo als vooral bij ons in *Nederland*. Ondertusschen hellen de hoofdkleuren altoos in elk Gewest naar een zekere algemeene kleur: dus houdt men de *Italiaansche* Koeijen meestal hellende naar het grijze, of ook naar het witte; gelijk ook de *Poolsche*, en volgens GROSS *Reizen in Oost-Indien*; zoude de *Indiaansche* ook meestal wit zijn; doch dit laatste ontken ik ronduit, naardien wij in de zoogenaamde *emballagie*, van *Indiaansche* Kalfsvellen zaamgenaaid, meestal fijne roodgespikkelde huiden vinden, en wij, zoo in de speksteene beelden als *Indiaansche* teekeningen, meestal de Koeijen en Buffels grijs of bruin, en ook zwartkleurig zien, doch zelden zoo bont als de *Hollandsche* Koeijen, of als die der *Afrikanen*, die alle doorgaans zuiver wit met

(*) Zie hier voren bladz. 67.

met zwarte plekken zijn. De *West-Indische*, blijkens de *emballagie* om de Indigo, Cacao en andere goederen, zijn doorgaans rood of rosbont getijgerd met kleine vlekjes; eindelijk verschilt nog de kleur veel, naar mate het haar kort, lang, gekruld of vlos is; waar van straks nader.

Hollandsch bont.

Onze *Hollandsche* Koeijen eindelijk zijn zeer verschillend van bont, waar door zij ook onderscheiden worden; doch met dat al schijnt de hoofdkleur oorspronkelijk bruin rood, zoo als ook doorgaans alle Runderen in *Duitschland* zijn, in zoo verre, dat men daar plaatsen vindt, alwaar een zwart bonte Koe eene zeldzaamheid is. De meeste *Kemper* Koeijen zijn geheel bruin; elders heerscht het zwart, of het grijs; het geheel wit is overal bekend, echter maar een enkelde hier of daar, doch men maakt er niet veel werk van: de oude *Batavieren* hielden witte Koeijen of Stieren zeer in godsdienstige achting.

Dan, laten wij nu tot onzen taak overgaan, en de onderscheiden benamingen der kleuren, die onze Veehoeders van het bont ontleenen, voordragen, zoo als die in derzelver gemeenzamen Veehandel plaats hebben. Om dit zoo veel mogelijk geregeld te verklaren, vereischt de beteekenis van het woord *bont* hier eenige opheldering; want alschoon men door *bont*, met opzigt tot de Runderen, meestal eene vermenging van kleuren verstaat, zoo wordt ook somtijds door *bont* eene zachtharige huid begrepen, al

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

al is die van eene enkelde kleur; bij voorbeeld, onder de Pelterijen noemt men het fpierwit Ermelijn, het roode Vosfenvel, het zwart, grijs, graauw, Otterbont, de Sabel-, Hazen-, Konijnen- en andere vellen, niet om de kleur, maar om de zachtheid en verwarmende eigenfchap, *bont*, waarom men van iemand, die warm in zulk een pels gekleed gaat, zegt: *hij zit dik en warm in het bont*. Van de Koeijen, die dik in het haar zitten, zegt den Boer: *hij zit dik in het wand*, door *wand* de huid verftaande, als iets dat verwarmd; doch fpreekt hij van een bonte Koe die gevlekt is, dan zegt hij: *die Koe heeft een mooije bonte rok*, of *bont wand*.

Gegremmelde Koe.

Uit dit alles blijkt, dat de benaming van *bont*, *bonte Koe* enz., eigenlijk beteekend eene geplekte of gevlekte Koe van verfchillende kleuren, hetwelk onze oude Landzaten *gegremmeld* noemden, dat is gemengeld: *Maculatus*, *geplekt*, *gevlekt*, volgens KILIAAN, zoo als ook VONDEL in de vertaling van VIRGILIUS zegt:

Een die gegremmeld is, zal mijne keur niet ftooren (*).

De eerfte benamingen fpruiten dan eerst uit de enkele of onvermengde hoofdkleuren, als wit, zwart, rood, grijs of vaal; de tweede zijn de vermengde, die het bont voortteelen. Onder enkele en onvermeng-

(*) Vergelijk hier voren bladz. 195.

mengde is de voornaamste kleur: *Rood* of *bruin*; deze noemt men dus *roode* of *bruine* Koe, Os of Stier. Deze zijn echter nimmer zoo eenkleurig, of het bruin is omtrent de ooren en oogen en den nek hooger van kleur; men vindt in dezen het haar middelmatig lang en zacht, en dikwijls zeer ruig.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

Roode of bruine Koe.

Wit. Dit soort is er dikwijls; de oogen zijn meest altijd, gelijk in all' het spierwit viervoetig gedierte, rood; zij zijn meest altijd ruig en stroefharig; men houdt ze voor zwak. Volmaakt spierwit of hagelwit vindt men niet algemeen, er loopt altijd iets van het grijs door. Men merkt aan, dat het wit haar in de Koeijen afgeruid of door de blaarziekte uitgevallen zijnde, nooit weêr aangroeid: in der daad zal men ook de witte Koeijen doorgaans hier of daar met kale plekken zien, zoo dat men ze *rappig* of *schurftharig* noemt, denkelijk om dat die smet op het wit zigtbaarder is.

Witte Koeijen.

Rappige Koe.

Zwart is de derde hoofdkleur: deze zijn zeer gemeen in *Holland*, doch hoe geheel en al zwart zij zijn, hebben de meesten een klein wit kolletje voor den kop. De zwartharige Koeijen zijn zonder tegenspraak de fijnste en gladste van haren, meest altijd glimmende, zelden vlokachtig; men houdt dezelve voor het fijnste ras.

Zwarte Koeijen.

Ros. De roskleurige Koeijen zijn eigenlijk dat soort, dat, als het ware, tusschen bruin en paars in is; zij zijn niet algemeen, en doorgaans ruig en het haar vlokkig, zelfs krul-

Rosse Koeijen.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

krullokkende; dit soort komt nabij aan de wilde Koeijen van *Duitschland*. Ik heb er gezien, van welke het haar krulde als Schapenvagten (*). Vervolgens volgen de Koeijen die wel geen eigenlijke hoofdkleur hebben, maar echter door de vermenging van het haar eenkleurig schijnen, als b. v. van de *Rosse* Koeijen zijn er ook nog verscheiden, welker kleur tusschen hoog bruin en grijs is.

Beise Koeijen.

Beise Koeijen. Deze naam werd in *Holland*, althans in *Rhijnland*, gegeven aan een soort van Koeijen, welker kleur als muisvaal is, en gemengeld tusschen vaal-zwart, blaauw en roskleurig, als hebbende iets van beide, hier van komt, naar gissing, het woord *beis*.

Muisvale Koeijen.

Muisvaal, is ook omtrent als *beis*; doch meer met fijne witachtige haartjes vermengd; 't welk eindelijk verloopt op grijs.

Grijze Koeijen.

Grijs, is volkomen een mengsel van zwart en wit haar, zoo als men weet wat grijs is.

Blaauwe Koeijen.

Blaauw, of blaauwe Koeijen, zijn niet gemeen, of bestaan eigenlijk niet regt blaauw; men diende blaauwachtig te zeggen, want het geen de Boer blaauw noemt, is na het blaauwhellende, meestal blaauwachtige haren, met wit of grijs vermengd; men vindt dit soort nog al vrij gemeen, en houdt het voor goed Ras.

Geele Koeijen.

Geel is er ook, doch niet volstrekt geel, maar wel geelachtig ligt bruin, dat men

ligt

(*) Zie hier na op Plaat IV.

ligt bruin noemt, in tegenſtelling van hoog bruin. Deze ſoorten zijn er zeer velen; doch doorgaans wit aan den buik.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdſt.

Meerder hoofdkleuren van haar kunnen er zijn; doch zijn ons niet bekend; ten ware men hier of daar eenige meerdere of mindere vermenging vond, waar uit dan die onnagaanbaare menigte van verſcheiden vermengde vlekken, ſprenkels en plekken, die men bont noemt, ontſtaan, en waardoor in *Holland* en *Vriesland*, gelijk ook in gansch *Nederland*, bij uitnemendheid den naam van *Bonte Koeijen* voorkomt, zoo dat men ſchier overal, waar vee-rijke Dorpen of Markten zijn, uithangborden vindt, waar op een Bonte Koe, een Bonten Stier, Bonten Os of Kalf geſchilderd ſtaat, met een Rijmpje of Boerenſnakerij er onder. Mij is er een bekend, waar mede ik mijne Lezers wil vermaken. Een zeker Schilder, te *Leyden*, JAN VAN DOORNIK genaamd, welke vermaard was in het ſchilderen van Uithangborden, en een bekende klugthart was, wierd door een Boeren-Herbergier gevraagd, hoe veel het ſchilderen van een Bonten Stier wel kosten zoude? Onze JAN vroeg aan den Boer, of de Stier los en vrij, dan of hij gemuilband en aan een touw moest loopen, zoo als men meestal ziet, en of het vast Bont moest zijn, dat niet verſchoot, dat dit verſchil in de prijs maakte, want, zoo hij er een touw en een ketting aan moest ſchilderen, en vast bont, dat dit eens zoo veel zoude kosten om de kunst, die er tot

Bonte Koeijen.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

een touw en ketting en vast bont vereischt werd. Den Boer, gelijk meest alle Boeren, op de beurs gesteld, oordeelde dat hij de kosten van de ketting en touw, den muilband en het bontverschil, wel ontbeeren konde, bestelde dus de Stier los in de weide loopende, en het Bont, zoo als het den Schilder goed dacht, voor twee Ducatonnen. JAN VAN DOORNIK nam de penceelen, en schilderde met vaste olijverw, een fraai Landschap, waar in hij vermaard was; dit opgedroogd zijnde, schilderde hij met gomwaterverw, een schoonen jongen Bonten Stier er op, waar onder dit referijn, want de Schildersbaas behoorde tot de Rederijkers-kamer der *Witte Akkolijen*:

In de Roodbonte Stier,
Tapt men Wijn en Bier,
Gaat hier niet voorbij,
Of houd de Stier wel *in* de wei.

Dit Uithangbord stond den Hospes wonder wel aan, en vooral het Rijmpje, weshalve hij JAN de twee Dukatonnen gaf, en hem nog daar en boven met een frissche teug beschonk: maar wat gebeurdt er? er vallen regenbuijen en windvlagen, zoo dat de waterverw losweekende, eerst het bont, en eindelijk de geheele Stier verdween De Boer hier over verzet en vertoornd, wierd door den Verwersbaas van het Dorp onderrigt, dat dit de schuld van den Schilder was. Hij snelt naar den Schilder toe, verwijt hem zijn slecht schilderen, en zegt dat den Stier uitgewischt en weg was.

Wel,

Wel, zeide JAN, heb ik u niet gevraagd of gij den Stier gemuilband en aan een touw en vast bont wilde hebben, dan zoude hij niet weggelopen nog het bont verschoten zijn; maar nu hij los in de weide liep, had gij er op moeten passen, daarenboven heb ik op het bord gezet: *houd den Stier wel in de wei*, en u gewaarschuwd. De Boer voelde de zet, en mede tot de Rederijkers kamer: *uit zoetigheid meer*, te *Zoetermeer*, behorende, verzogt hij aan JAN om dan een gemuilbanden Stier aan een touw, die niet weg liep, en met vast bont te schilderen; en beval den Schildersbaas er onder te zetten: HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

In de vast roodbonte Stier,
Tapt men Wijn en beste Bier,
Treê gerust in, Man of Vrouw,
Want de Stier loopt aan een kettingtouw.

Hier mede eindigde deze koddige Historie, die veel gerucht in dien tijd gemaakt heeft: en in vele gevallen maakte deze snaaksche Uithangbord Schilder er verscheiden, als hem iets dergelijks voorkwam, waar van er eenigen hier te *Leyden* bekend zijn. Ik heb, jong zijnde, dezen JAN VAN DOORNIK nog gekend, en dit vertelsel bij overlevering, uit goeder hand, vermits deze Schilder veel voor mijn Grootvader, JAN BERKHEY, die een Konsthandelaar en kenner was, schilderde. In het voorbijgaan kan dit klugtje dienen, ten bewijze van den schertsenden aard der Boeren Landzaten, en tevens tot nadere

HET LANDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

verklaring van nog verscheiden schertserijen, die uit het verschillend bont der Koeijen kunnen ontstaan.

Het voornaamste bont der *Hollandsche* Koeijen is, of rood- of zwart bont; het is moeijelijk te bepalen welk Ras in dezen de overhand heeft; doch men kan op vrij aannemelijke opmerkingen, aan het rood bont den voorrang geven, mits men oplettend nagaat de Streken en Landsdouwen, of de geneigdheid der Boeren, die het meest tot dit of dat bont overhellende, zeker soort aanfokken; want men vindt Streken, daar de Boeren meest op rood bont of rood vallen, bij voorbeeld, in het hoge van *Zuid-Holland*, insgelijks aan den Rhijnkant, bij *Bodegraven*, *Zwammerdam*, omstreeks *Oudewater*, *Waddingsveen*, en in de meeste Droogmakerijen. Ik ben te meer in dit gevoelen versterkt geworden, zints ik onder de hier voren * aangehaalde drift van bij de honderd jonge Stieren, welke van die Streken kwamen, geen eene zwarte gezien heb, maar meest alle rood of roodbont. Integendeel schijnt het mij toe, dat de *Noordhollanders* en *Westfriezen* meest op zwart bont vallen; althans men vindt in *Kennemerland*, omstreeks *Haarlem*, *Amsterdam* en in *Amstelland*, ontelbare Boerderijen, die men schier aan het bont, en wel aan het zwart bont der Koeijen, onderkennen kan; er zijn er, die opzettelijk hier toe de Stieren of Bullen van hun Ras aanhouden, en ik voor mij vermoede, dat de meeste Beemster of Purmerbullen, zwart of

* Zie bladz. 64.

zwart

zwart bont zijn; dit kan iets ter zake doen, om de kiesheid en oplettendheid der Natie, in de kennis der kruisfing van het Ras der Runderen te bewijzen, even zoo als men ontegenzeggelijk bewijzen kan, dat er geene Natie boven de *Hollanders* en *Noordhollanders*, aan mij althans, bekend is, waar onder de kunst van het kruisfend vermogen der voortteling, buiten het Rundvee, ook bijzonder in het fchoon gevederd Gevogelte, beter wordt uitgeoefend. De *Leydenaren* zijn zoo ervaren in het voortfokken en laten uitbroeden van allerlei vederkleuren onder de Duiven en Hoenders, dat zij genoegzaam zeker zijn, dat zij na het tweede of derde broed, een geregeld ras of foort kunnen aanhouden; en wie onder de zoogenaamde Hennen- of Duivenmelkers, wie in *Noordholland* bekend is, weet niet, dat de *Schager*, en in die Streek aangekweekte Hoenders, een der bijzonderfte foorten zijn, die voorheen zoo algemeen niet waren, en nu evenwel tot een beftendig Ras gebragt zijn. Iemand vraagt mogelijk wat eigenlijk dat kruisfen van het Ras zij? wij zullen het verklaren, om dat het tot de vermenging van het bont in de Koeijen behoort. Wanneer een Duivenhouder eenig fraai bont of ander foort van veeren wil aanfokken, en hij bezit er geen vast paar van, dan ziet hij hier of daar een jong paar, of een alleen, 't zij Duif of Doffer te bekomen, en laat die paren met een bijkomende vederbont: het paar 't welk uit deze twee voorkomt, is gewoonlijk basterd, of

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

of zoo zij het noemen, vuil: maar dan laten zij dit jonge paar weder broeden, of wel paren met een tweede teelt uit het eerste Ras, waarna het dan schier vast gaat dat zij daar van een bestendig Ras bekomen, want dan keert de natuur tot haar eerste kleur weder. De Paardentuischers of Roskammers, weten dit ook in het verkiezen der Merrien en Hengsten; dit heet men Ras kruissen. Bij ons Menschen is het over bekend, dat een blanken en een zwarten, een middelsoort voortbrengt, 't welk noch blank noch zwart is, maar van beiden Natien iets heeft, doch zoo dra teelt zulk een halfkleurige niet weder voort met een der beiden kleuren, of eer het derde of vierde geslacht daar is, is de kleur wedergekeerd tot zijn oorsprong, gelijk ook bij de Blanken de zoogenaamde moedervlakken of maanvlekken, muizevlekken, waar omtrent onze Natie vele bijgelovigheid bezit, altoos bij het overkruissen van het eerste of tweede geslacht verdwijnen.

Deze kruissing of verschillende paring van eene Koe telkens met eene andere Stier, of ook den Stier met Koeijen van velerlei soorten van bont, veroorzaakt dan zeer zeker die verbazende verschillendheden van bonte en geplekte Koeijen in ons vee-rijk Vaderland; gelijk wij dit in Plaat II. in tien à twaalf verschillende Bonte Koeijen hebben afgebeeid, en in het op die Plaat geplaatste versje, hebben verklaard.

Het getal of de berekening der mogelijke Bontsoorten, is gedeeltelijk alrede in dit Hoofd-

Hoofdſtuk breedvoerig betoogt, en zoude wel op honderd drie en veertig ſoorten van bont, door kruisſing met verſchillende Stieren kunnen worden gebragt, en voorwaar, iemand die met een ſchilderkundig, en vooral met een verwonderd oog, *Hollands* beemden en weiden beziet, ſtaat verbaasd over die wonderlijke ſchakeringen van allerlei bonte Koeijen, Osſen of Stieren. De Boer kent die verſchillendheden bijzonder, en geeft voornamelijk de volgende verſchillende bonte Rasſen, nog de volgende namen:

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdſt.

Rood bont is, als de Koe groote roode plekken op eene witte huid heeft. In deze ſoort merkt men op, dat de neus, den nok of nek, en de dijen de grootſte roode plekken hebben.

Rood bont.

Rood mengelbont is, als de roode plekken genoegzaam evenredig zijn aan den witten huid.

Rood mengelbont.

Wit bont is, als het wit de overhand heeft, het zij in zwart of rood.

Wit bont.

Roodplekt of *tijgerrood* is, als de roode plekjes kleen, en als een tijger geplekt zijn. Dit ſoort is niet gemeen, en wordt ook niet veel geacht, niet te min zijn zij fierlijk.

Roodplekt of Tijgerrood.

Hier op volgt nu het tweede hoofd-ras, te weten:

Zwart bont, welker verſchillendheden insgelijks van de grootte of kleinte der plekken afhangen, en waaromtrent meerder bijzonderheden voorkomen dan in de rood bonte rasſen. De zwartbonten hebben doorgaans

Zwart bont.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

gaans zwarte koppen en horenen, de meeste plekken op de schoft en heupen.

Tijger zwart. *Zwart getijgerde:* eene Koe met zwarte tijgervlekjes.

Zwartkop. *Zwartkop:* eene Koe die geheel wit, of ten minsten weinig geplekt is, en een geheele zwarte kop heeft, schoon het lijf wit is, dat nog al gebeurt.

Oogzwart. *Oogzwart:* eene bonte Koe met een witten kop en zwarte oogen: dit is vrij algemeen aan de zwart bonte Koeijen, vooral aan de Stieren.

Zwartoor. *Zwartoor* is insgelijks, als de kop wit is en de ooren zwart zijn, hetwelk mede genoegzaam aan allen eigen is. Maar wie hoorde ooit van *gebefte Dominé's Koeijen* of Kalven met een *Trekmuts?* enz. Onze Boeren-meiden en knapen echter doopen sommige soorten aldus.

Dominé's bont. *Dominé's bont* is dan eene zwarte Koe, die boven aan den kossem tegens de borst wit geplekt en als gebeft is.

Trekmuts. *Trekmuts.* Een Koe of Kalf met een *trekmuts* is een pikzwarte Koe, met een geheel witten kop. De bescheidenheid verbiedt om de naams-oorsprong hier van te melden, bij de Boerenknechts en Meiden is dezelve echter wel bekend.

Blaerbont. *Blaer-* of *bleerbont*, *Bleskoe*, is insgelijks eene zwarte Koe met een witten kop, doch eigenlijk met een witte kol of bles, volgens KILIAAN; want *bles* en *blaar* beteekende oudtijds hetzelfde, en nog, vooral ten aanzien van de Paarden; doch dit woord

blae-

blaere Koe bezigen de Boeren thans niet veel, om dat men door eene blaere Koe ook verſtaat eene Koe die de Blaar- of Pofziekte heeft gehad; dit ſoort noemde men oudtijds, en nu nog, *rappige Koeijen*, hetwelk zoo veel zegt als *ſchurftige Koeijen*.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdſt.

Witlakenſche Koe.

Witlakenſche Koe is een bijzonder ras, dat namelijk geheel zwart is, dat is, aan de voorſchoft, achterſchoft en kop, doch over het middenſtel ſpierwit, zoo dat het ſchijnt als of men een wit linnen laken over een zwate Koe geſpreid had; dit ſoort is vrij raar, men ziet ze niet gemeen, althans niet volmaakt witlakensch; evenwel heb ik er in eene weide bij *Noordwijk Binnen* eens vier fraaije bij een zien grazen, met nog andere daar nabijkomenden, zoo dat ik giſſe dat de Boer hier van een ras zocht aan te fokken. In eene weide bij *Wilnis*, onder het Sticht van *Utrecht*, liep in den jare 1796. eene geheele koppel, van 15 of 16 Koeijen, met eenen Stier, welke daar aangefokt waren. Even zoo wel nu als een zwarte Koe een wit laken over de huid kan ſchijnen te hebben, zoo zijn er ook roodlakenſche; maar bijzonder worden de witlakenſche door eenige wel eene *Kraamkoe* genoemd, om dat, als op ſommige plaatſen eene Boeren Kraamvrouw in de kraam ſterft, dan, bij het begraven, een wit laken over de zwarte baar geſpreid wordt (*).

Zwart-

(*) Zie *Nat. Hiſt. van Holl.* Afbeelding der Begrafeniſſe.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

Zwartlakensche.

Zwartlakensche, dat is, als het voorstel en achterstel wit, en het middenstel integendeel zwart is, en dus het tegengestelde van wit laken: zoo zijn er ook die het hoofd, den nek en het staartstuk wit hebben. De Boeren noemen deze wit- of zwartlakensche Koeijen meestal *lakenveldsche Koeijen*, ook wel *wit-* of *zwartvelders*, om dat het laken op den rug als op een veld ligt uitgespreid.

Bagijnekap.

Bagijnekap is er ook; dit zijn gemeenlijk kleine Koetjes, wier horenen niet uitgewassen zijn, en de kruin zwart hebben, zoo dat deze zich als eene zwarte Bagijne tipkap vertoond, en even of zij een ouderwetsche Bagijnehuik dragen.

Zwartrug.

Zwartrug: het is zeer ongemeen, als eene Koe geheel wit, maar zwart op den rug is; integendeel is het aan de meeste zwart bonte Koeijen genoegzaam gemeen, dat de rug of de nok wit is, en meest altijd de scheidingen van de ruige bonte plekken van het wit achter de voorpooten, en voor de achterpooten aan den rug beginnen, gelijk meest altijd: in welk ras van bont het valle, de buik en de onderlel der krop of kossem wit is, het uur is echter somtijds geplekt, de staarten in alle bontsoorten zijn meest met een witharige pluim of haarlok.

Zwartsnuit.

Zwartsnuit, *zwartmuil*, is eene Koe die een witten kop of kol, en een zwarten muil heeft. De muilen der Koeijen zijn bovendien dikwerf ook wel geplekt naar den aard van het bont, doch niet zeer algemeen, door-

doorgaans zijn dezelve zwart of vaal; de witte Koeijen hebben echter meestal roodachtige muilen.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

Blaauw bont.

Blaauwbont is insgelijks vrij gemeen. Dit soort is doorgaans zacht en schilderachtig, gelijk ook

Beis bont.

Beis- of *grijsbont*, welker beide mengeling dikwerf, als het ware, witte of zwart vale paarse randjes schijnen te hebben, gelijk dit ook wel in het roodbont valt, als welke plekken nooit zoo scherp afteekenen als in het zwart bont: — dit hebben onze grootste en voornaamste Schildersbazen altijd waargenomen, zoo dat een Kunstkenner, ja een kundige Boer, wel dra hier aan ontdekt of de natuur gevolgd zij; het is dus die dommelige smelting der bonten, die een Schilder, wiens liefhebberij zich tot het schilderen van Beesten bepaald, vooral behoort in acht te nemen.

Munnikke bont.

Hier mede de voornaamste rassen van bonten kortelijk beschreven zijnde, behoeven de nog overige kleinere bijzonderheden geen breeder uitleg, als, bij voorbeeld: *vaalbont*, *munnikkenbont* enz., dat een donkerbruin bont is, nademaal alle die onderscheidingen afhangen van de zinnelijkheid der geenen, welken hier op speculeeren, en niet zelden worden de Koeijen genoemd naar de overeenkomst van het bont met een of ander figuur, zoo als van *Bagijn*, *trekmuts*, *wit laken* enz. gemeld is.

Witpooten, enz.

Een woord echter nog van de onderscheiding der kleuren aan de pooten of voeten. De gemeenzame oplettendheid hier op ver-

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

oorzaakt veeltijds de grootste onderscheiding, gelijk dit de advertentien in de Couranten, wanneer eene vermiste of gestolen Koe wordt uitgeduid, volkomen getuigen; als dan vindt men doorgaans, bij de omschrijving van het bont, gevoegd: *witte* of *zwarte pooten*, of *witvoet*, en met reden, dewijl de meeste Koeijen, van welk eene kleur dezelven ook zijn, aan zwarte of witte voeten, of wel voornamelijk witte voorvoeten of voorpooten onderkend blijven, vooral witte, dat is, dat de pooten van de knieën of hakken af wit-harig zijn. Door zulke voeten worden daarom hier niet verstaan, de eigenlijke voet of de gehorende klaauw, alschoon dezelven naar de kleuren van het Beest verschillen: in de zwarte Koeijen meest zwart, in de roode vaalachtig, in allerlei bont is dikwerf het horen der klaauwen of schoenen bleek gestreept, al hetwelk ook zijne opmerking verdient, en tevens bij de beschrijving der horenen nader zal voorkomen; het zij hier voldoende, ten aanzien van de benamingen, die eene Koe van zijne pooten, of, het geen wel op te merken is, van zijne voeten ontvangt; althans in ons *Rhijnland* zegt een Boer doorgaans *zwartvoet* of *bruinvoet*, meest *witvoet*, *withak*, zelden *witpoot*.

Staart-onderscheid.

Behalven dat zijn er nog zeer algemeene naams-oorzaken, die uit den staart der Koeijen ontleend worden, als daar zijn: *vlosstaart*, *pluimstaart*, *ruigstaart*, *wolve-* of *vossestaart*, *ruistaart*, *rotte-* of *muizestaart*, *kort-* of *langstaart*, ook *kwis-*

kwispelſtaart; die allen dus onderſcheiden zijn: HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdſt.

Vlosſtaart is, als het geheel beloop der ſtaart van het lendenkruis af, als wollig is. Vlosſtaart.

Pluimſtaart is algemeen, en een natuurkenmerk der Koeijen, het is, als aan het einde der ſtaart een bos haar als eene pluim afhangt en naſleept, en wordt genoemd: *Cauda plumoſa (pluimſtaart)*: LINNÆUS noemt het *Cauda floccoſa*, en bij de ouden werd het genoemd *Cauda Leonina (Leeuweſtaart)*, naar de gelijkheid der haarpluim aan den ſtaart der Leeuwen. Dezelve is doorgaans wit, doch niet zelden morsſig, om dat zij op de ſchijthak vleid: doch onze kieſche Boeren houden ze zuiver; in de ſtallen binden zij die op, en laten ze aan een touwtje over de goot hangen, zoo dat ze die niet met den drek kunnen bemorſchen, en dus beletten zij het aanbakken der drekklonteren, en de Koeijen worden niet morsſig, zoo als dit in andere minder zuivere ſtallen altijd het gevolg is: waarom zij ook eene morsſige Melkmeid *klontergat* noemen. Pluimſtaart.

Ruigſtaart komt naast aan *vlosſtaart*, maar met dit onderſcheid, dat het haar niet zoo vlos zacht is. Ruigſtaart.

Wolve- of vosſeſtaart is, als de ſtaartpluim hooger op begint, en, even als bij de vosſen, allengs een grooten algemeenen pluim maakt, 't welk ſomwijlen aan de roode of ruige roodbonte Koeijen eigen is, doch als een gebrek wordt aangemerkt. Wolve- of vosſeſtaart.

Er is nog een ſoort, dat zij *wolvenſtaart* noemen, als de ſtaart rappig of ſchurft is, 't welk men dan ook wel *wolfziekte* noemt,

HET RUNDVEE I. Afd. III. Hoofdst.

doch waar over wij nader zullen ſpreken bij de behandeling der ziekten.

Rotte- of muizeſtaart. Ruiſtaart.

Ratte- of *rotte-* of ook *muizeſtaart*, is als de geheele ſtaart kaal is, ſtoppelig haar heeft, en de pluim uitgeruid is of uitvalt: dit is almede een gebrek in de Koeijen, en een teeken van onganſheid; men noemt ze ook *ruiſtaart*, om dat de kaalheid door afruijen van het haar ontſtaat.

Kortſtaart.

Kortſtaart is, als de ſtaart niet langer is dan op of even aan den ſchijthak, dat echter niet veel gebeurt, en meest aan kleine geſtellen eigen is.

Langſtaart.

Langſtaarten zijn, die tot over de hielhakken en kooten overſlepen, en zoo als VIRGILIUS zegt, in het uitrekken den ſtaart langs den grond ſlepen: zulke ſtaarten hebben de Oſſen, vooral de *Deenſche*, veel.

Kwispelſtaart.

Kwispelſtaart is genoeg bekend: alle Koeijen kwispelſtaarten onder 't grazen om de vliegen af te weeren; maar er is nog eene gewoonte, uit dit ſtaartkwispelen ontſtaande, die misſchien en wel meest uit eenige jeukerigheid of onderhuidſche prikkeling ontſtaat, waar door ſommige Koeijen de ſtaart krom en altijd in beweging houden; hier op ſlaat dit Boeren rijmpje:

De Koe, die draagt een quispelſtaart, daar aan een quispelk wast,
Daar meê zoo jaagt zij wrik wrik wrak de vliegen van haar bast.

Stijfſtaart.

Stijfſtaarten: dit komt voort uit een gebrek van de aanwas der ſtaartwervelen, of het lendenwee, bij de ziekten en beenkunde nader op te helderen.

Muil en neus.

Nog zijn er oplettendheden op den muil, de neus en de kol, zoo als dadelijk volgt.

De

De muil of de neus der Koeijen verschilt meest altoos naar de kleur van het bont. In de spierwitte of sterk witbonte Koeijen zijn de neusgaten doorgaans vleezig rood; in de roode, roodbonte of zwarte, blaauwachtig, zoo ook in de beisen of blaauwen; in de tijger- en zwartbonten zijn de lippen der muil dikwerf vol zwarte tijgervlekjes of gespikkeld; dit is aan allerlei bont insgelijks eigen; hier van *spikkelmuil.* HET RUNDVEE. I Afd. III. Hoofdst. Tijgermuil. Spikkelmuil.

Blaauwmuil of *gladmuil*, als de lippen, 't welk genoegzaam algemeen is, blaauwachtig glad zijn. Blaauwmuil.

Rimpelmuil: als de muil gerimpeld is, dat meest alle oude Koeijen hebben Rimpelmuil.

Stekel- of *borstelmuil*, dat is, als de neus en kinharen borstelig en stijf zijn. Stekelmuil.

Smousemuil, dat is, als de Koeijen, 't geen veelal gebeurt, een soort van een baard aan de kin hebben. Smousemuil.

Snotmuil, als de Koe snotterig is, dat zich wel verstaat in vergelijking met den Mensch, gelijk nog ontelbare dergelijke onderscheidingen meer. Snotmuil.

Uit de gestalte zijn er insgelijks zeer vele op te noemen, als: *breede Koe*, *smalle Koe*, *gedrongen Koe*, (ook volgens de Latijnen *Bos quadratus*, *vierkante Koe*,) *lange Koe*, *schrale Koe*, *scharprug*, *holrug*, *rare Koe*, dat is fijn en welgemaakt, *ruige Koe*, *gladde Koe*, en onnoemelijke anderen, die de onderscheiding naar een ieders uitdrukking maakt, en niet zelden de gebreken aanduiden, waar van op zijne plaats telkens nadere opehelderingen volgen zullen. Gestaltenamen.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

Nu blijft ons nog overig om ook iets te melden van de natuur van het Haar. Hier in is een opmerkenswaardig onderscheid, zoo dat het schijnt dat de verschillende kleuren een invloed op de haarvlok hebben. Over het algemeen is het rood haar het langste en ruigste, eenigzins vlokkig; van sommige Koeijen of Osfen groeit het langs de nok, de nek, den hals en schoft zeer ruig en lang, anderen wederom hebben onder de kin en langs den hals insgelijks langer vlokking of baardmuil; zulk soort heeft de geheele huid met langer haar bezet, zoo dat het zelfs al golvend en ruig door een vleid Dit haar wordt ook daarom boven al gezocht om er zekere Kleden, die men Koekleden noemt, van te bereiden, ook om Zadels en Matrasfen mede te vullen; doch hier toe dient het gemeenste soort. Men heeft, zoo ik meen, nu eerst in deze eeuw, althans in ons Land, de kunst uitgevonden, om Koehaar tot eene groote lengte te spinnen; althans binnen de Stad Leyden is zekere JAN LAZAAR, wiens Zoon die Fabriek nog aanhoudt, zoo verre gevorderd, dat hij thans Gangkleden en een zeker soort van Karpetten van zoodanig Koehaar, tot zulk eene lengte maakt als men begeert; zoo insgelijks Kamerkleden met verschillende streepen, ook zaaldekken enz. kortom, men maakt thans van zulk bereid Koehaar, wat men wil, en vooral als het met zeker soort van wol, zoo men zegt, geplamoest is; doch het geen zeldzaam is, en dat ik geloof, dat niet algemeen be-

Koehaar.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

bekend is, (althans ik ben nog niet lang hier van onderrigt) is, dat de Fabrikeurs van Koehaarkleden, overal bij de Haarſnijders het kort Menſchenhaar, dat niet tot paruiken kan dienen, laten opkopen en dit onder het Koehaar mengen en tot grove draden ſpinnen. — Aangaande het zwart haar, dit is doorgaans korter en gladder, echter ſomwijlen ook wel vlokkig; doch op verre na zoo grof en wollig niet als het bruin haar, maar is ſtroever: dit doet mij vermoeden, zoo als wij reeds hier en daar hebben aangetoond, dat het rood, ros of roodbont het natuurlijkſte Ras is dat nog van de Woudosſen of wilde Duitſche Osſen is overgebleven: nademaal deze Osſen, wier eigen ſoort nog in de *Poolſche* of *Hongaarſche* Bosſchen beſtaat, na dat zij door de bevolking uit *Duitschland* en de *Nederlandſche* Bosſchen verreist zijn, en alleen thans bij ons bonter, en de haren korter geworden zijnde, door de vermenging en invoer van Koeijen, die gladder en korter van haar zijn, en meest allen na het grijs en zwart helden, deze verandering ondergaan hebben: zoo dat wij niet ſchroomen, vast te ſtellen, dat de fijnheid en glimmende gladheid van het zwartharig Ras, meerder vatbaar is geweest voor ons climaat, als het natuurlijk *Duitsch* Ras; daarenboven houdt men het daar voor, dat de zwartharige Koeijen het fijnſte en vaste vleesch hebben, 't welk ook zeker van onze malſche weiden afhangt. Men vindt insgelijks onder de zwartharige kleine Koetjes, die laag van poten en fijn van horenen zijn, welker haar zoo gitzwat, kort en

Zwart haar.

 fijn

HET RUNDVEE I. Afd. III. Hoofdst.

fijn is, dat het zelfs in de zonneſchijn als ſatijn glimt; deze Beesjes noemt men raar; (zie boven *Rare Koe*) het is, zeggen de Vleeschhouwers, all' fijn en raar, wat er aan is. Nog merkt men op dat zwartharige of zwartbonte Koeijen of Osſen meer gehard zijn tegen koude of ongemakken dan eenig ander haar; dit is niet zoo ongegrond of het heeft zijn bijval uit de Natuurkundige Waarnemingen der proefnemende Natuurkunde, waar door men betoogt, dat de zwarte kleur voor de lichtſtralen of luchtinvloed minder vatbaar is dan andere kleuren: en dit overgeſlagen, merkt men wijders op, dat het beis of vaal haar meestal ook kort en glad is

Rare Koe, fijne Koe.

Krulhaar.

Maar er is een ſoort van ros krulhaar, dat naar het bruin of omberbruin heldt, welker vlokking volmaakt krult als de vlokken van een krulhond, of een lamsvel: inderdaad is dit haar zagt en wollig, vooral aan den hals en de borst, daar het ſterker gekruld is, en zich als met plooijen en rimpels op een vleit, velen van dit ſoort heb ik niet ontmoet, doch hier en daar eenigen; in dit jaar, terwijl dit ter persſe was, heb ik nog een dergelijk Kalf gezien; doch de bijzonderſte die ik ooit gezien heb, was op de ſtal van ARIJ BOER, te *Bodegraven*, dewelke ik, om de zeldzaamheid heb afgeteekend, en derzelver afbeelding hier nevens op Plaat IV. gevoegt. Men ziet er duidelijk de wolvlokking in, en daarenboven, 't welk het opmerkelijkſte is, op den kosſem tot boven de kin, dik gekrulde ha-

Verklaring van Plaat IV.

PL. IV.

J. L. F. v. B. del. *N. v. d. M. fen. sculp.*

haren afhangen, zoo dat deze Koe volkomen een Ram geleek, indien de horenen en de kop geene Koe teekende.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

Blaauw haar.

Nu moeten wij nog iets van het blaauw, blaauw bont en grijs zeggen. Over het geheel hebben de gemelde soorten iets van deze haren, uitgezonderd dat zij regter, stomper, en stroever schijnen, althans het grijs haar is ontegenzeggelijk het stroefste, zelfs is de kuif of starrenkol borstelig.

Wit haar.

Eindelijk komen wij tot het wit haar. Dit is het allerweekste soort van allen, meestal ruig en lang, dikwijls krulvlokkig, somtijds geelachtig: echter zijn er spierwitte Koeijen van ongemeen fijn haar en glad: dit soort is bij de Vleeschhouwers en Boeren in achting, anders houden zij niet veel van wit haar, om reden dat het veel afruid en uitvalt, en het ruig wit Ras, veel aan zeker soort van schurft onderhevig is. Er zijn er insgelijks, gelijk meer gemeld is, bij welken het wit haar uitgevallen zijnde, het zij natuurlijk, of door schurft, nooit, ten minsten zelden, weder aangroeit, gelijk hier na zal worden gezegt, hetwelk dan ook de reden is, dat men onder de bonte Koeijen, vooral de zwart bonten, het wit dikwijls kaal of kaalachtig ziet, daar het bruin of zwartharige, of liever de huid zelve gansch gaaf is.

Meerder bijzonderheden over het verschillend haar der Koeijen zijn er waarschijnelijk, doch daar wij het voornaamste, 't welk wij wetenswaardig oordeelden, hebben opgeteekend, laten wij het overige berusten.

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdſt.

De Huiden.

Ik kan niet nalaten om hier nog met een woord eenige aanmerkingen over de Huid der *Hollandſche* Koeijen te maken. Het behoeft geen bewijs, dat, daar de Veehandel zoo rijk en overvloedig in ons Land is, dat onder de voornaamſte takken van handel, ook die van de Huiden begrepen is, hetwelk wij nader bij het opzettelijk verhandelen van de Veekoophandel zullen beſchrijven. Alleen moet men opmerken dat de Huidekopers, Leertouwers of Lederbereiders, in *Holland* immers zoo oud bekend zijn als de Volkeren en Veehoeders, Koeijenhouders zelve, ja als die der eerstbekende Wereldvolken, in zoo verre, dat de oude Landbewoners het Leertouwen, Lederbereiden, zoo wel in den aard en de vastheid der Huiden van het Rundvee, dat aanmerkelijk nut en verſchil kenden, en mogelijk beter dan wij, wegens de Horenen, het Bont, het Haar en de Huid betoogt hebben. Bij voorbeeld, men kent *fijne huiden*, *zachte huiden*, *lenige huiden*, *ſtroeve huiden*, *harde*, *jonge* of *oude Huiden* enz. Men kent ook een aanmerkelijk onderſcheid in de *Oostindiſche*, *Westindiſche*, *Duitſche* en *Hollandſche* Huiden, zoo in grootte als dikte of lenigheid; de grootſte en zwaarſte komen van de *Honduras*, bijzonder van de *Bueno Ayros*, welker Koeijen ook voor de bekende grootſte gehouden worden. Van de *Kaap de Goede Hoop* bekomt men ook zware Huiden door de Kaffers, zoo als boven is aangeſtipt. De *Duitſche* Huiden volgen hier op:

en

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdſt.

en offchoon de opgenoemde Huiden, de zwaarſte en dikſte zijn, komen zij allen te kort in de lenigheid, fijnheid en zachtheid, die de *Duitſche* Leertouwers aan het leder weten te geven. De eer van Opperbazen komt hen in dit ſtuk toe: en ſchoon het *Turksch* leder voor nog fijnder gehouden wordt, zoo halen zij hier niet bij, vooral als men opmerkt, dat de *Turken*, *Armeniërs* en *Perſianen*, hun fijnst vermaard leder van Kemels- en Ramsvellen bereiden. De *Duitſchers* daarentegen bereiden meest Koeijen en Osſenhuiden, en voornamelijk de allesovertreffende Hartenhuiden. Het is er ook dus mede gelegen, dat verre de meeste onzer kundigſte Vaderlandſche Leertouwers, Duitſchers zijn, of van Duitſche afkomst, alhier genaturaliſeert, zij hebben dan ook in dien zin, deze wetenſchap met de verreizing en vermenging der eerſte *Hollanders* of *Nederduitſchen*, in dit Land gebragt. Deze Leertouwers of Huidenkopers komen dan gezamentlijk daarin overeen, dat de Huiden der *Duitſche* en *Hollandſche* Koeijen beter tot zacht leder, dat is, vet leder, kunnen bereid worden, dan tot vast of zoogenaamd zoolleder; ook erkennen zij, dat, hoe fijnder haar, hoe fijnder huid. Ervarene Leertouwers, die ik hier over geraadpleegt heb, erkennen een merkelijk onderſcheid in de Huiden van Koeijen of Osſen, die uit ſommige verſchillende Dorpen of Landſtreken uit de *Nederlanden* komen; daarenboven nog een verſchil in den aard van

het

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdſt.

het bont en het haar, de zagtheid of wreedheid, jongheid of oudheid der Huiden, van alle welke verſchillendheden het niet gemakkelijk valt reden te geven, om dat deze kennis afhangt van de bijzondere oplettendheden, die het vernuft en de ondervinding leert; intusſchen is het bepaald waar, dat de Koehuiden uit waterachtige Landen, veel rekbaarder en losſer van poriën zijn, dan die van hoogere en droogere Landen: evenwel blijven de *Hollandſche* Kalfsvellen den palm ſtrijken boven alle *Europeaanſche*, of die van elders: nergens vindt men dezelven zoo groot en zoo fijn, hetwelk een natuurlijk gevolg is van de manier die onze Boeren, zoo *Hollanders* als *Noordhollanders*, hebben om ontzaggelijke groote en vette Kalven te voeden. Voor het overige deelen de bereiden Koeijen - Osſen - en Kalveren-vellen of Huiden, gelijk overal, in de digtheid der poriën, die veel meer aan de Runderen en Paarden eigen ſchijnen, dan aan andere Dieren. Men weet dat de *Oosterſche* Volkeren er wijnzakken van bereiden. De Herders hunne pijp - of doedelzakken. De Orgelmakers, Smits en Fabrieken hunne blaasbalken, en eindelijk de Soldaat zijn trom, die daarom ook den naam van *kalfsvel* bekomen heeft. Zoo zingt VONDEL:

Wanneer de felle krijgsrumoeren,
Op 't raat'lend kalfsvel zijn aan 't roeren,
Geſpannen op den keteltrom,
Dan roept het krijgsgeſchrei alom
Den fieren krijgsman fluks te wapen.

Al

Al hetwelk zamengenomen, een bewijs is van eene ongemeene digtheid, doch tevens elastiekheid der poriën van de huid der Koeijen, zoo dat de fijnste lucht er niet kan doordringen, en dus het kalfsvel die eigenschap heeft, die men aan het koper en metaal toeschrijft, en *sonum*, dat is, een klinkend geluid genaamd wordt, het geen een oplettend Natuurkundigen, een eenvoudig Landman al wederom moet opleiden, om hier in de onnaspeurlijke wijsheid der Voorzienigheid te erkennen, waar door zijn Vee, aan zoo veel hitte en koude in de open lucht bloot gesteld, natuurlijk beschermd wordt.

Luister eens, Lezer! luistert gij Godonterende Materialisten! kunt gij mij gegronde reden geven, waarom de Runderen en Paarden algemeen zulk een digten huid boven anderen Dieren hebben? is er eenige de minste twijfel aan, of het is daarom, dat de Schepper van het heel-al, deze Dieren geschikt heeft tot Dieren des velds? Dieren, die in de open lucht, op de vlakte der aarde leven moeten, en gevolgelijk hagel, sneeuw, vorst, rijm, weêr en wind, hitte en koude moeten doorstaan, daar in tegendeel alle andere Gediertens, wollige of gehaarde huiden, holen en nesten hebben? De Vossen immers hebben holen, de Vogelen des Hemels hebben nesten: elk Dier heeft zijne schuilplaats, en zijn huid is gedekt naar zijnen aard, maar de Runderen, die met de Menschen tot op de koude Noorderklippen, de toppen der Alpen, in het brandend *Aethio-*

HET RUNDVEE
I. Afd.
III. Hoofdst.

thiopiën, in de woestijnen van *Arabiën* omzwerven — deze Dieren alleen hebben zulk een bijzonder geſtel van huid en natuur, dat zij in alle de climaten, waar Menſchen wonen kunnen, ook met hem leven en voorttelen; wat is dit anders als eene Voorzienige Wijsheid, daar ons eindig begrip voor ſtil moet ſtaan! Gij, mijne Vaderlanders! gij behoordet vooral hier bij te blijven ſtil ſtaan, als gij opmerkt, hoe in ons zoo wisſelvallig climaat, waar in wij dikwijls de eene week, den eenen dag, ja het een uur, zomer, hitte, droogte, regen en donderbuijen hebben, daar in het andere winter, koude, vogt, ſneeuw, hagelbuijen, orkanen en winden heerſchen, hoe, zeg ik, ons Rundvee, in alle die luchtverſchillendheden met ons deelende, nogtans zoo weelig tiert, zulke ſmakelijke boter, zulke vette kaas, zulk malsch vleesch geeft, als eenig *Europiesch* of ander Gewest? waarom is dit alzoo? waarom verteeren, vermageren alle andere ſoorten van Dieren, en zelfs vreemd ras van Runderen, van ongezondheid? is dit, waarde Lezer! niet der opmerking waardig, om weg te zinken in ootmoedige dankbaarheid aan den Heilbezorger van ons Vaderland, van ons klein plekje gronds, ons moeras, ons, door gansch *Europa*, ja door de geheele bekende Wereld, bewonderd Vaderland? Wel nu dan, verdient deze mijne beſpiegeling uwe opmerking: wilt gij met toegenegenheid het doeleinde van mijn oogmerk

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

merk begunstigen, verleen mij dan uwe verdere aandacht op het gene ik nu ga vervolgen; laat ik U opwekken in het beſchouwen van die aanmerkelijke kenteekenen en de volgende bijzonderheden van het Horengeſtel en den aanwas dezer Dieren, om daar na over te gaan tot de verbazende wonderen, die wij in het inwendig geſtel der Koeijen ontdekken! Gij zult, ik beloof het u, wonderen leeren kennen, die u nog meerder zullen verrukken, dan de tot hier toe beſchrevene zaken hebben kunnen doen: waarom wij zelven dan ook met nieuwen ijver overgaan tot derzelver ontwikkeling.

EERSTE AFDEELING.

VIERDE HOOFDSTUK.

Ontvouwende de algemeene en bijzondere kenmerken van het Herkaauwend Vee in het algemeen, volgens de ſtellingen der ſysthematiſche Natuurkenners, bijzonder dat der Runderen; mitsgaders eene uitvoerige beſchrijving van de groeijing en afbeelding der Horenen, en het Horengeſtel der Koeijen in het bijzonder.

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdſt.

Thans eischt ons beſtek om mijne Landgenoten te onderrigten in de kennis der verdeelingen, die de Natuurkundigen in het algemeen omtrent de Herkaauwende Dieren, doch inzonderheid wegens het Rundvee bepalen. Het eerſte gedeelte zullen wij hier zoo kort mogelijk is, voordragen, en vooral het in onze eeuw meest aangenomen ſtelſel van LINNÆUS onderzoeken, om ook hier

hier van den Vaderlander kennis te doen dragen. De Natuurkundigen noemen alle Herkaauwende Dieren *Ruminantia*, of *Vee*, (*Pecora*), gelijk ook dit laatste woord meest bij onze *Hollanders* bekend is, zoo ook in den Bijbel *Rundvee* voor *groot* en *klein Vee*: door *groot Vee* verstonden de ouden *Kemelen*, *Osſen*, *Koeijen* en *Paarden*; door *klein Vee*: *Herten*, *Geiten*, *Bokken*, *Rammen*, *Schapen* enz.; men onderscheidde hetzelve, gelijk nu nog, in *Horenvee*, 't welk bij uitnemendheid op de Koeijen betrekking heeft; want de Kameelen hebben geene horenen, ook niet de Reën der Herten of de Oijen der Schapen, waar van alleen de Hertebokken en Hamels gehorend zijn, de Geiten en Bokken, alsmede de Koeijen en Stieren zijn in beide de Sexen gehorend. Men vindt nog nadere onderscheidingen in *wollig* en *harig Vee*; dit laatste behoort aan de Koeijen, Geiten, en eenigzins aan de Kemelen, als hebbende hun haar tusschen wollig en harig in. Maar de beteekenis van wollig Vee (*Pecus Lanoſus* volgens COLUMELLA) behoort alleen aan de Schapen, gelijk dit ook alle Dichters en Natuurkundigen bij uitnemendheid in hunne Herdersdichten gadeslaan. Hoor HOOGVLIET nog eens:

HET RUNDVEE I. Afd. IV. Hoofdst.

Natuurkundige stelling.

Hij . . . . deed het wollig Vee,
Zijn hooge Kemels en zijn drift van loeijende Osſen,
Langs Jericho en zijn vermaarde Pallembosschen
Vast henen drijven, enz. —— (*)

Die

(*) Vergelijk hier voren bladz. 17.

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

Dit is genoeg tot ſtaving van dit onderſcheid; doch ſta mij toe, Lezers! daar het Herdersdicht eene mijner geliefkoosde uitſpanningen is, u hier dit volgende ochtendtafereeltje mede te deelen.

Wanneer het Herdersvolk zijn Schaapjes grazen laat
In de ochtendſchemering der purpre dageraat;
Aurora's morgenſter, gehuld met zonneſtralen,
Uit de Oosterkimmen rijst, en gloort in veld en dalen,
Daar ze op de toppen van de hooge abeelen vonkt;
De Karakiet (*) in 't riet zijn daglied tjilpt en tjonkt,
En Phebus wordt begroet door 't blaeten en het loeijen
Van 't Woudvee, en den drift van Osſen en van Koeijen;
't Gevederd Choor alom het morgen-loflied juicht,
Elk kruidje en bloempje naar de zon zijn tuiltjes buigt;
'tOntwaakte Menschdom uit zijn ſlaapkoets op gaat rijzen,
Om zijnen Maker in het morgenlof te prijzen;
Dan ſchijnt het *wollig Vee*, al weem'lende in den daauw,
Als wolken wit als ſneeuw, op bergen hoog en blaauw,
Al deinzend heinde en veer, vast heen en weêr te zweven,
Tot dat ze ſmelten in het ſchaauw van groene dreven,
Daar dan den Herder met de ganſche kudde rust,
Zijn Veldlied ſpeelt op 't noen, zijn Herderinne kuscht.

Voor het overige zijn de beteekenisſen, uit de benamingen van *Vee* ontleend, menigvuldig, zoo dat dezelve in onze oorſpronkelijke en nog levende ſpraken mogelijk opmer-

(*) De Karakiet is een Hollandſche Vogel die altoos in den zomer juist zingt en tjilpt ten twee ure in de ochtendſchemering, als de Morgenſter aan de kimmen rijst.

merkelijker is dan in eenige andere talen, om dat het gebruik van het naamwoord *Vee* (*Pecus*), en ook wel *Vee* voor *Veen* (*Paludes*) dikwijls verward wordt; bij voorbeeld: men zegt *Veeboer*, *Veeman*, *Veehoeder*, tegens een Boer, die in Vee handelt, en soms ook *Veenboer* tegens een Boer die Veen, dat is Turf baggert of bereid, en dus ook *Turfboer*, hetwelk nogtans in de uitdrukkingen wel eens het een voor het ander genomen wordt, en dus in onze Moederspraak misvattingen veroorzaakt: KILIAAN die anders de vraagbaak is van onze Taalkundigen, schijnt hier in misleid, verklarende de benaming van *Veemol* voor een Dier dat het Vee schadelijk is; daar wij althans door *Veemol*, eigenlijk *Veenmol*, een soort van insekt verstaan, 't welk voornamelijk in de Veengronden, even als een viervoetigen Mol, woont, wroet en graaft; evenwel schijnt het, dat die doorsnuffelende Man hier het oog heeft gehad op zeker soort van Wormen, die in Torren veranderen, en tusschen den huid der Dieren ettermakende zijn; deze soort noemt hij *Buprestis* (*Veemol*): zij zijn ook bij ons bekend onder dien naam, en zullen nader bij het verhandelen van de ziekten der Koeijen voorkomen; doch, voor zoo verre het hier te passe komt, dient men *Veemol* met *Veemol* of *Veenmol* niet te vermengen. In het voorbijgaan: het is opmerkelijk dat KILIAAN een Koopman in Vee *Veebol* noemt, ook bij het woord *Vee Veegh* voegt, en het-

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

Veebol.

zelve in het Fransch vertaalt *Bestail*, waar van bij ons het oud Duitsch woord *Beestiaal*, zoo als het in 's Lands Placaten voorkomt, afstamt; dan, de naam van *Veebol* is mij heden in gebruik onbekend; wel is het gemeen onder de Boeren en Landlieden, om van iemand, die in zijn zaak schrander is, te zeggen: *het is een bol; die Boer heeft een bol onder zijn klapmuts; ik dacht niet dat er zulk een bol onder die klapmuts zat*, zegt BRERO: het is dan zeker in dien zin: *het is een schranderen bol in den Veehandel.* Insgelijks is het ten opzigte van een Veenboer niet algemeen meer bekend, dat men denzelven, behalven *Veenbol*, *Veenpuit*, soms *Veepuit* noemt, zinspelende op de moerassen, waar in vele Kikvorschen wonen: in *Zeeland* en *Vlaanderen* noemt men nog heden de Kikvorschen *Puite*, *Pute*; deze naam wierd dan oudtijds op de Veenboeren even zoo overgebragt als die van *Veebol* op een Veeboer. BREDERODE, in zijn *Vinkeveensche Kermiszang*, zegt:

> Maar Koen die stak en hil
> Zoo dapper uit,
> Dat een *Veenpuit*
> Daar dood ter aarde vil.

Waar uit dan volgt, dat beide deze namen een afzonderlijke oorsprong uit verschillende zaken hebben.

Er is nog iets dat onze opmerking verdient; namelijk: dat KILIAAN meldt van *Veewater*, *Weewater*, dat hij vervolgens ook

Vee

Vee Veegh noemt: beide deze zonderlinge beteekenisfen worden dus van den naam van *Vee* afgeleid. De reden fchijnt mij eenigzins oplosbaar, om dat wij gewoonlijk door *Weewater* ook *Leewater* verftaan, dat is een waterachtig vocht, dat tusfchen de ledematen en den huid met blaren en bulten opzweld: nademaal nu het Vee, vooral het Rundvee, onderhevig is aan eene dergelijke waterachtige opzwelling, die men de *blaar* of ook wel de *pof*, en thans elders Koepokken noemt (*), komt het vrij aannemelijk voor, dat men *Veewater*, als wee en fmarten veroorzakende aan de Koeijen, ook *Weewater* of *Leewater* in eenen anderen zin noemt. Wat het woord *Veegh* voor *Vee* belangt, hier voor kan ik geene reden tot verfchil uit denken, wijl *veegh* of *veijg* ook beteekent iemand die op het fterven legt, of teekenen des aanftaanden doods draagt, of anderzins iets buitengewoons als een voorteeken aanneemt; zoo zegt men bijzonder van een vrek, als hij in zijn ouderdom mild wordt: *hij is veeg*. Misfchien zou dit *veeg* voor *Vee* wel eens bij zinfpeling kunnen zijn overgenomen van vet Vee, dat ieder oogenblik voor het flagtmes gereed ftaat, en dus altijd *veegh* is. Dan, ik ftap van deze befpiegelingen af, en vervolg.

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdft.

Veewater.

Veegh.

De beteekenis van Vee fchijnt inderdaad oorfpronkelijk van allerlei foort van Vee onder

(*) Zie onze *Natuurkundige vergelijking over de Koepokken en de Blaar.*

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

der een. Immers zoo zegt men ook: *het is vee van volk*, waar door men verstaat allerlei soort van Menschen onder elkander, rijk en arm, mannen, vrouwen, kinderen, allerlei slag van Natien onder een; en in dien zin heeft de naam van *Vee* een slechte beteekenis, waar bij men niet zelden nog slechter namen voegt, die alle op de vermenging van allerlei slecht soort van vagabunderende Menschen onder een, nederkomen. Deze aanmerkingen zijn eenigermaten zonderling, om dat, voor zoo verre ik weet, bij geene volkeren of talen dit woord *vee*, zoo in eene algemeenen zin, op Menschen en Dieren wordt overgebragt. De *Franschen* vergelijken slecht volk bij Dieren, *des Betes*. De *Latijnen* hebben *plebs*, *plebes*, het welk een troep gemeen volk beteekent. De *Italianen* en *Spanjaarden*, *il Canaillo*, *Canaille*, enz. Dan, hoe elke Natie ook deze benaming gebruikt, zeker is het, dat dezelven oorspronkelijk schijnen van de Veehoeders, Herders en Landzaten, die allerlei soort van Herkaauwend Vee voortfokten, waar van daan dan de Latijnsche classicale naam (*Pecora*), eigentlijk *vee dat bij troepen of koppels weidt*, oorspronkelijk is (*), zoo beteekend *Pecuaria*, eene *kudde*, dat is *eene troep vee*. Men past dit meest toe op de Schapen, als *een kudde Schapen*, zelden op Koeijen of Ossen, deze noemt men

(*) Zie onze aanmerking over de troepswijze verhuizing, hier voren bladz. 61. enz.

men een *drift Koeijen* of *Osſen*; *armentorium*, (*drift*), oorſpronkelijk van *drijven*, *Koeijen voortdrijven*. Bij uitnemendheid ſchijnt evenwel het woord *kudde*, *kudde vee*, op de Zwijnen toepasſelijk, en hier van de naam van *kudde varkens*, een *kudde zwijnen*. Behalven dit kudde, wordt ook een zeker getal vee, het zij Osſen of Koeijen, bijzonder ook Paarden, een koppel genoemt, alſchoon eigentlijk door een koppel een paar Dieren verſtaan wordt, vooral te ſaamengepaarden, als een koppel Duiven, Hoenders enz. hier van *zamenkoppelen*, *koppelaarſter*, die twee gelieven tot een paar koppelt; zoo ook in de jagt, het koppelen van Honden, dat is twee aan twee bij paren binden, een koppel Paarden; evenwel wordt dit verder uitgebreid als meerder getal Dieren aan een gebonden worden. Mogelijk is het koppelen daar van oorſpronkelijk, om dat men de Paarden met den kop aan de ſtaart van een voorpaart bindende, alzoo een gantſche rei Paarden aan een koppelt, die dan als een lange ſtoet agter een volgen, en den naam van *Stoet*, of die van *Paardenſtoeterij* verkregen hebben. Niet oneigen is ook zulk een achtereenvolgende ſtoet, op een koppel Osſen of Koeijen over te brengen, om dat juist de Osſen en Koeijen, het zij zij natuurlijk zamen loopen, of zamenkoppelen, om zich tegens de Roofdieren te verdedigen, of dat zij bij hoopen worden voortgedreven, altoos den eenen achter den ander volgen, en dus zamenkoppelen; in welken zin dit ook op eene zamenloop of bijeenkomst

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdſt.

Koppelen.

Stoeterij.

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

Veem.

van Menſchen, die bij een koppelen of ſchoolen, wordt overgebragt, even zoo als ook een bende volks; tot een of ander bedrijf bij een koppelende, een *veem* genaamt wordt, dat zeer waarſchijnlijk uit *vee*, in den goeden zin van eene bende, of liever zeker getal van allerlei Menſchen, ontſtaan is; en alzoo ook beteekent een gild of rot van zekere arbeiders, dat men *veem* noemt, zoo als tot *Amſterdam* het *klapmutſe*, *bonte- en witte hoeden veem*, bij de Waagdragers en Pakkers onderſcheiden wordt (*): want alſchoon een hoop ſlechte Menſchen *vee* genoemd wordt, is het in tegenoverſtelling ook op heerlijker beteekenis gebruikelijk te zeggen: *gezegend*, *kostelijk Vee*, *melk- en zuivelgevend Vee*, op de Koeijen bij uitſtek, *Rundvee*, *Horenvee*, *Melkvee*, eindelijk, waar op dan alle aanmerkingen nederkomen: *herkaauwend vee*.

Dit dan zamengenomen, komt alles daar op neêr, dat men door Vee, het zij van wat ſoort hetzelve is, verſtaat zulk ſoort van Dieren die of uit hun aard en natuur, of door het beleid der Menſchen, *bij benden en troepen te zamen leven*, terwijl de Menſchen naar hunne zinnelijkheid, nooddruft en belang, elk ſoort van Vee onderſcheiden. De Joden en derzelver Stamvaderen, hadden eene algemeene verdeeling in *rein* en *onrein* *Vee*;

(*) Zie HOOGSTRATEN *Zelfſtandige Naamwoorden* op 't woord *Veem*.

Vee; dus althans onderfcheidde NOACH het Vee hetwelk hij in de arke nam. Opmerkelijk is het, dat hij van het rein Vee zeven, en van onrein flechts twee uitkoos: dewijl nu onder het rein Vee vooral de herkaauwende Dieren te tellen waren, befloegen deze ook het grootfte getal, 't welk naderhand door MOSES breder onderfcheiden werd; voorts is bij uitnemendheid bij de *Latijnen* en *Grieken* het woord Horenvee (*Bos Cornigera*) op de Koeijen toegepast, zoo meld LUCRETIUS van *Bucerum Pecus*, dat van *Bucera*, een gehorende Koe, afftamd. Al het opgemelde, waar in wij mogelijk wel wat al te fpeculatief zijn, dient niet te min ter duidelijke betooging, dat de clasficale naam *Pecora*, die LINNAEUS en alle andere Natuurkundigen, aan de Herkaauwende Dieren geeft, eigentlijk beteekend *Herkaauwend Vee*, van welk foort en geflachtaard hetzelve zijn mag, het zij Kameelen, Rendieren, Herten, Geiten, Bokken, Schapen of Koeijen.

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdft.

Dit genoeg achtende ter verklaring van de benaming van *Vee*, zoo verre dit op Koeijen, Osfen, Stieren en Herkaauwend Vee algemeen toepasfelijk is, volgt er nog te verklaren waarom de naam van *Rundvee*, *Rund*, *Rint*, zoo bijzonder, althans in onze Moederfpraak, van ouds en nog, alleen op Koeijen, Stieren, Kalven, maar allerbijzonderst op Osfen worden toegepast. Van de meeste oorfpronkelijke namen, uit het geluid, geblaet, geloei en andere oorzaken der Koeijen ontleend, is zoo na mogelijk

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

reden gegeven *, dan waar van het woord *Rind*, *Rund*, *Runderen*, *Rundvee*, zijn oorsprong gekregen heeft, is duister: althans ik vinde bij KILIAAN en alle onze Taalverklaarders, en ook in alle andere Woordenboeken, geene andere overbrenging dan op *Os*, *Osfen*, wordende de naam van *Rind*, *Rund*, altoos verwezen op dat van *Os*, zoo als verklaard is bij het Latijnsche *Bos*, enz. Dan hoe dit zij, te weten, dat men *Rund*, *een Rund*, voornamelijk op eenen Os, een gelubden Stier, een Mannelijk Rund toepast, is niet te min het woord *Rundvee* op beiden de Sexe van het herkaauwend Horenvee toepasselijk, zoo dat men in het meervoudige door Runderen het geheele Koegeslacht verstaat, en zoo wel Kalf, Pink, Vaars, Varre, Koe, Stier als Os, tot het geslacht van Rundvee behoort, waarom dan ook dit werk met regt voor een *Natuurlijke Historie van het Rundvee in Holland* kan gehouden worden. In hoe verre nu deze benaming in onze Sprake, en in geene andere, zoo verre ik weet, algemeen is, blijkt genoeg uit alle daar uit voortspruitende bijnamen, als: *Rundvleesch*, *Runder-* of *Rintvet*, *Rinderworst*, *Rund-* of *Rintbraad*, *Runderkoppel* of *Koppel Runderen*, *Runddrijver*, *Runderbloed*, bijzonder bekend bij vergelijking van *sterk bloeden*, *hij bloed als een Rind* of *Rund*, en dergelijke meer. Maar eene kleine gissing nog, waag ik hier bij te voegen: wat reden is er te geven, dat men van ouds bij onze Leertouwers en Lederbereiders, ook

Rundvee.

* Zie bl. 159.

ook de naam van *Rind*, *Rind* of *Run* geeft aan een ſoort van Eikenboomen-Bast, zonder welk men geen Osſenhuiden tot leder bereiden kan? Zoude het wel vreemd zijn om te vermoeden, dat ook deze naamsoorzaak, zoo gelijk in ſpelling en klank, uit die van *Rund* en *Rind* ontſtaan is? of zou men hier ook mogen gisſen, dat het *Run*, *Rund*, oorſpronkelijk is van *runnen*, *ronnen*, *ſamenrunnen*, eene eigenſchap aan het zuivel van Rundvee eigen, als *geronnen* of *geronde boter en kaas*. Het een en ander laat ik onbeſlischt, doch het blijft niettemin, naar mijne denkwijze, aanneemlijk genoeg, dat de bijzonderen naam van *Rund*, *Rind*, aan onze *Nederlanders* zoo algemeen bekend, niet zonder eene natuurlijke oorzaak aan het Herkaauwend Rundvee gegeven is. Zou men ook wel mogen denken aan *Run*, in den zin van *rennen*, *hardloopen*, gelijk het *Laponisch* Rendier, dat ook een Herkaauwend gehorend Dier is, dat de *Laplanders* even als Koeijen melken en ſlagten; daar nu ook onze Koeijen en Osſen dikwijls achter den anderen, ſomwijlen bij koppels, rennen en loopen, of runnen, zoo men zegt, zoo zou dit ook wel de uitleg van een vertelſeltje kunnen zijn. Wij leiden dit ook niet hooger op, en laten dezelve ter uitſpanning over; terwijl wij nu nader ter zake treden, namelijk tot de onderſcheidene kenteekenen van het Herkaauwend Vee in het algemeen, en dat der Runderen in het bijzonder.

Deze verſchillende Soorten en Geſlachten

nu,

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

nu, worden door Natuurkundige Kenteekenen aldus bepaald:

Algemeen Natuurkundig Kenteeken volgens LINNÆUS.

Het HERKAAUWEND VEE
Heeft geene tanden in het bovenste gebit.
Dentes Superiores nulli.
In het ondergebid zes af acht tanden, ver af staande van de kiezen.
Dentes inferioris VI *aut* VIII *a Molaribus remotissimi.*
Gehoefde voeten.
Pedes ungulati.
De prammen aan de liezen,
Mammae inguinales.

Door deze algemeene uitwendige Kenmerken wordt het Herkaauwend Vee van alle andere viervoetige Dieren zeer eigenaartig onderscheiden: want: *vooreerst* hebben alle andere viervoetige Dieren in het bovengebit zoo wel tanden als in het onderste.

Ten tweede, hebben dezen de bovensnijtanden altoos beantwoordende aan de onderste.

Ten derde, hebben alle andere viervoetige Dieren de voeten gevingerd en genageld, uitgezonderd het Paard en de Ezel, en bijgeslachten: dezen noemt men *gehoefde* Dieren, zoo als wij bij de beschrijving van het Paard betoogd hebben; maar naar het ons voorkomt, heeft LINNAEUS hier eenigzins misgetast, dat hij bij het kenteeken van gehoefde Dieren, ten aanzien van het herkaauwend Vee, niet gevoegd heeft: *gesple-*

ten

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

ten (*fisſi*) of *gekliefde klaauwen* (*pedes ungulati fiſſii*). Door dit bijvoegſel bleef het herkaauwend Vee (*Pecora*) onderſcheiden van de Paarden en Ezels, die hij ook *ungulati*, *gehoefd* noemt; doch mogelijk heeft hij dit aldus geſteld, om de moeijelijke bepaling te ontduiken van de pooten of hoeven der Kemelen, Rhenosters en Elephanten, wier hoeven meer of min verdeelt zijn in meerder nagelſpletige hoeven: wat ons betreft, wij volgen ons zamenſtel, en ſtellen uitdrukkelijk tot een bijzonder kenteeken van het herkaauwend Vee, dat zij hebben *gekliefde hoeven*, welk woord wij in ons Nederduitsch zeer eigenaardig vinden, om dat *hoeve* zeer onderſcheiden is van *genagelde pooten*, zelfs van *geklaauwde*, nademaal een Leeuw en Adelaar, offchoon genagelde vingers hebbende, echter *geklaauwd*, *genageld*, maar nooit *gehoefd* worden genoemd; *ex ungue Leonem*, uit de klaauw of nagelen kent men den Leeuw; doch dit onderſcheid wordt bepaalder opgemerkt, nademaal men door gevingerde, genagelde pooten (*unguiculati*), het onderſcheid maakt van gehoefde (*ungulati*). De eerſten zijn uitwasſende nagels aan de toppen der vingeren: de laatſten zijn als kokers en holtens, waar in de toppen der beenderen rusten: in 't vervolg zal dit bij het beendergeſtel der Koeijen nader verklaard worden. Eindelijk is hun bijzonder kenmerk, *dat zij de prammen hebben aan de liezen* of den *achter-onderbuik*; een kenteeken, zoo uitdrukkelijk onderſcheidende,

Koehoeven.

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

de, dat hetzelve alleen konde volſtaan; want daar alle andere viervoetige zogende Dieren, uitgezondert de Merrien, de prammen en zoogtepels op de borst of langs den buik hebben, zoo zijn het de herkaauwende alleen, die dezelven zoo bijzonder achter aan de liezen tusſchen de achterpooten, onmiddelijk aan de teeldeelen hebben hangen; van welke bijzonderheden wij in het vervolg uitvoerig zullen ſpreken; hier is ons doel ſlechts om onzen Landgenoot kort en beknopt eenig licht te geven in de kenteekenen van het herkaauwende Vee. Men verdeelt hetzelve door dit kenmerk van ander viervoetig Vee, namelijk alle herkaauwende, doorgaans in de volgende geſlachtaarten, als: 1. de *Kameelen* (*Camelus*), 2. het *Muskusdier* (*Moſchus*), 3. de *Hartebeesten* (*Cervi*), 4. de *Bokken* (*Caprae*), 5. de *Schapen* (*Oves*), 6. de *Runderen* of *Koeijen* (*Boves*). Tot nadere kenteekenen van deze zes onderſcheiden geſlachts-aarten, heeft de beroemde LINNAEUS vrij geestig en natuurkundig zijn aandacht gevestigd op het geſtel der horenen; want alhoewel men ook de opgenoemde kenteekenen van *herkaauwend Vee*, *Rundvee*, *wollig Vee*, en *gekliefd*, *geklaauwd Vee* in aanmerking neemt, zoo komt hier bijzonder bij *gehorend Vee*, om dat de meeste der herkaauwende Dieren gehorend zijn; evenwel is er in dit opzigt al mede eene zachte overgang van de eene geſlacht-aart tot de andere, en dus zijn er

Gehorend Vee.

on-

onder de herkaauwende Dieren, die geene horenen hebben, of onder dewelken de Mannelijke Dieren *alleen horenen dragen*, zoo als van de Schapen gezegd is, of dezulken, die in *beide de Sexen gehorend zijn*, als de Koeijen; wijders ook dezulken, van welke de horenen *wisselende* zijn, of die dezelven *bestendig* hebben, dat LINNAEUS *dissidua* (afvallende) en *perennia* (overjarige) noemt. Deze bijzonderheden zijn te aanmerkelijk, dan dat wij onzen Landzaat hier van onkundig zouden laten, derhalve willen wij met onzen Lezer hier in een vermakelijk en nuttig uitstapje doen.

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

De Kameelen.

De Kameelen, alhoewel geen natuur-eigen Dieren van onze Gewesten, komen echter hier het eerste voor als herkaauwende Dieren, Vee, 't welk geene horenen heeft: voorts gespleten lippen, eigenlijk de bovenlip, en met slagtanden, waar door deze Dieren van de Koeijen en Schapen onderscheiden worden niet alleen, maar ook van de klassicale bepaling. Het zoude hier veelligt eene vraag kunnen veroorzaken, of de Kameelen, uit hoofde der verreizing van de *Oosterſche* Volkeren met hun Have en Vee, hier in onze Gewesten te eenigen tijde hebben kunnen genaturaliseerd worden, of zijn geweest, met onze vooronderstelde optogt of *emigratie* der *Oosterlingen?* Dat de Kameelen zoo wel als Elephanten met de heirtochten der oude Wereldvolkeren hier verreist zijn geweest, is onlochenbaar, om dat men derzelver overblijffels en beenderen heden nog in verscheiden opgedolven gronden ont-

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

ontdekt heeft (*). Dat de Kameelen in *Hoog-Duitschland* en oud *Gallien* vrij gemeen zijn geweest, getuigen de Historien dier Gewesten; in *Italien* zijn dezelve nog, benevens de Muilezels, onder de lastdragende Dieren bekend; in de 13. eeuw waren zij in *Parijs* mede gemeen genoeg, gelijk blijkt uit het gebruik dat men er aldaar van maakte, tot het wegvoeren van vuilnis, en tot het aanvoeren van water en groenten, eer het gebruik van vuilniskarren zoo algemeen was; zij bezigden zelfs Kameelen tot het uitvoeren van regtsplegingen: immers zoo wierd de Koninginne BRUNEHAUD of BRUNNECHILDE twee dagen door de straten van *Parijs*, naakt, ongeredderd, als een schamel wijf, op een Kameel gezeten, omgevoerd, en daar na ter dood gebragt (†). Alle welke aanmerkingen genoeg toonen, dat de Kameelen oudtijds in de noordelijker en noordwestelijker Gewesten van *Europa* bekend waren. In de *Nederlanden*, en inzonderheid in *Holland*, hebben zij nooit kunnen aarden en nog niet; want de meeste Kameelen en Drommedarissen, die nu en dan hier te Lande komen, leven niet lang: zij kwijnen dra en sterven, en kunnen dus onder de herkaauwende Dieren dezer Landen niet geteld worden, gelijk ook niet het Mus-

(*) Zie *Nat. Historie van Holland*, II. Deel, in de *Beschrijving der Delfstoffen*.

(†) Zie *Dictionaire de Moreri*, op 't woord *Brunehaud*.

Muskusdier, het *Genueesch* Rheetje, 't welk het tweede geslacht van LINNAEUS uitmaakt, welks kenmerk insgelijks wordt opgegeven zonder horenen, (*Cornua nulla*) te zijn.

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst. De Harte-beesten.

Het derde geslacht, namelijk de Herten, brengt ons nader tot ons doelwit, te weten: de onderscheiding der horendragende herkaauwende Dieren.

Dit stuk dienen wij nader ter kennisse van onzen Lezers te brengen, te meer, wijl hier uit zeer opmerkelijke bijzonderheden met opzigt tot ons Land en de Koeijen voorkomen.

Men onderscheidt dus de gehorende Dieren zeer eigenaardig in de volgende soorten:

1. *Die harde horenen hebben, met een ruige aangroeijende huid bedekt, en met takachtige uitspruitsels; die eindelijk glad worden, en jaarlijks afvallen.* Dit is eigen aan het geslacht der Herten, doch alleen aan de Mannelijke Sexe.
2. *Die holle opgerigte achteroverbuigende geribde horenen hebben.* Dit zijn de Bokken, zoo van de Mannelijke als Vrouwelijke Sexe, die men Bokken en Geiten noemt.
3. *Die holle horenen hebben, wier draaijingen zijlings uitslaan.* Dit zijn de Rammen of Hamels der Schapen.
4. *Die holle horenen hebben, welke eenigermate vooruit zwaaijen, en beiden als halvemaansgewijze verwijde-*

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

ren, *voorts glad en puntig*. Dit zijn de Runderen van beide de Sexen, zoo Stier als Os of Koe.

Afvallende horenen.

Dus zijn er drie geslachts-aarden die holle horenen hebben, tegens eene, welke harde horenen heeft; maar daarenboven is er nog een aanmerkelijk onderscheid tusschen deze gehorende Dieren, die vooral der opmerking niet ontglippen moet, namelijk, die der jaarlijks afvallende en op nieuw aangroeijende horenen (*Cornua Annua Decidua*), zoo als in de Herten, en blijvende of aangroeijende horenen (*Accrescentia perennia*), zoo als in de andere, door ons genoemde, gehorende Dieren. Deze benamingen heeft LINNAEUS gevolgd, naar de kunsttermen in het Plantenrijk, alwaar men de Planten, die jaarlijks sterven, en telkens uit een nieuw zaad voortspruiten, *Jaarplanten* (*Annua*) noemt, alzoo die in ieder jaar ontspruiten, en wel in de Lente, Zomer of Herfsttijd, en vervolgens des Winters sterven, afvallen en verdorren, zoo als veelal aan de Moeskruiden en andere Bloemgewassen eigen is. Daarentegen onderscheidt men wederom de Planten, die overwinteren kunnen, en één, twee of meerder jaren overblijven, aangroeijen, en in ouderdom en wasdom toenemen: deze noemt men *jarige Planten* (*perennerende*), zoo als de meeste Boomen en Heestergewassen, waar onder men er van zulk eenen hoogen ouderdom kent, dat zij de eeuwen tarten, gelijk hier in van onheugelijken tijd de *Kleefsche* Lindenboom be-

bekend is. Zoo is nog onlangs in den jare 1783 omtrent den *Ysfel* een ouden Eik verkocht, die door geen drie mannen, arm aan arm, konde omvat worden, en als tot een klokhuis diende; de ouderdom van dezen boom is niet te bepalen, doch men kan dezelve gerust op meer dan duizend jaren ftellen. In verfcheidene Steden van *Holland* zijn zeer oude boomen bekend, althans binnen *Leyden* ben ik ooggetuige geweest van een tweehonderd jarig jubelfeest, dat de gebuurte *de Burgftreng* met wijlen den Heer ADRIAAN DRABBE ftatelijk gevierd heeft, die om een boom, welke toen 200 jaren aan de Koornbrug geftaan had, met de Buren een gullen ronden dans dansten, terwijl de boom luisterrijk geillumineerd was. Deze boom ftond er onlangs nog, en werd zorgvuldig met een fteenen ftutfel er om, bewaard, doch was nu door een zwaren ftorm dermaten geteistert, dat men hem heeft moeten wegnemen. Maar mogelijk zal hier een of ander vragen, hoe komt hier al wederom deze Boomhiftorie bij de befchrijving van de herkaauwende Dieren te pas. Luister, gij, vrager! een oogenblik, en ik vertrouw, dat uwe heusheid mij niet berispen zal, als ik uit deze vergelijking der Boomen en Planten, ulieden brenge tot de verbazendfte verfchijning in de Natuur, waar van de doorluchtigfte en fcherpzinnigfte vernuften der wereld; tot nog toe geene reden kunnen geven, te weten: hoe het toekome, dat op de kruin of hoofdfchedel van een

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdft.

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

viervoetig herkaauwend Dier, als het Hertebeest, jaarlijks een fteenharden boomtak of boom uitfpruit, en dat deze, jaarlijks afvallende, wederom aangroeit, tot dat eindelijk het Dier in een allerhoogften ouderdom, zulk eenen boom op het hoofd blijft dragen, zoo als dit van de Hertebokken bekend is. Wijders hoe dit nu te verklaren is, dat ook wederom andere Dieren, wier horenen niet afvallen, dezelven al mede tot eene hoogen ouderdom en geweldige grootte en hardheid dragen, dat men daar na de leeftijd kan berekenen. Deze bepaling van den leeftijd wordt nu even als in het Plantenrijk, vooral in de herkaauwende Dieren, uit de horenen beraamd. In de gevingerde Dieren let men veelal op het gebit en de tanden, ook op de verharding der nagelen, of de grijsheid der huid. Beiden deze uitwerkfelen des ouderdoms, zijn dus de teekenen der jaren, deze zijn nu (zoo als gezegd is) even als in de boomen, of jaarlijks veranderende, als jaarhorenen (*annua*), of overjarige (*perennia*) op te merken. De Kruid- en Plantkundige niet alleen, maar zelfs elk Landman of Hovenier, in één woord, elk opmerkend Mensch ftaat verbaasd in overdenking, hoe uit een enkel kennipzaadje, uit het zaad der zonnebloem, uit een ftofje zaads van andere planten, in den tijd van geen drie maanden, een gewas voortkomt, dat verre boven eens mans hoogte, en zoo uitgebreid van bladeren is, als een eikenfpruit van tien jaren, maar ook weder in dat zelfde jaar fterft. De Goddelijke JEZUS merkte dit reeds op over het mostertzaat, als een

een der kleinste zaden; maar wie moet niet in verwondering wegzinken, als men op een klein plekje van het bekkeneel der Hertebeesten, dat geen duim breed beslaat, uit een slipje merg, jaarlijks een getakt horengestel (*Cornua Ramosa*) ziet groeijen en afvallen, waar bij in hardheid geen eiken hout, noch dat van den lokusboom, het zoogenaamd paardenvleeschhout, ja geen steen halen kan; en 't geen nog bijzonderder is, is, dat de Hertshoren, ja Koehoren, Scheikundig beproeft, veel moeijelijker door het vuur tot kalkstof kan gebracht bracht worden, dan marmersteen, of andere kalkaardige steenen, en evenwel door wasch en olie gelenigt worden. Dit alles opmerkende, staat ons menschelijk vernuft stil, en kan dit niet verklaren. Wij ondernemen dit ook niet, maar wij kunnen ook niet beschuldigd worden van verwaandheid, als wij door eenige vermoedelijke waarschijnelijkheden betogen, dat de bijzondere groeijing der horenen op den kruin der herkaauwende Dieren, voornamelijk der Herten, Bokken, Rammen en Koeijen, eene overeenkomende eigenschap heeft met de groeijing, uitbotting, uitspruiting (*vegetatie*) der Planten en Boomen, en gelijk de Plantkundigen opmerken, dat velen der jarige en overjarige Boomgewassen, slechts tot een zekeren tijd, aan de verandering onderworpen zijn, zoo moet men ook dit opmerken dat, dit wisselen der horenen in de Herten, ook niet tot in haar hoogsten ouderdom geschied, als mede dat in het geslacht der Koeijen, wier horenen

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

nen nooit afvallen, ten zij in de eerste doppen, de krappen des ouderdoms, na tien jaren buiten tel geraken. Indien men eene Koe of Stier zijn natuurlijken ouderdom liet beleeven, of indien men van een Hertebeest den regten ouderdom konde aanteekenen, zoo twijfel ik geenzins, of men zoude hier van eenige nadere oplossing kunnen geven: althans in de wilde Buffels is dit bewijsbaar, dat derzelver horenen door ouderdom, tot geweldige zwaarte en hardheid, aangroeijen. De Heer Doctor W. GREVE te *Noordwijk*, een oplettend Natuurkenner, bezit zulk een Buffelhoren, (*Bos Laser* LINNAEI), die in den afstand der horenen 34 duim, dat is 2 voet 10 duim heeft, aan de ingekrulde toppen 2 voet 6½ duim afstand, aan de kroon, kol of atlas 1 voet 3 duim, dan 't geen ongemeen is, is dat, daar de horenwortel van de grootste Koehoren, aan haar dikste wortel ongeveer 3 a 4 duimen middellijn heeft, deze is tot 8 duimen, en in den omtrek 2 voet 2½ duim, en dus 26½ duim: voorts weegt deze horen met de horenpit en een gedeelte van de kruin 23 ponden. Dit alles te zamen genomen, overtreft deze Buffelhoren, tegen onze zwaarste en grootste Koe- of Osschoren vergeleken, alles in zwaarte en hardheid. Hoe nu en op welk eene wijze de Natuurkundigen over de groei der horenen redenkavelen, het blijft tot nog toe in de beslissing duister; zeker is het, dat zoo wel de Hertebeesten als de Koeijen, in den natuurstaat tot een zekeren trap van hogen ouderdom komen, als wanneer de eerste niet meer jaarlijks afvallende ho-

Onderzoek over den wasdom der Koehorenen.

horenen hebben; en de anderen geene merkteekenen des ouderdoms, uit het horengestel kenbaar, laten ontdekken.

Ten aanzien der Hertebeesten, weet men uit de Historien, dat er gevonden zijn, op wier horenen de naam van een Vorst of Koning gebrand was, die, toen het Dier gevangen werd, reeds meer dan eene eeuw geleden, overleden was. Men vindt aangeteekend, dat er Herten in het zwarte Woud gevangen zijn, die een halsband om hadden, waar op de naam van JULIUS CAESAR stond. Zoo is nog bekend zeker Hertebok, die insgelijks een halsband om had, waar op de naam van ISABELLA van *Oostenrijk* stond, welk dier wel honderd jaren na haar dood zoude gevangen zijn, en welks horenen nog tot *Brussel*, als een kenmerk der oudheid, bewaard worden; dan buiten dit, is het eenparig door alle oude Natuurkundigen, zoo wel als door latere Historieschrijvers, bewezen, dat onder de bekende viervoetige Dieren, de Hertebeesten de kenbaarste teekenen van een buitengemeenen hoogen ouderdom hebben, en men dit ook aan het gewas der horenen opmerkt, alzoo de horenen van Herten, die niet meer afvallen, oneindig zwaarder aan de kroon, en van meer takken voorzien zijn, welk onderscheid de Ouden reeds hebben waargenomen. Wat de Koeijen belangt, ik twijfel geenzins, of dit geslacht zoude, natuurlijk levende, insgelijks tot een vrij hoogen ouderdom kunne komen: van hier de geweldig groote horenen der wilde Koeijen: maar na-

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

demaal de tamme Koeijen door de Menschen geslagt worden, en daarenboven de wilde Koeijen gemakkelijk te temmen zijn, en zelden zoo ontvliedende als de Hertebeesten, is dit niet gemakkelijk te bepalen; de Hertebeesten zijn integendeel volstrekt niet tot zulk een trap van tembaarheid te brengen. Het is dus twijfelachtig, of die Woudossen, waarvan wij boven bladz. 57. gewaagt hebben, en die door JULIUS CAESAR beschreven zijn, als Dieren die geene gewrigten hebben, en dus de knieën niet buigen kunnen, Herten van een onberekenbaren ouderdom zijn geweest, dan of dit ook op Woudstieren of Koeijen is toe te passen, althans hij beschrijft dezelve zonder kniegewrigten, (*sine articulis sine nodis*) en meldt, dat zij, gevallen zijnde, niet weder kunnen opstaan, en zich tegen de boomen plaatsen, om te rusten, zoo dat de *Duitsche* volkeren, *die op haar jagt zich toerigten, de boomen opspooren, waar deze Dieren tegen rusten, en die stammen dan half doorzagen, zoo dat het Dier, daar tegen rustende, met den boom valt enz.*, * daarenboven spreekt de Schrijver van *Eenhorenige Ossen.* Deze melding heeft ongeloofllijke verwarring in de Natuurlijke Historie dezer Dieren en in die der Koeijen veroorzaakt, zoo dat AELIANUS, ULYSSES ALDROVANDUS, na hem GESNERUS, eindelijk JOHNSTON, en zeer velen anderen, denkbeeldige afbeeldingen gegeeven hebben van Dieren, die nooit bestaan hebben. BARTHOLINUS heeft grof in

* Vergelijk bladz. 58 en 59.

in dit ſtuk gedwaald in zijn werkje *de unicorne*, nademaal hij sommigen, en bijzonder den *Oldenburgſen* Osſenhoren, als zulk een ſoort van een horen voordraagt, doch dadelijk hier van iets nader. Ondertusſchen is er in dit alles eene ſchaduw, die ons tot den waren omtrek van het ſchaduwbeeld leid. Ik merk op, dat men van CAESAR, die het hoofd vol hád van grootſche krijgsontwerpen, eene zoo naauwkeurige Natuuronderzoeking niet kon verwachten, als dit onderwerp wel verdiende, hoe naauwkeurig hij ook was in het beſchrijven van den aard der *Duitſche*, *Galliſche* en *Nederduitſche* volkeren, en derhalven, dat hij veelal zijne beſchrijving der opgemelde Dieren, of uit de berigten der volkeren, of van de bijgelovige *Romeinſche* Soldaten, die zeker zeer vatbaar waren voor bijgelovige vertellingen, heeft overgenomen, of misſchien wel een verouderd Hertebeest of Stier, wiens beenen door ouderdom aangegroeid waren, gezien hebbe, en daar uit tot het geheel beſloot: of zou men mogelijk ook wel kunnen vermoeden, of er in dien tijd in die Gewesten wel Rhenocerosſen geweest zijn, nademaal dit Dier in middelbare luchtſtreeken leeft; althans men vindt de Rhenoster ook onder den naam van *Taurus unicornus*, *Taurus Æthiopicus*; hoe het zij, ik geef het op voor gisſing, of zoude het de Eland ook kunnen geweest zijn? Terwijl men de Elanden eene hardheid in de knieën toeſchrijft; echter heeft de hedendaagſche Natuurkennis wel degelijk in dezelve kniegewrich-

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdſt.

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

ten ontdekt, doch tevens, heeft LINNÆUS, in zijn *Laplandsche Reizen*, daar de Elanden zijn, bevestigd, dat zij zelden gaan liggen, maar tegens de boomen rusten: daarenboven, dat, daar zij veel over het ijs loopen, de pooten natuurlijk gewoon zijn stijf te staan, om niet uit te glippen, even als die der Steenbokken op de *Alpen*: en hier mede zoude het misverstand ontknoopt zijn, mits men de Eland (*Alcis*), niet vermenge met het Rendier (*Rangiter*), dat niet alleen takkig gehorend, maar ongemeen vlug is; indien hij nu, gelijk ALEXANDER *de Groote*, eenen, ik zoude bijna zeggen eenen *onfeilbaren* ARISTOTELES bij zich gehad had, dan zoude ik kunnen berusten in zijne beschrijving der Dieren van ons onderwerp.

Maar gelijk ik naar mijne gewoonte nimmer vreeze om mijne denkbeelden voor te dragen, zoo meene ik bevoegd te zijn om mijne aanmerkingen mede te deelen. Wij vermoeden dan, dat de bedoelde eenhorenige Ossen, de *Alces* of groote Geiten zonder knokken of kniebuigingen, niet anders zijn geweest dan Elanden, Hertebeesten of Hinden van een onnagaanbaren ouderdom, en die de gewrichten verstijfd waren; daarenboven rusten onze bedenkingen vervolgens nog nader op de volgende stellingen: vooreerst, dat het een bewezen zaak is, dat het beendergestel van alle viervoetige Dieren, ja ook van de Vogelen en Visschen verhard, als zij tot een hoogen ouderdom komen, de listen der Jagers, de netten, fuiken enz. ontweken zijnde, zoo dat

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

dat zelfs Dieren, die anders een kraakbeenig en graatachtig gestel hebben, steenharde gewrichten bekomen. In den Mensch weeten wij dat het eerste kenmerk van den ouderdom ligt in de opkrimping der gewrichten, de stevigheid der zenuwen, en hardheid der kraakbeenderen; immers, vraagt men eenen ouden man of vrouw naar zijnen of haren welstand, het antwoord is: *ik worde oud en stijf*; deze verharding en onbuigzaamheid der Ledematen is zelfs ten duidelijkste kennelijk uit de oefening der Menschen; ik heb er op gelet, en de Ontleed- of Beenkundigen (*Osteologi*) letten er op, en behooren er op te letten, hoe dat een Warmoezier of Landbouwer, een Spitter, die zijn leeftijd met al bukkende en kruipende het onkruid te wieden, en dagelijks te spitten, de lendenen daar naar groeijen; hier van als iemand bukt en de ruggegraat wordt stijf, zegt men: *ik krijg het spit in de lenden*; ja het beendergestel en de gewrichten van een' Wever, die dagelijks het Weefgetouw betreed, wordt in zijn ouderdom dermate verhard, dat hij er niet alleen naar gebukt gaat en zich beweegt, maar tot zijn dood die beweging behoudt; van eene naarstige Huismoeder, die dagelijks werkt en spint, zegt de Prediker: *hare handen staan naar het spinnerokken*; wat is dit alles anders dan een bewijs, dat het dierlijk gestel onderhevig is aan verharding door ouderdom? Ik kan hier niet voorbij, om vrijmoedig eenige bedenking te maken op dien heerschenden ijver, welke thans de Ontleedkun-

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

Verharde vergroeijing van Beenderen.

kundigen bezield, om in de knekelhuizen allerlei soort van vergroeijingen der beenderen op te zoeken, zonder de oorzaken daar van na te speuren. De Hooggeleerde en ijverige Professor SANDIFORT schijnt hier in evenwel eenig nader doorzigt gehad te hebben, in zijn voortreffelijk werk *over de zieke Beenderen*: de jonge Heer Doctor VAN DE WYNPERSSE, mijn geachte Leerling, helaas! te ontijdig gestorven, had in dit stuk eene uitmuntende verzameling, en heeft met mij onderling menigmaal over de verharding en vergroeijing der beenderen in Menschen en Dieren geredekaveld: wij waren het eens, dat men uit de vastheid en hardheid der beenderen tot den ouderdom der Dieren konde besluiten; en tevens dat men vooral uit de zamengroeijing der wervelbeenderen en gewrichten na genoeg de oorzaken en den arbeid van velen konde vermoeden. Zeker zeer ervaren Reken-, Schrijf- en Schoolmeester, die te gelijk Koster en Doodgraver te *Huisduinen* was, heeft mij verhaald, dat hij en zijn vader voor hem, aan de oude beenderen konden zien, of het Zeevarenden of Landlieden waren geweest. Het zoude ons hier te veel ophouden, om dit vollediger te bewijzen, en in der daad behoort het ook tot ons onderwerp althans niet verder, dan om de kennisse van het been- en horengestel in de Runderen op te klaren. Het is dus dat men voornamelijk zoo uit het hoofd en de bekkeneelen der Dieren, als uit die der Menschen den ouderdom kan kennen door een zekeren trap van hardheid,

tot daar de kenmerken geen ſpoor meer hebben; bij voorbeeld: in alle hoofdſchedels of bekkeneelen der Menſchen zijn de tandwijze naden, kroonnaden (*Suturae Coronales*) kenbaar, en kunnen van trap tot trap der jaren van een geſcheiden worden, zelfs tot de losſe tusſchenbeentjes van WORMIUS (*Osſiculae Wormianae*) ingeſloten. Maar nu vindt men bekkeneelen, waar in die naden en zamenvoegſels geheel en al vergroeid zijn, zoo dat er geen ſpoor van te vinden is, en dit zijn juist de kenmerken, dat zulke Menſchen tot een zeer hoogen ouderdom gekomen zijn. Dit zelfde kenmerk (om van de tandeloosheid en verharde kakenbeenderen niet te ſpreken,) heeft insgelijks in de Hertebeesten, Bokken, Rammen en Koeijen plaats. Men vindt bekkeneelen dezer Dieren, waar aan de horenen zoodanig verheeld en verhard zijn, dat dezelven niet meer kunnen afvallen, en in de Koeijen vooral nooit, om dat de horenpit in het bekkeneel vereeld is, waar van zoo dadelijk uitvoeriger: hier hebben wij ſlechts een weinig uitgeweid, om dat wij als nog de ſtelling van LINNAEUS en die van DE BUFFON niet dan met bepaling begrijpen. De Hertebokken dan, hebben geene jaarlijkſche afvallende horenen, dan tot een zekeren trap van jaren; de Koeijen hebben nooit afvallende horenen, zoo als DE BUFFON ſtoutelijk zegt, ten zij eene afpelling in een eenjarig Kalf, maar in beide deze geſlachten worden zij door ouderdom verhard.

Men

HET RUNDVEE. I. Afd. III. Hoofdst.

Men heeft in het Kabinet der Natuurlijke Zeldzaamheden aan 's Lands Univerſiteit te *Leyden*, een levensgroot opgezet Hert, dat in den Diergaarde van wijlen den Edel geboren Heere CHARLES, Grave van *Bentinck*, Heere van *Doodewaard*, geweest is, en meer dan honderd jaren oud geacht wierd te zijn, wiens horenen ſedert lange niet gewisſeld waren. Ik heb op den *Leydſchen* Burg, waar men uit hoofde van zeker oud regt of gebruik Hertebeesten onderhoudt, Hertebokken gezien en gekend, die meer dan vierjarige horenen droegen; doch ik ben het alleen niet, die dergelijke waarnemingen voordraag: ULYSSES ALDROVANDUS, GESNERUS, ARISTOTELES, en eindelijk DE BUFFON en DAUBENTON, hebben allen bijzondere oplettendheden gehad wegens de horenen der Herten, die men ook het *gewei* noemt: de verſchillendheden der takken, derzelver verbreeding, en als 't ware bladerachtige zamengroeijing onder de geſlachtaarden zijn zoo verſchillende, dat men er in verwart, en zeer dikwijls een bijzonder ſoort opgeeft, dat niets anders is dan een verſchillenden trap van ouderdom; men wil zelfs, dat bij elke wisſeling een tak meer aangroeit; wie hier in de alleropmerkenswaardige onderſcheidingen wil nagaan, ſla het werk van DE BUFFON op, waar men eene alleruitgebreidſte verzameling van Hertehorenen, uit het Kabinet des Konings van *Vrankrijk*, naauwkeurig afgebeeld kan vinden; evenwel heb ik er niet in gezien, eene dub-

dubbele Horenvlucht, zoo als er in de *Leydsche* Academie, in de verzameling van den beroemden HEURNIUS, eens te zien is geweest, en nog moet zijn, ingevalle door de veranderingen, daar in gemaakt, de zeldzaamheden der Ouden, niet onder de zoogenaamde prullen zijn weg geraakt. Dan, het wordt tijd van deze bijzonderheden af te stappen, om des te vatbaarder tot de kennis der Koehorenen, als kenteekenen van hun geslacht, over te gaan.

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

De voorgestelde kenteekenen van het Rundvee zijn, volgens de Natuurkundigen, behalven de gemelde teekenen van gekliefde klaauwen en tanden, dan bijzonder, als tot dit geslacht behoorende, dat zij *holle horenen* (*Cornua concava*) hebben. Dit kenmerk vereischt opheldering, althans voor den onervarenen en den Boer, om dat de Koehorenen uitwendig glad en niet hol schijnen, dat is, zonder groeve of langwerpige insnijding, zoo als in de Rammen en Bokken, wier horenen langs den geheelen draai of wenteling het zij achteroverhellende of zijlings uitdraaijende, altoos eene holle groeve langs den horen hebben, die allengs vernaauwd, verhard en enger wordt, naar den aanwas en ouderdom der horenen, maar de Koehorenen zijn uitwendig glad aan de toppen, en rimpelig aan de worteleinden. Door *holle horenen* moet men dan verstaan den inwendigen horen, die inwendig wel hol is, doch niet te min op en om een inwendigen beenpit sluit. Deze pit is niet hol,

Holle Horenen.

maar

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

maar eigenlijk van dat zelfde gebeente oorſpronkelijk, 't welk uit het bekkeneel voortkomt, even als in de Hertebeesten den wortel der getakte horenen; LINNAEUS had dan ter naauwkeuriger bepaling, onzes inziens, moeten zeggen: *Cornua interne concava, externe glabra, interne nucleum Osſium*; dat is: *horenen die inwendig hol zijn, de pit inwendig beenachtig, uitwendig glad*; enz.

Bepaling der Horenen.

Dan, wij laten hier nu onze verdere aanmerkingen op die kenmerkende bijzonderheden van het horengeſtel der herkaauwende Dieren over het algemeen berusten, en gaan over tot ons eigenlijk onderwerp, te weten, *het bepaalder horengeſtel der Koeijen.* Ten duidelijke begrippe voor onze Landzaten hebben wij hier toe eenige afbeeldingen naar het leven gemaakt, en dezelven op een Tafereel gebragt, op dat de onervarene hier uit eene goede bevatting zoude bekomen over de kennis van die merkwaardige onderſchiedingen, die de Veehoeders, de Boeren en Veehandelaars uit het horengeſtel der Koeijen ontleenen.

Kochorenen, verklaart na Plaat V.

Bij de eerſte Figuur, Plaat V, is dan afgebeeld het hoofd van een nuchter eerstgeboren Kalfje: op deszelfs kruin ziet men niets dan ſlechts twee knoopen of uitzetſels, *a a*, die den wortels der uitpuiling van de aanſtaande horenen aanduiden, en welk teeken zelfs in de eerſte wording der Kalveren kenbaar is, kort na de zigtbare gedaante in de baarmoeder, gelijk zulks in de

de figuren en de beſchrijving der baarmoeder nader zal betoogd worden. Om evenwel te dezer plaatſe duidelijk te zijn, ſlaat men het oog op Figuur VIII en IX; deze Figuren zijn twee levensgroote afbeeldingen van den wortel der horenen in een Nuchter- en in een Schotkalf: deze wortel of kruin, ook de kuif of de lofkol geheten, vind ik in een *Brabandsch* boek *Koekamme* genaamd, waarom, dit is duister.

Fig. VIII. bij *a a a a* duidt een gedeelte van het hoofdbeen of den kruin aan; *b* is de eerſte uitpuiling van den horen, die men met den vinger op den kop der nuchtere Kalveren kennelijk kan betasten.

Horenknop.

Wanneer men deze knop in een Schotkalf, die alsdan nog weekbeenig is, doorzaagt, dan vindt men in den doorgezaagden ſchijf inwendig doorgaans vier openingen of buizen, zoo als men in Fig. IX. ziet, bij *b b b b*, ſomtijds ook wel vijf; alle deze holtens worden door nog kleiner hollgheden omringd, en zijn eigenlijk mergbuizen, die den pit van den horen formeren, waar uit dezelve bij toeneming van jaren den inwendigen horen doen uitbotten: om deze ronde pit nu vertoont zich bij *a a a a* den rand van den koker der horen, die de pit in zich ſluit, al mede levensgroote gevolgd, naar het voorbeeld van een Schot- of Pinkkalf. Wanneer nu deze eerſte knobbel begint uit te puilen, groeit dadelijk den horen, en naauwelijks is het Kalf vier, vijf of zes weken oud, of men ziet reeds kennelijk

Horenkoker.

HET RUNDVEE. I. Afd. IV Hoofdst.

den horen uit het horenbeen gewasfen, zoo als dit in Fig. I. in het hoofd van een zeswekig Kalf bij *aa* is afgeteekend. In dien tijd van ouderdom is de horen weekachtig, er is flechts een eeltig vlies om, 't welk van dag tot dag verhard; het is eigenlijk een korst: deze korst fchelferd telkens af, en verveld, zoo dat men dikwijls het uitwendige van den horen als een dopje kan afpellen: in dien zin zou men den horen *afvallende* kunnen noemen, even zoo als wij dit bij het betoog over de Hertshorenen (*) hebben opgemerkt. Het Kalf van tijd tot tijd groeijende, groeijen insgelijks de horenen, tot dat eindelijk de affchelferingen verminderen, de horendop harder wordt, en daar na zijne ijvoorachtige en doorfchijnende hardheid verkrijgt; hetwelk meestal gefchiedt als de tandverwisfeling begint en eindigt, en men het Kalf een *Schotvaars*, *Hokkeling* of *Pink* noemt: dan beginnen de toppen der horenen zwartachtig te worden, glimmende en puntig uit te wasfen, gelijk in Fig. III. te zien is, naar een origineel model van PAULUS POTTER; eindelijk, wordt het dier Vaar of Vaars, en wanneer het omtrent twee jaren bereikt heeft, dan begint den horen te zwellen en uit te zetten; er begint een breeden ring of kring aan den wortel zich te vertoonen, (zie Fig. IV.) en men telt naar dien ring het Vaars een jaar of daar over oud; daar na ver-

Horen-fchelfer.

(*) Zie bladz. 250 en 261.

verhard den horen bij het tweede jaar, en teekent een tweeden ring, die men ook *krap* noemt, de punten krommen om, of zwaaijen uit, naar den aart van het ras. In de *Hollandsche* Koeijen doorgaans zoo als in Fig. V. te zien is: eindelijk verkrijgen de horenen op het vierde jaar hun volkomen zwaai of gevlucht, zoo als in Fig. VI. vertoond wordt na een oorspronkelijke teekening van VAN BERGHEM, waar in tevens opmerkzaam is de smalte der muil en halve Ossenvlugt, meest aan de *Overijsselsche* Koeijen eigen.

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

Horenkrap.

Fig. VII. vertoont den kop van eene echte *Zuidhollandsche* Koe, met gladde horenen, die het vierde Kalf teekenen. Op of omtrent dien tijd wordt de horenpit beenachtig verhard, en de mergbuizen, (bij Fig. IX. *bbbb* aangewezen,) worden enger en sluiten, tot dat dezelven geheel verdwijnen; evenwel wordt deze horenpit nooit hard-beenig, maar derzelver zelfstandigheid blijft altoos ruig en sponzig, en verschilt merkelijk met de hardheid der andere beenderen: alleenlijk wordt deze pit beenachtig, ter plaatse daar zij in den kruin of het kruin-kroonbeen inwortelt. (zie Fig. XI.) Dit kruinbeen is het hardste en dikste van alle hoofdbeenderen in eene Koe, de kracht en de sterkte der Runder horenen is in deszelfs vastheid gelegen: door de kracht van dit gebeente trekt de Os den ploeg of wagen; om de kruin van dit gebeente bindt men de Koeijen met touwen; door deszelfs kracht en sterkte tilt een Stier, Os of Koe, in zijne grimmigheid

Horenpit.

Kruinbeen.

Kruinhoren.

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

heid, de zwaarste dieren op, en werpt ze in de lucht; de Slagers hebben handigheid en kracht benoodigd als zij het afhakken, niet te min heeft dit been inwendig zijne weeke holligheden en beenmerg, tot zeker getal van jaren, maar in oude Koeijen is het verhard, vooral ook in oude Ploeg-Osfen, wanneer de horenen somtijds dermate in het kruinbeen vereeld zijn, dat zij als een gebeente zijn, en alzoo de kuif ook aan de horenen inworteit, (zie Fig. XXVII.) Insgelijks kan het in jonge Kalveren in het midden gescheiden worden, even als de bekkeneelen van alle andere Dieren: dit vertoont zich duidelijk in de naden, hoofdnaden (*Suturae Coronales*) van meest alle horengestellen, zoo als in de Figuren van XI. tot XXVI. te zien is.

Kroonnaad. Horennaad. Horenpit.

De eigenlijke hoorenpit, Fig. XI. *c*, dus uit het kruinbeen *a* ontspruitende, wordt omkorst en omvangen door den eigenlijken horen *e*, die als de koker der pit, dezelve omvat en beschermt: in Fig X. ziet men de horenkoker van de pit Fig. XI. *c*, afgescheiden verbeeldt, en in Fig. XI. bij *d*, is de horen als half afscheidende, van de pit afgebeeld. De zelfstandige stoffen van den horenkoker, verschillen aanmerkelijk van die der pit; even gelijk de nagelstoffen van den Mensch en der viervoetige Dieren van het gebeente; ja in de vogelen, verschillen de nagelen mede van de zelfstandige beenstoffen. Het is aan geene der schranderste ontleedkundigen onbekend, dat de nagelen, als de uiteindens van het huidvlies (*Epidermis*) zich

daar

daar mede merkelijk vereenigen, zoo dat men door weeking dit fijne huidvlies, te gelijk met de nagels er aan, kan affcheiden, welke kunstgreep de beroemde RUISCH bij uitnemendheid bezat, zijnde als nog in de kabinetten, zulke handfchoentjes en voetjes overbekend. De kunstgreep is gering, maar eischt geduld en handigheid; er is niets meer noodig, dan dat men een handje van een kind of jong mensch, in warm water, allengs tot een trap van zwelling brengt, tot dat het *epidermis* kennelijk van den onderhuid begint te fcheiden, of eigenlijk van den lederachtige huid, als wanneer men zachtjes het *epidermis* of huidvlies affcheid, en als een handfchoen omkeerd tot aan de nagels, die, als dezelve ook tot een zekere trap van weekheid zijn, gemakkelijk afpellen, en daar na in *liquor* gezet, een alleraangenaamst voorwerp bekomen, vooral als de beoefenaar met geduld en handigheid zorgt, dat het handfchoentje of vliezig armtje, omgekeerd zijnde, in het vocht hangende, inwendig ook, door middel van een fpuitje, met hetzelve vocht gevuld wordt, nademaal anders het voorwerp als een verward vel in de flesch hangt, of met luchtbobbels, een onregelmatig figuur maakt. Het is ongelofelijk, naar mijne ondervinding althans, hoe vele bijzonderheden men ten aanzien van het dierlijk gevoel in horenen, nagels, fnavels en vogelbekken, door middel van *maceratie*, weeking of verrotting, in die deelen, kan ontdekken; dus heb ik door eene *macera-*

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdft.

Kunst om het huidvlies af te pellen.

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

tie, weeking en toevallige verrotting van eenige jaren, in den harden ſnavel van een ouden Papegaai of Oostindiſchen Raaf, ontdekt, dat aan het eind der bek, aan den harden horenigen huid, zekere tepeltjes en takſpruitſels waren, die tot het gevoel van den bek en den ſmaak gediend hadden. Het is even zoo met de horenen der Koeijen gelegen, want de uitèrlijken horen is niet anders dan een verhardend uiteinde van den opperhuid aan den kruin, even zoo als het de gekliefde klaauwen zijn aan de pooten der gehoeſde Dieren, en de nagelen aan die der gevingerde, en hier door wordt dan verklaard de reden, waarom de Koeijen zulk een fijn gevoel in de uiterlijke horentoppen hebben, zoo wel als wij in onze nagelen; dit noemen de Boëren *horenjeuk*; (zie wijders *horendol*,) dit gevoel der uitwendige vérſchilt veel van dat der inwendige horen, of pit. Voeg hier nu bij, dat, hoe verhard de toppen der horenen, de uiteinden der nagels, en de ſnavels der vogelen zijn mogen, het gevoel hier het teederſte is, waar door wij, ingevalle wij niet vreesden uit te weiden, aannemen zouden te betoogen, dat het uiteinde van het fijn gevoel in die deelen ligt, zoo als het voorbeeld van den ſnavel der Papegaai zoo even heeft aangetoond; ja, immers kennen wij Menſchen zeer wel het fijn gevoel der nageltoppen, welk gevoel ook bij ons als dierlijk moet aangemerkt worden. — In de allereerſte uitbotting en uitpuiling der Kalverhorenen, is de-

ze

ze opperhuid zeer kennelijk week, leenig en dermate teeder, dat, zoo dezelve door onbesuisde ſtokſlagen of ſtooting gekwetst worden, er dadelijk eene bloeding volgt en het Dier pijn veroorzaakt; eene Koe, een Stier of Os op de horens te ſlaan, maakt dezelve dol, daar een ſtokſlag tusſchen den kol geen nadeel toebrengt: ook kan een verſtandig Ontleeder den dunnen huid of *epidermus* van de wortel der horenen, aan de eerſte uitbotting, te gelijk met de horen, door weeking en zachte opkooking afpellen, gelijk dit door de *Munſterſche* Boeren gedaan wordt. Ingevalle deze uitbotting nu buitengewoon verhard is, of dat er anderen ons onbekende oorzaken bijkomen, gebeurt het, dat de horenen niet voortgroeijen, en het Dier tot op den tijd van Vaars en Koe geene horenen ſchijnt te hebben; zulk een Koe is bekend onder den naam van *Begijn*, (zie Fig. XIX.) waarom weet ik niet, ten ware dat het ontleend is van de kappen der Begijnen, wier gedaante oudtijds vierkant was als eene Koe zonder horenen; het is ondertusſchen volgens de ondervinding zeker, dat de wasdom der horenen in de Koeijen zeer veel verſchilt, naar mate den aard, de natuur en eigenſchap van de horenvochten, in zoo verre, dat zelfs de vlucht of uitzwaai daar van afhangt; als ook van den aard van het climaat of gewest waar in de Koeijen zijn aangefokt. Het is algemeen genoeg te bewijzen, dat velen der *Groninger* Koeijen de kleinſte en fijnſte horenen hebben; niet te min hebben

HET RUNDVEE.

I. Afd. IV. Hoofdſt.

HET RUNDVEE. I. Afd. IV Hoofdst.

zij de horenvlucht iets hooger. De *Holsteinsche* Osfen overtreffen allen in breeden zwaai, doch bijzonder de *Deensche* Osfen (zie Fig XXV.) doch hier van ftraks nader. Hier dienen wij nog iets van de eerfte weekheid te zeggen. Men vindt zeer vele Koeijen, wier horenen of fcheef, of tegennatuurlijk gekromd zijn, (zie Fig. XVII. en XVIII.) fomtijds ook vele horenen die ftomp zijn, (zie Fig. XIX.) deze misvormingen worden meestal, zoo niet altoos, geboren in de jongfte jaren der Kalven en Koeijen, in dien tijd, als de pit nog niet verhard is, vooral in den fpringtijd, als de Koeijen tochtig worden, want dan ftoeijen, fpelen of ftoten zij tegen elkander, en verwringen de horenen: dit ziet men veeltijds in den zomer of in den fpringtijd, als zij in de wei tegens elkander aanloopen, ftooten en ftoeijen, tot dat uit die ftoeijerij ernstigen toorn ontftaat: dan verwringen zij elkanders horenen, dat er fomtijds het bloed volgt. Dit bevestigt VIRGILIUS voortreffelijk, door VONDEL dus vertaald:

Ook hitfte dikwijls door 't aanminnige bekooren,
De forfche vrijers aan, en horen tegens horen,
De fchoone Vaarze gaat te weide in 't groene woud,
Terwijl de Stieren, reis op reis, vergramt en ftout
Toeftootende, het vleesch met fcherpe horenen noopen,
Zoo dat het zwarte bloed de huid komt afgedroopen.

Dit ftooten der horenen valt dus meest voor onder de Stieren en Osfen, evenwel is het

het de jonge Koeijen en Vaarzen ook zeer eigen, vooral in den ſpringtijd, als wanneer dezelven, althans hier te Lande, ruim zoo dol vechten om den Stier, als de Stieren in andere Gewesten om het Vaars. Dit ſtooten en verwringen der horenen, heeft aan den Fabeldichter OVIDIUS gelegenheid gegeven, om de geſchiedenis van *den Horen des overvloeds* te beſchrijven, daar ACHELOUS zich in een Stier hervormende, door HERCULES den eenen horen wordt afgewrongen, even zoo als twee kloeke Stieren, die om het witte Vaars onder zijn bedwang te hebben, *horendol* tegen elkander ſtooten; dit *horendol* verdient hier opmerking. Onze Boeren kennen dit *horendol*: zij noemen het *horenjeuk*, en maken hier uit de tegenwoordige of aanſtaande tochtigheid der Koeijen op, en het is in deze drift, dat de meeste Koehorenen verwrongen worden; de verdere zinſpeling van den horen van ACHELOUS, komt op hetzelfde uit, namelijk het verwringen. Immers de naauwkeurige vertaler van OVIDIUS, A. VALENTIJN, drukt het eigenaartig uit: zoo zegt hij, ACHELOUS ſprekende invoerende: *hij greep mij daarenboven ſchrikkelijk en verwoed bij den horen, en wreekte, (dat is wrong) hem van mijne kop: dien namen de Vlietmaagden op, en vulden hem met ooft en welriekende bloemen, en heiligde hem.* (OVID. *Herſch.* IX. *Boek*) In het vervolg zal dit gebruik van Koehorenen tot drinkvaten en geheiligde horenen nader voorkomen. Dit aangehaalde diend hier in het

HET RUNDVEE, I. Afd. IV. Hoofdſt.

Horendol.

Horenjeuk

HET RUNDVEE I. Afd IV. Hoofdst.

voorbij gaan, om eenig geschiedkundig licht te geven over het afstooten der horenen door de Stieren, Osfen en Koeijen, en de verwringing en verlamming die daar uit ontstaat, want dus wordt het huid en horenvlies gekwetst, en er ontstaat ontsteeking aan de kroon, of de geheele pit wordt gekneust, ja ook wel geheel afgeknakt. Hier uit volgt eene misvorming, die dan den geheelen leeftijd der Koe blijft duren, zoo dat zulk een verstompte of geknotten horen geheel verhard, en in den groei toeneemt. Zulk eene Koe draagt dan den naam van *stomphoren*, ook *knothoren*, als zijnde stomp en afgeknot. Als de jonge Kalveren, Pinken, Hokkelingen of Vaarzen op stal staan en in de schotrepen gezet worden, zelfs ook jonge Koeijen, schurken zij veelal aan de palen en schotten met de horenen, gelijk in de weiden aan de hekken, zij hebben dan horenjeuk, en wrijven met den kruin tegen de palen: hier door worden ook de horenen misvormd, om dat zij het vlies afschuren. De Koeijen zijn over het algemeen zeer aandoenlijk en gevoelig op den kruin en aan den wortel der horenen; wanneer een boer of vetweider denzelven betasten wil, of een touw om den kruin slaan, of ook op stal wil streelen om aan het melken te gewennen, streelt hij eerst den kosfem of de borst, en zoekt dan al zagtjes aan den horen te komen: deze krouwt en streelt hij, het Dier heeft dit graag, en treft men dien luim, dat hij dit begeert, zoo is het, het gedoogzaamste Dier der wereld; ondertusschen is dit

Stomphoren. Knothoren.

dit door een onbekenden niet zonder gevaar te ondernemen, want door dien zijn oogpunt niet opwaarts ſtrekt, en de voornaamſte kracht in het horengeſtel legt, zoo mistrouwt het Dier altijd een onbekenden, maar daarentegen is het in dit ſtuk zoo gedwee voor den genen, met wien het dagelijks verkeerd, dat een klein boeren-zoontje er mede ſpeelt. KOLBE verhaalt in zijne *Beſchrijving van de Kaap de Goede Hoop*, dat de Osſen en Koeijen, ook de Buffels, dermaten aan het huisgezin der Boeren gewoon zijn, dat zij die nimmer deeren, en er gaarne door geſtreeld worden; maar daarentegen zoo norsch en ſtuursch een vreemden aanvallen, dat de Boeren de Osſen en Buffels als wachtdieren tegen dieven en onraad des nachts laten loopen. Deze eigenſchap is insgelijks bij onze Koeijen, want men zal de werfhonden van den Boer door de Koeijen ongemoeid zien loopen en horen baffen, maar komt er een vreemde hond in de weide of op ſtal, de gantſche kudde is in rep en roer: zoo ook wanneer een vreemde, vooral met vreemde kleeding, in het veld komt, als wanneer het Dier niet bedaard, voor dat er de Boer of zijn knecht, de melkmeid of het zoontje, zelve bijkomt: zelfs reiken deze forſche Dieren al blatende of murmerende den muil toe aan het jongske, om aan de jeukerige horenen geklaauwd te worden. Hier van daan is bij vergelijking op de Landſpreuken overgenomen, een *kregel kop*, een *jeukerig hoofd*, voor iemand die kregel, dat is,

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

is, die warhoofdig, of zoo men zegt, *narrig* is, dan zegt men, *de kop jeukt hem*; *hij is kregel*, *krevelig*, en dan van iemand die zulk een kriewelkop wat tot bedaren wil brengen, *hij zal hem den kop wel kraauwen.* In de aanmerkingen die ik over de horenziekten der Koeijen denk voor te dragen, zal veelligt hier wel meer op kunnen volgen.

Ernstiger bedoelingen leveren de Koehorenen op in het aanmerken der horenkrappen, waar door men den ouderdom der Koeijen, Stieren en Osſen erkend, en welke onderſcheidingen bij overneming, ook zinnebeeldig door onze Landzaten gemaakt worden, als men van een oud man of vrouw zegt: *hij* of *zij heeft al wat krappen op de horens.* Onze Dichters beduiden dit door een rimpelig voorhoofd, bij voorbeeld:

't Mooi weeuwtje heeft heel glad heur haartjes opgeſtreeken,
Doch wordt het hulſel op de horenkrap bekeken;
Legt zij den hoofdnaald af, dan is dien gladden tooi,
Een rimplig voorhoofd van tien jaar op elken plooi.

Dit in het voorbij gaan. Ter zake; het rekenen en tellen der horenkrappen is de allereerſte oplettendheid van een Boer of Veehandelaar, als hij eene Koe of een Os zal koopen. Deze krappen zijn in de een- en tweejarige Koeijen breed en kennelijk op het bloot oog: (Zie Fig. IV. en V.) daar na krimpen zij van jaar tot jaar in, zoo nogtans, dat

dat elke ring kennelijk blijft: echter is er altoos tusfchen de geledingen dezer ringen, zekere fchelferachtigheid, die fomtijds zoodanig verhard, dat zij de oppervlakten der ringen verduisteren, hetwelk vooral in oude Koeijen gefchiedt, als zij boven de zes, zeven, acht, negen of tien jaar oud zijn, als wanneer het buiten tel raakt, en de Boer er ook niet veel acht meer op flaat, ten zij hij fomtijds de krappen wat afvijlt. Deze ringen nu zijn niet altijd cirkelrond, maar hebben een foort van golving, zoo echter, dat de achterfte ring of horenkrap, altijd evenredig blijft aan de voorfte bij vermindering van oppervlakte. (Zie Fig. XIV. en vooral XV, XVI. en XVII. en XVIII.) daar zij tot tien toe kenbaar zijn, ten einde nu dit alles voor onkundigen begrijpelijk voor te dragen, hebben wij wel uit meer dan vijfentwintig foorten van Koehorenkruinen, die wij van de Leertouwers en Vleeschhouders gekocht hebben, de voornaamfte, in onze Plaat verkleind, afgeteekend, die ftraks zullen volgen bij de nadere verklaring der Plaat; vooraf hebben wij nog iets te melden van de verfchillende gedaantens der horenen, eigenlijk de *Horenvlucht.* Deze benaming is algemeen onder onze Landzaten, gelijk alles wat zich verheft in de hoogte en in de lucht vliegt, vlucht genaamd wordt, zoo is het ook met het horengeftel der Koeijen gelegen, want om dat de horenen op den kruin van het hoofd ftaan, en het Dier natuurlijk zijn kop in de lucht fteekt, vooral als het loeid of toornig wordt; of wel zich verheven

HET RUNDVEE I. Afd. IV. Hoofdft.

Horenvlucht.

ven vertoont, zoo noemt men dan het horengestel *vlucht*, alſchoon het Dier daarom niet vliegt, in den zin van de vlucht der vogelen, maar even zoo als men bij vergelijking zegt van een ſierlijken gevel voor een huis dat hoog gebouwd is: *deze gevel vliegt*, van een zeilend ſchip: *dat ſchip heeft een ſchoone vlucht*; en misſchien is het woord *vlug*, *flux*, *een fluxe* — *vlugge kaerel*, *eene flukſche maagd*, *een fluks dier*, hier wel van oorſpronkelijk. Deze Horenvlucht noemden de Ouden *patuli*, *patulos*, dat is iets breeds en wijd uitgeſpreid, volgens VIRGILIUS Lib IV. *Patuli boves*, *qui cornua late diſtincta habent*, dat is: *Koeijen of Osſen die breede uitweidende horenen hebben*. Dan deze bijzonderheden daarlatende, zoo is het zekerlijk waar, dat de afleiding van horenvlucht, met opzicht tot de Koeijen, dezelve oorſprong heeft, als dat van alle bijnamen, op zeker ſoort van verhevendheden, op de hoofden der Dieren: bij voorbeeld de ſpreekwijs in de H Schriftuur: *ik heb mijnen horen verhoogt*, *de horenen des hogen altaars* enz. Zelfs maakten de Rederijkers dit betrekkelijk tot de hoeden der mannen en de huiven der vrouwen, of eigenlijk zeker ſoort van dunne zijde doeken, die in den flukſen gang van een jeugdig meisje, tegen den wind opvloog; deeze kleedij noemden zij vliegers, die aan het hoofd vast waren, en zich dus als een dunne ſluijer in den wind uitſpreiden, zoo ook zekere ſamaren of lange bouwen of lange ſlepen-

pende rokken van zijde, die zich in den flukſen gang uitſpreiden, zoo als nog onze Juffer-ſchap dragen. Vader CATS, die regte natuurlijke Landaardkenner, ſpreekt dikwijls van zulke vliegers. In onze dagen gaan de Dames wederom met zulke ouderwetſche dunne zijde vliegers langs ſtraat ſlepen. Van de mans hoeden, in den zin van *horenvlucht*, vind ik in een oud Kluchtſpel: HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdſt.

Zijn hoedje ſtaat hem klugtig,
Half ſcheef en ſchuinsch of vluchtig,
Doch ook wat ſtuur en gram,
Als hoornen van een Ram.

Ik wil hier ter uitſpanning op den zin *horenvlucht* ook nog dit bijvoegen: te weten, dat men de horenvlucht der Koeijen ook *kruinvlucht*, *kuifvlucht*, *kroonvlucht* noemt; ook *ſtarre-* of *kolvlucht*; dit woord is niet zeer gemeen in het verband met de horenen, maar zoo veel te meer met den kruin, de kroon of kuif zelve: door *kroon* verſtaat men uitdrukkelijk dat gedeelte van het voorhoofdbeen in de Koe, 't welk tusſchen de horenen is, en waar uit de horenen ſpruiten, (zie Fig. XIII. tot XVIII.) de *Kruinvlucht* is in vele Koeijen dikharig en gekruld, en moet wel onderſcheiden worden van de ſtar of haarkrul op het voorhoofd: wanneer nu dit gedeelte van den kruin met dik haar bedekt wordt, en wel met grof of gekruld haar, dan zegt men wel *kuif*, *haarkuif*, *kroonkuif* of *vlucht*; en zoo ook naar de horenvlucht Kruinvlucht. Kroonvlucht.

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

Kolvlucht.

boven de kol of ſtarre: *kolvlucht*, *ſtarrevlucht*; zoo dat het alles hier op uitkomt, dat de *kuif*, *kroon* of *kruin* der Koeijen, zich met de horenen vereenigd, 't welk men in de Koeijen de *vlucht*, de *horenvlucht* noemt.

Gewaai of gewei.

Dan, dewijl nu deze vlucht vooral beſtaat uit de wederzijdſche uitbreiding der horenen, die als 't ware als twee vleugelgewrichten uitwaarts op het hoofd zwaaijen, even als de takken wederzijds op eenen boom, zoo noemt men deze vlucht ook wel gewaai of gewei, vooral in de Herten en Rammen, waar van men zegt: zij hebben een ſierlijk *gewei* op het hoofd; dit gewei moet men onderſcheiden van het ontwijen der ingewanden, op de jagt van Herten of Hazen, die men dadelijk de darmen uitperst, dat men *gewei* noemt; ook van gewei, dat is het ſpoor der Jagtdieren, of daar zij weiden enz.; het gewei, hier bedoelt, is de zoo evengenoemde horenvlucht. LINNAEUS heeft er naar zijne gewone ſpitsvindigheid eene niet onaardige zet op, als hij het horengeſtel der Koeijen onderſcheidt door *Cornua Lunata* (*Maanhorenen*). Hij had, *Semilunata* kunnen zetten, dan was het volmaakt, want juist heeft de horenvlucht der Koeijen de gedaante van eene halven maan. Bij de Dichters, die eene maanhorenige Koe *Vacca Lunata* noemden, was ook van ouds alreeds deze vergelijking bekend, door de wasſende en afgaande maan als gehorend af te beelden, zoo dat ze, van de rijzende of wasſende

maan

maan ſprekende, zeiden, dat zij hare horenen gevuld had.

De zilv're Maan had naauw haar horenen gevuld,
Of Herder Damon treed van liefde en ongeduld,
In 't ſchaauw dier ſtralen, in het ſchemerigen woud,
Daar hij zijn minneklagt voor Philis ſtulp ontvouwd.

En van de dalende of donkere mane, dat zij hare horenen geledigd had, waar bij nog komt, dat de Ouden van de holle horenen der Koeijen zich lampen maakten, die zij met olie ter verlichting vulden. De gewijde Koningen wierden ook met olie uit eenen hollen Koehoren gezalft, zoo als overvloedig in de heilige bladeren bekend is, doch ſtraks hier van nader, als wij tot ſlot iets over het gebruik der Koehorenen zullen voordragen. Hier komen alle de opgemelde aanmerkingen neder op de halvemaanswijze horenvlucht der Runderen, want gelijk de natuur in alle hoofdſieraden der Dieren hare ſpelingen heeft, of het geen wij na genoeg hebben bewezen, dat de Dieren, na de klimaten, waar in zij woonen, veranderen van ras en uitwendige geſtalte, 't geen betoogt is, ten aanzien van de kleur en het ras, alzoo verſchilt ook de horenvlucht in de Koeijen merkelijk, en vooral ook in de Sexe: waarom dit onderſcheid door LINNAEUS in vijf ſoorten van Koeijen of Runderen gemaakt is, te weten: onze

1. Europiſche; *Cornibus teretibus, extrorſum curvatis, palearibus laxis*, dat is:

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

is: *langwerpige zijlings uitgebreide gekromde horenen, met een weeke kosſem of halskwabbe.*

2. *Cornibus in ſe flexis, juba longisſima,* dat is: *inwendig ingekromde horenen, met een langen baart; Bonaſus.* (Zie onze wilde Stier op Plaat I.)

3. *Cornibus divaricatis, juba longisſima, dorſo gibboſo*, dat is: *verwijderde horenen, een lange baart, de rug gebuld; Biſon.*

4. *Cornibus teretibus extrorſum curvatis, vellere propendente, cauda undique jubata; grunniens*, dat is: *gedraaide horenen, uitwendig gekromd, de vlokken hangende, de ſtaart gehaard, knorrend van geluid.*

5. *Cornibus reſupinatis intortis, antice planis*, dat is: *de horenen zijlings ingebogen, plat op de kruin; Bubulus.* (Zie Plaat V, Fig. XX.)

Op deze wijze heeft de Heer LINNAEUS de Runderen of Koeijen in vijf bijgeſlachtaarten gerangſchikt; er zou evenwel al vrij wat te zeggen en te vragen zijn, of alle deze geſlachtaartige teekenen, wel zouden beantwoorden aan het algemeen hoofdkarakter, 't welk den Wijsgeer opgeeft, te weten: *holle horenen, vooruitſtekende, halvemaanswijze, glad; Cornua concava, antrorſum verſa, Lunata*; ik voor mij vinde in alle deze vijf ſoorten of geſlachtaarten volſtrekt het algemeen kenmerk niet van halvemaansgewijze, (*Lunata*), dat hij voor het

het klasſicaal karakter opgeeft, doch hier in het bijſlachtige tegenſpreekt, want de Bonaſus hebben de horenen inwaards gebogen, de Buffels inwendig naar buiten gekruld, en volſtrekt geen kuif of vlucht, (zie Plaat V, Fig. XXII.) maar daar tegen vereenigt enz.; doch aan dergelijke misſtellingen is de groote LINNAEUS in zeer vele onderdeelen der geſlachtkenmerken onderhevig, en met hem ook meest allen, die de natuur tot een al te eng ſijsthema willen brengen. Ons oogmerk is niet om hier verder in te treden, nog dien grooten Natuurkenner oneerbiedig te beoordeelen. Bij onze *Hollandſche* Koeijen blijvende, is het zeker, en onze Plaat V. bewijst het, dat genoegzaam alle de horenonderſcheidingen van LINNAEUS, op bijzondere geſlachtſoorten der Runderen toegepast, meest alle als bij ſpeling der natuur in onze Koeijen voorkomen. Men vindt dus over het algemeen volkomen halvemaansgewijze horenvluchten in de *Hollandſche*, *Frieſche* en *Groninger* Koeijen, doch allen niet te min verſchillende; er zijn er die vlug en volmaakt halvemaansch zijn, (zie Fig. VII.) dit is meest in de *Hollandſche* of *Frieſche*, in den eenen minder groot dan in den anderen, naar den ouderdom, de onverbasterde *Hollandſche* houdt men doorgaans voor de fijnſte horenen, (zie Fig. III. IV. enz.) er zijn er onder de *Frieſche* en *Groninger* velen, die de top der horen eenigzins meer ingekromd hebben, (zie Fig. XIV.) dan dit is ook wisſelvallig in de

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

Hollandsche Koeijen: men noemt zulk soort van horenen, die aan de wortel digt tegens een groeijen, *horenhoef*, om dat zij, even als de hoefijzers van een paard, tegens elkander in krommen. Maar het verdient opmerking, dat de meeste Koeijen die van den kant van *Overijssel*, *Drenthe*, en vooral uit het *Kleefsche*, *Holsteinsche* en daar aan grenzende Streken komen, doorgaans de horenen langer uitweidende, dunner en puntiger, als het ware zijlings uitzwaaijende hebben, (zie Fig. XV en XX.) dit noemt men *osfenvlucht*; en zekerlijk zeer eigenaartig, nademaal de horenen der Osfen meest altoos veel fijnder, gladder en ruimer vlucht hebben, dan die der Koeijen, het geen men aan het lubben toeschrijft, vermits alle Dieren, en vooral de ontmande Osfen, veel sterker en zwaarder uitdijen, zoo dat men dezelve van verre aan de horenen onderscheid. Het is daar en tegen aanmerkelijk, dat de Stieren, althans de *Hollandsche*, zoo lang zij niet gelubt zijn of Bulos worden, de horenen stomper en korter hebben. (Zie Fig. XXVIII.) Ook is het opmerkenswaardig, dat meest alle onze Stieren de horenen kleiner en stomp hebben, en daar en boven kantig en niet rond, (zie dezelve Figuur) er zijn boven dat horenen die volmaakt wederzijds spits en regtstandig zijlings op den kruin staan, zoo als ik een originele tekening van VAN BERCHEM daar van heb, waar van de horenen in Fig. XXI. zijn afgebeeld. Wijders zijn er Koeijen, vooral in *Hol-*

Hollandsche Koehoren.

Holland al vrij gemeen, die de horenen regt voor uit tegens elkander ingekromd hebben; (zie Fig XVI.) deze noemt men ook *duikhorenen*, dezelve zijn ook ſtompachtig, en worden voor goed ras gehouden: deze kromming is na genoeg gelijk aan de kromming van die van den Buffel, (zie Fig. XXII.) doch met dit verſchil, dat in den Buffel de wortel der horenen tegen een loopt, en in het midden eene groef over laat, daar in het bedoelde ſoort altoos de kroon of kuif vrij blijft. Nog zijn er, doch volſtrekt ongemeen in ons Land, die de horenen geheel geribt en ingedraaid hebben als Ramshorenen, (zie Fig. XXIII.) doch ik twijfel of dit niet wel eene miswasſing is, ten minste eene ganſche verbastering. Eindelijk zijn er in het horengeſtel der Koeijen, gelijk als in alle gehorend Vee, en ook in de hoofdſchedels der Menſchen en Dieren, ontellijke misvormingen, die of uit ziekte, of misgewas der hoofdbeenderen geboren worden, en de geheele leeftijd van het Dier blijven verharden, zoo vindt men horengeſtellen op de hoofden der Koeijen, tegenſtrijdig tegens elkander; dit noemen de Boeren *verwrongen horen*, *verlamden horen*, *ſcheven horen*, enz. De voornaamſte bekende zijn dezulken, die in de jeugd der Koeijen, zoo als boven gezegd is, door ſtoeijen en toorn, tegen elkander verwrongen worden; zoo wordt menigmaal den eenen horen kromom bovenwaards gebogen, daar de andere in zijn natuurlijken ſtand blijft, bij

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdſt.

Duikhorenen.

Verwrongen horen.

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

bij voorbeeld, in Fig. XVII. daar ziet men den horen *a* natuurlijk, doch de horen *b* opwaards inwendig ingekruld. In Fig. XVIII. daarentegen ziet men den eenen horen *a* opwaards, en de horen *b* nederwaards gebogen; zoo zijn er ook waar aan de toppen geheel afgeknot zijn, en dikwerf tot aan het kroonbeen toe, deze noemt men *ſtomphorenen*; deze ſoorten zijn al vrij algemeen, want men komt zelden op een koeſtal, of men vindt er Koeijen met zulke ſtompe horenen; doch den boer ſtoort zich daar weinig aan, en houdt al vrij algemeen dit ſlag van vee, voor de beste melkgevers en levendigſte van aard, nademaal deze ſtomphorenen getuigen dragen van hun ſtrijdbaren en ſtouten aard, en gevolgelijk moedig en gezond geſtel, inderdaad zijn ook dit ſoort van Koeijen de kregelſte om te melken, doch daarentegen ook de meest gevleesde en gezondſte; niettegenſtaande dit alles, zijn het gebreken, en niet zelden zijn dit ſoort van horenen aan een zeker ſoort van vuile ettering of eeltigheid onderworpen; doch hier van nader bij de ziekten en gebreken der Koeijen. Het geen hier nu ter onderzoek voorkomt, is de onderſcheiding, die de horenen in beide de Sexen vrij kennelijk onderſcheiden. Men merkt over het geheel aan, dat de horenvlucht der Koeijen rondachtiger uitloopt, en fijnder van oppervlakte is dan die der Stieren, ook na gerade luchtiger van vlucht. De Stieren hebben de horenpunten ſpitſer en korter, eenigzins naar het kantige hel-

Stieren-vlucht.

hellende, (zie Fig. XXVIII.) dat is, zij zijn zelden zoo rond en glad als die der Koeijen: althans in onze *Hollandſche* Stieren ziet men doorgaans de horenen korter en ſchielijker toeloopen tot het horenpunt. De Ouden hebben dit voorlang als het kenmerk van een jonge en welgemaakte Stier erkent: immers OVIDIUS, beſchrijvende de ſchoonheid van den witten Stier, waar in JUPITER zich hervormd had, zegt onder anderen: *de horenen wel kort, maar ſchooner, als of ze gedraaid waren, en ſchooner van glans als fijn geſteente.* Dit is nog bij de *Hollandſche* Koekenners eene voorname oplettendheid, als zij zeggen: hij is fijn van horenen. De vermaarde Beestenſchilder PAULUS POTTER, welke met veel oplettendheid het ſchoone in Osſen, Koeijen en Stieren, in het Veerijk *Warmond*, gade ſloeg, heeft zich beroemd gemaakt, buiten andere tafereelen, inzonderheid door het ſchilderen van eenen jongen rooden Stier, bekend onder de naam van *den Rooden Stier van* POTTER, gelijk dit blijkt in Fig. XXVIII. waar wij een origineel Stierenhoofd van twee jaar, na P. POTTER afgebeeld hebben. — Dat nu de Stierenhorenen kleiner vallen, dit is waarſchijnelijk daarom, om dat men zelden ouder Stieren dan van twee tot drie of vier jaren bewaard. In het voorbij gaan moet ik doen opmerken, dat ik het in de Ouden voor een misſlag houde, dat men de Stieren te jong laat ſpringen; de voornaamſte der Ouden willen eenen Stier ten minsten vier jaar oud

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdſt.

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

oud hebben, om dat hij dan meer in de kracht van voortteling is. In tweejarige Stieren hebben de horenen hun volkomen uitwas niet, dit blijkt daar uit, dat zoo wanneer de Stieren gelubt en tot Bul-osfen als herfchapen worden, dat als dan de horenen geweldig uitwasfen, zoo als van de Osfen is opgemerkt; dus is het eene algemeen erkende waarheid, dat de Osfenhorenen eerst in een bovenmatigen zwaai uitwasfen, als zij gelubt zijn. De kleenfte afftanden der Koehorenen kan men op 2 voet Rhijnlands ftellen: de grootfte op 2 en een half voet, maar bij de Osfen zijn die tot drie a vier voet, en daar over. Men vindt *Deenfche* Osfen, wier horenen vier voet en meer vlucht hebben, waar van de horenen, die de Leertouwers voor hunne deuren hebben geplaatst, ten bewijze ftrekken: ik heb er gezien die ruim een vooruitftekend kloek mans vaam befloegen; wijders is de zwaai der Osfenhorenen altoos ten kennelijkfte met den top buitenwaards, zoo als bij Fig. XX. en XXV. is afgebeeld, en bij Fig. XXVII. dezelve zwaai zich op zijde vertoond. In de *Italiaanfche* Osfen evenwel zijn de horenen meer ingekromd, gelijk dit ook in de *Franfche* en *Zwitferfche* wordt waargenomen, hetwelk veroorzaakt fchijnt te worden door dat de Osfen, en dikwijls ook de Koeijen, daar van jongs aan gewend worden, en federt eeuwen lang gewend zijn, om door de horenen den ploeg te trekken, waar door dan van jongs af, het kruinbeen en de

de horenwortel vergroeid naar den arbeid, en vooral de horentoppen gewrongen worden naar het jukijzer, 't welk hen dwingt, dit is ontwijfelbaar de oorzaak, en kan eenigermaten worden overgebragt op de bespiegelingen, die de Wijsgeren maken, en bijzonder op die, welke DE BUFFON gemaakt heeft, namelijk, dat zeer vele last- en werkdieren, beendergestellen aannemen, naar den arbeid, die de menschen hun opleggen, en dus afwijken van hun natuurlijk gestel: bij voorbeeld, de bulten der Kamelen, de holle ruggen der Paarden, (*zaalrug*,) de stevige ruggen der Ezelen enz. dit verdiend zijne aanmerking, en schoon wij voor ons wel geloven, dat door deze bijvallende oorzaken, zulke Dieren eenigermaten die verandering van gestel kunnen onderworpen zijn, zoo als wij dit alrede aangeroerd hebben, zoo belet dit geenzins de waarheid van onze en de meeste gevoelens van nederige Natuurkenners, te weten, dat de Schepper ook deze Dieren geschapen heeft om door zoodanige verzetting van haar gestel, den mensch te kunnen behulpzaam zijn, zonder dat zij echter haar natuuraard verliezen. Het is dus voornamelijk, dat ik hier uit afleide de reden, waarom de *Hollandsche*, de *Holsteinsche*, vooral de *Deensche* Osfen, de fierlijkste en natuurlijkste horenvluchten hebben, om dat zij minder tot den arbeid, maar meerder tot vetworden geweid worden: daarenboven geldt hier mijne aanmerking, in het eerste

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

Hoofdstuk medegedeeld, over de emigratie der Koeijen, te weten, dat dezelve soorten die in de *Duitsche* wildernissen natuurlijk gevonden worden, en naderhand getemd en met nieuwere ingevoerde vermengd zijnde geworden, als nog de meest natuurlijke schoonheid en gestalte behouden, althans het spoor daar van.

Nadere oplossing.

Hier afstappende, is er evenwel nog aan te merken, dat onze Boeren zelven, in zeker soort van Koeijen, de Ossenvlucht onderkennen. De *Bremer* en vele *Geldersche* en *Overijsselsche* hebben een bijzonder soort van Ossenvlucht. (Zie Fig. XX.) Dit verschil merken de Schilders en Konstkenners op in den vermaarden Landschap- en Koeijenschilder N. VAN BERGHEM, die altoos zulk soort van horenen tekende, nademaal hij het meest *Overijsselsche*, *Kleefsche* en *Duitsche* Landschappen schilderde, terwijl daarentegen P. POTTER en A. VAN DE VELDE, altijd kleiner en fijner horenvluchten maalde, om dat zij altijd *Hollandsche* Landschappen schilderden; dit deed ook KLOMP en andere *Noordhollandsche* Schilders. Later Schilders zijn er weinig, die op de Natuur gelet hebben, maar meest de oude modellen volgden, zoo dat als een kenner alle Taferelen van meest onze hedendaagsche Beestenschilders nagaat, men schier in elk Tafereel de modellen van opgemelden juist gevolgd zal vinden.

Men brenge wijders dit alles slechts oppervlakkig over op de horenen der Koeijen

en

en op het Vee in het algemeen, dan zal men zoo wel een aanmerkelijk verschil vinden in de horenen als in de gestalte des ligchaams, en de eigenschap van het haar, 't welk wij bewezen hebben.

Met opzigt tot de verschillende kleuren en het bont der Koeijen is ook reeds breedvoeriger gesproken; wijders herinnere men zich het gevoelen van Professor ZIMMERMAN, hier voren bladz. 201. vermeld. Dezen Wijsgeer is van gevoelen, dat het verschil van het horengestel in de Koeijen, Ossen en Buffels, ten aanzien van de kleinte, grootte of uitwas, afhangt van het klimaat en het voedzel. Ik aarzel geenszins om dit denkbeeld te omhelzen, zelfs met betrekking tot onze *Nederlanden* en *Holland*: in *Ierland* hebben de Reisbeschrijvers opgemerkt, dat de Koeijen, die aan de klippen van den zeekant worden aangefokt, bijna geene horenen hebben. HIPPOCRATES gewaagt van Koeijen zonder horenen, die bij de *Scythen* en in de moerassen der *Meötiers Nornades* gevonden wierden in *Europa: circa paludem Meötidum Nornados vocatos Boves, esse sine Cornibus.* Met opzigt tot de gemelde *Iersche* Koeijen is het gevoelen gemeen, dat de oorzaak ligt in het voedzel en de plaats, namelijk het voedzel van Zeewier en Zeegras, 't welk op de klippen groeit, en de *Ieren* daarenboven de Koeijen ook met zeker soort van koeken van visgrom, vis en graten voeren, daar die *Iersche* klipbewoners anders niet

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

niet tot voedzel hebben, en waar van vermoedelijk die olieachtige ſterke ſmaak der *Ierſche* Boter ontſtaat, het geen onze Boterkopers ook zeer wel weten. Maar, om bij de ongehorende Koeijen te blijven, wat zal men zeggen van de kunst om Koeijen ongehorend te maken? Dat ſommige Koeijen op de grenzen van *Groningen*, digt aan het *Münſterſche*, kleine horenen hebben, is bekend; maar het is verwonderenswaardig, dat men in *Munſterland* eene menigte Koeijen zonder horenen vindt, en verre de meeste niet dan ſtompen hebben; dit lijdt zeker onderzoek, hoe dit toekome in een Gewest, dat tusſchen anderen in ligt, daar zoo vele wel uitgewasſen horenen op den kop der Koeijen ſtaan, en welks climaat geen graad, of ſlechts een weinig met dat van *Vriesland* en *Groningen* verſchilt: ik weet er geene reden van te geven, dan alleen het vermoeden, dat dit door kunst geſchiedt; dewijl ik van nabij onderrigt ben, dat men in die ſtreken bijzonder ervaren is, om door een zekere pap van Roggemeel of iets dergelijks, zelfs oude horenen aan den kruin en de verharde horenkrappen zoodanig week te maken, dat zij die geheel kunnen afpellen, of, geweekt zijnde, met een mesje afſchellen, zoo dat de horen geheel glad en jong ſchijnt, en zoo ook den top der horenen in jonger Vee afdoppen; dit zoo zijnde, is het niet onwaarſchijnlijk, dat de *Munſterſche* Boeren het kunstje bezitten, om de Koehorenen in den wisſeltijd der eer-

ſte

ſte krap den verderen wasdom te beletten, door het afdoppen of afpellen der uitbotting, en die vervolgens te verharden voor verdere uitbotting, waar door dan de Koeijen niets dan een ſtompje van den wortel behouden, (zie Fig. XIX.) en dienvolgens den naam van *Begijn* bekomen, zoo als gemeld is. Deze kunst ſchijnt zelfs van oude afkomst, altans ik vinde bij ARISTOTELES gemeld, dat de horenen der Koeijen, heet gemaakt zijnde, gemakkelijk kunnen gekromd worden, en in de jonge Koeijen geweekt in wasch, naar willekeur kunnen gebogen worden. PLINIUS ſpreekt hier van uitdrukkelijker dus: *Boyum attritis ungulis, Cornua ungendo aruina medentur agricolae: adeo ſequax natura eſt, ut in ipſius viventis Corporibus ferventi cera flectantur, atque inciſa naſcentium in diverſas partes torqueantur, ut ſingulis Capitibus quaterne fiant;* dat is: *De Landlieden genezen de verminkte nagelen en horenen der Koeijen door het wrijven met ſmeerſel; want de natuur is zoo gedwee, dat zij in de ligchamen der levende (Dieren) door heete wasch kunnen buigen (en krommen), en door groeijende wasdom dezelve door inſnijdingen in verſcheidene deelen verdeelen; zoo dat zijop enkele kruinen* (bedoelende *Koehorenen en Koehoofden* of *kruinen*) *vierhorenig kunnen gebogen worden.* Dit vergeleken met de kunst, die men hedendaags bezit, om van Koehorenen, behalven ſmeltbare lijm, ook horenglas, zoo als men overal in de lantarenen ziet, te bereiden, ja

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

ja dit ſchier tot een doorſchijnendheid te brengen, welke het helderſte glas evenaart. Daar dit nu zulk een natuurlijke eigenſchap der Koehorenen is, en de Ouden getuigen, dat men in levende Runderen de horenen in het groeijen kan dwingen en krommen, zelfs tot vier deelen ſplitſen, is het niet te verwonderen, dat dit bij de *Munſterſchen*, *Groningers* en elders geoefend wordt. Gaarne zoude ik, indien ik gelegenheid had, hier van wel eens eene proef willen nemen; dan, mijne jaren en de kosten gedogen dit niet; niet te min ware het voor een Natuuronderzoeker, een Landheer of Boer niet ondienſtig, om eens aan een jong Kalf, dat in het uitbotten der horenen is, hier van eene proef te nemen. Bij onze *Hollandſche* Koeijen blijvende, hebben dezen, zoo als gezegd is, zeer zeker over het geheel ſijne gladde horenen, zoo ook de *Vrieſche* en *Groninger*; niet te min zijn er onder de laatſte meerder klein gehorende, daar die der *Deenſche* en *Overijsſelſche* meestal ſpitſer zijn. Maar daar het hier nog nader op aankomt, en ons doel is om aan te toonen, dat niet alleen over het geheel den wasdom van de horenen der Koeijen zelve, natuurlijk, zonder kunst, het zij in kleinheid of uitgedijde grootte, afhangt van den aard der gronden, climaten en voedzel, maar ook dat de groei der horenen, buiten dat, betrekking heeft op het voedzel der *Hollandſche* Koeijen bijzonder. Mijne oplettendheid is hier ten minſte werkzaam op ge-

weest.

weest. Ik heb gezien, en reeds betoogd, dat de *Brabandsche* Koeijen, of eigenlijk dat soort, 't welk uit de *Meijerij van den Bosch* of *Staats-Braband* komt, en op de Heivelden graast, onder alle de *Nederlandsche* de kleinste zijn; maar hier is nu de plaats om te melden, dat zij ook de kleinste horenen hebben; doch zoodra komen deze Dieren niet in *Hollandsche* Klaverweiden of Beemden, of zij nemen ongeloofelijk toe in wasdom en horengestel. De Koeijen, die nabij onze Zeedorpen in of omtrent de Duinen gevoed worden, zijn insgelijks altijd schraalder, en ook kleiner van horengestel; die genen, welke men op Geestgronden of Bentvelden aanhoudend weid, tieren nooit, en altijd kan men de kwijning aan de kleinheid en doffige schelferachtigheid der horenen onderkennen: men vindt er die slechts stompjes hebben, gelijk reeds vermeld is van de *Begijnen*. Daarentegen is het overtuigelijk waar, dat de fijnheid der *Hollandsche*, *Friesche* en *Groninger* Koeijen, daar van afhangt, dat zij des zomers in frissche klaverweiden, en des winters met goed hooi gevoerd worden, en dit bij uitnemendheid bij dat soort plaats heeft; 't welk door gegoede Boeren dikwijls van het eene afgegraasde kamp naar het andere geweid wordt, en die na het hooijen op goed etgroen grazen, en dus, zoo men zegt, best gedijen, dat is in wasdom toenemen. Overgeestig, om den Lezer eens weder met een trek van Hollandsch vernuft te vermaken: overgeestig gaf het hoofdjuweel der vrouwen,

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

ANNA MARIA SCHUURMAN, den grooten VONDEL een trek, in vergelding op zijne ſcherts op haar Labadiste Godsdienstigheid, dus luid het:

Zoo de Rechtvaardige door het gelöve leeft,
Gelukkig zijt gij dan, Heer VONDEL! böven d' anderen;
Want gij hebt ſtraks een nieuw als u het oud begeeft,
Doch Beesten dijen best, die veel van wei veranderen.

Deze ſcherts, die goed raak was, om dat VONDEL zich niet bepaaldelijk bij eene der Christelijke Kerkgenootſchappen voegde, maar nu tot dit, dan weder tot een ander gevoelen overſloeg, bewijst, dat die ſchrandere Stichtſche Vrouw in haar tijd ook wel wist, dat het verweiden der Beesten, Koebeesten namelijk, haar best deed gedijen. Dit dan verder daarlatende, gaan wij voort: er dient dan nog aangeteekend, dat onze oplettende *Hollandſche* Veekenners, eene bijzondere opmerking hebben omtrent de horenen van Koeijen, die zij Queeën noemen, volgens het voorig betoogde *. Volgens het algemeen gevoelen, hebben de horenen van deze altijd iets van den Stier en iets van de Koe. Ik ben met verwondering menigmaal met Boeren, Boerenknechts, Boerenzoons en Boerenmeiden in het veld geweest, en hen verzocht, om mij toch eens te leeren, waarom zij uit alle Koeijendriften, in het open veld, met het opſlag van het oog konden zeggen, dat is een Quee; het antwoord was altijd: zij hebben iets van den Stierhoren

* Zie bladz. 173.

ren en kop, wijders vraagende waar in het beſtond, kreeg ik zelden voldoenend antwoord, dan ſommigen zeide: dat zien wij aan de horenen, aan de krop, eigenlijk kosſem, en aan het geſtel der elders. Ik voor mij, beken rond uit, dat ik, hoe veel moeite ik mij zelve heb aangedaan, nimmer op het oppervlakkig beſchouwen, deze onderſcheiding heb kunnen maken, maar wel bij naauwkeuriger onderzoek gezien heb, dat de horenen dezer ſoorten gladder en minder kenbare, of geen jaarkrappen hadden; en dat wel degelijk, de krop of kosſem altoos breeder en vleziger was dan in Melkkoeijen. Dat voorts deze Queën altoos het achterſtel of het lendenkruis veel ſmalder hadden dan andere kalfdragende en melkgevende Koeijen, insgelijks waren zij doorgaans zachter en malſcher van huid, doch met dat al de wildſte en dartelſte *. Ten aanzien van de horenkrappen, hebben de Queën, even als de Osſen en Stieren, dezelve of niet of heel flaauw en gladder, dan Koeijen die jaarlijks kalven, welke dezelve altoos zeer ſterk ingegroeft hebben, (zie Fig. XIII. tot XVIII.) daar ze in de Osſen gladder en dikwijls onkenbaar zijn. (Zie Fig. XXV. en XXVII.)

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdſt.

* Zie verder bladz. 173.

Meerder bijzonderheden omtrent het Horengeſtel der Koeijen, zouden er kunnen voorkomen, die ons nog onbekend zijn, of die veelligt te verre zouden uitweiden; wij vertrouwen onze Vaderlanders genoeg voldaan te hebben, om haar dit noodzakelijk ge-

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

deelte der Veekennis nuttig en vermakelijk voor te dragen. Een gewigtig gedeelte voorwaar, om dat de kennis van de beteugeling der krachten van dit ontzagchelijk Dier, in de kunde der horenen gelegen is. Immers is de Spreuk in de Latijnsche Schoolen overbekend:

Corda Ligant Homines, Taurorum Cornua Funes.

dat is: *de koorden des harten binden de menschen, maar door de touwen worden de horenen der Stieren bedwongen*; dat is na ons dichterlijk vlugtertje:

Het menschen hart gedwee voor zachte vriendschaps trouwe,
Verbindt zich zagt'lijk door gevoel van menschenpligt,
De norsche Stier word niet beteugeld dan door touwen,
Waar voor de kracht van zijnen forschen horen zwigt.

Na dat ik u, mijne Vaderlanders! met eene ingespannen oplettenheid wegens het Horengestel der Hollandsche Koeijen heb bezig gehouden, kan het u niet onaangenaam zijn, dat ik ulieden, ten toegifte, eenige nuttige gebruiken mededeele, welke in de Maatschappij van hetzelve gemaakt wordt, en u tevens uit de aloudheid aantoone, van hoe veel nut en waardij de Koe- en Ossenhoren op de Feesten der *Hollanders*, *Duitschers* en *Batavieren* was.

Ten opzigt van het eerste, te weten het nut, behoeve ik niet breed uit te weiden, nademaal het genoeg bekend, en gedeeltelijk

lijk is aangetoond, dat de Leem of Lijm in de Lijmmakerijen, uit Koehorenen en Horenklaauwen meestal bereid wordt. Men kent in overvloed de horenen Glazen in de Lantaarnen, de Fabrieken der Haarkammen, Snuifdozen en ontelbare zaken meer, die uit de Koehorenen bereid worden, zijnde deze konstbereidingen in deze dagen, inzonderheid bij de *Engelschen*, de *Italianen*, de *Luikenaars*, en ook in *Spa* en *Aken*, tot eenen zoo hoogen trap van doorschijnendheid gebragt, dat zij die als cristal of als helder glas, op de Snuifdozen, ja zelfs in plaats van Horologieglazen bezigen.

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

Ten opzigte van de andere opmerking, te weten: het gebruik der Koe- en Osfenhorenen, tot water- en drinkvaten, verdient, ter uitspanning, hier iets vermakelijks gemeld te worden, namelijk: dat de Koehorenen, na dat zij van de hier boven beschreven pit (zie Fig. IX. en XI.) zijn afgescheiden, eene genoegzame holte hebben, in welkers bestek, (*capaciteit*), allerleije vochten, of andere zaken kunnen bevat worden, dit is door het algemeen gebruik in *Holland* genoeg bekend. Op de vinkebanen worden de holle Koehorenen tot drinkvatjes aan de kevien of kooitjes gebezigd: de Zeilenmakers hebben zulke horentjes, met vet gevuld, op zijde hangen, om er hunne spinalen en naaldens mede te smeren: die van het Gilde van Crispijn, hebben dezelve ook op haar Schoenmakersta-

Gebruik der Horenen.

 fel:

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

fel: de Soldaten hadden oudtijds hunne kruidhorens op zijde; en wie weet niet, dat er schier geen Postillion is, die niet een toethoren van een Koehoren heeft, ten minsten oudtijds had? want zoo wel de posthoren, als de waldhoren, die men thans van koper maakt, zijn niet anders dan nabootsingen van de holle Koehorenen der Ouden. Men heeft in *Holland* en in geheel de *Nederlanden*, de uitgelezenste Ossen- of Toethorenen, waar op men hier en daar in *Overijssel* en elders, door toeten, de Gemeente ter kerke roept: dat de Broodbakkers door hun getoet aankondigen, dat het brood uit den oven gaat, is overbekend, 't welk ook bij uitstek op Nieuwejaars-avond, Vasten-avond, en andere Feesten plaats heeft, waarop zeker Dichter in zijn Vasten-avond-zang doelt:

Toet- en Posthoren

Loop om warme bol met spoed,
Onze Bollebakker toet
Op zijn Ossenhoren. ——

Dit toeten of blazen op een Ossenhoren, is niet alleen bij de *Duitschers* en *Nederlanders*, in vroeger tijden in algemeen gebruik geweest, maar zelfs van zulk een hoogen ouderdom, als de gemeenschap der Menschen met het Horenvee bekend is. Bij de *Israëliten* zijn door de ons bekende overleveringen der historien, de horenen der Ossen of Koeijen bekend als hunne bazuinen, zoo dat ik voor mij geenszins twijfele of de drie-

driehonderd bazuinen, waarop de mannen van *Gideon* bliezen, zijn Osſen- of Koe-horenen geweest, nademaal het niet waarſchijnlijk is, dat *Gideon* zoo ſpoedig zoo veel bazuinen van koper in gereedheid konde hebben; hoe het zij, *aan hunne altaren waren horenen* *, bij het zalven hunner Priesteren wierden zij met welriekende olie, uit eenen horen uitgeſtort, gezalfd en ingeheiligd. De Bijbel-hiſtoriekundigen twisten over de horenen des Altaars, of het eigenlijke Osſen- of Koehorenen, dan wel zekere uitſtekende verhevendheden aan de vier hoeken des Altaars waren (*). Wat mij belangt, ik twijfel geen oogenblik of het zijn in der daad Osſen- of Koehorenen, ten minſte gedaantevormige horenen van Osſen, Koeijen of Rammen geweest, en zie hier redenen, waarom: om dat men op zeer vele oude Egyptiſche en andere overblijfſels van Altaren, aan de hoeken of op zijde Osſen- of Ramshorenen ziet uitgehouwen; en wat zal men zeggen van de afbeeldingen van PALES en PAN met horenen van Osſen en Koeijen, JUPITER HAMMON met Osſen- of eigenlijk Rams-horenen, 't welk ſommigen op MOZES willen toepasſen, om dat men hem gewoonlijk als met gehorende haarlokken afbeeld: dit is duister, ik laat het daar; maar echter vindt men gezegd: *Bind het feestoffer met touwen aan de horenen des Altaars.* — Als ik nu

HET RUNDVEE I. Afd. IV. Hoofdſt.

* Zie bl. 278.

(*) Zie CUNÆUS, *Republiek der Hebreën.*

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

nu als Natuurkundige eens spreken mag, begrijp ik, dat hier duidelijk gezinspeeld wordt op het binden met touwen om de horenen van het Slagtdier, namelijk als het Feest-offer, aan de horenen des Altaars, dat eigenlijk de slagtplaats van het Dier was, in diervoege, dat het Altaar en deszelfs horenen figuurlijk beantwoordende waren aan de zaak, de daad, het *factum*, namelijk het binden met touwen om de Koehorenen, even gelijk van ouds en nog heden boven de deuren of aan de gevels der Vleeschhallen overal Ossenkoppen en Ramshorenen in steen zijn uitgehouwen, waar van de fraaiste, naar mijn inzien, voor de Vleeschhal te *Haarlem* zijn, en men daarenboven genoegzaam gansch *Holland* en geheel *Nederland* door, aan dergelijke beelden de gewezen woonplaats of geheugenis van den Bouwheer, die of Vleeschhouwer of Leertouwer geweest is, vindt. Even zoo ken ik nog heden met opzigt tot het horentoeten of blazen der Bakkers, Koehorenen, die meer dan tweehonderd jaren oud zijn: ik heb er gezien die ongemeen kunstig besneden waren, en het is niet vreemd, om bij gegoedde en oude Broodbakkers Familien den toethoren van zijn Bestevader, fierlijk besneden, met zilver beslag, aan een zilveren keten in het voorhuis te pronk te zien hangen. Zie hier van een afbeelding in Fig. XXX. De *Indianen* snijden ook kunstige figuren in de Ossenhorenen, vooral in de Renosterhorenen, die zij tot drinkkroe-

zen

zen gebruiken, en zelfs daar in een vermogen ter ontdekking van vergif stellen, het geen in eenig opzigt, als Scheikundige beschouwd, zijne bedenking heeft, nademaal het zeker is, dat alle scherpe zuren, vergiftigende bijtende zouten, en dergelijke vergiften, dadelijk op eenig Alkalijn of dierlijk kalk- of beenachtig wezen, gesten, schuimen, (*Esserveseren*), en ook bijzonder op dierlijke horendeelen; 't geen wij echter alleen als een bedenking mededeelen. Daarenboven besnijden de *Indianen* zeer kunstig de Tritonshorens, Trompethorens (*Buccina*), tot hetzelfde einde als drinkkroezen, ook tot Toethorens of Trompethorens, even als de Koehorenen.

De Toethoren van Triton, 't welk zulk een Zeehoren is, heeft zijn naam van de eigenschap en den draai der Koehoren ontleend, want *draai*, of iets dat een zweem van een kronkel of krenkel heeft, zoo als de Koehorenen een soort van draai hebben, wordt *kink* genaamd, bij voorbeeld: *er is een kink in de kabel*, en dus hier van *kinkhoren*. Misschien ook wel *kinkhoren* van het kugchen of hoesten, *de kuch*, die men *de kinkkug*, of *kinkhoest* noemt, om de gelijkheid die dezen hoest heeft, om bij horten en pozen te ademen, zoo als iemand, die op den toet- of kinkhoren, telkens met pozen blaast en toet. Mogelijk (doch misschien wat verre gezocht) is de naam van *Boeren kinkel* wel afkomstig van een Boeren knaap of jongen die op den toet-, kink- of klinkhoren toet, als hij den Stier

 of

of het Vee geleid. Hoe dit alles zij, de oude en ook onze hedendaagſche Dichters hebben naauwverbonden zinſpelingen op beide dit ſoort van horenen gemaakt. Men hoore hier VONDEL, in deszelfs vertaling van VIRGILIUS:

——— ——— De Triton als een ſtad,
Voert dezen held, verſchrikt de golven, die vast breken,
Met zijnen kinkhoorn op het waterblaauw te ſteken.

Elders wordt het onderſcheid van Zee- en Land-, Toet- of Kinkhoren duidelijker opgezongen, in de *Vrijerij van Atys en Galathé*:

Toet eens, Triton, luide en blij,
Op zijn *Kinkhoorn* voor den wagen,
Waar op Nereus wordt gedragen,
Met Maagd Thetis aan zijn zij?
Atys antwoord bij zijn Vee;
Op een hollen *Osſenhoorne*,
Al gnort Polypheem van toorne,
Ook voor ſchoone Galathé.

Ten opzigte van den bogt of de draai der Osſenhorenen, en de benaming die deze oudtijds hadden, als *klaroenen* of *bazuinen* bij de *Israëliten*, en dit nog bij de *Duitſchers* hebben, vertaalt ook VONDEL uit VIRGILIUS, dus:

Hij grijpt de *klinkklaroen*, beneden eng in 't *draaijen*,
Maar boven wijder, en vol *krinkelende* ommezwaaijen.

Er

Er behoeft hier verders niets meer bijgevoegd te worden, om te verklaren dat de Osſen- of Koehorenen en de Zee-kinkhorenen, het zij men die als bazuinen, trompetten of toethorenen aanmerkt, beiden in den zin van Zee- en Land-toethorenen voorkomen, en deze, zoo in gebruik als zinſpeling van de Osſen- en Koehorenen ontleend zijn.

Maar, geachte Lezer! het zal u mogelijk vreemd voorkomen, als ik u zeg, dat, zoo wel als de Osſenhorenen oudtijds bij de *Israëliten* dienden om de menigte zamen te roepen, er alzoo op ſommige plaatſen en gehuchten, waar geen Kerkklok is, in en bij het *Gelderſche*, *Overijsſelſche*, *Drentſche* en *Munſterſche*, op Zon- en Feestdagen als anderzins, op eenen Koe- of Osſenhoren geblazen wordt, om het volk zamen te roepen; en hoe vreemd komt het een *Hollander* voor, als hij op trommelſlag de Kerkleden ziet ter Kerke komen; en dat nog vreemder is: omtrent eenige plaatſen aan het uiterſte van *Noordholland* en elders, is het opheisſchen van een mand het ſein, dat de Kerkdienst begint; dan, dit in 't voorbijgaan: het is bij onze Landlieden gemeen, om, ingevalle van brand, diefſtal of huisbraak, de geburen door het toeten op een Koe- of Osſenhoren op te roepen, veelal ook door op een koperen melkketel te trommelen. Elders worden de kop-

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

pels Koeijen door een toethoren ook ter melktogt geroepen.

Het verdient uitdrukkelijk onze opmerking, hoe het geluid van het getoet op een Osſen- of Koehoren zoo gelijkluidend is met het geloei of gebulk der Koeijen of Osſen zelve; welk bulken ook onderſcheiden is van het loeijen; want het bulken is heeſcher van geluid als het loeijen. De Koeijen bulken meest in angst of ſchorheid, gelijk men ook van den Mensch, die een benaauwde kuch of hoest heeft, of dolzinnig is, zegt: *hij bulkt als een Os*; dan, ook dit geluid wordt door den toethoren nagebootst, zoo dat het door geen toongeluid op eenigen walthoren of ander muzijktuig dus kan nagebootst worden: de Koeijen zelve beminnen dit geluid, en volgen den toeter gaarne; in *Noordholland* temt men er de Stieren mede; een klein jongske met een toethoren beſtuurd en geleid den fierſten Stier gemakkelijk. In een prentje van ADRIAAN VAN DE VELDE is zulk een Boeren zoontje met zijn toethoren, rustende op de ſchoft van een Stier, geestig afgebeeld, dat men *het Bullemannetje met de Stier* noemt: in onze Plaat II. is zulk eene afbeelding van een Bulleman en Stier origineel naar POTTER. Voor het overige, en dit komt hier zeer wel ter ſnede, getuigt *Noordholland* en *Westvriesland*, door zeer onwraakbare getuigen omtrent de Koehorenen, dat dit ons Vaderlandsch oord een der vermaardſte geweest is, en, God dank! nog is,

is, waar de Veehandel en het aanfokken van welgehorende Koeijen en klein Vee, de zenuw der welvaard is: immers draagt de aanzienlijke Hoofdftad van het *Noorderkwartier*, volgens HADRIANUS JUNIUS en haar doorluchtigen Kronijkfchrijver VELIUS, den naam van *Hoorn*, om dat er voor zeker Huis of Herberg, waar de voornaamfte Veehoeders of Horenvee-fokkers bij een kwamen, een uithangbord, waarop een horen gemaald was, ftond. In *Holland* kent men onder *Zoetermeer*, *Zegwaard*, *Leyderdorp* en op vele andere plaatfen, den *Horn* of *Horen*, waar een Koehoren op het uithangbord gefchilderd ftaat. Ik ga verder, en vermoede dat de naam van het Dorp *Colhorn* in *Noordholland* zijn oorfprong heeft van een horen met de kol, zoo als men nog zegt, een *Kolhoren*, dat is, een horen die op de ftar of de kol van den Os ftaat; en dus zoude men mogelijk wel kunnen ontknopen, waarom men op zoo vele plaatfen in *Noord-* en ook in *Zuidholland*, het zij op uithangborden of in Stedelijke blazoenen, Koehorenen afgebeeld vindt, en ook waarom men aan eene als een horen gekromde inham van een hoek Lands of Have, den naam van *Horen* of *Horn* geeft; bij voorbeeld: de Stad *Hoorn*, wier naam fommigen van de kromme Havenbogt, die als een Horenbogt loopt, afleiden, men vindt ook *Hoorniker hop*; wijders nog den *ouden* en *nieuwen Horen*; op *Texel* de *Burg* of *Burghoren*, *Burghorn*, voorts ook

Naamsoorzaken van Steden enz.

Koihorn.

Horenfpelling.

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

ook *Schermerhorn*, *Barſingerhorn*, *Colhorn*, dat de Ingezetenen verkorten in *Colorn* en *Clorn*, waar uit blijkt dat de Natie, althans de *Noordhollanders*, natuurlijk al wat op het naamwoord *horen* betrekkelijk is, ook op de letter *n* en niet op de *e* uitſpreken. Nog is op *Terſchelling* zekere Buurt, *Hoorn* genaamd, dat de Inwoners zelve in *Horn* veranderen; zoo is ook in *Zuidholland*, onder *Zoetermeer* eene aloude Herberg, met een horen op het uithangbord, die de Ingezetenen overal in *Rhijnland* den *Horn* noemen, en het geen bijzonder is, hier en daar verandert het gebruik ook *hoorn* of *horn*, wel in *heurn*, *heurnen* enz.; ook de *Engelſchen* noemen een gehorend dier *horne Catle* *; en wat zal men zeggen van *hornpijp*, *hornpiep*, dat eigenlijk een doedelzak is, waarop de *Tijrolders* en *Zwitſers* op pijpen en trompetjes van horenen voor den rondendans blazen en toeten. Kortom, het is uit dit alles blijkbaar genoeg, dat alle de gemelde benamingen uit het woord *Koehoren* oorſpronkelijk zijn, en dat dus VONDEL, ten aanzien der vermaarde en het Vaderland getrouwe Stad *Hoorn*, met regt zegt:

* Zie boven bladz. 157.

O *Horen!* gij verheft uw kostelijken Horen,
De groote VELIUS is uit uw ſchoot geboren.

Evenwel, dit versje vergeleken met de bovengemelde afleidingen, ſchijnt het mij toe, dat, zonder dezen beroemden Dichter

zoo

zoo min als de latere Taal- en Spelkundigen te willen berispen, om dat zij *Hoorn* of *Horn*, 't welk volſtrekt de oude Landſpelling is, welke door VELIUS en vele anderen, zelfs in 's Lands Charters, en bij de Bijbelvertalers alzoo gevolgd is, verkiezen te veranderen in *Horen* en *Horenen*, welke ſpelling, alſchoon ik die uit inſchikkelijkheid in dit werk gevolgd heb, evenwel naar mijn denkbeeld niet eigenaardig beantwoord aan het oorſpronkelijk Nationaal, van welke de verſchillendheden bij KILIAAN en anderen, die hier in verward ſchijnen, gevonden worden; want ik vinde bij de eerstgenoemde, en ook bij PLANTYN, voor *Hoorn* of *Horn*, wel *Hoornen*, maar ook *Hoorinck*, *Hoornick*; *Horen*, *Horn*, *Hornbeest*, *Hoorenbeest* voor *Koe*, en zoo wel één *o* als twee *oo*; ook *Hornhoef* voor *Hoorenhoef*, een *Hoefklaauw* enz.; in de Bijvoegſelen van OUTHOF en KLUIT op HOOGSTRATEN is ook, volgens J. DE DEKKER, *Hoorn* en *Hooren* op denzelfden zin; doch HOOGSTRATEN zelve in zijn nieuw groot *Woordenboek*, in alle deszelfs betrekkingen, en ook PITISCUS, ſpelden *Hoorn*, en dit is aan mij althans zoo voldoende, dat het geheel en al dit verſchil tusſchen het werkwoord *hooren* (*audire*), en *Hoorn* (*Cornu*) beſlischt: zoo dat men zoo wel voor *hoorn hoorne*, als voor *geboren geboorne*, *toorn toorne* kunne ſpellen, als welke Dichterlijke vrijheden, mijns bedunkens, zoo eigenaardig zouden zijn, als *hooren* te rijmen op *geboren*. Zou het er niet door kunnen, als ik, volgens de oude

leen-

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

leenſpraak en met een weinig vrijheid, eens rijmde:

O *Hoorne!* gij verheft uw kostelijken *Hoorne!*
De groote VELIUS is uwe Stads geboorne.

Het zoude althans de groote VELIUS, die zelfs *Hoorn*, *Hoorne* en *Horn* ſpelde, en een Stads geborene was, indien hij leefde, niet kunnen mishagen, alzoo zijn Vaderſtad nog verheven te zien, en op dezelve toegepast, het geen de oude *Hebreën* en andere Wereldvolken, bij uitſtek als een zegen en luister voor hunne Gewesten hielden, als *de Horenen des heils*, *de Horenen des Altaars*, *den Horen van overvloed*, *het verheffen en verhoogen zijnes horens*, *den gulden horen*, *uit zijnen horen zalven*, *eenen verheven en hoogen horen*, en dergelijke meerder, bij het beſchrijven der Horenvlucht breeder beſchreven. Het ga derhalven, in den volmaakſten zin, den Horenbetekenis, de Stad *Hoorn*, en gantsch *Noord-* en *Zuidholland* wel, en men ſta mij al wederom, na deze uitweiding, toe, om ook met één Vaderlandſche teug, aan der vermaarden *Noordhollandſchen*, *Alkmaarſchen* Drinkhoren te gedenken. Deze Horen in de *Alkmaarſche* Familie van KINSCHOT berustende, en oorſpronkelijk van een *Noordhollandsch* Koeijen-Ras, is bij VAN DER SCHELLING, *Nederlandſche Dischplegtigheden*, beſchreven en afgebeeld: hij is voorzeker van eene buitengewoone grootte, nademaal

Alkmaarſche drinkhoren.

maal hij schrijft dat deze Horen, zonder het beloop der bogten te volgen, twee *Alkmaarsche* voeten besloeg, zoo dat, als men dit op twee horenen, zoo als zij op de kroon der Os gestaan hebben, berekend, dan zal de horenvlucht ruim vier voeten geweest zijn, 't welk een ontzagchelijke zwaai is, vooral als men er bijvoegt, dat als de Horen op zijn voetstuk nederstond, de zwaai anderhalf voet was. Wij hebben deze kostelijke Vaderlandsche Horen verkleent in Fig. XXXI. afgebeeld, en hier ook ter kennisse van onze Landgenoten gebracht. Voorts maakt DE BUFFON melding van een linker Ossenhoren, in het Kabinet des Konings van *Frankrijk* berustende, wiens lengte op de bolronde zijde gemeten, drie voeten en zes en een half duim, Parijssche maat, besloeg, en in de holle zijde slechts twee voeten, zes duimen en zes lijnen, de dikte of middellijn is veertien duimen, ter plaatse der afknotting; deze Horen nu bij de regter gerekend, zou de geheele zwaai bijna zes en een half voet geweest zijn, om dat men van de afstanden van de horentoppen de kromte moet afrekenen, en dan nog Parijssche maat, die al vrij groot is; evenwel heb ik er nog grooter waargenomen. De Ouden hebben ook van zeer groote Ossenhorenen gewaagt, die zij *Bucera Scela* noemden: ALEXANDER noemde zijn *Bucephalus Bucera*, na de groote van zijn kop, als een Ossenkop. Met verbazing heb ik een Ossenhorenvlucht gezien en gemeten, die nog dagelijks voor het vengster

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

ſter van den Lederkopers en Looijers JONGENEEL en CALIS, tot *Rotterdam*, in de *Lampſteeg* ſtaat; deze Horenvlucht beſlaat, van punt tot punt, bij de zes voeten vlucht, behalven de kroon, die een voet Rhijnlands tusſchen elken horen beſloeg: elken horen, langs den bogt gerekend en gemeten, was drie voet in de zwaai, en tusſchen de horentoppen, was de tusſchenruimte van twee en een half voet, zoo dat de vlucht vijf voeten Rhijnlands wijd was; wijders was de dikte der horenen aan de kroon, vier en een half duim diameter, welke allengs met de vlucht der horen verſmallende, eene ronde, zeer ſchoone gladde, zelfs agaatachtige glans, als of dezelve gepolijst ware, vertoonde, en dus is deze horen, wiens weêrga ik nooit gezien heb, eens zoo groot als de *Oldenburgſche*, die anderhalf voet in de zwaai was, daar de gemelde, wel gemeten, drie voeten had. Buiten deze horen, zijn er mij verſcheiden voorgekomen, die bij de Leertouwers voor de gevels of venſters geplaatst waren, doch die in onzen tijd niet tot drinkhorenen meer gebezigt wierden: evenwel heb ik op verſcheiden Rariteitverkopingen, kleiner ſoort van horenen, tot drinkhorenen vervaardigt, met goud en zilver beſlagen gezien, bijzonder eenen, welken door den vermaarden J. BELKIEN vervaardigt is; gelijk ook glazen drink- en toethorenen; zilveren horenbocalen, als mede drinkhorenen van zeehorenen, gelijk ik eene afbeelding gegeven heb van de vermaarden ſcheeps-

drink-

Drinkhoren van PIET HEYN, bij de Heer J. A. DIBBETZ berustende, en zijn er voorts eene menigte anderen vrij algemeen bekend; hier in uit te weiden, zou te ver afleiden. Dan daar gemelde DE BUFFON melding maakt van de gladheid en doorschijnendheid in den Osſenhoren, brengt dit mij verder ten betooge, dat zeer velen onzer Koeijen, Stieren en Osſen natuurlijk gladde doorſchijnende horenen hebben, vooral die tusſchen de vijf en zes jaren en echt *Hollandsch* ras zijn, dat is, fijnhorenig; men vindt er zelfs, die agaatachtig gevlekt en gemarmerd zijn, en ſommige overlang geſtreept, zoo als in Fig. XXIX. in de afbeelding der Horenen van eene *Indiaanſche* Koe te zien is, doch deze zijn zeldzaam. Nog zijn er ſomtijds horenen, die zoo ſneeuwwit en glanzig zijn, dat zij op den kop eener zwarte Koe van verre af uitblinken: er komen er ook wel voor die geheel en al zwart glimmende zijn, doch de meeste zijn ſlechts zwart aan de toppen. Aanmerkelijk is het, dat thans is uitgevonden om de Koe- en Osſenhorenen als een middel tot het Rookverdrijven te gebruiken, en dat wel door Koehorenen tusſchen de muren der Schoorſtenen, na de Rookwindſtreken, in te metſelen, als wanneer de rook door de holle wenteldraai ſterk optrekt. De uitvinding van deze nuttigheid hebben onze Voorzaten aan ons als nog overgelaten. Nog is het bewezen, dat de oude *Rhuniſche* en vooral de *Noordſche* Volkeren, de Koehorenen voor

 drink-

HET RUNDVEE. I. Afd. IV. Hoofdst.

drinkbekers gebruikt hebben. De oude *Deenen*, welker nazaten als nog de schoonste en fraaiste Ossen en Horenvee hebben, hadden zulke horenen aan hunne Koningen toegewijd, dezelve met goud en zilver beslaande, hoedanige onder de Koninglijke *Deensche* zeldzaamheden als nog bewaard worden; O. JACOBAEUS heeft ze beschreven, en gezegd: *quae Cornua poculorum usum Majoribus nostris olim subministrarunt*, dat is, dat deze horenen bewijzen, dat zij tot drinkhorenen ten gebruike der Voorvaderen bereid wierden. Maar de geleerde VAN DER SCHELLING maakt ook gewag van *gelte-bekers*, *gelte-horenen*, ook van zekere teekenen van horenen in de *Rhunische* Almanakken: ik kan niet nalaten hier bij te voegen, dat men onder de fijnste Koehorenen telt en veelal uitzoekt, die van eene Gelte koe en zoogenaamde Quee, en dezelven om hunne bovengemelde doorschijnendheid worden afgenomen; zoo zijn er ook nog Boeren Almanakken, vooral aan de *Brabandsche* kant bekend, die enkel en alleen uit teekenen en karakters bestaan, waar onder ook vooral Koekoppen, horenen enz. voorkomen. Deze Almanakken verstaat schier niemand, dan de Boeren onder elkander. Dit bewijst dan overvloedig, hoe er bij onze Natie als nog de vaste spooren en overblijfsels der voorvaderlijke gebruiken, die van den Veehandel, de horenen als anderzins oorspronkelijk zijn, gevonden worden. Hier behoort met een woord melding gemaakt te worden van het vergulden der

der Horentoppen, waar van het gebruik nog overig is bij de Schilders van St. Lucas Gilde, die tot een proef een fchoon gehorende Osfenkop met vergulde Horenen fchilderen; hier van daan de fpreuk: *hij drinkt uit een goud horentje.* Men moge ons dan mogelijk te gemoet voeren dat wij wat ruim te veld gaan om die oudheden op te visfen, het deert ons niet: wij houden het daar voor, dat het te wenfchen ware, dat jonge levende vernuften en vermogende lieden hunne zonen wat meerder opleiden om de oudheden en gebruiken van hun Vaderland op te zoeken, dan ze bezig te houden met onnutte nieuwigheden; doch, God dank! ik zie alreeds bij het dalen mijner levenszon luifterrijke Lichten verrijzen, die uit den benevélden hemel der aloudheid en regtfchapen Natuurkunde het verheven vernuft en de beflisfende kunde der Ouden weêr zullen eerbiedigen, en, zoo wij hopen, als dan ook aan al de volgende befchrijvingen, die wij nu wegens de Koeijen ftaan voor te dragen, dat regt zullen doen, van ons uitvoerig werk met die Vaderlandlievende infchikkelijkheid in te zien, als wij het geduld gehad hebben, hetzelve te vervaardigen, en het tevens onpartijdig en vrijmoedig te beoordeelen.

VERKLARING VAN PLAAT V.

In dit tafereel zijn afgebeeld de verſchillende trappen van den ouderdom eener Koe, van een nuchter Kalf af; tot een tienjarigen ouderdom, kennelijk uit de krappen op de horenen, mitsgaders de onderſcheidene geſteldheid der Koe-, Osſen- en Stierenhoofden, in allerlei natuurlijke ſpelingen, naar de beste Beestenſchilders gevolgd.

Fig. I. verbeeldt het hoofdgeſtel van een zeswekig Kalf, als wanneer het ſchepſel de oogen als ſcheel en nog ſchemerig heeft, en de horenwortels ſtomp en week zijn; in dien tijd ſtaan de tanden los.

aa Vertoonen de wortels der horenſtompen.

Fig. II. verbeeldt een Kalfshoofd van vijf à zes maanden, waarop de horenen reeds kennelijk uitgegroeid zijn, de kruin of kroon verheven ſtaat, en de ooren ſteiler aantrekken, terwijl de kol of de ſtar begint te krullen; in dien tijd ſtaan de tanden vaster.

Fig. III. vertoont het Hoofd van een Schotvaars of Pink van één jaar, iets min of meer: hier zijn de horenen reeds puntiger uitgewasſen, de ſtar of kol begint te vlokken. Dit kopje is een origineel model van PAULUS POTTER, en toont nadrukkelijk het kwijlen en afdruipen der kwijl, dat in dien ouderdom vooral den Pinken of Hokkelingen eigen is. In dien tijd ſtaan de tanden bewegelijk en op het wisſelen, gelijk ook de ſchilfer der horen.

Fig. IV. vertoont het hoofd van een Vaars, dat met zijn eerſte Kalf is, als wanneer de horenen hun eerſte krap beginnen te vertoonen, de tanden te wisſelen, en de kuif op de kroon merkelijk met haar begint uit te ſteken, gelijk ook de kol of ſtar duidelijker vleugt. In dien ſtaat begint de onderlip meer vooruit te ſteken.

aa Zijn de horentoppen, die nu zwartachtig worden.

bb Zijn de eerſte jaarkrappen.

c Is de ſtar of kol.

d De kuif.

Fig. V.

Fig. V. is de afbeelding van eene driejarige Koe, van zijn tweede Kalf, met zoogenaamde fijne Hollandſche horentjes, zijnde dit, volgens een echt model van den Beestenſchilder KLOMP. In dien tijd zijn de tanden volkomen gewisſeld, de horenen vast en hard, en de kuif op den kruin volkomen uitgewasſen. Dit hoofdſtel vertoont de opregte *Hollandſche* horenvlucht. Men lette ook, dat de muil of ſnoet hier breeder is.

Fig. VI. is eene origineele ſchets van N. VAN BERGHEM, van eene vierjarige Koe, of die op zijn derde Kalf is. In deze figuur moet men opmerken, dat de horenvlucht ſpitſer is en iets van een Osſenvlucht heeft; voorts, dat de ſnuit ſmalder uitloopt als die van Fig. IV. en V., en dus, om zoo te ſpreken, de Phyſionomien der Koeijen in opgemelde Koeijen al vrij oplettenswaardig zijn.

Fig. VII. is een volmaakte horenvlucht van fijn *Hollandsch Rhijnlandsch* ras, op zijn vierde Kalf, beste ſtaat en karakter, door P. POTTER.

Fig. VIII. vertoont een levensgroot gedeelte van het kroonbeen, uit het hoofd van een nuchter Kalf, waar in de eerſte uitbotting der horen zigtbaar is.

aaaa Het gedeelte van het kroonbeen.

b De ronde horeneeltige eerſte uitpuiling.

Fig. IX. is eene juiste afbeelding van een doorgezaagd gedeelte van de horenpit en den omringenden horen van een Schotpink, aan den wortel en inlijving van het kroon- of voorhoofdbeen: men ziet in hetzelve vier voorname openingen en eenige kleinere, dat eigenlijk de mergbuizen zijn, die de horenpit voeden, en allengs in ouder Koeijen verharden.

aaaa Is de omtrek der horenpit.

bbbb Zijn de mergbuizen.

cccc Is de omtrek der horen zelve.

Fig. X. vertoont een uitwendigen hollen horen, van de horenpit afgeſcheiden.

Fig. XI. is de afbeelding van een hoofd- of kroongeſtel in een Vaars, dat nog niet teekent, met de horenkrappen: men ziet hier in aan de eene zijde de horenpit, die van de holle horen bij Fig. IX. is afgepeld,

 in

in het midden het kroonbeen, aan de andere zijde den horen nog gedeeltelijk om de pit, of daar van affchuivende.

a Is het hoofd- of kroonbeen.

b Toont de fcheiding of groeve (*futura Coronalis*) aan.

c De ontblootte pit der regterhoren.

d De pit, half affcheidende van den linkerhoren.

e De horen.

f Bij Fig. X. de regterhoren geheel van de pit af.

Fig. XII vertoont de doorfnijding van een horen, vlak af, met pit en al.

a De horen. *b* De pit.

Fig. XIII. verbeeldt een volkomen en volmaakt horengeftel, regt halvemaansgewijze, van eene allerbeste *Hollandfche* Koe, van het vijfde Kalf, te tellen op de vijf horenkrappen.

a Het kroonbeen. *bb* De krappen.

Fig. XIV. is de Afbeelding van het horengeftel van eene volmaakte en opregte *Vriefche* of *Groninger* Koe, op haar zesde Kalf: deze horenen zijn aan de toppen eenigzins inwaarts gebogen.

a Het kroonbeen. *bb* De krappen.

Fig. XV. is eene afbeelding van de horenen eener Koe op haar zevende Kalf of jaren, hebbende eene zoogenaamde Osfenvlucht, dat is, de horentoppen uitwaarts gebogen.

a Het kroonbeen. *bb* De krappen.

Fig. XVI. verbeeldt het horengeftel van eene *Hollandfche* of *Noordhollandfche* Koe, met duikhorenen, en krappen, van het achtfte Kalf; hoedanige foorten van horenen bij uitnemendheid de *Noord-* en lage *Zuidhollandfche* Koeijen doen onderkennen: dit foort noemt men ook doorgaans fijne horenen, *Noordhollandsch* ras enz.

Fig. XVII. vertoont de gedaante van een verwrongen horen die reeds vastgegroeid is, in eene Koe van het negende Kalf of negende jaar, als wanneer de krappen beginnen in een te groeijen.

a De eene horen in zijn natuurlijken ftand.

b De verwrongen horen.

Fig. XVIII. doet zien de afbeelding van een horengeftel in eene Koe van haar tiende Kalf, welker horenen

nen aan beide zijden in de jeugd zijn verwrongen geweest, zoo dat den eenen (*b*) nederwaarts, den anderen (*a*) opwaarts kromt.

Fig. XIX. vertoont een ſtomphoren, die men *Begijn* noemt, en alzoo van jongs af blijft: deze horenen teekenen meestal geene krappen.

Fig. XX. vertoont een wijde en ſijne breede horenvlucht van de meeste *Breemer*, *Gelderſche*, en ſommige *Overijsſelſche* Koeijen of Osſen, volgens de gemeene origineelen van N. VAN BERGHEM, en de grootſte ſoort van horenen.

Fig. XXI. vertoont een zonderlinge ſoort van ſpitshorenen, die geen bogt hebben, en doorgaans driekantig of plat zijn, mede naar het leven geteekend.

Fig. XXII. vertoont een ſoort van horenen, die boven voor aan het kroonbeen vereenigd zijn, even als in de Buffels, welk ſoort zeldzaam in *Hollandſche* Koeijen voorkomt.

Fig. XXIII. Afbeelding van horenen die geheel geribt zijn, en omkrullen als Ramshorenen.

Fig. XXIV. eene afbeelding van zeldzame druip- of neushorenen, die regt vooruit neerkrommen ter wederzijden langs den neus.

Fig. XXV. vertoont het hoofd en horengeſtel van een grooten *Deenſchen* Os in zijne grootſte vlucht en proportie van ruim vier voeten afſtand der uiterſte punten: men ziet in dit ſtel duidelijk het geſtel der kruin en het kroonbeen, de afſtand der ooghollen, de kol of ſtarrebeenderen enz., alles naar het leven geteekend.

a Is de naad of zamenvoeging van de kroon of de kroonbeenderen.

bb De inlijvingen der horenen wederzijds in dit been.

cc De ringen of horenkrappen, die, alhoewel gladder dan in de Koeijen, hier een vijfjarigen Os teekenen.

dd De holtens der voorhoofdbeenderen.

e Het eigenlijke kol-, dol- of ſtarrebeen boven de neusbeenderen.

ff De neusbeenderen in hunne zamenvoeging tegens de Star.

gg De holligheden der oogbeenderen.

Fig. XXVI. verbeeld de kuif van bovengemelden Os, geheel met de horenen in een verhard.

Fig. XXVII. afbeelding van het horengeſtel van eenen Os, op zijde vooruitſtekend te zien, waarin de vooruitzwaai der horenen zigtbaar voorkomt, gelijk ook de gehaarde kroon in den nek.

aa De gehaarde kroon.

bb De vooruitſtekende horentoppen.

c De ſtar of kol, op zijde te zien.

d Het uitſtek der bovenkaak.

e Het ooghol.

f Een gedeelte der bovenkaak met de kiezen.

Fig. XXVIII. vertoont zeer accuraat een *Hollandsch* Stierenhoofd van twee jaren, origineel door den Heer VINKELES geteekend naar den beruchten *Hollandſchen* Stier van P. POTTER, waarin volmaakt deszelfs Stierenhorenen en natuurlijke fierheid of karakter, het onderſcheid der Sexe aantoont, en volkomen verſchilt van die der Koeijen bij Fig. I. tot VII. in deze Plaat afgebeeld.

Fig. XXIX. vertoont het horengeſtel van een *Indiaanſchen* Os of eene Koe, welker horenen een dubbelde zwaai en draai hebben, en tevens overlangs geſtreept zijn, hetwelk nu en dan ook wel onder onze Koeijen gezien wordt, doch zelden zoo ſterk tot aan den top.

NB. Deze horenen moeten niet vermengd worden met die der *Koedoe*, dat een ander ſoort is.

Fig. XXX. afbeelding van een Bakkers toethoren, door kunst gedrild met zilvere banden en keten.

Fig. XXXI. afbeelding van de *Alkmaarſche* drinkhoren.

J. L. F. v B. del. N. v. d. H. Jan. sculps.

F
geh
F
Os,
zwa
haar
a
b

F
Stie
VIN
van
en
Sex
jen
F
sche
zwa
zijn
gezi
N

F
doo
F
hor

SPECIAL 88-B
34034
v.4
Pts 1-2